

Universitat Autònoma de Barcelona

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquesta tesi queda condicionat a l'acceptació de les condicions d'ús establertes per la següent llicència Creative Commons: http://cat.creativecommons.org/?page_id=184

ADVERTENCIA. El acceso a los contenidos de esta tesis queda condicionado a la aceptación de las condiciones de uso establecidas por la siguiente licencia Creative Commons: <http://es.creativecommons.org/blog/licencias/>

WARNING. The access to the contents of this doctoral thesis it is limited to the acceptance of the use conditions set by the following Creative Commons license: <https://creativecommons.org/licenses/?lang=en>

Imatge oficial i política francesa respecte la Catalunya espanyola, 1895-1914

Jordi Pons Pujol

Tesi doctoral dirigida pel professor Borja de Riquer Permanyer

Programa de doctorat Història Comparada, Política i Social

Departament d'Història Moderna i Contemporània

Universitat Autònoma de Barcelona,

Desembre de 2015

Imatge oficial i política francesa respecte la Catalunya espanyola, 1895-1914

*C'est donc avec cette conviction
que rien de ce qui se fait et se prépare ici
ne nous est vraiment étranger,
et que les événements à la formation desquels nous assistons
peuvent avoir une profonde répercussion sur les choses de France,
que j'ai prolongé mon séjour en Catalogne*

« Promenade en Espagne. Le Catalanisme »

Le Temps
Mardi, 7 mai 1901

Índex de continguts

Capítol 1. A tall d'introducció. Davant l'excepció, quina política exterior?	7
Polítiques exteriors respecte minories nacionals.....	7
La tria de França i la Catalunya espanyola.....	9
El marc cronològic.....	11
Aclariments lingüístics i conceptuals.....	12
 PART I: DAVANT LA IDENTITAT CATALANA I EL CATALANISME	
Capítol 2. La descoberta de la “qüestió catalana”. França i el catalanisme polític, 1896-1905 15	15
La visió del cònsol Ponsignon.....	15
La possibilitat d'una annexió a França.....	18
La proliferació d'informes sobre el catalanisme (1899-1901).....	24
L'anàlisi de l'episodi del “tancament de caixes”.....	28
“Les Balears estan a punt per a la violació”.....	35
La victòria de la Lliga Regionalista (1901) i l'hostilitat de l'ambaixador Patenôtre.....	39
Susceptibilitat espanyola, incomoditat francesa.....	43
Unes directrius polítiques clares.....	48
 Capítol 3. Filies i fòbies davant el catalanisme de masses, 1905 - 1908	54
La tardor calenta de 1905 i l'episodi de l'atac al <i>Cu-Cut!</i>	54
Les repercussions de l'assalt al <i>Cu-Cut!</i> a França. Preocupació espanyola i pressions diplomàtiques al govern francès.....	60
La Llei de Jurisdiccions i la reacció catalana vista per Cambon i pel cònsol.....	65
Joc brut i exiliats catalanistes a França.....	68
Campanya electoral: sense interès arreu; tensió, violència i autenticitat a Barcelona. La victòria de la Solidaritat Catalana l'abril de 1907.....	72
Anant amb compte amb el tema.....	75
El discurs anticatalà en boca de l'ambaixada francesa.....	80
El fet català, objecte d'estudi arran de la Solidaritat.....	81
 Capítol 4. Separatistes a França: un nou grup antidinàstic per vigilar, 1905-1911	88
L'impacte de l'actuació anticatalanista del Govern de Madrid en la colònia espanyola a França.....	88
Els catalanistes revolucionaris, un nou grup per vigilar.....	96
L'activitat de la Lliga Nacionalista de París i l'arribada d'exiliats catalanistes al Rosselló, 1907-1908.....	99
El seguiment policial de l'acció catalanista a França, 1908.....	102
Un Centre Català molt espanyol.....	107
El grup del «separatista revolucionari català» Díaz Capdevila, 1910 – 1914.....	109
 Capítol 5. Podem confiar en els catalans? 1908-1914	119
L'actitud dels catalans cap a França segons el consolat, 1908-1914.....	119
La imatge de l'actitud política dels catalans, 1909-1914.....	124
Una primera internacionalització del cas català via França. Jean Pélissier i els catalanistes.....	129
L'esclat de la guerra.....	130

PART II: DAVANT L'OBRERISME I EL REPUBLICANISME REVOLUCIONARIS

Capítol 6. Abans que no tinguin ressò sobre la nostra frontera, 1895-1900	133
Un cicle de violència.....	133
Les preocupacions franceses.....	136
L'atemptat de Canvis Nous i el paper del consolat francès.....	140
Intervencions en favor dels francesos detinguts.....	145
París, centre de la campanya contra el Procés de Montjuïc.....	151
Un cost polític per al govern francès.....	155
El conflicte per l'expulsió cap a França dels anarquistes detinguts.....	159
La lliçó apresada: vigilància fronterera i fermesa diplomàtica després de l'assassinat de Cánovas (agost de 1897).....	162
“ <i>És possible que el país de la Declaració dels Drets de l'Home no accepti rebre'ns?</i> ”. Nou conflicte per l'expulsió dels condemnats indultats el 1900.....	165
Capítol 7. Una regió tan inflamable. Vagues i violència, 1898-1905	171
Temors per la crisi industrial, l'atur obrer i les vagues de 1898-1903.....	171
De nou, els atemptats. La visió del comissari especial Bonnacarrère.....	180
Capítol 8. Exportant revolucionaris, 1901-1908	192
Vigilant els revolucionaris catalans emigrats ³⁹⁸	192
L'atemptat de París i l'anarquisme català.....	201
Noves dades per a una autoria incerta.....	207
Una justícia republicana.....	215
La fi de la benevolència.....	218
Exiliats catalans escampats: un intent de balanç.....	224
Lerroux i Ferrer i Guàrdia a París ⁵⁵²	235
Capítol 9. Bombes indiscriminades i entesa amb la CGT francesa, 1907-1909	242
“Les anarchistes de Barcelone continuent de se distinguer”. Les bombes de 1907-1908 ⁵⁷⁰	242
L'oficina del comissari especial a Barcelona: informació política i de seguretat.....	244
L'autoria dels atemptats, segons Bonnacarrère.....	254
Una qüestió de mètode: la necessària reforma policial.....	257
La supressió del post de Comissari especial de Barcelona.....	259
Preocupació pels vincles entre Solidaritat Obrera i la CGT francesa.....	262
"Un crepuscle dels més inquietants".....	271
Capítol 10. La insurrecció catalana i les seves derivades franceses: 1909-1910	274
Juliol de 1909, la Setmana Tràgica: <i>Res no feia preveure la setmana sagnant que va seguir i les seves atrocitats</i> . ⁶⁵²	274
“ <i>La fatalitat tocà aquest agent que no havia fet sinó merèixer elogis</i> ”.....	282
La imatge oficiosa de la Setmana Tràgica.....	287
L'impacte de la revolta sobre la colònia francesa.....	295
Refugiats i agitació al Rosselló.....	300
El cas Ferrer i la campanya de la «protesta universal» a França.....	308
L'impacte de la campanya francesa a Catalunya i Espanya. Els problemes per al govern de Briand.....	315
Perpinyà, capital dels exiliats i de la mobilització per l'amnistia (juny-juliol 1910).....	325

Capítol 11. Renovació de l'exili i renovació de les lluites obreres a Catalunya, 1910-1914.....	332
La renovació i diversificació del col·lectiu revolucionari català a França. Els amics radicals.....	332
Fabra i Ribas, l'home clau. Socialista, pacifista i <i>carnet B</i>	337
Els anarquistes catalans i el risc de magnicidis.....	342
La preocupació per la seva inserció en l'acció subversiva francesa.....	347
1911: Moviments contra la política colonial espanyola i incomoditat per la presència d'agents espanyols.....	349
Els anarquistes catalans a París: Josep Negre i el pes dels sindicalistes revolucionaris.....	353
Els grups anarquistes de fora de París.....	362
El consolat de Barcelona i la nova conflictivitat laboral de 1910 i 1911.....	364
«Lerroux, polític, home de negocis, preparat per seguir el seu propi camí i apte per gestionar hàbilment un èxit».....	369
La mobilització per a la guerra i els <i>carnet B</i> catalans.....	371
Capítol 12. Conclusions.....	375
Modernitat, identitat, desordre. Una imatge oficial de la Catalunya espanyola.....	375
Les mesures polítiques.....	383
La persistència d'una visió.....	392
APÈNDIX DE TEXTOS EN L'IDIOMA ORIGINAL.....	396
ARXIVS CONSULTATS I SIGLES EMPRADES.....	423
BIBLIOGRAFIA.....	424

Capítol 1. A tall d'introducció. Davant l'excepció, quina política exterior?

Polítiques exteriors respecte minories nacionals

És un subjecte de recerca clàssic l'estudi de les relacions entre dos estats. Dos estats que poden ser equivalents en forces o bé desiguals en poder i influència geopolítica, fins i tot sent un d'ells excolònia i l'altre exmetròpoli. En aquest sentit, i pel què ens toca de més a prop, l'estudi profund i exhaustiu de Jean-Marc Delaunay¹ sobre les relacions francoespanyoles de finals del XIX a 1914 és un exemple perfecte i reeixit.

És també habitual l'estudi de les relacions entre una nació o identitat subestatal amb l'estat o estats on es troba enquadrada. En el cas dels catalans d'Espanya, «el catalanisme i l'Estat», manllevant-li el títol a Agustí Colomines, ha estat ja abordat des de diferents àmbits sectorials i per a molts períodes. També s'ha començat a estudiar les relacions entre el nacionalisme espanyol i els nacionalismes subestats, tot i que en el cas espanyol es duu un cert retard.

És un xic menys freqüent l'estudi de les relacions entre nacionalismes de minories nacionals i les potències estrangeres. És lògic, en part, perquè la matèria primera és d'entrada més reduïda: que una potència estrangera actués respecte una minoria nacional aliena significava posicionar-se sobre un afer intern d'un altre Estat i, per tant, generar un conflicte. Les polítiques exteriors sobre minories nacionals, doncs, han existit quan aquestes eren un element favorable per socavar la potència rival amb la qual s'estava en conflicte. És el cas de les accions franceses i britàniques cap a nacions sense estat dels antics imperis otomà i austrohongarès a principis del XX, o de les dels alemanys respecte diferents pobles dels imperis colonials rivals. La historiografia francesa ha generat molts estudis sobre la política exterior de França respecte nacions i minories nacionals del centre i l'est d'Europa abans d'accedir a la independència o sobre el nacionalisme irlandès.

Fixem-nos, però, que són casos de minories que, més tard o més d'hora han acabat configurant estats. De fet, no seria agosarat afirmar que sovint ha estat justament la seva constitució en estats independents el què ha desvetllat l'interès per l'estudi de com van ser tractats per les potències

¹ DELAUNAY, Jean-Marc, *Méfiance cordiale : les relations franco-espagnoles de la fin du XIXe siècle à la Première Guerre mondiale*. Paris : L'Harmattan ; 2010

estrangeres abans de la seva emergència a l'escena internacional. Un interès que ha anat acompanyat d'estructures i recursos gràcies a l'establiment de relacions diplomàtiques, d'instituts de cultura i de programes d'estudis bilaterals.

Les polítiques exteriors cap el cas català, - un nacionalisme subestatal no reeixit, a diferència dels que acabem d'esmentar - han estat ben poc objecte de recerca històrica². Han rebut més atenció, en canvi, les relacions culturals, artístiques i literàries de la mà de la catalanística britànica, alemanya i francesa.

Aquest és l'origen de l'estudi que us presentem a continuació, amb l'esperança de contribuir a llaurar un camp de coneixement encara verge.

El seu punt de partida és la constatació de la diferència, de la particularitat, de Catalunya en el marc espanyol. Catalunya, a finals del XIX i principis del XX és una suma d'elements culturals, socials, econòmics i polítics que la converteixen, en conjunt, en opositora al marc estatal de l'Espanya liberal forjada al llarg del XIX. La seva cultura política, - amb escàs pes dels grups dinàstics, una força notable del carlisme i un pes majoritari del republicanisme federal popular -, desafia la monarquia borbònica. La catalanitat -com a consciència d'identitat i voluntat de preservar-la- topa amb un procés de nacionalització de matriu castellana. L'estructura de classes catalana, moderna, conté un proletariat de fàbrica inexistent a la major part de l'estat espanyol. Les teories socialistes hi arrelen, especialment en el format anarquista i amb un pes important del sindicalisme revolucionari. El catalanisme neix, per la seva banda, qüestionant el centralisme polític i la configuració i conducció del propi Estat.

Però ho percebien així, els governs estrangers? Què els hi deien, els seus representants consulars i diplomàtics?

Una primera aproximació permet veure que sovint parlaven de la pluralitat espanyola, i que aquesta no es limitava al fet diferencial català, però també permet adonar-se que el cas català era l'únic que els interpel·lava de veritat i que els generava un conflicte a l'hora d'enfocar-lo. Un exemple: l'antic diputat per l'Arieja i membre del consell general d'aquest departament, Cyprien de Bellissen-Bénac,

2 Tenim presents, a risc d'oblidar algú, la comunicació de Serge BUJ « Le courrier diplomatique français, 1956 et 1966: "Les catalans sont-ils espagnols?" » al col·loqui "*¿Verdades cansadas?*" *Fabrication et emploi de stéréotypes sur le monde hispanique* (Paris/Cergy-Pontoise, 2005), no inclosa en el llibre publicat amb el mateix títol i que va tenir l'amabilitat de fer-me arribar, i sobretot l'obra d'Arnao GONZÁLEZ VILALTA, *Amb ulls estrangers. Quan Catalunya preocupava Europa. Diplomàcia i premsa internacional durant la Guerra Civil*. Barcelona : Base, 2014.

adreça al seu amic Charles de Freycinet, ministre d'Afers Estrangers de França i cap del govern de la República, fill de l'Arieja també, un llarg informe titulat *L'Espagne en janvier 1886*³. L'índex de continguts anuncia coses com les següents:

« Tendències particularistes entre les diferents províncies de la Península – El seu antagonisme – Hi ha més divergències entre el català i l'andalús que entre el francès i el català. Catalunya, que concentra la major part del moviment industrial i comercial d'Espanya, aspira a la preponderància. Desenvolupament del partit Federalista dins d'aquest país. Els seus comitès sota la presidència de Pi i Margall, els seus diaris. Renaixença de l'antiga Llengua d'oc, la seva literatura, els seus felibres, els seus drames, les seves cançons.- Moviment artístic i musical. Els més atrevits entre els particularistes catalans somnien en una emancipació, en una petita República Catalana que s'annexionaria les illes Balears i València. La pertinença a França ha arribat a ser plantejada.- Curiosos aproximacions fetes en aquest sentit i manllevades de la història de Catalunya des de Carlemany fins a la Revolució Francesa. El sentiment particularista és també molt viu a Navarra, Aragó i al País Basc.(...)»

D'entre la pluralitat espanyola és Catalunya la regió que destaca i la que fa unes propostes identitàries, culturals i polítiques que són viscudes com un repte per aquest ex-diputat republicà moderat. Paradoxalment, Bellissen acabarà entrant a la carrera diplomàtica i, després de diferents destinacions, esdevindrà cònsol general de Barcelona.

Vint anys després, l'ambaixador francès a Madrid, Jules Cambon, es plantejarà obertament «*quin és el nostre interès*» en relació als catalans. Veurem la seva resposta quan sigui el moment, però aquesta serà, ja ho avancem, una decisió política clara i sense ambigüitats.

La tria de França i la Catalunya espanyola

Per què hem triat la imatge oficial i la política francesa respecte Catalunya com objecte d'aquest estudi?⁴ En primer lloc hem de dir que França era, d'entre el grapat de grans potències mundials, la

3 ADP: *Personnel -2e Série-* 132 De Bellissen. Informe del 7-2-1886.

4 Fruit dels nostres tastets en diferents arxius francesos, italians i britànics, en va sortir el treball per a l'obtenció del DEA, un resum del qual vam publicar en forma de comunicació: "Documents d'enllà per a la història d'ençà: Arxius estrangers per a la història contemporània dels Països Catalans", *Sense memòria no hi ha futur. Actes de les III Jornades de Joves Historiadors i Historiadores*. Catarroja : Afers, 2004. Pàg. 279-288.

que més incidència tenia al principat: era la més prospera, amb frontera directa; la seva colònia d'expatriats era la més nombrosa i tenia interessos econòmics molt importants al país, amb fortes inversions industrials.

En segon lloc la major part de la societat catalana contraposava França a l'estat espanyol. França era l'exemple emprat per comparar i denunciar les mancances espanyoles. Aquest joc el feien els republicans i demòcrates, els catalanistes i bona part de l'obrerisme, però també la intel·lectualitat i els artistes.

En tercer lloc, l'actitud francesa cap a la Catalunya espanyola sembla, a priori, haver-se de complicar per l'existència del Rosselló, de la Catalunya francesa. És lògic que ens preguntem si el tracte donat als catalans del Nord pel règim republicà francès va condicionar l'actitud oficial respecte del catalans del Sud.

Finalment, cal dir que França era el principal país receptor d'emigrats polítics i exiliats catalans, des de la qual seguien fent una acció política contra Espanya. Per a la república francesa, Catalunya era un focus d'inestabilitat, una regió conflictiva a la seva porta. Quina fou la gestió francesa de les diferents onades de refugiats? Com va influir en les seves actituds cap a Catalunya?

Més enllà d'aquestes raons, que han estat les principals per a la nostra tria, hi ha un altre aspecte molt interessant: esbrinar si les agitacions catalanes, nacionalistes i obreristes, van tenir impacte en les relacions francoespanyoles del tombant de segle. Unes relacions internacionals conduïdes per dos sistemes polítics que s'havien anat allunyant progressivament.

Les relacions francoespanyoles del darrer quart del segle XIX venien marcades per un veïnatge no conflictiu i per uns règims polítics que, nascuts incidentalment, de manera fins i tot traumàtica, s'havien anat consolidant. Uns règims polítics, però, de signe oposat. La Guerra francoprussiana i la desfeta francesa de 1870 marquen la fi del Segon Imperi i la constitució d'una III República que havia de ser un règim de transició. Al llarg dels anys, l'opció monàrquica, complicada, va sent descartada i després de fracassar algun intent de cop de força, la república es va consolidant. El joc electoral, autènticament democràtic, va configurant un règim amb trets progressistes. A Espanya, en canvi, els cops d'estat de Pavía i Martínez Campos havien enderrocat la I República i restaurat la monarquia borbònica. La fi de les guerres carlina i de Cuba, i el fracàs d'insurreccions republicanes, van facilitar la consolidació del nou règim, constitucional - però no democràtic -, amb un quota de poder directe del Rei enorme, i amb un perfil conservador i clerical.

Els interessos comuns al Marroc, i el rol jugat per França com a mitjancera en la guerra hispano-nordamericana de 1898, va afavorir una entesa respectuosa però plena de susceptibilitats que Jean-Marc Delaunay ha caracteritzat com a «desconfiança cordial».

Les negociacions sobre el Marroc, amb la por francesa que Espanya no afavorís una presència alemanya al Sultanat alauita, van acabar reforçant l'interès francès en l'estabilitat del que era, a la pràctica, un aliat. Però l'obrerisme revolucionari català i el republicanisme estaven interessats, justament, en impedir-la.

Núñez Seixas ens assenyalava a *Internacionalitzant el nacionalisme*⁵ que s'havia estudiat força el nacionalisme subestatal, però poc sobre el seu impacte en les relacions internacionals. Tindrem present aquest aspecte al llarg del nostre estudi.

El marc cronològic

A mitja dècada de 1890 es produeix un parell de canvis concrets en l'actuació de l'administració francesa en relació a les agitacions catalanes. El 1895 el ministeri d'Afers Estrangers francès decideix modificar el sistema d'arxivament de la seva documentació diplomàtica i consolar, que en relació a Espanya significa l'obertura d'un dossier anomenat «*Question catalane*». Per la seva banda, el ministeri de l'Interior decideix enviar, de manera estable, un comissari especial de policia encarregat de seguir els moviments dels anarquistes d'acció, instal·lat al Consolat General de Barcelona. Una decisió, d'altra banda, excepcional.

Tots dos fets són la prova d'un reconeixement de la particularitat catalana i de la necessitat de vigilar-la i d'entendre-la de manera adequada.

Això no havia estat així, almenys tan clarament, fins aleshores. Un detall: deu anys abans, la Prefectura de Policia de París havia fet traduir el text de la carta que Josep Narcís Roca i Farreras adreçà al míting del Centre Català al Teatre de Novetats del 25 de juliol d'aquell any 1886 i que va tenir un èxit rotund. En ell Roca i Farreras feia un discurs clarament independentista, advocant per

5 NÚÑEZ SEIXAS, Xosé Manoel, *Internacionalitzant el nacionalisme. El catalanisme polític i la qüestió de les minories nacionals a Europa (1914-1936)*. Catarroja, Editorial Afers / Universitat de València. 2010. Pàg.10-29.

una «*Catalunya per als catalans igual que ho és Portugal per als portuguesos*», i acabant amb visques a la independència nacional.

L'encapçalament que posa la policia al document és ben clar: «*Programme du catalanisme*». Ara bé, no té tan clar què fer-ne: l'acaba arxivant al dossier «*Socialisme en Espagne*»⁶. Era una flor que no feia estiu, i encara no hi havia un seguiment ni una preocupació per unes actuacions catalanistes d'espanyols a París que no eren habituals. No se'ns escapa, però, que entre els diferents dossiers sobre els espanyols exiliats a París, el desessin justament al de l'obrerisme socialista. El catalanisme ja era percebut com «antisistema».

La data final que emmarca el nostre estudi s'explica fàcilment: el 28 de juliol de 1914 és assassinat a Sarajevo l'hereu de l'imperi Austro-hongarès i es desencadenen les declaracions de guerra que enfonsaran França en el gran conflicte bèl·lic del 14-18. Les prioritats nacionals canvien i la dinàmica franco-catalana en surt alterada. Es tanca una etapa i se n'obre una de nova.

Anem a veure, doncs, què deien del què passava a Catalunya els representants oficials de la República Francesa, quina imatge van anar destil·lant i quines actituds van anar adoptant. I intentem esclarir si podríem parlar d'una «política catalana» de França.

Aclariments lingüístics i conceptuals

Hem mirat d'evitar la confusió del tot amb les parts al referir-nos a les terres catalanes d'Espanya i de França. Respecte aquestes darreres, hem emprat força indistintament la denominació històrica i popular de *Rosselló* (que inclou la totalitat de les terres annexades al regne de França el 1659 pel Tractat dels Pirineus) al costat de l'oficial *Pirineus Orientals* (divisió administrativa -Departament-creada el 1790 i que inclou la Fenolleda occitana), sovint en funció del personatge del qual estàvem parlant. De la mateixa manera hem emprat *Catalunya francesa* per l'element de claredat i de diferenciació que té respecte la Catalunya espanyola i perquè és un concepte fet servir a vegades pels agents oficials francesos, com podrem comprovar. També fem servir, a vegades, el concepte modern de *Catalunya Nord* o *del Nord*. En darrer terme, els hem alternat per evitar repeticions

⁶ APPP: *Ba-Socialisme en Espagne (1873-1913)*, tot i que és bàsicament de les dècades de 1880 i 1890 i conté notícies sobre congressos, actes socialistes, anarquistes i traduccions d'articles de premsa obrera. Vegeu el text de la carta original dins *L'Arch de Sant Martí*, n°172, 28-7-1886, a l'hemeroteca digital ARCA de la BC.

lingüístiques que haurien fet feixuga la lectura⁷.

Respecte la Catalunya espanyola hem usat a vegades la denominació històrica de *Principat* i, sovint, el concepte simple de *Catalunya*, com d'altra banda era esmentat en les fonts de banda i banda de la frontera malgrat no existir com a entitat política.

Els topònims de les terres catalanes els hem escrit sempre en català, permetent-nos alternar, en els casos de Cervera de la Marenda i de la Guingueta d'Ix, la seva denominació francesa (*Cerbère* i *Bourg-Madame*) en funció de l'emissor i de si esdevenia reiteratiu o forçat.

Les diferents fonts emprades fan ballar molt la manera d'escriure els noms dels individus catalans. El cas és extrem pel què fa als obrers sudcatalans fixats per la policia francesa. El patró de transcripció que hem seguit per a la grafia dels cognoms catalano-espanyols quan és donada en una grafia francesa espontània (sovint fruit de l'oralitat amb què es recollia la informació), ha estat l'ús del català normatiu o bé d'una grafia catalano-espanyola freqüent (*Torras, Solanellas...*). La grafia dels cognoms catalano-francesos emprada a les fonts franceses s'ha respectat al tractar-se d'una grafia oficial, malgrat que per al lector sudcatalà pot amagar la seva catalanitat (*Phalippou* seria Falipó o Felipó, *Escudier*, seria Escuder o Escudé, *Bazerbe* fóra Baserba).

Els noms -noms de pila, prenom- s'han escrit en català, malgrat que en la documentació consolar i policial estigui en els idiomes oficials castellà i francès. Així som també fidels a la realitat lingüística del moment: escrivint *Bonifaci* Escudier -pagès, socialista i batlle de Canohès- en lloc de *Boniface* som fidels a «*en Faci*», que era com se l'anomenava segons la policia perpinyanesa, bo i seguint el *diminutiu dels catalans*.

⁷ Compartim, així, la tria lingüística i conceptual de Nicolas BERJOAN, *L'Identité du Roussillon. Penser un pays catalan à l'âge des Nations (1780-2000)*. Canet, Trabucaire, 2011, i de Luc BONET, *L'instituteur Louis Pastre (1863-1927): le catalan et l'école en Roussillon de 1881 à 1907*. Tesi Doctoral. Montpellier 3. 2012.

PART I: DAVANT LA IDENTITAT CATALANA I EL
CATALANISME

Capítol 2. La descoberta de la “qüestió catalana”. França i el catalanisme polític, 1896-1905

«El catalanisme, que malgrat la calma intermitent roman encara com un adversari declarat del poder central de l'Estat, acaba de donar una nova prova del seu esperit combatiu contra la Metròpoli.»⁸

La visió del cònsol Ponsignon

El desembre de 1895 el cònsol francès a Barcelona, Arthur Ponsignon, escriu una llarga carta al Ministre d'Afers Estrangers de París⁹. El tema central és la reacció provocada pel discurs inaugural en català del curs 95-96 a l'Ateneu Barcelonès del seu nou president, el dramaturg Àngel Guimerà. Tot i considerar-lo com un fet menor, trobava que testimoniava les “*tendències que ja havia tingut l'ocasió d'assenyalar i que no deixaven d'eixir per poc que les circumstàncies s'hi prestessin*”. La polèmica que seguí, però, l'atribueix no pas al fet del discurs inhabitual en català –deia que a l'Ateneu s'hi feien “*conferències en català, en espanyol, en francès, en italià*”–, sinó per

«haver intentat aprofitar l'ocasió (...) per fomentar determinades idees, d'un caràcter exclusivista, que poden ofendre alguns membres; en definitiva, d'haver fet Catalanisme a ultrança dins un Cercle que admet socis de tots els partits sense distinció i que destaca per l'absència de color polític (...)»

La conferència inaugural d'en Guimerà, titulada «La Llengua catalana», havia acabat amb paraules dures -bo i citant a Dant- contra qui renunciés a l'idioma propi. I és cert que des d'aleshores a l'Ateneu s'imposà l'aliança catalanista-modernista i esdevingué un centre d'acció catalanista¹⁰. Però allò més destacable d'aquesta carta del cònsol és que es dedica en primer i destacat lloc (fins i tot

8 Carta del 1-12-1902 de l'ambaixador a Madrid al ministre francès d'Afers Estrangers (ADP: CPCOM-NS 08).

9 ADP: *Correspondance politique des consuls-Espagne (1815-1896)* (15CPC), n°102, carta n°138 del 6-12-1895, “*Manifestations catalanistes dans un des Cercles de Barcelone*”. Còpia dins ADN: *Barcelone – Série B/C-130*. Vegeu-ne les paraules en francès original dins la nota 1 de l'apèndix d'aquest capítol 4.

10 Vegeu «L' «assalt» catalanista a l'Ateneu Barcelonès» explicat per CASASSAS, Jordi, *L'Ateneu Barcelonès : dels seus orígens als nostres dies*. Barcelona. La Magrana / Institut Municipal d'Història, 1986, pàg.68 i ss.; PÉREZ NESPEREIRA, Manuel, *La secessió catalana. Els corrents culturals europeus a la fi del segle (1872-1900)*. Catarroja. Afers, 2007, pàg.87-92. També BALCELLS, Albert, *Història del nacionalisme català : dels orígens al nostre temps*, Barcelona 1992, pàg. 57.

abans d'explicar-li al ministre quin va ser l'incident a l'Ateneu que motivava la seva reflexió) a exposar i valorar aquestes "tendències" que es manifestaven amb tanta facilitat:

« Els catalans són Catalans abans de ser espanyols, i sigui quin sigui el seu patriotisme i la seva tendència a unir-se a totes les manifestacions públiques que afecten el conjunt de la nació (Carolines, Melilla, Mindanao, Cuba, etc), no deixen mai escapar l'ocasió de recordar que han estat un regne independent la capital del qual era la « Ciutat comtal » i la llengua, les lleis i les costums del qual eren ben diferents de la resta de la Península ».

El fet que el dret català continués primant per damunt de l'espanyol i del nou codi civil en aspectes com la majoria d'edat,

«no és sinó un exemple entre d'altres que pot donar-vos una idea de la independència dels catalans i de l'obstinació amb la qual se senten lligats a tots els antics privilegis de les seves institucions i als seus antics costums»

Un esperit i una obstinació, però, poc lloables, donat que s'exerceixen segons convé:

« Quan es tracta de mostrar la seva opinió sobre les qüestions d'interès general, de protestar contra les idees separatistes de la Gran Antilla que es tradueixen en els intents d'independència que presenciem en aquest moment, els catalans expressen els seus sentiments espanyols, però quan es tracta d'una qüestió que els interessa personalment, que toca, més o menys, els furs (privilegis) de Catalunya, els seus sentiments d'independència i d'individualitat egoista es desperten d'immediat »

Queda clar que el cònsol fa extensiu al conjunt dels catalans les actituds d'un sector social ben concret oblidant, en canvi, aquells sectors que s'havien posicionat a favor de les reivindicacions cubanes. En tot cas assenyala encertadament l'egoisme d'una burgesia que reclama per a ella l'autonomia econòmica que nega a les colònies:

[L'incident de l'Ateneu] «demostra una vegada més com, malgrat la data tan allunyada de la seva fusió amb la Corona d'Aragó i de Castella, Catalunya conserva encara uns sentiments autonomistes, unes tendències separatistes que tanmateix refusa als cubans el dret d'intentar fer-los prevaldre a casa seva. És l'etern refrany, «és bo per a nosaltres, però no per als altres»».

El cònsol general Ponsignon se solidaritzà gairebé sempre amb les mesures repressives que adoptaren les autoritats espanyoles davant els actes i els plantejaments autonomistes catalans. Políticament partia de la convicció que hi havia un patriotisme i un sentiment nacional bons, l'espanyol, en oposició al particularisme català¹¹. Per això, en ocasió de la publicació del *Missatge al rei dels hel·lens* el març del 1897¹², aquest agent justifica la repressió desproporcionada que féu el govern del moviment catalanista, arribant a suspendre la publicació de *La Renaixensa*, de *Lo regionalisme* i de *La Veu de Catalunya*. Malgrat recollir que els diaris moderats consideraven aquesta repressió com un error perquè havia augmentat la transcendència del fet, opina que “*l’administració civil no podia pas desentendre’s de la qüestió*”,

«degut a uns incidents lleus en aparença, però que denoten entre els regionalistes la tendència a aprofitar l’oportunitat per afirmar la seva existència».

En relació a la dispersió d’una manifestació d’estudiants vestint barretina diu:

«crec que el Governador civil fa el seu paper quan pren mesures de precaució, encara que siguin una mica exagerades. Hom té dret «de dir que és justament gràcies a aquestes mesures que devem l’avortament de la manifestació»».

Quatre dies més tard, però, escriu de nou al Ministeri reproduint les queixes que ha recollit «en l’opinió pública» (el sector de l’opinió, és clar, amb qui està en contacte o al qual dóna crèdit) respecte el caràcter contraproduent i impolític que han tingut les mesures repressives, sense defensar, aquest cop, l’actuació del govern. Una actuació que, d’una banda, ha donat als regionalistes un protagonisme polític que no tenien, aprofitant l’ocasió, per exemple, per constituir d’un comitè permanent i difondre un manifest (es refereix al manifest « Al Poble Català » del 16 de març de 1897, de la Junta Permanent de la Unió Catalanista i que el cònsol copia traduït al francès).

11 Es veu, per exemple, quan valora positivament la reacció contrària al gest d’en Guimerà d’ «*un journal républicain modéré qui se fait ordinairement remarquer par ses opinions vraiment patriotiques, vraiment nationales*». El subratllat és nostre.

12 En carta del 9 de març del 1897 informa el ministre de la visita al cònsol de Grècia de personalitats catalanistes perquè trametés un missatge de solidaritat al Rei de Grècia, en motiu de l’aixecament grec de Creta contra el domini turc. Hi reproduïx el fragment on es diu que “si Catalunya tingués veu pròpia en el concert d’Europa, se situaria al costat de Grècia, però sabem prou l’odiós que és patir una dominació, sigui per turcs o per cristians”. Diu que aquest passatge ha estat molt comentat, i que en trobada a casa del cònsol grec s’han pronunciat tres discursos: un en català pel president de la Unió Catalanista, un en grec per un dels professors de la Universitat de Barcelona i el tercer en francès pel cònsol de Grècia. “*Pas un mot en castillan n’a été prononcé*”. Vegeu-lo als ADP: *Correspondance Politique et Commerciale-Nouvelle Série-Espagne* (d’ara endavant CPCOM-NS) 08-*Question Catalane 1896-1905*, i també a ADN: *Barcelone -Série B/C-130*.

D'altra banda, ha permès un apropament important entre els regionalistes i els federals, amb Vallès i Ribot al capdavant, que s'han adherit públicament al programa catalanista¹³.

Si bé en aquesta ocasió, doncs, ja no defensa la repressió governamental, manté el menyspreu per les reivindicacions catalanistes, que considera antinaturals, i pel federalisme, inviable:

«Gairebé no caldria fer notar que les aspiracions del partit catalanista estan ben poc en harmonia amb les tendències del nostre segle cap a la unificació de les nacionalitats i l'agrupació dels pobles de la mateixa raça. Sembla ben poc probable, en cas que un dia més o menys proper es proclamés la República a Espanya, que aquesta república fos federal¹⁴»

El cònsol general Ponsignon mostra també de manera indirecta la seva hostilitat al catalanisme pel fet que només en parla quan l'ocasió li permet la crítica i no quan les circumstàncies podrien generar empatia cap al fenomen nacionalista. De totes maneres, aquest cònsol no tractarà de minimitzar o d'ignorar en les seves cròniques els sentiments diferencials i les idees autonomistes o separatistes, cosa que sí que fa l'ambaixador a Madrid, Jules Patenôtre i algun successor seu al consolat de Barcelona.

La possibilitat d'una annexió a França

Les informacions de procedència no diplomàtica que arriben al *Quai d'Orsay* (indret de París on es trobava –i segueix estant– el Ministeri d'Afers Estrangers francès) destaquen la vitalitat del sentiment nacional català al tombant de segle i la tensió política amb el govern de l'estat. A més, al no estar subjectes a la moderació que sembla imposar-se en el llenguatge diplomàtic, són força més explícites. Vegem-ne uns exemples.

Dels funcionaris del Ministeri de l'Interior francès li arriben les notes del Comissari de policia Thiellement (enviat pel govern francès a Barcelona per a fer el seguiment del moviment anarquista català), que constata “el caràcter independent dels Catalans, l'únic objectiu dels quals és una autonomia completa”¹⁵, o la descripció de l'ambient *separatista* que hi ha a Catalunya que conté un

13 Vegeu el «Missatge adreçat a la Unió Catalanista per diferents societats federalistes de Catalunya», el 16 de març de 1897, a CUCURULL, Fèlix, *Panoràmica del nacionalisme català*. París. Edicions catalanes de París, 1975.

14 Carta del 20 de març de 1897 (ADP: CPCOM-NS08-*Question...*). Vegeu-ne les paraules originals a la nota 2 de l'apèndix. La seva referència a una futura república espanyola l'hem de vincular amb les seves conviccions republicanes, que veurem en el capítol següent.

15 ADP: CPCOM-NS08-*Question Catalane*, carta n°167 del 30 de juny de 1896, amb tramesa d'un informe del comissari sobre l'atemptat anarquista del 7 de juny –bomba contra la processó de Corpus.

informe arribat al ministeri de l'interior des de Barcelona¹⁶:

«El moviment separatista s'accentua a Catalunya. L'odi cap els castellans es manifesta en tot moment. És cert que la premsa de Madrid sembla gaudir excitant un poble que es considera, amb raó, superior als castellans. Els diaris de la capital tracten els catalans «d'imitadors dels filibusters cubans, de traïdors a la pàtria», etc.

De cara a Cap d'Any es veuen penjats arreu de Barcelona cartells amb aquesta frase: «No s'admetten las bonas festas en Castella». Els hotels de la ciutat han posat en els seus vestibuls escrits en català; desitjos de benvinguda, de bona salut, de bon profit, de bon viatge. Ningú no s'esforça a fer servir enlloc la llengua castellana.

Fa un any, el govern semblava haver acabat amb el moviment separatista que es manifestava aleshores. Avui ja no és així: entenen el perill i a Madrid creuen que Catalunya està a punt d'escapar-se d'Espanya, però no tenen la valentia d'atorgar a aquesta província l'autonomia que desitja».

Una separació de Catalunya respecte Espanya que França podria aprofitar per incrementar la seva extensió territorial. Així ho suggereixen un comerciant lionès i un informador del ministeri de l'interior des de Madrid.

El primer d'ells, G. Noyer Duval, comerciant de seda de Lió que es considera bon coneixedor de Catalunya perquè hi viatja sovint, envia el juliol de 1898 una carta al President francès des de l'Hotel Tixaire de Puigcerdà¹⁷, que diu:

«Arribat fa deu dies, m'ha impactat l'immens corrent d'opinió (en totes les classes socials) que porta els catalans a «pronunciar-se» a favor de la reunificació de les seves quatre províncies a França. Són un sol crit.»

Admet que de les paraules als fets hi ha un bon tros, però reflexiona:

«Sóc un home de negocis, Senyor President, - sé que de prometre a complir hi ha molt a dir -, però cal perseguir qualsevol possibilitat de benefici. Catalunya no val com Bèlgica, però és un bon tros de pastís. Si França pot i sap maniobrar, aquest tros serà per a ella».

16 ADP: CPCOM-NS07-*Question carliste, 1899-1913*. Informe del 30 de desembre de 1898, no signat, enviat el 5 de gener del 1899 des del Ministeri de l'Interior al *Quai d'Orsay*. Podria ser obra del mateix comissari Thiellement. Text en francès original a la nota 3 de l'apèndix.

17 ADP: CPCOM-NS08-*Question Catalane*, carta del 25 de juliol de 1898.

En la mateixa línia de suggerir que s'aprofiti l'actitud dels catalans en benefici de França, trobem les paraules de l'informador del Ministeri de l'Interior francès a Madrid que hem esmentat¹⁸:

«M'he estès molt respecte els sentiments separatistes de Catalunya; caldria ser sord i cec per no adonar-se d'una cosa que la mateixa premsa de Madrid discuteix diàriament. En aquest estat d'ànim dels catalans hi ha una llavor que ens pot ser molt favorable. Les finances espanyoles poden donar lloc a una intervenció, a un acord, a un intercanvi, què sé jo. En aquest cas val la pena saber que la diplomàcia francesa trobaria un suport sòlid a Barcelona. Sóc conscient que és un problema ben complicat, però no pas impossible de resoldre per una diplomàcia pacient i tenaç.»

Una possibilitat d'annexió a França que ja havia apuntat dotze anys abans l'antic diputat de l'Arieja, i futur cònsol de Barcelona, Bellissen-Bénac, en el document titulat *L'Espagne en Janvier 1886*¹⁹, on explicava que “hi ha més divergències entre el català i l'andalús que entre el francès i el català”, i afirmava que

«Els més atrevits dels particularistes catalans somien en una emancipació, en una petita República catalana que s'annexionaria les Illes Balears i València».

bo i assenyalant que

«No ha faltat qui hagi llençat la idea de passar a pertànyer a França».

Una idea –sostenia– que prenien dels fets de la història de Catalunya, des de Carlemany fins a la Revolució francesa.

L'opció annexionista no havia arribat a tenir mai una formulació política en ferm i pot interpretar-se com una tàctica de pressió davant el govern espanyol en suport de les reivindicacions autonomistes. Amb la crisi colonial de 1898, però, havia esdevingut una idea d'àmplia circulació, arribant al punt de difondre's a l'interior de la mateixa França per part de sectors nacionalistes catalans: ens referim a l'opuscle titulat *La Question catalane. L'Espagne et la Catalogne. Note adressé à la presse Européenne par le Comité Nationaliste Catalan de Paris*, que es va distribuir a les llibreries

18 ADP: CPCOM-NS01-*Dossier Générale, 1897-1900*, carta del 8 d'agost de 1898. Fragment en francès original a la nota 4 de l'apèndix.

19 Carta a Freycinet, ministre d'Afers Estrangers i president del Consell de Ministres, dins ADP: *Personnel 2e.série-132 De Bellissen*.

franceses el 1898 al preu d'un franc²⁰.

La publicació d'aquest llibret va significar un salt qualitatiu en la formulació d'aquesta opció annexionista, ja que s'adreçava específicament a la premsa i a l'opinió pública francesa.

El fulletó exposava les diferents solucions que es formulaven per al plet catalano-espanyol, des de l'autonomia (federal o foral) a la independència (“*tendència (...) poc expressada a causa de la legislació repressiva existent, i per això mateix més forta que no sembla*”), passant per la de l'annexió a França. Aquesta darrera possibilitat era amb la que es concloïa el text, i es remarcava que havia esdevingut més factible des del moment en què part dels fabricants, un cop perduts els mercats d'ultramar, ja no podien compensar els obstacles de la mala administració espanyola amb els drets de duana.

I picava l'ullet a França: si l'Estat espanyol continua rebutjant el particularisme català, sols dependrà de França el fer predominar el partit de la independència o el de l'annexió:

“I, en aquest cas, si els corrents descentralitzadors i federalistes que estan naixent avui en dia a França adquireixen un desenvolupament ràpid i es tradueixen en reformes en l'actual constitució unitària i centralista de la República francesa, la idea annexionista tindrà llavors moltes possibilitats de triomfar. Una situació, un moment propici de la política internacional europea, i l'annexió serà un fet.”

Amb l'esment als “*corrents descentralitzadors*” a França, l'autor feia referència a l'emergència del regionalisme polític francès (1895, constitució de la *Ligue Nationale de Décentralisation*), moviment que, en cas de triomfar davant del centralisme francès, podria facilitar aquell encaix que Catalunya no trobava a Espanya.

El més interessant és que aquestes reflexions havien sortit de la ploma d'algú que sospesava molt les seves paraules i que tenia un creixent lideratge en el catalanisme conservador: el seu anònim autor era, en realitat, Enric Prat de la Riba, secretari de la Unió Catalanista, autor del *Compendi de Doctrina Catalanista* (1894), membre destacat de la Lliga de Catalunya i redactor del *Missatge al rei dels hel·lens* de 1897, entre altres²¹. El *Comité Nationaliste de Paris* era una ficció i Prat, que no

20 Es conserven exemplars d'aquest fulletó a la Biblioteca Nacional de Catalunya i a la *Bibliothèque Nationale de France*.

21 ANC: 137-Fons Prat de la Riba, ref.05.02 UI 31. Conté dues versions manuscrites en català del seu puny i lletra i una traducció manuscrita al francès. Els fragments esmentats en català han estat trets de la versió catalana original d'en Prat, publicada amb ortografia normalitzada per Enric Jardí al recull *La nació i l'estat. Escrits de joventut*, (Biblioteca dels Clàssics del Nacionalisme Català), Barcelona, La Magrana-DIBA, 1987, pp.34-46.

havia estat mai a la capital francesa, hi havia publicat aquest fulletó gràcies a l'ajut de Louis Guérin, membre de la *Ligue Antisémita* i germà del seu president, Jules Guérin. La coneixença personal amb regionalistes francesos esdevinguts antidreyfusards durant l'afer Dreyfus, com Maurice Barrès, podria haver facilitat aquest contacte, així com l'audiència que els antisemites francesos tenien entre els catalanistes conservadors²².

La venda del llibret funcionà força bé, com demostra la carta que el 6 d'octubre de 1898 Guérin envia a Prat anunciant-li que havia manat a l'editor de tirar 1000 exemplars més. A més, es va preveure una distribució a l'estranger aprofitant els punts de venda de *La Revue des Deux Mondes*, principal revista francesa que es difonia arreu del món²³.

L'opuscle i l'existència del fictici Comitè Nacionalista devia causar un cert impacte a la capital, ja que un periodista català, republicà exiliat des del 1887 a París, l'Artur Vinardell Roig, va dedicar una part de la seva conferència a la Sorbona el 1900 sobre «*El regionalismo catalán desde el punto de vista político y literario*», a desacreditar l'opció annexionista i al suposat «comité annexionista» parisenc²⁴.

L'ambaixada espanyola a París arrebegarà l'opuscle i n'informarà ràpidament el MAEE²⁵. No tenim constància, però, que es generés cap interlocució amb el govern francès.

L'estiu de 1899 la “solució” annexionista filo-francesa fa eclosió en forma de debat públic arran de la visita de l'esquadra francesa de la Mediterrània. El moment és especialment delicat en les relacions Catalunya-Espanya, pel context de la crisi d'estat post-98 i per la reivindicació no satisfeta del concert econòmic.

22 Coll i Amargós estudià les relacions entre el catalanisme conservador i l'antisemitisme francès arran de l'afer Dreyfus a *El catalanisme conservador davant l'afer Dreyfus 1894-1906*, Barcelona, Curial, 1994. Segons Coll, catalanistes conservadors com en Francesc Cambó veien en el dreyfusisme (la defensa de la innocència del capità jueu francès Alfred Dreyfus) un cosmopolitisme individualista i un jacobinisme anticlerical enfrontat a la cohesió patriòtica i a les essències regionals. Vegeu els maldecaps del cònsol francès davant la visita de l'agitador antisemita i alcalde d'Alger, Max Régis, a Barcelona el setembre i octubre de 1899 dins ADP: NS77-*Français en Espagne 1896-1918*.

23 ANC: 137-Fons Prat de la Riba, ref. 04.01. L'estudi de Coll i Amargós conté, en aquest episodi, un petit error, segurament degut a una deficiente traducció de la carta de Guérin d'octubre de 1898. Afirma que la major part dels exemplars del fulletó *La Question Catalane* havien estat confiscats, quan en realitat havien estat distribuïts sense problemes.

24 El text d'aquesta conferència el va recollir en el seu llibre *España en París*, Barcelona, A. López, 1902. Vinardell cercava fer compatibles la identitat catalana i l'espanyola a partir de la solució federal.

25 Veure els fons de l'ambaixada espanyola a París dipositats a l'AGA: 54/5815, lligall 508 “Correspondencia relativa a política interior y exterior de España y Francia (1893 (1898) -1901). Folletos sobre la cuestión catalanista”.

Els diferents diaris catalanistes polemitzaran respecte de l'actitud a mantenir davant aquesta visita²⁶. Per a *La Renaixensa* calia mantenir una actitud neutral, mentre que *La Veü de Catalunya* animava a donar una benvinguda calorosa. Tot i que els diferents corrents catalanistes rebutjaren l'annexionisme, *La Veü* -liderada per Prat de la Riba- ho farà amb retard i serà acusada d'ambigüitat i de jugar a fer por a l'estat espanyol davant la negativa a concedir el concert econòmic. Una actitud que estaria en sintonia amb el contingut de l'opuscle de Prat editat a França l'any anterior i que es mantindria posteriorment: l'any 1902 el nou cònsol de Barcelona elabora un informe sobre la premsa barcelonina on assenyala que, mentre que alguns redactors de *La Renaixensa* somien amb la independència, alguns redactors de *La Veü* preferirien, en cas de no obtenir l'autonomia, i abans de romandre en la submissió actual a Madrid, l'annexió a França²⁷.

En tot cas, el juliol de 1899 l'esquadra francesa de la Mediterrània, encapçalada per l'almirall Fournier, va ser rebuda de manera entusiasta per la ciutadania, que va aprofitar l'ocasió per expressar el seu descontent amb Espanya. L'episodi del Tívoli, amb el cant de La Marsellesa i la xiulada de l'himne espanyol, fou el més polèmic, i va posar en una situació incòmoda l'almirall, a més de condicionar el programa d'actes posterior.

L'ambaixada francesa va donar per fet que els esdeveniments responien a l'actuació dels catalanistes, que a més era afavorida pel suport “dels altres partits progressistes”, que considerava poc responsables per les conseqüències que se'n podrien derivar:

« (...) els separatistes pròpiament dits són una feble minoria a Barcelona. Tanmateix, la seva actuació es veu afavorida pel suport més o menys conscient que li donen els altres partits avançats, massa sovint inclinats a adoptar qualsevol forma d'oposició sense preocupar-se de les conseqüències que puguin produir.»²⁸

Un suport de l'oposició que l'ambaixada interpreta, doncs, en clau d'acció de desgast contra el govern, tot i posar en risc la unitat nacional. Una valoració diferent, en canvi, la fa el vicecònsol de Tarragona: l'acollida entusiasta donada als mariners francesos denotava “*les simpaties evidents de la població pel règim republicà*”, que les darreres eleccions “*han, d'altra banda, provat de sobres*”²⁹.

26 Vegeu COLL i AMARGÓS (1994, pàg. 112-120).

27 Informe del cònsol Blanchard de Farges del 8-02-1902, a ADN: *Barcelone*, B/C, n°18.

28 Carta al MAEF, n°82, del 30-07-1899, dins ADP: CPCOM-NS-Espagne-01-1897-1900.

29 Vegeu la nota final del seu article «Le Catalanisme», publicat sense signar a *Questions diplomatiques et coloniales. Revue de politique extérieure*, 1 de setembre de 1899. Paris [s.n.].

La proliferació d'informes sobre el catalanisme (1899-1901)

L'impuls que va rebre el catalanisme amb el “desastre” del 98 i la multiplicació de propostes alternatives sobre l'estat i la seva estructuració política va fer desvetllar l'interès del *Quai d'Orsay* per entendre el moviment i van generar la necessitat al cos consular i diplomàtic d'explicar-lo. Al llarg de 1899 s'elaboraran diversos informes de conjunt sobre la qüestió catalana, que tenen en comú l'haver estat fets, no pels titulars dels consolats o de l'ambaixada, sinó per subordinats seus que portaven més temps destinats aquí.

El primer és l'escrit que acabem d'esmentar del vicecònsol de Tarragona, Charles de Valicourt, del 8 de febrer de 1899 titulat *Le Catalanisme*. Com ell confessa, “*l'hora és propícia a les reivindicacions, car la guerra hispanoamericana i les seves hecatombes [...] han irritat l'opinió i preparat la via als innovadors*” i és “*l'interès d'actualitat el què explica la nostra iniciativa [de redactar el present estudi]*”. Es proposa cenyir-se a “*la més absoluta imparcialitat*” en la seva exposició del tema.

Valicourt parla d'una majoritària voluntat catalana de descentralització, que s'articula en tres opcions: la de l'autonomia econòmica (concert econòmic anàleg al de les províncies basques), la de l'autonomia política i la de la independència. Repassa les fites programàtiques del catalanisme dels darrers quinze anys del XIX, la justificació històrica, cultural, econòmica de les reivindicacions autonomistes catalanes i, finalment, la “solució probable”: considera que davant dels símptomes que manifesta el poder central de certes possibles reformes (aparent entesa entre el president Silvela i el general Polavieja, favorable a la descentralització) i la recent reticència manifestada per les províncies de Tarragona, Girona i Lleida davant la perspectiva d'absorció per una Barcelona concentrant un poder polític autònom, els catalans tindran paciència i treballaran sobre el comú denominador de l'autonomia financera. I afirma que aquest pot ser el punt d'acord amb Madrid.

Escrit de *motu propi*, Valicourt va sol·licitar veure'l publicat a la *Revue Générale d'Administration*, però París ho rebutjà

“degut al caràcter d'actualitat política i social del conjunt de les consideracions que heu desenvolupat, podria ser inconvenient de veure figurar en una revista publicada sota l'auspici del Govern de la República un (...) d'aquesta naturalesa”.

Tant sols se li permetia de fer-ho en qualsevol publicació no governamental i amb la condició de l'anonimat. Així, el treball de Charles de Valicourt va acabar apareixent al número de primer de setembre de 1899 de *Questions diplomatiques et coloniales. Revue de politique extérieure*³⁰, amb una llarga nota final d'actualització després dels esdeveniments de la primavera i l'estiu.

El segon informe és el del gerent del consolat de Barcelona, Lucide Agel, que fa arribar al *Quai d'Orsay* el 21 de març de 1899 un document que mira d'explicar amb amplitud i perspectiva el nacionalisme català, i on hi distingeix diferents propostes polítiques, com es pot veure ja en el títol: *Le Catalanisme et le régionalisme en Catalogne*.³¹

Aquest informe del Gerent del consolat de Barcelona està fet en un moment de canvi polític. Fa poc que s'ha constituït un nou govern, presidit per Silvela, conservador amb pretensions reformistes, i que incorpora el catalanista conservador Duran i Bas i el general regeneracionista Polavieja. Aquest govern, ben acollit pel món econòmic català, acabava de sorprendre amb el nomenament de notoris catalanistes per a alguns càrrecs religiosos (bisbats de Vic i Barcelona), polítics (alcaldies de Barcelona, Tarragona i Reus) i acadèmics (Universitat de Barcelona). És, doncs, el moment del primer accés del catalanisme a algunes instàncies de poder.

L'escrit comença volent explicar per què el catalanisme ha crescut tant els darrers dos anys. Per fer-ho repassa la història de la unificació territorial i política d'Espanya (i de la pèrdua d'autogovern català), el particularisme fruit d'un llengua, un caràcter, unes tradicions i una economia diferents dels de la resta de la península; el despertar català a partir de la llengua i la literatura. Explica la reivindicació de l'oficialitat de la llengua davant la penetració del castellà a través de les escoles públiques i la centralització de l'estat modern; i la defensa del Codi civil propi, amenaçat per l'avenç de la legislació espanyola. També recorda les fites recents de la reivindicació catalanista (1888, Manifest a la Reina Regent; 1892, Bases de Manresa; 1897, Manifest de la Unió Catalanista), així com el seu programa.

30 ADP: *Correspondance consulaire et commerciale 1793-1901/Tarragone*. Cartes de Valicourt al Ministeri de 8-2-1899 i del Ministeri a Valicourt de 20-6-1899. Es pot consultar l'article publicat a *Questions diplomatiques et coloniales* a la biblioteca digital *Gallica* de la BNF.

31 ADP: CPCOM-NS08-*Question Catalane* (33 pàgines en l'original). Còpia als ADN: *Barcelone, Série B/C-131*.

Un cop feta aquesta introducció, considera que s'ha exagerat la importància política del catalanisme, el qual agrupa aquells que defensen una autonomia semblant al *Home Rule* pensat per als irlandesos. Un grup polític independent de qualsevol altre, diu, però amb punts coincidents amb els carlistes i amb els republicans federals. Se'n diferencia, però, pel fet que la seva fórmula és sols per a Catalunya i en què *encara no han aconseguit* fer un partit polític pròpiament dit. Diu que, de fet, només estan preocupats per interessar els seus compatriotes en la literatura catalana i en la revolta fiscal contra l'estat. Abans de les darreres guerres colonials, sosté, l'esperit particularista català estava en estat latent. L'impacte dels esdeveniments, amb la guerra, la concessió tardana d'autonomia a Cuba, la gestió de la crisi i la pèrdua de mercats, han desvetllat un descontentament – d'altra banda general a Espanya, diu- que han despertat les idees regionalistes i descentralitzadores.

L. Agel detalla a continuació l'actual crisi política, la proposta de Polavieja, la constitució del nou govern i els darrers nomenaments. I afirma

«Influïts per aquests esdeveniments polítics, les idees particularistes que comparteixen de sempre la gran majoria dels catalans sense tanmateix haver-les expressat públicament, han acabat per prendre cos i constitueixen avui el programa d'un autèntic partit polític en vies de constitució al Principat.»

Explica la creació d'un diari en català, *La Veu de Catalunya*, per difondre els principis descentralitzadors i defensar, a diferència del programa catalanista de *La Renaixensa*, que reclama una autonomia per a Catalunya, un règim aplicable a tot Espanya (com veiem, Agel demostra conèixer de prop els darrers moviments del grup dels catalanistes possibilistes, liderats per Verdaguer i Callís, Prat de la Riba, Carner).

A més, vaticina que

«el nou partit regionalista conforma un veritable partit polític les idees del qual obtindran segurament representació als ajuntaments i diputacions provincials de Catalunya així com a les properes Corts.»

Una representació institucional que s'obtindrà quan el 1901 guanyi les eleccions una candidatura de nova formació -la dels «Quatre presidents»- i que esdevindrà posteriorment un partit sota el nom de Lliga Regionalista.

El gerent del consolat dedica un espai final a rebatre les al·lusions fetes per la premsa francesa sobre les idees independentistes i separatistes que s'haurien expressat a Catalunya durant la guerra. Sosté que potser sí que les crítiques a la imprevisió i temeritat governamentals havien estat aquí més fortes que en altres llocs, “*donada sobretot la diferència de sentiments i d'interessos que distingeix els catalans dels castellans*”, i la voluntat dels catalanistes de sumar els descontents al seu programa, però explica que la premsa de Madrid, subratllant i tractant severament aquestes opinions, ha acusat el partit catalanista d'alegrar-se'n del desmembrament de la pàtria o de preparar una separació violenta per independitzar-se o per demanar l'annexió a França. I afirma categòricament la manca de fonament d'aquesta acusació, ja que

«Els catalans no partidistes i els mateixos catalanistes han rebutjat amb indignació l'acusació injuriosa de separatistes i no han deixat mai d'expressar la seva adhesió a la Pàtria Gran.»

Apunta, però, que allò que pot haver contribuït a fer creure en aquesta acusació de separatisme és el fet que la ciutat de Barcelona hagi servit de refugi durant molt temps a molts anarquistes d'altres països que ostentaven la denominació de “sense pàtria”, sigui en els seus diaris o en les seves reunions. I conclou l'informe dient

«En resum Catalunya no ha pensat mai en separar-se de la pàtria espanyola. Ha trobat el programa catalanista massa radical i irrealitzable. En canvi, a l'hora actual sembla produir-se un moviment seriós i profund en la via de la descentralització i d'un regionalisme moderat.»

En les seves paraules hi trobem el ressò del plantejament moderat dels catalanistes possibilistes i la justificació de la burgesia que ha decidit donar-los suport. I hi veiem també reflectida la conjuntura en la qual fou escrit, aquest curt moment d'esperances de canvi que resultà previ a la radicalització posterior provocada per la seva frustració al no concedir-se el concert econòmic i en iniciar-se la protesta amb l'episodi del “tancament de caixes”.

Lucide Agel duia a Barcelona des del febrer de 1894, primer com a vicecònsol i després com a cònsol suplent. Molt ben valorat pels seus superiors, s'havia especialitzat en qüestions duaneres, comercials i industrials. El 1903 esdevindrà cònsol de Palma de Mallorca i el 1904, en què necessitava repòs per malaltia, és enviat al viceconsolat de Tarragona, més tranquil, que ocuparà

fins el 1906. Passarà, doncs, gairebé 14 anys de servei en terres catalanes³². Charles de Valicourt, per la seva banda, tingué una vinculació encara més forta amb Catalunya, fins al punt d'arrelar-hi. Fou cònsol suplent a Barcelona del 1889 al 1894, encarregat del viceconsolat de Tarragona els anys 1897 i 1898 i destinat al de València el 1899, on s'hi està fins el 1911. Però el més destacable és que obtingué el permís dels AA.EE. per casar-se a Barcelona el 1898 amb Maria Pilar de Ballester i de Despujol, de bona família, moment en què es vengué les escasses propietats que tenia al Nord-Pas de Calais, d'on li venia de família el títol de comte. Tindrà cinc fills i, després de passar pels consolats de Moscou i de Trieste, es jubilarà el 1919 fixant la seva residència definitiva a Barcelona, on morirà el 1935³³.

L'anàlisi de l'episodi del “tancament de caixes”

El conflicte econòmic que es desencadena l'estiu del 1899 entre els sectors econòmics catalans i el govern del conservador Silvela, conegut com “el Tancament de Caixes” (juliol-desembre de 1899), és il·lustrador de les diferències entre l'ambaixada de Madrid i el consolat de Barcelona alhora de tractar, comprendre i informar d'un conflicte específicament català.

La correspondència que l'ambaixada envia a París se centra més en l'impacte en el govern de Madrid i en l'opinió pública de la capital espanyola que no pas en el per què del mateix conflicte i en les raons dels revoltats. I passa per alt el caràcter de reacció al què era viscut com una traïció a les promeses de concert econòmic i de reformes econòmiques que contenia el programa regeneracionista del general Polavieja, primer, i el del conservador Silvela, després³⁴. L'ambaixada,

32 Vegeu el seu expedient de carrera als ADP: *Personnel-2e Série-3/Agel* i també el seu dossier de la Legió d'Honor, n°19800035/388/52000, als AN-Fontainebleau (consultable en línia a la Base de Dades *Léonore*). Agel havia nascut prop de Narbona, al Llenguadoc. S'havia doctorat en dret a París i s'havia casat, quan comptava amb 42 anys, amb una francesa de l'Alta Garona. Abans de jubilar-se va ocupar els consolats generals de Constantinoble i de Port-au-Prince, a més de ser nomenat Secretari General del Comitè Permanent Internacional d'Acció Econòmica el 1918. El 1908 havia estat nomenat Cavaller de la Legió d'Honor i el 1929 Oficial de la mateixa legió, sent el seu introductor l'ex-cònsol de Barcelona i antic superior seu, Blanchard de Farges.

33 Valicourt també era doctor en Dret i fou molt ben valorat pels seus superiors. No aconseguí, però, el seu somni, el consolat general de Barcelona, «*on té simpaties dins la colònia i en la societat local gràcies al seu casament*» (paraules de l'ambaixador Cambon del 1904): ADP: *Personnel-2e Série-1515/ Valicourt*).

34 Lluny d'atendre les demandes de reformes econòmiques llargament expressades per les institucions econòmiques catalanes, que havien donat suport al nou govern en base al seu compromís d'engegar-les, el ministre d'Hisenda Villaverde feu públic uns pressuposts que augmentaven els impostos existents i en creaven de nous. S'havien d'eixugar les obligacions contretes per les campanyes colonials i equilibrar els pressupostos, i la reforma fiscal anava en un sentit progressiu, amb més impostos directes sobre els sectors amb més beneficis. Però això, que suposava pagar més en un moment de pèrdua de mercats per la crisi colonial, mentre s'obviaven les promeses econòmiques que anaven de la revisió aranzelària al concert econòmic per a Catalunya, no podia ser ben rebut per les burgesies industrial i comercial catalanes. Tot i que el Foment del Treball Nacional decidí enviar una comissió a Madrid per defensar els seus interessos, foren els gremis de comerciants els que lideraren la protesta ciutadana,

a més, no s'està d'esmentar la crisi com a “conflicte separatista”, termes en què era habitual a la premsa madrilenya, i és amb aquest biaix que en parla, fins i tot paradoxalment quan exposa que la revolta de comerciants es dona també en altres regions:

«Els separatistes catalans s'agiten d'una manera empipadora per al govern, el qual no podrà evitar, potser, fer les primeres concessions que hom [espera?] d'ell. La lluita ha començat: els empresaris de Catalunya i d'Aragó han rebutjat pagar els seus impostos³⁵»

L'ambaixador Jules Patenôtre sembla seguir força acríticament els punts de vista que circulen a Madrid i les valoracions que poden venir dels seus contactes en el món polític oficial. Així, quan dona notícia de la intervenció del republicà català Sol i Ortega a les Corts, reprotxant a Silvela haver mancat a la seva paraula, li treu raó en aquests termes:

«El Sr. Sol i Ortega, diputat republicà, ha dirigit forts atacs contra el president del govern, acusant-lo d'haver faltat als compromisos formals que hauria pres de concedir als catalans un règim econòmic anàleg al de les províncies basques. En aquest sentit, l'orador ha llegit una carta del Sr. Silvela la divulgació de la qual havia d'aixecar contra ell l'opinió pública, segons sembla, però que ha resultat no contenir més que promeses força vagues i poc comprometedores. L'exageració mateixa de les seves acusacions li ha tret tota importància.³⁶»

En aquest sentit, encara és més clar el judici que emet sobre el concert econòmic reclamat pels catalanistes i pel món empresarial català :

agrupats en la Lliga de Defensa Industrial i Comercial. De fet, la crisi econòmica estava afectant més els petits comerciants que no molts industrials. A la resta d'Espanya, les cambres de comerç també s'encararen amb el govern. El 3 de juliol els Gremis dels comerciants de Barcelona anunciaven que deixarien de pagar la contribució del proper trimestre: començava el conflicte del “Tancament de Caixes”, que s'allarga fins el mes de desembre amb episodis molt aspres, que inclouran detencions de comerciants i el tancament de comerços, la suspensió de les garanties constitucionals, una vaga general del sector, la declaració de l'estat de setge... Sense la solidaritat de la resta d'Espanya, el conflicte acabà amb la derrota dels comerciants, però amb la desafecció definitiva de la majoria de la burgesia catalana respecte un govern de dubtoses intencions reformistes i un règim de la Restauració que reaccionava com sempre amb intransigència i autoritarisme davant un “conflicte català” (veure RIQUER, Borja de, *Lliga Regionalista: la burgesia catalana i el nacionalisme, 1898-1904*, Barcelona 1977, pp. 133-154).

35 Carta breu del conseller de l'ambaixada, Jean-Baptiste Pasteur, del 14 de setembre de 1899, titulada significativament *Le régionalisme catalan* (ADP: CPCOM-NS08-*Question Catalane*).

36 Carta del 2-11-1899 (ADP: CPCOM-NS08-*Question...*). Les següents citacions seran també de la mateixa font d'arxiu.

«L'autonomia financera reclamada pels dirigents del moviment no té altre objectiu, sembla, que beneficiar Barcelona de l'exempció d'una part dels impostos pagats a les altres ciutats i dels quals n'ha escapat fins ara gràcies a una tolerància que no podria perpetuar-se.»

En aquesta mateixa lletra escriu: “[A Silvela] fins aquí l’opinió pública li ha estat favorable, fins i tot entre els liberals, el diari dels quals, *El Imparcial*, ha criticat des del primer dia l’actitud dels catalans, tot i que ara reprotxen al president conservador la manca d’energia”. No cal dir que quan parla de l’opinió pública espanyola del què en realitat està parlant és de la de Madrid, no pas de la catalana, que vivia un estat d’ànim ben diferent. Ho fa també una setmana més tard quan informa el ministre d’afers estrangers francès de “l’energia, una mica tardana per a alguns, aplicada pel govern Silvela a Barcelona”, una clara referència a alguns sectors de la capital i de la premsa i partits dinàstics³⁷. No recull, en canvi, l’extrema impopularitat que va generar a Catalunya la intransigència governamental, que li va alienar, per molt temps, el suport de bona part de la burgesia catalana.

El cònsol francès a Barcelona, el baró Louis Reynaud, tot i generar una correspondència política molt descriptiva i poc valorativa del conflicte, s’ajusta més a la realitat i no fa servir en cap moment el terme “separatista” per caracteritzar-lo. En les seves cartes mostra una preocupació notable per l’ordre públic (s’entrevista almenys en una ocasió amb el Capità general) i explica algun fet menor com a símptoma de l’esperit patriòtic català amb què es viu el conflicte: respecte el primer míting que va fer la Lliga de Defensa Industrial i Comercial de Barcelona el 21 de juny per protestar contra el nou projecte d’impostos de Villaverde, assenyala que “el president de la Lliga va començar en espanyol, però a la demanda del públic va haver de continuar en català”.

Una bona mostra de la seva línia informativa és la carta que envia el 27 d’octubre de 1899 directament al Ministeri:

“La situació política a Barcelona està lluny de ser satisfactòria en aquest moment. Els nous impostos establerts fa uns mesos per Villaverde van ser força mal rebuts des de l’inici pel comerç i la indústria de Barcelona. Arribat el moment de cobrar-se, han trobat una resistència passiva i general per part dels contribuents; s’han adreçat protestes via petició al govern de Madrid; s’han produït manifestacions públiques sense que la tranquil·litat hagi estat, de tota manera, trencada. Els industrials i comerciants, en signe de protesta, han tancat llurs comerços; però totes les seves reivindicacions han estat refusades malgrat el suport que

37 Carta del 24-11-1899. L'anterior és del 18-11-1899

han trobat per part de l'alcalde de Barcelona, el Dr. Robert, que s'havia posat de part seva de manera franca.

I continua

Un conflicte va sorgir entre ell i el Director de l'administració de finances; l'incident ha acabat amb la dimissió del primer, sense que per això la situació s'hagi modificat. Davant del rebuig persistent dels contribuents a pagar han començat les confiscacions dins dels magatzems dels comerciants. Els agents fiscals encarregats d'aquesta desagradable tasca han estat força maltractats per la població, que els hi llençava tota mena de projectils quan entraven i sortien dels establiments on anaven a complir amb les seves funcions. Les autoritats els han fet escortar per la guàrdia civil i les requisites han continuat tots aquests dies. Cap desordre no s'ha produït, però la resistència passiva de tota la població sencera preocupa vivament els poders públics. Els presidents dels sindicats de les diferents societats han estat cridats pels Governador Civil; en no poder arribar a cap acord, s'ha decretat la suspensió de les garanties constitucionals; com que aquesta mesura no ha dut cap resultat, el Capità General ha intervingut el 26 d'aquest mes tampoc sense èxit, i aquest matí del 27 l'estat de setge ha estat decretat. El capità general Comte de Casp ha publicat una proclamació molt enèrgica l'article 4 de la qual apunta especialment als contribuents.

Després de reproduir uns quants punts de la proclamació, el cònsol acaba explicant que la premsa estava sotmesa a censura, que els delictes serien jutjats per consells de guerra i que els establiments públics (cafès, restaurants...) havien d'estar tancats a mitjanit.

«En fi, totes les mesures habituals en circumstàncies semblants han estat adoptades. Les confiscacions han continuat tot el dia, sense incidents empipadors però la resistència passiva no ha pas parat i les autoritats esperen amb una certa angoixa la marxa dels esdeveniments.»³⁸

Reynaud presenta en la seva correspondència política força elements d'empatia cap a les reivindicacions catalanistes: un any abans, el 18 de novembre de 1898, havia enviat al Ministre una traducció al francès del *Manifest a la Reina Regent* de les associacions econòmiques catalanes, amb el comentari següent:

38 ADP: CPCOM-NS08-*Question Catalane*. Hi ha una còpia del mateix document als ADN: Barcelona, Série B/C-128. Aquesta referència val també per a la següent carta, del 18-11-1898.

«Aquest document força llarg constitueix una veritable requisitòria contra l'organització política actual de la Península i, cal reconèixer-ho, tots els arguments invocats pels autors del memoràndum no són sino l'expressió de la veritat més absoluta.»

I afegia en relació al caràcter català i la seva relació amb el poder central:

«La població catalana, industriosa, activa, treballadora, pateix més accentuadament els efectes dels errors del Poder Central, i desitja fervorosament alliberar-se d'una tutela la intervenció inevitable de la qual considera un obstacle al desenvolupament del seu comerç i de la seva indústria, alhora que un entrebanc al seu avanç per la via del progrés.»

De totes maneres, qui analitza amb major finor política el conflicte del *Tancament de Caixes* és Jean-Baptiste Pasteur, el segon diplomàtic de l'ambaixada de Madrid, subordinat de Jules Patenôtre i que ja hem esmentat més amunt³⁹. Ell signa totes les cartes enviades al MAE francès al llarg dels mesos de setembre i octubre del 1899.

El 10 d'octubre valora així els possibles desenllaços del conflicte, marcat ara per la protecció que dóna l'alcalde Dr. Robert als contribuents que s'han resistit a pagar:

“Representant oficial del Govern reial que l’havia nomenat feia pocs mesos, [el Dr. Robert] ha denegat als agents fiscals el permís sense el qual no poden entrar dins el domicili dels contribuents per a confiscar. Situació estranya que es desfaria en un moment bo i revocant l'alcalde, si es tractés d'un alcalde de Galícia o d'Andalusia. Però es tracta aquí de la plaça forta del catalanisme, del favorit de la Jove Catalunya, d'una de les criatures predilectes del Ministre de Gràcia i Justícia, el català Duran y Bas: tocar al Dr. Robert és engrandir-lo davant els seus compatriotes, és enverinar la plaça forta del regionalisme i empènyer Catalunya a una campanya que podria acabar malament per a aquells que haurien de reprimir-la. No castigar aquesta protecció gairebé governamental del refús de pagar els impostos estatals, seria encoratjar la infracció de les lleis i comprometre els interessos del tresor.

Tal situació no hauria d'allargar-se i els diaris de Madrid conviden a posar-hi ordre. Els “absolutistes de la centralització” li exigeixen una mesura enèrgica. Els partidaris de les

³⁹ Era conseller d'ambaixada i va substituir Patenôtre, de vacances des de juliol fins a finals d'octubre. Era fill del famós químic i microbiòleg Louis Pasteur (ADP: *Personnel – 2e série -1165*).

reivindicacions locals sostenen que l'alcalde té la llei, la justícia i Barcelona! Els amics del govern volen que aquest no s'enemisti amb cap i que no prengui decisions radicals."⁴⁰

Quatre dies més tard escriu:

"El govern ha hagut finalment de tallar curt els mitjans dilatoris invocats per l'alcalde per tal d'ajornar l'execució de les mesures coercitives contra els contribuents. Villaverde ha indicat a l'inspector de finances que portés l'alcalde als tribunals si prosseguia la seva oposició, fet davant del qual l'alcalde ha optat per dimitir de les seves funcions. El Govern ha reemplaçat immediatament el Dr. Robert per l'advocat Josep Milà, amic de Silvela, i ha ordenat la confiscació dels contribuents incriminats. Així s'hauria clos l'incident, però estem tot just al començament de la campanya separatista i el Govern es trobarà amb noves dificultats. El Dr. Robert, dimitint, no deixa pas de ser líder dels catalanistes. Els estudiants el van ovacionar ahir, i l'ordre va estar tant alterat en un moment donat com perquè es proclamés l'estat de setge."⁴¹

I el dia 24 informa:

"L'agitació de Barcelona ha tingut el seu contracop dins el consell ministres: el ministre de justícia Duran, que representava dins el Govern les aspiracions catalanes, ha presentat la seva dimissió davant el rebuig dels seus col·legues de donar més amplitud al projecte de descentralització recentment exposat pel ministre de governació."

L'escrit més interessant de Pasteur, però, pel què fa al judici del moviment catalanista fet per aquest agent diplomàtic és *Le régionalisme catalan et ses revendications*, un breu informe-carta que el 1899 rep el *Quai d'Orsay*⁴². Amb la intenció de fer entendre a París el conflicte econòmic amb els comerciants catalans, hi repassa la seva gènesi, la diversitat de programes polítics i les causes de les reivindicacions econòmiques. Explica que la lluita de Catalunya per a la descentralització i la recuperació "*de les seves antigues llibertats interiors*" no és fruit de la guerra hispano-americana, sinó que ve d'almenys una vintena d'anys enrere, abans que el desastre colonial no en generalitzés l'agitació. Afirma que la gran majoria dels catalans vol una descentralització, i que l'única

40 Carta de l'ambaixada francesa (des de Sant Sebastià) al MAEF, "*Le séparatisme catalan et le conflit administratif de Barcelone*" (10-10-1899)

41 Carta al Ministeri del 14 d'octubre. També n'hi ha una còpia a ADN: Madrid (Ambassade)-Série B-064

42 Carta amb data de registre d'entrada al MAEF del 14 de setembre de 1899, n°100, de l'ambaixada (de Sant Sebastià estant) al Ministeri. Veure els fragments originals a la nota 5 de l'apèndix.

diferència ve de l'abast del programa defensat:

«Els uns se ceneixen a reclamar un regionalisme limitat a la percepció d'impostos per part de funcionaris catalans i sobre bases fixades per un consell català, amb l'obligació de transferir al govern central un tribut anual establert per avançat a l'estil del que existeix a les províncies basques. D'altres aspiren a una autonomia molt més àmplia on els grans serveis de l'Estat es reduirien als de guerra, duanes, etc. Finalment hi ha separatistes absoluts que desitgen veure Catalunya independent sota la protecció d'Espanya o fins i tot de França. Alguns grups defensen fins i tot una reconstitució de l'antiga corona d'Aragó amb la unió de Catalunya, Aragó, València i les Balears.»

Amb la crisi econòmica fruit de la pèrdua de les colònies, aquestes aspiracions, diu, s'han fet arribar de diverses maneres al govern. Unes aspiracions que recolzen

«sobre la mateixa composició del regne, format de regions diverses que posseeixen cadascuna la seva nacionalitat, el seu propi origen, les seves pròpies necessitats, tenint en conseqüència el legítim desig de no deixar-les anihilar per l'Estat.

Donat també que Catalunya suporta amb profit de l'Estat unes càrregues financeres molt més àmplies que les altres províncies, pretén que l'Estat li concedeixi un tracte de favor.»

El punt de vista de M. Pasteur, doncs, és prou més exhaustiu i, sobretot, comprensiu respecte les reivindicacions catalanes que no pas el de l'ambaixador Patenôtre. A més, demostra un coneixement i, fins i tot, una lucidesa notable. Creu que el projecte descentralitzador del ministre de governació E. Dato, de modificar l'organització provincial creant assemblees regionals compostes de diputats de províncies reagrupades, elegides per corporacions, difícilment podrà satisfer als regionalistes, tant per la radicalització del clima del moment com pel rebuig a les pràctiques dinàstiques d'arraconament del sufragi universal:

«(...) els ànims han estat sobreexcitats pels agitadors locals fins el punt que qualsevol concessió governamental sembla tímida i insuficient, més encara quan, com és en aquest cas, fa tan poc cas als drets del sufragi universal. Que no és pas el sufragi universal el que s'agita, o que hom agita, arreu d'aquestes províncies i que demostra cada dia la seva desunió amb la metròpoli? A Catalunya els mítings separatistes es multipliquen sense semblar-ho, ja que ara s'hi mostren banderes separatistes i els assistents hi canten himnes de circumstància que són crides a la rebel·lió. No serà pas aquí que les proposicions del Sr.

*Dato convenceran.*⁴³»

“Les Balears estan a punt per a la violació”

L'exhaustivitat i una certa empatia marca també l'interessant informe *L'esprit publique aux Baléares* del vicecònsol francès a Palma, Biers, enviat el 20 d'octubre de 1901 al MAEF⁴⁴. Pierre Biers s'havia fet càrrec del viceconsolat mallorquí el novembre de 1899 després de responsabilitzar-se de la *chancellerie* del consolat general de Barcelona almenys des de 1893. Una temporada llarga, doncs, en terres catalanes, amb l'afegit que el post que somniava -per al grau de vicecònsol que tenia aleshores- era el de Tarragona⁴⁵. Biers era un vicecònsol que recordava els “*temps llunyans i heroics en què la diplomàcia es preocupava molt de les aspiracions dels pobles*”.

Efectivament, així arrenca aquest report a cavall de la descripció dels sentiments nacionals i de la proposició d'atraure'ls en benefici de França. En ell el vicecònsol, després de dos anys d'estudiar i d'intentar comprendre l'estat d'ànim dels illencs, arriba a la conclusió que «*els vincles seculars que uneixen les Balears amb Espanya s'afebleixen, es distenen, i esdevenen purament administratius, feixucs, una nosa i gairebé odiosos*». Durant anys, diu, la prosperitat econòmica tapava les queixes contra una administració metropolitana «*plena de rutina i de paperassa, corrompuda i centralitzadora en excés*»: Madrid governava i Palma es deixava governar. Però en pocs anys la crisi (de la vinya i l'exportació de vins, de la navegació a vela i de la producció industrial de Maó, Sóller i Palma) ha fet que l'illenc es qüestionari aquesta unió que ja no li surt a compte:

“Aquesta unió, ja no sent més avantatjosa, seria ben prop, als seus ulls, de ser il·legítima. Acusa la Metròpoli de tots els seus mals, i, cal reconèixer-ho, aquesta no sembla recordar-se de les Balears –aquest tros de terra africana, com les qualifiquen els periodistes de Madrid – si no és per fer-los sentir els inconvenients d'una administració la lentitud, rutina i corrupció dels quals són proverbials, sense que aquesta centralització els reporti cap dels avantatges que aquest règim procura a altres nacions. (...) Certament, la població de l'arxipèlag és encara espanyola de cor i d'hàbits, però la seva lleialtat s'ha refredat considerablement.”

43 Carta a París del 25 de setembre (ADP: CPCOM-NS01-Dossier Générale, 1897-1900, dins CPC, NS 1896-1917-Espagne).

44 ADP: NS15-Baléares-Canaries-1896-1911 (Possessions d'Outre-mer). Informe de 38 pàgines.

45 ADP: Personnel-2eSérie-172 Biers. Pierre Biers, advocat, fou colon i industrial a la Conxinxina francesa durant 6 anys, abans d'emprendre la carrera consular. Després de Palma fou destinat a Rosario, a l'Argentina, on es va jubilar. Morí el 1917 a París, amb 73 anys. Casat amb una francesa el 1893 quan estava a Barcelona, va tenir una filla.

Després d'explicar un parell d'anècdotes viscudes al carrer que il·lustren aquesta desafecció cap a la metròpoli, exposa com això ha passat a expressar-se a nivell públic a través de la premsa, assenyalant que els articles de “*Miquel Oliver, l'escriptor i periodista més notable i més escoltat de Palma*”, amb la seva “*declaració francament separatista*”, no han aixecat cap protesta:

«La població de les Illes rep aquestes llavors dissolvents i antipatriòtiques amb força satisfacció o almenys amb una indiferència desacomplexada (...). Hi ha aquí els símptomes inequívocs d'un treball profund de desafecció i de desagregació. De tal manera que aquesta crisi, que només havia despertat lleument el sentiment regionalista dins l'ànima insular en la qual dormia, com a Catalunya, ha sacsejat els esperits fins el punt que la paraula separació es diu i s'escriu públicament.»

Biers dóna compte, doncs, de com la crisi de finals de segle ha despertat la consciència d'identitat diferenciada que estava latent.

«Però no es refà artificialment en ple s. XX un regne de Mallorca, com tampoc cap d'aquestes petites i famoses repúbliques que cobriren fa segles la Mediterrània amb l'activitat comercial i guerrera de les seves flotes. El medi on van néixer aquests organismes polítics en el qual es van desenvolupar i prosperar, ja no existeix.»

Notem, aquí, dues idees preconcebudes del vicecònsol que trobarem també en altres personalitats franceses. D'una banda, el fet de remuntar-se a l'edat mitjana per trobar el darrer moment de sobirania catalana, desconeixent o ignorant les llibertats i institucions pròpies mantingudes fins el 1714 i, en el cas de Mallorca, el 1715 (la unió dinàstica de 1479 és percebuda erròniament com a unificació política). D'altra banda, hi ha la visió que el present i el futur és dels grans estats, sense lloc per als petits, i per tant que és un anacronisme defensar la idea d'una nova independència⁴⁶:

«Les Balears, escapant a l'atracció que durant segles les ha lligat a Espanya, hauran de gravitar inevitablement dins l'òrbita d'una altra potència. I si busquem cap a quina nació veïna serà atreta lliurement i naturalment – tret que no es produeixi un cataclisme-, haurem de constatar que és França el país cap el qual es trobaran arrossegades per un corrent

⁴⁶ Tinguem present que ens trobem en el moment àlgid de l'imperialisme, amb l'expansió dels imperis colonials, i que la pròpia Europa està constituïda el 1900 per pocs grans estats (després de la 1^a GM, la situació haurà canviat, amb l'aparició de vuit nous estats).

potent i irresistible format per les seves tradicions, la seva llengua, les seves relacions i els seus interessos».

I explica quins són aquests lligams culturals i històrics,

«En efecte, com evocar les glòries de l'antic regne de Mallorca sense recordar al mateix temps els lligams que el van unir durant tant de temps al Rosselló i a una part del Llenguadoc, fins el punt que un dels seus reis va néixer a Montpeller?».

La llengua que tothom parla a les Balears, els uns per afecte, els altres per ignorància, aquesta llengua és purament la del Rosselló i s'entén, més o menys, dels Pirineus fins al Roine.

Tot just ahir, en una carta adreçada al Vicari General de la diòcesi de Palma que es proposa editar un diccionari de la Llengua Catalana, el Bisbe de Perpinyà es va expressar així: «Mallorca i el Rosselló tornen a unir-se com en els segles passats i vós heu estat el guia d'aquesta unió tan feliç com profitosa⁴⁷».

Respecte les relacions i els interessos, diu que els econòmics i els comercials han relligat des de sempre l'arxipèlag amb França, ja que no és pas a la metròpolis on ven els seus productes ni d'on importa els que li manquen (més encara si recuperés la seva llibertat de compra), sinó de Portvendres, Seta i Marsella, on exporta els seus productes (agrícoles tots) i de la França africana d'on importa cereals i carn que li manquen. Unes relacions que serien més intenses si no fos per obstacles facticis com els drets duaners o el canvi de moneda. *“És innegable –diu– que el diner francès penetra a les Balears i, amb ell, una mica de les nostres idees, sentiments i costums”.* Igualment explica que cada emigrant que torna de França, tant de l'europea com de l'africana, esdevé un agent de propaganda, amb el record del què ha vist, i compara i jutja, i no es guarda les impressions: explica que *“ben a prop hi ha un país hospitalari on l'administració és honesta, on la justícia no es ven pas, on el clergat és respectable i on el treball es paga amb or!”.*

El vicecònsol suggereix una mesura per vincular més les illes a França: establir relacions directes i freqüents amb les Balears per mitjà d'una escala a Palma dels vapors que de Marsella van a Alger. *“Si poden haver-hi dubtes sobre el profit econòmic d'aquesta modificació d'itinerari actual per a les companyies de navegació, hom pot afirmar que des del punt de vista polític i per a preparar l'esdevenidor, la subvenció acordada pel Govern per animar aquest intent i fer-lo reeixir, seria una*

⁴⁷ El vicari general de Palma de qui parla és Antoni M. Alcover, i el bisbe de Perpinyà, Mg. Carsalade du Pont. Vegeu la versió original en francès d'aquests fragments a les notes 6 i 7 de l'apèndix.

fructuosa i patriòtica inversió". Així seria definitivament lligada pels seus extrems a les dues ribes franceses de la Mediterrània *"aquesta xarxa invisible i espessa d'interessos econòmics i comercials que embolcalla i pren de mica en mica aquest magnífic arxipèlag"*.

Acaba aquest estudi citant l'apreciació feta per Miquel dels Sants Oliver en un diari local sobre l'estat d'esperit dels seus compatriotes: *"Al menor pretext crideu que tal o tal potència estrangera, seduïda per seva bellesa, riquesa i seguretat de les seves badies, rumia emparar-se de les nostres illes. Però ho repetiu tan sovint i amb tan de soroll que em recordeu certes coquetes les maneres i protestes de les quals semblen tenir per objecte, no tan evitar l'ultratge, sinó excitar els desigs"*. I conclou: *"Miquel Sants Oliver deia bé: les Balears estan a punt per a la violació"*.

Biers recolza el seu suggeriment d'aprofitar el sentiment i les reivindicacions catalanistes per atraure les illes cap a França tot esmentant en un *post scriptum* final que el diari *La Almudaina*, el més important de Palma, havia comentat la publicació de l'article francès de *Le Temps* *"Promenades en Espagne"*⁴⁸:

"Aquest article atrau l'atenció del públic francès sobre el moviment catalanista i l'interès de França de guanyar-se les simpaties comercials i polítiques dels habitants de les illes, més inclinats, segons Le Temps, a una amistat amb França que no pas amb Anglaterra. El periodista de Le Temps es basaria en cartes de catalans i illencs que animen l'opinió francesa a no perdre de vista els esdeveniments greus que no tardaran a produir-se dins la península. El periodista pensa que, donada la curta distància que separa les illes de les costes de la República i l'existència d'una important colònia d'insulars a Algèria, França ha de cultivar aquesta amistat i fer més freqüents les relacions, establint una línia de vapors que hi facin escala en la seva travessia de Marsella a Orà o Alger. Reprodueix que Le Temps afirma que les Balears i Catalunya estan estretament unides i que estan resoltes a compartir el mateix destí".

El vicecònsol destaca que *"les apreciacions de Le Temps no han generat cap comentari o protesta local, cosa que confirma les conclusions de l'estudi precedent i mostra la indiferència de la població en matèria de Pàtria"*.

Dos anys després, un altre informe del viceconsolat de Palma arriba a la mateixa conclusió respecte

48 Es tracta de l'article *Faut-il désespérer?* de la sèrie *Promenade en Espagne*, de *Le Temps* del 5 d'octubre de 1901. Es pot consultar en línia a l'hemeroteca digital de la BNF.

la feblesa del sentiment espanyol dels illencs. L'autor, però, és un altre. Biers ha estat rellevat i el viceconsolat l'ocupa ara Lucide Agel, el nostre antic gerent del consolat de Barcelona. I qui l'escriu és un tal Larroux, enviat des de París per supervisar els consolats de les illes, però també per analitzar les defenses militars, les anades i vingudes de vaixells britànics i la conveniència de tenir-hi un “agent especial” d'informació. Larroux hi diu⁴⁹:

«Constatem d'entrada que en els diversos punts de vista:

1er.geogràfic, 2e.polític, 3e.econòmic i 4e.lingüístic, les Illes Balears no pertanyen a la monarquia espanyola sinó per vincles molt laxos.»

(...)

2e. la diferència que hi ha entre els sentiments nacionals del poble de les Balears i els dels habitants de la Península es constata des del primer moment. El patriotisme en el sentit castellà sembla molt feble i es limita a una lleial indiferència. (...) El sentiment del país és particularista, però en absolut separatista. La idea de la possibilitat, i fins i tot de la versemblança, d'una ocupació estrangera és admesa per tothom; i aquesta perspectiva no sembla pas despertar els sentiments d'indignació o de revolta que poblacions francament patriòtiques no deixarien d'expressar davant d'aquesta idea.»

Els illencs, doncs, no són patriotes «en el sentit castellà» de la paraula. Almenys per a en Larroux.

La victòria de la Lliga Regionalista (1901) i l'hostilitat de l'ambaixador Patenôtre.

El 1901 el catalanisme polític obté representació per primer cop a les Corts espanyoles. La candidatura dita “dels quatre presidents” obté la victòria electoral a les eleccions legislatives del 19 de maig pel districte de Barcelona. Dies després es formalitza la constitució d'una nova força política –fins aleshores només emparaulada -, la *Lliga Regionalista*. Aquest resultat electoral significa la fi de l'alternança pactada entre els dos partits dinàstics que feia un quart de segle que es mantenia i significa també la crisi del caciquisme i del partit conservador a Barcelona.

A les Corts, els diputats catalans de la Lliga reivindicaran l'autonomia administrativa i el concert econòmic per a Catalunya, tot rebutjant categòricament el qualificatiu de “separatistes” que les

⁴⁹ Carta del 18 de març de 1903 (ADP-NS68-Protocole. *Ambassades et Consulats*). En francès original al número 8 de l'apèndix.

altres forces de la cambra els adjudiquen. De fet, malgrat la declaració d'intencions que havia suposat batejar el seu partit com a “regionalista” i no com a “nacionalista”, “nacional” o “catalanista”, no s'estalviaran de ser rebuts agressivament i amb intransigència a Madrid⁵⁰. Una hostilitat i uns qualificatius que l'ambaixador francès a Madrid, Jules Patenôtre, assumeix com a propis, i que deixa clara en la correspondència que envia al seu superior, el Ministre d'Afers estrangers francès. Així, després de les eleccions municipals de novembre, accidentades i seguides de manifestacions d'estudiants, qualifica d’*“estranyes”* i d’*“adhesió a les doctrines separatistes”* les declaracions catalanistes del Dr. Garriga, rector de la Universitat de Barcelona. I no se sorprendrà de la seva destitució. De manera semblant, mostrarà la mateixa dificultat que sembla tenir la premsa dinàstica per distingir els plantejaments purament descentralitzadors dels separatistes: considerarà les explicacions del diputat Dr. Robert a les Corts sobre que el regionalisme no implicava la ruptura de Catalunya amb Espanya com a matisos *“força subtils”*, tot i admetre que l'única independència que pregonava era la fiscal *“en una situació anàloga a la de les províncies del país basc i de Biscaia (sic)”*.⁵¹

En la seva carta al ministre del 30 de novembre de 1901, J. Patenôtre considera les afirmacions del Dr. Robert sobre que tan sols volia la supressió de la uniformitat administrativa d'Espanya sense voler atacar la seva unitat política com *“argücies dignes de l'Edat Mitjana”*, i que en la seva darrera intervenció a la cambra de diputats, el Dr. Robert havia abandonat les idees conciliadores inicials per a defensar *“la tesi del separatisme en el que té de més intransigent”*: el reconeixement de la llengua catalana com idioma oficial de la regió, l'establiment de les Corts Catalanes, l'encuny d'una moneda especial, la creació d'un règim financer particular,

«... tot el que conforma en una paraula els signes distintius de sobirania i d'independència. És difícil, com es pot veure, anar més lluny en aquestes reivindicacions que tendeixen a suprimir els lligams més essencials que en altres països uneixen les províncies a la metròpolis.»

Més enllà del seu punt de vista, la reacció de l'ambaixador Patenôtre, però, és tardana: no va recollir el resultat de la primera victòria electoral de la Lliga Regionalista el mes de maig, ni tampoc la polèmica amb què foren acollits els seus diputats en les seves intervencions inicials a les Corts durant els mesos de juny i juliol de 1901. De fet, tampoc el cònsol francès a Barcelona no n'havia

50 RIQUER (1977, pàg. 214-216 i 222-225).

51 Carta del 19-11-1901, dins ADP: CPCOM-NS08 *Question Catalane, 1896-1905* (fins que no indiquem el contrari, els documents que citarem a continuació procedeixen d'aquest mateix volum NS08)

informat a l'ambaixada. En canvi, es mostra coneixedor del fet que, davant la victòria regionalista a les municipals de Barcelona del novembre, el govern liberal dóna suport a una de les dues forces antidinàstiques principals, el republicanisme de Lerroux, per anar contra el regionalisme. Una actitud, diu, que evidencia que el govern Sagasta és incapaç de mantenir el control del poder a la ciutat. Davant la destitució del rector de la universitat de Barcelona per les seves declaracions catalanistes, observa:

«Qui l'ha substituït, el Dr. Méndez, és conegut per la seva adhesió a les idees republicanes. Aquest simple detall indica clarament fins a quin punt el govern es troba desarmat davant la qüestió catalana. Forçat en el seu aïllament de triar entre dos perills, es veu obligat, per no alienar-se completament una població hostil, a buscar les seves aliances contra el separatisme dins el camp republicà».

Val la pena llegir detingudament la correspondència diplomàtica de l'ambaixador francès per adonar-nos de *quan i quant* informa sobre el catalanisme i de *com* en parla.

Patenôtre escriu al ministre, el 22 de gener de 1900, en una carta encapçalada amb el títol *Pastorale séparatiste de l'Evêque de Barcelone*, el següent:

«La premsa espanyola s'ha ocupat molt aquests darrers dies d'una pastoral que el Bisbe de Barcelona ha adreçat recentment al seu clergat, i on es mostren, d'una manera bastant inesperada en un document d'aquesta natura, les tendències separatistes que s'han manifestat massa sovint a Catalunya (...) Aquesta estranya doctrina ha aixecat, com és de justícia, protestes més o menys unànimes fora de Catalunya».

Les tendències separatistes a què fa referència l'ambaixador és la reivindicació del bisbe Morgades de mantenir almenys l'ensenyament de la catequesi en català, amb arguments d'eficàcia en temes que afecten el Cel i la relació amb Déu, lamentant el jou d'una administració que l'ha minvat en els àmbits de l'escola i de la justícia amb la imposició del castellà⁵².

L'ambaixador, com veiem, parla amb hostilitat de les reivindicacions catalanes i mostra una nul·la comprensió del fet cultural i lingüístic català. Sense distingir entre les diferents demandes, troba pesades, insistents i injustificades les que considera "tendències separatistes", que reben un just i

52 En Jordi Figuerola analitza el pensament i l'acció d'aquest prelat a *El Bisbe Morgades i la formació de l'Església catalana contemporània*, Barcelona, PAM, 1994.

natural rebuig fora de Catalunya. Les paraules del bisbe constitueixen, diu, un “empipador símptoma” d’aquests darrers temps. “Símptoma” de l’existència d’unes aspiracions que reconeix vives, i que malgrat que poden passar temporades en estat latent, qualsevol incident desperta: és d’aquesta manera que veu els disturbis de Barcelona provocats per la promulgació d’un decret governamental ordenant l’ensenyament del catecisme en castellà a les escoles de Catalunya:

«El catalanisme, que malgrat alguns moments de calma continua sent l'adversari declarat del poder central, acaba de donar una nova prova del seu esperit de combativitat enfront la metròpoli. N'hi ha hagut prou per desencadenar les passions que el Ministre d'Instrucció Pública aprovés un decret segons els termes del qual l'ensenyament de la catequesi s'ha de fer d'ara en endavant en espanyol a les escoles de Catalunya. N'han seguit grans desordres. Rebuda a cops de roc pels estudiants, la guàrdia civil ha hagut de fer servir les armes per defensar-se i rebutjar els seus agressors fins el pati de la Universitat(...)»⁵³»

La manera com l’ambaixador veu el nacionalisme català – amb un cert menyspreu – ajuda a entendre que no li dediqui gaire atenció. Segurament hi contribueix també l’escàs futur que veia a les reivindicacions catalanes,

«Les aspiracions dels catalans, que estan en contradicció amb els interessos generals de la resta de la Península, no tenen cap possibilitat d'obtenir el suport d'un moviment d'opinió pública seriós. Són per al govern una nosa i un inconvenient més que no pas un perill real.»⁵⁴»

Tan sols li preocuparà el catalanisme quan afecti els dos aspectes que centren la seva atenció: la dinàmica interna del govern espanyol i l’ambient polític madrileny, i les relacions Franco-espanyoles. La carta esmentada de l’1 de desembre de 1902 seria un exemple de la primera preocupació. No feia cap valoració de la prohibició d’impartir doctrina en català i, en canvi, s’estenia a l’hora d’explicar com els disturbis amb els estudiants havien posat en una situació de

53 Carta al ministre de l’1 de desembre de 1902. El punt de vista oposat el dona L. Xavier de Ricard a «Questions espagnoles», *La Renaissance Latine*, n°8, pag.768-769, del 15-12-1902, que considera que Romanones «s’ha inspirat malament en l’exemple del govern francès contra l’ús de la llengua bretona». Segons ell, «si el perill cubà va acabar amb desastre, la culpa és del govern que no va saber fer les concessions necessàries a temps. És hora de no cometre el mateix error amb Catalunya, (...) en un moment en què, precisament amb la decisió presa de revisar les bases del famós programa de Manresa, el catalanisme acaba de mostrar una nova evolució». Respecte les paraules que va dir Romanones sobre la guàrdia civil («té l’obligació de fer-se respectar per tots els mitjans possibles»), afirma: «Si la policia estigués composta d’homes intel·ligents, sensats (...), aquest encoratjament a la violència, de part d’un ministre de l’Interior, seria ja ben perillós; tractant-se de la policia espanyola, sent com és, resulta abominable: jo mateix n’he tingut l’ocasió de veure-la mans a l’obra a Barcelona».

54 Vegeu la carta esmentada del 22 de gener de 1900 “*Pastorale séparatiste de l’Evêque de Barcelone*”.

compromís el govern. Les excuses presentades pel governador civil al rector de la universitat per les patacades que aquest havia rebut de la guàrdia civil i que fou objecte de l'atac de l'oposició al govern per no haver defensat prou la policia ni el manteniment de l'ordre fou recollit per Patenôtre en clau governamental: era un nou pretext per a la campanya continuada de la premsa de Madrid contra l'executiu.

Susceptibilitat espanyola, incomoditat francesa

Pel què fa a la segona preocupació, l'ambaixador té, òbviament, la missió d'ajudar a preservar bones relacions entre la monarquia espanyola i la república francesa. I un nacionalisme català que dóna l'esquena a Espanya per girar-se cap a França genera incomoditat a la diplomàcia francesa i és susceptible de provocar incidents i ferir sentiments. Ja havia passat amb la visita de l'esquadra francesa i va tornar a passar amb la publicació de l'article « *Promenade en Espagne. Le catalanisme* » al diari *Le Temps* del 7 de maig de 1901⁵⁵. El periodista, l'occitanista roig i anticlerical Louis Xavier de Ricard, hi assenjala la força del catalanisme, la seva presència dins de tots els partits i ideologies, la diversitat d'opcions defensades (autonomistes, federalistes, independentistes) i repassa la singularitat econòmica catalana, fent èmfasi en la puixança de la ciutat de Barcelona. Però allò que genera reaccions a Madrid i que esvera l'ambaixador Jules Patenôtre és la invocació dels lligams històrics comuns entre Catalunya i França, amb l'existència d'una part (el Rosselló) dins la república francesa, la consideració de Catalunya com a “*province intermédiaire*” i l'exhort a no ignorar o desdenyar les simpaties que Catalunya manifesta per França:

«Les simpaties que es manifesten a Catalunya respecte França i en les quals cal veure sobre tot una forma d'oposició antigovernamental hi són certament remarcades amb una complaença potser excessiva, tenint present que en aquest tema l'opinió pública a Espanya és particularment susceptible.

(...)

Era de preveure que en les circumstàncies actuals les conclusions d'aquest article, malgrat la vaguetat que les envolta, serien interpretades aquí com un encoratjament indirecte a les aspiracions del grup català que defensa l'annexió a França. Així, doncs, han estat citades per

55 Carta confidencial al ministre del 10 de maig de 1901, “*Envoi d'un article du “Le Temps” relatif aux événements de la Catalogne*”, ADP: CPCOM-NS 08. L'article de *Le Temps* es pot consultar en línia a l'hemeroteca digital Gallica de la BNF.

«La Época» (en el seu número del 8 de maig) com un advertiment significatiu. Després de traduir per als seus lectors les darreres frases del corresponsal del «Temps», el diari conservador afegia: «El fet que es presti tanta atenció al catalanisme a França i que s'hi publiquin informacions d'aquesta mena, mereix no passar desapercebut per a aquells a qui mouen els sentiments patriòtics.»

Per a l'ambaixador, doncs, les simpaties que mostren els catalans cap a França són més aviat fruit del rebuig al govern que no pas una inclinació sincera, cosa que fa encara més convenient no complaure-se'n massa, vista la susceptibilitat amb què es viu la qüestió catalana a Espanya.

Una susceptibilitat espanyola que afecta també l'esfera política internacional. En aquest cas, una antiga potencia colonial en crisi, en un moment de redistribució mundial i davant l'expansionisme territorial de la potencia veïna, és especialment sensible a qualsevol moviment que faci aquesta darrera:

«Malgrat la forma molt reservada amb què es presenta aquesta observació, és fàcil de veure que reflecteix la desconfiança que he tingut tan sovint l'oportunitat de notar a la «Época» i en d'altres diaris respecte de les ambicions que persisteixen a atribuir-nos a la conca mediterrània.»

Després d'aquestes consideracions, l'ambaixador Jules Patenôtre fa un suggeriment :

«Seria desitjable, per tant, que la premsa francesa es mostrés molt circumspecte en els seus judicis sobre el moviment catalanista. Vostra Excel·lència apreciarà si no convindria pas de cridar especialment sobre aquest detall l'atenció dels diaris que, com le «Temps», gaudeixen d'un crèdit massa gran a l'estranger com perquè les opinions que s'hi troben expressades no siguin considerades més o menys com el reflex del sentiment general del país».

L'article que publica al cap de dos dies el diari de Madrid *El País* titulat "Amputación de España" sembla donar-li la raó sobre el perill que la premsa francesa subratlli les simpaties filofranceses manifestades a Catalunya. L'article estableix un paral·lelisme entre el moviment insurreccional que abocà a la pèrdua de Cuba i l'agitació catalanista. Patenôtre en destaca el passatge següent⁵⁶:

56 Carta confidencial del 12 de maig "Envoi d'un article du "País" assimilant le mouvement catalaniste à l'insurrection cubaine. Insinuations relatives au rôle qui pourrait être jouer par la France dans les affaires de Catalogne". Vegeu el text original a l'entrada nº9 de l'apèndix.

«Sense la ingerència dels americans, -afegeix al respecte «El País»- Cuba no hauria obtingut la seva llibertat, malgrat les faltes i la incapacitat dels nostres generals i governs. Amb el temps, França pot sentir-se més impressionada per la rebel·lió dels catalans que no ho han estat els americans amb la dels cubans. La comunitat de llengua i de costums, el veïnatge per mar i per terra, la multitud de francesos que habiten a Catalunya, col·loquen França en una situació més simpàtica de cara als catalans que els americans respecte dels cubans. El precedent funest establert per aquests darrers, que és lícit per a una nació estrangera d'intervenir en favor de subjectes rebels bo i invocant els interessos de la pau, el comerç i la humanitat, permet a França d'explicar la seva intervenció a Catalunya.»

L'ambaixador dubta de la conveniència per a França d'afavorir el nacionalisme català a Espanya i insisteix que la premsa francesa no doni motius per fer-ho pensar:

«Tot i que és difícilment sostenible la idea que França pugui tenir interès en afavorir el desenvolupament del moviment separatista a Catalunya, no deixa de ser cert que aquesta tesi no troba aquí una incredulitat absoluta dins les esferes oficials. Convindria doncs, com ja he tingut l'ocasió de fer observar, que la premsa francesa s'abstingués escrupolosament de tot el que pugui contribuir a donar crèdit a rumors tan lamentables.»

Una insistència que arriba tard: un segon article de *Le Temps* amb el mateix to fa que *La Époque* adverteixi del risc de deixar passar sense protestar “aquestes declaracions que encoratgen les tendències separatistes d'un grup la importància del qual és exagerada per la premsa estrangera”⁵⁷. L'ambaixador escriurà reproduint el fragment on *La Époque* es queixa que un diari prestigiós i de tendència governamental com *Le Temps* aculli entrevistes a catalanistes, i on demana que l'ambaixador espanyol a París tingui cura que no es creï a França una atmosfera falsa sobre la situació de Catalunya. I recull també l'article que *El País* publica aquell dia, amb el títol del qual, “La Cataluña francesa”, “n'hi ha prou per veure el to empipador que ha pres aquesta polèmica. *El País* diu que si un dels anteriors articles demanava força clarament l'annexió de Catalunya per

57 Carta confidencial de l'endemà, 13 de maig, “Nouveaux articles de la “Époque” et du “País” motivés par la correspondance de Catalogne publiées par Le “Temps””. El segon article de *Le Temps*, titulat «Promenade en Espagne. Le mouvement et les groupes catalanistes», de l' 11 de maig, és també de Louis-Xavier de Ricard i consisteix en una entrevista a Pompeu Gener. Encara hi va haver un tercer article d'aquest *felibre rouge*, en aquest cas a *Le Matin* del 12 de maig del 1901, diari de gran tirada a París: «L'ordre à Barcelone. Séparatisme et anarchie. Une ville cosmopolite et turbulente. La capitale économique de l'Espagne». En ell afirma que «La Catalogne pourrait, par sa position géographique, très aisément s'isoler du reste de l'Espagne, soit pour former une république séparée, soit pour se rattacher à la République française». Sobre Xavier de Ricard, vegeu l'article ja citat de RAFANELL (2013).

França, ara reproduceix l'actitud dels entrevistats -en Pompeu Gener i un acompanyant anònim- dient que Catalunya vol ser autònoma i que res no l'hi impedirà". Lamenta que

«Malauradament aquests articles tan sols poden contribuir a mantenir les malfiances completament injustificades que animen alguns òrgans de la premsa espanyola respecte França».

La preocupació perquè cap gest o paraula francesa no puguin ser considerats com un encoratjament del catalanisme, i per tant incomodar l'opinió pública espanyola, topará també amb l'actitud del bisbe catalanista de Perpinyà Juli Carsalade du Pont. Les seves paraules en una reunió amb l'Orfeo Català durant el seu viatge de gener de 1901 a Barcelona per assistir a l'enterrament del bisbe Morgades foren motiu d'un article violent de rebuig a *El Diluvio*. El cònsol francès informará del fet al seu superior de París perquè *«el Govern pugui, si ho creu convenient, demanar explicacions a aquest prelat»* i indica que el Comissari especial del consolat n'informará també el ministeri de l'interior. El cònsol considera que *«com sigui que les seves paraules van donar lloc a comentaris lamentables i que la qüestió del catalanisme és tan candent i excita passions ardents que fan que tota autoritat francesa se n'hagi de mantenir al marge, vaig creure que no podia deixar d'assenyalar al Ministeri l'incident, sense voler tanmateix exagerar-ne la importància»*⁵⁸.

Sembla ser que les paraules de Carsalade van ser de suport als catalanistes de la banda espanyola i que va manifestar-se en favor de la reunió de la Catalunya del nord amb la del sud en una pàtria lliure⁵⁹. Tanmateix Carsalade no era el «filibuster» o el provocador que *El Diluvio* va presentar: el novembre de 1902 organitza un viatge a Barcelona per als dies 2 i 3 de desembre per trobar-se amb la comissió que dóna suport econòmic a la restauració de Sant Martí del Canigó; una visita que preveu que sigui d'incògnit per evitar polèmiques, i que al final el propi Carsalade acaba suspent prudentment davant l'augment de la tensió que significa el decret del govern espanyol prohibint la catequesi en català⁶⁰.

58 Telegrama xifrat del 20 de gener de 1901 i carta del 22, adjuntant l'article d' *El Diluvio* i un de *La Campana de Gracia* (ADN: Barcelone -B/C-131)

59 Cal recordar que a principis d'any, els vinaters del Rosselló van expressar la mateixa idea com a amenaça en un article a *L'Indépendant*: *“Vu l'intérêt qu'on nous témoigne il n'y aura qu'un seul remède; c'est l'entente avec nos voisins de Barcelone pour rendre la Catalogne libre”*. La reproducció d'aquest article a *La Veü de Catalunya* el 17 de març de 1902 suposará l'empresonament de Prat de la Riba i el seu posterior exili a Perpinyà i a París, l'única vegada que trepitjarà la ciutat francesa (PUIG I CADAFALCH, Josep, *Memòries*. Barcelona : Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003. Pàg.104).

60 Cartes rebudes per Prat de la Riba del bisbe Carsalade i d'en Pere Pagès (aquest darrer reproduint cartes enviades pel bisbe a la redacció de *La Veü*) dels mesos de novembre i desembre de 1902 (ANC: 137-Fons Prat de la Riba, ref. 04.01 (cartes rebudes), caps 16 i 18). Vegeu també la carta del 21 de novembre que envia a en Verdager i Callís (ANC: Fons 152-N.Verdager i Callís). Respecte la figura del bisbe Carsalade, cal tenir present que no representa el catalanisme majoritari al Rosselló, que és cultural i que no arriba a fer el pas a la política, a diferència

De totes maneres, en aquest tombant de segle les relacions entre els catalanistes del Rosselló i els de Principat són fluïdes i es tradueixen en una sèrie de visites i activitats que, quan es donen en territori francès, el govern de la república mirarà que no fereixi la susceptibilitat del govern de la monarquia espanyola. França haurà de trobar un equilibri entre respectar la llibertat d'expressió que té establerta legalment, d'una banda, i de l'altra procurar que els catalans del Principat que estan de pas o instal·lats a França no facin accions que puguin generar un conflicte amb el govern espanyol.

Però el consolat espanyol de Perpinyà i l'ambaixada espanyola a París estan molt atents a qualsevol mostra de catalanisme polític en sol francès, i és per això que el cònsol de Perpinyà informará els seus superiors⁶¹, per exemple, de la visita del Cardenal Casañas (bisbe d'Urgell) l'octubre de 1900. Una visita que va incloure un sermó en català enmig d'una gran expectació local. També aixecará acta de la publicació a Perpinyà de l'obra del barceloní Claudi Omar *Justificació del regionalisme*, l'octubre de 1901. O de la visita de seixanta catalanistes membres de “*la sociedad titulada La Renaixensa*” a la consagració de Sant Martí de Canigó: en realitat, es tractava dels Jocs Florals del 1902 que, arran de la suspensió ordenada per l'autoritat militar espanyola, van celebrar-se a Sant Martí del Canigó sota els auspicis del bisbe de Perpinyà.

Les autoritats franceses mostraran la voluntat d'impedir actes d'opositors espanyols (i per tant dels catalanistes) contra el govern espanyol en territori francès. Així el ministre de l'interior francès mana al Prefecte de l'Hérault que impedeixi un míting a Seta (Sète, aleshores Cette) per protestar contra les mesures fiscals preses pel govern espanyol previst per al dia 6 de novembre de 1899 i organitzat per la Cambra de Comerç Espanyola d'aquella ciutat. Un míting de caràcter catalanista en suport del moviment del tancament de caixes. El prefecte va intervenir davant del seu president “*per fer-li veure les responsabilitats que contraurien*”, aconseguint que no se celebrés la reunió. Posteriorment el mateix Prefecte avisa de la intenció de celebrar aquest míting a Besiers, informant d'agitacions catalanistes entre la colònia espanyola d'aquesta ciutat i d'haver impedit la distribució de cartells que contenien una proclamació autonomista⁶².

del que fa que un sector important dels seus homòlegs del sud de les Alberes. Segons Nicolas BERJOAN, Carsalade, amic dels bisbes catalanistes del Principat, és l'únic nordcatalà que té aleshores un projecte polític, unit religiós i catalanitat a l'estil Torras i Bages. Vegeu d'aquest autor: “La croix et le drapeau. Le catalanisme de Monseigneur de Carsalade du Pont, évêque de Perpignan (1900-1932)”, *Annales du Midi*, tome 121, n° 267, 2009; “Du conformisme au catalanisme. Penser la culture et la langue catalanes en Roussillon au XIXe siècle”, dins *Domitia*, n°6, 2005, pp.103-117, i «Nosaltres els Catalans del Nord». Une histoire de l'identité roussillonnaise à l'âge des nations, dins *Cercles. Revista d'història cultural*, n° 13, gener 2010, pp.61-80.

61 AGA: 54-05856. Leg.538.

62 ADP: CPCOM-NS80 *Espagnols en France*. Cartes del Ministre de l'interior al d'Afers Estrangers del 30-11-1899 i informe del prefecte de l'Hérault del 25-11-1899.

En alguns casos, les autoritats franceses intervindran pressionades pels consolats espanyols per impedir actes catalanistes. És el que fa el consolat de Perpinyà davant la visita de l'Orfeó Català del 25 de novembre de 1901. Les autoritats franceses aconseguiran evitar que es facin manifestacions catalanistes al carrer i al teatre on actuen⁶³.

Les activitats del Centre Català de París, en canvi, no semblen incomodar a ningú. Fundat a finals de 1901 sota l'impuls dels republicans empordanesos Artur Vinardell i Roig, periodista exiliat el 1887, i Josep Puig Pujades, jove brillant, el Centre tindrà un estricte caràcter cultural i apolític i es definirà com a català, no com a catalanista. L'ambaixada espanyola recull un exemplar dels seus estatuts, sense fer cap més acció al respecte⁶⁴. Per la seva banda, la Prefectura de Policia de París exclou a mitjans de 1905 - quan reacciona a l'atemptat de probable autoria catalana que s'ha produït a la Rue de Rohan contra el Rei Alfons XIII i el president de la República Loubet - que el Centre tingui cap caràcter o vinculació anarquista. Al contrari, retrata un president, Pere Balmaña, respectable i sense activitat política coneguda⁶⁵.

Unes directrius polítiques clares

Hem vist com l'ambaixador Jules Patenôtre parlava amb poca simpatia de les reivindicacions catalanes i demostrava escàs interès per comprendre el fenomen catalanista. En tota la seva trajectòria al càrrec, del 14 d'octubre de 1897 al 29 d'agost de 1902, no en va elaborar cap informe de conjunt. Però tampoc cap dels dos cònsols generals de Barcelona de la seva etapa li van enviar *rapports* específics sobre el moviment catalanista: Reynaud (cònsol entre l'abril de 1897 i el gener de 1900) i Blanchard de Farges (de gener de 1900 a octubre de 1904) escriuen poc. I com hem vist, els informes amb profunditat van provenir dels vicecònsols de Tarragona i Palma, i dels segons en ordre jeràrquic tant de l'ambaixada de Madrid com del consolat general de Barcelona. Això no va impedir, però, que ambaixador i cònsol general aconsellessin determinades actuacions.

Arribats a aquest punt ens podem preguntar quina va ser la reacció, la resposta, del Ministeri

63 Carta del cònsol espanyol de Perpinyà a l'ambaixador espanyol a París del 25 de novembre de 1901. AGA: 54-05856. Leg.538.

64 AGA: 54/05815, leg.508. Es pot veure el caràcter i l'ideari del Centre Català llegint els 13 números del seu butlletí *Catalunya-París*, que publicà entre 1903 i 1904. Es poden consultar en línia al portal *Biblioteca Virtual de Premsa Històrica*. Vinardell va exposar el seu pensament federalista i catalanista en la conferència que va fer a la Sorbona el 25 d'abril de 1900, recollida en la seva publicació *España en París*, Barcelona, 1902, A. López editor.

65 Informe del 22 de juliol de 1905 (APPP: BA 2156)

d'Afers Estrangers francès respecte el creixement del catalanisme polític i davant les situacions que aquest li plantejava. L'actitud del *Quai d'Orsay* davant la convocatòria avortada del míting pro-tancament de caixes de Seta del qual hem parlat, al 1899, anuncia la línia a seguir: després de felicitar el Ministeri de l'Interior per haver-ne impedit la celebració, sentència: "*El MAE dona molta importància al fet que no es pugui produir sobre el nostre territori cap manifestació ofensiva pel govern d'un país amic i veí.*"⁶⁶

La política a seguir serà, doncs, la de preservar les bones relacions amb la monarquia espanyola, cosa que implica no estimular el separatisme català i no permetre que la conducta francesa, l'oficial però també la de particulars i la de la premsa, generi malentesos.

El millor exemple de la política francesa respecte al catalanisme en aquests anys són, sens dubte, les reaccions de l'ambaixador Jules Patenôtre i del Ministre d'Afers Estrangers, Théophile Delcassé, a l'informe "*L'esperit de les Balears*" del vicecònsol Biers del 1901.

En una carta molt confidencial⁶⁷, l'ambaixador creu poc probable que, tot i admetent que les doctrines separatistes que estan a l'ordre del dia a Catalunya hagin pogut influir a les Balears, s'hi hagin desenvolupat fins a fer acceptable i naturalment admès un canvi de bandera. Diu que a Barcelona mateix, malgrat la violenta oposició antigovernamental, no està gens provat que la majoria de la població sigui favorable a una ruptura amb la metròpoli. En tot cas, exposa el següent:

«En qualsevol cas, com que no tenim, suposo, cap vel·leïtat d'explotar en profit nostre aquest moviment d'opinió que, si es perllonga, perilla de sembrar entre Espanya i nosaltres gèrmens de dissentiments empipadors, el nostre interès no és pas d'accentuar-ne el caràcter (Exactament). Des d'aquest punt de vista la publicació a la premsa parisenca, i sobretot al «Temps», d'articles com els que ens assenyala el Sr. Biers, en què les aspiracions de Catalunya i les Balears d'una unió amb França són subratllades de manera complaent, pot presentar seriosos inconvenients (Sí).

Respecte l'avantatge que trauriem de l'establiment d'un servei regular de vapors entre França, les Balears i Algèria, defensat pel «Temps» i recomanat pel nostre Vicecònsol, la qüestió pot ser útilment estudiada per les administracions competents. Un intercanvi de comunicacions constants amb aquest arxipèlag contribuiria, evidentment, a desenvolupar

66 Cartes del 30 de novembre i 14 de desembre de 1899, a ADP: CPCOM-NS80-*Espagnols en France, 1897-1917*.

67 Correspondència del 23 de novembre de 1901 de l'ambaixador al Ministre, amb anotacions del ministre al marge de la carta que serveixen per a donar indicacions a Biers, en una carta del 29 de novembre.

les simpaties de què ja gaudim disminuint el perill de veure-s'hi implantar la influència anglesa. Però convindria que no es pogués sospitar que nosaltres preparem el terreny per projectes d'una altra mena (SÍ). La premsa britànica, atribuint-nos en aquest sentit ambicions imaginàries, ha intentat ja de desvetllar aquí desconfiances que seria lamentable de perpetuar.

Per totes aquestes raons convindria sens dubte que la més gran prudència de llenguatge i d'actitud fos recomanada al nostre agent de Palma (SÍ). Les conclusions del seu informe poden fer témer que amb les millors intencions del món no cedeixi al desig d'encoratjar entorn seu les tendències que no tenim interès a veure's manifestar. La Vostra Excel·lència jutjarà, per tant, si no convindria, agraint al Sr. Biers la seva interessant comunicació, de recordar-li que la nostra política s'inspira, abans que res, en una entesa estreta amb Espanya»⁶⁸.

Les paraules en negreta corresponen a les anotacions del Ministre Delcassé, a partir de les quals es feren les observacions pertinents al vicecònsol Biers. Els propòsits polítics de l'ambaixador i del ministre, així com la seva plena sintonia, hi queden, ens sembla, clarament establerts.

El nou ambaixador francès davant Alfons XIII a partir de 1902, Jules Cambon, - un pes pesant de la diplomàcia francesa-, coincidirà en la conveniència de no aplaudir l'autonomisme català, però donant noves raons. En una carta al MAE del 28 d'abril de 1903 corregeix la valoració dels resultats de les darreres eleccions a Corts que fa *Le Temps*. Segons aquest diari és l'oposició republicana qui recull avui el sentiment anticentralista a Catalunya, València i País Basc -com abans ho havia fet el carlisme-. Cambon, en canvi, creu que:

«Hi ha aquí un error: el regionalisme ha constituït la força del Carlisme i a Catalunya, on gairebé agafa la forma de separatisme, representa en general idees més aviat retrògrades. A Barcelona els elements anarquistes que adopten l'etiqueta republicana i els elements regionalistes s'han combatut»⁶⁹.

Cambon, doncs, considera el catalanisme un moviment retrògrad, proper al carlisme. I per això troba lògica, tot i que arriscada, l'aposta de Maura d'atraure'l cap al partit conservador. Després de la visita reial d'abril de 1904 a Barcelona, Cambon escriurà⁷⁰: «Com vaig informar, Maura perseguia

68 El subratllat és meu. Vegeu la versió original en l'entrada 10 de l'apèndix.

69 ADP: CPCOM-NS 02. L'article de *Le Temps* del 28-4-1903 és consultable, com hem avançat, a l'hemeroteca digital *Gallica* de la BNF.

70 ADP: CPCOM-NS 08. Carta del 23-4-1904 al Ministre, titulada «M. Maura, le catalanisme et le parti

atraure el catalanisme cap al partit conservador. Sembla que hi ha reeixit». Ara bé, «l'èxit de Maura ha necessitat d'algunes concessions sensibles al cor dels catalans.», fent referència a les paraules del Rei respecte que el català era una llengua espanyola i que l'aprendria, i l'acceptació de Maura de permetre l'ús de la llengua catalana en el servei telegràfic.

Unes concessions, però, que han provocat el rebuig dels castellans i de Madrid, aquesta capital «purament administrativa»:

«Pel contrari, els castellans estan commocionats. En aquesta capital artificial que és Madrid, i que és el símbol d'una dominació purament administrativa, hom s'ha indignat. Els caricaturistes pretenen que el Sr. Maura vol fer d'Espanya una torre de Babel, i el Sr. Canalejas, l'orador radical, ha recollit, en el seu periòdic, la injúria feta a la llengua d'Isabel la Catòlica i de Cervantes.

Per actuar com ho ha fet el Sr. Maura és cert que calia ser de províncies, un insular, un home col·locat pel seu naixement lluny de les idees centralitzadores que dominen des de fa segles el Govern d'aquest país. És per aquí que es veu el que hi ha d'innovador en l'ànim del Sr. Maura. Ell voldria transformar el partit conservador, i amb les seves idees alhora religioses i particularistes, toca el fons mateix de l'ànima espanyola, allò que explica tota la història d'aquest país».

Una Espanya, per tant, que ell interpreta sota el prisma del pes de la religió i de les tradicions regionals, si bé governada de manera centralitzada durant segles. La jugada de Maura fent concessions als catalanistes per atraure-se'ls, però, podria escapar-se-li de les mans, sabent que per a aquests és una primera mesura a la qual caldria que en seguissin d'altres :

«Ens podem preguntar si aquest moviment conduirà a alguna cosa, i si concloués, si les conseqüències no sobrepassarien les previsions del seu autor.»

Un any més tard, en una carta al ministre Delcassé, Cambon s'estén molt més en la seva interpretació del fenomen catalanista. El motiu de la lletra és l'acte de celebració del tercer aniversari de la proclamació de la República de Cuba organitzat per nacionalistes catalans, acte que ell reprova i davant el qual li sorprèn la indulgència del governador civil de Barcelona⁷¹. Però el

conservateur».

71 Carta del 22-05-1905, ADP: CPCOM-NS 08, *Manifestations des séparatistes catalans*. Mots originals en la nota 11 de l'apèndix.

contingut més substancial és l'anàlisi següent:

«Sovint he cridat l'atenció del Departament respecte la idea catalana, ja que hi ha a França una classe de persones que simpatitzen naturalment amb les agitacions que creuen respondre a aspiracions nacionals. El Catalanisme ha de ser considerat molt hostil a nosaltres. L'esperit català és la barreja més estranya de prejudicis d'una altra època i d'idees econòmiques apassionades i estretes. Ho veiem en els esforços que fa per tancar la porta d'Espanya a la nostra indústria.

És ell el que ha imposat la política colonial de monopoli econòmic en benefici de Catalunya, el que ha conduït Espanya a la desafecció de les seves colònies i a perdre-les. És Catalunya, finalment, la que des dels temps de l'Arxiduc s'ha mostrat com la més germànica de les tendències: hostil a la influència francesa, ha combatut violentament l'accés al tron d'Espanya de la Casa de França. L'esperit arcaic arriba fins a desvetllar entre alguns exaltats l'esperança de fer una Catalunya lliure amb el Rosselló i la Cerdanya.»

França no ha d'aplaudir, doncs, el catalanisme, i no pas perquè sigui un amic incòmode, sinó al contrari, perquè li és enemic. Enemic perquè representa un pensament arcaic; perquè sosté raons comercials contraposades als interessos francesos; per raons històriques des de la Guerra de Successió, interpretades com antifranceses i progermàniques -resulta paradoxal veure una personalitat republicana assumint l'herència dels borbons francesos-, i per l'amenaça que podria suposar per al Rosselló i la Cerdanya francesos.

I d'aquí la recomanació política d'en Cambon:

«Totes aquestes bogeries indiquen que no cal aplaudir, per un equivocat amor a l'esperit d'independència, manifestacions com aquestes dels autonomistes catalans, i la premsa francesa serviria malament els interessos francesos si s'hi deixés anar»⁷².

Com veiem, Jules Cambon circumscriu el sentiment i la idea catalanista a la Lliga Regionalista. En canvi, la visió del catalanisme que li arriba al Ministeri de l'Interior francès és prou diferent. El comissari especial destinat a Barcelona, Bonnacarrère⁷³ considera que, “en realitat, tot republicà català és més o menys separatista” encara que s'hagi batut contra la Lliga:

⁷² Fragment original en francès a l'entrada 11 de l'apèndix.

⁷³ Carta a la Direcció General de Seguretat (París) del 21-09-1905 (AN-París: F7-12725, *Attentats et complots en Espagne 1883-1914*)

«Aquest corrent polític [el moviment separatista] semblava haver perdut molta de la seva força i de la seva autoritat després de les penúltimes eleccions legislatives en les quals els republicans van guanyar, i de quina manera!, sobre els catalanistes. Però aquests darrers no es donaven per vençuts perquè sabien que dins de tot cor republicà català hi havia lloc per a un sentiment antiunionista.

En realitat, tot republicà català és més o menys separatista, i el que ha impedit la victòria dels catalanistes pròpiament dits a les eleccions legislatives, és que aquest partit estava secretament dirigit pel clergat del país que el poble detesta a causa del seu comportament escandalós i dels seus vicis»⁷⁴.

Una interpretació en sintonia amb la de l'article de *Le Temps* i oposada a la de l'ambaixador Cambon. Per aquest darrer, el catalanisme té un caràcter reaccionari, arcaic, carlí i el seu partit és la Lliga; per Bonnacarrère i *Le Temps* és catalanista la major part de la població i en particular el votant republicà. Per a ells, el catalanisme és sobretot antidinàstic i progressista.

Són dues interpretacions diferents de la natura del catalanisme que, com és sabut i amb moltes variacions, han perdurat - i perduren! - en el temps i a través de diferents plomes.

74 Mots originals al n°12 de l'apèndix.

Capítol 3. Filies i fòbies davant el catalanisme de masses, 1905 - 1908

«Allà el regionalisme arriba fins al separatisme i els elements reaccionaris de la societat es posen d'acord amb els més avançats per combatre la centralització, l'Estat i, per tant, la idea espanyola »⁷⁵.

La tardor calenta de 1905 i l'episodi de l'atac al *Cu-Cut!*

«Lluny de calmar-se, l'agitació creix amb força i gravetat, i així fou que ahir, en diversos cercles catalanistes com el Foment Catalanista, l'Aplech Catalanista i cinc d'altres menys importants, la bandera catalana va ser hissada enmig dels aplaudiments de la gentada. La policia va haver de penetrar per la força escalant els balcons per arrencar l'estendard del separatisme, i la multitud va presenciar aquestes operacions xiulant als agents i cridant «Catalunya Lliure».

Aquestes paraules les escrivia, el setembre de 1905, el Comissari Especial Bonnacarrère⁷⁶. Estava atent a la tensió política que s'estava vivint a Catalunya en relació a la reivindicació nacional i, com es pot veure, havia assumit el llenguatge del govern espanyol i la significació que aquest donava a la senyera.

Les eleccions municipals de novembre van contribuir a una tardor políticament calenta⁷⁷. A la ciutat comtal les va guanyar la Lliga Regionalista, que ho va celebrar el dia 18 al Frontó Comtal de Barcelona amb un sopar multitudinari. En acabar, es va produir una topada violenta al carrer entre catalanistes i republicans llerrouxistes - els rivals derrotats -, que van empènyer al cònsol Bellissen-Bénac a escriure a París que *«no puc passar en silenci els greus fets que s'estan produint a Barcelona, que semblen un preludi de fets més tràgics encara»*. Després d'aquest encapçalament de to greu, explicava:

75 Jules Cambon a Rouvier, ministre d'Afers Estrangers i cap de govern.

76 AN-Pierrefitte: F7-12725. Informe "Attentats anarchistes et séparatisme" a la Direcció de la Seguretat, del 21-9-1905.

77 Abans de l'estiu ja s'havien donat prohibicions d'actes dels nacionalistes radicals per part del govern civil, en especial al mes de maig, que havien tensat l'ambient. Vegeu COLOMER (1995, pp.87-89)

«Tot i que les eleccions municipals van transcórrer força pacíficament, els partits presentats n'han quedat visiblement irritats. D'un costat, els catalanistes, és a dir, els partidaris d'una Catalunya autònoma, per no dir independent de l'administració espanyola; de l'altra, els anarquistes i republicans, una part dels quals sembla haver iniciat una acció comuna amb els «companyys», estan lluitant i manifesten voler resoldre la seva disputa al carrer.»

I explica els fets:

«Abans d'ahir, diumenge, després d'un gran banquet ofert pel partit catalanista i al qual assistia l'alcalde de Barcelona, grups catalanistes recorregueren diferents barris de la ciutat i davant del consolat de Cuba cridaren «Visca Catalunya!», «Visca Cuba Libre!», «Mori Espanya!», «Mori Lerroux!» (...) Concentracions semblants davant del Cercle de la Fraternitat Republicana, veieren trets, llançament de pedres,.. amb ferits i contusionats, entre els quals tres catalanistes bastant greument: l'un amb una ferida d'arma blanca al ventre, l'altre amb la cuixa dreta travessada per una bala, el tercer amb un tret a la cuixa esquerra.»

Segons Bellissen-Bénac, *«cal esperar que mesures enèrgiques i intel·ligents puguin prevenir catàstrofes»*⁷⁸. A l'alarmat cònsol no li fallava l'olfacte: el 23 de novembre el setmanari catalanista i humorístic *Cu-Cut!* fa referència al Banquet de la Victòria amb un acudit on ironitza sobre els militars i les seves escasses victòries. El vespre del 25 de novembre, després d'una concentració a la Plaça Reial, un grup d'oficials de l'exèrcit assalten i saquegen els locals d'aquest setmanari i els de *La Veu de Catalunya*, diari vinculat ideològicament a la Lliga. El govern, lluny de castigar els assaltants, els mostra la seva comprensió, mentre rep les pressions del gruix de l'exèrcit, que reclama el dret de prendre's la justícia pel seu compte.

Per al cònsol, amb aquesta acció el cos d'oficials de la Guarnició de Barcelona ha posat el Govern en un dilema incòmode:

«Si el Govern després d'haver homenatjat els seus sentiments actua ara contra ells ferirà els patriotes i l'exèrcit. Si sembla que admet l'actuació del cos dels oficials, sembla afavorir l'anarquia militar i prepara un tema inesgotable per a invectives i reclamacions. La suspensió de les garanties constitucionals a la província no és una solució, i fins i tot la mesura sembla desproporcionada amb la realitat dels fets.»

⁷⁸ ADP: CPCOM-NS08: 21-11-1905. Carta al MAEF. N'hi ha còpia als ADN: Barcelone-B/C-132. Els documents esmentats a continuació són del mateix lligall.

Per al cònsol, però, malgrat el soroll que aquest incident ha creat a la premsa i a les Corts,

«El veritable perill en aquesta regió és el bressol d'anarquisme el centre del qual és Barcelona. Aquesta crisi social encara s'agreuja més, diuen, per la unió dels republicans revolucionaris i dels propagandistes per l'acció.

D'aquesta banda la situació és insondable i cal esperar en qualsevol moment explosions o catàstrofes amb l'objectiu de mantenir el terror i la tensió.

Quant als temes que aquests dies ocupen el primer pla, em semblen secundaris respecte a això altre».

Si bé considera que la majoria de catalans és autonomista, diu que són ben pocs els veritables separatistes:

«El partit separatista a Catalunya es compon d'un nombre limitat d'individus que tindrien prou dificultats a explicar-se a ells mateixos com podrien portar el seu somni a la pràctica i, encara més, a posar-se d'acord entre ells sobre aquest punt. Ben diferent és el cas del partit regionalista o autonomista que engloba en estat latent la gran majoria dels catalans. Al meu parer és un gran error atribuir massa importància a alguns crits aïllats de «Fora Espanya!»

Tot plegat, però, genera una tensió a Barcelona que fa que el tranquil ciutadà que va al teatre s'exposi:

«a ser la víctima d'una bomba anarquista (sembla que se'n preparen en forma de binocle) o a rebre una bala al carrer disparada per un catalanista a un republicà revolucionari i viceversa, o bé provinent de la policia volent dispersar uns i altres.

Per la seva banda els carlins voldran sens dubte donar signe de vida. De tal manera, Sr. Ministre, que si l'estada a Algèria es considera de campanya, us semblarà equitatiu d'estendre'n aquest benefici a la de Barcelona.»⁷⁹

La reacció de l'ambaixador Cambon és ben diferent. En lloc de treure importància als incidents de natura catalanista-anticatalanista i de remarcar el conflicte en què la reacció dels oficials havia posat al govern espanyol, - com feia el cònsol -, el diplomàtic es mostra comprensiu amb els militars i

⁷⁹ Carta del 28-11-1905. Còpia també als ADN: Barcelone-B/C-132, amb data de 29 de novembre. Vegeu el text original complet a l'apèndix del capítol, nota 1.

ràpidament recomana al govern francès d'establir un tallafocs respecte el catalanisme:

«El catalanisme és absolutament oposat a la influència francesa a Espanya. (Malauradament) la premsa espanyola té el costum d'acusar-nos d'encoratjar aquesta agitació. En el moment actual, seria molt interessant que la premsa parisenca es mostrés hostil al separatisme a Catalunya, i seria bo que un diari com Le Temps o els Débats fes un article sobre aquest tema⁸⁰»

Cambon, però, estava imbuït de l'ambient de consternació que es vivia a Madrid i en cercles oficials pels fets de Barcelona. Al llarg dels dies constata com l'agitació dels oficials no minva i com va envaint esferes diferents. El dia 29 de novembre informa que el capità general de Barcelona havia animat els oficials a no deixar-se insultar col·lectivament; que els oficials de Barcelona havien demanat als de Madrid d'assistir a les sessions de les Corts per defensar el seu honor, - no prou defensat pels generals que hi ha al Parlament, diuen -, davant "*els insults del Marquès de Camps*", que segons Cambon "*va pronunciar ahir paraules d'explicació que són veritables excuses*". És significativa aquesta presa de posició de l'ambaixador: els agressors i els que els defensaven a les Corts esdevenien les víctimes d'una acció per la qual l'agredit -la Lliga, representada pel diputat Carles de Camps- havia de justificar-se.

L'ambaixador francès informava que els oficials de Madrid volien sortir a manifestar-se pels carrers, però que el Rei els havia promès de tenir cura de l'honor de l'exèrcit i havia aconseguit dissuadir-los. L'endemà dia 30 comunica al departament l'aprovació de la suspensió de les garanties a Barcelona per calmar els militars.

Dos dies després, en un informe llarg i detallat de les intervencions a les Corts i dels moviments a Madrid, reconeix els dubtes del govern entre reprimir l'acte dels militars i reprimir els atacs a la bandera nacional (sic) que explicaven, si bé no justificaven, els atacs militars. La decisió final de suspendre les garanties constitucionals a la província de Barcelona el 30 de novembre i d'enviar-hi el general Weyler per restablir-hi l'ordre «*de la seva terrible manera*» no havien amagat la feblesa del govern. Les conseqüències polítiques havien estat, diu Cambon, la dimissió del govern de Montero Ríos i l'enfortiment de la figura del general Weyler i del jove Rei.

Segons l'ambaixador,

80 Carta de Cambon al ministre del 27-11-1905.

«Els esdeveniments que s'han produït aquests darrers dies a Barcelona han tingut conseqüències imprevistes que han mostrat el poc que cal perquè l'Espanya d'avui s'assembla a la dels temps dels pronunciamentos i dels cops d'estat militars.»

El bon sentit i l'ascendència del Rei sobre l'exèrcit hauria permès mantenir l'ordre al carrer. « *Si uns fets semblants haguessin passat fa trenta anys, hi hauria hagut un pronunciament i la guerra civil* ⁸¹». Cambon parla, doncs, del «bon sentit i de l'ascendència del Rei» sobre els militars enlloc de veure-hi un suport clar a la seva acció i a les seves demandes que havia significat desautoritzar el govern Montero Ríos i empènyer-lo a la dimissió.

Hi ha un parell de detalls sobre l'actuació diplomàtica francesa d'aquests dies que sobten. D'una banda la comunicació que sembla haver-hi entre el consolat de Barcelona i l'ambaixada de Madrid: ambdós informen directament al Ministeri sense demanar-se ni enviar-se informacions. De l'altra, que l'ambaixador desconegui el contingut de la caricatura del *Cu-Cut!*. Segons ell, fou «*un dibuix fastigós sobre la bandera*» el què provocà l'exèrcit, enlloc d'una ironia sobre les seves escasses victòries militars. És cert que el número fou ràpidament censurat i requisat per la policia, i que la redacció del *Cu-Cut!* fou també àgil en imprimir una segona edició tot suprimint la caricatura i afegint-hi una nota desvergonyida. Però allò que denota en Cambon és l'assimilació del discurs anticatalanista per al qual l'important no era el fet concret, sinó la trajectòria d'un autonomisme català creixent i l'acumulació, això sí, de sarcasmes freqüents del *Cu-Cut!* sobre l'exèrcit, criticat per la seva intervenció en la vida civil⁸².

Recordem que la suspensió de les garanties constitucionals a la província de Barcelona va significar el segrest del número de *La Veu de Catalunya* que reproduïa la intervenció del Marquès de Camps a les Corts, prèvia a la seva suspensió junt amb bona part de la premsa local, i de la reobertura dels sumaris instruïts contra diaris catalanistes des de 1901 malgrat haguessin estat exculpats⁸³.

En tot cas, Cambon sí que copsa correctament l'abast de la desafecció catalana cap a l'estat liberal espanyol:

« He explicat sovint al Departament l'estat d'ànim de Catalunya. Aquesta província és al mateix temps el centre de les idees anàrquiques a Espanya i el nucli de tradicions antigues

81 Informe del 2-12-1905, "Le troubles de Barcelone et l'agitation militaire".

82 SANTOLÀRIA, Francesc, *El Banquet de la Victòria i els fets de ¡Cu-Cut! : cent anys de l'esclat catalanista de 1905*. Barcelona : Meteora, 2005.

83 SANTOLÀRIA (2005, pàg. 143).

que no volen veure en el rei sinó l'hereu dels comtes de Barcelona. Allà el regionalisme arriba fins al separatisme i els elements reaccionaris de la societat es posen d'acord amb els més avançats per combatre la centralització, l'Estat i, per tant, la idea espanyola »⁸⁴

Per la seva banda, Bellissen, posant en relleu que allò greu a Barcelona era l'anarquisme i no el catalanisme, donava a entendre que la reacció militar a l'acudit del *Cu-Cut!* no era tant per l'ofensa a l'exèrcit com una resposta a l'auge del catalanisme. El mateix acudit publicat en la premsa anarquista difícilment hauria generat la mobilització militar que es va viure a Barcelona, a Madrid i a tota la península.

Tanmateix el cònsol tenia un coneixement limitat de la realitat cultural catalana i del nacionalisme català i una susceptibilitat jacobina elevada. En ocasió del número extraordinari de *La Tralla* del 24-11-1905 dedicat a la Unió Catalanista troba interessant recollir-ne un exemplar perquè els «límits de Catalunya s'hi estenen ben enllà de Perpinyà»⁸⁵:

«No crec que calgui enutjar-se més del compte per aquesta invasió sobre el paper. Tanmateix és un document que és curiós d'enregistrar. Algunes Victòries Catalanes més i el mapa de la «Nació» bé podrà englobar les costes de Provença i del Comtat de Niça».

De fet, l'única referència als límits de la «nació» catalana és un mapa amb les associacions i agrupacions membres de la Unió Catalanista d'arreu de la Catalunya històrica (amb inclusió de la Catalunya Nord), la Franja de Ponent i Andorra. El límit del Rosselló és fixat a Salses, límit històric, lingüístic i fins i tot administratiu des de la divisió en departaments del 1789; a una quinzena de quilòmetres de Perpinyà, doncs, però no pas més enllà.

Les paraules del cònsol francès de Barcelona demostren que si el catalanisme se circumscribia a Espanya, podia tenir un passí, però no pas si afectava un territori francès, per català que fos. El catalanisme s'estava envalentint, encara que de moment només hi hagués una «invasió sobre el paper».

84 Paraules de l'ambaixador de França, Jules Cambon, a Maurice Rouvier, Ministre d'Afers estrangers i cap de govern de França (ADP: CPCOM-NS08, 2-12-1905). Paraules en francès original a l'apèndix, nº2.

85 Carta del 23-11-1905 al Ministeri, "Journal catalaniste La Tralla". Hi ha còpia als ADN: Barcelone-B/C-132.

Les repercussions de l'assalt al *Cu-Cut!* a França. Preocupació espanyola i pressions diplomàtiques al govern francès.

L'incident del *Cu-Cut!* i l'agitació militar espanyola és recollit a bastament per la premsa francesa, i els grups catalanistes es presten sol·licits a que sigui recollida la seva versió dels fets. Això preocupa la diplomàcia espanyola, que mirarà de convèncer les autoritats franceses per tal que no els facin cas.

Encara no tres dies després de l'assalt -dos números de premsa efectius-, l'ambaixador espanyol a París va aconseguir una entrevista amb el President del Consell de Ministres francès, Rouvier, que era allora ministre d'Afers Estrangers. El motiu és

«la forma tendenciosa en que algunos periódicos franceses se han ocupado de los recientes sucesos de Barcelona y la noticia venida de España respecto a ciertos pasos de la Liga de Cataluña cerca del Gobierno francés». Però en especial «de que, en las circunstancias presentes, haya en Francia quien pretenda reavivar recuerdos históricos mas o menos significativos para basar sobre ellos un derecho del reducido grupo de separatistas catalanes á las simpatías de la opinión pública francesa».

La resposta de Rouvier fou que el govern francès també reprovava l'actitud d'una part de la premsa, a la qual no li donava cap importància, i que no voldria que el govern espanyol es cregués les suposicions gratuïtes de la *National Zeitung* alemanya sobre el ressò de la causa catalanista a França: *«Añadió que las gestiones que se atribuyen á la Liga de Cataluña son falsas; que a él nadie se le ha acercado para hablarle de ese asunto; y que si en lo sucesivo se le acercasen, no admitiría ni siquiera el comienzo de tan absurda conversación».*

Ens trobem aquí davant d'un escenari nou que s'anirà repetint en el futur. Amb el rerafons de la crisi franco-alemanya pel Marroc i a les portes de començar al gener la Conferència internacional d'Algesires, l'apropament internacional d'Espanya a França, en detriment dels esforços alemanys, farà del catalanisme i de les simpaties francòfiles de les esquerres catalanes un element de combat. Els alemanys el faran servir per denunciar una suposada connivència francesa fruit dels seus interessos expansionistes, amb l'objectiu d'obtenir la simpatia del govern espanyol i allunyar-ne França.

L'ambaixador espanyol va acabar demanant al primer ministre francès que, malgrat que ell no donava més importància a «este conato de campaña de prensa en favor del separatismo catalán», el govern de la República fes desistir-ne els diaris sobre els quals tenia alguna influència. Rouvier li va dir que ho faria amb la discreció necessària «y que aquella misma tarde «Le Temps», al desmentir las insinuaciones de la «National Zeitung», pondría de relieve la verdadera actitud de Francia en este asunto”⁸⁶.

L'alarma de l'ambaixada salta el 10 de desembre quan es rep la confiança que el director de *La Veu de Catalunya*, Josep Puig y Cadafalch, s'ha entès a Tolosa de Llenguadoc amb *La Dépêche de Toulouse*, i que un dels redactors de *La Veu* ha vingut a París per a fer-ho amb la premsa de la capital. La confiança afirmava que la campanya podria començar aquí de la mà de *L'Humanité* i que es parlava de la constitució d'un Comitè Catalanista a París.

Francesc Cambó havia arribat a Tolosa procedent de Madrid, d'on fugia per por d'un atemptat, i allí es va trobar amb en Puig i Cadafalch, temerós també d'una agressió: «a la nit, els nostres diputats i senadors eren amenaçats d'assalt». Ventosa hi va arribar més tard amb diners i decidiran «anar cap a París per a donar estat europeu a la nostra indignació»⁸⁷.

El ministre d'Afers Estrangers del nou executiu liberal de Segismundo Moret, el Duque de Almodóvar, encarrega als cònsols de Perpinyà i de Tolosa que vigilin Puig i Cadafalch «y sus inteligencias con la prensa local», i a l'ambaixador a París d' «acudir amistosamente y oficiosamente» al govern francès aprofitant l'estada allà de Cambon (l'ambaixador francès a Madrid) «para evitar acuerdo con campaña catalanista en L'Humanité y cualquier otra organización», així com també la formació del comitè catalanista. Almodóvar demana a l'ambaixador que proposi al govern francès mitjans d'acció per evitar, ara i en el futur, la propaganda de les tendències catalanistes sigui a través de la premsa o d'altres sistemes⁸⁸.

86 AGA: AE-Embajada París, 54/5880. L'ambaixador adjunta el retall de *Le Temps* que va aparèixer aquella tarda. Tota la documentació que esmentarem a continuació és d'aquest mateix lligall.

87 CAMBÓ, Francesc, *Memòries (1876-1936)*, Barcelona, Alpha, 1981, pàg. 116-117, i PUIG I CADAFALCH, Josep, *Memòries*, Barcelona : Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003, pàg.118-119.

88 Telegrams del 10-12-1905 de l'ambaixador León y Castillo als ministres espanyols d'exteriors, de la Governació i al president del govern. Telegrama amb instruccions del Duc d'Almodóvar de l'11-12-1905. El cònsol de Perpinyà, Luís Villar, va respondre a l'ambaixador comunicant els seus temors que la campanya catalanista tingués incidència sobre una premsa local que estava «animada, en general, de sentimientos de animosidad contra España», però va admetre que no s'havia produït cap incident, malgrat la por que elements de la nombrosa colònia espanyola volguessin fer «alguna campaña antipatriotica, celebrando meetings catalanistas» (AGA: 54/5880 i còpia a l'AHN/AMAE: Correspondencia H-2018 Consulado Perpignan).

La resposta del ministre de la Governació, el Comte de Romanones, a l'ambaixador León y Castillo, és molt interessant. Després de manifestar la seva preocupació respecte els moviments a París dels republicans Lerroux i Fuentes i dels catalanistes diu:

«Ya he podido averiguar con alguna certeza de donde procedía el dinero de Lerroux; pero conociendo a Lerroux como le conozco, no doy á cuanto haga una importancia muy grande, porque es hombre, en definitiva, que en cuanto se le concluya el dinero se le podrá tener en la mano.

Lo que si me preocupa en mayor grado, por las consecuencias que pudiera tener, es el movimiento de los catalanistas y la campaña de prensa que puedan hacer en esa; porque nos encontramos frente á gente muy apasionada y con sobrados medios para luchar”.

El judici de Romanones sobre el tarannà de Lerroux, la facilitat amb què comprova d'on li prové el diner i la capacitat de *tenerlo en la mano* quan se li acabi, fa pensar en les acusacions que havia rebut de cobrar dels fons reservats de l'estat. Feia temps que els sectors catalanistes denunciaven Lerroux com a fruit d'una operació d'estat per a contrarestar el «separatisme» català. La resposta de l'ambaixador espanyol del dia 13 informa de l'estat d'ànim envalentit dels anarquistes després de la sentència absolutòria en el judici per l'atemptat de París del 31 de maig i l'objectiu de republicans i anarquistes de promoure un moviment revolucionari a Espanya. *«Creo pues que si tiene Vd. medios de conquistar á Lerroux, no hay que perder tiempo en utilizarlo»⁸⁹.*

Respecte als catalanistes, les pressions de l'ambaixador espanyol al president del consell de ministres francès van tenir una primera satisfacció amb la nota que *Le Temps* va publicar, *«dando con la puerta en las narices á las esperanzas catalanistas»⁹⁰*. Segons l'ambaixador convenia, a més,

«no demostrar gran preocupación por este asunto, pero hay que perseguir con mucha atención los pasos y trabajos de los catalanistas y en eso me ocupo constantemente. La

89 Carta de Romanones de l'11-12-1905 i resposta de l'ambaixador del dia 13. Lerroux havia viatjat a París per declarar en defensa dels anarquistes acusats d'atemptar contra el rei el 31 de maig d'aquell any. Sobre els pagaments a Lerroux, vegeu RUIZ-MANJÓN, Octavio, *El Partido Republicano Radical : 1908-1936*. Madrid, Tebas, 1976, pàg.34-39, ÁLVAREZ JUNCO, José, *El Emperador del Paralelo: Lerroux y la demagogia populista*, Madrid, Alianza, 1990, pàg. 216-219, i CULLA I CLARÀ, Joan B., *El republicanisme lerrouxista a Catalunya (1901-1923)*. Curial. Barcelona, 1986, pàg. 80-83. Les dues cartes que esmentem són també una prova pràctica del funcionament del caciquisme i del falsejament de les eleccions a l'Espanya de la Restauració. Romanones li diu, *«respecto a Las Palmas, V. me dirá lo que necesite, puesto que en aquella circunscripción no se hará mas que lo que V. quiera. No retrase enviarme los nombres para alcaldes»*. León y Castillo, Marquès del Muni, era natural de Telde, Gran Canària. Dos dies després León responia al ministre amb els noms dels alcaldes a nomenar, a més de pregar-li que conservés l'actual delegat del Govern a Gran Canària (carta del 13-12-1905).

90 Carta de l'ambaixador al Duque de Almodóvar del 12-12-1905.

tentativa de campanya que empezaron en el Eclair, Gil Blas y otros periódicos se ha contenido despues de la declaracion terminante de este Gobierno».

Afirmant que no regatejarà esforços per a combatre'l, diu

«El asunto es muy grave y desde que surgio el catalanismo le vengo consagrando toda mi atención porque juzgo que el dia en que el separatismo Catalan encuentre aquí calor la gravedad del problema se habrá centuplicado».

I precisa

“Por de pronto trabajo por medio de Delcassé [anterior ministre d'Exteriors] que es gran amigo suyo a M. Sarraut Director de la Dépêche de Toulouse”.

Rouvier li va prometre fer servir

«toda su influencia cerca prensa francesa para reducir todo lo posible la campanya catalanista. No responde conseguirlo por completo dada índole mercantil de algunas empresas pero dira á todos que interés Francia y su gobierno consiste en evitar dificultades al Gobierno Español y á España.⁹¹»

Al ministre de la Governació, Romanones, li confesa que no creu possible evitar la campanya ja començada,

«pues no hay medio de impedir por completo que a fuerza de dinero encuentren sus manifestaciones acogida en la prensa, y desgraciadamente, segun mis noticias, están dispuestos á gastar mucho. Lo que si se puede es contrariar su campanya y tratar de atenuar en lo posible sus efectos utilizando tambien a la prensa, y esto puede Vd. estar seguro que lo intentaré valiendome en cuanto sea posible, de los buenos oficios de este Gobierno, y de mis relaciones personales con los periodistas que conozco, pero como comprenderá Vd. es una lucha muy desigual, porque los medios de que la Embajada puede disponer sobretodo ahora que se han suprimido las cruces son muy inferiores á los que tienen nuestros adversarios, y dificilmente se consigue con buenas palabras el efecto producido por una amplia subvención»

91 Telegrama del mateix 13-12-1905.

Però exactament de qui parlaven i quin era el seu propòsit? Doncs segons la seva informació eren en Josep Puig i Cadafalch, que havia marxat aquell dia cap a Barcelona per declarar en un judici, i en Joan Ventosa i Calvell, regidor municipal. Aquest, junt amb Sert, «fill d'un conegut fabricant de catifes», havia d'organitzar un comitè permanent de propaganda a París, però no trobaven persones de prou respectabilitat per a formar-lo.

No s'equivocaven: Puig va escriure a les seves memòries que

«els pobles que ara han assolit la llibertat, o almenys un nou règim, tenien a París llur petit periòdic i llur organització. Els joves turcs, els serbis, els búlgars, me'n mostraren exemplars amb llurs pàgines plenes d'homes penjats i de viles cremades. El pintor Sert em feia de mentor. Vaig veure la «Ligue pour les droits de l'homme»; vaig conèixer homes eminents avui, que feien aleshores llurs primeres armes».

El principal èxit de Puig i Ventosa fou una entrevista que els féu *Le Figaro* i que sortí publicada el dia 13 de desembre. En ella es declaraven autonomistes i no separatistes, i es definien com conservadors, amants d'un ordre i d'una estabilitat que només seria possible si Catalunya s'autogovernava, malgrat que segons Puig havien transformat «*mes paraules en un interviu quasi conservador i reialista*»⁹². Segons l'ambaixador estaven «treballant» també el *Journal des Débats* i la *Revue de Paris*: «*Hasta ahora solo buscan apoyo periodicos conservadores però no han renunciado por completo a L'Humanité y algunos radicales*»⁹³. Una setmana més tard tornava a escriure per informar que la Federació regionalista francesa, en el seu cinquè congrés anual, havia acollit una intervenció de Ventosa i Calvell que havia estat molt aplaudida⁹⁴. De fet, el tema d'aquest cinquè congrés fou l'ensenyament regional i les universitats provincials amenaçades per reformes legislatives franceses, amb una assistència nombrosa. Ventosa hi va proposar la celebració d'un congrés federalista regional internacional a Barcelona l'any vinent que tingué una bona rebuda.

A mig termini, aconseguiran que *La Dépêche de Toulouse* es mantingui «*absolument sympathique au mouvement catalaniste*», en paraules que el propi secretari del director del diari escriu a Narcís Verdager i Callís el 9 d'agost de 1906⁹⁵. Però a curt termini, l'ambaixador està satisfet:

92 PUIG I CADAFALCH (2003, p. 119).

93 Telegrama als ministres d'Estat, de la Governació i al President del consell de ministres del 13-12-1905.

94 Nou telegrama als mateixos ministres del 19 de desembre.

95 Carta de G. Vresseq Rolland a N. Verdager en resposta a una carta de protesta d'aquest per un article crític amb la burgesia proteccionista catalana publicat el 5 d'aquell mes. (ANC: 152-Fons Verdager i Callís, 04.01.082).

“Lo de los catalanistas carece hasta ahora de importancia aquí. Ni logran organizarse constituyendo un Comité ni en la prensa encuentran eco sus ideas. (...), pero lo que es más importante, Mr. Rouvier ha cumplido fielmente la palabra que me empeñó de ejercer su influencia personal para que cierta parte de la prensa desalentara los trabajos Catalanistas, y hasta ahora es un hecho que su propaganda no ha hallado eco en los periódicos”⁹⁶

La Llei de Jurisdiccions i la reacció catalana vista per Cambon i pel cònsol.

A Madrid, l'ambaixador Cambon va seguir els debats del Projecte de Llei per a la repressió dels delictes contra la pàtria i l'exèrcit que es va presentar a mitjan gener. Un projecte de llei, recordem, que castigava severament amb penes del règim militar la defensa d'idees contràries a la integritat de la nació espanyola, el menyspreu als símbols nacionals i les crítiques a l'exèrcit.

El diplomàtic jutja el projecte de llei com una porta oberta a l'arbitrarietat, que el fa témer per la llibertat de premsa i la de reunió. Tanmateix considera la situació molt delicada per l'agitació existent dins l'exèrcit⁹⁷. A finals de mes informa que el problema s'ha agreujat, fins al punt d'haver dividit la comissió del senat encarregada de la seva deliberació. I explica que:

«Les manifestacions dels oficials de la marina i de l'exèrcit han cessat, però aquests senyors han fet servir totes les seves influències sobre el món polític, i al senat sembla que la majoria és partidària de la solució que atribuiria als tribunals militars la repressió dels atacs contra la bandera. S'ha parlat d'una mesura de conciliació consistint en deixar als tribunals civils les injúries a la nació i donar als consells de guerra la jurisdicció sobre les ofenses a l'exèrcit. Però els oficials fan notar, amb raó, que la nació ha de ser més severament defensada que el propi exèrcit.»

Els polítics estan en una situació delicada:

«Els polítics estan força incòmodes. Temen que si no cedeixen gens no torni a començar l'agitació, i que si cedeixen, estan donant als seus adversaris a les Corts una arma terrible

⁹⁶ AGA: AE-EP, 54/5881: carta de l'ambaixador al ministre de la Governació, Romanones, del 4 de gener de 1906.

⁹⁷ ADP: CPCOM-NS03, carta del 19-1-1906 al ministre. La que esmenten a continuació és del 27 de gener. Text original a l'apèndix n°3.

contra ells mateixos».

I a més,

«Si triomfa la jurisdicció militar es pot témer que els oficials hagin descobert la via que porta a la intervenció de l'exèrcit dins la política i podria ser que en el futur el rei hagués de témer les conseqüències de l'èxit aconseguït per l'element militar».

Efectivament, hi havia un combat entre els poders civil i militar que es decantava cap a la invasió de la jurisdicció civil pel codi militar. I l'exèrcit esdevenia un poder polític que condicionaria tant l'executiu com la pròpia corona. Era la intromissió de l'exèrcit en la vida política que ja havia començat amb el procés de Montjuïc -sinó abans- i que aniria augmentant en les dècades següents⁹⁸.

Però el temps apretava i calia una decisió, ja que mentrestant els fets de Barcelona s'havien reproduït: en la mateixa carta Cambon explica l'assalt militar contra la redacció del diari anarquista d'Alcoi *La Humanidad* del dia abans per un motiu semblant⁹⁹. Un mes més tard, quan el Congrés de Diputats rep el projecte de *Ley de Jurisdicciones*, el punt de vista de l'ambaixador es mantindrà i s'identificarà amb els seus crítics. Considera «moderats» els partits que la rebutgen i que l'acusen «*d'agreujar fins i tot en alguns aspectes la proposta primitiva del govern actual*». I qui la rebutjava -aquests «moderats»- eren els regionalistes i els republicans, no pas el bloc dinàstic de liberals i conservadors. Ara bé, «*gràcies a aquests sacrificis, el Govern ha reeixit a obtenir la neutralitat del partit militar*»¹⁰⁰.

La política internacional i la qüestió del Marroc acaparen l'atenció de l'ambaixador Cambon, però la gran manifestació d'homenatge als diputats catalans de la Solidaritat Catalana a Barcelona del dia 20 de maig l'obliga a parlar-ne. La premsa francesa se'n fa prou ressò i no s'entendria el seu silenci.

Tant ell com el cònsol de Barcelona destacaran la grandiositat de la manifestació, que Cambon diu que és «*per protestar contra les lleis d'excepció que volen assegurar l'autoritat del govern de Madrid a Catalunya i donar satisfacció als cossos d'oficials*». Bellissen-Bénac, en canvi, subratlla

98 SANTOLARIA (2005, P. 151-152) i GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo, "El ejército y el orden público durante la restauración. La lucha por el control gubernativo en Barcelona", dins CASASSAS, J.; COLOMINES, A.; GONZÁLEZ, E.; SANTOLARIA, F., *Els Fets del Cu-Cut!, cent anys després*. Centre d'Història Contemporània de Catalunya, 2006, pàg.66-73.

99 Vegeu Francesc-Andreu MARTÍNEZ GALLEGO, Manuel CHUST CALERO, Eugenio HERNÁNDEZ GASCÓN, *Valencia, 1900: movimientos sociales y conflictos políticos durante la guerra de Marruecos, 1906-1914*. Publicacions de la Universitat Jaume I, Castelló de la Plana. 2001. Pàg. 105-106.

100 ADP: CPCOM-NS08, carta del 21-2-1906, *Question des "jurisdictions"*.

el caràcter d'homenatge als *«que havien defensat les llibertats catalanes i el restabliment en aquesta província de les garanties constitucionals»*

I és sobretot el cònsol el que en destaca l'ordre i el caràcter pacífic i cívic:

«La Barcelona de les bombes, la Barcelona de les manifestacions sorolloses que acaben amb el saqueig d'impremtes i l'intercanvi de trets de revòlver acaba d'oferir-nos aquest diumenge l'espectacle inesperat d'una manifestació grandiosa que va transcórrer en l'ordre més complert i en la calma i el silenci de la massa vinguda per contribuir a les festes de l'Homenatge de la Solidaritat catalana, (aquest és el nom que li han donat).»¹⁰¹

En quant al contingut polític, diu el cònsol:

«Hi havia de tot: comtes, ducs, republicans, reialistes, artesans,...; era, abans que res, una manifestació catalanista regionalista, amb predomini de l'element republicà».

I recorda les demandes de reformes polítiques, econòmiques i administratives formulades prèviament al Comte de Romanones quan aquest va visitar Catalunya, a més d'observar que

«les províncies basques i la de València han participat a la manifestació catalana perquè el programa de Catalunya és conforme a les seves aspiracions».

L'ambaixador, de manera prou diferent, observa:

«Discursos d'una violència inaudita contra les tradicions centralitzadores importades de França a Espanya, i, sota cobertura d'adhesió a la nació, les idees regionalistes foren proclamades com la salvació del país».

I interpreta aventurant:

«Al fons d'aquesta agitació s'amaguen idees diferents. D'una banda, els industrials catalans, satisfets del projecte d'aranzel que s'està debatent i que imposen a tot el país, volen mostrar força i fer témer al govern que, disgustant-los, no provoquin la seva desafecció. D'altra banda, els republicans, majoritaris a Barcelona, pensen treure profit de la manifestació i

101 ADP: CPCOM-NS09, carta del 26-5-1906. Text en francès al nº 4 de l'apèndix.

passar a encapçalar l'agitació a la província, on tenen presència els elements carlistes.»

El cònsol, doncs, valora i destaca la unitat de forces polítiques molt distants entre sí, veient-la essencialment com una demostració catalana, com un fruit de l'estat d'ànim i d'un problema polític català. L'ambaixador, en canvi, no hi percep cap sentiment comú de fons. Hi veu, això sí, la crítica al centralisme i la defensa del regionalisme, però explica la unitat dels solidaris solament com una conjunció efímera d'interessos particulars.

Joc brut i exiliats catalanistes a França

El cònsol Bellissen havia esmentat les peticions formulades per la població catalana, a través dels seus diputats, senadors i corporacions econòmiques, al ministre de la Governació, Comte de Romanones, en la seva recent visita a Catalunya, així com la promesa d'aquest d'estudiar-les. Però Romanones, fortament anticatalà, no tenia intenció intenció de fer concessions al catalanisme. Al contrari, un episodi viscut pel comissari especial de policia francès, Jules Bonnacarrère, apunta a un joc brut anticatalanista.

Pocs dies després de la gran manifestació de la Solidaritat Catalana, el 31 de maig, tenia lloc l'atemptat amb bomba contra el rei Alfons XIII el dia del seu casament amb Victòria Eugènia de Battenberg, mentre la comitiva nupcial desfilava enmig de l'aclamació popular per la Calle Mayor de Madrid. Bonnacarrère, que s'havia desplaçat a Madrid en tenir-ne notícia, rebrà de Romanones la insinuació que havia estat obra de catalanistes conjuntament amb anarquistes:

«He vist avui el Comte de Romanones, que m'ha confiat la pista que segueix. Confidencialment he de dir-vos que creu en un complot catalanista i anarquista a la vegada contra la vida del rei, però també contra el govern de Madrid.»

La hipòtesi d'una participació catalanista en un magnicidi d'aquesta categoria, fallit pels pèls, no li semblà versemblant:

«Crec per la meua part que s'equivoca i no li he pas amagat. En rigor, podríem admetre un complot carlista, ja que és sabut que aquests polítics en general no tenen cap mena d'escrúpols; però un complot catalanista?! A això, el Comte de Romanones respon que, igual

que hi ha catalanistes republicans, hi pot i hi deu haver també catalanistes carlistes. Vés per on!»

Malgrat trobar-la inversemblant, Bonnacarrère no s'està de desmuntar-la amb un raonament cartesià:

«Amb tot, no puc admetre la distinció, ja que tenim entre mans, en aquest cas, a carlistes i no a catalanistes, essent el gènere sempre superior a l'espècie»¹⁰².

La intenció de Romanones de fer creure a Bonnacarrère que en l'atemptat de Madrid, - l'autor del qual va resultar ser l'anarquista català Mateu Morral -, hi havia hagut alguna mena de participació catalanista respondria, probablement, a la preocupació del govern espanyol d'evitar que a França se simpatitzés massa amb el nacionalisme català en un moment en què la mobilització de la Solidaritat Catalana havia generat alguna empatia en la premsa francesa. No fos cas que les autoritats i agents de la República que residien al principat també hi acabessin simpatitzant. La millor manera era fent-los sospitosos de terrorisme.

Mentrestant, França rebia els efectes de la Llei de Jurisdiccions en forma de refugiats i exiliats catalanistes. Una llei amb efectes retroactius, que provoca la fugida a Perpinyà de Josep Maria Folch i Torres en saber-se investigat per dos articles publicats el maig de 1905 en un número especial de *La Tralla* dedicat a la independència de Cuba. Folch n'era el director i els articles són considerats contraris a la "integritat de la pàtria" i culpables d'"injúries a l'autoritat", cosa que en motiva un processament que pot acabar amb una pena de presó de 14 anys. Els amics li fan veure la necessitat de fugir i la vigília de Nadal de 1905 agafa un tren cap a Perpinyà. No serà amnistiats fins el gener de 1907 i tornarà a Catalunya el juliol de 1908¹⁰³.

O Frederic Pujulà i Vallès, redactor de *Joventut* i denunciat per un article seu crític amb els assalts en una revista esperantista de... París.

Els exiliats catalanistes no suposen cap problema per a les autoritats franceses. A més, com reconeix

102 Informe del 3-6-1906, nº202, a la Direcció de la Seguretat. AN-Pierrefitte: F7-12725. Vegeu la relacions del comissari especial amb les autoritats espanyoles al capítol 9.

103 Folch i Torres fou un dels detinguts per l'ofrena floral a l'estàtua de Rafel de Casanova l'11 de setembre de 1901 i fundador i membre destacat de *La Reixa*. Fou també membre de la Junta de la Unió Catalanista i del seu corrent radical i esquerrà. Vegeu Jaume COLOMER, *La temptació separatista a Catalunya. Els orígens (1875-1917)*. Barcelona, Columna, 1995, i Eulàlia PÉREZ i VALLVERDÚ, *Josep Maria Folch i Torres (1880-1910) : compromís polític i creació literària*. Barcelona. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2009. Pàg. 49.

el cònsol de Perpinyà, Luís Villar, «*el delito de que se trata no se halla comprendido en el Convenio de Extradición*». L'onze de setembre de 1906 aquest cònsol informa l'ambaixador que havien arribat nou catalanistes jutjats a Barcelona en consell de guerra «por insultos á la Patria y al Ejército», i que s'havien refugiat a Perpinyà tement una sentència condemnatòria.

«Hasta ahora no han hecho otra cosa que decir en todas partes, que no son españoles, sinó catalanes, haciendo alarde de sus ideas separatistas, compartidas desgraciadamente hoy por un número enorme de los que hablan en dialecto catalan; y aunque les creo inofensivos, como nada bueno puede esperarse de ellos, les vigilo, é informaré á V. E. de lo que hagan, si hubiera motivo para ello»¹⁰⁴.

Inofensius... sempre i quan no topin amb militars espanyols: el 17 de setembre de 1906 són protagonistes d'un incident amb oficials de l'exèrcit al Voló:

“Unos catalanes acompañados de una Señora hicieron una excursión á dicho pueblo y estuvieron en el Establecimiento termal. Allí encontraron á dos Oficiales de nuestro Ejército, que desde Figueras habían ido de paseo hasta allí. Y la aludida Señora, escribió en una pizarra, y en «patois» catalan, la frase: «viva Cataluña libre». Los oficiales protestaron y hubo un altercado entre estos y los catalanes que acompañaban á la Señora, cruzándose entre unos y otros, algunas frases violentas»

El cònsol deduïa que eren alguns dels catalanistes refugiats dels quals n'havia parlat anteriorment, uns refugiats «*que, dicho sea de paso, van aumentando en número*». Tot i que considera l'incident de poca transcendència, n'informa per si els fets arribessin a l'ambaixada desfigurats o exagerats,

«y para que vea V. E. el estado de ánimo de los catalanistas, que no pierden ocasión de hacer alarde de sus imbéciles é inconcebibles ideas, de provocar á los buenos españoles, y de poner en ridículo á España».

L'alarma salta després quan la premsa rossellonesa se'n fa ressò:

«El «Petit Catalan», periódico radical socialista de aquí, inspirado por estos catalanistas (que sospecho han sobornado á algun redactor) ha aprovechado el incidente para publicar

104 Carta a l'ambaixador de l'11-9-1906, a l'AGA: AE-Embajada en París, 54-5880. La següent, del dia 17, també és del mateix fons.

ayer y hoy los artículos , cuyos recortes envió adjuntos, en los que se insulta groseramente á España y á nuestro Ejército, desfigurando completamente los hechos y afirmando que la frase que dió lugar al incidente fué la de «Viva Cataluña» omitiendo con pérfida intención la palabra «libre».

Segons el cònsol aquests catalanistes es proposaven aprofitar el seu desterrament per treballar per la causa separatista i alguns, que tenien diners, estaven disposats a gastar-lo «*en su criminal empresa*». El problema s'agreujava pel fet següent:

«La circunstancia de ser numerosísima la colonia española aquí, y de estar compuesta casi en su totalidad, de catalanes pobres y nada afectos á España -por lo que son fáciles de conquistar con el incentivo del dinero- me hace ver un peligro en la presencia aquí de estos enemigos de España, que aumentan en número considerablemente, pues todos los días va y viene gente de Barcelona, que está en inteligencia con ellos.»

I precisa

«Entre los más peligrosos debo mencionar á V. E. un tal Folch, redactor de «La Tralla» de Barcelona, que está aquí hace meses, y un tal Piquet, condenado según mis informes por haber gritado «Muera España», en la Rambla, al paso de un regimiento. El primero fué uno de los provocadores del incidente del Boulou, y ambos, unidos íntimamente á todos los demás, preparan, para distraer la ociosidad del destierro, una campaña separatista, para la que cuentan con el apoyo del Petit Catalan. Algunas señoras catalanistas de Barcelona se ocupan en la confección de una bandera separatista, de siete metros de longitud, destinada a Perpignan y que será enviada aquí, en cuanto esté terminada.»

El cònsol Villar estava indignat per la lectura del *Petit Catalan*, però havia desistit d'anar-hi a protestar per no agreujar la cosa i afavorir nous atacs, i perquè no li responguessin «*que insultando como insultan al Ejército francés, se creen con igual ó mayor derecho á insultar al español*».

En tot cas, comunicava aquests fets per si l'ambaixador «*creo oportuno hacer algun trabajo cerca del Gobierno Francés para internar á estos catalanistas, de cuyas repugnantes maniobras seguiré informando á Vuecencia*¹⁰⁵».

105 Carta del 19-9-1906, al AGA: AE-Emb. París, 54/5880 (hi ha còpia a l'AHN/AMAE: H-2018).

L'ambaixador espanyol, León y Castillo, respondrà a les cartes de Villar demanant que s'entrevisti amb el prefecte per aclarir la versió oficial dels fets. Aquesta arriba en forma d'informe del comissari especial del Pertús que estableix que un dels grups els formaven tres homes: un periodista de Barcelona, un parisenc amb propietats a Elna i un oficial de cavalleria espanyol, acompanyats per tres dones. L'altra el constituïen quatre oficials espanyols provinents de Figueras. L'incident havia arrencat amb una de les senyores escrivint a la pissarra «Visca Catalunya lliure i independent», seguit de la reacció d'un dels oficials que havia acabat reptant al parisenc, i aquest declinant el repte. Segons Villar, el periodista seria en Folch, i el parisenc un senador amic d'en Folch.

Els articles del *Petit Catalan*, per la seva banda, donen una versió prou diferent i posen de relleu la indignitat que oficials espanyols, vinguts a territori francès sense cap permís, demanessin reparació per les armes per haver escrit «Visca Catalunya» al Rosselló. La seva conclusió: «*Cal que els oficials espanyols sàpiguen bé que els Catalans del Rosselló no els permetran pas d'insultar a casa nostra els seus germans de l'altre costat de la frontera*».

A partir d'aquí se'n va seguir una escalada: l'incident del Voló fou recollit per *El Poble Català*, que felicità el *Petit Catalan*, mentre un amic perpinyanès que habitava a Barcelona els informava de l'enuig i dels insults que rebia el *Petit Catalan* a les casernes de Barcelona. Posteriors articles insistiren en l'incident, i en ells el *Petit Catalan* manifestava la seva estima pel catalanisme i posava de relleu la importància de Catalunya per a una Espanya ingrata que enlloc d'agrair-li les aportacions, la reprimia.

Campanya electoral: sense interès arreu; tensió, violència i autenticitat a Barcelona. La victòria de la Solidaritat Catalana l'abril de 1907

L'ambaixador Jules Cambon manté inalterable el seu judici sobre el catalanisme, que redueix a la Lliga Regionalista. No l'han fet modificar ni matisar el seguit d'episodis de l'assalt al *Cu-Cut!*, de la Llei de Jurisdiccions i de la formació de la Solidaritat Catalana. La seva anàlisi de març de 1907 de les divisions del partit republicà (entre Salmerón i Lerroux, entre solidaris i antisolidaris), amb les eleccions a Corts a l'horitzó proper, li ofereixen l'oportunitat de seguir afirmant el caràcter altament reaccionari de la Lliga:

« El que Lerroux, diputat per Barcelona, retreu a Salmerón, és l'aliança que ha format amb els regionalistes catalans i això no deixa de tenir una certa raó de ser, ja que el regionalisme català és entre tots els partits espanyols un dels més retrògrads. (...). Ell, que es recolza en els revolucionaris de Barcelona, no pot unir-se als seus adversaris més actius ».

La divisió de saló que es produeix a Madrid dins la Unión Republicana entre «l'home d'acció i de violència» que és Lerroux i el «republicanisme acadèmic» de Salmerón esdevé, un cop més, conflicte violent obert a Barcelona:

« A conseqüència d'aquesta divisió entre els caps del partit republicà a Madrid, un míting republicà va tenir lloc diumenge passat, 3 de març, a Barcelona. Lerrouxistes i no-lerrouxistes es van atacar a trets de revòlver al cap de poca estona i la força pública va haver d'intervenir per separar els combatents que es van retirar als seus clubs respectius. Aquesta mostra absoluta de manca de disciplina en el partit és una nova demostració de la impotència dels polítics espanyols d'observar la més mínima disciplina, i veiem amb aquest sol exemple que si mai el partit republicà reprèn el poder en aquest país, Espanya tornarà a veure les lluites intestines entre centralistes i regionalistes que van fer avortar al revolució de 1868. ¹⁰⁶»

Observem que, a més d'assenyalar la indisciplina gairebé innata en la política espanyola, el risc d'una república espanyola seria, segons Cambon, de nou la lluita entre centralistes i federalistes.

El seguiment de la convocatòria de les eleccions a Corts d'abril de 1907 i la vida política prèvia a aquestes eleccions la farà l'encarregat de negociat de l'ambaixada, en absència de Cambon. Els informes de Daeschner, - l'agent diplomàtic en qüestió -, retraten de nou el falsejament electoral:

«Com sempre [les Corts] no han durat el què havien de durar. I el període electoral no té interès, donades les tradicions polítiques d'aquest país. La majoria està guanyada per endavant pel Govern al poder¹⁰⁷.»

Solament en dos indrets «els Conservadors hauran d'exercir una acció potent»: a València i a Barcelona. En aquest darrer territori,

106 ADP: CPCOM-NS03, carta del 4 de març de 1907, *Les divisions du parti républicain*. Les següents cartes són del mateix fons.

107 Carta de l'1 d'abril de 1907.

« donat el caràcter marcat de les opinions en aquesta província, és poc probable que la seva representació surti modificada sensiblement en la nova cambra. ».

Certament, Barcelona feia alguns anys que havia escapat al control electoral del govern de torn i que havia viscut una autenticació del joc electoral.

Per a Daeschner, la coalició de la Solidaritat no semblava poder resistir la prova de les eleccions:

« els diferents partits de l'oposició s'han unit sota el nom de « Solidaritat Catalana », però aquesta aliança de republicans, de carlins, de liberals, dividits ells mateixos dins de cada grup en matisos diversos, no sembla que es pugui mantenir . »

Tres setmanes més tard, l'encarregat de negociat no té tant clara la feblesa de la coalició catalana:

«A Catalunya el govern ha deixat als partits lliures per actuar en les eleccions com millor els sembli. Potser ha evitat així que la lluita fos més violenta, però es preveu que es constitueixi en la propera cambra un grup de solidaristes catalans que, si roman homogeni, serà pel govern un maldecap molt gran».

I remarca la tensió i violència en la campanya electoral a Barcelona:

«El període electoral no ha donat lloc a incidents gaire violents, excepte a Barcelona on Salmerón ha estat objecte d'un atemptat, sense conseqüències per a ell, però que ha ferit un dels seus amics. A més, unes quantes bombes, que han deixat algunes víctimes, s'han sumat a l'estat de disturbis que regna a la ciutat».

L'amic ferit en aquest atemptat, produït a Hostafranchs, era en Francesc Cambó, de la Lliga, i els autors, pistolers lerrouxistes. Segons el diplomàtic,

«Davant d'una policia impotent, els principals comerciants han decidit d'organitzar-ne una ells mateixos i a càrrec seu: és a aquest projecte que fa referència la notícia publicada fa un temps sobre la contractació d'un funcionari de policia de Londres»¹⁰⁸.

108 Informe del 20 d'abril de 1907, *Période électorale*. Còpia dins ADN: Madrid-ambassade-B-420.

Daeschner fa referència a la contractació per part de l'ajuntament i de la diputació de Barcelona del detectiu d'Scotland Yard Charles Arrow i de la constitució d'una Oficina d'Investigació Criminal a la ciutat comtal, alternativa i rival dels serveis estatals de policia. El desembre de 1906 els responsables de la Lliga, que manava en aquestes institucions, n'havien pres l'acord i encarregat la gestió, que havia de ser secreta, a en Puig i Cadafalch. Aquest féu el viatge entre el febrer i març de 1907 a Londres i, cosa poc coneguda, a París, on s'entrevistà amb el Prefecte de Policia de París interessant-se pels mètodes d'investigació criminal¹⁰⁹.

Els resultats de les eleccions fan evident per al diplomàtic que és de Solidaritat Catalana, la llista de la qual *«havia passat tota sencera»*, *«d'on poden venir les dificultats més gran per al Govern»*. El primer tast havia estat la seva extensió a d'altres punts *«sobretot a València, on ha provocat que el Govern perdés alguns escons (...)»*. Allà, en què *«les autoritats ho havien organitzat tot per impedir la reelecció de Soriano, o almenys per a treure-li al seu partit 2 dels 3 escons, la llista de Soriano ha passat tota sencera»*¹¹⁰.

Sí, la victòria de la Solidaritat, enduent-se 41 escons dels 44 possibles, convertia d'ara endavant la «qüestió catalana» en un dels problemes més importants de la política espanyola. Un conflicte respecte el qual les autoritats franceses haurien d'anar amb peus de plom.

Anant amb compte amb el tema

La victòria de la Solidaritat Catalana alarma les instàncies estatals espanyoles i, en particular, la diplomàcia espanyola. La seva susceptibilitat respecte tota acció catalana a França posa a prova l'evident tranquil·litat francesa. És el cas del nerviosisme del cònsol espanyol de Toulouse, Benito M. de Arenzana, davant la visita que representants de l'ajuntament de Barcelona han de fer a la municipalitat de Tolosa de Llenguadoc el juny de 1907:

109 Vegeu a l' ANC: 137-Fons Prat de la Riba, Epistolari/cartes rebudes. Caixa 19, cartes de Puig i Cadafalch del 25-2, 1-3, 15-3 i 21-3. Puig i Cadafalch va poder remenar ell mateix els dossiers de fitxes d'anarquistes i explicà a Prat que *"En conjunt el sistema es basa en lo mateix: en los resenyaments rebuts de per tot Europa, metodistas i classificats. Veyent aqueixas organizacions se compren com aqueixa gent evita la formació de grups permanents d'anarquisme ab tot y lo desordre d'aqueix Paris y la miseria de la gent que es pobre. Lo rich es molt rich y lo pobre molt pobre aquí"*. L'accès a la prefectura, però, va necessitar d'una presentació de l'ambaixador espanyol. Seria interessant trobar les comunicacions de l'ambaixada espanyola respecte aquesta petició i veure'n l'actitud del govern, així com la del prefecte i del ministre de l'Interior francès.

110 Informe del 24-4-1907. Còpia dins ADN: Madrid-Ambassade-B-420.

"(...) Excm. Señor, dadas las ideas avanzadas del Ayuntamiento de Barcelona es de presumir que no me anuncien la llegada, es de esperar que recibidos por un Municipio de marcadas ideas socialistas se haga resaltar desde el primer momento la nota característica de sus comunes ideas. Y estas se manifestarán en el curso de los festejos y seguidamente en el banquete "Populaire", en donde no será de extrañar se enarbole la bandera catalanista, se cante el Segador y se pronuncien discursos que arranquen vivas y gritos contra la integridad del territorio español.

Suponiendo que el municipio de Toulouse me invite y con los precedentes que existen, debo Exmo. Señor, exponerme á seguir la bandera separatista, a tolerar en un banquete manifestaciones que ataquen á la Nación que tengo la honra de representar?¹¹¹"

Un diputat per Toulouse havia estat comissionat per anar a Barcelona per ultimar detalls i feia uns dies que l'ajuntament de Barcelona n'havia acceptat la invitació, fixant-se pel dia 4 de juny l'arribada dels catalans. El cònsol -afirma ell mateix, amb no massa lògica- havia rebut la visita del Prefecte per saber si tenia instruccions del govern espanyol, manifestant-li que ell tampoc les tenia del seu govern ja que es tractava d'un tema municipal.

Mentre espera instruccions, el cònsol va constatant detalls que troba preocupants, com que la carta d'un tinent d'alcalde de Barcelona al seu homònim de Tolosa preguntant sobre aspectes pràctics de l'estada havia estat redactada exclusivament en català. I demostra preocupació per saber quines banderes es penjarien als carrers: acaba obtenint de l'alcaldia que seran exclusivament la francesa i l'espanyola.

Les ordres de l'ambaixador espanyol, León y Castillo, serà que el vagi informant, *"debiendo, sobretudo, ponerse de acuerdo con ese Señor Prefecto á fin de evitar ó reprimir si fuese necesario toda demostración contra España y sus instituciones fundamentales"*.

El cònsol avisarà la colònia espanyola -majoritàriament catalana- a través de la seva comissió de festes que era *"una visita puramente amistosa y que debían abstenerse de hacer manifestación política alguna"*. I aconseguirà la intervenció del prefecte i de l'alcalde de la ciutat perquè

"la comisión organizadora había decidido la confección de banderas unicamente catalanas,

111 Carta del 16-5-1907 del cònsul de Tolosa de Llenguadoc a l'ambaixador a Paris, León y Castillo (AGA: AE-Embajada en París, 54/5876 - Dossier 1907. *Visita del ayuntamiento de Barcelona a Toulouse en el mes de junio.* Les cartes que seguiran són del mateix fons.

con la sana intención de hacer honor al escudo de Barcelona y sin idea alguna política, según me manifestó su Presidente pero ante la observación que le he hecho de que pudiera interpretarse en otro sentido han decidido que todo lo que sean banderas llevará exclusivamente los colores nacionales en la disposición de la española y que en gallardetes y cintas emplearán las armas de Barcelona haciendo [il·legible] con los colores de Toulouse."

Sembla clar l'acord, però dos dies després el disgustat cònsol constata que són molts, els "gallardetes y cintas":

"los Srs. de la Comision [il·legible] que hacen engalanar todos los mastiles y escudos con banderas catalanas y francesas a pesar de las promesas que habían hecho. Hasta ahora no hay más que dos banderas españolas entre [il·legible] 500 colocadas".

La visita, finalment, tindrà lloc en els termes que desitjava el cònsol, que telegrafia a l'ambaixada que l'Alcaldia, els edificis públics i els arcs de triomf estaven engalanats exclusivament amb banderes espanyoles i franceses.

Era justificada tanta prevenció? Per conèixer l'origen i el caràcter de la iniciativa l'ambaixador espanyol havia escrit, via ministre de la Governació, al governador civil de Barcelona. Aquest li va respondre que l'ajuntament de Tolosa, agraït per les atencions rebudes després d'una ràpida visita que va fer a Barcelona, insistia, sense gaire èxit, perquè el de Barcelona li tornés la visita en ocasió d'unes festes que volien organitzar. Com que el de Barcelona no en feia cas i les festes s'anaven ajornant, Toulouse va enviar dos delegats a Barcelona que van aconseguir finalment que el viatge es programés per al 4 juny, amb caracter festiu i no polític. Paralelament, la cambra de comerç de Toulouse havia convidat a les cambres francesa i espanyola de Barcelona, a les escoles municipals i a tota la premsa de la ciutat comtal.

Segons el governador, l'ajuntament l'havia anat informant de tot dia a dia, i la representació política seria plural (regionalistes, republicans i un "indecís"). El mateix alcalde no hi volia anar, però el governador li havia aconsellat que hi anés, "*porque su discreción, su tacto y su prudencia son la mayor garantía que el gobierno puede tener para que no ocurra nada desagradable*". Cal dir tot seguit que l'alcalde no era electe, sinó de nominació reial. Es tractava d'en Domènec Sanllehy, membre destacat del partit conservador a Catalunya.

Tenia raó: el mateix 4 juny l'ambaixador espanyol rebia un telegrama de l'alcalde Sanllehy

demanant-li que transmetés les seves respectuoses salutacions al President de la República francesa «*al entrar nuestras delegaciones en territorio francés*». L'endemà el president de la República agraiïa el gest i els dies següents els ministeris d'afers estrangers es creuaven respectives cartes d'agraïment per l'acollida rebuda, uns, i per l'honor de la visita, els altres. El cartell oficial de l'esdeveniment havia estat, finalment, "*Grands Fêtes Franco -Espagnoles*" del 4 al 9 juny a Toulouse¹¹².

La perfecte harmonia va ajudar a què la visita el mes següent de la banda de música del regiment de Montpeller a Barcelona rebés una càlida acollida tot recordant la rebuda per les institucions i cambres barcelonines a Tolosa de Llenguadoc¹¹³.

La calma francesa davant l'hostilitat espanyola al catalanisme es trenca quan pot afectar, com ja hem anat veient, «*les relacions amistoses que el Govern francès manté amb el Govern espanyol*». L'incident més destacat en aquest sentit és la incautació, en aquelles dates, de *Le Petit Méridional* a Barcelona¹¹⁴.

El 6 de maig d'aquell 1907 la direcció de *Le Petit Méridional* avisa el MAEF que el seu diari havia estat decomissat a Barcelona sense que cap article justificqués aquesta mesura. Preguntat, el cònsol de Barcelona explica que aquell diari, que feia temps que es venia a Barcelona en quantitats modestes, havia posat en venda l'1 de maig a Barcelona una edició especial per Catalunya subtitulada «*Journal autonomiste démocratique*¹¹⁵». Aquell dia els mil nou-cents exemplars van volar «*com per encanteri*» i quan els agents de la policia van arribar amb ordres del governador per segrestar-ne els exemplars, ja no en quedava cap. Segons Bellissen-Bénac,

«*Sota el títol «Notícies d'Espanya» aquest diari publicava a doble columna, una en català i l'altra en francès, una violenta crítica al govern espanyol comparant-lo amb el catalanisme.*»

No reproduïm el contingut de l'article, però certament era una agressiva dissecció del règim de la restauració espanyol i de l'ofec del poble català. Allò més greu als ulls del cònsol, però, era que el diari anunciava

112 Cartes del 21, 22, 27, 31 de maig i 2 i 4 de juny de 1907 entre el consolat i l'ambaixada. Cartes i telegrams entre l'ambaixada, Governació i el governador civil del 20, 23 i 28 de maig. Telegrams i carta de cortesia entre les dues diplomàcies de 4, 5 i 19 de juny.

113 ADN: Madrid (Ambassade) -C-036. Carta del 3-07-1907.

114 La documentació que esmentarem a continuació prové del fons dels ADP: CPCOM-NS78 *Français en Espagne, 1896-1918*. *Le Petit méridional* era un diari republicà radical fundat a Montpeller el 1876, de tirada important. Va desaparèixer el 1944.

115 Subratllat en l'apil pel MAEF.

«que els catalans d'Espanya trobarien en aquesta edició francoespanyola «apreciacions tan sanes com desinteressades, simples parers, consells d'amistat i fins i tot censures severes ben intencionades». No dissimulava que, protegit per la frontera, hi hauria d'ara endavant un diari que s'ocuparia periòdicament de la política interna d'Espanya i que s'esforçaria en imprimir-li una empenta conforme els sentiments dels seus redactors».

El cònsol creia que

«El govern espanyol estava en el seu dret de prohibir l'entrada en el seu territori d'un diari que escapava a les lleis espanyoles sobre la premsa i que declarava clarament que el seu objectiu era venir a lliurar-li batalla en el seu propi territori.»

El cònsol informava, a més, que un grup de membres de la colònia francesa de Barcelona l'havien anat a veure per protestar contra aquesta campanya de *Le Petit Méridional* en favor de la Solidaritat Catalana i contra la intromissió de francesos residents a Catalunya en la política espanyola, que trobaven plena de perills. Ell els havia pregat de no actuar i deixar que «aquest foc d'encenalls» s'apagués sol, ja que creia que tot obeïa a un interès comercial del diari.

«En efecte, el corresponsal local del Petit Meridional, així com el venedor principal d'aquest diari, tot comunicant-me les mesures preses per la policia local, havien entès des del primer moment que el seu intent havia avortat (...). Aquests senyors em van anunciar que, per evitar que l'entrada del diari fos definitivament prohibida de cara al futur, demanarien a la direcció que renunciés al seu programa i que des d'ara el diari no s'ocupés més de la política espanyola».

Renunciaven, doncs, al seu projecte d'edició catalana del seu diari per evitar la seva prohibició i desaparèixer del mercat espanyol.

El ministre d'affers estrangers francès va respondre a Bellissen aprovant «la vostra actuació plena de reserva que ha evitat enterbolir les relacions amicals entre França i Espanya.¹¹⁶»

116 Carta del cònsol del 7 de maig de 1907 i resposta del ministre del 18 de maig.

El discurs anticatalà en boca de l'ambaixada francesa

El juny de 1907 el president del consell de ministres conservador, Antonio Maura, havia presentat el seu projecte de llei de reforma de l'administració local, de més de 400 articles, que incloïa la fórmula de la mancomunitat provincial com a solució del problema regional. A mitjan octubre va començar la seva discussió al Congrés i és en aquest context que arriba la notícia d'una manifestació catalanista a Xile en l'aniversari de la seva independència.

Segons el nou ambaixador francès, Paul Révoil, l'incident consistí en què el Cercle Català de Santiago havia «*en signe d'hostilitat contra Espanya*» enarborat la senyera, i que negant-se a despenjar-la o a afegir-hi l'espanyola, com li exigia l'ambaixada, aquesta havia aconseguit que el govern xilè la retirés per la força. Révoil, doncs, davant les rèpliques catalanes al Congrés i al Senat contra la intervenció del govern espanyol en els fets de Xile, es posiciona al costat d'aquells que rebutgen les paraules del senador Rusiñol que presentaven la bandera catalana com una bandera espanyola. Però a més, Révoil remarca que això es produeix

« en el més fort de la discussió al Congrés de la llei de reforma de l'administració local, quan les reivindicacions regionalistes i les pretensions separatistes dels catalans renovades sense parar havien acabat per crear un moviment d'hostilitat general contra ells ».

De tant insistents, de tan pesades, les « pretensions separatistes » havien obtingut una ben merescuda hostilitat general.

Sorpren en un ambaixador aquesta manca de valoració de les propostes polítiques i dels posicionaments de cada grup, però indica fins a quin punt s'havia imbuït, en molt pocs mesos (hi havia estat destinat a principis d'any), de l'ambient anticatalà de la «Villa y Corte». Com ell mateix constata, hi havia una «*actitud hostil de la premsa madrilenya, l'opinió pública i el sector militar*» que volien empènyer el govern a trencar amb el partit català¹¹⁷.

No és sols l'ambaixador: el seu segon de bord, l'encarregat de negociat William Martin, escriu un any després lliscant cap a un tòpic conegut. Interpreta els senyals de simpatia donats per la població de Barcelona als joves reis en la seva recent visita de la següent manera:

117 Carta al ministre del 17-11-1907, *A.S. d'une manifestation catalaniste au Chili*, als ADP: CPCOM-NS09. N'hi ha una còpia als ADN: Madrid (ambassade)-B-436.

«Si els catalans, que són poc expressius, han sortit per una vegada de la seva reserva, això no ha estat per satisfer un govern que els ha omplert d'atencions i els ha enriquit. Que aquest abaixi les barreres duaneres i toqui les lleis especials que permeten a Catalunya tenir el monopoli del comerç espanyol i hom s'adonarà ràpidament que l'adhesió dels catalans a la Corona d'Espanya només existeix pels avantatges materials que els hi procura».

Podem dir en descàrrec seu que la diplomàcia francesa estava dolguda amb la política fortament proteccionista que adoptava Espanya i que tenia el suport de la Lliga Regionalista. Però no únicament d'aquesta, és clar. En tot cas, el clixé, l'acusació anticatalana, li servia per interpretar el fet¹¹⁸.

El fet català, objecte d'estudi arran de la Solidaritat

Deixem una estona el món oficial francès, objecte central de la nostra recerca, per adonar-nos que el fenomen de la Solidaritat Catalana va tenir també un impacte en el món intel·lectual i acadèmic de França. La premsa quotidiana d'informació havia recollit a bastament els diferents episodis a partir de l'assalt al *Cu-Cut!*, però els setmanaris d'opinió i anàlisi i les publicacions mensuals van començar també a publicar contribucions que volien donar claus al públic francès per entendre la qüestió catalanoespanyola.

La *Revue politique et littéraire*, setmanari fundat el 1863 i que havia publicat textos de polítics i intel·lectuals destacats al llarg de la seva dilatada trajectòria, va oferir diversos articles de fons de Georges Desdevises du Désert. Aquest escriptor normand, professor i historiador, hispanista, s'havia especialitzat en l'Espanya de l'Antic Règim, sobre la qual havia publicat tres volums entre 1897 i 1904. A la *Revue Bleue*, que era com s'anomenava habitualment aquesta publicació, hi va publicar articles just després de l'assalt al *Cu-Cut!*, un cop aprovada la Llei de Jurisdiccions i després de la gran manifestació d'homenatge a la Solidaritat Catalana¹¹⁹. En ells hi critica l'actitud de l'exèrcit i la reacció de l'estat, que ha acabat amb la llibertat de premsa, però sobretot la deixadesa de Madrid per

118 Carta al MAEF del 31 Octubre 1908, *Voyage du Roi a Barcelone* (ADP: CPCOM-NS09).

119 "La Question Catalane" (16-12-1905), "L'armée et la presse en Espagne" (21-4-1906) i "Castille et Catalogne" (16-6-1906). Més tard, el 13-7-1907 hi publica "La langue catalane", on parla del Congrés Internacional de la Llengua Catalana tingut l'any anterior. Comentant-hi la reacció castellana a partir de la d'Unamuno, conclou que l'autonomia seria per a Catalunya la conquesta més desitjable, mentre que la separació "el més empipador dels menyspreus". Estan disponibles a l'hemeroteca digital *Gallica* de la BNF. El 1909 va publicar la guia *Les Musées de Catalogne*, i el 1913 la titulada *Barcelone et les grands sanctuaires catalans*.

ocupar-se del problema català. Un problema català que té les seves arrels, diu, en la pèrdua de la sobirania a principis del segle XVIII dels «*pays catalans*» (esmentant les vuit províncies que sumen els territoris històrics del principat, València i les Balears), en el renaixement econòmic, social i cultural al segle XIX, i en els «entrebancs» i la «tirania» de l'administració castellana. I això agreujat pel militarisme: en el seu segon article considera que Espanya va esdevenir a principis del XIX «una nació militar» i que de 1833 a 1874

«és l'exèrcit, o més exactament un grapat de generals ambiciosos, que han governat Espanya. Aquests quaranta anys no són sinó una llarga sèrie de dictadures militars, en què O'Donnell, Narváez, Serrano, Prim, Pavia, Martínez Campos no fan sinó fer i desfer els governs i les constitucions, amenacen el tro, com el 1854, l'enderroquen, com el 1868, el restableixen, com al 1874.»

Després de repassar els defectes del sistema de lleves que recau en el «*quart més pobre del contingent*» i d'un pressupost la partida més gran del qual són els sous d'una oficialitat excessiva, lamenta que la crítica a l'exèrcit sigui castigada penalment com antipatriòtica. Això li ha estat acceptat «*perquè és l'aliat natural dels polítics de Madrid, perquè és enemic de tota descentralització, perquè veu de molt mal ull les tendències autonomistes*». Però en el seu article del juny es mostra optimista: Catalunya està a punt d'obtenir la seva autonomia, cosa que accelerarà la reclamacions de València, Balears i Aragó. I veu en el Madrid actual lleugers símptomes de progrés en una Castella endarrerida, però orgullosa i convençuda d'existir per manar.

Al costat de la *Revue Bleue*, un setmanari jove, modern i compromès com el *Courrier Européen* també publicarà articles sobre el catalanisme entre 1906 i 1907. Creat el 1904 i amb el subtítol «*Politique, actualité, questions sociales, littérature*», era un publicació nascuda en favor de la pau, la unió dels pobles i l'alliberament de les nacionalitats oprimides. Partidària d'uns Estats Units d'Europa tenia un comitè de redacció internacional: a mitjan 1907 hi trobem Björnstjerne Björnson, Nicolás Salmerón, Gabriel Seailles, Charles Seignobos, Giuseppe Sergi i Jacques Novicow.

Signen els articles sobre la qüestió catalana l'Angel Marvaud, l'Ignacio López Lapuya i l'André Morizet. Aquesta pluralitat es tradueix en punts de vista diferents, incloent-ne de Marvaud crítics amb el rol de Salmerón -justament fundador i redactor del setmanari- respecte la Solidaritat Catalana i complaents amb el de Lerroux; o de López Lapuya, més comprensiu amb Salmerón, però encara subratllant un suposat caràcter retrògrad i separatista de la Solidaritat i assenyalant una tercera via, davant els solidaris i els antisolidaris, de catalanistes radicals que trobaven poc neta i

clara la Solidaritat. O, finalment, el de Morizet, expressat després de viure sobre el terreny la victòria electoral de Solidaritat. Morizet, favorable a aquesta, hi desmuntava l'acusació de Lapuya de retrògrad a base d'exposar que dels quaranta diputats, dinou eren republicans de totes tendències (salmeronistes, federals i nacionalistes), catorze eren regionalistes i sols sis, carlins. I també del caràcter independentista de la coalició, que Prat de la Riba li havia assenyalat com mal interpretat per Lapuya. Per Morizet, també els nuclis socialistes catalans que havia retrobat se li havien manifestat partidaris de la Solidaritat. La clau del moviment solidari era que

«la Solidaritat no és un partit polític, és un partit nacional. No es tracta de clericalisme o d'anticlericalisme (...) es tracta del futur del país»¹²⁰.

Una setmana després, el 10 de maig, Marvaud, doctor en dret, periodista i futur sociòleg destacat, havia de reconèixer davant dels resultats electorals la part de raó que tenia Morizet: el catalanisme era una tendència més que no pas un programa concret de reivindicacions. I fos quin fos el seu origen,

«el què convé aquí remarcar únicament és que aquest sentiment de desafecció existeix, i que caldrà força temps i una política prudent i encertada -que malauradament no preveiem- de part del poder central per atenuar i fer-lo desaparèixer poc a poc.»

De fet, acabava Marvaud, *«el govern continua invisible i callat. En aparença es desinteressa de tot»* i seguint un diari catalanista, afirma *«Catalunya s'ha ja divorciat moralment de la monarquia»*. En articles posteriors, però, Marvaud demostra poca simpatia pel catalanisme, afirmant que era un ideal quimèric perillosament propagat entre les masses per les classes dirigents¹²¹.

L'actualitat política catalana incrementa l'interès per la seva llengua i la seva literatura. El ***Mercure de France*** l'antiquíssima revista literària creada el 1672 i renovada amb gran èxit a finals del XIX per autors de la generació simbolista, *«pren la iniciativa, a França, de dedicar-li un espai important en els seves cròniques, i el cronista de les «lletres espanyoles» s'esforçarà de parlar*

120 Article de Marvaud del 10-8-1906 "La solidarité Catalane"; de López Lapuya del 26-4-1907 "La Question Catalane et les Élections Espagnoles"; d'André Morizet del 2-5-1907 "La Solidarité Catalane et les Élections Espagnoles".

Aquest número contenia una carta del lector de protesta d'un català de Barcelona – Andrés Mas – pel tractament que es donava de la qüestió catalana.

121 MARVAUD, Angel, "Les troubles de Catalogne", *Questions diplomatiques et coloniales. Revue de politique extérieure*, n° 300, del 16 d'agost de 1909. Entre 1908 i 1910 Marvaud va viatjar per Espanya pagat per la Federació d'industrials i comerciants francesos i pel Museu Social. En va sortir la seva obra més coneguda *La Question Sociale en Espagne*, del 1910. La traducció castellana del 1975 inclou un pròleg que explica la seva personalitat i les activitats que féu a Espanya. El 1913 va publicar *L'Espagne au XXe siècle. Étude politique et économique*.

d'elles, així com de les seves germanes de Castella, amb tota llibertat d'esperit». Qui escrivia això, Marcel Robin, admetia que

«la literatura catalana, que manifesta avui més que mai la seva vitalitat en tots els dominis, és encara poc coneguda fora de Catalunya. La qüestió catalana és, a l'hora actual, la qüestió que realment apassiona més tot Espanya (...). Però el moviment intel·lectual català és ignorat a Espanya mateix.¹²²»

I recomana el llibre *Entre dos Españas*, de Miquel dels Sants Oliver, publicat dos anys abans, per entendre amb profunditat el conflicte. Robin revisa en més d'una ocasió la situació política catalana. El desembre de 1908 escriu:

«Estant íntimament lligada la renaixença literària al renaixement polític i econòmic, ens ha calgut precedentment exposar a grans trets el conjunt del moviment catalanista. Una vegada descrit el «medi», podrem consagrar les nostres properes cròniques catalanes a l'estudi d'obres purament literàries»

I no s'està, de nou, *«d'assenyalar abans un llibre molt recent en què la qüestió catalana és presentada sobretot des d'un punt de vista polític»*: es tracta de *Catalònia (Assaigs nacionalistes)* de Joaquim Casas-Carbó.¹²³

No ens podem estar d'observar, obrint un parèntesi, que la relació fluïda entre aquests articulistes francesos i els polítics catalanistes sembla major ara que en el passat. En tot cas, contrasta amb els intents que *La Renaissance Latine* va fer al llarg del seu primer any d'aparició, el 1902, per aconseguir articles de Prat de la Riba i altres autors sobre el catalanisme. Entre la correspondència rebuda¹²⁴ per l'autor de *La Nacionalitat Catalana* hi trobem la petició del cap de redacció i fundador de la revista, Gustave Binet-Valmer, d'un article per al primer número de la revista. Malgrat haver-lo escrit a través *«de l'amic comú que és el Sr. Sert»*, de manifestar-li la voluntat de publicar cròniques sobre el catalanisme i d'exposar-li, - ja de cara al segon número -, que el seu article el publicarien junt amb uns de Casas-Carbó i del canonge Colell, no sembla que Prat hi accedís mai.

122 *Mercure de France*, 1 de març de 1908, n°257, pàg. 181-182. El *Mercure* era una guia literària molt llegida en sectors intel·lectuals o literaris catalans. Marcel Robin, per la seva banda, va escriure força sobre les novetats literàries catalanes.

123 De totes maneres, aquest número 76 del *Mercure* inclou l'anàlisi i presentació de l'obra de Gabriel Alomar *El futurisme* (L'Avenç, 1908).

124 ANC: 137-Fons Prat de la Riba, Epistolari/cartes rebudes-Caixa 14. cartes de Binet-Valmer del 7 abril i del 25 de maig de 1902.

De fet, *La Renaissance Latine* anuncia reiteradament en diversos dels seus números mensuals (els de juny, d'agost i d'octubre) la publicació en els propers números d'"*Une Enquête sur le Catalanisme*" amb "articles du chanoine Colell, de MM. Prat de la Riva, Joaquim Casas et R. Altamira". Un estudi que no es va arribar a publicar mai i que desapareix aleshores dels anuncis dels propers números¹²⁵. Però tanquem el parèntesi i tornem al 1908.

En una de les seves «Lettres espagnoles», Marcel Robin presenta i fa la crítica del llibre de Georges Normandy *La question catalane*, publicat a Paris per l'editor Bloud, aquell mateix 1908. Robin troba que està molt ben documentat «sobre el moviment catalanista dels darrers temps, però massa poc sobre les seves fases anteriors i sobre les causes tan complexes que l'han provocat». Segons recull el número de desembre esmentat, Normandy es va defensar al·legant que sols disposava d'un centenar de pàgines de marge i que volia prioritzar l'actualitat i fornir documents que mancaven a França, entre ells el text del projecte d'administració local de Catalunya llegit al Congrés de diputats el 1907¹²⁶.

El llibre de Normandy es presentava amb la voluntat d'estudiar, enmig del despertar de tantes nacionalitats europees, «la situació punyent de Catalunya»:

«Hi ha allà -com a Rússia, com a Turquia, i com (sota formes diferents, cert) a Valònia i a Romania – un poble oprimat. Diguem-ho ben alt.¹²⁷»

I dedica la major part de les pàgines a analitzar la Solidaritat Catalana i el nacionalisme català, repassant també les opinions que ha merescut a França, com les que hem vist de la *Revue Bleue* i del *Courrier Européen*. Normandy es mostra comprensiu amb el catalanisme i partidari del què considera una revolta catalana contra l'arbitrarietat espanyola. Repassa diversos casos de processaments i empresonaments arran de la Llei de Jurisdiccions completament irracionals, i explica el seu propi cas: articles apareguts en la premsa francesa que no els ha pogut publicar a Catalunya, i denuncia que els diaris catalans que rebia li van ser interceptats durant un temps. Considera que «si la desafecció dels catalans per Castella està amplament justificada, la seva

125 La revista va seguir mantenint l'interès pel moviment catalanista: el juliol 1903 fa la ressenya de l'estudi sobre el catalanisme que Pompeu Gener ha publicat a la revista de Madrid "Nuestro Tiempo", i al novembre, la del llibre "Cosas de España" del mateix Gener. Es pot consultar aquesta revista a l'hemeroteca digital *Gallica* de la BNF.

126 Ressenya sobre el llibre de Normandy al núm. de 16-7-1908, p.340, i resposta al de 1-12-1908 a la pàg.562. A part del projecte de llei, inclou també el programa dels "Estudis Universitaris Catalans", un llistat de la premsa catalanista d'arreu de Catalunya i el llistat dels diputats i senadors de la Solidaritat.

127 "Avant-propos", pàg. 2 i 3.

moderació antiseparatista mereix tots els elogis» i denuncia la tergiversació de voler fer por amb l'espectre d'un separatisme català. Normandy aplaudeix l'esperit pacífic dels catalans: «No és pas superflu d'afegir que, davant les provocacions rebudes, les darreres eleccions han estat una resposta preferible a qualsevol violència».

La conclusió de Normandy és neta:

«El poder central atendra – esperem – les reivindicacions catalanes. Ara bé, si després de la distensió actual i malgrat tant de moderació, l'autonomia fos sistemàticament rebutjada a Catalunya, si la tirania franca o disfressada continués martiritzant el pensament dels catalans i castigant llurs gestos d'homes lliures, si el tro d'Espanya pesés sobre ells fins a l'esclafament, qui podria, sincerament, criticar-los per reaccionar, per aixecar el cap, per proclamar els seu dret de treure profit del seu treball, d'intentar desembarassar-se d'un extenuant parasitisme i de cercar finalment treballar per a la grandesa de la seva Nació? Qui els reprotxaria de voler trencar la principal baula de la seva pesada cadena – la que ha pres la forma d'una corona d'or?... Espanya no serà salvada d'un conflicte greu si no és per un regionalisme raonat, progressiu i metòdic».

El següent llibre de Normandy de temàtica catalana serà publicat a finals de 1909: *Ferrer: l'homme et son oeuvre, sa mort, Castille contre Catalogne*¹²⁸. L'impacte de la Setmana Tràgica i del procés i condemna a mort del pedagog revolucionari Ferrer i Guàrdia el van empènyer a escriure aquesta obra de denúncia, que és prou eloqüent en associar la repressió amb Castella i Ferrer amb Catalunya. Tanmateix, al darrer capítol, «Castille contra Catalogne» (pp.315-350), sembla desdir-se d'alguna afirmació feta a «La Question Catalane».

El fenomen solidari troba ressò també en el món acadèmic francès i la prova és l'elaboració d'unes primeres tesis doctorals sobre el catalanisme. Al 1908 es presenta a la facultat de Dret de la Universitat de Montpeller la de Raymond Lavondès, que es va editar en forma de llibre a finals del mateix any. Lavondès fa la història de la «qüestió catalane», concepte que es va fixant aquests anys en el vocabulari francès, detenint-se en els aspectes econòmics i polítics actuals, i, és clar, en la Solidaritat Catalana. De fet, justifica el seu estudi per intentar explicar aquesta «curiosa aliança» política. La seva conclusió sobre la «qüestió catalana» inclou les quatre possibles solucions polítiques que hi veu: la separació, la federació, l'autonomia i la descentralització administrativa.

128 Editat a Paris per A. Méricant.

El jove Lavondès sembla que acabarà motivat per les temàtiques internacionals, perquè entrarà a la carrera consular al llarg de la qual acabarà passant com a cònsol suplent de Barcelona des de 1913 fins a 1920, una destinació que sol·licita i que no vol deixar. Durant la gran guerra serà mobilitzat al front entre 1915 i 1917, sobreviurà i serà condecorat amb una creu de guerra. Ascendit ambaixador, passarà pel Marroc, Guatemala i acabarà accidentadament la seva carrera el 1943 com a ambaixador de la França de Vichy al Perú¹²⁹.

Georges Freixe presenta la seva tesi doctoral del mateix títol a la facultat de Dret de la Universitat de París el 1911. Aquest advocat aprofundeix més la trajectòria del catalanisme polític, amb tots els seus moments i protagonistes, i una mica menys l'etapa de la Solidaritat, que ja no és tant actual. Una Solidaritat que repassa, en bona mesura, a partir de les opinions de Desdevises, Marvaud i companyia publicades a la *Revue Bleue*, al *Courrier Européen* i al *Mercure*, ja comentades.

Per Freixe els límits administratius de Catalunya no es corresponen amb els seus límits "de raça", perquè aquesta s'estén fins força més lluny: "*El Rosselló, que és la Catalunya francesa, les Balears, una part de l'Aragó i la província de València són igualment països de raça catalana*".

Freixe confronta les idees republicanes, la qüestió religiosa i la qüestió social amb el catalanisme, vaticinant que serà el republicanisme la forma que prendrà i amb la que creixerà el catalanisme, el qual acusa, en canvi, de tenir abandonada la qüestió social. I al llarg de la tesi apareix en diversos moments la idea que la industrialització moderna és la clau del desenvolupament i de la personalitat actual del país.

La seva conclusió pronostica la desaparició de la qüestió catalana després d'acords encertats i de cessions d'una part i de l'altra. Preveu l'arribada d'una etapa de conciliació i bona voluntat, amb l'atorgament d'una autonomia que satisfarà les justes reivindicacions catalanes i permetrà el seu desenvolupament. La separació no seria desitjable a nivell econòmic, per la seva vinculació al mercat espanyol, i no li sembla que la majoria dels intel·lectuals catalans hi doni suport. Aquesta idea no hauria de ser refusada per la resta d'espanyols, perquè pot ser aplicada a la resta del país. Imitant les llibertats catalanes, l'autonomia s'anirà estenent a d'altres regions, fins que Espanya

«es trobarà havent modificat aquesta cosa que és la més perjudicial al seu desenvolupament: la centralització».

129 ADP: Personnel, 154-Lavondès.

Capítol 4. Separatistes a França: un nou grup antidinàstic per vigilar, 1905-1911

«Com es pot veure, aquesta qüestió és molt complicada»¹³⁰.

L'impacte de l'actuació anticatalanista del Govern de Madrid en la colònia espanyola a França

La llei de jurisdiccions i la constitució de la Solidaritat Catalana a principis de 1906 van tensar i dividir l'exili republicà espanyol a França, especialment a París, i van radicalitzar alguns elements catalanistes de la colònia catalana.

Tal com deia un confident francès de l'ambaixada espanyola, «és bo tenir que els catalans constitueixen la major part de la colònia espanyola de París»¹³¹, i que l'impacte dels esdeveniments de Catalunya afectarà tant els expatriats catalans com al conjunt de la colònia espanyola composta majoritàriament per aquests. Afectarà, és clar, sobretot les instàncies associatives i les actuacions col·lectives, i aquí és on més s'entrecreuen les dues pertinences. A més, hi ha el cas destacat de l'Artur Vinardell, que és alhora fundador i ànima del Centre Català de París, creat a finals de 1901; president de la Junta de París del Partit Republicà espanyol (és a dir, de la *Unión Republicana* de Salmerón) constituïda el juliol de 1903; i promotor el març de 1905 de l'aturada de la mateixa Junta i de l'aparició del diari republicà insurreccionalista i crític amb la moderació de la *Unión Republicana* titulat *En avant... quand même!*. Tot això amanit amb la seva corresponsalia a París per *La Publicidad* de Barcelona; la seva pertinència al comitè de redacció de *L'Action*, el diari parisenc que més sovint reproduirà notes de la colònia espanyola republicana i lliurepensadora; i membre des del 1903 de l'Associació de Corresponsals de Premsa Estrangera a París, de la qual en fou president durant una etapa.

Com hem avançat en anteriors capítols, la colònia de catalans espanyols a París – precisem-ho així, per no incloure-hi els catalans francesos del Rosselló - era molt més plural que no pas els col·lectius que hi havia a altres ciutats de l'hexàgon, com Tolosa, Perpinyà o Marsella. En aquestes ciutats hi predominava l'emigrant obrer i l'exiliat revolucionari, com tindrem ocasió de veure més endavant. A París, en canvi, hi trobem establerts homes de negocis, artistes i comerciants, al costat d'exiliats

130 Paraules d'un confident policial, febrer de 1906 (AGA: AE-EP, 54/5880).

131 Nota del 14-2-1906, AGA: AE-Embajada en París, 54/5880.

polítics i d'obriers anarquistes.

El Centre Català de París, amb seu aleshores al número 4 de la *rue* Caumartin, tot i estar impulsat per un republicà com en Vinardell i haver tingut com a secretari un futur líder republicà i nacionalista -en Puig Pujades-, té un caràcter apolític. El seu president Pere Balmaña és un respectable home de negocis que coneix bé la classe alta parisenca. El Centre, malgrat emprar la llengua catalana en la seva denominació, en els seus estatuts i en la seva revista *Catalunya-París*, de curta durada (gener 1903 – gener 1904), manifestarà sempre la seva espanyolitat i obrirà la seva porta a espanyols no catalans i a activitats culturals no catalanes.

El número de març de 1903 de la seva revista reproduïx una presentació en francès del Centre definint els seus membres com «*catalans, però sincers espanyols*». El número d'octubre de 1903 reproduïx el discurs del seu president Pere Balmaña el dia de la inauguració del nou local. Hi recorda, a més de les dificultats materials inicials, la «*mala intel·ligència*», avui deixondida: «*en aquesta ciutat, poques vegades elements catalans i espanyols s'ajunten per a un fi patriòtic i col·lectiu*». I deixa anar les expressions següents: «*Catalunya, joia d'Espanya i baluard de la seva regeneració futura*», «*la nostra societat patriòtica*», «*Aquí és Catalunya, aquí és Espanya*», per acabar amb un «*Visca Catalunya, Visca Espanya, Visca França*».

Així no és d'estranyar la bona consideració que li té l'ambaixada espanyola. De fet, en la correspondència diplomàtica sobre l'agitació catalanista a França el seu nom no serà mai ni tan sols esmentat, i el mateix ambaixador León y Castillo assistirà a vetllades i festes del Centre. El març de 1903 participa en un ball de màscares al qual hi va amb el primer secretari de l'ambaixada, el marquès de Novallas (*Catalunya-París*, n°3), i al febrer de 1904 a un concert de piano que hi fa la filla d'en Pere Rigalt, corresponsal a París de diferents diaris de Madrid i Barcelona (*Le Figaro*, 26-1-1904).

Iu Bosch, benefactor del Centre i president honorífic, organitza a finals de 1903 un sopar de cortesia al dramaturg Àngel Guimerà, el seu antic amic dels inicis de *La Renaixensa*, quan aquest visita París. Al sopar hi assisteixen, entre altres, l'escultor Miquel Blay, en Pere Balmaña, el dermatòleg Umbert i els escriptors i periodistes Rigalt, Pérez Jorba i Vinardell, però també nombrosos castellans, entre els quals López Lapuya, i algun francès, com el redactor del *Figaro*, Xavier Icart¹³².

Com afirma Pere Gabriel, entorn de 1903 sembla tancar-se una crisi de definició ideològica.

132 *La Vanguardia*, 16-12-1903, pàgina 5.

Catalunya-París conté més d'un aclariment sobre la catalanitat i alhora espanyolitat del Centre -senyal que rebia acusacions i pressions per tebiesa patriòtica-, i reafirmació del seu caràcter cultural, recreatiu i apolític¹³³. Havien marxat alguns dels promotors políticament més definits, com Puig Pujades; els membres de la Junta canviaven anualment amb l'excepció de Pere Balmaña; s'havia imposat un tarannà més recreatiu que no pas cultural, i havia crescut el nombre de socis. De les cròniques de les seves activitats i de l'escassa vinculació amb la munió d'escriptors, músics i artistes catalans que aleshores vivien a París se'n reforça una creixent imatge de cercle recreatiu i de sociabilitat per a una burgesia mitjana mixta catalana i espanyola, amb membres francesos fruit de matrimonis mixtos. Un lloc, també, per fer relacions i donar-se a conèixer. És significatiu que dos personatges allunyats de la política i de la cultura, com en Pere Balmaña, - un sastre que estava fent carrera d'èxit treballant per a la *grand bourgeoisie* i associant-s'hi-, i en Josep Gaya, - que de professor de castellà acabarà fundant una acadèmia d'idiomes important al París burgès, siguin els membres més estables de la seva junta directiva al llarg dels anys.

Un informe de juliol de 1905 de la Prefectura de Policia que ja hem esmentat reafirmava el seu caràcter apolític¹³⁴. I els actes de celebració el maig d'aquell any del tercer aniversari del Quixot, solemnes, amb l'edició expressa d'una revista per a l'esdeveniment (*Paris-Quichotte*), i amb un telegrama d'adhesió a la monarquia enviat per Balmaña el vespre de la celebració, no permeten dubtar de la lleialtat dinàstica d'aquell Centre Català. Com ha assenyalat Pere Gabriel, potser això era massa per al republicà d'acció Artur Vinardell.

De fet, l'apoliticisme del Centre del qual Vinardell n'havia estat un puntal era un equilibri difícil de mantenir. Fins i tot per a ell mateix. Sobre la qüestió nacional, la defensa de la catalanitat (Artur Vinardell signa les seves contribucions a la revista, significativament, com «Jordi Catalá y Montserrat») topava amb l'actitud centralista i castellanitzadora espanyola, i la tolerància en un sentit podia no ser admesa en l'altre: en el número 12 de desembre de 1903 Vinardell, director de la publicació, hi publica el poema «Germanor», guanyador del premi dels Jocs Florals de l'entitat «Escut Emporitá» de la Bisbal. Segons les bases, el premi se l'enduia la «*composició en vers ó en prosa que millor canti l'esdevenir d'una Catalunya próspera y autónoma dintre d'una Espanya gran y regenerada*». I efectivament el poema guanyador és una oda a la «santa autonomia» que permet que cada terra d'Espanya progressi sent «arbitre de lo seu». Un programa polític que no era gens ben rebut per les institucions dinàstiques i que Vinardell havia deixat fixada, pocs anys abans, en la

133 Pere GABRIEL analitza la vida i trajectòria del Cente Català a "Identidades catalanas y españolas en Francia en el cambio de siglo, 1885-1914", dins LLOMBART HUESCA, Maria (ed.), *Identidades de España en Francia. Un siglo de exilios y migraciones (1880-2000)*. Granada, Comares, 2012. Pàg.21-31.

134 APPP: Ba 2156, dossier *Le "Centre" Catalan (Groupe espagnol indépendant), 1905-1947*. Informe del 22-7-1905.

seva conferència a la Sorbona¹³⁵.

Respecte la forma de l'estat i la política general també era difícil mantenir l'apoliticisme. I el telegrama d'adhesió a la monarquia alfonsina de la junta de Pere Balmaña el trencava clarament i n'excloïa els republicans i bona part dels catalanistes.

Per donar sortida al seu republicanisme ardent, Vinardell havia constituït, al marge de la seva activitat dins el Centre Català, la *Junta de París del Partido Republicano español* el 12 de juliol de 1903. Ho havia fet per donar suport a la recent creada Unión Republicana de Nicolás Salmerón, i comptava amb els corresponents I. López Lapuya i J. Sotorra per formar-ne la comissió executiva. Segons la Prefectura de policia de París, la Junta republicana espanyola havia nascut del Centre català. Això no sembla cert, però dóna a entendre d'on provenia part de l'element humà que la va constituir¹³⁶.

La versió dels propis protagonistes és que van prendre la decisió durant la celebració de l'èxit electoral d'abril del partit republicà a la redacció de *L'Action*, el diari parisenc aparegut feia poc i en el qual treballaven Vinardell, a la redacció, el seu gendre Zerolo, de corrector, i el “*separatista català Díaz*” com a administrador¹³⁷. Van decidir constituir un Comitè amb l'aprovació i suport de Nicolás Estévanez, l'ex-ministre de la guerra de la 1^a. República, i de Josep Lletget i Sardà, ambdós exiliats a París i ara elegits diputats. I sota el patronatge de Nicolás Salmerón, cap de la Unión Republicana. Encapçalarien la Junta el corresponent de *El País* Isidoro López Lapuya, el vicepresident de l'Associació de la Premsa de Marsella J. Sotorra i el corresponent de *La Publicidad* Vinardell Roig. Formaven el comitè executiu de la Junta, junt amb L. Díaz, president del Comitè Federalista, que ocupava la secretaria, i E. Bernal, encarregat de la tresoreria¹³⁸.

El diari *L'Action* va esdevenir, en certa manera, l'altaveu dels republicans i lliurepensadors espanyols exiliats a París, recollint i difonent les seves activitats i posicionaments, i acollint les seves assemblees en els seus locals. Amb els subtítols de «*quotidienne, anticléricale, républicaine, socialiste*», va ser creat el març de 1903 per Henry Bérenger, periodista i més tard polític, en el context de la lluita per la separació església – estat.

135 VINARDELL ROIG, Arturo, *España en París*, Barcelona, A. López, 1902. Vegeu l'anàlisi que fa d'aquesta conferència i del seu pensament polític Pere GABRIEL (2012, p.15-21).

136 A la capsa Ba 2159 hi ha informes sobre la constitució de la Junta el 12-7-1903 i d'algunes de les seves primeres activitats. Sobre el republicanisme de Vinardell és interessant llegir el seu llibre *El Partido Republicano de España : impresiones políticas* (1895).

137 Notes policials del 30 de març i del 18 de juliol de 1905, dins AN-Pierrefitte: 19940482 art.142 doss.14958.

138 *L'Action*, 14-7-1903 (APPP: Ba 2159). Sobre la Junta vegeu el seguiment que va fer-li l'ambaixada espanyola de París al AGA: AE-EP, 54/5882.

La unitat d'aquests republicans, però, duraria poc. El maig de 1904 hi ha una escissió protagonitzada per López Lapuya, el president, en voler crear pel seu compte un comitè republicà paral·lel – una nota policial parla d'un «Centro Español»; ell en deia «lliure pensador» - d'esquenes a la Junta de París i del líder Salmerón¹³⁹. Al març de 1905 és la mateixa Junta la que, en protesta per la inacció insurreccional de la Unión Republicana, trenca amb Salmerón i es dissolt temporalment, traient un nou diari titulat *En avant... quand même!*. *Organe des républicains et libres penseurs espagnols en France* per sostenir els seus punts de vista insurreccionals. Vinardell és qui el redacta. El diputat Lletget confirma aquesta dissolució a l'ambaixador francès a Madrid Jules Cambon en una visita que li fa l'abril de 1905¹⁴⁰. La Junta, però, seguirà reunint-se, tal i com explica Vinardell en la seva correspondència amb un jove Carles Rahola de Girona, director de *El Autonomista*¹⁴¹, i traient números d'*En Avant...quand même!*.

La nota policial que parlava, el març de 1905, del «separatista Díaz» ens condueix a parlar del grup explícitament catalanista que havia nascut a París l'agost de 1904, sota el nom de *Lliga Nacionalista Catalana de París*. La lluita política que no es podia fer dins el Centre Català, es podria fer ara dins d'aquesta entitat, en un sentit catalanista radical i republicà¹⁴².

La liderarà Lluçia Díaz Capdevila, secretari de la Junta Republicana i fins llavors representant d'un desconegut Comitè Federalista. Aquesta Lliga obtindrà l'adhesió a la Unió Catalanista l'octubre de l'any següent¹⁴³.

Estem, doncs, davant d'un moment de gran vitalitat política d'aquests emigrats catalans en aquesta etapa de ràpides transformacions. Quan es produeix l'assalt al *Cu-Cut!* el novembre de 1905 i

139 *L'Action* del 25 i 30 de maig de 1904 (APPP: Ba 2159). Una nota del confident Sannois del 12-7-1904 afirma que Vinardell és detestat per Lapuya.

140 ADP: 43PAAP-43 Cambon. 14-4-1905: Carta particular de Cambon al seu ministre Delcassé on li diu que l'havia vingut a veure el diputat de Barcelona Lletget, pel qual havia acceptat demanar la gràcia a París, però que romania sota una ordre d'expulsió que desitja que li sigui retirada, i "m'ha anunciat que la Junta Republicana espanyola de París s'havia dissolt i que, segons el Sr Salmerón, hi havia un gran interès dels republicans de la península en no sobreexcitar l'amor propi dels espanyols fomentant una mala acollida al rei a l'estranger. El que hem fet en favor d'aquest Lletget, doncs, no ha estat pas endebades". Com veurem més endavant, malgrat les paraules de Salmerón i Lletget hi havia una estratègia insurreccional republicana que veia bé el magnicidi. *L'Action* entrevista Vinardell. De la Junta Republicana de París i del diari *En avant...quand même!* en parlarem en posteriors capítols.

141 Vegeu la correspondència de Vinardell amb Carles Rahola a l'Arxiu Històric Municipal de Girona. En una carta del 14 d'abril de 1905 (doc.1451) Vinardell explica que "encara que dissolta aparentment la nostra Junta" segueixen trobant-se. Aquell dia tenien sessió per a creuar impressions sobre l'impacte de la seva actitud, del seu manifest i del diari a Espanya.

142 En donen notícia tant *Juventut*, del 17-8-1904, com *La Tralla*, del 2-9-1904. En parla GABRIEL (2012, p. 32)

143 A *La Tralla* del 27 d'octubre de 1905 surt entre les entitats que han demanat la seva admissió a la Unió Catalanista i el del 24 de novembre com a entitat ja adherida.

comença la repressió oberta de les expressions catalanistes, el ventall de les organitzacions polítiques per als catalans de París s'ha ampliat, tot i que sovint les mateixes persones són actives en més d'un lloc. El cas d'en Vinardell és il·lustratiu: manté alguna vinculació amb el Centre Català, és l'ànima de la Junta republicana espanyola – que reprèn les seves reunions el desembre de 1905 al Centre Català -, i participa en la iniciativa d'una lògia maçònica espanyola a París amb caràcter polític i agrupant revolucionaris -anarquistes inclòsos-¹⁴⁴.

L'acció de l'exèrcit contra *La Veu* i el *Cu-Cut!*, les persecucions, la suspensió de les garanties constitucionals a la província de Barcelona i el debat sobre la jurisdicció militar per suposades ofenses a l'exèrcit o als símbols espanyols cau, però, com una bomba en aquest medi republicà emigrat. No hi ha terme mig i tothom pren posició. El moment clau és el banquet a l'Hotel Saint Sulpice de l'11 de febrer de 1906.

Poc abans, a mitjan mes de gener, el confident de Sannois ja informa que «*el comitè catalanista de París està indignat per l'actitud de Lerroux i dels seus republicans, que fan causa comuna amb els militars*». En una reunió a casa de Díaz haurien criticat molt un article del periodista republicà Nakens que defensava una dictadura militar per tal d'acabar amb el separatisme. L'informador explica també que «*Luciano Diaz i Oller, ferms partidaris del moviment separatista d'Espanya, estan en correspondència activa amb els catalanistes d'Espanya*». La familiaritat amb què esmenta el darrer dels dos individus fa pensar que es refereix a l'anarquista Baldomer Oller, objecte habitual de seguiments policials des que s'havia instal·lat a París un any abans, com veurem més endavant.

L'ambient està carregat i arriba el diumenge 11 de febrer, dia del banquet que ofereix el comitè republicà espanyol de París. A l'hora de les postres l'Artur Vinardell Roig llegeix un telegrama d'adhesió al comitè de París dels republicans radicals de Barcelona, i una carta d'Estévanez de crítica a la Unió Republicana i de defensa de la via revolucionària. Això ja aixeca algunes protestes republicanes. Tot seguit en Vinardell fa un discurs dur contra la monarquia. Després el president de la taula, el socialista francès Allemane, dona la paraula a un dels «*catalanistes anarquistes*» o «*anarquistes separatistes*» que fa tres dies que havia arribat a París: en *F. Pujalà y Vallès* (sic). Els altres dos acompanyants seus són en Salvador Gibert i en Josep Llamusi.

144 APPP: Ba-2159: nota del 4-12-1905 sobre la represa de les reunions del comitè espanyol d'acció republicana presidit per Vinardell al "cercle català" (sic). AGA: AE-EP, 54/05880, notes de Sannois del 23 i 27 de desembre sobre la constitució d'una lògia maçònica, amb Estévanez i Bellido, sota els auspicis de la lògia francesa "*Le Libre Examen*". A la sortida d'un sopar "*à l'Hôtel Saint-Sulpice, chez le français Maralles* (sic), *et auquel assistait Vinardell, cette intéressante question a été débattue*". "Maralles" és en realitat Domingo Miralles, qui s'havia casat amb una francesa el 1896. Potser havia obtingut, així, la nacionalitat francesa.

«En aquest moment, els Catalanistes, que estan en majoria, fan una ovació a Pujalà, que comença el seu discurs en català. Els castellans no són gaires en número, però protesten violentament. Un membre de l'antic comitè de Lapuya crida: «Muera Cataluña!» És el senyal... ambdós costats s'insulten, es tomben les taules, hi ha intercanvi de cops... Allemane, enfilat damunt la taula de la presidència -l'única dempeus- no pot restablir l'ordre. Noyer i Bourceret, de L'Action, aconseguen finalment fer-se escoltar, mentre que Vinardell fa sortir precipitadament les dames. Seguint els consells del Sr. Kuntz, del comitè espanyol, Pujalà y Vallès surt amb els seus camarades i se'n va al boulevard Saint-Germain, davant el cafè de Plova.¹⁴⁵»

L'endemà dilluns es reuneixen sis dels catalanistes a casa d'en Vinardell. El confident sap dir qui són gairebé tots: Pujalà, Gibert, Llamusi, Díaz i Vinardell. De Gibert i Llamusi sap que han estat condemnats a Espanya i que Pujalà ha fugit de Barcelona per evitar-ho. Tindrien diners i haurien vingut a París amb l'objectiu de fer propaganda separatista entre els espanyols que viuen a França i organitzar-hi grups. Serien *«una mena d'intel·lectuals i molt perillosos»*¹⁴⁶.

Segons el confident, Díaz hauria manifestat la voluntat de dimitir del comitè republicà per ocupar-se exclusivament de fer propaganda separatista i apuntava que *«Vinardell és separatista, tot donant mostres d'un espanyolisme exagerat»*. Per a l'informador, els catalans de la colònia de París

«treballen activament, d'acord amb certs republicans del seu país dits «autonomistes» i també amb els anarquistes, en propagar les doctrines antimilitaristes i llibertàries, sense compartir, tanmateix, la manera de veure d'aquests darrers. Se serveixen d'ells per aconseguir els seus fins, això és tot».

Pujalà - *«que sembla ser el més violent: es declara francament antiespanyol»* – forma part de l'Associació Internacional Antimilitarista. Pujalà, Gibert i Llamusi sostenen que *«la revolució està a punt, a Catalunya, i que la unió dels anarquistes i dels separatistes pot decidir la victòria»*. Tres altres catalans, el nom del qual no coneix, participen en les reunions del grup de Díaz¹⁴⁷.

145 APPP: Ba 2159. Informe del 12-2-1906 de la 3ª brigada (Brigada de Recerques) signat Gilles. Còpia del mateix informe, però sense signar, al fons de l'ambaixada espanyola de París a l'AGA: AE-EP, 54/5880, amb data d'arribada anotada: dia 14. DELAUNAY (2010, I, p.339) comenta aquesta baralla.

146 Nota del 13-2-1906. Una nota del 14-2 precisa que Pujalà parla bé el francès perquè ja hauria estat aquí diverses vegades, i que Llamusi i Gibert havien arribat a París pel seu compte fa uns quinze dies, separatament, doncs, d'en Pujalà. Salvador Gibert havia arribat primer a Perpinyà, on es trobà amb Folch i Torres (vegeu el recordatori que en fa Folch al número únic de *Metralla* del 23-11-1919 dedicat a la memòria d'en Gibert amb motiu de la seva mort. Hemeroteca digital ARCA de la BC). Josep Llamusi i Déu era redactor de *Progrés*, òrgan de la Associació Nacionalista Radical «Progrés».

147 Podria ser que un d'ells fos en Pere Torné Esquius, el conegut dibuixant i pintor instal·lat a París l'any abans, i que Pujalà esmenta com acompanyant-lo a ell, Gibert i Llamusi a un congrés d'Esperanto a la Sorbona el febrer de 1905

Els esforços per classificar aquesta nova espècie d'espanyols exiliats no són massa reeixits, però l'informador és conscient de les seves imprecisions i de la probable confusió, i afegeix tot seguit que «com es pot veure, aquesta qüestió és molt complicada».

Era complicada, especialment per a un observador francès. El grup de Vinardell era un «grup republicà dissident», com deien les notes policials. Dissident de la Unió Republicana de Salmerón per la seva inacció revolucionària. L'absència de París de l'històric insurreccionalista Estévanez havia deixat a Vinardell com a cap visible d'aquesta tendència. I fins el novembre de 1905 no podien deixar de trobar simpàtic el discurs radical i subversiu del cap de files republicà de Barcelona, Alejandro Lerroux. Lapuya, en canvi, havia quedat en minoria seguint la línia oficial, sembla que acompanyat per algun amic.

Però la militarada del *Cu-Cut!* i les jurisdiccions, amb les actituds a favor de l'exèrcit d'en Lerroux i contrària d'en Salmerón havien alterat el paisatge polític i introduït un nou element de divisió. El gruix dels republicans catalans de París esdevenen catalanistes partidaris de la Solidaritat, en la qual hi destaca el criticat Salmerón, sense que, per això, deixin de ser intransigents i partidaris de l'acció subversiva a favor de la república. I, en canvi, Lerroux passa a ser el detestat militarista anticatalanista, que rep el suport de Lapuya¹⁴⁸.

La Junta republicana espanyola patirà la fugida de catalans, com és el cas de Díaz, que fundaran un comitè catalanista anomenat, també, «republicà». Aquest grup «només acollirà dintre seu separatistes molt tenyits d'anarquia». Vinardell, president de la Junta, «es reserva, encara, alguns dies». A finals de febrer, el comitè catalanista està constituït i, segons Díaz, els seus membres formaran part també d'una Lògia Maçònica que crearan aviat des del propi comitè.

Els catalanistes de París van obtenir el suport dels diputats socialistes Allemane i Meslier, i del líder anarquista Malato, per fer campanya contra la Llei de Jurisdiccions i en favor de la llibertat d'expressió.

El juliol de 1906 arriba la dissolució definitiva de la Junta republicana espanyola de París,

(*Juventut*, 15-2-1906, "En la Sorbona de París"). L'associació catalanista Progrés Autonomista es va adherir al Congrés Antimilitarista d'Amsterdam (*Juventut*, 236, 17-8-1904).

148 L'octubre següent Lapuya viatjarà a Barcelona per assistir a la inauguració de la Casa del Pueblo lerrouxista de Barcelona, segons una nota de Sannois a l'ambaixada del 9-10-1906, a l'AGA: AE-EP, 54-5882. Hi va anar acompanyat d'Allemane, Violette i els russos Mazurenko i Boris, de la "Correspondance Russe" de París, que informava sobre el moviment revolucionari rus.

«composta gairebé exclusivament de catalanistes militants» -i que presidia Vinardell- «en tant que republicana solament»:

«adversaris decidits des de fa temps de la política més aviat moderada del gran cap de la Unió Republicana a Espanya, el Sr. Nicolas Salmeron (...) i inspirats sobretot de les doctrines desenvolupades el mes passat pels iniciadors de les festes de «Solidaritat Catalana» que van tenir lloc aleshores a Barcelona (...), es prepara avui per reconstituir, amb els elements dels quals disposa aquí, un Centre netament separatista sota l'etiqueta de «Comitè Republicano-Federal-Autonomista».

Aquest comitè acollirà -diu aquest informe- tots els refugiats revolucionaris provinents de Catalunya independentment del corrent polític al qual pertanyin¹⁴⁹. El número d'agost de 1906 d'*En avant...quand même!*, el darrer, anunciava la seva pròpia desaparició i la dissolució de la “Junta Española de acción y unión republicana de París”¹⁵⁰.

Els catalanistes revolucionaris, un nou grup per vigilar

La policia de la Prefectura de París feia temps que seguia els republicans insurreccionalistes espanyols, bona part dels quals ja hem vist que eren catalans. Paral·lelament feia el seguiment de les episòdiques agitacions carlines i, sobretot, de l'activitat dels anarquistes espanyols refugiats, en aquest cas també majoritàriament catalans. Tots aquests grups tenien en comú l'oposició al règim dinàstic espanyol i el mètode subversiu que preconitzaven. El govern espanyol demanava al francès que no permetés agitacions contra la seguretat de la monarquia en el seu territori, i aquest responia fent la vigilància i informant Espanya quan l'activitat de l'oposició al règim es concretava en un complot armat o terrorista. Però la resta de les informacions que obtenia se les reservava.

Malgrat això, l'ambaixada va aconseguir que li arribessin les informacions que un confident de la prefectura ben situat respecte l'exili revolucionari espanyol li facilitava. L'intermediari de l'ambaixada era l'esmentat *Sannois*. Els informes de la brigada d'informació de la Prefectura els signava un tal *Gilles*, de qui en desconeixem la identitat autèntica. Doncs bé: alguns informes

149 Informe de la Brigada de Recerques de la Prefectura, signat Gilles, del 20-7-1906 (APPP: Ba 2156). Còpia exacta al fons de l'ambaixada AGA: AE-EP, 54/5880 amb data d'arribada: 24 de juliol.

150 Vegeu de nou el Fons Carles Rahola a l'Arxiu Històric Municipal de Girona i aquest número d'*En avant...quand même!* a l'AGA: AE-EP: 54/5882, junt amb una nota de *Sannois* del 18-7-1906.

anònims mecanografiats arribats a l'ambaixada – i per tant no signats per Sannois, que escrivia les notes sempre a mà- eren còpies exactes dels de Gilles.

Molts detalls del grup independentista de Díaz i en general dels revolucionaris espanyols d'abans del 1914 els coneixem gràcies a les notes lliurades per Sannois a l'ambaixada, perquè en l'esclat de la Gran Guerra una part dels arxius de la Prefectura van acabar cremats per ordre del prefecte Hennion, que volia evitar que caiguessin en mans alemanyes. I el 1940, de nou davant l'avanç alemany, volent treure'ls de la ciutat pel riu amb barques, una altra part dels arxius va acabar al fons del Sena. Entre ells, probablement, els dossiers n°345088 de «Gilles» i els n°22652 de «Díaz», 336990 de «Vinardell Roig» i 64061 de «Balmana, Pierre»¹⁵¹. Els arxius de l'ambaixada espanyola, en canvi, no van patir aquestes destruccions.

Dit això, la policia francesa tenia ara un nou grup per vigilar, amb la dificultat d'entendre i capir exactament la seva perillositat: un grup de catalans independentistes que tenien un agressiu discurs antimonàrquic i antiespanyol i que es relacionaven, a més, amb grups d'orientacions polítiques ben diferents, però insurreccionalistes. Ja ho veurem.

El juny de 1906, en tot cas, la Lliga Nacionalista Catalana de París està constituïda sols per en Díaz i família – el seu nom complet és Lluçia Trinitat Díaz Capdevila –. En parla Pujulà i Vallès en l'article «Desde París. Els centres catalans», al número de 14 de juny de la revista *Joventut*. Segons ell, Díaz Capdevila és «*el President, Secretari, Junta i socis, tot alhora (car és ell sol)*». Pujulà, i els seus amics, però, s'integraran en aquest grup.

El 8 d'agost de 1906 l'espia de la policia informa que Pujulà, Llamusi i Gibert formen part de la Lliga Nacionalista Catalana de París, presidida pel separatista Díaz, i explica que Pujulà estaria en contacte amb carlins de Barcelona, atès que el programa d'aquests demana el retorn per Catalunya dels furs, però també amb l'anarquista Tarrida del Màrmol i amb els anarquistes de Maó que editen «El porvenir del Obrero», a més d'amb en Ferrer i Guàrdia¹⁵². El confident de Sannois considerava Pujulà un «*individu intel·ligent, perillós i molt actiu*».

151 Coneixem aquestes referències de dossiers personals de la prefectura per les notes en llapis damunt dels documents que indicaven el dossier en el qual s'havia arxivat l'original. El problema de l'arxiu de l'ambaixada espanyola ha estat la decisió del govern espanyol d'octubre de 2010 de prohibir-ne la consulta, així com el trasllat el 2012, dividint-ne els fons, des de la seu històrica del Palacio de Santa Cruz a l'Archivo Histórico Nacional, una part, i a l'AGA, l'altra, amb una llarga etapa de reinventariació que n'impedia la consulta. La nostra recerca s'ha vist molt perjudicada per aquesta política d'opacitat sorprenent i impròpia dels nostres temps.

152 AGA: AE-EP, 54-5880.

L'Hotel-Restaurant Saint Sulpice, al carrer Casimir Delavigne, 7, al costat de l'Odéon, era on s'allotjaven ara Pujulà, Gibert i Llamusi i un lloc de reunió freqüent d'aquest grup. El propietari de l'hotel era Domingo Miralles, tresorer de la Junta Republicana en el moment de la seva dissolució¹⁵³.

L'octubre, Sannois explica que

«Els catalanistes que no volien sentir parlar de Salmerón, ara el defensen contra Lerroux, a qui anomenen el «foraster»»

i avisa que Díaz es carteja amb els «grups separatistes» del sud de França (Tolosa, Perpinyà, Sèta,..) i que bona part dels seus membres provenen de la indústria surotapera. També diu que el comitè de Díaz mena una campanya entre els espanyols refugiats a París contra l'associació «L'Union Espagnole» que presideix el doctor Suárez de Mendoza. Díaz afirma que està subvencionada per l'ambaixada i pel marquès de Casa Riera per allunyar els refugiats dels comitès revolucionaris¹⁵⁴.

Al desembre de 1906 la policia recull que *«el separatista Pujulà»* està de nou de viatge, sembla que a Bèlgica, Suïssa i Alemanya, i que el diner li vindria d'un grup de separatistes de Barcelona. I *«sembla que ha dit, fa algun temps, que els separatistes mirarien aviat de desembarassar-se de Lerroux, que esdevenia empipador»*¹⁵⁵.

Pujulà havia nascut el novembre de 1877 a Palamós i havia passat bona part de la seva infantesa a Cuba. A Barcelona va freqüentar la colla dels Quatre Gats, i el seu amic Picasso li pintà un conegut retrat. Tenia, per tant, vint-i-vuit anys quan arribà a París. Havia estat un dels redactors importants de la revista *Juventut* des de la seva aparició, el 1900, i un dels impulsors de l'esperantisme a Catalunya a partir del catalanisme i de l'internacionalisme, amb diferents topades amb els esperantistes provinents de l'exèrcit. Justament havia estat un militar esperantista el que l'havia

153 Així consta en el darrer número del diari *En avant...*. En un buidat del registre civil dels casaments a París a *geneanet.org* apareix un Domingo Miralles Barrot, casat al dictricte primer de París el 29-10-1896 amb Marie Schnerb. Podria tractar-se molt bé d'ell. També podria ser ell el Miralles que apareix entre els convidats al banquet que dona la Cambra de Comerç espanyola a París el febrer de 1912 (*Le Figaro*, 21-2-1912). El dibuixant Pere Torné Esquiús dona aquesta adreça, 7, rue Casimir Delavigne, en una de les cartes i postals que va enviar a Joan Maragall al llarg de l'any 1906 (Biblioteca de Catalunya, Fons Joan Maragall – Epistolari, carta del 15-9-1906). L'hostaler Miralles surt retratat en el llibre d'Isidoro LÓPEZ LAPUYA *La bohemia española en París a fines del siglo pasado*, París, 1900, pàg.288.

154 Nota del 27-10-1906 (AGA: AE-EP, 54-5882).

155 Efectivament, Pujulà havia fet aquest viatge. El seu darrer article a *Juventut* -perquè la revista plega- del desembre de 1906 és escrita a Berlín (vegeu *Juventut* del 31-12-1906, a l'hemeroteca digital ARCA de la BC). Nota de Sannois a l'AGA: AE-EP, 54-5882, nota del 21-12-1906.

denunciat per un article en una revista esperantista de París criticant l'assalt al *Cu-Cut!* i que havia provocat el seu processament i el seu exili. Aquell mateix any 1905 havia fundat la societat *Esperanto Kataluna*, i havia aconseguit que la Unió Catalanista adoptés l'esperanto per a les seves relacions amb altres moviments nacionalistes. Durant el seu exili francès va escriure i publicà una *Gramàtica catalana de la llengua internacional Esperanto*, el 1906, i va representar Catalunya al II Congrés Internacional d'Esperanto de Ginebra, l'agost¹⁵⁶. Es va casar amb Germaine Rebour, esperantista francesa, cosa que li permeté obtenir la nacionalitat francesa i tornar a Catalunya sense por de represàlies el juny de 1908.

La trajectòria nacionalista de Pujulà permet adonar-se que les informacions del confident policial respecte les seves relacions amb anarquistes com Tarrida i altres eren versemblants. La seva primera participació política l'havia fet des del 1900 a l'*Associació Democràtica Catalanista Lo Tràngul*, que desenvolupà un ideari obrerista i internacionalista. Ocupà algun càrrec dins la Junta permanent de la Unió Catalanista¹⁵⁷, situant-se en el seu sector més esquerrà: quan va ser nomenat director del periòdic *Llevant*, portaveu de Lo Tràngul, el març de 1903 va escriure: «*Saludem, doncs, a la premsa anarquista i autonomista*», per escàndol de la direcció de la Unió.

L'activitat de la Lliga Nacionalista de París i l'arribada d'exiliats catalanistes al Rosselló, 1907-1908

El mes d'abril de 1907 la Lliga Nacionalista Catalana d'en Díaz Capdevila comença la publicació d'un periòdic titulat *Pro Cathalonia*. Subtitulat com a «*Orgâ universal de les grands revendications del poble Català. Orgâ particular dels Républicans catalanistes de Paris*», sembla voler abastar un espectre polític des de l'autonomisme fins a l'independentisme. El seu contingut, però, respon directament a Díaz Capdevila mateix: per a la subscripció es dóna l'adreça de la LNC al 16, rue des Jeûners; s'anuncien resums dels actes de la LNC i un concurs per a l'Himne de la Independència que adoptarà la LNC. L'autoria d'en Díaz de la major part, si no de tot el periòdic, és clara: signa les caricatures de la portada i algun article, i és el primer de la llista de subscriptors.

156 Els primers esperantistes foren militars, sacerdots i il·lustrats, però aleshores també els obrers estaven adoptant l'ideari i la nova llengua, donat el seu caràcter internacionalista, solidari i igualitari. Vegeu POBLET i FEIJOO, Francesc, *Els Inicis del moviment esperantista a Catalunya = La komenca esperanto-movado en Katalunio*. Constantí, O Limaco Edicions. 2004. Una aproximació a la biografia de Pujulà a la "Introducció" de Joaquim Martí dins PUJULÀ I VALLÈS, Frederic *En el repòs de la trinxera : cartes del soldat a l'amic*, Barcelona : Edicions de 1984, 2006.

157 COLOMER (1995, p.59).

La publicació emprà una ortografia molt peculiar (mètode d' «*universalisatió del Català*») que pretén ser llegible tant per a un català com per a un francès. Avui pot ser vist com una extravagància, però el context de 1907 era el d'una llengua catalana els escriptors de la qual encara no havien adoptat una normativa ortogràfica consensuada i on hi havien usos diferents. La llengua francesa rebia periòdicament propostes per superar una ortografia considerada arcaica i complicada, i l'anglesa no tenia cap acadèmia al darrera que en garantís la fixació. El context també era el de creixent difusió de l'esperanto, amb els seus primers congressos internacionals i la seva adopció per instàncies internacionalistes, com el Congrés Anarquista Internacional d'Amsterdam d'aquell any 1907. L'Esperanto era una de les diferents llengües artificials que havien anat apareixen al llarg del segle XIX. En aquest sentit, el 1893 l'editorial Garnier frères havia publicat la gramàtica de l'Idioma Kosmal, de l'indià català Josep Guardiola Grau, instal·lat a París des de 1860 (i on havia mort el 1901).

Una proposta ortogràfica, doncs, que fos llegible tant per un català com per un francès, en una publicació en català a França, tenia la seva raó de ser.

En quant al contingut polític, *Pro-Cathalonia* es mostra respectuós amb França afirmant que la «*nostre actiò's concrete à la part de la Catalougne comprese dins l'Estat espanyol*» i que «*si nousatres lluitém es per que s'ens te sotmesos al mes estret regim de tyranie, d'oppressiò i de mort*». A més, considera que França l'hauria tractat millor:

«Per contre, si nostre sort agués sigut igual à la de nostre germane que'l destí reintegrâ à la grand, la prôspere, la rique, la republicane France, nous atres l'aguerem benéide, esperant tranquils i confiadament l'efecte de les suaus evolutions del organisme polític social vers lo perfectionament que deu darli al homme le maximum de son benesser phísic é intel-lectual».

Ben diferent és el tracte que dona al règim polític espanyol, objecte de dures crítiques i constants caricatures, sovint a partir de la família reial.

La llista de subscriptors del primer número n'inclou una majoria del Principat, entre particulars i entitats, i diversos de París, entre els quals en Vinardell i en Miralles. Aquest hi publica un anunci del seu hotel. Però *Pro-Cathalonia* -l'interès del qual era prou limitat- va tenir una vida curta. No sabem exactament quan números va treure. A la Biblioteca de Catalunya se'n conserven dos, del 15

d'abril i del 20 de maig de 1907¹⁵⁸. Sí que sabem, perquè el mateix Díaz Capdevila n'informà a través de *Metralla*, un setmanari nacionalista radical de Barcelona, que la prohibició de la seva difusió a Espanya per les autoritats l'havia ofegat econòmicament i interromput la seva publicació¹⁵⁹.

Metralla informará periòdicament d'actes celebrats per la Lliga Nacionalista de París, i publicarà algunes col·laboracions de Díaz Capdevila al llarg de 1907 i 1908. El 14 de setembre de 1907 publica que "*la «Lliga Nacionalista Catalana», de París, ens comunica que ha prés l'acort de celebrar la gloriosa jornada del 11 de Setembre de 1714 ab una visita al «Pi de les tres branques» de Chamory, aprop de París»*¹⁶⁰. El confident de la Prefectura, Gilles, recull per la seva banda que «*El comitè catalanista de París acaba de fixar la seva seu social a cal Maurice, «Brasserie de la Petite Bourse», 85, rue de Richelieu, al saló del fons»*¹⁶¹.

Paral·lelament, al llarg de 1907 i 1908 arriben a França alguns catalanistes perseguits per la llei de Jurisdiccions, i que se sumaren a Folch i Torres (Perpinyà) i Pujulà i Vallès (Paris). La majoria ho era per articles publicats o per dirigir els diaris on s'havien publicat, i la Catalunya Nord fou el seu refugi més habitual¹⁶². Val la pena retenir els noms de Secundí Puig de Franch, director d'*El Poble Català*, condemnat el juny de 1907 a vuit anys de presó, i d'en Pelegrí Llangort i Primitiu Quintana, redactors de *Metralla*, revista satírica successora de *La Tralla*, condemnats a dos anys i escaig de presó.

El mes de setembre de 1908 fan cap al Rosselló vuit joves de l'Associació Nacionalista de Calella de Mar després de ser processats per haver representat l'obra de teatre "*L'article quinze*", denunciada per suposats insults a la pàtria i l'exèrcit espanyol.

El cònsol de Perpinyà escriu a l'ambaixada de París i al ministre de Governació el 25 de setembre donant el nom de sis d'aquests individus que han arribat de Calella. Han declarat dedicar-se al teatre

158 Els que es conserven a la Biblioteca de Catalunya i apareixen en els repertoris bibliogràfics de Joan Givanel i de Torrent/Tasis.

159 *Metralla*, nº39, 8-11-1907. Díaz Capdevila afirma, però, que treuran un nou òrgan, amb un títol diferent. No sabem si va ser així.

160 Recull la dada Pere ANGUERA a *L'onze de setembre: història de la Diada (1886-1938)*, Barcelona, P.A.M., 2008, pàg. 119. El lloc devia ser, però, Chamort, a Gif-sur-Yvettes. Per *Metralla* sabem que el novembre de 1907 celebraren el segon aniversari de l'assalt al *Cu-Cut!*, amb presència d'espanyols progressistes d'altres regions, i que per Cap d'Any feren una festa on participaren representants de minories nacionals diverses sota la presidència de la periodista i escriptora francesa Berthe Delaunay.

161 A PPP: Ba 2156, nota del 29-9-1907.

162 El setmanari *Baluart de Sitges* del 20 de setembre de 1908 fa un balanç dels processats i de la seva situació, en l'article "En favor dels perseguits".

i haver estat desterrats per representar una obra satírica contra el rei i el Govern. La majoria estaven treballant a la verema. El cònsol, Enrique de Védia, afirma que han rebut diners d'un diputat a Corts per poder passar la frontera i allotjar-se a Perpinyà. El dia 30 torna a escriure per afegir noves informacions que el comissari central de Perpinyà li ha fet arribar: els noms de tres individus més; la constatació que tots han fet la seva declaració d'estrangeria i que confien en tornar aviat a casa, sobretot un cop s'obrin les Corts; i el fet que no són artistes, sinó simples membres d'un grup de teatre aficionat.

Dos mesos després, el cònsol informa que els joves, tots menors d'edat, no són perillosos i no eren conscients del que suposava el que van fer ni de les conseqüències que podia tenir.

«En cuanto al Presidente, Pedro Andreu, ya es otra cosa. Este, segun parece está en correspondencia diaria con los directores de los principales periodicos de opinion y suele recibir de vez en cuando dinero del señor Calvet. La primera vez le mandó 100 francos, y la segunda 200. Las Autoridades le vigilan mucho, lo mismo que á Puig Franch, ex Director de la «Veu» (sic), que se encuentra en estos momentos en Prats de Molló, cerca de la frontera. Segun mis noticias, se encuentran tambien en Francia Bové, redactor de las «Noticias», y Presas: el primero está en Toulouse, y el segundo en París»¹⁶³.

L'obra de teatre que representaren, de fet, era de l'any 1889, de Joaquim Albanell i Vilas, i no havia suscitat cap represàlia fins aleshores en les seves diverses posades en escena. Editada per la *Tipografia y Llibreria Católica Sant Joseph*, de Vic, havia estat estrenada aquell any al Teatre de la Joventut Catòlica de Vic el diumenge de Pasqua. No sabem res de l'esmentat Bové, però sí d'en Presas: havia estat denunciat per haver repartit un escrit demanant l'alliberament del seu conciutadà de Figueres, Josep Baró, condemnat a tres anys per un article a *L'Empordà*.

El seguiment policial de l'acció catalanista a França, 1908

Els independentistes catalans de París es relacionen amb membres de diferent orientació política, si bé sobretot d'esquerra. Un informe policial de la Seguretat de març de 1908 ho explica afegint, a més, que un cert nombre de catalanistes separatistes es reuneixen cada diumenge a casa d'un

¹⁶³ Carta del cònsol de perpinyà Enrique de Védia del 29-12-1908, a l'AHN/AMAE: *Correspondencia-Consulado de Perpignan-H-2018*. El setmanari *Metrala* del 3-9-1908 va recollir el telegrama dels diputats catalans a Maura protestant per l'onada de persecucions per suposats delictes d'opinió.

marxant de vins de la perifèria. L'informador els distingeix bé de Lerroux, el diputat per Barcelona que es troba refugiat a França per evitar una condemna per delicte d'opinió un cop a perdut la immunitat parlamentària. Segons ell, Lerroux té "opinions republicanes radicals no separatistes"¹⁶⁴.

En el seguiment que fa la policia francesa dels medis revolucionaris hi apareixen de tant en tant els catalanistes separatistes. L'abril recullen que s'havia constituït, entre els medis revolucionaris espanyols de París i rodalies, «un nou comitè separatista dirigit per Brossas, gendre de Ferrer i anarquista ell mateix». També que al Centre Català, una associació espanyola que es reuneix habitualment els dissabtes al n°85 de la Rue Richelieu i que no té res de política, «hom hi troba un cert nombre de separatistes molt convençuts, amics de Díaz, president de l'Associació de separatistes de París, que fan una seriosa propaganda en favor de llurs idees”.

En conjunt, la policia francesa constata una activitat discreta i continuada dels catalanistes-separatistes que es reuneixen molt freqüentment. «El seu president, Díaz, és home enèrgic i resolt. La major part d'aquests catalanistes són també anarquistes, són uns convençuts capaços de cometre un atemptat si ho creuen útil a llur causa.» En una nota del 21 d'abril de 1908 titulada «Les espanyols séparatistes à Paris» hi llegim:

«Es continua constatant molta efervescència i activitat entre els medis separatistes de París. Els catalans no volen romandre espanyols i per arribar als seus objectius són capaços de tot, fins i tot d'un atemptat contra el Rei d'Espanya».

A finals de mes es diu que durant les festes de Pasqua, un gran número d'anarquistes i separatistes espanyols s'han reunit a casa de l'espanyol Rubí, comerciant de vins a Fontenay-sous-bois (aquest seria, doncs, el marxant abans esmentat), i a mig maig, que els catalanistes-separatistes de París freqüenten sovint els anarquistes espanyols. Algun d'ells, entre els quals el seu cap Díaz, assistiria a reunions anarquistes¹⁶⁵.

Fruit d'aquesta activitat, i de les relacions epistolars que tenien amb grups del principat, una foto del grup independentista de París acaba a les mans del ministre de l'Interior espanyol, Juan de la Cierva. Aquest l'envia a finals de març de 1908 a l'ambaixador a París preguntant-li d'esbrinar els noms dels individus que hi apareixen i qui són els seus corresponsals a Barcelona. L'ambaixador la fa arribar a

164 AN-Pierrefitte: F7/13066, *Rapports Moreau* del 10 de març de 1908.

165 AN-Pierrefitte: F7/13066- *Rapports Moreau* de 1908: M197-3 abril, M213-13 abril, M217-15 abril, M236-30 abril, i M264-13 maig “*Les catalanistes-séparatistes et les anarchistes*”.

la Direcció de la Seguretat i a la prefectura de Policia de París¹⁶⁶. Aquesta darrera, després de donar ordres a la seva brigada de recerques, la retornarà a l'ambaixada sense haver pogut establir la identitat dels membres d'aquest comitè ni cap dada seva¹⁶⁷.

En la foto hi apareixen cinc homes que no hem pogut identificar, tot i que un d'ells hauria de ser en Díaz Capdevila. Asseguts al voltant d'una taula, tenen penjada a la paret una bandera estelada acompanyada d'una barretina i un mapa de la península ibèrica. La bandera consisteix en una senyera amb una estrella de cinc puntes emmarcada dins un rombe al centre. El mapa mostra una península dividida entre una "Confederació ibèrica" (que incloïa Catalunya, València, Aragó, i les províncies basco-navarreses) i la resta d'Espanya titulada "Nova colònia anglesa".

Foto del comitè separatista català de París. (Archives de la Préfecture de Police de Paris)

166 AGA: AE-Embajada de París, 54/5880.

167 APPP: Ba 2156. Sol·licitud del prefecte del 1 d'abril amb la fotografia i resposta negativa de Recerques de l'11 de maig.

El mapa de la Península Ibèrica presenta la curiositat de defensar un federalisme ibèric que exclou Castella (i, per tant, no és una proposta estrictament independentista), i de jugar amb el factor geopolític mostrant una Castella sota l'òrbita anglesa separada de França per una federació catalanobasca presumiblement francòfila.

Com és sabut, l'ús d'un estel sobreposat a la bandera de les quatre barres, simbolitzant una Catalunya independent, havia nascut a Cuba entre els elements radicals del Centre Catalanista de Santiago de Cuba. La revista *Fora Grillons!*, que publica el seu primer número l'octubre de 1906 a Santiago, l'adopta a la capçalera. La foto de la bandera del grup separatista de París, datada, doncs, d'abans del març de 1908, serviria per reafirmar que fou aquest el segon grup d'emprar-la.¹⁶⁸

Díaz Capdevila va col·laborar amb la revista *Metralla* al llarg de 1907 i 1908, explicant els actes que feien a París els «republicans catalanistes» o els «radicals socialistes catalanistes», signant L. D. Capdevila, i en el calendari de 1909 hi apareix una fotografia del balcó de la seva Lliga Nacionalista Catalana de París amb una bandera penjada amb l'estel blanc al centre¹⁶⁹.

La imitació del símbol ideat a Santiago de Cuba a finals de 1906 ja indica que Díaz Capdevila i el seu grup mantenien una comunicació fluïda amb altres entitats del nacionalisme radical català, molt probablement via Unió Catalanista o publicacions com la pròpia *Metralla*. Uns documents de la Prefectura i de l'ambaixada espanyola ens ho confirmen: l'11 de desembre de 1908 el ministre De la Cierva torna a escriure a l'ambaixador a París adjuntant-li una carta esbocinada que algú havia enviat de París a Buenos Aires amb el segell d'un grup separatista, i que ell vincula amb la foto del comitè separatista. L'ambaixada consultarà de nou la Prefectura, que respondrà

"El segell que duu la carta fotografiada adjunta és el d'un grup de separatistes catalans; l'estrella, que és una de les insígnies de la Catalunya lliure i els mots posats subratllats "Grupo mori Espanya – París» no deixen cap dubte al respecte. D'altra banda, en aquest escrit es tracta la formació d'un grup antiespanyol.»

I afegeix

«L'autor de dita carta ha estat buscat sense èxit. No hi ha cap mostra de la seva lletra als

168 Vegeu Joan CREXELL i PLAYÀ, *Origen de la bandera independentista*, Barcelona, Edicions El Llamp, 1984, pàg. 24-27.

169 CREXELL (1984, p25), a partir d'una notícia facilitada per Enric d'Ucelay Da Cal.

arxiu de la meua brigada» No s'ha pogut descobrir, tampoc, la seu del grup del qual es parla ni procurar-se la menor indicació sobre la seva composició»¹⁷⁰.

La traducció de la carta esbocinada, parcialment reconstituïda, permet veure que el seu autor coneix personalment el destinatari i la seva dona, i que s'intercanvien publicacions i postals. L'autor anuncia la constitució d'un grup antiespanyol del qual en seria el president i fa pensar que es tracta d'en Díaz Capdevila. El fet que fos recuperada un cop estripada a Buenos Aires ens evoca una filtració al ministre de l'Interior espanyol des del casal catalanista de Buenos Aires. Potser aquest va ser també l'origen de la intercepció de la foto que hem vist abans.

I és que el 1908 s'havia produït una escissió al Centre Català de Buenos Aires. L'any abans havia estat derrotada una moció d'adhesió a la Solidaritat Catalana i ara s'havia creat el Casal Català, que era catalanista i acollia defensors de l'autonomia o de la separació. Fou el moment en què s'acabà l'entesa amb la diplomàcia espanyola¹⁷¹.

La colònia espanyola a l'Argentina es trobava, de fet, dividida entre solidaris i lerrouxistes. La pròpia prefectura de policia, que vigilava Lerroux en el seu exili parisenc, ho va recollir. Segons les notícies que li arribaven a Estévanez, *«dos partits estan presents a Amèrica, i tots dos són potents, el dels catalans (catalanistes separatistes) i el dels castellans»*. L'informador conclouïa que a Buenos Aires hi havia la *«Liga Republicana»*, partidària de Lerroux i dirigida pel Dr. Calzada, que preparava l'acollida del seu projectat viatge a l'Argentina, i l'*«Association Catalana»*, fundada recentment per Malagarriga i que protestava per l'actitud de Lerroux, a qui *«acusa (amb raó) d'haver disposat per a les seves despeses personals una suma de 180.000 francs enviats per ser empleats en una campanya d'agitació a Espanya en favor dels refugiats espanyols d'Argentina»*.

Aquesta situació féu que Gómez de Gomara, el director del *Diario Español* de Buenos Aires, pregués a Estévanez que dissuadís Lerroux del seu projectat viatge per evitar de reviure, de nou, la divisió de la comunitat de refugiats entre els partidaris de l'autonomia de Catalunya i els membres de la Liga, unitaristes¹⁷².

170 APPP: Ba- 2156, i AGA: AE-EP: 54-5880, escrit del 11-12-1908 de J. de la Cierva sense contenir, però, la carta segellada a què fa referència. Les recerques de la Prefectura, del 17-12-1908, a resposta de la Prefectura de Policia, del 11-2-1909.

171 Vegeu Alejandro E. FERNÁNDEZ, ""Prèdiques de germanor". Las asociaciones catalanas de Buenos Aires y sus prácticas institucionales (1850-1940)", *Historia Social*, nº70 "Patrias lejos de casa: el asociacionismo emigrante español, siglos XIX-XX", València, Centro de la UNED Alzira-Valencia. Instituto de Historia Social, 2011.

172 AN-Pierrefitte: F7/13066, notes de la Prefectura del 10 i del 18 d'agost de 1908. Sobre Malagarriga, vegeu DUARTE, Àngel; GARCÍA SEBASTIANI, Marcela, "Carlos Malagarriga, el republicano catalán españolista", dins GARCÍA SEBASTIANI, Marcela (dir.), *Patriotas entre naciones: Elites emigrantes españolas en Argentina*. Madrid, Editorial Complutense, 2010. Vegeu també lucci, marcela, "Cultura, identidad, conmemoraciones. El idioma y la historia en el imaginario de la colectividad catalana de buenos aires (1908-1939)", *Temas*

Tornant a l'escissió que havia patit el Centre català de Buenos Aires convé que ens preguntem què havia passat al Centre Català de París després del *Cu-Cut!*.

Abans, però, convindria aixecar acta del que hem anat intuïnt al repassar la trajectòria, des de 1904, de la Lliga Nacionalista de París: la seva radicalització al compàs de la relació amb els grups catalanistes radicals del Principat i del ritme dels esdeveniments, passant d'una defensa de l'autonomia en una Espanya (o una Ibèria) federal a una separació que seria prèvia a un pacte federal lliure i sobirà amb altres pobles europeus.

Un Centre Català molt espanyol

La comparació de les colònies catalanes argentina i francesa ha de partir de les consideracions que hem fet anteriorment sobre el caràcter particular de la de París. Tanmateix, i deixant de banda que a Buenos Aires ja existeix una associació catalana d'ajuda mútua des del 1857 – el *Montepio N.Sra Montserrat* -, el seu Centre Català es funda el 1886, quinze anys abans del de París.

El Centre Català de París sembla haver travessat l'episodi de les jurisdiccions i de la Solidaritat obviant-los. De fet, segons Pujulà i Vallès, s'havia convertit en un club social espanyol, on difícilment s'hi sentia parlar català, on s'hi representaven peces de teatre del "gènero chico" madrileny i el freqüentaven els corresponsals dels diaris de Madrid:

"Es en va que allí dintre preguntéu pels catalans qui ab son valer s'han fet un nom a París. No'n trobareu cap. Si ho preguntéu a fóra a n'aquests mateixos, vos ho dirán ben clar per què no són socis de dit Centre, perquè no hi van al menys: porque no es un Centre Català."

Pujulà explica que els diaris en català hi són prohibits i conta l'incident desagradable que li havia compartit el pianista Joaquim Nin, aleshores concertista d'èxit a París: havent-se-li pregat de participar en una vetllada al Centre Català, li van impedir tocar cap de les cançons catalanes que s'havia preparat. Va acabar aixecant-se i marxant sense tocar el piano¹⁷³.

americanistas, n°32, 2014, pàg.65-87.

173 Vegeu l'article ja esmentat "Des de París. Els Centres Catalans", *Juventut*, 14-6-1906.

Aquest retrat lliga amb la informació que dona Sannois a l'ambaixada el novembre d'aquell 1906, segons la qual

«dins el medi republicà de la colònia espanyola, hom s'ha sorprès molt d'una circular que ha estat distribuïda pel «Centre Català» en la qual es diu que una escola de llengua espanyola s'ha creat dins el dit centre, sota el patrocini de sa excel·lència l'ambaixador d'Espanya a París».

Com veiem, això no desentona amb el tarannà que li havia atribuït en Pujulà¹⁷⁴.

El fons personal de Pau Casals, que vivia aleshores a París, conserva una targeta de visita de Pere Balmaña ("Pierre Balmaña", tal i com era habitual aleshores de traduir el nom) felicitant-lo en castellà ("con su más cordial enhorabuena") i una de condol, amb paraules escrites en francès: "avec ses plus sincères et sympathiques condoléances pour la perte cruelle que vous venez d'éprouver". Feia referència, sens dubte, a la mort del pare d'en Casals, la tardor de 1908. És significatiu que un president – gairebé vitalici- d'un Centre Català no escrigui en català a un músic compatriota com en Casals¹⁷⁵.

El gener de 1908 el Centre Català, que sols tenia fins al moment un caràcter amical, va afegir als seus estatuts un article permetent-li de crear una caixa de socors per malaltia, i una caixa d'economia «o tontine per comprar lots d'accions que havien de ser repartits en èpoques prefixades».

Amb això el Centre esdevenia una societat de socors mutus i fins i tot de capitalització, i va funcionar sota aquesta nova forma fins a la mobilització militar d'agost de 1914¹⁷⁶.

Vist aquest caràcter del Centre Català de París era previsible l'aparició d'un grup catalanista, i per tant amb un objectiu polític. Però si ens fixem en l'evolució dels centres catalans i dels casals catalanistes d'Amèrica, l'escissió a París és molt tardana, igual que la formació del primer cercle català. A Montevideo, per exemple, el grup de la revista *La Gralla* funda la Societat Catalanista Rat Penat el 1886 com escissió del Centre Català, just quatre anys després que aquest es constituís el

174 AGA: AE-EP, 54/5882: nota del 19-11-1906. El problema que assenyalava Sannois, però, no era pas aquest, sinó que, en una iniciativa de l'ambaixada, el principal professor fos un socialista molt vinculat a Pablo Iglesias i a Jaurès, que havia participat recentment en congressos socialistes internacionals. Feia referència, sens dubte, a Antoni Fabra i Ribas. L'altre professor tenia un pare amb mala reputació. Tot plegat podia generar crítiques.

175 Fons Pau Casals de l'ANC, doc. n° 1503.

176 Informe sobre la trajectòria del Centre Català fet per la policia el 15-3-1916, en plena guerra (APPP: Ba 2156).

1881. Fruit de l'escissió, el Centre va entrar en decadència i es va dissoldre's el 1890. Al 1908 es reconstituirà sota una nova dinàmica i establirà relacions amb la Unió Catalanista. El Centre Català de Santiago de Cuba, per la seva banda, ja va néixer el 1898 amb un programa catalanista, adherit a la Unió Catalanista, abans de patir el trencament ja avançat del 1907. El Centre Català de L'Havana trigarà més a polititzar-se, però ho farà el 1911.

Entre un Centre Català apolític i amb escassa activitat cultural catalana, i un minúscul grup separatista -el de Díaz-, queden orfes gent com en Vinadell, republicans catalans de la vella escola federalista que no acaben d'encaixar prou bé en cap dels dos, encara que no deixi de relacionar-s'hi. Vinardell, a més, tampoc se sentirà còmode en una Solidaritat encapçalada pel criticat Salmerón, enfrontada a un Lerroux militarista i espanyolista que defensa, però, ni que sigui verbalment, l'acció armada per arribar a la república. Allò que semblava identificar-lo millor, la «Junta republicana i d'acció de París», es va desfer per obra i gràcia de la política repressiva i anticatalanista del govern espanyol.

El grup del «separatista revolucionari català» Díaz Capdevila, 1910 – 1914

La policia francesa va seguir les activitats del grup de Díaz pel seu caràcter radical, contrari a l'estat espanyol i al règim monàrquic, i perquè s'hi barrejaven elements anarquistes. A més, va tenir contacte amb agents carlistes. Un informe el caracteritza, molt encertadament, com a «*separatista revolucionari català*».

Les informacions que anirem presentant mostren un grup que ha crescut, si bé conservant sempre el lideratge d'en Diaz Capdevila. La setmana tràgica de juliol de 1909 havia augmentat molt el nombre de refugiats a França, d'un ventall ideològic que abastava sindicalistes, anarquistes i republicans radicals. És probable que el grup «catalanista-republicà-socialista» de la Lliga Nacionalista -com ella mateixa es definia- s'engruixís a partir d'alguns d'aquests exiliats.

Un dels actes que va organitzar defineixen bé les idees polítiques de Díaz i el personal amb qui es feia. Es tracta d'una vetllada celebrada el 23 de gener de 1910 en homenatge a Ferrer i Guàrdia, afusellat mesos abans acusat de ser responsable de la Setmana Tràgica de juliol de 1909 a Catalunya.

Segons el confident policial, que es trobava entre els assistents, la reunió l'havia organitzada L.

Díaz, president del «Comité Catalanista de Paris». Al començament sols hi havia tretze assistents, entre els quals les seves dues filles i la dona. L'amo de l'establiment, l'Hotel St. Sulpice, Sr. Miralles, va invitar els seus hostes i això féu augmentar l'audiència a trenta-dues persones, «*tant americans com catalans i separatistes*».

Díaz va presentar als seus amics i a Miguel Moreno, redactor dels “*Temps Nouveaux*” i membre de la Lògia Atenea del Gran Orient de França. Díaz va dir que, «*si bé eren pocs, els membres eren devots de la causa de Ferrer i comptaven amb la presència a la sala del germà de l'afusellat, que per modèstia no havia volgut ocupar un lloc a la presidència*».

Hi havia, doncs, en Josep Ferrer i Guàrdia, que era a París per resoldre el tema de l'herència francesa del seu germà, i en Miguel Moreno, anarquista i un dels membres del comitè de vaga contra la guerra, inici de la revolta de juliol a Barcelona, que havia pogut fugir de la repressió.

Moreno, en espanyol, féu un discurs sobre l'obra de Ferrer, volent provar que l'Escola Moderna no s'assemblava en res a les escoles laiques franceses, fetes sols per fer patriotes i que els radicals francesos s'assemblaven als espanyols -fent referència als lerrouxistes- pel que feia a la seva covardia. Díaz va concloure que tots els republicans, Lerroux al capdavant, eren els servils criats de Maura, La Cierva i Moret. L'acte es va cloure amb una poesia que recità la seva filla Blanca a la memòria de Ferrer.

Aquesta reunió va merèixer ser recollida per la Prefectura de Policia, per la Direcció de la Seguretat (rapports Moreau) i va arribar a l'ambaixada espanyola en forma de nota de Sannois, que bevia segurament del confident de la Prefectura¹⁷⁷.

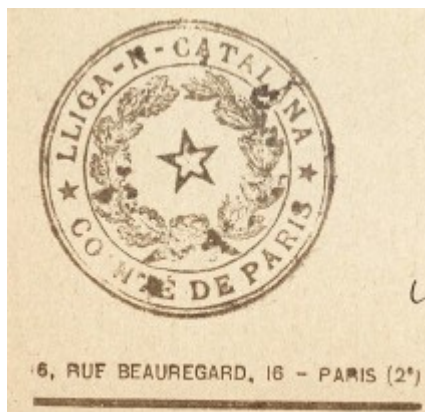
El mes de març la policia és informada que «*els catalanistes separatistes de París estan preocupats perquè, segons ells, els agitadors carlistes fan molta agitació a Espanya i estan guanyant terreny en favor del pretendent Don Jaime*». Sannois informa l'ambaixada, dies després, que dos emissaris carlins estaven visitant diferents espanyols a París, entre els quals Díaz¹⁷⁸.

El 20 de juliol el *Comité Republicano Socialista Catalanista de París (Lliga Nacionalista Catalana)* envia a l'ambaixador d'Espanya a París una carta per explicar que havien tingut l'honor

177 AN-Pierrefitte: F7/13067 (1910 *Notes Prefecture Police* i *Rapports Moreau*). Nota del 24-1-1910. Nota de Sannois dins AGA: AE-EP, 54/5898.

178 AN-Pierrefitte: F7/13067, 19-3-1910, i AGA: AE-EP, 54/5898, 1-4-1910.

d'acompanyar la demanda d'amnistia que s'havia presentat a l'ambaixada acompanyada de 58.773 signatures. La carta, amb segell de la "Lliga N. Catalana – Comité de París", amb una estrella de cinc puntes al centre, la signen T.D.Surribas, D(?)utrem i Díaz Capdevila. La demanda d'amnistia feia referència -com veurem més endavant- als fugitius i deportats per la repressió dels fets de la Setmana Tràgica, bona part dels quals estaven a França¹⁷⁹.

Segell de la Lliga Nacionalista Catalana de París (Archivo General de la Administración)

Segons Sannois, aquell mes de juliol Díaz estava força ocupat rebent diversos estrangers, alguns revolucionaris i altres carlins. A l'agost, fent reunions a casa amb catalanistes i carlins. Al setembre, la Seguretat anotava que Díaz havia rebut a casa seva diversos emissaris carlins, i a l'octubre, Sannois de nou advertia de les seves reunions amb el republicà portuguès Magalhaes Lima o la seva «amistat sobtada» amb el periodista portuguès Xavier de Carvalho, advertint que ambdós treballaven per la revolució a Espanya. Aclarim que Magalhaes-Lima formava part de l'«ambaixada» republicana que aquell estiu de 1910 recorria Europa cercant suports per a la constitució d'una república a Portugal, que es va acabar proclamant l'octubre següent a partir d'un moviment revolucionari.

Al novembre la Seguretat aixeca acta d'una reunió del comitè separatista fundat per Díaz.

«Hi assistien catalans i alguns anarquistes espanyols. S'hi han pronunciat discursos violents contra la monarquia espanyola. Díaz, en particular, ha dit que cal aconseguir l'autonomia de les províncies basques, separades completament d'Espanya, per qualsevol mitjà. Al final de cada discurs s'ha cridat «Abaix Espanya», «Abaix el rei», «Visca Catalunya lliure». A la

¹⁷⁹ AGA: AE-EP, 54/05898. Leg. 805.

sortida de la reunió Díaz ha parlat secretament amb alguns dels membres del seu Comitè als quals ha comunicat cartes provinents d'Espanya¹⁸⁰».

Per la seva banda, la Prefectura rep dos informes de la mateixa reunió, sensiblement diferents a l'anterior. Un prové de Gilles, el confident. L'altra, dels agents de la brigada de recerques. El primer aclareix que és un reunió pública amb motiu de l'aniversari de l'assalt dels militars a Barcelona (fets del *Cu-Cut!*), amb una assistència de quaranta persones. Ambdós expliquen que Díaz hi havia repassat la història de la persecució dels catalans i l'existència de la mà dels agents provocadors del govern darrera de fets violents com els de l'any passat i dels atemptats terroristes. Ferrer seria la víctima d'aquests complots, al servei dels quals hi ha Lerroux. L'informe de la brigada de recerques acaba dient que «*l'orador es declara finalment partidari d'un sistema federatiu basat, com el de Py y Margall (sic), sobre el pacte bilateral*»¹⁸¹.

Díaz també es fa amb Baldomer Oller, l'anarquista català exiliat que aleshores viu a París, el qual l'informa de la propaganda activa que fan revolucionaris i anarquistes en els medis obrers i a les casernes d'Espanya¹⁸²;

El mes de desembre la Seguretat rep la informació que el Comitè separatista catalanista de París, dirigit per Díaz, està preparant una reunió, «*que tindrà lloc, com sempre, al 7, rue Casimir Delavigne, Hôtel Saint-Sulpice*». Díaz hi farà una conferència sobre «El crim dels lerrouxistes i Ferrer»: «*Díaz i els seus amics acusen Lerroux i els seus partidaris d'haver ajudat, per mitjà de les seves declaracions, a l'execució de Ferrer*». Díaz s'entrevistava a diari amb Josep Ferrer, germà de Ferrer i Guàrdia, que estava a París amb la seva dona pel tema de l'herència¹⁸³.

Però la revolució portuguesa estava al primer pla de l'actualitat i era l'exemple i el somni dels republicans revolucionaris espanyols. L'activista hispanista Juvé de Bouloix, - que acabava de publicar un llibre sobre el cas Ferrer i Guàrdia -, organitza una conferència sobre la Unió Ibèrica, amb la col·laboració de Díaz i del portuguès Carvalho, i al gener de 1911 Díaz Capdevila es reuneix diverses vegades amb portuguesos provinents de Lisboa i amb revolucionaris espanyols¹⁸⁴.

180 AN-Pierrefitte: F7/13067, 28-11-1910. *Chez les révolutionnaires espagnols. Une réunion séparatiste*. Text original a l'entrada 1 de l'apèndix.

181 Informe de basat en un confident del 27-11-1910, amb l'aclariment del relator que "*no pot aportar testimonis corroborant les informacions aquí relatades*" (APPP: Ba 2156) i informe Moreau del mateix dia, contingut dins el dossier Lerroux, del *Fonds Moscou* de la Seguretat (AN-Pierrefitte: 19940459-222 *Lerroux* 1905-1932).

182 Nota del 4-11-1910, a l'AGA: AE-EP, 54-5884, *Oller*.

183 AN-Pierrefitte: F7/13067, notes del 17-12-1910.

184 Notes de Sannois del 17-12-1910 dins AGA: AE-EP, 54-5898, i notes del 17 i 23 de gener dins 54-5907, leg.839.

Les notes de Sannois presenten un Díaz Capdevila que «*intriga alhora amb els revolucionaris espanyols i els carlins*» entre febrer i juny de 1911. Díaz sol estar entre les visites que fan agents carlistes dirigits per un tal Torres, que té una «agència» a París. Sembla que el tema més destacat és la guerra del Marroc i les tropes espanyoles¹⁸⁵.

Després d'uns mesos sense notícies¹⁸⁶, el 21 de novembre Lluçia Díaz és altra cop objecte d'un informe policial i d'una nota de Sannois a l'ambaixada¹⁸⁷. Segons l'informe,

«El separatista espanyol Luciano Diaz ha reunit recentment el seu comitè, compost exclusivament de catalans, alguns dels quals comparteixen les idees llibertàries. L'objectiu d'aquesta reunió era, sembla, fer-los conèixer la correspondència que Diaz acabava de rebre de Barcelona i d'altres centres de Catalunya. Es tractaria, a més, d'aprovar certes disposicions per ajudar els revolucionaris i socialistes d'Espanya en la seva lluita contra la reialesa.»

Díaz, doncs, segueix cartejant-se amb activistes de Catalunya i està envoltat d'un grup de militants dels quals, malauradament, no en sabem res. Les entitats catalanistes radicals estan evolucionant progressivament cap a l'independentisme clar i explícit, veient superats tan el Centre Nacionalista Republicà creat el 1906, reconvertit en UFNR el 1910, com la Solidaritat Catalana. Seria lògic, per tant, que el misteriós “Comitè per la I. de C.” de París (segurament, com diu Jaume Colomer, «Comitè per la Independència de Catalunya») que s'adhereix a la Foguera patriòtica de Sant Joan de 1912, sigui la Lliga Nacionalista de París d'en Díaz Capdevila¹⁸⁸.

El desembre de 1912 un llarg informe de la Direcció de la Seguretat que vol fer balanç d' “*Els revolucionaris estrangers a França*» parla del grup dels separatistes catalans. Després de parlar dels russos i dels italians, i dels espanyols anarquistes i socialistes, diu:

« Els revolucionaris anarquitzants freqüenten de bon grat els republicans moderats. Els catalans separatistes, que pertanyen a tots els partits opositors, no són gens hostils als

185 AGA: AE-EP: 54-05907, leg 839.

186 L'informe de base, de la Prefecture, ja no duu la referència Gilles, sinó una altra (Netiver?), nº 345077. La manca d'informacions sobre el grup de Díaz potser es correspon amb una absència de seguiment.

187 Notes del 21-11-1911, dins APPP: BA 1474; còpia del mateix informe de la prefectura dins AN-Pierrefitte: F7/13067 (*Rapports Prefecture Police 1911-1912*); nota de Sannois, a l'AGA: AE-EP: 54-05907, leg 839.

188 COLOMER (1995, pàg.129), a partir de la informació de *Renaixement*, nº86, 4-7-1912. Un dels darrers moviments del nacionalisme radical havia estat la constitució de l'Associació Nacionalista Catalana, vinculada a l'Unió Catalanista, la qual havia demanat el vot en blanc a les eleccions de 1909. Vegeu COLOMER (1995, pàg.116-142). Les Foguerades patriòtiques de Sant Joan havien nascut el 1906 i extès ràpidament els anys següents.

anarquistes; busquen fins i tot aprofitar-se de la seva ajuda per provocar una revolució de la qual voldrien veure néixer la independència de Catalunya. Agrupats a París entorn de Díaz, són, junt amb els anarquistes, els més cruels enemics de la monarquia espanyola i, donat el cas, esdevindrien terroristes »¹⁸⁹.

Arribats a aquest punt, convé presentar en Díaz Capdevila.

El seu nom complet era Trinitat Llucià Díaz i Capdevila. Havia nascut a «*Alicante, province de Barcelone*» (sic) el 7 de setembre de 1862, fill de Llucià Díaz i Dolors Capdevila. El seu ofici era el de dissenyador de brodats i treballava per diferents empreses del barri de *Sentier* (un barri important per la seva tradició de confecció tèxtil, en el districte II de París). Hi havia viscut des de la seva arribada, tot i canviar diverses vegades d'adreça, sent la d'aleshores el n°16 del carrer Beauregard¹⁹⁰. No era, doncs, un activista polític jove: tenia 42 anys quan va crear la Lliga Nacionalista de París, i gairebé cinquanta quan el «Comitè per la independència de Catalunya» de París s'adhereix a la foguera patriòtica de 1912.

Havia arribat a França el 1888. Estava casat amb Francesca Surribas, que tenia quatre anys menys que ell. Va fer la seva declaració de residència a la Prefectura de Policia de París el 20 de març de 1902. Segons un informe policial de l'abril de 1918 tenia tres fills: un noi de 25 anys, casat, una noia de 24 anys, casada, i una noia de 21 anys, soltera, que vivia aleshores, en plena guerra, a Espanya amb la seva mare.

Pintor i dibuixant, havia participat en exposicions d'arts decoratives com les de Roma i Barcelona de 1888, on va obtenir Medalla de Plata, distinció que també va obtenir a la Chicago de 1893 i una d'or a la de Madrid de 1892¹⁹¹. Va participar també a l'Exposició Nacional d'Indústries Artístiques de Barcelona de 1892 i a la de Belles Arts i Indústries Artístiques de 1898¹⁹².

Entre els anys 1897 i 1898 va dirigir la revista de brodat per a dones, editada a Barcelona, *El primor femení. Revista consagrada a las bellas labores femeniles y especialmente al bordado, al*

189 Informe del 16-12-1912, dins AN-Pierrefitte: F7/13065. Mots en francès original al n°2 de l'apèndix.

190 Fitxa i dossier policials de la Sûreté Général, "Fonds Moscou", als AN-Pierrefitte: 19940508, art.685 i 19940440-230-19304 *Diaz-Capdeville*). La carpeta del dossier dona erròniament l'adreça "16, rue Beaurepaire", contradient la que es dona repetidament en els informes sobre Díaz.

191 ANTOLÍN PAZ, Mario (dir.), *Diccionario de pintores y escultores españoles del siglo XX*. Vol.4, pàg.965-966. Madrid : Forum Artis, 1994-2002. Signava com *Trino* (probable contracció de TRInidad LuciaNO) Díaz Capdevila.

192 FONTBONA, Francesc (dir.), *Repertori de catàlegs d'exposicions col·lectives d'art a Catalunya (fins a l'any 1938)*. Compilació a cura d'Antònia Montmany, Teresa Coso i Cristina López. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2002. Pag. 61 i 75.

encaje y a la educación estética de la mujer. Dedicada especialmente a las señoras Maestras de primera enseñanza. Com a redactora tècnica constava la seva dona, Francesca Surribas. Se'n feien tres edicions: econòmica, de luxe i de gran luxe, en funció dels patrons que donava i de si els dibuixos eren o no en color¹⁹³. A l'Exposició universal de París de 1889 hi havia presentat una «*Publication de broderies et travaux*». Al catàleg de l'exposició hi apareix esmentat com a «*Capdevila (T. Diaz), à Barcelone*»¹⁹⁴.

La seva activitat posterior a 1914 depassa els límits cronològics que ens hem marcat en la nostra recerca, però és de suposar que Díaz devia ser molt favorable a la iniciativa dels Voluntaris Catalans que va crear el doctor Solé i Pla. La seva provada francofilia -que li feia suposar un passat més lliure i gloriós per a Catalunya si hagués format part de França- lligaria amb una presa de posició bel·ligerant.

I així va ser, però a la seva manera: fundant un «*Partit Intervencionista Espanyol*». Segons un informe policial d'abril de 1918, encara en plena guerra,

«El Partit Intervencionista Espanyol», que té la seva seu social al n°16 del carrer Beauregard, al domicili de l'anomenat Diaz-Capdeville, el seu President, és un grup més o menys fictici que va ser fundat a l'inici de les hostilitats. Ha seguit -però sempre sobre el paper- al Comité dels Voluntaris Espanyols dins l'exèrcit francès»,

un grup que marxa de la mà, diu, d'altres grups fundats tots per en Díaz Capdevila.

«Com el seu nom indica, el «Partit Intervencionista» tenia per objectiu, en el moment de la seva fundació, d'agrupar els espanyols residint a París, per tal d'arribar a formar un cos de voluntaris. Tanmateix aquest resultat no es va aconseguir mai.»

Segons la policia, aquest partit només es componia -abril de 1918- dels membres de la família de Díaz Capdevila,

«i amb l'objectiu d'atreure l'atenció sobre ell no s'està mai, quan l'ocasió es presenta, de servir-se del títol de les organitzacions esmentades. Així, en ocasió de les exèquies del

193 SIMÓN PALMER, María del Carmen, "Revistas españolas femeninas del siglo XIX", dins *Homenaje a don Agustin Millares Carlo*, vol.1. Las Palmas, Caja Insular de Ahorros de Gran Canaria, 1975. Pàg.444-445.

194 *Catalogue général officiel: exposition universelle internationale de 1889 a Paris*. Lille: Imp. L. Danel, 1889. Vol. 2, "Education et enseignement, material et procédés des arts liberaux. Groupe II", pàg.39.

General Gallieni, va fer inserir en diferents diaris una convocatòria convidant els adherents de la Lliga Catalana a reunir-se als Invàlids al voltant d'una bandera catalana. Però Díaz es va quedar sol al punt de trobada i, per salvar les aparences, va invitar alguns curiosos a acompanyar-lo»¹⁹⁵.

Segons l'informe,

«El setembre de 1914 el citat individu va anar a Espanya, on va organitzar, a diferents ciutats catalanes, conferències francòfiles com delegat de les agrupacions esmentades. En elles animava els catalans a enrolar-se sota la nostra bandera.»

A més,

«Sigui en nom de la «Lliga Catalana», sigui en el del «Partit Intervencionista», Díaz ha adreçat articles a diferents diaris de l'Entesa. Aquests articles, que constitueixen una campanya contra Alemanya, no han rebut l'acolliment que l'autor hauria desitjat.»

Davant la indiferència de la premsa, Díaz va mirar d'interessar en la seva campanya a diferents personalitats, entre les quals a Sébastien Faure, a qui va escriure diverses cartes el contingut de les quals l'informe policial detalla. Sobta que Díaz, partidari fervent de la guerra, escrigués -i volgués convèncer, segons es veu en el contingut- a Faure, anarquista contrari a la guerra que va patir assetjament policial per aquesta causa.

L'informe policial presenta un Díaz Capdevila sense antecedents judicials, amb informacions favorables a les diferents adreces on va viure, i el considera *«un republicà moderat que somnia amb una Catalunya independent, a qui defineix com una segona Polònia»*¹⁹⁶.

Trinitat Llucià Díaz Capdevila, aquest militant especialista en crear comitès polítics gairebé unipersonals, devia tenir una personalitat molt especial i un idealisme a prova de bomba. Acabada la guerra amb la derrota dels imperis centrals, en plena efervescència d'alliberament nacional de moltes minories ètniques i del Wilsonisme, va enviar dos manifestos als diaris catalans per a la seva publicació, datats el 5 de desembre de 1918 i el 15 de gener de 1919. Tots ells en nom de la "Lliga

¹⁹⁵ Els funerals del general Gallieni foren el mes de ... de 1916. No és difícil imaginar que uns dels curiosos a qui Díaz va convidar a sumar-se-li fos l'agent enviat a seguir l'acte.

¹⁹⁶ Informe del 13-4-1918, al dossier *Moscú* de Díaz Capdevila, AN-Pierrefitte: 19940440-230-19304.

Nacionalista catalana de París, adherida a la Unió Catalanista, i el Comitè del Partit Socialista Català». Apel·les Mestres i Pompeu Gener foren dues de les personalitats a qui Díaz Capdevila va escriure per obtenir avals per a la seva publicació.¹⁹⁷

Aquests manifestos, de to grandiloqüent, defensaven que la millor opció per als catalans era la independència de Catalunya sota la protecció de França i dels Estats Units o bé la integració a França amb un règim d'autonomia. En ambdós casos, seria el retrobament amb els catalans del nord, afirmava. Però sembla que en Díaz Capdevila tendia a desbarrar: el 15-12-1922 el diari de Francesc Macià, *"L'Estat Català"*, publicava un llarg article del "Catalunya - Grop nacionalista radical" de Santiago de Cuba, el degà dels clubs independentistes, protestant perquè la Lliga Nacionalista Catalana de París havia decidit establir un govern provisional de la República Catalana *"que fan recaure damunt d'ells mateixos sense que facin conèixer més personalitat que la d'en Díaz Capdevila"*. El Grop denunciava que la LNC de París no podia *"acaparar i dirigir el moviment mundial dels separatistes catalans"*.

La versió policial és que, després d'una comunicació publicada a *"Le Journal du Peuple"* el dia 11 de novembre sota el títol de *"Primer Congrés de la República Catalana"*, sis persones, entre les quals una noia francesa, s'havien trobat l'endemà dia 12 al vespre en una cerveseria del Boulevard St. Denis:

"Un anomenat Diaz va explicar que intentava agrupar els catalans residents a França i especialment a París, i que per aquest motiu havia enviat una crida a diversos diaris, crida que solament "Le Journal du Peuple" havia inserit".

Tot seguit,

*"Diaz va fer conèixer els seus esforços per aconseguir la proclamació de la independència de Catalunya, que considera una segona Polònia i per a la qual voldria el règim republicà. Va afegir que no es feia il·lusions respecte les dificultats de la tasca empresa i que no esperava reunir gaire adeptes a la seva causa. En acabar, va anunciar que no veia pas la utilitat de tenir la reunió que havia estat prevista aquell vespre."*¹⁹⁸

197 Cartes del 29-1-1919 a A. Mestres i a P. Gener, AHCB: Doc. AM (Apel·les Mestres).C-1264, i Fons Pompeu Gener, caps 17. Díaz va agrair a Pompeu Gener que li fes costat, encara que *"l'acord no fos perfecte"* (carta d'agraïment de Díaz del 29-1-1919 pel seu parer sincer i franc, en la qual fa referència al seu avi de Tarragona, que acabaria a Barcelona durant la destrucció napoleònica de la ciutat). No ens consta cap resposta, en canvi, d'A. Mestres.

198 Informe del 13-11-1922, dins l'expedient personal de la *Sûreté* esmentat, d'altra banda compost solament dels dos informes esmentats. Lamentem que no es conservés el seu dossier de la Prefectura de París.

No tenim més notícies policials d'en Díaz Capdevila. La darrera informació que hem trobat d'ell és la seva mort per suïcidi el 21 de juny de 1937, llençant-se al canal de Chelles (departament de Seine-et-Marne, a uns 20 quilòmetres de París), després de lligar-se una pedra al coll. Tenia 74 anys.

La seva necrològica fou recollida, almenys, per la premsa llibertària, explicant que "*Trinidad Diaz Capdevila*", nascuda (sic) a Barcelona, "*havia militat a principi del segle XX amb Francisco Ferrer y Guardia. Exiliada [sic] a París, donava nombrosos cursos durant els anys 20 i 30 a la Borsa de Treball de París, sobretot de dibuix. Era membre del grup Libre Pensée-Action sociale*"¹⁹⁹. El diari *Le Républicain de Seine-et-Marne*, per la seva banda, explicava que el seu cos surant va ser vist per un veí el dia 25. Indocumentat, la investigació policial va permetre establir que es tractava de Trinité Diaz, espanyol, domiciliat a París, carrer de la Chine, 35 bis. Afectat per neurastènia i amnèsia, havia marxat de casa seva el dia 21 al vespre.

L'acte de defunció del registre civil de Chelles estableix que la identificació la féu el seu fill, Fausto Díaz, de 44 anys i resident a París. La seva dona, Francesca Surribas, encara vivia²⁰⁰.

199 Vegeu la notícia recollida en el *Dictionnaire des Militants Anarchistes* (<http://militants-anarchistes.info/>). L'autor, Rolf Dupuy, va copiar la necrològica de la premsa anarquista del moment. Li agraïm la seva confirmació.

200 ADSeine-et-Marne : PZ67/2 *Le Républicain de Seine-et-Marne*, i 6E111/44 *Registre d'État civil de la commune de Chelles / acte de décès* del 25-6-1937.

Capítol 5. Podem confiar en els catalans? 1908-1914

«L'opinió pública catalana no és en realitat massa favorable a França, com ja he tingut l'honor d'explicar diverses vegades. La classe alta, la més intel·ligent, està influïda pel clergat, que no amaga la seva hostilitat cap al nostre govern, i com que treu la seva riquesa de la indústria i del comerç interior no té cap interès en estrènyer els lligams que l'uneixen a un potent i perillós competidor. En quant al poble, és abans que res català, i si aplaudeix la Marsellesa, no és al cant nacional de França, sinó a l'himne de la República que ho fa.²⁰¹»

L'actitud dels catalans cap a França segons el consolat, 1908-1914

Hem vist anteriorment la bona acollida dels representants de les institucions i cambres barcelonines a Tolosa, i les manifestacions de simpatia rebudes per la banda de música del regiment de Montpeller en la seva visita de juliol de 1907.

Aquestes simpaties s'havien anat renovant en les festes de lliurament dels premis de l'*Alliance Française* a les quals assistien autoritats municipals i representants de la Universitat. En motiu de les de 1908, el cònsol Bellissen-Bénac enviava a l'ambaixador Révoil els articles de diari que en parlaven en termes molt positius. I escrivia:

«El que em sembla més important de fer constatar a Vostra Excel·lència és la simpatia que les autoritats locals no deixen de manifestar, des de fa anys i en aquestes ocasions, cap a França i cap a l'ensenyament de la llengua francesa a Espanya. Queden lluny els temps en què el Ministeri d'Afers Estrangers i l'Ambaixada de França a Madrid havien de preocupar-se de les interpel·lacions fetes a les Corts contra la propagació de la llengua francesa i l'ensenyament a Espanya d'aquesta llengua».

L'entesa cordial entre les autoritats espanyoles i les colònies franceses

201 ADN: Barcelone-B/C-133, cartes del 14-5-1913 de Barcelona a París i a Madrid.

«és un argument de més per animar l'Estat d'organitzar a Espanya escoles modèliques capaces de desafiar la competència dels esforços fets per altres nacions rivals per implantar el coneixement de llur llengua en els països de llengua llatina. Existeix, per aquest costat, un veritable perill per a la nostra influència i el nostre comerç que cal vigilar»²⁰².

La simpatia catalana cap a la llengua francesa i la bona entesa amb la colònia resident a Barcelona era un element per preservar la influència política i econòmica de França. Diplomàcia cultural pura, doncs.

Però no tot era harmonia en les relacions francocatalanes. El febrer de 1910 el cònsol francès, que és ara Georges Bosseront d'Anglade, es queixava de la indiferència dels barcelonins cap al París devastat per les inundacions durant setmanes.

«Un individu qualificat, espanyol, que ha intentat obrir una subscripció d'ajuda, no ha rebut l'adhesió de cap personalitat del món de les finances, de la indústria ni de l'alt comerç. Un sol espanyol i dues agrupacions han signat en una llista de subscripció oberta al Consolat General. El Governador de la província i les autoritats municipals, segons els diaris invitades pel Govern de sa Majestat a obrir una subscripció, no han fet res amb aquest objectiu. Per últim, les diferents vetllades teatrals organitzades en benefici dels inundats de França sols han estat un aparador per als promotors i cap suma de diners no sembla haver estat enviada als beneficiaris. Aquest poc entusiasme dels catalans per ajudar els seus veïns de França i associar-se al gran moviment de solidaritat que ha estat general a tots els països estrangers ha impressionat dolorosament la nostra colònia.»

I vet aquí que,

«avui, la municipalitat local, tot organitzant grans festes per al mes de maig, desitjaria obtenir la participació d'una banda musical militar francesa, com ja ha tingut lloc altres vegades, i em demana el meu suport davant les autoritats militars.»

Per al cònsol no seria digne atorgar un favor davant l'actitud poc solidària de la població de Barcelona, però per altra banda, davant les nombroses relacions comercials entre una banda i l'altra de la frontera, es pregunta si un rebuig, *fins i tot dissimulat*, no perjudicaria la nombrosa població

202 ADN: Madrid (ambassade)-C-36, carta del 11-07-1908.

francesa resident a Catalunya. Davant d'això demana instruccions -que serien ben confidencials- a l'ambaixador Léon Geoffray. Aquest passarà la pilota al ministeri, tot compartint el parer del cònsol sobre la conveniència que els músics militars no participessin en les festes de maig i deixant en mans del departament la gestió i la justificació per donar²⁰³.

Aquesta política de pagar amb la mateixa moneda quan es percep una actitud negativa de part del país o de la població local es repeteix l'any següent respecte a Tarragona. Del 24 de juny al 9 de juliol de 1911 Tarragona vol commemorar el centenari del seu setge sagnant durant la Guerra del Francès amb la inauguració d'un monument a les víctimes. Segons el cònsol de Barcelona, Bosseront d'Anglade, no es preveuen manifestacions que puguin ferir la susceptibilitat francesa, ans al contrari, sembla que s'hi remarcarà la humanitat dels oficials francesos que van aturar la massacre. Davant això, *«i sabent que sempre és delicada la presència d'un representant oficial en tals ocasions»*, el cònsol creu que no hi hauria inconvenient a autoritzar a l'agent consular de Tarragona, Sr. Merelo, d'assistir-hi i dipositar una corona de flors al monument a les víctimes. A més, havent assistit ja el 1908 a un acte del centenari de la guerra, la seva presència seria vista com una mostra de simpatia entre els dos països, mentre que la seva absència donaria lloc a comentaris desagradables.

El parer de l'ambaixador, en canvi, serà que, donats els actuals atacs a França de part de la premsa espanyola, no seria lògic que un agent oficial assistís a una commemoració d'aquesta mena, i escriu al ministeri el següent:

«Tot i que els records de les lluites francoespanyoles siguin força llunyans com per amenaçar les nostres relacions, i tot i que l'experiència de l'exposició de Saragossa sigui completament tranquil·litzadora al respecte, ens podem demanar si el moment present i l'estat d'una part de l'opinió espanyola que des de fa un temps es manifesta desagradablement cap a nosaltres a través de la premsa, fan oportuna la presència d'un agent francès en una cerimònia del tipus que el nostre cònsol general de França a Barcelona ha informat a V.E.»

Mentre espera la resposta de París, l'ambaixador rep una nova carta del cònsol de Barcelona a través de la qual l'ajuntament de Tarragona li demana si el govern francès podria enviar vaixells de guerra per tal de donar major brillantor a la commemoració del centenari i testimoniar les relacions amistoses que uneixen Espanya i França. El cònsol, a més, hi expressa el seu suport considerant que

203 Carta del cònsol a l'ambaixador del 28-2-1910 i de l'ambaixador al ministre del 3-3-1910, també dels ADN: Madrid (ambassade)-C-36.

la presència de vaixells francesos no faria sinó augmentar la influència francesa a Catalunya.

Però res d'això no fa canviar el parer de l'ambaixador, que escriu al ministre que no li sembla oportú d'associar-se, «*en les circumstàncies presents*», a la commemoració ni, encara menys, enviar vaixells de guerra.

El 3 de juny el ministre d'Afers Estrangers Stephen Pichon respon al cònsol de Barcelona que, tot i tenir present les raons que havia al·legat, no li sembla oportú en les circumstàncies actuals en què una part de la premsa espanyola critica França, que l'agent consular de Tarragona sigui present en la commemoració, i que el dipòsit d'una corona de flors per part seva al monument a les víctimes seria una prova de cortesia suficient.

El ministre, doncs, segueix fil per randa el parer de l'ambaixador. En relació als vaixells de guerra francesos, la resposta del govern serà que li és impossible d'acceptar l'amable invitació de l'alcalde de Tarragona degut als exercicis que la flota de la Mediterrània realitza en aquestes dates. Així, doncs, el joc diplomàtic – potser ens atreviríem a dir d'altres esferes - s'imposa als interessos consulars i de relació amb la comunitat local a risc de perjudicar-los²⁰⁴.

Tot plegat fa pensar, però, que l'actitud d'una part de la premsa espanyola devia ser prou ofensiva perquè els diplomàtics francesos correguessin aquest risc. Es negaven a acceptar una invitació feta des de la cordialitat i que hauria beneficiat la projecció exterior francesa. Però la documentació consular ens fa adonar que les seves raons, nascudes d'un sentit de dignitat i d'orgull prou elevats, eren fruit de motius molt volàtils: el cònsol de Barcelona escriu el dia 20 de juliol a l'ambaixador per fer notar que l'actitud hostil dels diaris de Barcelona, de totes les tendències, cap a França, amb l'excusa dels esdeveniments del Marroc, havia cessat. Els últims esdeveniments, com la detenció d'un ciutadà francès al Marroc pels espanyols, no havien donat lloc a cap dels comentaris desagradables que haurien provocat dies enrere. Pel cònsol, semblava que els principals diaris havien adoptat un to moderat fruit d'una ordre vinguda de Madrid.

És interessant notar que el propi cònsol deia que la campanya de premsa hostil a França recentment acabada

204 Cartes creuades entre Barcelona, Madrid i París dels dies 13 de maig i 3, 6, 11 i 18 de juny de 1911, als ADN: Madrid (ambassade)-C-36. Fem notar, però, que vint anys abans el vicecònsol de Tarragona A. Le Vasseur interpretava que els actes que s'havien celebrat aleshores -1893- «denotaven un despertar de la secreta hostilitat que regna aquí contra França, ja que una commemoració semblant no havia tingut lloc a Tarragona des de feia anys» (ADP: 15 CPC-100, informe del 28-6-1893).

«no ha tingut cap influència sobre l'estat d'ànim i no ha modificat els sentiments de la massa del públic, més aviat simpatitzant amb França»²⁰⁵.

Un any després, l'agost de 1912, la situació sembla haver-se invertit. El cònsol suplent de Barcelona, Daniel Tétreau, escriu a l'ambaixador, de vacances a Sant Sebastià acompanyant el Rei, preocupat per com la premsa francesa exagera l'agitació revolucionària a Barcelona, una exageració que els espanyols interpreten com una hostilitat de la premsa francesa cap Espanya²⁰⁶.

L'actitud de la premsa francesa cap a Espanya i de l'espanyola cap a França era, com veiem, objecte de gran preocupació entre els representants diplomàtics i consulars, donada la seva funció de creadora d'opinió, però també perquè era una eina emprada pel govern per a fer política exterior de manera indirecta. El maig de 1913 el cònsol Bosseront escriu a Madrid i a París retratant de nou l'actitud de la societat catalana cap a França amb motiu del viatge del Rei Alfons XIII a París. Segons exposa, s'ha criticat la visita i la pròpia França des de gairebé tots els sectors polítics: la premsa conservadora de Barcelona havia estat contrària al viatge del Rei tot recordant l'actitud dels francesos respecte el cas Ferrer i Guàrdia (en un capítol posterior parlarem de la campanya francesa de protesta pel seu afusellament, viscuda pels conservadors com una campanya antiespanyola). Els diaris conservadors consideraven també que la influència francesa a Espanya ja era massa gran com per augmentar-la encara més. Els clericals havien vist l'acollida entusiàstica del Rei a França com un èxit del govern Romanones, al qual combaten. Els socialistes i republicans, per la seva banda, havien mostrat sorpresa per com una democràcia podia rebre un Rei. Resumint: el viatge reial *«no ha generat simpaties cap a nosaltres»*.

Per al cònsol, les idees d'apropament i d'aliança de la premsa francesa no trobaven a Catalunya gaire partidaris. *«Quina avantatge en trauríem?, diuen»*. Per ell, *«la premsa local és aquí menys submissa a la influència governamental que la de Madrid»*, i d'aquí venien els atacs rebuts per la visita reial. Segons Bosseront d'Anglade, aquesta premsa barcelonina expressava amb força exactitud l'opinió pública catalana

« que no és en realitat massa favorable a França, com ja he tingut l'honor d'explicar diverses vegades. La classe alta, la més intel·ligent, està influïda pel clergat, que no amaga la seva

205 Carta a l'ambaixada del 20-07-1911 de la mateixa capsula.

206 Carta del 03-08-1912 del cònsol suplent, Daniel Tétreau, a l'ambaixada, desplaçada a Sant Sebastià seguint el Rei, també del mateix fons. N'hi ha una còpia als ADP: CPCOM-NS-09.

hostilitat cap al nostre govern, i com que treu la seva riquesa de la indústria i del comerç interior no té cap interès a estrènyer els lligams que l'uneixen a un potent i perillós competidor. Quant al poble, és abans que res català, i si aplaudeix la Marsellesa, no és al cant nacional de França, sinó a l'himne de la República que ho fa. »

Una anàlisi tan diàfana dels sentiments de la població catalana cap a França no era freqüent. Però feia pocs mesos que s'havien constituït els protectorats francès i espanyol sobre el Marroc (amb les negociacions per a l'establiment dels seus límits) i la tensió internacional s'havia disparat amb les guerres balcàniques. L'actitud de la població i de les seves elits es començava a sospesar en vistes a la balança exterior d'amics i d'enemics.

El cònsol va poder comprovar l'encert de la seva anàlisi durant la visita de l'Ajuntament de Lió i de la seva cambra de comerciants a Barcelona, que tenia per objectiu difondre l'Exposició Internacional de Lió del 1914. Bosseront va constatar que *«ha estat molt ben rebuda, però és de remarcar que la societat, que aquí es compon quasi exclusivament del món dels negocis, se n'ha abtingut, i que l'acollida l'han fet la colònia francesa i la classe obrera»*²⁰⁷. El món dels negocis, doncs, seguia veient una competidora econòmica en França, o almenys en la industriosa regió tèxtil de Lió.

La imatge de l'actitud política dels catalans, 1909-1914

L' 11 de setembre de 1909 el ministeri d'Afers Estrangers telegrafia al consolat general de Barcelona preguntant si és cert el què diu la premsa francesa que solament els EUA, Noruega i Bèlgica havien respost a la invitació del govern espanyol al Congrés Esperantista internacional de Barcelona, que acabava aquell dia.

La resposta del cònsol, el recentment nomenat Bosseront d'Anglade, més enllà d'informar exactament de quins governs havien enviat un representant oficial i de donar xifres -espectaculars: 1300 congressistes de 33 nacionalitats-, ens retrata la popularitat d'aquest idioma entre els catalans i en quins sectors polítics:

207 ADN: Barcelone-B/C-133, cartes del 14-5-1913 de Barcelona a París i a Madrid. Text en francès a la nota 1 de l'apèndix d'aquest capítol.

*« El conjunt de la població de Barcelona sembla mostrar-se força disposada a acollir bé l'esperanto. Els medis catalanistes i els obrers, convertits per l'acció del grup «Espero Katalunya», ensenyen de manera constant la nova llengua en els seus clubs i cercles de reunió. El Congrés de Barcelona, doncs, ha trobat en aquesta ciutat un medi ben preparat. »*²⁰⁸

El to de la seva carta permet llegir entre línies una feblesa del sentiment patriòtic espanyol, en el sentit castellà.

Mesos més tard, Bosseront valora les eleccions del maig de 1910 i adverteix l'ambaixada del perill que suposa la progressió republicana i socialista davant dels regionalistes, que eren gent d'ordre:

*«l'element revolucionari ha agafat avantatge respecte l'element regionalista, les reivindicacions del qual eren menys perilloses per a l'ordre públic i podien, dins uns certs límits, ser satisfetes»*²⁰⁹.

La victòria de la coalició republicano-socialista (en què és elegit el primer diputat socialista de la història d'Espanya, Pablo Iglesias, del PSOE), havia envalentit els radicals i el cònsol temia nous disturbis en una ciutat agitada com era Barcelona:

«hi ha un fet cert: l'element antimonàrquic i revolucionari fa, a Catalunya, seriosos progressos i, sense ser pessimista, hom està obligat de tenir en compte l'opinió dels millors esperits que preveuen, en el futur, grans dificultats per a sa Majestat».

El cònsol s'adona de la vitalitat política de la circumscripció que li ha tocat i comença a comparar. No acaba de trobar lògic, però, que els catalans es considerin el centre de la vida política i que tot el que facin a Madrid sigui en funció seva:

*« L'opinió pública a Barcelona està sempre disposada a considerar Catalunya com l'únic centre polític del Regne i a buscar les causes dels actes del Govern entre els fets que es produeixen a Catalunya. És una manera de veure particularment agradable per al patriotisme regionalista, sigui dels partits de dreta o dels partits d'esquerra»*²¹⁰.

208 ADN: Barcelone- B/C-133. Telegrama del ministeri del dia 11 i resposta del consolat del dia 20.

209 ADN: Madrid-Ambassade-434. Informe del 8-6-1910. Carta de l'ambaixador Révoil a París del 11-6-1910 dins ADP: NS-09.

210 Carta a l'ambaixada del 28-06-1910, ADN: Madrid (ambassade)-B- 429. Mots originals en francès a l'apèndix, nota

El fet que té al tinter el parisenc Bosseront és l'aprovació recent del decret de cultes del govern Canalejas, que *«ha estat interpretat per tothom, aquí, com un afer local»*, com una concessió inicial a l'element anticlerical i per aplacar l'abrandament del republicans catalans (els lerroixistes)- Això ha alarmat els catòlics catalans i ha generat una agitació clerical que, reconeix, sembla lluny de la de Madrid o de Roma.

La feble adhesió al règim monàrquic és remarcada l'octubre següent davant la fredor amb què s'ha viscut l'aniversari de la reina d'Espanya:

« la major part dels catalans, en efecte, si no són republicans són regionalistes, i s'ocupen ben poc de la família reial.

M'ha semblat convenient d'assenyalar a Vostra Excel·lència aquesta indiferència de la població que no deixa de tenir la seva importància.²¹¹»

I la feble espanyolitat la destaca l'ambaixador Geoffray el febrer de 1911 durant el congrés de la Unió Republicana a Madrid:

«Els catalans, com sempre, han demostrat el seu esperit d'indisciplina al protestar contra la denominació d' «Unión Republicana Española»: han estat derrotats però la seva actitud ha continuat essent hostil»²¹²

Geoffray, nascut a París el 1852, doctor en dret, havia estat molts anys al servei de Paul Cambon, germà de Jules, a l'ambaixada de Londres i és un republicà jacobí exemplar²¹³. Geoffray veurà amb desconfiança el projecte de llei de Mancomunitats del govern Canalejas, que veu perillós:

«Degut justament al particularisme de determinades províncies espanyoles, i principalment de Catalunya, aquests perills són patents: com en l'antic projecte de Maura, el projecte de Canalejas tendeix efectivament a constituir agrupaments de províncies, Si bé l'objectiu ha de ser, és cert, purament administratiu, les seves atribucions poden estendre's fins l'infinit. N'hi haurà prou de dir que alguns d'aquests drets, l'exercici del quals poden reclamar els

2.

211 Carta del 25-10-1910 del consolat al Ministeri i a l'ambaixada, als ADP: CPCOM-NS09 *Question Catalane*. N'hi ha còpia als ADN: Barcelone-B/C-133. Text original a l'apèndix, nº3.

212 ADP: CPCOM-NS04, carta del 16-2-1911.

213 ADP: *Personnel*, 681-Geoffray. Una de les valoracions que fa el seu cap a Londres, Paul Cambon, certifica l'adhesió de Geoffray a la figura de la III República.

*agrupaments, són drets de l'Estat relatius, per exemple, a l'ensenyament, als ferrocarrils, a les carreteres, als boscos; i que els agrupaments tenen una «Junta» o assemblea de consells generals de la províncies mancomunades, un òrgan executiu o Consell des les províncies agrupades, i que és l'espectre de l'Estat dins de l'Estat el que s'aixeca amb la finalitat de revoltar-se si, fent servir les seves prerrogatives, el Govern dissolt la «Mancomunitat».*²¹⁴

La via de la mancomunitat de províncies és, per Geoffray, una via perillosa que un cop encetada pot no tenir marxa enrere, donada la capacitat de revolta que tindrien les províncies mancomunades si l'estat volgués recuperar les seves competències. Això sempre i quan sigui un afer de simple descentralització administrativa. Però és encara més perillós si s'hi barregen qüestions d'identitat: *«Degut justament al particularisme de determinades províncies espanyoles, i principalment de Catalunya, aquests perills són patents».*

Si no existís el nacionalisme català, la fórmula en si ja seria un perill; havent-hi el catalanisme, raó de més per a denegar la possibilitat de mancomunar províncies. Cap concessió, doncs, i centralisme a ultrança.

Què va dir l'ambaixador quan el govern espanyol del conservador Dato va acabar autoritzant per decret les mancomunitats al cap d'un any i mig?

D'entrada es va rendir a l'evidència que el problema de la descentralització administrativa

«era temible en aquest país, atès el particularisme gelós d'algunes províncies -per no parlar de les tendències separatistes catalanes- que el fan alhora necessari i perillós de resoldre».

Així, calia resoldre'l, malgrat que durant anys de parlar-ne i d'elaborar textos, fossin governs liberals o conservadors, no s'havia arribat enlloc,

«fos perquè el defensaven [el dret de mancomunar-se] amb poc convenciment, fos perquè trobaven en llur propi partit l'oposició d'alguna Cassandra que invocava els perills de l'Estat dins l'Estat».

Geoffray informa que a Catalunya s'ha rebut el decret com un inici de satisfacció, però que

214 ADP: CPCOM-NS05, carta del 6-7-1912 a París. N'hi ha una còpia dins ADN: Madrid (ambassade)-C-139 *Question Catalane*. Text original a l'apèndix, n°4.

«la major part dels seus òrgans regionalistes tenen cura de destacar que, fins i tot en el sentiment expressat per Dato, no es tracta sinó d'un primer pas. Volen així comprometre el President del Consell i és el perill de l'aventura. L'esdevenidor dirà si, entre el perill de ser arrossegat massa lluny i el de recular de nou amb dificultats amenaçadores, el gabinet en funcions no ha triat el perill menor.»²¹⁵

El 20 de gener de 1914 aquest ambaixador escriu a París que l'atorgament del dret de mancomunar-se no ha estimulat la vida política de la major part del regne:

«si en aquest país hom és procliu a les discussions llargues (...) encara és hora que hom surti dels camins fressats (...); allò nou disgusta i es tem encarar-lo ja que caldrien noves armes i altres plans: la sang mora corre encara dins de moltes venes espanyoles.»

Explica que s'ha parlat a Madrid d'una unió de províncies castellanès, a València de les de València, Castelló i Alacant, i que s'han celebrat conferències, però que res no va més enllà de les paraules.

«Amb una actitud completament diferent, Catalunya ha mostrat un cop més com n'és de diferent i com entén la seva diferència de la resta d'Espanya.»

Tan era així que Geoffray exposava que el propi representant del govern reial, el Sr. Andrade, governador civil de Barcelona, havia entrat dins d'aquesta dinàmica, presidint l'assemblea de constitució de la mancomunitat de les quatre províncies, declarant que amb ella s'iniciava una gran obra, i per acabar demanant, *«com si no fos un dret»*, que els estatuts fossin redactats en espanyol i no en català.

Geoffray no recull que el governador va demanar que els diputats de les quatre províncies parlessin en castellà i que aquests van cedir, fent-se tota la discussió dels estatuts en aquesta llengua²¹⁶. Però l'ambaixador sí que recull que les manifestacions regionalistes de l'assemblea de les quatre províncies no havien agradat a tothom. Aquest tothom es refereix al món polític i periodístic madrileny, *«que hi havia vist “el despertar de l'esperit estret i retrògrad d'un particularisme temut”», o fins i tot el renaixement del separatisme amb garantia de govern*. El governador civil

215 ADP: CPCOM-NS05, informe del 24-12-1913, *Organisation des “Mancomunidades”*. L'informe que esmentem a continuació del 20-1-1914 és del mateix fons, amb el títol *Les Mancomunidades en Catalogne. Situation politique*. N'hi ha una còpia dins ADN: Madrid (ambassade)-C-139.

216 PUIG I CADAVALCH, Josep, *Memòries*, pp.219-220.

de Barcelona havia estat cridat a Madrid i semblava -diu- que el president del consell l'havia desautoritzat.

En tot cas, acaba l'ambaixador, gairebé tota l'opinió pública i la premsa desitja oblidar aquest maldecap de la Mancomunitat:

«És prou més interessant pensar en les eleccions, saber qui triomfarà, si Dato o Romanones, si Maura o García Prieto; aquí es tracta d'un cercle tancat familiar on hom es bat amb tota delícia».

Una primera internacionalització del cas català via França. Jean Pélissier i els catalanistes.

Arribats al 1914 hem constatat que l'estat francès exercia, des del centre del poder, a les dues capitals, una acció contrària al nacionalisme català. A Madrid, els ambaixadors francesos a Espanya havien estat hostils al nacionalisme català. A París, la policia vigilava els nacionalistes radicals.

Però paradoxalment, serà França, la França jacobina, la via d'una primera internacionalització de la qüestió catalana.

El 1909 un jove periodista, Jean Pélissier, és enviat a Catalunya per *Le Matin* per entrevistar el condemnat Francesc Ferrer i Guàrdia. La seva serà l'única entrevista feta al pedagog afusellat. Sembla que és en aquesta estada a Catalunya que coneix Francesc Cambó, de la Lliga Regionalista, que l'iniciarà al problema català²¹⁷.

Entre 1910 i 1911 viatjarà per Àustria-Hongria, Croàcia, Irlanda i Catalunya com a corresponsal de *Le Matin* i s'especialitzarà en les minories nacionals. El 1912 impulsa, junt amb un nacionalista lituà, la *Union des Nationalités*, i en crea l'*Office Central des Nationalités*, amb seu a París, que editarà com a butlletí *Les Annales des Nationalités*. Dins el patronat de l'*Office* hi haurà els catalans Cambó i Puig i Cadafalch²¹⁸.

217 SOUTOU, Georges-Henri, «Jean Pélissier et l'Office central des Nationalités 1911-1918 : renseignement et influence », *Relations Internationales*, n°78, 1994, pàg. 154, i «Jean Pélissier et l'Office Central des Nationalités, 1911-1918: Un agent du gouvernement français auprès des nationalités», en SOUTOU (ed.), *Recherches sur la France et le problème des nationalités pendant la première guerre mondiale*, París: PUPS, 1995, pàg.12-13.

218 Xosé M. NÚÑEZ SEIXAS, «Espías, idealistas e intelectuales: La Union des Nationalités y la política de

Sota la presidència de Painlevé, diputat socialista, professor a la Sorbona i membre de Lliga dels Drets de l'Home, Pélissier organitzarà el I Congrés de les Nacionalitats, que se celebrarà a París el juny de 1912. La seva comunicació amb Catalunya és fluïda. *El Poble Català*, per exemple, li publica un article presentant l'esdeveniment²¹⁹. Al Congrés, enmig de representants de 24 nacionalitats, hi assisteix en Puig i Cadafalch, que hi fa un discurs presentant el cas català. El setmanari cultural i de pensament polític *Cataluña* li publica una entrevista el 28 de setembre, durant una estada a Catalunya de la mà del mateix Puig i Cadafalch. Pélissier mostra simpatia i sintonia amb el moviment catalanista.

El 1913 l'Office Central organitza unes conferències sobre l'«Art popular de les nacionalitats d'Europa» a l'Escola d'Alts Estudis Socials de París. En representació de la Joventut Nacionalista catalana hi assistirà en Folch i Torres²²⁰.

El juny de 1915, en plena guerra ja, un nou Congrés de les Nacionalitats tindrà lloc a París i el representant català serà l'Alfons Maseras, escriptor i intel·lectual que ja es trobava vivint a la ciutat des de 1910. Maseras formalitzarà, a França, doncs, les demandes d'autonomia catalanes en vistes a la sortida de la guerra.

L'esclat de la guerra

L'esclat de la Gran Guerra va canviar les prioritats de la diplomàcia francesa. Ara es tractava, d'entrada, de saber amb qui comptaven a favor seu. L'obsessió per guanyar sectors socials catalans, òrgans de premsa i partits per a la causa francesa, així com per evitar el suport als alemanys, va condicionar totalment l'anàlisi de la realitat catalana.

La colònia francesa viurà l'impacte de la mobilització. El 3 d'agost el cònsol telegrafiava satisfet pel patriotisme demostrat per la colònia francesa a la seva circumscripció: ja havien partit més de 800 reservistes i nombrosos desertors s'havien unit a l'esforç de guerra²²¹. Entre els mobilitzats hi havia

nacionalidades durante la I Guerra Mundial (1912-1919)», *Espacio, Tiempo y Forma*, Serie V, t. 10, UNED, 1997, pàg. 117-150.

219 *El Poble Català*, 12-4-1912.

220 VIDAL I JANSÀ, Mercè, *Teoria i crítica en el Noucentisme: Joaquim Folch i Torres*, pag. 96. Folch ja es trobava a París becat per fer un estudi sobre com implantar un museu tèxtil encarregat per la Junta de Museus.

221 ADN: Bcn-B-140

personal del consolat.

El catalanisme més radical es mobilitzarà formant el cos de voluntaris catalans, de la mà del Dr. Joan Solé i Pla. També es mourà el Centre Català de París. L'entitat presidida per Pere Balmaña, que és ara membre de la Cambra de Comerç Espanyola de París, havia mantingut el seu apoliticisme absolut. La constitució de la Mancomunitat, per exemple, no sembla haver motivat cap reacció d'adhesió. En canvi, sí que la va generar la concessió de la Creu de la Legió d'Honor a Pau Casals²²². Però ara, trencant amb la neutralitat del govern espanyol, el Centre Català farà d'intermediari entre el Comitè de Voluntaris i els soldats al front en el seu apadrinament²²³.

La mobilització pro-francesa del nacionalisme català intransigent no farà canviar, però, el parer d'un home clau al Quai d'Orsay com és Jules Cambon. Davant el conflicte provocat per unes declaracions procatalanistes del diputat pel Rosselló Emmanuel Brousse a Barcelona, el diplomàtic afirma de nou, ja al 1916, que

«El sentiment català és un sentiment d'estret particularisme que s'estén fins a la nostra Catalunya de Perpinyà»

I declara dies després que a Barcelona, on hi ha uns quants milers d'alemanys, *«la major part dels catalanistes no són republicans, sinó carlistes»*, recordant que aquests són germanòfils.

Cambon recorda de nou que, en tot cas, no s'ha de fer enfadar el govern i l'opinió espanyoles:

«He tingut sovint l'honor d'assenyalar els perills, des del punt de vista espanyol, de semblar afavorir el particularisme català. Seria el millor mitjà d'aixecar contra nosaltres el sentiment públic de les altres províncies i particularment de Madrid.»²²⁴

222 ANC: Fons Prat de la Riba, Epistolari-cartes rebudes (04.01) Conté cartes del Centre Català de l'Havana i del de Panamà amb felicitacions per la constitució de la Mancomunitat: no té cap felicitació per part del Centre Català de París. ANC: 367-Pau Casals, doc. n°2380, conté una carta del Centre del 19-1-1914 felicitant-lo per la condecoració.

223 David MARTÍNEZ FIOL, *Els "voluntaris" catalans a la Gran Guerra (1914-1918)*, Barcelona, PAM. 1991.

224 ADP: Guerre 14-18, n°473, cartes del 27-4-1916 i del 29-5-1916 de Jules Cambon al Ministeri.

PART II: DAVANT L'OBRERISME I EL REPUBLICANISME
REVOLUCIONARIS

Capítol 6. Abans que no tinguin ressò sobre la nostra frontera, 1895-1900

“Crec haver de cridar la vostra atenció sobre aquesta efervescència de natura subversiva que sembla manifestar-se a Espanya per tal que, en cas que esdeveniments greus que hom no pot predir però que cal preveure, es produïssin a Barcelona, pugueu manar les mesures que us semblaran útils abans que no tinguin ressò sobre la nostra frontera”²²⁵

Un cicle de violència

Des de la meitat dels anys 1880 Catalunya era escenari d'atemptats de signe obrerista que anaven seguits de repressions sovint indiscriminades. El malestar creat per la impossibilitat de millorar les dures condicions de treball, juntament amb la política repressiva de les llibertats d'associació i d'actuació sindical dels governs de la Restauració, explica en part la crisi a Catalunya de les opcions sindicalistes que representaven el socialisme i l'anarcocol·lectivisme. Mentrestant, creixia la base de l'anarcocomunisme i la seva deriva cap a l'acció violenta com a estratègia per a desencadenar la revolució social.

El període 1888-1892 fou el que concentrà més atemptats, amb una punta de violència el 1891, any en què hi hagué catorze explosions i set troballes de bombes. Tanmateix, van ser els grans atemptats de 1893 i 1896 els que van tenir major repercussió social i política i més ressò internacional. El primer fou el dirigit contra el capità general de Catalunya, el general Martínez Campos (autor del cop d'estat que va acabar amb la I República i va restaurar la monarquia borbònica), el 24 de setembre de 1893, durant la desfilada militar de la Festa Major de la Mercè en el seu pas per la Gran Via. L'obrer tipògraf Paulí Pallàs li va llançar dues bombes, sense èxit, provocant, però, un mort i setze ferits. El segon gran atemptat fou el llançament de dues altres bombes al pati de butaques del Liceu en plena representació operística per part de Santiago Salvador, el 7 de novembre següent, provocant vint morts i nombrosos ferits. El tercer fou l'atac contra la processó de Corpus de Santa Maria del Mar quan passava pel carrer de Canvis Nous el 7 de juny de 1896, d'autoria no

²²⁵ Informe rebut de Barcelona que el Ministre de l'Interior reproduceix al d'Afers Estrangers. 1 de maig de 1898 (ADP: NS01 *Dossier générale*). Vegeu la cita original al nº 1 de l'apèndix.

reivindicada, amb 12 morts i una cinquantena de ferits²²⁶.

Aquests tres atemptats es diferencien dels anteriors pel nombre de víctimes i pel seu caràcter indiscriminat; però també perquè apunten a uns actors ben identificats políticament (l'Exèrcit i l'Estat; la burgesia i el capitalisme; l'Església catòlica), mentre que abans es tractava sobretot d'atacs amb enginys de menor potència a fàbriques, domicilis de fabricants o, en algun cas, a la seu de la Patronal, en el marc de conflictes laborals específics (el *petardisme*, en paraules de Josep Termes). A més, foren atemptats explícitament anarquistes, reivindicats des d'aquesta òptica pels seus autors (amb els dubtes no aclarits respecte de l'atemptat de Corpus de 1896).

França havia patit una etapa semblant d'atemptats d'aquesta nova índole entre 1892 i 1894. Començà amb les bombes de Ravachol del mes de març de 1892, i continuà amb les de Vaillant, d'Émile Henry i amb l'assassinat del President de la República, Sadi Carnot, a mans de l'italià Caserio el febrer de 1894. Aquest darrer atemptat, però, va ser la fi de la “propaganda pel fet” -en la seva versió terrorista- a França. Hi va contribuir l'aprovació de lleis repressives (que la premsa socialista va titllar de “lleis perverses”²²⁷), però, com assenyala Jean Maitron, també hi ajudà l'assossegament que comportà el “savi veredict” del Judici dels Trenta, que va absoldre els principals líders anarquistes (entre els quals Jean Grave i Sébastien Faure) i, sobretot, la condemna pels mateixos anarquistes de la “dinamita individual”²²⁸.

Els atemptats i els “màrtirs” francesos foren l'exemple i el precedent de la “tríada terrorista de 1893-1896”²²⁹ que va patir Barcelona, amb la diferència que a Catalunya serà on es produiran els atemptats més indiscriminats i on aquesta mena de violència perdurarà més (el 1903 comença un

226 Les dades respecte el nombre d'atemptats i de morts i ferits estan extretes de DALMAU, Antoni, *El procés de Montjuïc. Barcelona al final del segle XIX*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona / Editorial Base, 2010. És l'obra de referència respecte els atemptats anarquistes que hem esmentat i respecte el procés de Montjuïc al qual ens referirem més tard.

227 “*Lois scélérates*”: consideraven que atemptaven algunes de les llibertats fonamentals.

228 MAITRON, Jean, *Ravachol et les anarchistes*. Paris, René Juillard, 1964, pp.9-24. Una introducció clàssica a aquesta etapa del mateix autor és *Le mouvement anarchiste en France*. Paris, Maspéro, 1975. Respecte la violència, no hem de perdre de vista, però, que no va ser una opció majoritària dins del moviment anarquista, i que tampoc no esgotava el significat que es donava a la idea de la “propaganda pel fet”. En quant a la persecució del terrorisme, Juan Avilés posa l'èmfasi en l'eficàcia de la repressió a França, que fou selectiva i evità la persecució indiscriminada contra el moviment anarquista, al contrari del que va succeir a Espanya i que, conjuntament amb Àngel Herrerín, caracteritza com a “propaganda per la repressió”. Vegeu, per a la primera qüestió, AVILÉS, Juan, “El terrorismo anarquista como propaganda por el hecho: de la formulación teórica a los atentados de París, 1877-1894”, *Historia y Política*, n.21 (2009), pàgs. 169-190, i la visió contrària a les detencions massives, a la pena de mort i a un acord internacional específic contra l'anarquisme del propi director de la Seguretat francesa d'aleshores, François Goron (*Les Memoires de M. Goron, Ancien Chef de la Sûreté. IV: La police de l'avenir*. Paris: Flammarion, 1897, pags.287-301). Per a la segona, AVILÉS, Juan; HERRERÍN, Àngel, “Propaganda por el hecho y propaganda por la represión: anarquismo y violencia en España a fines del siglo XIX”, *Ayer*, 80 (2010), pp.165-192, i HERRERÍN, Àngel, «Espanya: la propaganda por la represión, 1892-1900», a J. Avilés i A. Herrerín, (ed). *El nacimiento del terrorismo en Occidente: anarquía, nihilismo y violencia revolucionaria*, Madrid: Siglo XXI, 2008.

229 Expressió que fa servir Antoni DALMAU (2010: p.42)

segon cicle d'atemptats, com veurem).

La presència a Catalunya d'anarquistes francesos i italians, refugiats, va ajudar a crear una situació entre l'anarquisme català semblant a la que es vivia a França i a Itàlia i, segons la Teresa Abelló, així com s'acollien les idees doctrinals que venien de fora també s'acollien les propostes d'actuació, en aquest cas la incitació a la violència²³⁰. El terrorisme anarquista era un fenomen essencialment internacional, en què uns militants que compartien opinions i lectures podien fer passar a través de les fronteres cartes, premsa, explosius i creuar-les ells mateixos, disposats a venjar els companys d'un altre país o bé cercant-hi refugi. Recordem que entre 1894 i 1901 hi ha set assassinats de caps d'estat o de govern, cinc dels quals a mans d'italians.

No ha d'estranyar, doncs, que els estats reaccionessin cooperant per a la seva repressió, intentant, en diverses ocasions, acords “antianarquistes”. De totes maneres, no s'ha de sobrevalorar la coordinació transfronterera d'uns i altres, la major part del temps força limitada, sinó absent.

En la dècada de 1890 França havia institucionalitzat la vigilància policial de l'anarquisme i establert un fitxer d'anarquistes seguint el mètode antropomètric d'A. Bertillon, que després seria adoptat arreu d'Europa²³¹. Respecte la seva acció a l'estranger, va intensificar el seguiment de l'anarquisme a Espanya i, si a principis dels 90 el feia des del post fronterer francès de Cervera de la Marenda (*Cerbère*) per mitjà del seu Comissari especial de ferrocarrils, a partir de 1895 passà a fer-ne la vigilància des de Barcelona mateix a través d'un *Comissari Especial delegat a Espanya* instal·lat al Consolat General de França de la Ronda Universitat²³². Un comissari que disposava de llistes “*dels anarquistes o individus considerats com podent ser perillosos (francesos i estrangers, -excepte espanyols-) residents o de pas a Espanya*”, bona part dels quals habitaven a Barcelona i rodalies²³³.

230 ABELLÓ I GÜELL, Teresa, “El proceso de Montjuïc: la condena internacional al régimen de la Restauración”, *Historia social*, nº14, tardor 1992, pp.52 (una primera versió d'aquest text es troba a *Estudios de historia social*, nº40-41, 1987). Respecte l'extensió del terrorisme anarquista, Avilés formula interessants reflexions sobre el terrorisme com a opció estratègica i com a fruit de la difusió “epidèmica” de representacions mentals en la seva introducció a AVILÉS, Juan; HERRERÍN, Ángel (2008).

231 Sobre el mètode Bertillon, ideat originalment per reconèixer les persones que ja havien estat detingudes o condemnades, podeu veure BERLIÈRE, Jean-Marc, *Le monde des polices en France : XIXe-XXe siècles*. Bruxelles: Éditions Complexe, 1996. Pp. 43 i ss. No s'adopta a Espanya fins a l'estiu de 1895, quan es crea el Gabinet Antropomètric i Fotogràfic de Barcelona (DALMAU (2010: p. 247)).

232 Vegeu l'informe sobre l'activitat del consolat de l'any 1896, del 13 de març de 1897, que inclou un descripció de les funcions del comissari especial (ADN: Barcelona-B-64).

233 Un exemplar d'aquesta llista es pot consultar als Arxius de la Prefectura de Policia de París (APPP): Ba 1511-*Affaires anarchisme-Espagne*, “*Liste des anarchistes ou individus considérés comme pouvant être dangereux (français et étrangers, -espagnols exceptés-) qui résident ou voyagent en Espagne*”. En parla també, reproduint algun exemple dels fitxats i fent la mateixa observació sobre la seva concentració a Barcelona, FRANTZ, Jean-Paul, *Renseignements généraux: Hautes-Pyrénées, III République, 1875-1940: réflexion sur la police politique*. Biarritz, Atlantica, 2000 (pp.185-187).

Les preocupacions franceses

El punt de vista, les actituds i l'acció desenvolupades per l'estat francès respecte de l'obrerisme revolucionari català partirà de la constatació que el perill revolucionari a Espanya es concentrava a Catalunya. De fet, la major part de la informació sobre anarquisme i moviments revolucionaris espanyols que recullen els representants de la República fa referència al Principat. Una informació que, en el cas d'Afers Estrangers, no s'arxiva dins dels dossiers generals de política interior d'Espanya, ni tan sols dins del de “*Agitacions revolucionàries 1896-1914*”, sinó dins de les carpetes de “*Qüestió catalana 1896-1914*”. Aquest detall permet veure que les autoritats franceses entenien que la singularitat catalana raïa en el seu potencial de conflicte, en l'acumulació de rebel·lions contra l'estat, fossin nacionalistes o obreristes.

La concentració de revolucionaris a Catalunya farà que, com hem dit, el Comissari Especial per al seguiment i repressió de l'anarquisme a Espanya, que depèn directament del Director de la Seguretat francès, s'instal·li a Barcelona, i no pas a la capital, Madrid, o a qualsevol altre ciutat espanyola. De fet, quan el desembre del 1895 el Ministeri de l'interior francès elabori la llista esmentada d'anarquistes o individus presumptament perillosos vivint o viatjant sovint a Espanya, la major part apareixen residint a Barcelona.

El seguiment de l'obrerisme revolucionari català per part de la policia francesa s'havia intensificat en començar la dècada de 1890. El comissariat especial de ferrocarrils i de la frontera de Cervera de la Marenda actuava com observatori de les agitacions espanyoles. Des del juliol de 1889 estava ocupat per Édouard-Marcellin Thiellement, agent nascut el 28-10-1855, que havia entrat al servei el 1883 i que ocupava fins aleshores el comissariat especial de Bourg-Madame, a la frontera cerdana. La seva col·laboració amb les autoritats espanyoles li valgué la concessió per la reina regent de la creu de l'Ordre d'Isabel la Catòlica el maig de 1892, a proposta del general Blanco, capità general de Catalunya, i del comandant de la brigada de frontera de Figueres, Rivera²³⁴. Amb els atemptats contra Martínez Campos i del Liceu de l'any 93 l'atenció i el seguiment de l'anarquisme català es reforça. El gener del 94 la Direcció de la Seguretat francesa obté el llistat, la fitxa i la fotografia de cent seixanta-sis individus “considerats compromesos en l'atemptat del teatre del Liceu” d'octubre

234 ADPO: 4M28.

del 93, llistat que comunicarà a la Prefectura de Policia de París²³⁵. Es tracta, lògicament, de documentació cedida per la policia espanyola. Finalment, el 25 d'octubre de 1894 el Director de la Seguretat, en nom del Ministre de l'Interior i president del Consell de ministres, decreta el nomenament de Thiellement “en missió a l'estranger”. La seva destinació concreta no es comunica oficialment, ni tan sols al seu superior, el Prefecte dels Pirineus Orientals²³⁶. Entrem, doncs, en una nova etapa de les relacions policials franco-espanyoles.

La primera preocupació de les autoritats franceses serà la proximitat geogràfica d'aquest nucli revolucionari. Barcelona és un centre d'agitació a les portes de França, amb un “*element anarquista molt nombrós i molt potent*” i, segons el comissari especial Thiellement, aleshores encara a Cerbère, no suficientment vigilat²³⁷. Un centre anarquista que acull un flux de francesos que s'instal·len a Catalunya, alguns per feina, però d'altres com a desertors o pròfugs del servei militar, i que conviuen amb anarquistes d'altres procedències, notablement d'Itàlia. Les relacions que s'estableixen entre ells i els anarquistes locals rep interpretacions contradictòries per part d'aquest comissari francès. Després de l'atemptat del Liceu de novembre de 1893 afirma que és entre els rodamons estrangers on els caps anarquistes catalans recluten la seva mà d'obra i assenyala el risc que comporta l'existència d'un col·lectiu de delinqüents i desclassats estrangers a Barcelona²³⁸. El 1896, en canvi, ja sobre el terreny a Barcelona i després de l'atemptat de Corpus, afirmarà que “*els anarquistes catalans no són gens internacionalistes, sinó més aviat autònoms, i simpatitzen molt poc amb els estrangers*”²³⁹.

Aquesta proximitat geogràfica facilita que, a cada repressió anti-anarquista o anti-obrera a Catalunya, li segueixi un èxode de revolucionaris cap a França que provoca temors a les autoritats franceses per les vinculacions que estableixen amb els agitadors locals i per la por que hi actuïn²⁴⁰. A més, genera maldecaps concrets: obliga a incrementar la vigilància fronterera, a distingir els individus considerats perillosos i a decidir-ne l'autorització de pas o no, a seguir-ne els passos i a vigilar els nous nuclis de revolucionaris espanyols refugiats. D'altra banda, els esdeveniments que tenen lloc a Catalunya troben ressò a l'interior de França, i en alguns casos generen mobilitzacions

235 APPP: Ba 1511.

236 ADPO-4M28.

237 AN: F7-12725. Informe al Director de la Seguretat del 8 de novembre de 1893.

238 AN: F7-12725. Idem de l'11 de novembre de 1893.

239 ADN: esborrany dins *Barcelone-B/C-130* i original a *Madrid-B-64*. Vegeu els mots originals en la cita nº2 de l'apèndix.

240 El desembre de 1893 el Ministeri de l'Interior francès mana a tots els prefectes de França de fitxar tots els anarquistes estrangers residint a França (AN: F7-12507, carta del 8-12-1893). Vegeu, de passada, PREMISLER, Sylvie, “L'émigration politique espagnole en France (1872-1876, 1894-1912)”, *Caravelle. Cahiers du monde hispanique et luso-brésilien*”, nº21, 1973. Toulouse-Université de Toulouse-Le Mirail.

de solidaritat o de protesta que acaben esquitxant, per activa o per passiva, els governants francesos.

Tot plegat, doncs, implica noves preocupacions en termes de seguretat interior que ens condueixen a la segona preocupació de les autoritats de la República: les relacions amb Espanya per a la repressió del terrorisme, que topa amb la diferent política peninsular respecte l'anarquisme i, en concret, davant els atemptats: simplificant, una major llibertat política i una repressió selectiva a França davant la repressió indiscriminada i la criminalització de tot el moviment anarquista a Espanya. Això complica la cooperació hispano-francesa per reprimir el terrorisme anarquista. Aquesta cooperació, segons els representants francesos, havia de partir del fet que Barcelona era una ciutat que acollia molts estrangers -entre ells anarquistes- que eren poc controlats i que es feia necessari un acord entre els dos governs que permetés saber quan passaven d'un país a l'altre, a més d'esperar un major coneixement i control per part de la policia espanyola dels existents a Catalunya. La idea era que cada país reduís el nombre d'estrangers perillosos i controlés els seus nacionals. Així es buscava dificultar que actuessin en el país veí²⁴¹.

La tercera gran preocupació francesa, que es troba en bona mesura a la base de les anteriors, serà les deficiències de la vigilància policial a Barcelona. En un informe del 23 de juny de 1896²⁴² al Ministeri de l'Interior poc després de l'atemptat de Corpus, el Comissari especial Thiellement exposa que la vigilància de la policia de Barcelona havia estat nul·la en creure que la *secta* anarquista estava desarticulada després de la repressió dels atemptats del 93. I això malgrat els avisos que els feien arribar des del consolat respecte els agitadors locals o estrangers.

Thiellement explica detalladament als seus superiors de París l'estat dels diferents cossos de vigilància i policia de Barcelona. Constata el seu insuficient número, que estan “*mal reclutats, mal dirigits i més mal pagats*” (el cap de policia, Freixa, treballa pluriempleat com a agent de banca i assessor comercial)²⁴³. Respecte la policia, en concret, es queixa de la inestabilitat dels inspectors (que repercuteix en la dels agents) degut a què el seu càrrec va lligat als polítics, i cada canvi de govern significa la interrupció dels seus serveis. Thiellement sosté que caldria reorganitzar de dalt a baix el servei, amb una fusió de cossos a l'estil del què s'ha fet a París i Lió, i començant per crear arxius i oficines de policia perquè, “*cosa trista de dir, els arxius i les oficines no existeixen pas, havent-hi com hi ha el costum de fer la policia amb els ulls i la memòria*”. Així, no li poden donar informacions quan les demana perquè no hi ha arxius. Tampoc hi ha registre d'antecedents penals.

241 Vegeu les propostes d'actuació del comissari Thiellement al seu cap, a AN: F/12725. Carta del 8 de novembre de 1893.

242 ADN: *Barcelone*-B/C-10 i ADP: NS08 (en aquest segon cas, annexat a la carta del cònsol al MAEF, n°167, del 30 de juny del 1896).

243 En relació a la insuficient dotació de la policia de Barcelona i província, vegeu GONZÁLEZ CALLEJA (1998: 279-281) i DALMAU (2010: 28-31).

Sovint no recorden el delicte ni la pena pronunciada a malfactors que són detinguts repetides vegades.

“Si afegim a tot això l'empipador costum que tenen els inspectors de policia de crear arxius personals que s'enduen a casa quan són cessats, vet aquí els resultats negatius que es poden obtenir. Aquesta manera de fer de la policia és certament particular d'Espanya, i no se l'en pot pas felicitar”

Respecte els anarquistes, i malgrat l'experiència del 93,

“cada inspector (dels principals) té la seva llista particular, molt incompleta d'altra banda, que manté curosament amagada; en aquesta llista hi figuren sense ordre ni indicacions suficients tots els individus que formen part dels sindicats obrers (forners, ferrers, carreters, etc.) de manera que cada llista comprèn 3000 o 4000 noms dels quals només 300 poden professar idees anarquistes. En cas d'esdeveniments greus com el del 7 de juny hom arresta d'entrada els individus ja detinguts en atemptats precedents, tot i que la majoria no siguin sinó platònics havent estat objecte de sobreseïment, després es continua arrestant a l'atzar a partir dels més petits indicis, i tot seguit es procedeix per eliminació”.

El comissari ja havia assenyalat aquests defectes de les forces de seguretat espanyoles tres anys abans, el 1893, de Cervera de la Marenda estant (on era Comissari especial de ferrocarrils a la frontera), quan havia suggerit al Ministre de l'Interior les mesures que havien de prendre els dos governs dirigides a evitar les anades i vingudes d'estrangers perillosos a través de la frontera, considerat per ell aleshores com a important per evitar la repetició d'atemptats com els que s'havien comès²⁴⁴, entre elles la creació d'un servei de policia a l'estació de França que assenyalés a l'inspector de Port Bou la sortida d'anarquistes o de sospitosos cap a França.

El comissari expressa la seva impressió que el govern espanyol coneix la insuficiència de la policia de Barcelona, però que ignora d'on venen els seus defectes essencials i que

“estaria molt satisfet si se li fessin veure de prop. Tot porta a creure que si hom li proposés de posar un dels nostres alts funcionaris de la policia a la seva disposició per reorganitzar la de Barcelona i d'altres ciutats d'Espanya, acceptaria agraïda”²⁴⁵.

244 Informe de l'11 de novembre de 1893 (AN: F7-12725)

245 Informe ja esmentat del 23 de novembre de 1896. Vegeu les cites textuais n. 3, 4, 5 i 6 de l'apèndix.

Desconeixem la resposta de París al suggeriment del comissari. Sí que sabem, en canvi, que és puntualment informat de l'aprovació el 2 de setembre de 1896 pel govern Cánovas d'una nova llei de repressió de l'anarquisme (en què la jurisdicció militar substitueix l'ordinària), de la creació el 15 del mateix mes d'un cos especial de policia judicial de vigilància de l'anarquisme, i que el 10 de novembre s'aprova la implantació d'un gabinet antropomètric a Barcelona. Thiellement enviarà una traducció del primer decret a París, informant de les crítiques que rep de la premsa espanyola, i el Ministre d'Afers estrangers francès demanarà al seu ambaixador Reversaux que li enviï dues còpies més d'aquesta Llei²⁴⁶. El gener del 97 Thiellement escriu avançant que el probable nou cap de la policia judicial de Barcelona seria el tinent Portas, “*jove, actiu i intel·ligent*”. Aquesta bona opinió de Portas la seguirà mantenint els següents mesos, un cop celebrat el consell de guerra i malgrat la campanya a París de denúncia de les tortures de Montjuïc que situen Portas a l'ull de l'huracà²⁴⁷.

L'atemptat de Canvis Nous i el paper del consolat francès.

L'atemptat del 7 de juny de 1896 contra la processó de Corpus de la parròquia de Santa Maria del Mar, al seu pas pel carrer dels Canvis Nous, va trencar la relativa calma que s'havia viscut el 1894 i 1895 en quant a accions violentes i va semblar agafar desprevingudes les autoritats governatives espanyoles. La documentació d'arxiu, però, ens revela un sorprenent protagonisme del consolat francès, que havia establert una relació força estreta amb aquestes autoritats i amb les forces d'ordre a través del comissari especial per Espanya, Thiellement. Un paper que resulta destacat a l'hora de passar informacions al govern civil de Barcelona sobre les agitacions clandestines de reunions anarquistes gràcies als confidents del consolat i que contrasta, en canvi, amb la seva inhibició davant la sentència i posterior execució d'un ciutadà francès com a autor del brutal atemptat d'aquell dia de juny.

La col·laboració de tipus policial entre les autoritats de la província de Barcelona i el consolat

246 Informe Thiellement al Ministeri de l'Interior francès del 9 d'octubre de 1896 (ADP:NS-8) i carta del Ministre a Reversaux del 12-12-1896 (ADP: 37CP-929 Espagne1896).

247 Carta del 12-1-1897 (ADN: Madrid-B-64). Narciso Portas Ascanio, nascut a L'Havana el 1861, tinent de la guàrdia civil, havia estat destinat a Barcelona el 1890 on ja havia destacat com a repressor de les vagues obreres d'aleshores i de la mobilització estudiantil de 1893 (GONZALEZ CALLEJA, Eduardo, *La razón de la fuerza. Orden público, subversión y violencia política en la España de la Restauración (1875-1917)*. Madrid, CSIC, 1998, p.276, i DALMAU (2010: pp.369-379). Respecte la llei de repressió, tenia una duració de 3 anys, prorrogables. El 1899, a l'exhaurir-se, es va prorrogar un any més. Vegeu NÚÑEZ FLORENCIO, Rafael, *El terrorismo anarquista, 1888-1909*. Madrid, SigloXXI, 1983, pp.89-90.

francès havia començat amb l'arribada del comissari especial Thiellement, que ja el febrer de 1895 rep del cap de policia de Barcelona, Francesc Plantada, un llistat de quatre anarquistes francesos instal·lats a Barcelona, el més conegut dels quals és Tomàs Ascheri²⁴⁸. La col·laboració continuarà quan Plantada sigui rellevat per Daniel Freixa.

El novembre de 1895 en Thiellement comunica a les autoritats espanyoles les informacions recollides per un confident del consolat infiltrat en una reunió d'anarquistes partidaris de l'acció violenta. Aquesta trobada, que s'havia de fer inicialment a La Salut de Sabadell, havia tingut lloc a Can Boada, una masia de Viladecavalls, prop de Terrassa. Hi havien assistit -segons l'informador- quinze persones, tres de les quals eren italianes i tres més franceses, no conegudes del comissari. En general eren individus poc importants (el comissari considera que no hi van assistir anarquistes destacats, cosa que mostrava la feblesa del moviment), tret d'en Tarrida, que hi va dur la veu cantant. Essencialment i sempre segons el confident, s'hi parlà d'estar preparats per si l'ocasió requeria reprendre la propaganda pel fet²⁴⁹.

Mesos després, l'abril de 1896, el comissari va rebre informacions d'un confident sobre diverses reunions anarquistes dutes a terme amb grans precaucions. L'objectiu seria estar preparats per reprendre la "propaganda pel fet" de cara al 1er de Maig si les circumstàncies ho requerien. En aquestes reunions s'hi haurien donat instruccions per a la fabricació i emmagatzematge de bombes. Haurien estat dirigides per en Gaietà Oller i cap francès no hi hauria participat, tret de la primera, en què hi assistí un anomenat (o que es feia anomenar) Louis Daniel, originari de Marsella, i un italià, Michel (*sic*) Angiolillo (el futur assassí de Cánovas del Castillo). Thiellement, tot i considerar un xic exagerades les informacions, va informar-ne el Govern Civil de Barcelona i el Ministeri de l'Interior francès, mentre el cònsol Ponsignon n'avisava el Ministeri d'Afers Estrangers a París²⁵⁰. Tanmateix, el consolat s'assabenta d'una reunió celebrada el dia 25 d'abril al Cercle dels Carreters del carrer d'en Jupí de Barcelona en què es decidí que les bombes, sembla que ja fabricades, les tindrien en custòdia en Llopart (en realitat Llombart), en Noguères (en realitat, Nogués) i en Josep Molas²⁵¹. Pocs dies abans de la bomba de Corpus, a més, el cònsol francès va tenir diferents

248 ADN: Barcelone-B/C-10

249 Informe del comissari Thiellement a la Direcció de Seguretat del Ministeri de l'Interior francès, de 27 de novembre de 1895 (ADN: Barcelone-B/C-10). Vegeu-ne la transcripció sencera en l'annex 3.1. El confident assenyala com a assistents coneguts en Tarrida, en Comellas i en Torrens. El segon podria tractar-se d'en Joan Comellas, de Sabadell, i el darrer d'en Jaume Torrens i Ros, de Barcelona, editor del breu *Ariete anarquista*. Vegeu el seu perfil dins el *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans*, Barcelona: Universitat de Barcelona / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000. En F. Tarrida del Marmol, de família burgesa, enginyer i escriptor, és prou conegut com a referent intel·lectual de l'anarquisme català i espanyol.

250 Carta de Thiellement al Ministeri de l'Interior francès del 22 d'abril de 1896 (ADN: Barcelone-B/C-10 *Anarchistes (1895-1899)*) i cartes del cònsol Ponsignon del 23 i 27 d'abril al MAEF (ADP: NS08 *Question catalane*).

251 Carta del cònsol al MAEF, del 27 d'abril (ADN: Barcelone-B/C-10).

entrevistes amb el governador civil i amb el cap de la policia, que estava inquieta per una sèrie de telegrams en llenguatge convingut procedents de ciutats franceses i destinades a individus de Barcelona²⁵².

Tot i que les informacions dels confidents cal prendre-les amb cautela, val la pena tenir-les molt presents. Oimés quant una d'aquestes filtracions franceses acaba convertint-se en el nucli del relat de l'acusació durant el procés judicial, els individus que hi apareixen es comptin entre el grup dels torturats i un confident francès acabi sent acusat de l'autoria de l'atemptat. Ens referim, en primer lloc, a la informació obtinguda respecte la reunió del Cercle de Carreters i el paper d'en Nogués i d'en Molas en la tinença d'explosius, que seran processats, sentenciats i executats com a còmplices. En segon lloc, respecte del confident acusat, ens referim a en Tomàs Ascheri, a qui ja hem esmentat. Anarquista francès refugiat a Barcelona per desertor, es va vincular al nucli anarcocomunista de Gràcia dels Borràs i Hugas i va acabar sent imputat, sentenciat i executat com autor material del llançament de la bomba de Corpus. Havia nascut el 3-8-1869 a Marsella, era obrer jornalero i fill de pares italians de la Ligúria. Abandona el seu regiment el novembre del 1891 i el febrer del 1892 es troba ja a Barcelona, on és detingut en un centre anarquista després de la bomba de la plaça Reial²⁵³. El seu pare, Barthélémy Ascheri, fou expulsat de Marsella, - on vivia des de feia trenta anys amb la resta de la família - per àcrata el juliol de 1894. *“Estava afiliat a la secta anarquista de la qual n'era un dels organitzadors, i mantenia relacions amb el seu fill, desertor de l'exèrcit francès, anarquista militant”*²⁵⁴.

No hem trobat en la documentació francesa, -consular o policial-, la identitat del confident (o confidents)²⁵⁵. El propi Ascheri, però, va explicar en una carta escrita a la presó i que suposadament

252 Cartes del 8 de juny del comissari al Governador civil de Barcelona (ADN: Barcelone-B/C-10) i del cònsol al MAEF (ADP: NS08) i a l'ambaixador (ADN-Mad-B-64; esborrany a ADN-Barcelone-B/C-130), i circular d'Interior/Sûreté al Prefecte de Policia de París n°36303 del 10 de juny (APPP: Ba 1511-*Affaires anarchisme. Espagne*)

253 Segons la seva fitxa militar havia estat declarat desertor el 26 de gener de 1892. La seva mare es deia *Marie Carmeline Fossati* i el seu nom complet era *Thomas Jean Baptiste Ascheri*. (ADeptBR: 1R1107, matrícula 2470). La seva detenció del 12-2-1892 a DALMAU (2010, p. 393).

254 Vegeu el seu dossier policial als AN-Pierrefitte: 19940432/247 *Ascheri, Barthélémy*. Va demanar la nacionalitat francesa l'agost del 95, amb l'objecte de poder tornar a França, però fou rebutjada pel Prefecte del departament. En ella consta que Tomàs era desertor a instàncies del pare. *Barthélémy* tenia cinquanta anys en el moment de la seva expulsió i tres fills (el nostre *Thomas*, en *Michel* -nascut el 1875- i una filla, de qui no se'n diu el nom, casada amb un francès). La seva expulsió de França es produeix quan Tomàs ja està vivint a Barcelona. Ignorem si aquest el va ajudar d'alguna manera i on s'acabà instal·lant. *Barthélémy* apareix en el llistat descriptiu d'anarquistes estrangers expulsats de França de juliol de 1894 (APPP: Ba 1501).

255 En canvi, hem trobat la documentació que fa referència al rebuig de dos aspirants a talp. Entre febrer i març de 1895 el consolat intercanvia correspondència amb la Direcció de Seguretat respecte un tal Noël de Thierry, que ofería els seus serveis en base a unes informacions que, contrastades per la policia francesa, resultaren ser molt poc veraces. Thierry havia estat un dels detinguts després de la bomba del Liceu (DALMAU (2010, p.174). Un any més tard, just després de l'atemptat de Corpus, un tal Urbain Cavaillé, domiciliat a Girona, veu també rebutjada la seva oferta de fer d'indicador del consolat. Vegeu ADN: Barcelone-B/C-10.

va aconseguir fer sortir la vigília del seu afusellament, que havia acceptat fer de confident del consolat francès a finals de juliol de 1895, veient-hi la possibilitat d'afavorir els seus companys refugiats. Hi explica que el març de 1896, a proposta del mateix cònsol, havia passat a ser-ho del governador civil de Barcelona, Valentín Sánchez de Toledo, moment en què s'enemistà amb el cap de policia Daniel Freixa, a qui atribueix la responsabilitat de l'atemptat. El cessament del governador i l'arribada d'un de nou, Eduardo Hinojosa, a finals de maig de 1896, pocs dies abans de l'atemptat, hauria interromput aquesta breu col·laboració²⁵⁶.

Que fos Ascheri confident del consolat encaixa amb el fet que el seu nom estigués entre les mans de Thiellement des de febrer de 1895 i que fos francès, cosa d'altra banda que lliga amb detalls dels informes d'un talp que era capaç d'apreciar que "*Tarrida parlava molt bé el francès*". A més, la seva al·legada voluntat d'ajudar els seus companys refugiats podria confirmar-se amb les probablement falses informacions que contenia, per exemple, l'informe esmentat de novembre de 1895: cap dels tres noms francesos -cognoms molt comuns- no apareix en la documentació policial posterior, ni es troben entre la gairebé vintena de ciutadans francesos detinguts després de l'atemptat, ni tampoc surten en la bibliografia existent sobre l'anarquisme francès, i els acords de la trobada que exposa són, també, insubstancials. Ignorem, però, si era ell el confident que va proporcionar les informacions sobre les reunions d'abril al Cercle de Carreters, que feien referència a l'existència d'uns preparatius que Ascheri hauria negat (si fem cas a l'esmentada confessió publicada per *L'Intransigeant*).

En tot cas, les dades proporcionades pel consolat francès de Barcelona jugaran un paper important en el relat d'acusació de la causa judicial que serà coneguda com a Procés de Montjuïc, mentre que un doble llistat d'anarquistes d'un confident de la policia anomenat Joaquim Llagostera seria -sembla- la guia seguida per a les detencions dels principals noms implicats²⁵⁷. Després de l'atemptat, el Cònsol i el Comissari francès es trobaran amb què

“Des del dia de l'atemptat, aquest Consolat General es veu assaltat per les demandes de les autoritats locals, a les quals intentem satisfer fent tots els esforços possibles. La recerca i la captura de tots els malfactors anarquistes és una qüestió de preservació internacional a la qual el Cònsol General està disposat a prestar el seu concurs més actiu”²⁵⁸.

256 Aquesta carta va ser publicada per *L'Intransigeant* el 16 de maig de 1897. Segons s'hi diu, Ascheri n'havia enviat una còpia al seu director, Henri Rochefort, una altra a Alejandro Lerroux, director de *El País*, i una tercera a la seva mare. Vegeu-la a <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k7808631.zoom.langES>

257 Segons l'article datat el 26 de maig de 1900 publicat al Suplemento de la Revista Blanca en edicions successives i citat per DALMAU (2010, p.387).

258 Informe de Thiellement del 10 de juny de 1896 al Ministre de l'Interior: « *Depuis le jour de l'attentat, ce Consulat*

L'atemptat -que va provocar, recordem-ho, dotze morts i una cinquantena de ferits, gairebé tots ells de condició social humil i que no va afectar cap de les autoritats-, va comportar un immediat increment en la vigilància de la frontera per part de les autoritats franceses, “suposant que un gran nombre de persones sospitoses i conegudes de la policia, involucrades o no en el crim, intentaran passar la frontera”²⁵⁹, i que la col·laboració entre el comissari francès i la policia de Barcelona es traduí en l'intercanvi de llistes d'anarquistes francesos i estrangers, per part del primer, i d'anarquistes desapareguts de llur domicili després de l'atemptat, per part del segon²⁶⁰.

Aquesta col·laboració ens permet saber que la policia espanyola li confessà que, malgrat les massives detencions d'anarquistes que estava realitzant, no sabien res de l'autoria de l'atemptat, però que “els detinguts acabaran per cantar, és el mot [que es fa servir], durant la instrucció; d'altra banda, sabrem obligar-los-hi”²⁶¹. No cal dir que aquest propòsit desfà qualsevol dubte respecte si en la instrucció del procés a Montjuïc es va torturar o no els detinguts.

L'increment de la vigilància francesa a la frontera i el traspàs d'informació entre la policia espanyola i el consolat no va impedir que se'ls esmunyís un nom destacat: en Francesc Llombart i Sabaté, el *Llopart* que assistí a a la reunió del cercle de carreters del carrer Jupí. L'octubre del 96 el consolat espanyol de Perpinyà assenyala al prefecte dels Pirineus Orientals que Llombart es trobava a la ciutat sota un altre nom, però el seu intent de detenir-lo fracassarà²⁶². El 30 de novembre el govern espanyol adreça una nota oficial al MAE francès demanant la immediata detenció preventiva i la posada sota secret d'en Llombart, a qui ara es creu a Alger sota el nom de Cervera. El capità general de Catalunya està disposat a enviar-hi l'agent Tressols, que el coneix de primera mà, per a efectuar-ne la detenció. Llombart, però, no serà localitzat aleshores.

Respecte l'autoria de l'atemptat, parem atenció al fet que el comissari especial no creia que en l'atemptat hi haguessin participat francesos:

Général est assailli de demandes de la part des autorités locales que nous faisons tous nos efforts pour satisfaire, la recherche et la capture de tous les malfaiteurs anarchistes étant une question de préservation internationale à laquelle M. le Consul Générale est disposé à prêter le concours le plus actif. ». Vegeu l'original als ADN: Madrid-B-64 i l'esborrany a ADN: Barcelone-B/C-130. De fet, Joseph Thioulouze, àlies *Pere Portal*, serà reconegut gràcies a una fotografia lliurada pel Consolat a la policia espanyola (carta del 3-12-1896, ADP: NS-8).

259 El cònsol explica que mentre Thiellement telegrafiava al Ministeri de l'Interior francès, ell ho feia als comissaris especials de Cervera de la Marena i del Pertús “recomanant-los d'exercir la més gran vigilància a la frontera”. Al mateix temps, aquests comissaris de frontera rebien l'ordre de París de rebutjar qualsevol no francès (ADN: Barcelone-B/C-10)

260 Cartes del 12 i 17 de juny, contenint aquestes llistes, a ADN: Barcelone-B/C-10

261 “Elle pense que les individus arrêtés finiront par chanter, c'est le terme, lorsqu'ils seront à l'instruction, on saura du reste les y contraindre” (informe ja esmentat del 10 de juny. El subratllat és original. Les cites textuais que vénen a continuació són de la mateixa carta).

262 Cartes del 4 i 10 d'octubre del 1896 (AN-Pierrefitte: 19940459-313 *Llombart Sabaté, François* 1896-1903). Segons aquest expedient, Llombart havia nascut a Traiguera (Castelló) el 1859, fill de Felip i de Vicenta, paleta.

“De moment cap francès no sembla compromès en aquest atemptat; d'altra banda els anarquistes catalans no són gens internacionalistes, sinó més aviat autonomistes i simpatitzen molt poc amb els estrangers, el que fa suposar que el crim ha estat perpetrat únicament per companys espanyols”

L'intent de Thiellement d'exculpar qualsevol estranger de l'autoria de l'atemptat negant el component internacionalista de l'anarquisme català sembla desafortunat²⁶³. I quedarà en una posició incòmoda quan el Consell de Guerra acabi sentenciant com a autor material del llançament de la bomba al francès Tomàs Ascheri, tot i que les irregularitats del procés i les confessions obtingudes sota tortura deixen en l'aire la seva suposada autoria.

De fet, quan es formalitzi l'acusació respecte Ascheri el cònsol Ponsignon escriurà al departament que, si bé era trist per a ells que l'autor directe fos un francès, malgrat el seu origen italià, almenys tenien la satisfacció que havia estat gràcies a les seves informacions, especialment de Thiellement, que s'havia pogut arrestar aquell criminal²⁶⁴. Unes informacions i una feina del comissari que foren molt ben valorades per l'ambaixada, que el desembre del 96 demanà al MAEF que proposés el nomenament de Cavaller de la Legió d'Honor per a aquest agent²⁶⁵.

Intervencions en favor dels francesos detinguts

El total de detencions arreu de Catalunya, -massives, tremendament arbitràries-, que habitualment havia estat xifrat en més de quatre-centes persones, ha estat elevat recentment per l'Antoni Dalmau a sis-centes o set-centes persones, de les quals n'ha elaborat una exhaustiva i meritòria relació nominal de cinc-centes cinquanta vuit²⁶⁶. D'entre aquestes n'hi ha divuit de franceses, només tres de les quals acabaran sent processades: Jean Catala, Joseph Thioulouze i Thomas Ascheri²⁶⁷:

263 Veure, d'entrada, ABELLÓ I GÜELL, Teresa, *Les relacions internacionals de l'anarquisme català (1881-1914)*. Barcelona. Ed.62, 1987.

264 Carta del 12 de setembre de 1896 (ADP: NS08). Aquesta carta presentava un informe de Thiellement sobre Ascheri, que no obstant no hi és i que no hem pogut localitzar enlloc. Ho lamentem enormement, perquè hauria pogut aclarir força coses tant sobre aquest personatge com sobre el rol jugat pel consolat francès en tot aquest tema.

265 ADP: 37CP-929 Espagne1896

266 DALMAU (2010: pp. 279 i 285-340). La diferència entre aquests 558 i els més de 600 o 700 que estima en Dalmau serien tots aquells arrestats els noms dels quals mai no es feren públics. Respecte l'arbitrarietat dels arrestos, vegeu-ne les pàgines de detenció a les pàgines 280 a 284.

267 El consolat de Barcelona fa servir sovint la grafia *Cathala*, però en les diverses cartes localitzades que van escriure el mateix Català, la seva mare i la seva germana fan servir en tots els casos la grafia *Catala* (pronunciïs “Català”), opció que respectem i adoptem. Una carta del Ministre d'Afers Estrangers, G.Hanotaux, també empra aquesta

Les autoritats franceses no qüestionaran la versió dels fets de les autoritats espanyoles, però sí que voldran intervenir en favor dels seus nacionals empresonats. D'una banda, demanaran sense èxit la llibertat dels francesos detinguts administrativament (sense càrrecs, però que seguien engarjolats) i de l'altra, en relació als processats, -amb l'excepció molt notable d'Ascheri-, el cònsol sondejarà la possibilitat que rebin un judici civil i no pas militar (com era el cas). Amb aquesta darrera petició, el consolat admetia implícitament la manca de garanties jurídiques del procés. Al respecte, Ponsignon diu que ignora el grau de culpabilitat dels dos individus -Catala i Thioulouze-. Solament sap que van estar en relació amb anarquistes espanyols i francesos.

“Ignoro igualment si se'ls ha fet patir la tortura, cosa que les autoritats militars espanyoles es guardaran prou de dir, i jo no puc lamentablement intentar res en favor d'aquests individus; en efecte, segons les prescripcions de la llei militar, els defensors dels individus acusats de crims contra la força armada (és així que hom qualifica aquest atemptat dirigit, es diu, contra el Capità General que assistia a la processó) han de ser triats entre els oficials designats per l'autoritat militar”

El seu pessimisme s'accentua perquè:

“A més, l'opinió pública està tan sobreexcitada contra els autors d'aquest atemptat que va causar la mort de catorze persones i ferides greument quaranta, que qualsevol gestió en favor d'aquests individus serà refusada sense pietat per les autoritats militars”.²⁶⁸

Ponsignon, que havia rebut diverses cartes des de la presó de Catala implorant la seva protecció, havia anat a veure el tinent Portas, cap de la policia i responsable dels interrogatoris als detinguts, el qual li havia assegurat la culpabilitat de Catala i l'havia advertit que *“cap gestió en favor d'aquest individu no serà tinguda en compte”*. Temps abans, el cònsol havia rebut la visita del militar

ortografia. Respecte el nom de pila, la seva mare es referia al seu fill com *Gustave-Jean* i la seva germana com *Gustave*, mentre que el propi Catala signava simplement *Jean*. El consolat afirma que Catala era conegut a Barcelona com *Gustave Parrau* (en realitat *Parrau*, cognom de la seva mare). Per la seva banda, Thioulouze apareix sovint esmentat en la bibliografia com a *Thioulouse*, i feia servir l'àlies de *Pere Portal*. Ascheri és citat en alguna ocasió com *Aschieri*, sobretot en els primers moments. Un llistat dels estrangers empresonats que el jutge d'instrucció, tinent coronel Marzo, envia al cònsol l'1 d'octubre del 1896 inclou ja només sis francesos (un dels quals, Joan Sala Cortacans, havia nascut a Portvendres (Catalunya Nord) de pares catalano-espanyols, i no consta en el consolat que tingués la nacionalitat francesa). Sorprenentment, aquest llistat no inclou Ascheri (ADN: Barcelone-B/C-10).

268 Carta del 3-12-1896 (ADP: NS08). Vegeu la cita textual nº7.

nomenat defensor d'ofici de Catala durant el consell de guerra i li havia exposat que aquest detingut no tenia, a França, antecedents des del punt de vista anarquista²⁶⁹.

De totes maneres, el Ministre d'exteriors en persona, Gabriel Hanotaux, li manarà de romandre en contacte amb les autoritats espanyoles per conèixer les mesures de defensa dels francesos processats i de fer saber el seu desig de veure'ls acompanyats d'un defensor civil, així com de mostrar que no es desinteressava pas de la seva sort²⁷⁰.

Els processats Catala i Thioulouze ja eren coneguts del consolat, de la policia francesa (tant de la Direcció de Seguretat nacional com de la Prefectura de policia de París) i estaven fitxats per la policia de Barcelona. Jean Catala, que havia passat per diferents ciutats espanyoles des del 1886, tenia, a més, una condemna d'un tribunal de Vitòria pendent de complir, i havia estat convocat pel cap de la policia de Barcelona poc després d'arribar a la ciutat, l'abril del 1896, advertint-lo que seria vigilat. Malgrat això, segons el consolat, ambdós freqüentaven anarquistes “perillosos”, com el mateix Ascheri o l'Angiolillo²⁷¹.

Un cop pronunciada la sentència del Tribunal militar a mitjan desembre del 1896, amb 8 penes de mort i 67 de presó, les gestions per a aconseguir la llibertat dels francesos detinguts administrativament no serveixen de res: l'autoritat diu que no seran alliberats abans que els altres ni abans que el Consell Suprem de Guerra i Marina no ratifiqui les sentències. El cònsol Ponsignon havia confiat equivocadament que aquests detinguts administratius, no imputats com a participants en l'atemptat, anomenats Bernard, Bénézech i Casteran, serien deixats anar un cop pronunciat el veredict del tribunal. Les sentències, que són provisionals, respecte dels francesos processats són de pena de mort per a Ascheri i de vint anys de treballs forçats per a Catala. Thioulouze en resulta absolt (amb una multa per haver amagat la seva identitat).

L'ambaixador Reversaux rebrà diverses cartes demanant que intercedeixi per en Catala (de la seva mare; dels habitants de la seva vila natal, Foix; de Delcassé, diputat per l'Arieja i ex-ministre de colònies), a més d'una del propi Catala des de Montjuïc (sol·licitant la seva intervenció, defensant la seva innocència i denunciant que l'única prova en contra era l'acusació feta per Ascheri durant les

269 Carta del 3-12-1896 (ADN: Madrid-B-64)

270 ADP: NS08, carta del MAEF del 5 de desembre de 1896.

271 Consten en el llistat d'anarquistes francesos i estrangers (exceptuats els espanyols) que havia dreçat el Ministeri de l'Interior el desembre de 1895 i actualitzat el maig del 96 (vegeu-ne una còpia als APPP: Ba 1511). El millor report sobre ells dos es troba als ADN: Madrid-B-64, informe no datat, però que probablement completa la carta del cònsol del 3-12-1896, que hi fa referència.

tortures que patí²⁷²). També li arribarà una carta signada per quaranta-dos presoners, amb data de 28 de febrer de 1897, amb què aquest nombrós grup de presos li demana que intervingui en favor dels francesos detinguts, que són tres -Catala, Thioulouze i Ascheri- (no quatre: no parlen de cap Jean Sala o Sales²⁷³), i en particular en favor d'Ascheri, que es troba en una situació arbitrària (“*contra todo derecho y razón se halla todavía rigurosamente incomunicado*”) i que, segurs de la seva innocència, havia estat brutalment torturat fins a ser forçat a declarar-se culpable i “*a acusar infinitat de ciutadans espanyols, dos francesos i un italià*”²⁷⁴.

L'ambaixador ho intentarà: el 4 de març respon al Ministre que, després d'haver demanat que el consolat de Barcelona li ampliés les informacions sobre aquest insubmís, qualsevol intervenció seva havia de ser oficiosa. Aquestes informacions presentaven Catala com un anarquista averat²⁷⁵ que, si bé potser no va ser còmplice de l'atemptat com l'hi imputa l'acusació, sí que sembla probable que en tingués coneixement. Així, acabava de parlar amb el Ministre de la Guerra, que li havia acceptat un memoràndum breu sobre la situació del processat i la petició que se li feia, “*i m'ha promès de lliurar-la al president del Consell Suprem de Guerra amb una nota de recomanació per a la indulgència dels jutges*”²⁷⁶.

Va influir la seva gestió en la sentència final? És probable: dos mesos després arribava la sentència definitiva del Consell Suprem de Guerra, el 28 d'abril, en la qual es condemnava a mort a Ascheri -com a autor- i a Nogués, Mas, Molas i Alsina com a co-autors, i a penes de presó d'entre deu i vint

272 En Catala havia escrit diverses vegades al cònsol i, segons diu, ja ho havia fet dos cops abans a l'ambaixador (sembla que sols li va arribar aquesta tercera, del 18 de febrer de 1897). Vegeu totes aquestes cartes i la següent als ADN: Madrid-B-64.

273 En canvi, entre el signants hi ha un “Juan Sala”, amb la qual cosa podem esvaïr els dubtes del consolat sobre la nacionalitat de Sala: no seria versemblant que el tal Joan sala, en cas de poder demostrar ciutadania francesa, hagués renunciat a una possible intervenció de l'ambaixada francesa en el seu favor. Respecte la imprecisió del cognom, s'ha de recordar que les regles ortogràfiques en francès converteixen la pronúncia catalana de *Sala* en l'ortografia francesa *Sales*.

274 La majoria dels signants d'aquesta carta ho foren també de la que enviaren al director del diari de Madrid *El Nuevo Régimen*, publicada també a *La Justice* de París el 16 d'abril de 1897, on explicaven amb detall les tortures rebudes i la situació en què es trobaven (BNF, hemeroteca digital *Gallica*). Hi denunciaven que Thioulouze va rebre una tremenda pallissa per no saber parlar en castellà.

275 Les cartes de la mare i del mateix Catala (així com una de la seva germana Noémi del 24 de gener de 1897 a Édouard Drumont, director de *La Libre Parole* de París agraint-li que publicqués les denúncies de les tortures de Montjuïc, i que la policia de París havia interceptat (APPP: Ba-138)) afirmen que Catala no era anarquista, sinó tan sols culpable d'haver faltat al seu deure de fer el servei militar (cosa que d'altra banda estava disposat a esmenar). També acusen el cònsol de Barcelona de no haver fet res per ell, malgrat les cartes enviades i la visita que la mare i la germana li van fer. Ja hem vist que el seguiment policial contradia aquestes afirmacions i Ponsignon es defensarà de les acusacions de no haver fet res en una carta a l'ambaixador de l'1 de març de 1897, en què diu que és fals, i que no podia fer més del què ha fet. També hi explica que “*sa mère et sa sœur, qui l'avaient perdu de vue depuis dix ans, sont venues à Barcelone, pour protester de son innocence. C'est un sentiment assurément très louable, mais qu'en savaient-elles depuis dix qu'il avait quitté la France! Elles ont fait beaucoup de bruit sans grand résultat; la mère est une femme exaltée et bruyante*”. (ADN: Madrid-B-64)

276 ADN: Madrid-B-64, carta del 4 de març del 1897.

anys a vint individus més per complicitat o conspiració. Catala, en canvi, era absolt, a l'igual que Thioulouze. Es recordava, però, que Catala tenia pendent una condemna de sis mesos de presó per ultratges a l'exèrcit imposada el 1891 per un tribunal de Vitòria. Sigui com sigui, ambdós seran expulsats d'Espanya cap a França l'1 de juny de 1897²⁷⁷.

No ha quedat constància, en canvi, que l'ambaixador intervingués en favor d'Ascheri. De fet, la seva companya Francesca Saperas i Miró, també detinguda a Montjuïc i amb qui es casà el dia abans de l'execució per a poder recuperar les seves filles, acusarà posteriorment el consolat i el govern francès de no haver fet res per esbrinar la veritat de la innocència del seu marit i d'ignorar les cartes enviades pels presoners proclamant la seva innocència. A part de protestar pel tracte humiliant que el consolat havia dedicat a la seva filla, quan havia anat a demanar la seva intervenció per poder-se reunir amb la seva mare a França, la vídua hi denuncia el fet que en tot l'any que va passar empresonada mai se li va prendre declaració, malgrat que disposava de testimonis sobre la innocència del seu marit²⁷⁸.

Considerem revelador que el consolat francès es negués a intervenir en favor d'Ascheri. Tant per al consolat (l'havien captat per ser el seu espia, amb resultats que potser no havien satisfet el comissari Thiellement) com per al cap de policia de Barcelona, Daniel Freixa, i per al Govern Civil (que també l'havia fet servir de confident), Ascheri sembla haver-se convertit en una nosa. La conducta del propi personatge resulta prou fosca, amb la seva visita al Governador Hinojosa el mateix vespre de l'atemptat de la qual no n'aclareix el per què ni el contingut²⁷⁹, els seus silencis fins i tot en la seva confessió publicada a *L'Intransigeant* a què ja ens hem referit, i d'altres detalls que ja van ser assenyalats en el seu moment.

Ascheri, doncs, ens apareix com un personatge incòmode per a totes les autoritats pel què havia representat -i potser pel què podia saber i d'aquí la seva continuada incomunicació a Montjuïc-²⁸⁰.

277 ADP: NS10. Carta del cònsol al MAEF del 24 de maig de 1897.

278 Vegeu la carta que Francesca Saperas envia a finals d'any, un cop ja expulsada a França i vivint a Marsella (lloc d'origen del seu marit) al Cònsol de Barcelona. La carta inclou el text copiat de la que, suposadament, Tomàs Ascheri va aconseguir fer arribar a la seva mare, en la qual s'acomiada d'ella sabent que morirà, i on li proclama la seva innocència i li explica les tortures que ha rebut i que van fer que es confessés autor per a què acabessin. Aquesta carta datada el 30-12-1897 es troba als ADN: Barcelone-B/C-10. Tal i com esmenta DALMAU (2010, p.356), el text destinat a la seva mare va ser publicat en diversos periòdics francesos i espanyols.

279 Al testimoni del propi Ascheri cal afegir el del policia Josep Alsó, que va explicar anys després, en una carta adreçada el 1906 al secretari particular de la reina, que Ascheri feia falsament de confident del governador (AVILÉS y HERRERÍN, *Ayer*, nº 80, p. 184; DALMAU (2010: p.394); i HERRERÍN, Ángel, *Anarquía, dinamita y revolución social*, Madrid: Catarata, 2011, p.147). Ángel Herrerín recull la doble entrevista amb el governador civil que va tenir Ascheri, aquella nit i la següent, i que apareix en els *relatorios* del Consell Suprem de Guerra i Marina d'abril de 1897 (AVILÉS y HERRERÍN, 2008, p. 129; HERRERÍN (2011: p. 147)). DALMAU (2010, p.391 i 395) parla d'aquesta visita remetent-se a escrits d'època que, no obstant, no detalla. Cita la versió recollida a l'autobiografia de Federico Urales, *Mi vida*, publicada molt més tard, el 1932.

280 Una valoració semblant la fa HERRERÍN (2011: p.150).

No hi havia, a més, cap dubte sobre el seu anarquisme, reconegut pels seus companys, que alhora semblen haver-ne sospitat i se n'havien apartat²⁸¹.

D'altra banda, per al consolat i per a la diplomàcia francesa intervenir en favor d'Ascheri era topar amb l'estament militar espanyol. L'exèrcit havia conclòs, en consell de guerra, que l'assassí de Canvis Nous era ell. I en això tenia el suport del govern i de bona part de l'opinió pública que volia respostes i càstigs. Qualsevol objecció a la decisió de la justícia militar hauria trencat l'harmonia francoespanyola en la lluita antiterrorista.

Sigui com sigui, podem concloure que l'actuació del consolat francès a Barcelona, i en particular del seu comissari especial Thiellement, resulta poc clara. Un fet força posterior, del 1901, ens en donarà la mesura.

El gener de 1901 la policia de Perpinyà descobreix i arresta Francesc Llombart, que hi treballava de paleta sota el fals nom de Cervera, ja esmentat. Una imprudència seva alhora de fer venir la seva família revela la seva veritable identitat. El Ministeri de l'Interior dicta ordre d'expulsió el dia 25. El 26 l'hi comunica, però el posa en llibertat sense conduir-lo a la frontera. I el 29 emet una instrucció per la qual deixa en suspens l'expulsió.

L'explicació d'aquestes decisions contradictòries es troba en l'informe del comissari especial de Barcelona que havia arribat al ministeri el dia 26. En ell Bonnacarrère deia:

“(...) [Llombart] era un dels anarquistes més militants d'aquesta vila. Va desaparèixer de sobte, després de l'explosió del carrer de Canvis Nous, i foren molts els que el cregueren l'autor. Per tant, la seva arrestació podria menar a la revisió del procés de Montjuïc tan ardentment preconitzat per una certa premsa. Si fos així, el Consulat General de França a Barcelona i el meu predecessor podrien molt ben ser posats en qüestió. Tanmateix el Govern té raons prou serioses per impedir la revisió, fins i tot en el cas que el Govern francès li lliurés en Llombart.

He d'afegir que aquí hom no creu en general en la culpabilitat del francès Ascheri, que no obstant fou executat a Montjuïc com autor principal de l'atemptat, amb sis dels seus camarades espanyols.”²⁸²

281 SEMPÀU, Ramon, *Los victimarios: notas relativas al proceso de Montjuich*. 1900. Pàg. 411-412.

282 Rapport del 24-1-1901, amb registre d'entrada al Ministeri del dia 26 (AN-Pierrefitte: 19940459-313). Vegeu cita textual n° 8.

És a dir, que l'extradició de Llobart incomodaria el govern espanyol, perquè facilitaria arguments a la campanya pro-revisió del procés de Montjuïc, però també al consolat i a l'ex-comissari especial Thiellement, que veuria qüestionat el seu paper²⁸³. Waldeck-Rousseau, ministre de l'interior i cap de govern pren, doncs, la decisió de deixar en l'aire l'execució de l'expulsió que feia quatre dies que havia signat.

El cònsol espanyol de Perpinyà explicarà al seu ambaixador a París i al ministeri d'estat espanyol que “*algunas personas influyentes que se interesan por dicho sugeto están poniendo en juego todos sus medios é influencias para tratar de conseguir que se le deje aquí en libertad. Con este motivo el señor Prefecto ha telegrafiado á París. (...)*”²⁸⁴.

Ni el govern francès ni l'espanyol no estaven interessats en el retorn de Llobart a Catalunya.

Tornem, però, a la tardor del 1896.

París, centre de la campanya contra el Procés de Montjuïc

Les detencions massives i indiscriminades i les denúncies de tortures al castell de Montjuïc havia generat una campanya en la premsa progressista en suport dels arrestats i de denúncia de l’“Espanya inquisitorial”. Tot havia començat a París l'octubre de 1896 en les pàgines de *L'Intransigent* i de *La Revue Blanche*, i cap el novembre i desembre s'hi havien incorporat periòdics de Barcelona i Madrid. Aquests darrers de manera més tèbia, per mor de la suspensió de les garanties a la província de Barcelona i, en general, pel perill de ser objecte de denúncies per injúries als militars, amb la qual cosa sovint es limitaven a recollir i airejar les denúncies publicades més lliurement en la premsa francesa.

En Pere Coromines i, sobretot, en Fernando Tarrida del Màrmol, català i catalanocubà respectivament, són els homes clau d'aquesta campanya de premsa. Per al cònsol, si “*els autors dels articles de El País són amics de l'advocat Corominas, detingut i implicat en el procés, que hauria presidit diverses reunions anarquistes precedents a l'atemptat*” (observem de passada com reproduceix literalment les imputacions del fiscal), a París estava inspirada per Tarrida del Màrmol,

283 Bonnacarrère devia escriure amb satisfacció continguda aquestes ratlles, donada la relació hostil que havia tingut amb Thiellement, cap seu a Cerbère quan ell era encara solament inspector, i responsable de destinar-lo temporalment fora d'aquesta localitat una temporada llarga (ADeptPO: 4M26 Bonnacarrère).

284 AGA: 54/5856, carta del 30-1-1901.

anarquista amic de Paul Reclus, detingut el 7 juny i després alliberat, i refugiat a París, “cosa de què se'n penedeixen les autoritats”²⁸⁵. Efectivament, Tarrida, enginyer i professor, burgès, soci de l'Ateneu Barcelonès²⁸⁶, havia estat alliberat gràcies a la intervenció d'altres personalitats i de familiars influents.

La campanya a França consistí en un reguitzell d'articles a la premsa que denunciaven l'arbitrarietat de la repressió, la falta de garanties i les tortures, però també inclogué un intent de frenar-la -amb vistes a l'imminent Consell de Guerra - desvelant que l'autèntic autor de l'atemptat no estava entre els detinguts. Això significava, alhora, la desautorització de tota la política repressiva espanyola.

El punt de partida d'aquesta línia de denúncia va ser la publicació el 29 de novembre de 1896 d'un article del director del diari parisenc *L'Intransigeant*, Henri Rochefort, en què afirmava que l'autèntic responsable de la bomba no era espanyol, que no havia estat mai detingut i que havia aconseguit fugir travessant l'oceà.

Al cap de poc, el 16 de gener del 1897, *La Libre Parole* publicava una sorprenent entrevista del seu director, Édouard Drumont, catòlic i antisemita, a la companya del suposat assassí, un italià refugiat a Anglaterra. Segons una nota policial, Drumont havia rebut cartes en aquells mateixos dies de la germana de Catala, Noémi. Cartes, però, que no havia publicat²⁸⁷.

Al cap de sis mesos i un cop produïts els afusellaments, Tarrida recuperà aquesta teoria - cosa que no havia fet en els seus articles anteriors - i afirmà solemnement que l'autor no havia estat detingut mai i que havia comprat les bombes a un obrer d'origen italià, Momo, que havia mort feia temps. Dos anys més tard, l'abril del 1899, en plena campanya per a la revisió del procés de Montjuic, Tarrida donava un nom a l'anònim autor, ja que havia sabut per Rochefort que havia mort a Amèrica: un francès anomenat Giraul²⁸⁸.

285 ADP: NS08, Carta del cònsol al MAEF del 8 de desembre del 1896.

286 PÉREZ NESPEREIRA (2007: p.82)

287 Una de les quals, del 24-1-1897, ja hem vist que havia arribat a coneixement de la prefectura: en ella, defensant la innocència del seu germà, Noémi Catala hi denunciava que la mort del capità Juan Morales, defensor de Nogués, - que estava segur de la innocència del seu defensat i que es deia que havia reptat en duel a Portas-, potser no va ser un suïcidi, sinó un assassinat: “*Il est des hommes dont la suppression est nécessaire à la sécurité des gouvernements*” (APPP: B.a/138). L'episodi del suïcidi de Morales, polèmic en el seu moment, també l'esmenten NUÑEZ FLORENCIO (1983: p.59) i DALMAU (2010: p. 461).

288 L'afirmació de Tarrida en l'article “*À la barre*” (15-6-1897), publicat dins *La Revue Blanche* del primer semestre de 1897 i el nom de François Girault en el que va publicar el 16-4-1899 a *Progreso* (exemplar als ADN: Bcn-B/C 10). En reproduïx un fragment i recull aquesta versió l'article esmentat de Teresa ABELLÓ (1992: p.48) i DALMAU (2010: 425-426).

Aquestes revelacions van ser combatudes pel comissari Thiellement, que considerava impossible que s'haguessin conservat unes bombes fabricades per Momo tant de temps abans, assenyalava el contrast entre els detalls donats sobre aspectes no comprovables mentre s'ometien dades bàsiques d'allò que hauria pogut ser fàcilment provat, i negava que hi hagués hagut mai a Barcelona un obrer francès d'aquell nom, d'altra banda tant comú a França²⁸⁹.

La hipòtesi Giraul o Girault va ser reproduïda per militants anarquistes com Malato i per d'altres (Bonnafoux, Roker,..), ja força posteriorment i amb notables contradiccions. Ramon Sempau, periodista i agitador, amic de Coromines, refugiat a França i que el setembre del 97 dispararà contra el tinent Portas, responsable de les tortures a Montjuïc, no cregué en el tal Girault. Autor d'una recerca sobre l'atemptat i el procés publicada el 1900 sota el títol de *Los Victimarios. Notas relativas al proceso de Montjuich*, afirma que l'autor “es ó era un confidente de la V.M.P.” i amb frases críptiques assenyalava el cap de policia Freixa i el Governador civil Hinojosa com els que tenien la resposta d'aquest enigma²⁹⁰.

El gruix de la campanya a França, però, va discorre per altres camins més enllà del tema de l'autoria de l'atemptat. En quant al contingut, la denúncia de les atrocitats de Montjuïc anà de bracet amb la crítica a la repressió espanyola dels insurrectes cubans. En quant al format, les protestes a la premsa es completaren amb mítings a diverses ciutats franceses amb oradors de diferent filiació política. Els mítings celebrats a París van tenir un gran ressò²⁹¹. El primer d'aquests grans actes es féu el 12 de desembre, l'endemà de començar el consell de guerra a Barcelona (11-15 de desembre), a la *Maison du Peuple*, i el segon el 28 de desembre, celebrat a la *salle Pétrelle*. Justament aquell dia la Prefectura de policia de París havia recomanat al Ministre de l'Interior l'expulsió dels catalans Llorenç Portet, dit *Laurens*, i Jaume Brossa, l'escriptor modernista impulsor de *L'Avenç*, per relacionar-se amb anarquistes francesos des de la seva arribada a França i per fer agitació contra les autoritats espanyoles amb un campanya activa i participant en *meetings*²⁹².

289 ADN: Bcn-B/C 10: diversos informes d'abril de 1899.

290 L'autoria de Girault és considerada versemblant per força d'historiadors (NÚÑEZ FLORENCIO (1983, p.161-164), ÁLVAREZ JUNCO (1990,p.152), GONZÁLEZ CALLEJA (1998,p.278) i HERRERÍN (2008: p.129 i 2011: p.151), que tanmateix es remetien sempre a les mateixes fonts d'època: Rochefort, Tarrida, Malato i Bonnafoux. AVILÉS (*La daga y la dinamita*, 2011, pp.337-340), en canvi, rectificant el què havia afirmat en la seva biografia de Ferrer i Guàrdia (2006, p.83-84), conclou que és possible que les tortures difuminessin la culpabilitat del propi Ascheri, com van suggerir aleshores tant Pi i Margall i Pi i Arsuaga en la seva història d'Espanya al segle XIX com Mella i Prat (*La barbarie gubernamental en España*, 1909). La hipòtesi Girault està molt ben exposada a DALMAU (2010: pp.424-431), que fa, a més, una semblança molt completa d'Ascheri (*ibid.* p. 391-399).

291 Vegeu els informes policials i periodístics dins els APPP: B.a/138. Per a un repàs detallat de tota la campanya en la premsa, vegeu DALMAU (2010: pp.450-480) i ABELLÓ (1987-I, 1987-II, 1992-I i 1992-II).

292 Vegeu el *dossier Moscou* de Brossa als AN-Pierrefitte: 19940434/634 *Brossa, Jacques*. Carta del 28 de desembre de 1896 del prefecte al ministre. Vegeu també el dossier de la prefectura de policia de Portet (APPP: Ba 1226 *Portet y Tuban* (sic))

El Ministeri de l'Interior acordarà l'expulsió de Jaume Brossa i de Llorenç Portet el 31 de desembre de 1896, però no els ho podrà comunicar fins el seu arrest el 6 de gener següent després de la important manifestació que tingué lloc davant l'ambaixada espanyola a París (rue Courcelles). Aquesta manifestació es féu a la sortida del míting del Tivoli-Waux-Hall del vespre del 5 de gener, el tercer dels grans actes de protesta fins aleshores. Una concentració que acabà amb incidents i diversos arrestats, entre els quals Jaume Brossa. Sembla que Llorenç Portet i Ramon Sempau, dit *Puig*, foren detinguts després als seus domicilis. Sempau fou objecte d'una ordre d'expulsió al cap de dos dies, el 8 de gener. Segons *La Libre Parole* d'aquell dia els arrestats eren “*gairebé tots catalans*”, alguns d'ells “*comparses*” al costat de Brossa, “*que passa, amb raó o sense, per ser, a París, el cap dels anarquistes espanyols refugiats*”.

Les expulsions de Brossa, Portet i Sempau es faran efectives el dia 14, cap a Anglaterra -destinació que trien en tenir causes pendents, o por de tenir-ne, a Espanya-, junt amb l'italià Andrea Pratelli i l'espanyol José María Carvajal. El dia 15 s'expulsaran cap a la península “*Pierre Mañach, Joseph Vila, Edouard Ferras i Canameras Munoz*”²⁹³.

Brossa, Portet i Sempau havien fugit a França per la redacció i distribució a mitjan agost de 1896 d'unes proclames que incitaven les tropes a resistir-se a embarcar cap a Cuba i a la població a donar-li suport, i que havia generat una massiva agafada de republicans a Barcelona²⁹⁴. El seu paper en la campanya a França contra els fets de Montjuïc sembla haver passat desapercebuda pels historiadors però en tot cas era ben clar per a les autoritats franceses, que els seguien des de la seva arribada. L'escorcoll al domicili de Llorenç Portet permeté a la policia requisar cartes que demostren la seva relació amb anarquistes francesos com Pouget, a casa de qui s'està en les dates prèvies a la seva detenció²⁹⁵, o Malato, el qual, per exemple, li demana de trobar un periodista anglès i explicar-li el tema de les tortures de Montjuïc per a què pugui reproduir al seu diari (ignorem quin) la campanya que ja s'està fent a la premsa parisenca. Portet és també el receptor d'un telegrama provinent de

293 Dossier *Moscou* de Brossa. Els temors del trio principal semblen fonamentats: la *Sûreté* té coneixement d'un telegrama del 17 de gener del capità general de Catalunya a l'ambaixador espanyol a París preguntant-li si Brossa, Sempau i Portet serien expulsats cap a Port-Bou. Pere Mañach fou el marxant d'art de Picasso uns anys després. Portet s'escrivia amb un tal Onofre Cañameras, comercial a París, segons consta al seu expedient policial: pot ben ser el “Canameras Munoz” expulsat, i l'Onofre Cañameras Mañosa que l'1-8-1900 és cridat a presentar-se al Govern Militar de Barcelona (*La Vanguardia* d'aquell dia).

294 Sembla que el redactor de la proclama era Sempau. Els tres foren processats per la justícia militar, i declarats en rebel·lia. Entre els detinguts hi havia els històrics Xic de les Barraquetes, Lostau i Vallès i Ribot, a més de Nicolás Estévez, arribat clandestinament de París. Vegeu detalls de l'episodi a Joan-Lluís MARFANY, “Jaume Brossa: algunes dades noves”, *Els Marges*, n°35, 1986. El consolat francès també ho va recollir el 19-9-1896: ADP-NS08 i ADN-Bcn-B/C-130.

295 Nota del 5-1-1897. Acta de l'escorcoll, amb presència de Portet, del 7-1-1897 (APPP: Ba 1226).

Barcelona signat per un tal Rigalt dient que *L'Intransigeant* publica un article sensacionalista de Rochefort afirmant que l'autor de la bomba de Canvis Nous no ha estat detingut i que ha creuat l'oceà. I Portet posseïa un extracte d'una carta que un guardià del castell de Montjuïc dirigia al mateix Rochefort facilitant-li el nom dels torturadors²⁹⁶. Una nota d'un confident policial que assistí a l'acte del Tivoli-Waux-Hall diu:

“En sortir a les 11 del vespre, l'anarquista espanyol Laurens [amb llapis s'hi ha afegit “Portet”] i els seus amics espanyols han exhortat la massa a anar a cridar contra l'ambaixada d'Espanya, cosa que feren un centenar de persones, duent al capdavant els anarquistes italians i espanyols”.

Els impulsors de la campanya buscaven estendre la protesta a Espanya i la policia va requisar a Correus uns quants exemplars d'un manifest en llengua castellana que s'enviava des de París a anarquistes de Barcelona²⁹⁷. També Portet tenia exemplars d'aquest mateix manifest (*La inquisició en Barcelona*) que es van trobar en el registre de casa seva.

Un cost polític per al govern francès

Simultàniament a la repressió posterior de l'atemptat de Canvis Nous, la frontera francesa s'havia convertit l'estiu del 96 en el refugi de molts desertors de la guerra de Cuba. L'1 d'octubre del 96 el govern francès rebia el suggeriment del ministre d'estat espanyol d'acabar amb la seva concentració dispersant-los cap a departaments no fronterers. Advertia del perill que podien suposar aquests desertors en el moment en què s'acabaven les feines agrícoles que els havien ocupat. Les informacions que recullien els seus agents sobre el terreny parlaven d'un tal Frederic Gallart que, instal·lat a Bourg-Madame, els enrolava amb finalitats subversives²⁹⁸.

El cònsol espanyol de Perpinyà havia constatat al llarg del mes de setembre que hi havia força més espanyols que no pas anys anteriors. Als treballadors vinguts per fer la verema, calia afegir-hi els nois de 17 a 19 anys que escapaven o volien escapar de la crida a files, i que ell avaluava en uns sis-

296 El dossier *Portet* de la Prefectura no conté materialment aquests documents, sinó una anotació del seu contingut traduït. El tal Rigalt podria ser Pere Rigalt, el corresponsal a París de diferents diaris de Madrid i Barcelona i del qual ja hem parlat.

297 Informe de Thiellement al Ministeri de l'Interior francès del 12 de gener del 1897. Annex a les cartes del cònsol a l'ambaixador i al ministre del 13 de gener del 1897 (ADP: NS08 i ADN: Madrid-B-64)

298 ADP: 37CP-929 Espagne 1896-II.

cents. El preocupava que fossin explotats per alguns individus per als seus fins polítics.

En aquest sentit, la prefectura l'havia informat que el diumenge 13 hi havia hagut una reunió d'espanyols en un cafè convocats per un tal Antoni Rovira, militant exaltat, que havia arribat de fora. I també que el dijous 17 s'havia repartit entre un grup d'espanyols reunits al passeig principal de la ciutat una proclama revolucionària ("*A los desertores*"). Ell, per la seva part, havia rebut confidencialment l'avís que el diumenge següent hi hauria una altra reunió, amb l'assistència del tal Rovira, en Ramon Sempau -"redactor d'*El Diluvio de Barcelona*"-, i en "*Gallart d'Andorra*", conegut també per les seves idees exaltades²⁹⁹.

Arran del seu avís la Prefectura va detenir en Sempau, en Gallart i un altre individu anomenat Vila. Però els va deixar anar perquè no els hi va trobar res en contra. Havien declarat que havien vingut a Perpinyà a assistir a una reunió en qualitat d'oidors.

La concentració de pròfugs prop de la frontera la veiem confirmada des de l'òptica d'aquests darrers en les cartes enviades a Llorenç Portet per un tal Antoni Flubià. Flubià, amic seu i també anarquista, li detalla les accions fetes al llarg d'aquest episodi, en un relat que coincideix amb els fets exposats pel cònsol de Perpinyà.

Així explica que el 21 de setembre havien repartit fulls volants a Perpinyà entre els desertors, convocant-los a una reunió:

"Sabras que el jueves serrepartieron las ojas y el domingo abia mas de 700 desertores en la Pasejada esperando la rreunion pero como las ojas an puesto en mobimiento alas Canallas digo alos jendarmes alas 2 1/2 dela tarda del domingo se apostaron con el Consol Español en el lugar antes dicho y prendieron a 8 desertores y 2 rrepublicanos que binieron de fuera para presensiar la rreunion.

(...) Las ojas ancusado un efecto superior y todos estan dispuestos atomar las bonbas digo los fisiles(...)".(sic)

El cònsol espanyol lamentava l'incompliment del conveni franco-espanyol de 1862, que preveia la necessitat d'estar matriculat al consolat més proper -cosa que òbviament no obtindrien els pròfugs i desertors- per obtenir el permís de residència francès, així com la no aplicació de la llei francesa de 1893, que obligava als estrangers a registrar-se al municipi en un termini de 8 dies. Les seves gestions per allunyar els pròfugs de la frontera i *protegir els treballadors que venien a cercar feina*

²⁹⁹ Carta del 25-9-1896 del cònsol a l'ambaixador a París (AGA: 54/5826 *Consulado de Perpiñán 1896-1900*). El manifest "*A los desertores*" és el mateix que el requisat al domicili parisenc de Portet i conservat en el seu dossier policial.

aquí, però, van donar fruit. El 14 d'octubre manifesta millores gràcies al compliment per les autoritats franceses del conveni de 1862. I el 21 del mateix mes diu:

“Hoy tengo la satisfacción muy grata de poder participar à V.E. que el número de desertores ó prófugos que se habían refugiado en esta comarca ha disminuido en proporciones tales, efecto de las medidas enérgicas tomadas por esta Prefectura, que si hoy aún hay por aquí alguno que otro por haber encontrado trabajo no pasan, me aseguran, de unos ocho ó diez”.

De fet, la següent carta de Flubià a Portet, segellada l'11 d'octubre i molt breu, explicava que:

“El martes alas 8 de la mañana tenemos de partir de perpiña, por no ser expulsados à España, si prime toda clase de enbrios por que nolo rresibiria, aqui ay polisia española que cuidan de delatar alos que no se presentan, tanpronto como tenga rresidencia fija los sabras tengo prisa. Tuyo y dela anarquia, Antonio Flubia.”(sic)

Les posteriors cartes d'en Flubià seran enviades ja des de Marsella. Respecte en Gallart, Interior el pressiona per a què s'instal·li al nord del riu Dordonya i en dicta una ordre d'expulsió que farà efectiva si la seva conducta genera cap queixa³⁰⁰.

La situació per al govern francès esdevé, doncs, en aquest final de 1896 i debut de 1897 altament complicada: anarquistes francesos estan implicats en un dels pitjors atemptats que s'han donat a Espanya; s'està produint a França una campanya de desprestigi contra les autoritats i l'estat espanyols; hi ha refugiada una massa nombrosa de desertors de la guerra de Cuba, que no semblen indiferents des del punt de vista polític; i les autoritats militars espanyoles pressionen el govern de Madrid per a què, a través de la seva ambaixada a París, el govern francès posi fi a aquesta agitació. L'ambaixada espanyola, a més, sol·licita mesures de precaució per evitar manifestacions hostils davant seu quan arribi el moment de l'execució dels condemnats a mort.

El govern francès de Jules Méline no sortirà indemne d'aquesta situació incòmoda: l'intent del Ministeri de l'interior de frenar la campanya contra el “botxí Cánovas” i l’*“Espanya inquisitorial”* esdevé un element d'impopularitat interna. Les mesures que efectivament seran preses per la prefectura de policia de París de protecció de l'ambaixada (i que rebran l'agraïment del ministre

300 Correspondència del cònsol, a l'AGA: 54/5826. Les cartes d'Antoni Flubià a Portet es troben als APPP: Ba 1226. Vegeu la carta sencera d'en Flubià del 22-09-1896 a l'apèndix nº9. Respecte en Gallart, carta del MAEF a l'ambaixador francès a Madrid, exposant-li la mesura presa per Barthou, ministre de l'interior, als ADP: 37CP-929 Espagne 1896-II.

d'afers estrangers espanyol) seran mal vistes. L'executiu és durament atacat en la premsa progressista per les detencions i expulsions de Brossa, Sempau, Portet i companyia.

De fet, França no ho tenia fàcil: com sosté Ángel Herrerín, l'atemptat de Corpus havia significat inicialment la impopularitat de l'anarquisme i, per tant, el fracàs de la tàctica de la “propaganda pel fet”, però la repressió indiscriminada contra l'obrerisme i els sectors polítics més crítics amb el sistema de la restauració, i el mètodes violents de la policia, havien fet triomfar la “propaganda per la repressió”. Ara els acusats eren ara les autoritats, i els suposats assassins havien passat a ser màrtirs³⁰¹.

La diplomàcia francesa no té arguments per oposar-s'hi. És conscient del caràcter arbitrari i contraproductiu de la repressió a cegues de les autoritats espanyoles. Té coneixement, com hem vist, de la pràctica de la tortura. I coneixerà més tard, “*per font segura*”, que la visita d'un ministre de Suècia i Noruega a Montjuïc lloant el tracte rebut pels presoners havia estat perfectament organitzada pel govern Cánovas, molt preocupat pel què sortia a la premsa estrangera³⁰².

La lentitud extrema del Consell Suprem de guerra en pronunciar la sentència (que com hem vist no arribà fins a finals d'abril) posa nerviós l'ambaixador francès Reversaux, que afirma que no respon sinó al fet “*de la indolència del caràcter espanyol*”³⁰³.

La campanya antirepressiva francesa (que tenia rèpliques a Anglaterra - amb la constitució de l'*Spanish Atrocities Committee*-, Alemanya o Bèlgica) no preocupava al govern francès només per qüestió de bon veïnatge: servia per agitar els revolucionaris a Catalunya, i col·locava Barcelona en el punt de mira dels subversius de tot Europa, que hi veien la meca de la revolució. Des de novembre del 1896 i almenys fins febrer del 1897 la policia francesa rep les informacions d'un confident de Londres respecte la preparació d'una expedició de revolucionaris francesos i italians i desertors espanyols a Catalunya per engruixir un moviment revolucionari, no estrictament anarquista, sinó antimonàrquic. Els nuclis impulsors serien a Londres (al voltant de Malatesta) i a París. Més enllà de la fiabilitat d'aquestes informacions, hem de retenir la valoració que la *Sûreté* fa del moment:

301 AVILÉS / HERRERÍN (2008: pp.103-139 “España: la propaganda por la represión, 1892-1900”) i HERRERÍN (2011: pp. 129-191).

302 Carta del 15 d'agost de 1897 de J.B.Pasteur, segon de l'ambaixada a Madrid, al ministre Hanotaux (ADP: Nouvelle Série, 1896-1918, Espagne, vol.1).

303 Per a la demanda de protecció de l'ambaixada espanyola, veure la correspondència del dia 16 de gener de 1897 i següents, dins ADP: NS10; l'agraïment espanyol i el judici de Reversaux, carta del 6 de febrer, dins ADP: NS08.

“Aquest afer de Montjuïc, doncs, hauria tingut per resultat de renovar les relacions entre anarquistes francesos i espanyols i, després, d’empènyer els companys espanyols encara dubtosos a afegir-se des del moment de la seva arribada a la petita banda internacional que, tant aviat com sigui possible, ha de passar els Pirineus per donar els espanyols el senyal de la insurrecció.”

I després de repassar les reunions preparatòries a Londres del míting de protesta contra les condemnes de Montjuïc, conclou:

“En definitiva, el món revolucionari internacional té el ulls fixats, en aquest moment, sobre Espanya, i esdeveniments grossos poden, potser, preveure's”³⁰⁴.

Esdeveniments que buscarien aprofitar també, no ho oblidem, la situació difícil creada al govern espanyol per les insurreccions d'independència de Cuba i les Filipines.

El conflicte per l'expulsió cap a França dels anarquistes detinguts

Si l'amenaça d'una revolució a Espanya no arribà mai a concretar-se, sí que es materialitzarà una “greu qüestió” de la qual el cònsol Ponsignon n'avisà ràpidament l'ambaixador: el lloctinent Portas els ha dit que el govern espanyol, tot seguint la nova llei sobre l'anarquisme del setembre del 96, expulsarà tots els anarquistes detinguts administrativament, “uns 125”, que seran conduïts a la frontera més propera -“la nostra”-:

“El nostre país no pot ser envaït, per la bona execució d'una llei espanyola, per un semblant nombre de malfactors estrangers, i és per tal de permetre-us de prendre les mesures que jutjareu convenients, que m'afanyo a fer-vos arribar aquesta notícia”³⁰⁵.

El govern francès, un cop assabentat, es negarà en rodó a deixar entrar al seu territori els anarquistes que volia expulsar el govern espanyol³⁰⁶. La situació era, realment, paradoxal i injusta. Injusta,

304 Nota del 4 de gener de 1897 de la *Sûreté* al MAEF titulada “*Affaire d'Espagne. Etat des esprits dans le monde révolutionnaire internationale*” (ADP: NS10). Vegeu-ne els mots originals en la cita textual n°10 de l'apèndix.

305 Carta a l'ambaixada del 23 de març de 1897, n°526 (ADN: Madrid-B-64). Vegeu la correspondència entre l'ambaixada, el cònsol a Barcelona, el comissari de *Cerbère* i el Ministre de l'Interior als ADN: Barcelone-B/C-10. Els mots originals en la cita n°11 de l'apèndix. Respecte el nombre de detinguts encara a Montjuïc, en realitat eren 195 (DALMAU (2010: p.433) i HERRERÍN (2011: p.152)

306 A més, no es respectaven les previsions adoptades a finals del 1893 en una situació semblant. Vegeu GONZÁLEZ

perquè els afectats havien estat mantinguts en presó en virtut de l'estat de guerra decretat l'endemà de l'atemptat de Corpus del juny del 96, sense tenir cap càrrec en contra, “administrativament”. I ara, malgrat no tenir cap condemna, se'ls deportava en virtut de l'aplicació retroactiva d'una llei nova. Paradoxal, perquè el govern espanyol va voler donar assegurances de la seva manca de perillositat a França, cosa que feia il·lògica la seva expulsió.

Comença aleshores un serial que estarà a punt d'acabar amb la paciència de les autoritats franceses i que mostrarà la poca alçada de les espanyoles. Tret d'un petit desacord entre el Ministeri de l'interior francès, que refusa l'entrada a tots els expulsats, i les declaracions del d'Afers Estrangers francès que precisa “de tots els no francesos” (que són tots, tret de quatre), serà l'administració espanyola la que mostrarà manca de coordinació i poc respecte diplomàtic.

Inicialment el govern espanyol va desmentir al cònsol de Barcelona i a l'ambaixador francès cap intenció d'expulsar a França els detinguts que no fossin francesos³⁰⁷, però més tard el govern espanyol pressionarà i aconseguirà arribar a un acord verbal pel qual França acordava donar asil a un grup de vint o vint-i-cinc expulsats d'identitat ben establerta. A la pràctica, però, i després de la publicació de la Reial Ordre que ho mana el 24 de maig de 1897, les autoritats espanyoles expulsaran per sorpresa al detingut Pere Coromines el 10 de juny, i el dia 12 la guàrdia civil abandona literalment cinquanta-un detinguts indocumentats a l'estació de Cervera de la Marenda, sis dels quals són dones³⁰⁸. Això farà que el govern francès, visiblement molest, demani al govern espanyol per mitjà del seu ambaixador a Madrid que suspengui tota expulsió fins a nova ordre³⁰⁹.

Aquest rebuig francès esdevé a la pràctica definitiu a finals de juliol, amb la negativa a permetre el desembarcament de trenta-set anarquistes més al port de Marsella. El ministeri de l'interior creu que ja va ser un favor excepcional l'autorització d'entrar un primer comboi, i que

“no seria sense comprometre la seguretat pública el continuar rebent tots els anarquistes

CALLEJA (1998), p.274

307 Vegeu la carta del ministre d'estat espanyol a l'ambaixador francès del 26 de març de 1897 i la del capità general de Catalunya Eulogi Despujol notificant al cònsol l'expulsió cap a França del quatre detinguts francès restant del 12 d'abril, als ADN: Barcelone-B/C-10.

308 Entre els expulsats, en general obrers manuals catalans, hi ha també el teòric anarquista castellà Anselmo Lorenzo i el militar convertit a l'anarquisme, José López Montenegro, residents a Barcelona. Entre les dones hi ha Francesca Saperas Miró, vídua de Tomàs Ascheri i abans vídua de Martí Borràs, i la seva filla Salut Borràs, vídua del també executat Lluís Mas. Vegeu el llistat d'expulsats enviat posteriorment pel Governador Civil al Cònsol, amb data 12 de juliol de 1897, dins els ADN: Barcelone-B/C-10.

309 ADP:NS10, telegrama del 12-6-1897. Esborrany dins ADN: Madrid-B-64. Carta del Ministre d'Afers Estrangers Hanotaux a l'ambaixador del 24 de juny (També dins ADN:Madrid-B-64) i al cònsol del 30 de juny (ADN:Barcelone-B/C-10).

que les autoritats espanyoles jutgen perillosos de conservar dins el regne. A més, la manera com han procedit les autoritats per efectuar la tramesa sobre sòl francès del comboi dirigit cap a Cervera els impedeix de trobar excessiu un refús que ve dictat per consideracions d'ordre superior”³¹⁰.

Una petició enviada al cònsol francès per divuit presoners que havien sol·licitat ser expulsats a França i que encara romanen detinguts a Montjuïc, quedarà, aleshores, en via morta³¹¹. També quedarà desatesa la intervenció que la Companyia francesa de Gas de Barcelona, *Gas Lebon*, fa en favor del seu empleat Pere Fàbregas: després de 20 anys de treballar a l'empresa, de gaudir de la millor reputació i de no haver-se fet notar mai per tenir idees “*exaltades*”, el “*malaurat*” porta més d'un any tancat a Montjuïc sense ni tan sols haver estat interrogat pel jutge d'instrucció. No creient en cap mena de culpabilitat seva, l'empresa s'oferia a contractar-lo en la seva fàbrica d'Oran (Algèria) en cas de ser expulsat d'Espanya i d'assumir el cost del viatge³¹².

Les autoritats espanyoles faran la mateixa jugada amb la Gran Bretanya, desembarcant un altre contingent de vint-i-vuit expulsats (entre els quals hi ha la Teresa Claramunt, en Joan Montseny o en Gaietà Oller) a Liverpool, amb el consegüent enuig i protesta britànica³¹³.

La policia francesa mirarà de controlar i vigilar els expulsats al seu territori, o almenys de saber on són. El mes d'agost el comissari especial d'Hendaia, Clerch, sol·licita informació al seu col·lega de Barcelona, Thiellement, sobre l'advocat Pere Coromines, que s'ha instal·lat a Hendaia. Concretament vol saber si aquest jove correcte i educat és republicà, tal i com es presenta, i no anarquista, cosa que nega categòricament. I en aquest darrer cas, si n'és un propagandista teòric o pel fet. La resposta de Thiellement el presenta com un advocat decantat cap al col·lectivisme, que segurament ignorava el complot i que per educació i sentiment s'oposava a la violència, però que l'haver freqüentat reunions anarquistes l'havien compromès com a propagandista perillós³¹⁴. Sigui com sigui, el comissari Clerch, nord-català, ajudarà Pere Coromines per evitar que, davant les pressions espanyoles del cònsol, del cap de la policia de Barcelona Narciso Portas i d'altres, sigui

310 Carta del 28 de juliol del MAEF a l'ambaixador Reversaux (ADP-NS10) i cita nº12 de l'apèndix. Aquest mateix conflicte respecte l'expulsió de detinguts a França el tracta E. GONZÁLEZ CALLEJA a “La emigración política y la oposición violenta a la monarquía restaurada (1897-1931)”, *Hispania*, LXII/2, núm.211 (2002), pp.483-504, esmentant, a més, documentació de fonts espanyoles, i a *La razón de la fuerza...*(1998).

311 Carta col·lectiva del 25 de juny (ADN:Barcelone-B/C-10).

312 ADN: Barcelone-B/C-10. Carta de l'empresa al cònsol del 4 d'agost de 1896.

313 El consolat rebé un llistat d'aquests 28 anarquistes, on hi indicà al damunt si eren “exaltats”, “propagandistes” o “perillosos”, amb data de 20 de juliol. Es troba dins ADN: Barcelone-B/C-10.

314 Cartes del 12 i 17 d'agost de 1897, dins ADN:Barcelone-B/C-10.

expulsat d'Hendaia i allunyat de la frontera³¹⁵.

La lliçó apresada: vigilància fronterera i fermesa diplomàtica després de l'assassinat de Cánovas (agost de 1897)

L'assassinat del president Cánovas del Castillo el 8 d'agost de 1897 a prop de Sant Sebastià commocionà la classe política i significà la continuació del cicle terrorista: l'autor fou l'anarquista italià Michele Angiolillo, que havia residit a Barcelona i havia conegut els torturats i executats a Montjuïc, als quals havia volgut venjar. Venint des del seu exili anglès, hauria passat per París i contactat allà amb revolucionaris espanyols i francesos.

Segons una nota que Portas, cap de la policia judicial de Barcelona, havia enviat al cònsol de França, Cánovas estava avisat des del 30 de juny per l'ambaixada espanyola a Londres d'un complot contra ell i contra el ministre de justícia. L'avís, però, no havia servit de res. Respecte Angiolillo, les primeres informacions que n'havia tingut la policia de Barcelona li havien arribat gràcies al comissari especial del consolat francès, Thiellement, que ja l'havia assenyalat a les autoritats el novembre passat, en previsió de la seva tornada a Espanya, i els havia lliurat la seva fotografia per a què pogués ser vigilat³¹⁶. La publicació d'un article al *Diario de Barcelona* revelant aquesta col·laboració del consolat provocà l'enuig del cònsol per la filtració, a l'haver-se trencat la confidencialitat de "*les informacions sobre anarquistes o qualsevol malfactor*". El 25 d'agost el Ministre d'Affaires Etrangères francès protesta davant les autoritats espanyoles per mitjà del seu ambaixador a Madrid per la situació delicada en què els ha col·locat aquesta filtració d'informació

315 Segons explica el mateix Coromines, l'ajudaran tant l'alcalde d'Hendaia (Auguste Vic) com el Comissari Clerch. En una carta a Miguel de Unamuno d'octubre de 1897 diu: "*Hasta el comisario de Policía, hombre acostumbrado a perseguir otros hombres, sin otra explicación de su simpatía que el ser catalán francés, me ha defendido contra la policía española, me ha advertido cuando debía precaverme de algún peligro y me ha ofrecido acompañarme también*", i més endavant en una carta al seu germà de novembre de 1897 li demana d'escriure'ls donant gràcies en nom de la família pel què han fet per ell -també a l'adjunt del Comissari, Jourdan- i d'enviar a la filla d'en Clerch, al dit Jourdan i a un altre subordinat de Clerch exemplars d'*El baskuence en 120 lecciones*, que li havien sol·licitat (COROMINES, Pere, *Diaris i records, vol.1. Els anys de juventud i el procés de Montjuïc*. Barcelona, Curial, 1974. Pàgs. 230-231 i 254-257). Ironies de la vida, a partir de setembre de 1900, Clerch haurà de cooperar en la vigilància de la frontera respecte dels anarquistes amb el propi Portas, destinat ara a Irún (vegeu la seva carta a la Direcció de Seguretat del 7 de setembre de 1900, dins AN: F7-12725).

316 Carta del 9 d'agost del 97 del nou cònsol, Reynaud, i del comissari Thiellement a París (ADP: NS08; còpia dins AN: F7-12725). Recordem que Angiolillo ja fou esmentat en els informes de Thiellement sobre les reunions d'anarquistes barcelonins prèvies a l'atemptat de Corpus, i que apareixia en l'*État nominatif* d'anarquistes residents o viatjant per Espanya fet per la policia francesa amb data 20 de maig de 1896: 26 anys, tipògraf, natural de Foggia (Itàlia), anarquista militant, condemnat a dos anys. Arribat a Barcelona el novembre de 1895 amb el nom de Josep Sants (APPP: Ba 1511).

confidencial sobre Angiolillo, a qui fa responsables³¹⁷.

Un mes després es produeix un nou atemptat amb ingredients semblants: un altre refugiat a Anglaterra, que coneixia algunes de les víctimes de la repressió del Procés de la bomba de Canvis Nous, busca venjar-los assassinant un altre dels considerats botxins de Montjuïc: el lloctinent Portas i el seu subordinat Teixidor. L'atemptat no reïx i els dos guàrdies civils sols resultaran ferits. El consolat també tenia fitxat l'autor:

“Sempau, de 29 anys, és conegut per aquest consolat, on es va presentar el 28 juliol de 1896, per demanar la naturalització francesa. Segons altres informacions que posseeixo, prové de bona família barcelonina. Periodista d'opinions molt avançades, va haver de deixar Espanya l'agost de 1896 per escapar a procediments contra ell arran de la publicació d'un manifest protestant contra l'enviament de tropes a Cuba. Refugiat a París, prengué part a la manifestació davant l'ambaixada d'Espanya i hauria estat expulsat per aquest motiu i per les seves relacions amb anarquistes estrangers refugiats a França. Durant la seva estada a París hauria freqüentat assíduament la redacció de L'Intransigent. (...) Hom creu que aquest nou crim ha estat ordit a Londres, on Ramon Sempau s'havia refugiat després de la seva expulsió de França i d'on sembla haver arribat ahir o abans d'ahir amb la ferma intenció de cometre el seu atemptat”³¹⁸.

Angiolillo i Sempau estaven en relació estreta a Londres. I segons una nota d'un confident de la policia francesa a Londres, havia estat Llorenç Portet, que disposava de diners, qui havia pagat els viatges de tots per realitzar els atemptats³¹⁹.

La bona relació del consolat francès amb la policia de Barcelona en la lluita contra el terrorisme anarquista es farà extensiva al comissari italià que és destinat a la ciutat per vigilar els anarquistes italians. Segons el cònsol, aquest fet era fruit d'una demanda del govern espanyol a l'italià. El comissari italià ja s'havia presentat al consolat francès per posar-se a la seva disposició i a la de Thiellement. *“Aquest li demanarà que li indiqui els individus italians que, sospitosos d'anarquisme,*

317 ADP: NS-10, cartes del 10 i 25 d'agost de 1897.

318 Carta del cònsol al Ministre del 4 de setembre (ADP: NS08). Vegeu la cita n°13 de l'apèndix. Sobre Sempau, autor de *Los victimarios* (1900), una de les obres coetànies sobre el Procés de Montjuïc, v. DALMAU (2010: pp.373-376).

319 APPP: Ba1226 *Portet i Tuban*. Nota del 9-11-1897. Un informe anònim de 1906 sobre atemptats anarquistes en mans de l'ambaixada espanyola de París explica que Sempau, *“aleshores anarquista furibund”*, havia desaconsellat Angiolillo d'atemptar contra el rei, un nen, i la reina. Decidit per Cánovas, Angiolillo va rebre 400 francs de Portet per fer el viatge (AGA: 54/5881, “Policia y orden público. Varios.1906”).

entrin a Espanya des de França”³²⁰.

Vista l'experiència passada, els representants francesos van reaccionar ràpidament a l'assassinat de Cánovas extremant la vigilància de la frontera, tement l'intent de fugir cap a França dels anarquistes que serien o se sentirien perseguits per les autoritats espanyoles. Les autoritats franceses, doncs, tenien ben apresada la lliçó del què comportava la política repressiva indiscriminada del govern espanyol.

Conseqüentment, el Director de Seguretat francès enviarà ràpidament telegrams als prefectes dels departaments fronterers, als de Montpeller i de Marsella (segurament per la importància dels ports de Seta i Marsella com a via d'arribada), i als comissaris especials d'Hendaia, Cervera, Portvendres, Seta i Marsella. Hi recorda les instruccions donades el juny darrer: tot expulsat de nacionalitat estrangera serà refusat de nou cap a Espanya, els anarquistes francesos seran els únics admesos i caldrà verificar amb cura la seva identitat, indicar la seva destinació final, establir la seva fitxa individual amb les seves dades antropomòrfiques i, si és possible, fotografiar-los.

Paral·lelament els anarquistes catalans refugiats a França seran estretament vigilats: el comissari especial de ferrocarrils de Perpinyà informa l'11 d'agost sobre els disset expulsats instal·lats al Departament dels Pirineus Orientals. La seva conducta, diu, no mereix cap reprovació, deixant de banda les seves opinions respecte el Sr. Cánovas³²¹.

Aquest cop, però, sembla que els responsables polítics espanyols també havien après de les negatives repercussions d'un acció repressiva indiscriminada, que van evitar. Angiolillo va ser considerat autor únic de l'atemptat i jutjat i executat ràpidament al cap de pocs dies³²².

Els maldecaps per l'expulsió o el refugi d'anarquistes catalans a França tornen l'octubre següent quan la pujada dels liberals al poder acabi “*amb la llarguíssima detenció patida pels nombrosos individus detinguts administrativament després de l'atemptat de Canvis Nous i acusats de pertànyer a la secta anarquista*”, en paraules del cònsol Reynaud. Segons el mateix Portas, el nou Ministre de l'interior ha ordenat una investigació a fons dels cent dotze detinguts, abans de ser posats en llibertat pel nou governador civil de Barcelona, segons Reynaud una mesura “*reclamada per la premsa de tots els colors, que creu que ha durat massa*”, i que s'havien basat en denúncies anònimes o sospites vagues³²³.

L'1 de novembre el cònsol avisa el Ministeri del resultat de la investigació del govern civil sobre els

320 ADP: NS08. Carta del 28 d'octubre de 1897 a Madrid i a París (esberrany dins ADN: Barcelone-B/C-130).

321 Telegrams del 9 d'agost i carta de l'11 (AN: F7-12725)

322 Segons HERRERÍN (2011, p.161), Espanya va voler seguir en aquesta ocasió l'exemple dels països veïns.

323 Cartes del cònsol del 20 i 22 d'octubre de 1897 (ADP: NS08 i ADN: Barcelone-B/C-130)

detinguts: només onze de perillosos seran expulsats de la península en quinze dies, amb llibertat de triar país de residència. Com que és probable que la majoria d'ells triïn França, enviarà al Ministeri de l'Interior un llistat per a què puguin ser vigilats³²⁴.

Afortunadament, el restabliment de les garanties constitucionals a la província de Barcelona (suspeses des del 7 de juny de 1896!) i una reial ordre del Govern Sagasta de 16 de desembre de 1897 que autoritzava la tornada dels individus que havien estat expulsats del país, així com l'alliberament dels que encara quedaven empresonats a Montjuïc³²⁵, va significar el retorn progressiu a casa de molts catalans refugiats a França i l'alleujament de la tensió diplomàtica per aquest tema.

De totes maneres, el consolat suposava que els més compromesos romandrien a l'estranger pel temor de la vigilància estreta a què se'ls sotmetria i a no ser empresonats de nou en cas que es reproduís l'agitació anarquista. A la pràctica, el comissari Thiellement es coordinarà amb la policia espanyola per saber quins eren els que anaven tornant³²⁶.

“És possible que el país de la Declaració dels Drets de l'Home no accepti rebre'ns?”. Nou conflicte per l'expulsió dels condemnats indultats el 1900

Les alarmes es disparen de nou als ministeris d'interior i d'exterior francesos quan el gener de 1900 el govern Silvela, per mitjà d'un reial decret, en motiu de l'aniversari del petit Alfons XIII, decideix commutar la pena de presó i treballs forçats per la de desterrament. Aquesta mesura afectava tots els anarquistes culpats dels diversos atemptats a Barcelona (Gran Via, Liceu, Corpus). Era la manera amb què el govern del conservador Silvela volia sortir del pas un cop havia avortat els intents de revisió del procés de Montjuïc, que hauria significat posar en entredit la justícia militar, la policia i la cúpula política d'aleshores.

324 Cartes del 30 d'octubre i 1 de novembre (ADP: NS08 i ADN: Barcelone-B/C-130)

325 Una ordre d'alliberament que va topar amb l'oposició del capità general de Catalunya, Despujol. Això explica les gestions tant del Consell Suprem de Guerra com del Ministre de la Guerra preguntant-li per què -al llarg de 1898- encara hi havia detinguts a Montjuïc. Els darrers no van ser alliberats per Despujol fins el 3 de novembre de 1898. Vegeu tot això a HERRERÍN (2011, pp. 152-153).

326 Llista amb deu noms del 7 de gener de 1898 del Govern Civil i carta del Comissari Thiellement a la Direcció de la Seguretat del 24 de febrer assenyalant 8 noms, entre ells, Pere Coromines, Teresa Claramunt, Francesca Saperas i filla (ADN: Barcelone-B/C-10).

Segons informacions recollides pel Comissari Especial d'Hendaia, Clerch, -que disposa d'un confident a Madrid-, les autoritats espanyoles buscarien expulsar-los clandestinament a França³²⁷. El comissari especial de Barcelona n'informa afegint que, a més, la mesura no ha satisfet ni les famílies dels presos ni la comissió per a la revisió del procés de Montjuïc, presidida pel diputat republicà Emili Junoy, que el 4 de febrer es manifesta davant del govern civil exigint la revisió immediata del procés³²⁸.

A partir d'aquest moment, el Comissari especial de Barcelona i el nou cònsol general, Blanchard de Farges, s'ocuparan de recollir informacions sobre les intencions del govern espanyol, de conèixer la identitat dels beneficiats i d'enviar-ne les dades i la fotografia al ministeri de l'interior francès, pel cas que Espanya els expulsi cap a França. Esbrinaran els intents fets pel govern espanyol davant de diferents països europeus, i aconseguiran saber els noms dels vint-i-quatre anarquistes catalans condemnats, quatre d'ells pels atemptats de la Gran Via i del Liceu i la resta pel del carrer de Canvis Nous³²⁹.

El comissari especial de ferrocarrils de Cervera de la Marena, per la seva banda, demanarà al Prefecte del departament -i aquest a París, al Ministeri de l'Interior- si hi havia noves instruccions pel cas de l'arribada d'anarquistes espanyols a la frontera o bé si s'havien d'aplicar les de juny de 1897, per *“evitar la sorpresa d'aleshores, quan el govern espanyol en conduí quaranta-cinc al nostre territori”*³³⁰. La resposta de París serà clara: aplicar les anteriors mesures de deixar entrar els anarquistes francesos i de refusar l'entrada de tots els altres. Unes instruccions que seran transmeses als prefectes dels departaments fronterers (Perpinyà, Foix, Tolosa, Tarba...), amb línia marítima directa (Montpeller -per Seta-, Marsella, Alger -Governador General-) o amb colònies de refugiats espanyols (Bordeus, Carcassona, Nimes i París). Aquestes instruccions són fetes saber de manera oficiosa per l'ambaixador francès al govern espanyol, a la qual cosa se li respon que es farà de manera que no s'hagin de dur a terme³³¹. Les mateixes advertències les farà el nou comissari especial francès, Bonnacarrère³³², al cap de la policia de Barcelona, Plantada, quan tots els presoners

327 Carta d'Hendaia a París del 27 de gener del 1900 (AN: F7-12725. Tots els documents que esmentarem a continuació són d'aquesta mateixa capsa, a menys que s'indiqui el contrari).

328 Cartes del 28 de gener i 5 de febrer de 1900.

329 Llistat inclòs dins la carta del 24 de febrer. Aquesta tasca d'informar-se sobre la identitat dels expulsats i notificar-la a la Direcció de Seguretat francesa també la farà el Comissari Especial d'Hendaia, Clerch, gràcies a l'informador que tenia a Madrid.

330 Cartes entre el Prefecte i el Ministre de 1 i 8 de febrer de 1900 (AN: F7-12725) i d'Interior a Afers Estrangers del 17 de març (ADP: NS80 *Espagnols en France, 1897-1917*).

331 Carta de Patenôtre al MAEF del 27 de març (còpies tant a AN:F7-12725 com a ADP: NS 80)

332 Substitueix Thiellement a principis d'abril. Jules-Gabriel Bonnacarrère havia nascut a Tarascon (Arieja) el 16-8-1864 i havia entrat en servei el 17-3-1891 (vegeu els diferents exemplars anuals del *Journal des commissaires de police*).

són desembarcats a la ciutat procedents dels llocs on complien pena i posats en mans del governador civil.

La situació és peculiar: malgrat les promeses del govern civil de Barcelona, el comissari especial no se'n refia i l'objecte que passa a espionar és, ara, la policia de Barcelona. Segons ell, el govern espanyol volia fer passar aquests presoners en petits grups; ara ho provarà per mar, amb la qual cosa recomana de vigilar els ports francesos. Escriu a la Direcció de la Seguretat que “*malgrat la gran reserva de la policia espanyola sobre les seves decisions, intentaré prendre noves dades*”³³³.

Mentrestant, els anarquistes francesos que viuen a París es preparen per acollir els expulsats. Segons les notes de confidents que arriben a la Prefectura de policia de París durant el mes de març, a la redacció de *L'Aurore* s'ha parlat d'anar-los a rebre a Marsella, de donar-los diners que s'han recaptat i d'ajudar-los a trobar feina³³⁴. Per la seva banda, *Les Temps Nouveaux* ha engegat una nova campanya per recaptar diners en favor seu³³⁵

La situació és ridícula per al govern espanyol, que sembla no haver previst l'oposició dels governs europeus a rebre, un cop més, uns expulsats espanyols. I és lamentable per als indultats, que veuen endarrerir-se de nou el seu alliberament, tot esperant-lo a Montjuïc, on han estat traslladats des dels seus penals d'origen. Les autoritats franceses, en canvi, segures de la justesa de la seva actitud, no s'esperen que la negativa a deixar entrar cap desterrat se'ls acabi girant en contra. Es trobaran havent d'afrontar una situació molt empipadora: el mateix dia que el consolat té coneixement d'una carta que els condemnats han escrit sol·licitant ser deportats a França (una carta que acaba preguntant-se “*si era possible que el país de la declaració dels Drets de l'Home no accepti rebre'ns*”), a la *Sûreté* es rep una nota del confident Denis. En medis revolucionaris es diu que el govern francès hauria rebutjat l'hospitalitat als condemnats de Montjuïc amnistiats, i que Malato vol organitzar una violenta campanya a *L'Aurore*, amb mítings a París i a províncies, per obtenir el dret d'asil a França³³⁶.

Efectivament, al cap de pocs dies el consolat i el govern francès es trobaran davant d'una campanya de premsa a París i a Catalunya (aquí des de les pàgines de *La Publicidad* i *El Diluvio*), en favor que França admeti els indultats. *La Publicidad* fa córrer la notícia que diferents ciutats franceses

333 Carta de Bonnacarrère del 15 d'abril

334 Notes de Foureur del 12 i 28 de març del 1900 (APPP: Ba 1511)

335 ABELLÓ I GÜELL, Teresa, *Les relacions internacionals de l'anarquisme català (1881-1914)*, Barcelona, Ed.62, 1987, p.173.

336 Nota M.497 del 21 d'abril (AN: F7-12725).

s'haurien ofert a rebre'ls, i més tard al consolat arriben rumors d'una recollida de signatures entre la població catalana i del suport que hi donarien polítics francesos com Jaurès, Clemenceau o Viviani³³⁷. A París, el 27 d'abril un article de *L'Intransigeant* critica el ministre “pseudo-socialista” Millerand pel seu refús a admetre'ls a França. En el mateix número, aquest diari reproduïx la carta dels presoners demanant ser admesos al país “*que més ha lluitat per la dignitat i la justícia humanes*”.

Mentrestant els condemnats comencen a ser deportats a destinacions alternatives: Mèxic, Cuba i la Gran Bretanya. Bonnacarrère recomana de vigilar aquests darrers perquè, segons ell, intentaran entrar a França per estar més aprop de casa i per les facilitats lingüístiques i culturals. Val la pena retindre els comentaris que fa o reproduïx el comissari especial en relació als detinguts, i que ens mostren les seves vacil·lacions: a les assegurances del governador civil que eren inofensius, i que ell considera interessades, contraposa les del cap de la policia judicial de Barcelona, que n'havia assenyalat la majoria com a “perillosos”, “dolents” o “homes d'acció”. Les fitxes individuals que envia a París, però, indiquen que havien estat processats per simple tinença de diaris anarquistes o per haver defensat públicament aquestes opinions. En un moment donat afirma, en una idea que resumeix bé el què sent, que alguns individus mereixien clemència per la seva actitud a la presó i durant el viatge, però que calia desconfiar-ne, així com calia desconfiar del govern espanyol, molt incòmode amb aquests presoners³³⁸.

La policia francesa seguirà, gràcies als seus infiltrats, l'ajut econòmic que els anarquistes parisencs, sota l'impuls de Malato, donaran als primers deportats catalans arribats a Londres a principis de maig. Tarrida del Màrmol, exiliat a Londres des de l'agost del 97, en seria el receptor i distribuïdor, i junt amb Malatesta, l'encarregat de guiar els nouvinguts, quatre dels quals (guixaires i marqueters) “*no tenen cap possibilitat de trobar feina a Londres. (...) És molt possible que vagin a París*”³³⁹. Respecte la seva campanya en relació al govern francès, una nota de la policia del 7 de maig informa que en els medis *avançats* s'ha decidit sol·licitar la intervenció de la Lliga de Drets de l'Home en favor dels anarquistes catalans, “*basant-se en la seva innocència, ja que el veritable culpable de Canvis Nous seria conegut*”, per a què emprengui una campanya que faci repensar al govern francès la decisió de no admetre'ls³⁴⁰. A més, per al dia 19 s'organitza un Gran Mítig a la

337 Carta de Bonnacarrère a Interior del 24 d'abril.

338 Cartes del 23, 27 i 30 d'abril. En la darrera envia les fotos dels 24 deportats i les fitxes individuals de 19. Les dades de lloc de naixement i de residència permeten comprovar que tots (tret d'un malagueny) eren catalans (o de territoris de parla catalana, havent-n'hi un d'Alcoi i un del Baix Cinca) i que sols un era nascut a Barcelona. La majoria, doncs, eren obrers que s'havien desplaçat per treballar a la capital catalana.

339 Nota M.577 de Denis, del 7 de maig, i nota M.64 anònima, de l'endemà.

340 Nota M.576 del confident Albert

Maison du Peuple amb el títol “*Els torturats de Montjuïc*” amb cartells on s'anuncia la intervenció de diferents oradors, tots anarquistes, com Charles Malato, Urbain Gohier, Émile Janvion, Émile Girault o Antoine Cyvoct. Segons l'informe que en fa la policia, és un èxit notable, vistos els tres-cents assistents i la durada, 2 h 40 minuts. A part de parlar dels alliberats de Montjuïc i de criticar l'actitud del govern francès (es contraposa l'actitud de la República a la més flexible de la monarquia britànica), s'hi va reflexionar sobre els resultats de les darreres eleccions municipals franceses i un alliberat de la presó de Cayenne va exposar els horrors del què afirmà que és el seu Montjuïc i recordà la revolta dels anarquistes de la Guaiana de 1894 que va acabar amb un bany de sang. Durant, i en acabat, es va fer una col·lecta en benefici dels anarquistes de Montjuïc³⁴¹.

L'actitud del govern francès, però, s'havia començat a moure: el mateix 18 de maig el ministeri de l'interior havia enviat als prefectes dels ports del Nord les fotos i fitxes dels anarquistes destinats a Liverpool, amb l'ordre de registrar si intentaven entrar a França, però sense oposar-s'hi. I quan Anglaterra negui l'entrada al darrer convoi d'anarquistes amb destinació Liverpool, el ministre de l'interior i president del govern francès, Waldeck-Rousseau, s'oferirà a resoldre l'afer en favor dels deportats³⁴². Aleshores tres dels refugiats seran autoritzats a entrar a França.

El tracte que els governs dinàstics espanyols van donar als processats per la bomba de Corpus del 1896 que no havien estat condemnats per l'atemptat però tanmateix castigats amb llargues penes de presó i treballs forçats, i que ara el govern conservador de Silvela commutava per una deportació injustificable a països veïns, fou un joc de despropòsits. Si no eren culpables ni perillosos, no tenia cap sentit deportar-los i era cometre una nova injustícia davant l'opinió pública internacional; si n'eren, Espanya no podia esperar que els governs veïns acceptessin un perill que no era propi.

El serial va acabar quan el consell de ministres del govern espanyol va decidir amnistiar la vintena de condemnats de Montjuïc, acceptant el seu retorn a Espanya a condició de no residir dins de Catalunya. Però Bonnacarrère -influit sens dubte pel disgust que li manifesta personalment el cap de la policia de Barcelona, que creu que al cap de dos mesos tots aquests anarquistes hauran tornat a Barcelona- conclou exclamant:

341 Informe del 18 de maig d'un policia local del districte 18è, exposant l'aparició de cartells anunciant el míting, i informe de la Prefectura del 20 de maig, a APPP: Ba 1511.

342 Cartes del M.Interior als prefectes del Nord del 18 de maig i del 6 de juny, i del comissari especial de Barcelona del 25 de maig (AN: F7-12725). SEMPAU (*Los victimarios*, p.412) creu que hi va contribuir la intercessió del diputat republicà Josep Lletget i Sardà, aleshores a París. També Brossa es va beneficiar d'aquest canvi d'actitud francès: el 27 d'abril el Ministeri de l'Interior acorda, a instàncies del de comerç (porta a la qual devia trucar en Brossa) i amb el vist-i-plau de la prefectura, que es permeti a l'afectat de tornar a França. Significativament, l'escrit de vist-i-plau del prefecte deia al capdavant: “*PS. Brossa ha estat amnistiada a Espanya*”. La resposta ministerial afegia també una nota al peu que deia: “*Sembla que Brossa es troba a París*”. I era cert. (vegeu AN-Pierrefitte: 19940434/634 *Brossa, Jacques*)

“Que no puguin fer-hi renéixer l'era dels monstruosos atemptats d'aquests darrers temps!”³⁴³

343 « *Puissent-ils n'y pas faire renaître l'ère des monstrueux attentats de ces temps derniers !* »: carta a la *Sûreté* del 18 de juliol de 1900.

Capítol 7. *Una regió tan inflamable. Vagues i violència, 1898-1905*

“Les informacions publicades pels diaris francesos sobre els disturbis de Barcelona són tan exagerats que convé rectificar-los. Heus aquí la veritat: vaga general des de dilluns, enfrontaments sagnants durant tres dies entre vaguistes i militars, xifra de morts avaluada en més de 60 (...). Des de divendres alguns tramvies i cotxes han recomençat a circular conduïts per soldats. (...) Per solidaritat, vaga general a la província de Tarragona des de divendres, sotmesa igualment a l'estat de setge”³⁴⁴

Temors per la crisi industrial, l'atur obrer i les vagues de 1898-1903

La crisi colonial espanyola és seguida força de prop per la diplomàcia francesa per les implicacions internacionals que té i pels riscos que suposa per a l'estabilitat del règim de la restauració. Una estabilitat que pot perillar més si trontolla l'ordre social a Catalunya, on hi ha el proletariat més nombrós i organitzat. En aquest sentit, els informes del consolat de Barcelona expressen la por a la radicalització social que pugui comportar l'atur obrer, conseqüència de la crisi industrial provocada per la guerra de Cuba. Un escenari econòmic que s'agreuja amb la pèrdua dels mercats colonials el 1898.

La correspondència de març i abril del 1897 reflecteix la preocupació pels primers efectes de la crisi:

“Una qüestió que en la meua opinió hauria de preocupar més [que no pas els incidents catalanistes que seguiren el missatge al Rei de Grècia, dels quals acaba de parlar] és el tancament de diverses fàbriques en els principals centres manufacturadors d'aquesta província. A Manresa sobretot, diverses indústries, a qui la guerra cubana i la insurrecció de Filipines han tallat o minvat l'eixida de llurs productes en proporcions considerables s'han vist obligats a interrompre'n la fabricació. Les converses entre patrons i obrers, tendint a

344 Telegrama del cònsol al MAEF durant la vaga general de febrer de 1902 (ADP: NS08).

disminuir les hores de treball i els salaris en certa proporció, no han arribat a cap entesa i alguns directors de fàbrica han simplement apagat les calderes. Només a Manresa més de 1500 treballadors s'han trobat al carrer d'un dia per l'altre. Hi ha aquí un perill seriós i aquestes masses de treballadors sense pa poden causar greus complicacions al govern”³⁴⁵

La “por social” del cònsol Ponsignon deriva de la seva clara identificació amb la burgesia. Li preocupa l'atur obrer en tant que potencial desestabilitzador de l'ordre social. En el fragment següent podem percebre, sota l'objectivitat del fet que exposa, la seva empatia amb els fabricants:

“la crisi obrera està plena d'amenaques: els fabricants, les vendes dels quals s'han alentit o paralytats del tot, amb prou feines se'n surten. No és sense aprehensió i preocupació que tanquen les seves fàbriques i són els primers a témer les complicacions que poden resultar d'una aturada completa. Milers d'obrers sense feina i sense pa són una greu preocupació per a tot el món. I d'altra banda, no és una situació ben inquietant per als fabricants de veure's en l'obligació de «fabricar stock», segons l'expressió consagrada, és a dir, de fabricar mercaderia per emmagatzemar-la sense que puguin preveure quan podran donar-li sortida?”³⁴⁶

La crisi econòmica s'agreuja l'any següent amb l'esclat de la guerra entre Espanya i els Estats Units, declarada el 18 d'abril. En la seva correspondència el nou cònsol Reynaud explica que és Catalunya on afecta més, i “que els industrials catalans en són particularment afectats. Així, el tancament de fàbriques s'està generalitzant ràpidament”. Una crisi que fa témer que si la guerra continua

“la tranquil·litat o més aviat la indiferència actual de la població catalana no deixi lloc a una reacció violenta, i que el populatxo empès per la misèria i la fam no recorri a mitjans extrems, sigui unint-se a les files carlines, les quals preocupen força les autoritats locals, o bé provocant un moviment popular que a Barcelona seria terrible.”

Afirmant que la crisi obrera esdevé més i més alarmant, fa un repàs a les xifres d'obrers i obreres acomiadats, de reduccions d'efectius o de fàbriques tancades, i recorda que l'atur afecta també els empleats de les cases comercials, que han vist caure els seus intercanvis amb l'estranger per culpa

345 Carta ja vista del 16 de març de 1897 (ADP: NS08 i ADN: Barcelone-B/C-130). Cita textual n°1.

346 Carta de l'1 d'abril del 1897 (idem). Cita n°2.

de l'alta taxa de canvi³⁴⁷. Aquesta preocupació, però, no es tradueix en un seguiment de les vagues de les conques del Ter i del Freser d'aquell any, ni en les de febrer i d'abril-maig de l'any següent. Sí que rebran més atenció les importants vagues de 1900 i 1901 a la mateixa conca del Ter i del Freser i la vaga general de febrer de 1902 de Barcelona.

Cònsols i ambaixadors informaran els seus superiors d'aquesta conflictivitat obrera de 1900-1902 i intentaran *explicar-la*: valoraran i judicaran la classe obrera catalana, la patronal i el tracte de les autoritats respecte la “qüestió obrera”³⁴⁸.

El 18 d'octubre de 1900 el vice-cònsol de Barcelona Lucien Agel envia un informe sobre la crisi industrial catalana i la qüestió obrera a la Sots direcció d'afers comercials del Ministeri d'Afers Estrangers francès³⁴⁹. Agel parteix de les informacions que Reig, corresponsal d' *El Heraldo* de Madrid, li transmet després del seu viatge per les regions industrials cotoneres de l'interior de Catalunya, en principi les més afectades per la crisi. Les impressions d'aquest periodista és que la crisi és menor del que diu la premsa barcelonina, especialment pel que fa a la xifra de 20 o 30 mil aturats, havent vist poques fàbriques tancades i l'ambient força calmat. Aquesta tranquil·litat l'atribueix Agel a la solidaritat obrera, a l'assistència mútua que es presten a través de les societats d'àmbit local o comarcal (que acaben de nomenar delegats per a constituir una Federació d'Associacions Obreres de la indústria tèxtil), que amb les seves cotitzacions poden socórrer les necessitats dels aturats i les seves famílies:

“Són lluny, és cert, de disposar d'una quantitat igual al total del seu salari, però gràcies a la seva sobrietat proverbial i a la seva resistència suporten fàcilment les dures conseqüències de l'atur”.

No obstant observa que

“Les associacions obreres compleixen de meravella les seves funcions d'assistència i de beneficència, però no constitueixen encara entre les mans del proletariat català un instrument sòlid de guerra per triomfar davant dels patrons i imposar-los les seves

347 Informe del cònsol al MAEF del 30 de juliol de 1898 (ADN: Barcelone-B/C-128). Cita nº3.

348 També el comissari especial destacat a Espanya s'impregna d'aquest tarannà. En el seu desplaçament a Manresa del juliol de 1902, seguint la pista d'en Francesc Llobart de qui es diu que ha tornat, aprofita per preguntar sobre el moviment obrer manresà, recollint l'opinió que és sobretot socialista, i encara socialista moderat, no anarquista, i que vol la millora de les seves condicions per mitjans legals i pacífics. I constata que hi ha ben pocs francesos, i cap d'ells anarquista (AN-Pierrefitte: 19940459/313 *Llobart Sabate, François*).

349 ADN: Barcelone-B/C-131, nº25.

reivindicacions”.

No sembla desencaminat el vice-cònsol: efectivament, les societats obreres d'ofici i de resistència que s'havien reconstituït després de la repressió del moviment obrer que seguí l'atemptat de Corpus del 1896 i el procés de Montjuïc, seguien poc cohesionades organitzativament i sense un projecte clar³⁵⁰. Útils doncs com a eina solidària, però no com a eina de lluita social.

Agel també mira d'explicar el per què d'això. Segons ell, és degut a l'individualisme de l'obrer català i a l'existència del model semi-feudal de colònia industrial:

“En primer lloc, l'obrer català és per caràcter i per temperament profundament individualista; (...). Aquest individualisme confina sovint amb l'egoisme. Així, de la mateixa manera que hom té poca confiança en una entesa general dels patrons de cara a l'organització del treball segons el règim del “short times”, és a dir, d'equips de treballadors alternant els uns amb els altres per períodes determinats, igualment hom s'espera el fracàs del projecte elaborat per la Federació d'associacions obreres de fer declarar la vaga general a les fàbriques de teixits i filatures de cotó de tot Catalunya.”³⁵¹

Ara bé, Agel justifica aquest vaticini de fracàs per una raó que ja no és psicològica o cultural, sinó política: que els sindicats no tenen personalitat jurídica reconeguda per la Llei i que els amos no els reconeixen i no accepten tractar amb els seus delegats (més endavant, afirma que *“no és estrany trobar fabricants que refusen treballadors pel simple fet de pertànyer a sindicats professionals”*³⁵²). La conclusió d'Agel és que no gaudeixen de la influència que tenen els sindicats francesos anàlegs.

La segona causa de feblesa del proletariat català, diu Agel, rau en la institució de les colònies industrials, establiments industrials situats a pagès lluny de tot nucli de població

“organitzats segons el model d'una caserna o d'un monestir. Com els Senyors de l'edat mitjana, l'amo és, no solament el propietari, sinó també un petit sobirà. Els obrers són internats com soldats o religiosos regulars, i llur llibertat individual es veu entelada en benefici dels drets del patró”.

350 Teresa Abelló i Pere Gabriel, “L'enfortiment de l'obrerisme”, *Història. Política, societat i cultura dels Països Catalans*, vol.8. Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1995.

351 Vegeu el text original d'aquesta cita a la n°4 de l'apèndix.

352 *“Il n'est pas rare de rencontrer des fabricants qui refusent des ouvriers pour le seul fait d'être membre d'un syndicat professionnel”.*

Després d'explicar el funcionament de les colònies, exposant la dependència a tots nivells del treballador respecte l'amo de la colònia, parla del caràcter menys reivindicatiu d'aquest tipus d'obrer respecte del “treballador lliure” i que

*“Les reivindicacions obreres no podran afirmar-se amb certa capacitat de resistència davant les exigències patronals fins el dia en què aquesta institució anacrònica no hagi desaparegut i en què les condicions del treballador no siguin les mateixes arreu de Catalunya”*³⁵³.

Pocs dies després d'aquest primer informe, L. Agel envia un segon report centrat en l'atur obrer a la ciutat de Barcelona i la solidaritat amb els afectats, presentada, però, com una variant de la caritat privada, molt important a Barcelona i “*que ajuda a alleujar moltes misèries*”³⁵⁴. Es pregunta, tanmateix, si serà suficient davant l'augment de pidolaires. Fa uns dies, “*una important societat obrera, “Les tres classes de vapor”, ha comunicat a la premsa que ha esgotat els recursos per socórrer els obrers sindicats sense feina, i que aquests perillen de quedar-se sense sostre al no poder pagar el lloguer*”. Explica que les Tres Classes de Vapor han demanat a l'Ajuntament i a la Diputació provincial ajuda en forma de bons en espècies i en forma d'obra pública que creï ocupació, i que l'Ajuntament ja ha aprovat ambdues mesures mentre que la Diputació espera reunir-se per parlar-ne.

De totes maneres, sembla que Agel, basant-se en les no prou fiables informacions del periodista *de El Heraldo de Madrid*, no valora prou bé la conflictivitat social prèvia a les conques del Ter i del Freser de 1898 i de 1899 ja anomenada, ni la subjacent lluita dels obrers osonencs i ripollesos contra les estratègies patronals de precarització i proletarització. Avui s'interpreta la gran onada de conflictes de 1897-1903 en el tèxtil de les conques interiors de Catalunya com la darrera reacció a l'ofensiva patronal contra l'ofici tèxtil que havia començat a les fàbriques de ciutat. El resultat fou la fi definitiva de l'era de l'ofici davant del procés de proletarització. Una etapa que coincideix, no per casualitat, amb la darrera expansió fabril per la “*muntanya*”³⁵⁵. Així, pocs dies després dels seus informes, en el mes de novembre de 1900, i davant la lluita de la Federació Tèxtil Nacional que tenia el seu comitè directiu a Manlleu, la patronal declarà el *locaut* a bona part de les fàbriques i practicà el que s'anomenarà “*pacte de la fam*”, amb *l·listes negres* d'obrers als quals s'acordava no

353 Cita nº 5

354 « *A quelque classe de la société qu'il appartienne, l'espagnol est profondément charitable ; riche ou pauvre, il aime à faire l'aumône aux nombreux mendiants qui sillonnent les rues de cette ville.* » (ADN: Barcelone-B/C-131, carta nº 26 del 22 d'octubre de 1900).

355 ENRECH MOLINA, Carles, “L'ofensiva patronal contra l'ofici. estructures laborals i jerarquies obreres a la indústria tèxtil catalana (1881-1923).”, *Butlletí de la Societat Catalana d'estudis Històrics*, Volum 12, any 2001.

donar feina enlloc.

Quatre mesos més tard, el març de 1901, el conflicte es revifa de nou davant la voluntat patronal d'instal·lar *continues* i substituir la mà d'obra masculina -que ja era minoria- per femenina (menys qualificada i més mal pagada). I els amos del Ter i el Freser recorren de nou al *locout*. Els enfrontaments amb la guàrdia civil i els mossos d'esquadra acabaran amb dos morts³⁵⁶.

L. Agel escriu aleshores a l'ambaixador un nou report basant-se en les informacions d'un tal Baurier, i situa en l'any 1898 l'inici de la difusió de la propaganda socialista que ha permès a les associacions obreres del Ter i del Freser prendre consciència de llur forces i preparar els treballadors per a enfrontar-se amb els amos³⁵⁷. L'ambaixador Patenôtre és conscient de la gravetat de la qüestió social a Catalunya, i diu, després de repassar els desordres que hi ha hagut a Madrid, el següent:

“Els disturbis de Catalunya tenen un caràcter més greu, ja que deriven de qüestions de vagues sempre temibles en una regió tan inflamable i on la insurrecció hi és, en certa manera, en estat crònic”.

Tot i la manca de detalls al respecte en la premsa de Madrid, diu l'ambaixador que

“En la mesura que permeten les aparences, la tranquil·litat hi sembla haver-se restablert momentàniament, però temem que el Govern no es trobi ben aviat davant de noves dificultats (...) en una província en què la població està sempre disposada a aprofitar les oportunitats per afirmar els seu esperit d'oposició i de separatisme”³⁵⁸.

Val la pena parar compte, de nou, en aquesta visió de Catalunya com un país conflictiu, sigui per la qüestió social, sigui per la qüestió del *separatisme*. En tot cas, el pronòstic de l'ambaixador serà seguit, dos mesos després, per l'eclosió electoral del catalanisme polític de la Lliga Regionalista en el districte de Barcelona, com hem vist, i poc abans per la vaga de tramvies en favor de les vuit hores i la no contractació de personal no afiliat a la Federació (que també tenia el seu equivalent a Madrid), i que acabà amb la intervenció de l'exèrcit i la proclamació de l'estat de setge³⁵⁹. Aquest va

356 HUERTAS I CLAVERIA, Josep M^a, *Obrers a Catalunya. Manual d'història del moviment obrer, 1840-1975*.

Barcelona, L'Avenç, 1982, p.127. La resistència obrera a les conques del Llobregat, Cardener, Ter i Freser quedarà tocada per molt de temps, les associacions del tèxtil català en crisi i el lideratge en l'obrerisme català passarà a mans d'altres sectors, com el metal·lúrgic.

357 Veure l'informe del 19 de març de 1901 titulat “*Mémoire explicatif des antécédents, origine et développement du conflit ouvrier dans la région du Ter et du Freser*”, als ADN: Barcelone-B/C-18.

358 Carta al Ministre del 13 de març de 1901, a ADP: NS02 *Dossier Générale 1901-1904*. Vegeu el text original en la cita n^o6.

359 El consolat rebé les queixes de diverses fàbriques barcelonines de propietat francesa que havien rebut atacs de

ser un conat de vaga general en què “*la classe obrera no figura pas sola en aquest moviment, en el qual hi ha ficats elements anarquistes i separatistes*”. Una visió que un grup de significats anarquistes francesos (Grandidier, Matha, Vivier...) simplificaven dient que “*el sentit veritable del moviment que es produeix a Barcelona és separatista i que si els anarquistes hi han pres alguna part, és per respondre al seu temperament revolucionari*”³⁶⁰. En la seva carta a París del 8 de maig de 1901, Patenôte explica que “*l'agitació havia pres un to revolucionari i antinacional, amb crits de Mort a Espanya! en un míting i pels carrers, per grups segurament anarquistes o separatistes*”. Segueix dient:

“Vostra Excel·lència sap, d'altra banda, que aquests símptomes no són pas nous i que l'hostilitat que s'ha manifestat tant sovint a Catalunya respecte la monarquia ha revestit diversos cops aquesta forma significativa. Hem de suposar, no gensmenys, que aquest moviment és poc estès i que els enemics de la unitat espanyola són un petita minoria.”

La seva opinió respecte la teràpia a aplicar no difereix massa de la del govern espanyol: tot i haver indicat, quan ha informat de la proclamació de l'estat de setge, que Catalunya hi havia estat sotmesa gairebé constantment des de feia dos anys, exposa:

*“L'únic remei a la situació era, de tota manera, tornar a les mesures d'excepció que el nou ministeri havia cregut poder suspendre quan arribà al poder i lliurar de nou l'administració de la província a l'autoritat militar. És la jugada que ha fet el govern, tot i la repugnància que pogués sentir de recórrer als mètodes que havia criticat als conservadors. Aquesta tardana mostra d'energia ha produït els efectes saludables que s'esperaven i l'ordre és avui restablert a Barcelona”*³⁶¹.

Caldria objectar a l'ambaixador, però, que és un remei que ataca els símptomes però no la malaltia, i per això el gener de 1902 es veu obligat a parlar de les noves vagues a Barcelona, en aquest cas dels oficis del ram del metall i d'altres. Ho fa començant amb els següents termes:

“L'esperit de desordre del qual ja he indicat tan sovint les empipadores manifestacions en els principals centres industrials d'Espanya acaba de nou de manifestar-se a Barcelona, on

piquets de vaguistes el dia 1 de maig, resultant danyades, i hagué de defensar les seves reclamacions davant les autoritats espanyoles (ADN: Barcelone-B/C-18, carpeta *Grèves (1901-1930)*).

360 Nota de la policia de París del 12 de maig de 1901 (APPP: Ba 1511).

361 Carta n°59, a ADP: NS08 *Question Catalane, 1896-1905*. Vegeu la cita n° 7.

tendeix a esdevenir endèmic”³⁶²

És conegut que la vaga del metall rebrà la solidaritat dels altres cossos d'ofici i acabarà esdevenint una vaga general. L'aturada durarà una setmana, del 17 al 25 de febrer, amb incidents en la majoria de ciutats industrials de Catalunya, i constituirà un punt de no retorn en molts aspectes. La Vaga General de 1902 de Barcelona afectarà la configuració del naixent catalanisme possibilista -amb la Lliga assumint la defensa dels interessos patronals-, del nou republicanisme lerrouxista -que explotarà el fracàs de la vaga atraient cap a ell sectors obrers-, i farà que els anarcosindicalistes, que n'havien recuperat el concepte des de 1898 com a mite revolucionari per excel·lència, hagin de resituar-la dins de noves estratègies sindicals³⁶³.

Les cròniques dels representants francesos ens aporten alguna dada interessant. La constatació de l'ambaixador que les autoritats semblaven desinteressar-se de l'agitació obrera en forma de mítings, malgrat el paper que hi jugaven els anarquistes, podria fonamentar la idea que el govern havia tolerat un cert grau de conflictivitat -mentre no trontollés l' *statu quo*- per evidenciar la falsedat de la “unanimitat interclassista” que preconitzava el catalanisme conservador de la Lliga. El cònsol de Barcelona, volent rectificar les informacions aparegudes a la premsa francesa que considera exagerades, dóna la veritable mesura de la gravetat dels incidents:

*“Les informacions publicades pels diaris francesos sobre els disturbis de Barcelona són tan exagerats que convé rectificar-los. Heus aquí la veritat: vaga general des de dilluns, enfrontaments sagnants durant tres dies entre vaguistes i militars, xifra de morts avaluada en més de 60, nombrosos ferits, nombrosos arrestos. Des de divendres alguns tramvies i cotxes han recomençat a circular conduïts per soldats. Amenaces dels vaguistes d'impedir els obrers de treballar. Per solidaritat, vaga general a la província de Tarragona des de divendres, sotmesa igualment a l'estat de setge”*³⁶⁴.

El vice-cònsol de Tarragona, Pavet de Courteille, que relata el seguiment i caràcter de la vaga a

362 « *L'esprit de désordre dont j'ai si souvent signalé les fâcheuses manifestations dans les principaux centre industriels de l'Espagne vient encore de se donner carrière à Bcn où il tend à devenir endémique* ». Carta de l'ambaixada a París del 13 de gener de 1902, a ADP: NS 02

363 DUARTE, Àngel, “Entre el mito y la realidad. Barcelona, 1902”, *La huelga general*, Ayer, nº4. Madrid, 1991; RAMOS, Gemma, “Patrons i obrers a la cruïlla: la vaga de 1902”, *Història. Política, societat i cultura dels Països Catalans*, vol.8. Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1995.

364 Telegrama del cònsol al MAEF del 23 de febrer de 1902 (ADP: NS08): compareu les xifres de morts que dóna amb les 12 víctimes oficials i les prop de 100 que altres fonts assenyalen. GONZÁLEZ CALLEJA (1998, p.317) recull que diversos representants diplomàtics criticaren la desproporcionada intervenció de la força armada i l'empresonament en massa. Vegeu-ne el text original a la cita nº8, com sempre a l'apèndix.

Reus, Valls i Tarragona, diu:

“És la primera vegada que els obrers se solidaritzen així en aquesta província i mai no havien fet vagues que no fossin parcials sense preocupar-se de secundar germans de Barcelona o d'altres ciutats de Catalunya, encara que fossin del mateix cos d'ofici.”

I mira d'escatir-ne el per què:

“Hom no pot explicar-se aquest gran moviment de solidaritat general que existeix en aquest moment entre tots els obrers si no és per llur perfecte organització sindical i per la gran misèria que regna en totes aquestes regions degut a l'encariment de la vida causat per l'alça del canvi que facilita l'exportació de tots aquests productes alimentaris i la paralització gairebé completa de la mà d'obra d'aquest país després de la mala venda dels vins”³⁶⁵

La seva reflexió la continua tres dies després, quan informa de la fi de la vaga sense que s'hagi registrat cap fet greu en cap de les tres ciutats del Camp de Tarragona:

“La rapidesa amb què ha esclatat aquesta vaga a la qual han pres part tots els obrers de tots els cossos d'ofici tret dels ferroviaris, representa de cara l'esdevenidor un punt negre en aquest país en què els aliments de primera necessitat augmenten contínuament mentre que els salaris, molt mòdics en general, romanen estacionaris per culpa de l'estancament dels negocis”³⁶⁶

Aquest anàlisi, basada en elements materials i aspectes quotidians de la vida obrera, coincideix poc amb el retrat que fa el nou ambaixador de França a Madrid, Jules Cambon, de les posteriors vagues que sacsegen Espanya l'hivern de 1902-1903. Tot i dur escassos mesos en el seu lloc, Cambon explica al Ministre:

“Crec que he d'insistir sobre el caràcter especial de les vagues a Espanya. En gairebé tots els casos, els vaguistes no arriben pas als acords necessaris per a una vaga general; el sentiment de solidaritat és molt menys pronunciat en aquest costat dels Pirineus que a França, i els vaguistes manquen aquí del potent mitjà d'agitació que és la premsa. La major

365 Carta del vice-cònsol de Tarragona al MAEF de 21 de febrer de 1902, a ADP: NS10 *Agitation révolutionnaire*.. Cita n°9.

366 Carta del 24 de febrer (idem). Cita n°10.

part són il·lustrats i no comprenen sinó molt vagament el significat dels mots anarquisme i socialisme. Aïllats els uns dels altres, les caixes de resistència o els socors, fins i tot imaginaris, que es presten els vaguistes dels altres països, els hi manquen, i per menjar, després d'alguns dies de misèria, els cal sotmetre's a la voluntat del patró. A més, la presència de la tropa els inspira un respecte saludable i la proclamació de l'estat de setge no els sorprèn pas.

*En aquestes condicions, és difícil que una vaga duri gaire temps, i malgrat els esforços fets pels professionals per mantenir l'agitació en els centres obrers més importants, és d'esperar que d'aquí a poc temps constatem un cert apaivagament*³⁶⁷

Algunes de les seves afirmacions són encertades, d'altres possiblement poc fonamentades o en tot cas no aplicables a l'obrerisme català. En tot cas, Cambon pontifica fàcilment, i més tenint en compte el poc temps que duia en el càrrec. Tindrem ocasió d'anar-lo llegint.

De nou, els atemptats. La visió del comissari especial Bonnacarrère.

Segons el Comissari especial francès a Barcelona, Jules Bonnacarrère, que l'abril de 1900 havia rellevat Thiellement, l'agitació anarquista per reprendre els atemptats comença a finals de 1902. En un informe del 1 de desembre de 1902 explica que les seves converses amb diferents personalitats i les informacions que li arriben dels seus confidents coincideixen en assenyalar l'efervescència que hi ha entre els militants barcelonins de la "propaganda pel fet". Una efervescència que inclou les reunions que tenen una desena dels més actius en un local a tocar de la Catedral - on creuen que les autoritats no aniran a vigilar-los -, i els viatges d'en Bonafulla i la Teresa Claramunt a Andalusia i de l'Homedes i el Jaume Vidal a Bilbao. Els anarquistes catalans, doncs, estan facilitant l'agitació en altres centres obrers d'Espanya³⁶⁸.

Aquesta alarma del comissari s'explica millor si tenim en compte que acaba de saber que hi havia hagut un complot contra el Rei Alfons XIII durant el seu viatge a Galícia que no havia transcendit a l'opinió pública:

"El Govern de Madrid, sense estar exactament al corrent d'aquesta nova actitud dels

367 Carta al Ministeri del 9 de febrer de 1903, a ADP: NS10 *Agitation révolutionnaire*. Cita nº11.

368 El veritable nom d'en Bonafulla era Joan Baptista Esteve. L'Homedes esmentat era en Ramon Homedes Vegeu les semblances personals de tots ells al *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans* (2000).

militants, sembla saber-ne però alguna cosa. El Sr. Moret, ministre de l'Interior d'Espanya, acaba, en efecte, d'enviar a un dels seus amics íntims de Barcelona una carta que aquest darrer em va mostrar ahir i de la qual en destaco el passatge següent:

“L'actitud dels anarquistes no deixa d'inquietar-me profundament. De totes bandes m'arriben informacions pessimistes i advertiments que em reafirmen en aquestes idees. I el complot d'Ourense contra el Rei d'Espanya, els detalls del qual són veritablement extraordinaris, donen a les meves sospites un cos, una certesa. És cert que l'agitació anarquista entrarà en un període agut...”

Així, doncs, hi ha hagut a Ourense, capital d'una província del nord-oest d'Espanya un intent criminal contra el rei Alfons XIII! Ningú, aquí, no n'havia sabut res. Tanmateix, quan hom hi pensa, potser entén millor la tornada precipitada del jove monarca a Madrid, quan estava viatjant per aquesta contrada.³⁶⁹”

És cert que el fracàs de la vaga general de 1902 -una aventura impulsada pels anarquistes amb l'oposició dels socialistes- i la repressió posterior havien desarticulat el moviment obrer català i desorientat els defensors de la vaga general com a eina revolucionària. I que no era estrany que alguns interpretessin que això donava la raó a l'acció violenta, particularment a la dirigida contra les personalitats polítiques: el magnicidi com a desencadenant de la revolució o del canvi polític³⁷⁰. Però difícilment la gira d'en Bonafulla i la Claramunt tenia com objectiu animar a l'atemptat, sinó a la reorganització anarquista i revolucionària. La crítica feta a l'individualisme i a la fòbia antiorganitzativa després dels atemptats de la dècada de 1890, que havia anat seguida de l'adopció de la vaga com a nova referència d'acció (no tant del sindicat) i del retorn a les masses obreres, seguia marcant l'estratègia majoritària³⁷¹. Els temors del comissari francès li fan interpretar tot en

369 Carta de l'1 de desembre de 1902, nº 569. Confidencial, dins els AN: F7-12725. Una segona carta de Bonnacarrère, del 5 de desembre, dona alguns detalls d'aquest complot d'Ourense, l'executor material del qual hi hauria renunciat i s'hauria lliurat a la Guàrdia Civil, i suggereix la voluntat de Moret de mantenir en secret aquest complot: « *En somme, les commentaires vont leur train mais la vérité pourrait bien, d'après le passage de la lettre de M. Moret, que je vous ai transmis, devoir être mise sous le boisseau.* ». L'única referència a aquest fet que hem trobat en la bibliografia consultada és la de Joaquín ROMERO MAURA, “Terrorism in Barcelona and Its Impact on Spanish Politics 1904-1909”, *Past and Present*, No. 41. (Dec., 1968), p. 134 (hi ha traducció castellana, dins ROMERO MAURA, *La Romana del Diablo. Ensayos sobre la violencia política en España, 1900-1950*. Madrid: Marcial Pons. 2000). Segons Romero Maura, l'autor previst d'aquest atemptat seria Alfonso García Mata, arribat de l'Argentina. Un anarquista que, d'altra banda, ens apareix treballant el 1909 a Barcelona, a la redacció de *Tierra y Libertad* i és detingut el juliol de 1909 per inducció a la vaga i encausat per inducció a la rebel·lió (“Los desórdenes sediciosos en Barcelona. Consejos de guerra”, *El Siglo Futuro*, 13 de gener de 1910, p.2). El *Diccionari Biogràfic del Moviment Obrer als Països Catalans* hi dedica una breu referència (2000: p. 631). Vegeu el text original en francès de la carta a la cita nº12.

370 HERRERÍN (2011: pp.193-234) caracteritza aquesta etapa amb l'epígraf “*Entre la huelga general y el magnicidio*”, i estableix un paral·lelisme entre els precedents dels dos cicles de violència anarquista, marcats per la frustració d'accions obreres de masses i la seva repressió: 1892, amb el fracàs del 1er de maig i els successos de Jerez, i 1902, amb el fracàs i la repressió de la vaga general i els esdeveniments d'Alcalá del Valle.

371 José ALVAREZ JUNCO, *La ideología política del anarquismo español (1868-1910)*. Madrid: Siglo XXI. 1976, i Pere GABRIEL, “Sindicalismo y huelga. Sindicalismo revolucionario francés e italiano. Su introducción en

clau terrorista.

De fet, la major part de l'any següent, 1903, transcorrerà sense atemptats. I el mateix Bonnacarrère s'encarrega de treure importància als petards que esclaten els mesos d'agost i setembre,:

“Des del meu retorn a Barcelona m'he pogut convèncer dels nombrosos petards de pólvora negra posats davant de façanes de cases dels barris rics. Inofensius, fan molt de soroll i poca destrossa. L'opinió pública els atribueix als anarquistes. La policia n'ignora els autors. Si vos llegiu en els diaris la història dels atemptats no consumats, us adonareu de la seva poca importància³⁷²”

Es pot seguir perfectament tots els incidents de signe terrorista (atemptats o troballes de bombes) dels mesos següents a través dels telegrams i les cartes que el comissari especial envia a París, molt nombrosos, complint fidelment la seva missió a Catalunya: seguir les passes i els projectes dels anarquistes a Espanya (siguin o no espanyols) i els seus desplaçaments, especialment d'una banda a l'altra de la frontera³⁷³.

El comissari creu que té bones fonts d'informació. Ja hem vist en la carta del 12 de desembre de 1902 que té la confiança d'un amic del ministre Moret (una confiança suficient com perquè li deixi veure una carta particular del polític) i de confidents que té infiltrats en els medis anarquistes catalans.

Al costat d'això, Bonnacarrère es lamenta repetidament de la ineficàcia de la policia espanyola. Algunes de les seves paraules ens recorden les queixes del seu antecessor en el càrrec, en Thiellement. En el seu informe del 13 d'abril de 1904 sobre l'atemptat contra Maura a Barcelona, Bonnacarrère escriu que l'autor, Joaquim Miquel i Artal, no estava fitxat per la policia, però

“¿podia conèixer-lo vist que sols considera com anarquistes i els vigila com a tals aquells que han tingut algun problema amb l'autoritat o la justícia? És veritablement increïble, però

España”, *Ayer*, n°4 (1991).

372 Carta a la Direcció de la Seguretat francesa del 15 de setembre de 1903. Com l'anterior, aquesta i totes les referències documentals que segueixen es troben als AN: F7-12725. Vegeu la cita n°13.

373 « *Je vous tiendrai au courant, du mieux que je pourrai, des projets des anarchistes en Espagne ou ailleurs, et je ne manquerai pas, surtout, de vous signaler leurs déplacements.* » (comiat en la carta esmentada de l'1 de desembre de 1902). Bonnacarrère va rebre amenaces de mort des de la seva instal·lació a Barcelona, però el 1903 en rep una que considera prou seriosa com per comunicar-la al consolat i a la direcció de la Seguretat de París per si li acaba succeïnt res. Ell sospita de dos anarquistes francesos de Barcelona, Paulet i Rigaud, i considera que alguna indiscreció policial els ha fet conèixer que havien estat inscrits al llistat d'anarquistes de la *Sûreté* per indicació seva (AN-Pierrefitte: F7/12724).

*és així!*³⁷⁴

En canvi, el seu informador sí que el coneixia, tot i que no recordava exactament d'on. Més tard, Bonnacarrère afirmarà que era conegut d'un centre de Sants i amic de l'anarquista Carreras³⁷⁵.

Bonnacarrère, doncs, critica el procediment de la policia de detenir a partir de velles coneixences més que no pas a partir d'indicis. Això passa de nou el mes de setembre, quan a propòsit del *pseudo-attemptat* de la Rambla de les Flors, es deté en Josep Regàs, jove anarquista que havia tornat de Marsella i que degut a articles publicats en diaris subversius ja se'l considera còmplice o autor³⁷⁶.

Un fragment de la seva carta del 23 d'octubre de 1904 ens torna a exemplificar els dos aspectes indicats - les seves fonts d'informació i la ineficàcia policial barcelonina-: en relació a la forta explosió que hi havia hagut el dia abans davant dels magatzems El Siglo a la Rambla, Bonnacarrère informa que la policia la vincula a una reunió tinguda al Centre d'Estudis Socials i a la presència de dos estrangers, a qui busca.

*“El que la policia de Barcelona no sap és que els dos individus no són altres que el meu “indicador J” i l’anarquista de Seta, Saurel, recentment vingut a Barcelona i que ha estat l’objecte de dos recents informes meus. Estic segur que el meu indicador i el mateix Saurel no han participat en l’attemptat; per això em guardaré prou d’assenyalar-los a l’autoritat espanyola, la qual s’afanyaria a segrestar-los sense esperança de retorn. Saurel ha vingut aquí per treballar; i el meu indicador té una excel·lent situació que no vol pas perdre. A més, m’apresso a afegir que estic cercant per la meua banda qui és el responsable del fet i que, si s’escau, no dubtaré a lliurar-ne l’autor, sigui quin sigui, a l’autoritat judicial. Però n’hi ha prou, doncs, d’haver assistit a una reunió anarquista per ésser l’autor d’un attemptat? Hi ha hagut empresa criminal, això està fora de dubte, però, un cop més, la policia espanyola segueix un camí equivocat o, més aviat, no sap pas on va”*³⁷⁷.

374 « (...) pouvait-elle le connaître puisqu’elle ne considère comme anarchistes et ne surveille comme tels que les compagnons qu’ont eu quelque affaire à régler avec l’autorité ou la justice ? C’est vraiment incroyable, mais c’est ainsi ! » (carta n°159 e, del 14 d'abril de 1904).

375 Carta del 12 de juny de 1904, sobre el judici a Miquel i Artal (com els anteriors documents i els següents, aquest es troba als ANP: F7-12725). Tret de la primera ocasió, en totes les comunicacions Bonnacarrère l'esmenta com a “Joaquín Miguel y Artal” o “Joaquín Miguel”. Caldria no incórrer en el doble error, com s'ha fet sovint, d'esmentarlo com si el seu fos un nom de pila compost - desapareixent aleshores el seu segon cognom -, i de traduir al castellà el seu primer cognom, Miquel. Un nom de pila compost era poc habitual del món obrer, i d'altra banda Miquel és un cognom català prou habitual. La *Campana de Gràcia* parla sempre de “Joaquim Miquel Artal”, encara que en ocasions s'hi refereixi com a l'“Artal”.

376 Carta n°514e del 9 de setembre de 1904.

377 Vegeu la cita n°14.

Amb aquestes paraules el comissari lamenta no sols la poca eficàcia policial espanyola, sinó també l'arbitrarietat de les pistes seguides i la repressió injustificada que l'hi pot seguir. I en aquest cas, vincular el delicte de posar una bomba amb l'acte polític d'assistir a una reunió. A França, creu ell, això darrer mereixeria ser vigilat policialment, però no pas tractat com un delicte.

La bomba del carrer Ferran del mes següent (18 de novembre de 1904), que comportà moltes víctimes “*la majoria gent del poble*”, serà segons el comissari una nova mostra de la ineficàcia de la policia espanyola per trobar l'autor de l'atemptat. Vegem com s'expressa:

“La policia dubta com sempre i no sap qui escoltar. Des del començament s'havia desplaçat en massa al lloc de l'incident sense pensar a vigilar l'estació ni revisar els trens sortint, un dels quals és segur que duia l'autor de l'atemptat. D'altra banda, cap interrogatori i ni un sol arrest!

En presència d'aquest estat de coses, he pres la iniciativa, aquest matí, de declarar confidencialment el què sabia de la reunió secreta de diumenge 6 de novembre, reunió de la qual us vaig informar en el meu report del 12. No he volgut precisar i solament he indicat el nom de Carreras al cap de la policia. He fet això per la humanitat, sabent bé, d'altra banda, que només poden resultar-me'n conseqüències desagradables per culpa de l'empipador estat d'ànim de la policia espanyola, sempre disposada a explicar els seus afers al darrer dels reporters”³⁷⁸.

El to del comissari és potser prepotent, però vist que no és l'habitual en ell, sembla més aviat fruit del moment i de perdre la paciència amb la manera de funcionar espanyola (la pista Carreras tampoc no donarà fruits).

Un fet com el de la bomba del carrer Ferran permet veure el treball en xarxa i la circulació de la informació entre les diferents esferes de la Seguretat de la III República. Un aspecte del qual encara no havíem parlat. A més de les informacions que rep del seu enviat a Barcelona, el Director de Seguretat acumula notes de confidents de París, de Londres i d'altres comissaris especials destacats a zones frontereres. En aquest cas, les notes expliquen que els anarquistes també estan desconcertats. Els de Barcelona consideren que és obra de la policia. Els de Londres (Tarrida i

378 Carta al Director de Seguretat, nº608e, del mateix 18 de novembre. Cita nº15. Ignorem si el tal Carreras pot ser en Francesc Carreras o en Josep Mª Carreras, ambdós actius en l'inici del sindicalisme anarquista a principis del s.XX (vegeu el *Diccionari biogràfic...*).

companys) estan sorpresos, perquè diuen que beneficia la policia, i creuen que és fruit de les picabaralles entre grups (el d'Apolo i el d'Urales -Joan Montseny-), que s'acusen mútuament d'estar venuts a la policia; així l'atemptat seria obra d'algú que volia mostrar la seva bona fe, especialment de la banda d'Urales³⁷⁹. Els de París es preocupen per les conseqüències que pot tenir en forma d'arribada d'anarquistes catalans fugitius. Saben que els grups d'espanyols del sud de França han obert subscripcions per ajudar els camarades. Vallina i Castells acorden buscar diners per publicar un nou número de *La Huelga General* i altres fulles que poden tenir problemes per aparèixer a Espanya³⁸⁰.

Quina és, però, l'opinió d'en Bonnacarrère? La reacció dels anarquistes de Barcelona i de grups de fora de la capital que critiquen el crim de Ferran i l'atribueixen a la policia (adjunta una fulla signada per grups de Palafrugell, Palamós i St.Feliu) li fan pensar en què l'autor és un solitari. No es planteja cap altre hipòtesi.

La seva relació amb les autoritats espanyoles segueix sent important. Bonnacarrère s'entrevista amb el jutge instructor Moreno, amb qui diu que comparteix el punt de vista sobre l'atemptat, i que li demana de vigilar els anarquistes catalans refugiats a Narbona. Feina, doncs, per al comissari de policia de Narbona. Una vigilància que també farà ara la policia espanyola a través de l'agent Ramírez, enviat a França per seguir especialment els anarquistes Roda, Mestrich i Serra³⁸¹.

Bonnacarrère explica que dos agents seus estudien curosament la pista Carreras-Bernardon pel seu compte i risc: *“per ells és una simple qüestió de primes a guanyar del govern espanyol. Tanmateix jo els ajudo secretament i dirigeixo llurs recerques”*³⁸².

Un any després, la situació que crea l'atemptat de la Rambla de les Flors del 3 de setembre de 1905 (amb diversos ferits alguns dels quals acaben morint) és considerada pel comissari Bonnacarrère i pel Consolat com a realment preocupant: de nou la policia no sap on buscar i l'opinió pública

379 Tarrida sostindria (segons els informadors de la policia) que la propaganda pel fet estava ben vista entre els revolucionaris del continent fa uns anys, però que ara havia caigut en el descrèdit, al menys respecte l'ús d'explosius. Els seus partidaris - diuen aquests informants - han canviat de parer els darrers 5 o 6 anys i adoptat mitjans més científics i racionals (nota M.2335 de Londres, del 13-12-1904).

380 Cartes de Bonnacarrère del 22 i 23 de novembre i notes de confidents de París i Londres de 28 de novembre i 3 de desembre de 1904. Vallina i Castells són el metge andalús Pedro Vallina i l'estudiant de medicina de Castelló Enric Castells, ambdós refugiats a París i seguits per la policia francesa per les seves activitats anarquistes (AN: F7-12510 i APPP: BA 1992).

381 Telegrams diversos del desembre de 1904 (de nou, són documents que es troben als AN: F7-12725).

382 Carta del 5 de desembre de 1904 a París, a la Direcció de la Seguretat: « *C'est, pour eux, une simple question de prime à toucher de la part du Gouvernement espagnol. Je les aide néanmoins secrètement et dirige leurs recherches* ».

apressa. Hi ha desconcert, també entre els anarquistes³⁸³. Corren els rumors, i Bonnacarrère lamenta que les autoritats administratives hagin donat crèdit a una acusació no fonamentada del diari *Tierra y Libertad* respecte la implicació d'un bon agent de policia, a qui ell ha vist plorar maleint els seus caps, mentre que el jutge patia una sobtada malaltia que li impediria continuar amb la instrucció. Davant les preguntes que el comissari feia al Cap de Policia de Barcelona, Sr. Tressols, respecte aquestes acusacions escampades per la premsa, li ha respost que calia portar fins un final les recerques judicials fetes, i que això es faria en un mes màxim:

“El fiscal ja ha demanat una pena de 20 anys de treballs forçats (...) contra l'anarquista Rull, desaparegut, per l'atemptat del Palau de Justícia; una de 6 contra el tinent Morales per les bombes de Vallvidrera; i una de 20 més contra Picoret i els altres, membres del comitè d'acció, sospitosos d'haver participat en l'atemptat del carrer Ferran. És indispensable satisfer l'opinió pública indignada i esverada”.

Bonnacarrère diu tot seguit:

“Aquestes intencions del Cap de Policia Tressols m'han deixat bocabadat. Tant de bo, m'he dit a mi mateix, que els camarades, excitats, no vulguin venjar-se de la justícia que els és administrada d'aquesta manera en ocasió del viatge del President de la República a Madrid!”³⁸⁴

L'opinió crítica del comissari francès respecte l'arbitrarietat de l'acció policial i de la justícia espanyoles es manifesta aquí de nou molt clarament. A més, li encèn totes les alarmes: la venjança anarquista podria apuntar el president francès Loubet, que visitarà Madrid el mes següent.

Una justícia que considera, però, doblement mal administrada, si no falsejada: el 7 de novembre Bonnacarrère adverteix que els anarquistes

“semblen hipnotitzats amb les recerques dirigides contra ells i sols esperen la pronunciació del veredict per prendre decisions extremes. Pretenen, d'altra banda, tractar d'igual a igual

383 El comissari especial de Marsella escriu que els anarquistes espanyols de Marsella estan sorpresos de l'atemptat, lamenten que fos comès en lloc popular, i sostenen que no seria fruit d'una reunió, sinó d'un solitari patidor de l'estat social actual. Els francesos del grup central llibertari han felicitat els companys de Barcelona per no adormir-se com els francesos, però han lamentat el lloc triat, perquè ha fet víctimes entre els obrers. Alguns diuen, però, que si s'havia triat allà era perquè hi havia de passar alguna personalitat i que llavors hom no pot aturar-se segons el número més o menys gran de víctimes. (cartes del 6 de setembre de 1905 a la *Sûreté* i al Prefecte).

384 Carta del 17 de setembre de 1905, n°400F. Cita n°16.

amb els poders públics, especialment el judicial, i busquen intimidar amb les seves amenaces mal dissimulades, tant el jurat com els magistrats”.

I així succeirà. En el judici de les “bombes del Coll” tots els inculpats seran absolts:

“L'opinió general és que el jurat ha deliberat sota la influència del terror. Han respost “no” a totes les qüestions. La sala de sessions, al començament plena de gent, s'ha buidat com per encanteri abans del veredicta per por d'un atemptat”.

Aquesta suposada impunitat preocuparà el Comissari perquè ara els anarquistes

“es creuen segurs en la impunitat i jo m'equivocaria molt o l'era dels atemptats no està encara aprop d'acabar-se”.

A més, tem que el veredicta de Barcelona no influeixi sobre el de París, ja que s'estava en ple procés per l'atemptat de juny de la Rue de Rohan contra el Rei Alfons XIII i el president de la República francesa³⁸⁵.

En el judici contra Joan Rull i Queraltó, que té lloc el mes de desembre, es repeteix el guió: malgrat que les proves contra ell semblen definitives, la por pot fer que se l'alliberi (segons un confident, a casa de l'anarquista Elias es va dir que, depenent del resultat, “arreglarien l'afer per Nadal”).

Bonnecarrère, que assisteix al judici, observa que Rull s'explica en català durant l'interrogatori, i que en la segona i darrera sessió hi ha “la fina flor de l'anarquia”. El jurat respondrà “No” a totes les preguntes i Rull serà absolt.

*“L'audàcia dels anarquistes és en aquest moment impossible. Els camarades acusats de la bomba del Coll acaben de demanar una indemnització al Govern pel seu empresonament injustificat. I un d'ells, Serra, es vantava a un dels meus col·laboradors que l'obtindrien. Per la seva banda, els policies estan desconcertats. No dissimulen el seu desànim. I sé que des d'ara el seu lema amb els anarquistes serà: “deixar fer, i no veure res””.*³⁸⁶

L'any 1905 acaba amb l'intent d'assassinat del cardenal Casañas, bisbe de Barcelona, a mans de l'anarquista de Vic Josep Sala, dit el “Xuvira”, que es va suïcidar poc després enverinant-se a la

385 Cartes del 7, 15 i 18 de novembre de 1905. Cita n°17.

386 Cartes del 18, 19 i 20 de desembre de 1905.

cel·la³⁸⁷.

En tot cas, la ineficàcia de la policia féu que, com recull Bonnacarrère, un membre del consistori proposés una crida als cònsols estrangers per demanar-los una policia internacional, o que en alguns cercles industrials o comercials s'hagués discutit la viabilitat d'una policia sostinguda per ells. I també que

*”després del recent atemptat, republicans i catalanistes estan d'acord en fer una guerra acarnissada a aquest govern de Madrid que no sap garantir la seguretat de les propietats i les persones en una gran ciutat com Barcelona”*³⁸⁸.

En els seus primers temps a Catalunya, Bonnacarrère parlava amb esgarrifança dels anarquistes, a qui tractava de “secta” animada per “*designis criminals*”, i es referia a les “*tenebroses intrigues anarquistes*”³⁸⁹. Amb el temps va moderar aquest judici, i va començar, aleshores, a esgarrifar-se de l'acció repressiva, policial o judicial, per poc fonamentada i arbitrària. I inútil:

“La repressió a Espanya és brutal però només momentània: cessa així que la impressió inicial ha desaparegut”.³⁹⁰

Amb tot, durant aquest lustre que ens ocupa, no va dubtar de la policia espanyola ni de les autoritats, rebutjant les acusacions de complot. Ho féu, per exemple, davant el cas Morales, tinent de la guàrdia civil formalment implicat en l'afer de les Bombes de Vallvidrera i en d'altres. En un telegrama del 30 de desembre de 1903 objecta davant les imputacions que se li fan:

“Morales és tanmateix el nebot de l'antic ministre Puigcerver i jo li he de fer justícia: és un actiu i intel·ligent policia. Però no haurà anat massa lluny en les seves recerques o no haurà estat enganyat pels seus agents secrets?”

I el 16 de gener de 1904, quan Morales és formalment acusat d'haver preparat diverses bombes de dinamita amb l'ajut de dos informants, assegura:

387 Cartes del 25 i 27 de desembre de 1905.

388 « *Un fait certain, c'est que, depuis le récent attentat, républicains et catalanistes sont d'accord pour faire une guerre acharnée à ce gouvernement de Madrid qui ne sait pas garantir la sécurité des propriétés et des personnes dans une grand cité comme Barcelone.* » (Informe del 21 de setembre de 1905).

389 Informe ja esmentat de l'1 de desembre de 1902.

390 Carta de Bonnacarrère a la *Sûreté* del 6-7-1905 (AN-Pierrefitte: F7/12513). Cita nº17.

“No goso encara creure en una tal aberració de part d'un home intel·ligent i abnegat com era Morales; suposo més aviat que ha estat víctima de les maniobres tèrboles dels seus agents secrets.”

El 23 de novembre de 1904, en relació a l'atemptat del carrer Ferran i davant les acusacions anarquistes de ser un complot policial com en l'anterior cas dels artefactes de Morales, Bonnacarrère diu:

“Respecte a les bombes de Vallvidrera, en efecte, si la culpabilitat de l'informador del tinent ha semblat demostrada, la complicitat d'aquest [Morales] no ha estat gens provada; (...). D'altra banda, no considero els policies espanyols prou maquiavèl·lics ni prou criminals com per haver perpetrat aquest horrible atemptat”³⁹¹.

La confiança en el ja ex-tingent Morales segueix posteriorment, el juliol de 1905, quan Bonnacarrère investiga suposats rastres a banda i banda de la frontera catalana de l'autor de l'atemptat de París del primer de juny, d'acord amb Morales i basant-se en el seu confident³⁹².

Angel Herrerín ha descobert que Morales, simple tinent de la Guàrdia Civil, rebia ordres directes i secretes del Ministre de la Governació, Segismundo Moret, amb el coneixement del Governador Civil de Barcelona i saltant-se el Capità General. I que tractaven de la qüestió anarquista. No sabem, però, en quin sentit ni amb quina finalitat exacta, encara que el fet és francament tèrbol i demostra les connexions que va tenir la policia i altes personalitats del govern espanyol amb les bombes i petards de Barcelona. De ser cert el parentiu que Bonnacarrère assenyala entre Morales (de nom complet José Morales Puigcerver) i l'ex ministre Joaquín López Puigcerver, permetria entendre la tria per part de Moret d'aquest agent: López Puigcerver havia sigut company de Moret en diferents governs del liberal Sagasta, en particular Ministre de la Governació després de la bomba del Liceu, i era ministre de Gràcia i Justícia entre novembre i principis de desembre de 1902. L'afer Morales esclata el gener de 1903, després del canvi de govern, ara en mans del conservador Silvela. El novembre de 1905 Puigcerver tornaria a ser ministre de Gràcia i Justícia, de la mà del mateix Moret, ara president del govern³⁹³.

391 Vegeu els mots originals a la cita nº19.

392 Carta al Ministeri de l'Interior-Seguretat General, del 24-07-1905 (AN-P, F7/12513).

393 Ángel HERRERIN LÓPEZ, *Anarquía, dinamita y revolución social. Violencia y represión en la España de entre siglos (1868-1909)*. Madrid: Los libros de la catarata. 2011, pp. 240-244. Herrerín explica com l'expedient militar de Morales ha estat expurgat i es troba incomplet a partir de 1901, a més d'haver patit altres irregularitats. Herrerín no recull, però, la possible existència d'un parentiu entre Morales i el ministre López Puigcerver. En la discussió al Congrés de la Llei de repressió dels atemptats anarquistes de setembre de 1896, Puigcerver, diputat de l'oposició i ex-ministre de diferents carteres, es va oposar a la persecució de la propaganda anarquista i va defensar el caràcter

No hem d'oblidar la persistència, al llarg d'aquests anys, de grups anarquistes a Catalunya que seguien defensant l'acte violent. El francobelga Maurice Bernardon, refugiat a Barcelona cap a finals de 1902 per desertor i que era membre del Comitè Antimilitarista de París – amb relacions amb el Comitè Antimilitarista de Barcelona-, fou l'introduïdor de les bombes d'inversió i mestre en explosius de diferents anarquistes catalans, entre els quals Joan Rull, Jaume Mestrich o Josep Elias³⁹⁴. L'andalús Pedro Vallina havia vingut de París a la ciutat comtal per deixar-hi “*el material de un laboratorio de química para explosivos e instrucciones para manejarlo, y además lecciones prácticas*” abans de tornar a França, on s'implicaria en l'intent d'atemptat al rei Alfons XIII durant el seu viatge a París el 1905³⁹⁵.

Però cal distingir el diferent caràcter -i molt probablement la diferent autoria- que tenien els magnicidis, les bombes no reivindicades d'objectiu poc clar (però que, com assenyala Dalmau, coincidiren en diversos casos amb l'arribada de dirigents republicans a Barcelona³⁹⁶), els esclats de petards i les troballes de bombes. Al costat d'anarquistes violents, doncs, hi havia també policies desitjosos de pujar en l'escalafó i rebre condecoracions per la descoberta de bombes que ells mateixos acabaven de posar, i un discurs republicà radical que no renegava dels mètodes violents i que anava paral·lel amb l'entesa d'aquells anys entre sectors republicans i anarquistes.

No podem acabar aquest apartat sense fer referència a la intervenció del consolat francès respecte Bernardon. Sabem que el comissari Bonnacarrère el va visitar a la presó i que el març de 1905, malgrat estar pendent de judici junt amb Joan Rull, va ser expulsat d'Espanya cap a Itàlia. Ignorem els detalls d'aquesta actuació, que seria interessant de conèixer, perquè no hem pogut localitzar la documentació que ben segur va generar. En tenim notícia per una referència que hi fa el comissari especial en una carta força posterior³⁹⁷. El fet de l'expulsió a Itàlia probablement es deu, com explica Dalmau (2008: p.111), a la voluntat de mantenir-lo lluny de França davant la proximitat de la visita

especial i transitori d'aquesta llei, i va inspirar la simultània reforma policial que va instaurar la policia judicial de Barcelona i Madrid (MONSÓ DILLA, Jordi, *Política d'ordre públic i repressió durant la Restauració (1875-1898)*. UB, Tesi doctoral, 2012. Pàgs. 467-487)

394 Carta de Mestrich, continguda en l'informe de Bonnacarrère del 5 de desembre de 1904.

395 “*Cerca de dos meses los pasé en Barcelona y mi labor fue muy fecunda*”: Pedro VALLINA, *Mis memorias*.

Madrid: Libre Pensamiento; Sevilla: Centro Andaluz del Libro. 2000 (p.92 i 93). Sobre Bernardon, vegeu Antoni DALMAU, *El cas Rull. Viure del terror a la ciutat de les bombes (1901-1908)*, Barcelona: Columna. 2008, pp.96-97 i 102-115. Aquesta obra en conjunt ofereix un retrat ben travat i aprofundit de la violència d'aquesta etapa.

396 DALMAU (2008: pp.118 i 143). Respecte de la diferent naturalesa i procedència dels atemptats i incidents, comparteixo les valoracions d'HERRERÍN (2011) i DALMAU (2008).

397 Carta del 19-12-1905. Hi desmenteix les paraules de Rull en el seu judici afirmant que el cònsol de França havia dit, en anar a veure Bernardon, que volia evitar “*que el martiriologi de Montjuïc continués*”. Aclareix que no era el cònsol, sinó ell, el comissari especial, qui havia visitat Bernardon i que òbviament no havia fet cap referència al procés de Montjuïc.

oficial del rei Alfons XIII a París el mes de maig. De fet, Bonnecarrère escriurà al comissari especial dels ferrocarrils i port de Seta per a què impedeixi que Bernardon, amb destinació a Gènova, baixi en l'escala que el seu vaixell ha de fer en aquest port del Llenguadoc³⁹⁸.

398 Carta del 22 de maig de 1905 (ANP: F7-12513).

Capítol 8. Exportant revolucionaris, 1901-1908

“Des que l'impulsiu Amadeu pogué escapar-se de la ciutat després de disparar els trets al policia Memento, fins els dies que Recasens morí guillotinat a Burdeus, ¡quanta joventut catalana anà perduda per l'exili, per haver emprat la violència!”³⁹⁹

Vigilant els revolucionaris catalans emigrats⁴⁰⁰

La fornada de refugiats de 1896-97, posterior a la bomba de Corpus i al Procés de Montjuïc, havia significat un moment clau en l'exili anarquista espanyol a França, que es remuntava a principis dels anys 80⁴⁰¹. Una fornada a la qual s'havien sumat els deportats per l'indult de 1900. Tots ells formaven un col·lectiu nou que s'afegia al dels revolucionaris espanyols ja existent a França, en particular a París, on hi havia vells republicans insurreccionalistes, però prenent-los ara el protagonisme subversiu i, fet destacat, integrats en xarxes i grups de procedència o d'àmbit internacional. Aquest nou exili revolucionari va gaudir, a més, del suport d'associacions franceses de lliurepensadors, de la maçoneria, de la flamant Lliga dels Drets de l'Home i del Ciutadà, a part de les pròpiament anarquistes o genèricament radicals. Sense aquest suport, no haurien estat possible les successives campanyes des de l'estranger contra l'Espanya reaccionària.

Era un col·lectiu que coincidia amb el dels pròfugs i desertors de la guerra de Cuba que seguien establerts a França, bona part dels quals eren catalans. Com va mostrar Carlos Serrano, les províncies del nord (gallegues, cantàbriques, basco-navarreses i les catalanes), tret d'Aragó, són les que havien proporcionat major nombre de desertors, en bona mesura per les facilitats de sortir del país a través de la frontera, d'un port o integrant-se en els corrents d'emigració ultramarins. França,

399 Emili SALUT, *Vivers de revolucionaris: apunts històrics del districte cinquè*. Barcelona. Llibreria Catalònia, 1938 p.51.

400 Al segle XIX i fins ben entrat el XX, el mot emprat en lloc d'"exiliat", poc freqüent, és "emigrat", sinònim de "refugiat": Juan Francisco FUENTES, "Imagen del exilio y del exiliado en la España del siglo XIX", *Ayer*, nº47. 2002, pp.35-36.

401 Vegeu Pere GABRIEL, "Militantes y activistas bajo control. Federales, socialistas y anarquistas españoles en París, 1868-1914", dins F.MARTÍNEZ LÓPEZ, J.CANAL, E.LEMUS (eds.), *París, ciudad de acogida. El exilio español durante los siglos XIX y XX*. Madrid: Sociedad Estatal de Conmemoraciones Culturales / Marcial Pons. 2010.

Vegeu també, en menor mesura, Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA, "Entre París y Buenos Aires: sueños y realidades del exilio republicano en la primera década del siglo XX (1896-1911)", dins Jordi CANAL (ed.), *Exilios: los éxodos políticos en la historia de España, siglo XV-XX*. Madrid: Sílex. 2007, pp.200-205.

doncs, fou el refugi natural per als pròfugs i desertors catalans, uns desertors que responien més a motivacions socials i econòmiques que no pas polítiques⁴⁰². El diari de Barcelona *La Publicidad* del 29 de desembre de 1900 publicava tres manifestos demanant la seva amnistia. Reproduïa, en concret, els dels "prófugos y desertores residentes en Perpiñán", amb 37 signatures totes elles amb cognoms catalans; els de "la colonia española residente en París", amb 86 signants i majoria aclaparadora catalana; i un dels "prófugos y desertores residentes en Orán", amb 33 noms que, ara a l'inversa, en contenia ben pocs de catalans.

Dos dies abans, el 27 de desembre, la República francesa havia emès un indult per als seus pròfugs i desertors del servei militar⁴⁰³, cosa que potser va animar les iniciatives d'aquests manifestos en favor de l'amnistia a Espanya, als quals seguiren actes i mítings com el de Seta del 13-1-1901, amb intervencions dels diputats republicans Junoy i Lerroux. L'indult arribà poc després, el 7 de febrer de 1901⁴⁰⁴.

En la intersecció entre aquest col·lectiu de desertors i el dels anarquistes hi trobarem en Josep Prats Casademunt, l'Andreu Ciutat i l'Eduard Borsot, signants del manifest de París i de qui parlarem més endavant⁴⁰⁵.

El conjunt d'anarquistes i revolucionaris espanyols a França era també majoritàriament català. En les seves memòries, el destacat anarquista andalús Pedro Vallina, a qui ja hem esmentat i que es va refugiar a París el 1902 acollit justament per Andreu Ciutat, considera que els anarquistes espanyols actius a la capital francesa eren uns cinquanta, la majoria obrers catalans als quals s'havia afegit algun valencià, i que es reunien en un cafè del *faubourg Saint Antoine*⁴⁰⁶.

La policia francesa va intentar tenir controlat aquest col·lectiu. La seva tasca de vigilància cercava, sobretot, avortar les accions subversives que hi podien néixer. Perquè, com indica Pere Gabriel (2010: pp.170-171), tant en l'exili anarquista de Londres com en el de París es treballava per

402 SERRANO, Carlos, "Prófugos y desertores en la guerra de Cuba", *Estudios de historia social*, nº 22-23, pp. 253-278. Madrid, IESSS, 1982. Serrano indica que la deserció no obeïa a cap consigna política i, de fet, no era preconitzada obertament per ningú com a resposta davant la guerra. Federals i socialistes no la condemnem -si bé no l'aproven obertament-, i els anarquistes -antimilitaristes per principis- la consideraven amb simpatia però no van desenvolupar una veritable propaganda al respecte.

403 Els desertors francesos tenien sis mesos per regularitzar la seva situació bo i presentant-se al consolat de Barcelona i signar un document de penediment (vegeu avisos a *La Vanguardia*, del 19-1-1901 i 15-6-1901).

404 Es tracta del Reial Decret que establia l'indult i que deixava en disponibilitat de ser quintat i amb les mateixes condicions per redimir el servei militar (el pagament de 1500 pessetes): *Gaceta de Madrid* del 8-2-1901.

405 Entre els signants hi havia també els artistes Carles Casagemes i Pablo Ruiz Picasso, i es diu que el manifest es redactà a la casa de Pere Mañach, marxant de Picasso, expulsat el 1896 i que havia tornat a París.

406 VALLINA (2000: pàgs.77 i 89)

incorporar l'anarquisme espanyol als debats i l'evolució del moviment àcrata a nivell internacional, però solament al de París es donava la impaciència revolucionària que acabaria traduint-se en l'atemptat polític d'alt nivell. El govern francès no podia permetre, òbviament, activitats que eren considerades delictes en la seva legislació, i políticament no desitjava conflictes diplomàtics amb Espanya per haver esdevingut base territorial de complots contra la monarquia, a part de no estar interessat en un canvi revolucionari a Espanya.

La Direcció de la Seguretat General hi va lluitar amb mètode i constància, amb un continuat treball de recopilació de dades sobre l'exili anarquista espanyol que es va beneficiar de la intensificació de la vigilància a principis de segle. En la documentació policial, tant de la Seguretat General com de la Prefectura de París, comencen a multiplicar-se els dossiers personals o temàtics que hi fan referència. I s'acaben elaborant llistes amb centenars de filiacions d'anarquistes de nacionalitat espanyola⁴⁰⁷.

També l'ambaixada espanyola a París recollia informació sobre els anarquistes espanyols refugiats. Disposava de diversos confidents, però en destaca un per la qualitat de les seves informacions, l'anomenat *Sannois*.

La vigilància de l'emigració política estava en el centre dels intents de coordinació internacional contra el terrorisme. Després de diversos fracassos, es va aconseguir celebrar a Roma a finals de 1898 una *Conferència Internacional per a la defensa social contra els anarquistes*, una iniciativa de cooperació en matèria de seguretat interior que no tenia precedents. i signar un protocol l'estiu de 1899, que fou poc efectiu degut als desacords existents. El centre de discrepàncies fou l'extradició i expulsió de sospitosos, davant del qual França i Espanya es posicionaren en bàndols diferents: la primera al costat de la Gran Bretanya com estats més liberals; Espanya de bracet dels imperis i d'Itàlia dins del bloc dels més repressius. Quan aquest protocol va resultar ineficaç -per exemple, deixava lliure el govern francès de no extraditar els sospitosos requerits per Espanya i no obligava els estats liberals a modificar la seva legislació per a perseguir la propaganda anarquista-, el govern espanyol es va adherir el 1904 a una iniciativa dels imperis rus, alemany i austrohongarès de protocol antianarquista que signaran bona part dels estats europeus, però no pas França, Itàlia i la Gran Bretanya⁴⁰⁸.

407 GONZÁLEZ CALLEJA (1998: p.324) esmenta un quadern amb aquests llistats fets per la policia francesa cap a 1902-1903 en els fons de l'ambaixada espanyola a París, que no hem consultat: AGA: *Asuntos exteriores, Embajada en París, n°5832*.

408 GONZÁLEZ CALLEJA (1998: pp.257-259) i (2002: pp.490-492), i AVILÉS, Juan, "Propaganda por el hecho y regicidio en Italia", dins AVILÉS / HERRERÍN (2008:pp.13-17). A diferència de Calleja, Avilés sosté que la discrepància principal entre estats fou el considerar criminal la ideologia anarquista o sols l'acció violenta

González Calleja assenyala que, malgrat aquests desacords, la cooperació entre la policia espanyola i la francesa s'intensificà gràcies a contactes al més alt nivell⁴⁰⁹. Efectivament, a part de la circulació d'informació al nivell de comissaris, prefectes i governadors civils, i direccions de la policia, hi hagué peticions a nivell governamental. A tall d'exemple, el desembre de 1899 algú del govern espanyol demana a través de l'ambaixada espanyola que es prengui en vigilància a Lletget i Sardà, “*que es fa dir Sardà*”, i que ha d'arribar a la Gare d'Orléans. “*Sardá est député espagnol, anarchiste militant. Il descent d'ordinaire à l'Hôtel d'Athènes*”. Lletget era un diputat republicà per la Bisbal que havia tingut una actitud batalladora al Congrés en pro de la revisió del procés de Montjuïc i contra alguns ministres en concret. Al perdre la immunitat parlamentària en una de les dissolucions de les Corts, es va recuperar una querella per frau financer contra ell. Algú del govern l'hi tenia jurada, i es demanà el seu seguiment a França per “*la seva perillositat*”.

La Prefectura en farà la vigilància sota aquestes premisses, malgrat que difícilment un “anarquista militant” seria diputat, i aviat s'adonarà de les incoherències del cas. La *Sûreté* manarà al cap de pocs dies a la Prefectura d'acabar amb el seguiment quan constata que el seu comfortable apartament hauria estat llogat fa un mes i mig a través d'una gestió del consolat espanyol, i que fa un mes que està ocupat per la seva dona i el seu fill: “*Hom no s'explica pas com és que l'Ambaixada d'Espanya demanava una vigilància a l'Hôtel de l'Athénée i a l'estació d'Orléans quan és el Consolat qui ha reservat l'apartament del carrer de la Boëtie*”⁴¹⁰.

Apart d'aquestes peticions a alt nivell, en general la documentació policial francesa mostra que la vigilància respecte als revolucionaris espanyols establerts o circulant per França esdevé més sistemàtica i regular a partir d'aquests anys. El cas de Francesc Ferrer i Guàrdia n'és una bona mostra.

Tant la Direcció de la Seguretat General com la Prefectura de Policia de París no mostren interès per Ferrer fins a principis de 1902, quan estava cloent la seva etapa parisina i vinculant-se de nou a Catalunya amb la fundació de la *Escuela Moderna* i del diari *La Huelga general*.

Abans se n'havien ocupat arran de la recepció per la policia el març de 1894 d'uns anònims que delataven Ferrer per anarquista. Malgrat que la seva dona, Teresa Sanmartí (amb qui s'havia

anarquista, debat en el qual Gran Bretanya era la més liberal i França es trobava en un punt intermedi. Un problema pràctic de l'acord d'extradició entre Espanya, Alemanya, Àustria i Rússia fou el de la negativa de França a deixar passar els extraditats pel seu territori, cosa que complicava molt el procediment (vegeu la carta que adreça l'ambaixada alemanya al MAE francès el 21-8-1902, dins ADP: 27CPCOM-89 Intérieur-Anarchistes).

409 GONZÁLEZ CALLEJA (1998), p.324.

410 La vigilància de Lletget dura del 18-12-1899 al 8-1-1900. Lletget visitarà Rochefort i *L'Intransigent*, pel tema de Montjuïc. Curiosament, la Prefectura cobrarà 346,70 francs a la *Sûreté* per la vigilància de Lletget. Vegeu el seu expedient policial als AN-Pierrefitte: *Fonds Moscou* 19940459/310 *Lletget Sardà, José*.

instal·lat a París el 1886 i tenia 3 filles, guanyant-se ell la vida primer amb un petit restaurant i després fent classes de castellà), “*ha dit en diverses ocasions que el faria detenir per anarquista després que la va abandonar el febrer*”, les informacions no li són desfavorables: únicament se l'assenyala com a republicà avançat i lliurepensador, que hauria hagut de fugir d'Espanya per les seves idees; no s'ocupa de política, rep abundant correu i diaris espanyols, té relacions amb compatriotes i està en regla amb la llei d'estrangers de 1893⁴¹¹.

En realitat, Ferrer ja és un revolucionari preocupat per l'acció insurreccional i pel capgirament del sistema vigent: en una proclama seva distribuïda el 1892 al Congrés Universal de Lliurepensament de Madrid preconitzava la creació d'una avantguarda revolucionària, l'ús de la dinamita i el recurs al magnicidi, a més de l'aliança amb organitzacions obreres⁴¹². Això darrer apunta al rol de pont entre diversos sectors que dóna sentit a la seva participació en el Congrés Obrer Internacional de Londres de 1896, on votà contra l'exclusió dels anarquistes de la II Internacional, en nom del IXè districte de París del Partit Obrer Francès⁴¹³.

Un segon informe policial de 1897 dóna encara el següent perfil ideològic de Ferrer:

“Té grans relacions dins el món polític socialista a França i a Espanya, i freqüenta molt assíduament el Gran Orient de França del carrer Cadet. Pertany a una lògia "Els inseparables" o "els Drets de l'home", i a una lògia espanyola al seu país. (...) Tot i no ocupar-se de política, professa idees socialistes internacionals. Però no és de cap manera anarquista i és enemic de tot desordre, tot i haver respost pel pagament dels espanyols Mañach i Villa, expulsats per ordre ministerial en data de 31 de desembre de 1896”⁴¹⁴.

411 Primer informe de la policia francesa sobre Ferrer, del 24 d'abril de 1894, dins els APPP: Ba 1075 *Francisco Ferrer*. Els anònims esmentats podrien ser obra de la seva dona, despitada, que el mes de juny següent intentarà assassinar el seu marit disparant-li tres trets, que només el feriran lleument. Abans i durant el judici Teresa Sanmartí renovarà les seves acusacions que Ferrer és un anarquista (informes del 13 i del 30 de juny de 1894, APPP: Ba 1075). Una bona i documentada biografia de Ferrer i alhora un bon retrat del context social i polític en què es mogué és l'obra de Juan AVILÉS, *Francisco Ferrer y Guardia, pedagogo, anarquista y mártir*. Madrid: Marcial Pons, 2006, i una útil semblança introductòria la seva entrada en el *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans* (2000: pp.561 i ss.).

412 GONZÁLEZ CALLEJA (1998: pp.142-143); AVILÉS, Juan, «Republicanism, librepensamiento y revolución: la ideología de Francisco Ferrer y Guardia», *Ayer*, núm. 49, 2003; AVILÉS (2006, cap. 2); PALÀ, Albert, “Francesc Ferrer i Guàrdia: primers escrits polítics”, *Cercles. Revista d'història cultural*, nº 11, gener 2008, pp.91-105.

413 La policia francesa anota que un tal Sr. F.Ferrer ha presentat i signat una moció en el Congrés de Londres, però no té clar que sigui la mateixa persona que Ferrer i Guàrdia. Sembla lògic que es tracti d'ell, que vivia al districte IXè (carrer Richer, 43). Recordem que Pablo Iglesias, l'ànima del PSOE, desautoritza un tal Francisco Ferrer, resident a París, com a delegat espanyol: vegeu AVILÉS (2006, p.70) i ABELLÓ I GÜELL(1986, p.109). De totes maneres, anys després, el 1903 i 1904, la policia vigilarà com anarquista un tal Francesc Ferrer Barbarroja, nascut el 1866 a València, amb domicili al districte XIIè de París (APPP: Ba 1075, informe de la 3ª brigada del 2-8-1904, i Ba 1992 *Castells*, diverses referències).

414 APPP: Ba 1075, informe del 16 de gener de 1897. Vegeu la cita textual nº1.

No passem per alt el detall de la seva contribució econòmica als anarquistes Mañach i Vila: recordem el paper -discret i a l'ombra, però essencial- d'en Ferrer com a finançador de diferents activitats revolucionàries.

Si no és “*de cap manera anarquista*”, doncs, no entra en la categoria que la llei i les directrius ministerials manen de vigilar. Des d'aleshores la policia francesa sembla desinteressar-se de Ferrer, que segueix residint a París i que el 1901 engega a Barcelona el seu projecte d'escola *anarquista* que anomena *Escuela Moderna* (com ell mateix diu, no li haurien autoritzat la primera denominació) i funda el diari *La Huelga General*, tot gràcies a l'herència que li ha deixat una rica soltera que tenia com a alumna.

Però a partir de 1902 hi haurà un nou seguiment policial de Francesc Ferrer, més intens, que comença de manera accidentada: quinze dies després que el Prefecte de Policia de París respongui a la Direcció de la Seguretat General del Ministeri de l'Interior - en procés de revisió del *Contrôle des anarchistes* - que el tal Ferrer no s'havia fet notar des de 1894 i que no tenia sentit mantenir-lo dins dels llistats d'anarquistes, un telegrama i un informe del 26 de febrer del Comissari especial de Cervera de la Marenda adverteixen dels moviments sospitosos de Ferrer⁴¹⁵. Aquest, arribat de París, s'havia instal·lat sota un nom fals en un hotel de la vila, tractant amb un tal Isart Bula -que s'havia refugiat a *Cerbère* fugint dels disturbis de la vaga general de Barcelona⁴¹⁶-, rebent visites de personalitats espanyoles que venien expressament a veure'l i enviant abundant correspondència diària cap a Barcelona. El Comissari especial de la frontera havia rebut la indicació que Ferrer era un dels caps de l'anarquisme espanyol, i tot li quadrava.

Davant les evidències, el Prefecte haurà d'escriure de nou al Ministre i president del Consell i admetre que cal tenir Ferrer per un anarquista ben relacionat tant amb els agitadors francesos com amb els espanyols i li planteja la conveniència de la seva expulsió de França. Ignorem quina fou la resposta del President del consell, però en tot cas no es decretà cap expulsió.

A partir d'aquest moment, Ferrer serà objecte de preocupació per a la Prefectura de Policia de París i per a la Seguretat General, amb tres punts de seguiment dels seus moviments: Barcelona, per mitjà del comissari especial Bonnacarrère, que no tenia cap notícia d'aquest personatge⁴¹⁷; l'estació de Cervera, punt fronterer, amb les informacions del Comissari especial de ferrocarrils; i París, amb

415 Resposta del Prefecte del 8-2-1902 i carta del Comissari especial de Cervera de la Marenda del 26-2-1902 dins APPP: Ba 1075. Les cartes del comissari especial a Barcelona, dins AN: F7-15955-2.

416 Republicà i massó. Candidat el 1905 per Barcelona de la Unión Radical Revolucionaria.

417 De fet, en la seva carta del 5 de març de 1902 diu que ni el Governador Civil ni el Ministre de l'Interior espanyol tampoc no el coneixien (AN: F7-15955-2)

els detallats informes de seguiment d'incògnit per part dels inspectors de la 3ª Brigada de la Prefectura de Policia. Els informes d'aquests darrers relaten els seus moviments i com Ferrer era conscient de la vigilància a què el sotmetien, malgrat funcionar amb noms falsos. Potser la dada més rellevant que contenen aquests raports de 1902 són les trobades de Ferrer amb Malato, el conegut anarquista francès, director de la revista *L'Aurore*, i les seves visites a la redacció; les trobades amb Jaume Brossa, el seu gendre (considerat també com anarquista), i la seva filla, i que havia participat en una reunió llibertària el 7 de juny de 1901. Una carta del mes de maig de 1903 de Bonnacarrère informa ja amb cert detall de les activitats i relacions de Ferrer a la ciutat comtal i el presenta com un dels finançadors del moviment vaguista de febrer de 1902 i com el que ha pagat el repatriament de molts companys. Un informe de juliol de 1904 del comissari de Cervera de la Marendà exposa els continus viatges entre Barcelona i París que fa Ferrer, cosa que el convenç que és l'intermediari entre els anarquistes d'una i altra ciutat. Considera que ho prova una carta que li envia Bonafulla, director d' *El Productor*, i que ell intercepta⁴¹⁸.

No hem d'oblidar que l'objectiu de l'actuació policial era obtenir resultats i que la seva actuació responia als mandats polítics i als requeriments legislatius. En aquest sentit, quan es tracta de seguir l'anarquisme per perseguir-ne aquelles activitats delictives, serà fàcil, en un excés de zel, col·locar dins la categoria d'anarquisme més que no correspondria, no fos cas que s'escapés algun cap. És el què passarà cap a 1900 a la comunitat d'artistes catalans instal·lats a Montmartre. Molts d'ells es proclamaven anarquistes, sense que això significués la defensa dels atemptats violents. A l'entorn del 98, coincidien en menysprear un estat espanyol reaccionari i incapaç, que acabava de perdre les seves darreres colònies amb escassa dignitat. Venien d'un clima artístic barceloní que Jaume Brossa, un dels que més simpatitzava amb les idees llibertàries, comparà més tard amb l'audició simultània en un cafè d'una balada de Chopin i la Marsellesa tocades al mateix temps⁴¹⁹. En tot cas, la policia francesa havia fitxat com anarquistes alguns dels membres d'aquesta colònia i en feia la vigilància: el marxant d'art Pere Mañach era seguit, com hem vist, des de 1896, quan un primer informe el considerà com anarquista notori, i de retop, a Picasso, que amb els seus dinou anys acabava d'arribar de Barcelona de la mà d'en Casagemas i s'allotja a casa d'en Mañach. Picasso esdevé aviat objecte d'un informe de la Prefectura de policia de París que també el considerarà anarquista basant-se en aquest fet. Molts anys després, el 1940 i amb la guerra mundial iniciada, Picasso sol·licita la nacionalitat francesa en un gest de compromís polític. Tot i ser ja un pintor de fama mundial i d'ideologia coneguda, les autoritats voldran establir si això podia ser convenient des d'un punt de

418 APPP: Ba 1075 i AN: F7-15955-2

419 Citat per POOL, Phoebe a "Sources and Background of Picasso's Art 1900-6", *The Burlington Magazine*, Vol. 101, No. 674. (May, 1959), pp. 176-182.

vista nacional, i la policia desenterrà els vells informes de... 1901! Aquest episodi acabarà amb una denegació de la seva sol·licitud per part de les autoritats de la III República, a punt de ser escombrada pels tancs alemanys⁴²⁰.

Un error semblant s'està a punt de cometre amb l'Artur Vinardell: una nota de policia de la Direcció de la Seguretat de juliol de 1904 indica que el "publicista espanyol" Vinardell vol crear un diari que seria l'òrgan dels republicans progressistes espanyols de París, prometent "*a l'anarquista Cardenal d'ajudar-lo a muntar la impremta del grup anarquista espanyol, en la qual faria imprimir el seu periòdic*"⁴²¹. Aquest fet és suficient per a incorporar-lo a la nòmina policial d'anarquistes.

El març de 1905 un confident escriu que el "*periodista republicà-revolucionari*" Vinardell acaba de fer sortir un diari amb el títol "*En avant...quand même*" que no pot sinó ajudar al moviment revolucionari que es prepara a Espanya", i el juliol següent una altra nota de policia diu que Vinardell dirigeix un comitè de revolucionaris espanyols a París i és membre del comitè de redacció de *L'Action*, on hi hauria el seu gendre Zerolo com a corrector i el "*separatista català Díaz*" com a administrador. Aquest darrer, a més, formaria part del comitè de Vinardell⁴²².

Republicà de la vella escola insurreccionalista, Vinardell era considerat amb lògica per la policia francesa com un revolucionari. El primer número del diari esmentat pel confident i del qual ja hem parlat, *En avant...quand même!*, subtítulat "*Organe des republicains et libre-penseurs espagnols en France*", contenia un manifest en què criticava la inacció dels líders republicans espanyols i es reafirmava partidari de l'acció insurreccional. De fet, aquell mateix mes de març en Vinardell escrivia a Carles Rahola una carta on li criticava la passivitat dels "*fanfarrones*" de la Unió Republicana creada el març de 1903 en la "*tan cacareada grrran (sic) asamblea*" i liderada per "*l'inútil*" d'en Salmerón i altres "*revolucionaris de guardarroba*", i se li queixava, en una altra lletra, del decantament de *El Autonomista* dels germans Rahola cap a aquells que diuen que "*es pot arribar a la república per mitjans legals*", "*quan la politica revolucionària (...) és l'única que pot i ha de treure'ns de l'entrebanc*"⁴²³. I per la seva banda, l'espia de l'ambaixada espanyola a París,

420 Informe del 18 de juny de 1901 del comissariat de policia de la 3ª brigada, dins APPP: Ga-2620. Aquest fet poc conegut de la sol·licitud de la nacionalitat francesa per Picasso va ser revelat per Pierre DAIX i Armand ISRAËL a *Pablo Picasso. Dossiers de la Préfecture de Paris*. Paris: Éd. des Catalogues raisonnés / Moudon: Acatos, 2003.

421 AN-Pierrefitte: 19940482 art.142 doss.14958 *Vinardell Roig, Arturo*. A la tapa del dossier hi consten les anotacions "*Publiciste*", "*Presid. Comité Révolutionnaire à Paris*", "*Anarchiste*". Segons VALLINA (2000 (1968), p.394), Cardenal era un obrer català que havia col·laborat molt en la redacció de *L'Espagne Inquisitoriale*.

422 Notes del 30 de març i del 18 de juliol de 1905, dins AN-P: 19940482 art.142 doss.14958.

423 Cartes de Vinardell al jove Carles Rahola, redactor del diari republicà gironí *El Autonomista*, de 9 de març i 2 d'abril de 1905 (Arxiu Municipal de Girona, Fons Carles Rahola, docs. 1422 i 1450). No hem pogut localitzar cap exemplar d'*En avant...*, però podem seguir-ne la trajectòria a través de la correspondència particular entre Vinardell i el jove Carles Rahola, redactor del diari republicà de Girona *El Autonomista*, dirigit pel seu germà Dàrius Rahola,

Sannois, informava el desembre següent que el nou número de *En Avant...* tindria un article de fons que cercaria desacreditar Salmerón per ser “enemic de tot moviment enèrgic”⁴²⁴.

Insurreccionalista, però no pas partidari de l'acció terrorista: després de la bomba de maig de 1905 a París contra el president francès i el monarca espanyol, el grup d'en Vinardell emetrà una declaració de condemna taxativa de l'atemptat⁴²⁵. Era, de fet, partidari d'una república d'ordre, respectable, burgesa, malgrat la via que defensava per a assolir-la⁴²⁶.

Tant Alvarez Junco (1990, pp.292-294) com González Calleja (2002,p.487) parlen de la confluència en un sentit revolucionari de republicans i anarquistes exiliats a París a partir de 1903, amb les relacions entre el vell republicà insurreccionalista Estévanez i el jove metge anarquista Vallina. A aquest focus conspirador s'hi sumarien Ferrer i Lerroux en els seus freqüents viatges: un convertit en braç econòmic i l'altre en polític⁴²⁷. Tanmateix costa de creure que el sector republicà liderat per en Vinardell, que es constitueix el juliol de 1903 en *Junta del Partido republicano español de París* i, a partir de juliol de 1905, en *Junta española de acción y unión republicana de París*, col·laborés, com afirma González Calleja, amb el grup d'acció revolucionari de l'anarquista francès Malato fins a juliol de 1906. Hem de tenir present que aquest darrer va estar involucrat en l'atemptat fallit contra Alfons XIII a París abans esmentat i que la *Junta* havia condemnat. A més, el propi Vallina es queixa en les seves memòries que els republicans de París sols feien tertúlies de cafè sense dedicar-se a preparar cap acció contra la monarquia alfonsina⁴²⁸.

i en les referències que hi fan tant aquest periòdic dels Rahola (el n° de 28-3-1905 en reproduïx sense comentaris el manifest inaugural), com el monàrquic gironí *La Lucha* (29-3-1905 i 5-4-1905) o el republicà barceloní *La Publicidad*, que hi reaccionarà durament defensant Salmerón i companyia (reacció que recull *La Lucha* del 5-4-1905). Curiosament Vinardell havia estat corresponsal a París de *La Publicidad* fins pocs mesos abans, com bé assenyala Pere Gabriel (2012, p.14). Un fet que li sabrà greu serà que *El Autonomista* no surti en la seva defensa davant els menyspreus de *La Publicidad*, cosa que sí que fa paradoxalment un seu històric oponent monàrquic gironí a *La Lucha*. Aquest diari recull l'aparició d'altres números d'*En avant...* al juny (amb un suplement al juliol), a l'octubre i al gener de 1906, i el darrer número d'agost de 1906 anunciant la seva desaparició, així com la dissolució de la “Junta Española de acción y unión republicana de París”. Vegeu les cartes n°1418, 1422, 1448 i 1450-1454 de la correspondència Vinardell-Rahola, a l'AMGi, i els diaris gironins esmentats dins la premsa digitalitzada a la web del Servei de Gestió Documental de l'Ajuntament de Girona.

424 Nota del 22-12-1905, dins AGA: AE-5882.

425 Publicat al segon número d'“*En avant...quand même!*” segons recull *La Lucha* de 8-6-1905.

426 Vegeu la caracterització que Pere Gabriel fa del seu republicanisme a “Identidades catalanas y españolas en Francia en el cambio de siglo, 1885-1914”, dins Maria LLOMBART HUESCA, (ed.), *Identidades de España en Francia. Un siglo de exilios y migraciones (1880-2000)*, Granada. Comares, 2012. Pp. 11-15.

427 Un bon símptoma d'aquesta confluència seria la publicació dins del *Heraldo de París* del 27-1-1904 que dirigia el periodista republicà Luís Bonafoux, instal·lat a París feia anys, d'un article de Pedro Vallina titulat “La acción terrorista”. Vallina hi lloava els magnicidis com a eina per ensorrar fàcilment règims despòtics.

428 VALLINA (2000: p.87) i GONZÁLEZ CALLEJA (2002: p.361). Aquest darrer cita una nota de policia del novembre de 1904 que indicava la gran rivalitat existent entre aquells grups, i una ressenya de *L'Action* d'un banquet al republicà Morayta a París que esmenta el grup dels anarquistes purs (com Vallina i Prats), el dels republicans del grup de López Lapuya amb connexions marxistes, i el dels republicans del català Vinardell, vinculats a la francmaçoneria i les Lligues internacionalistes.

El 21 d'agost de 1905 el cap de policia de Barcelona escriu a Bonnacarrère demanant si la policia francesa té dades sobre el tal Vinardell, que forma part del “Comitè Revolucionari republicà espanyol de París” i que és ara a Catalunya, car sospita que té relacions amb els anarquistes.

La consideració d'en Vinardell comença a ressituar-se correctament quan Bonnacarrère transmet als seus superiors la carta del cap de policia observant

“que no cal prendre al peu de la lletra les assercions del cap de policia espanyol respecte els contactes d'en Vinardell amb els camarades [anarquistes]. Cal no oblidar que estem en ple període electoral a la península i que en aquesta conjuntura l'etiqueta dels adversaris del règim actual pot ser fàcilment modificada per les autoritats administratives amb una finalitat que vós comprendreu fàcilment”.

El prefecte de policia de París tancarà el tema escrivint al Ministre de l'Interior aclarint que Artur Vinardell Roig no seria president del *Comitè revolucionari espanyol de París*, sinó que seria president d'un *Comitè espanyol d'acció republicana*, que es manté al marge de la política interior francesa i que les informacions recollides li són favorables⁴²⁹.

El dossier policial de Vinardell és una prova que la policia francesa s'esforçava en tenir controlats els passos no sols dels anarquistes, sino de tots aquells que podien ser considerats revolucionaris (i això incloïa republicans insurreccionalistes). Una vigilància que es duia a terme amb una eficàcia que, si bé és difícil de valorar, no sembla menyspreable. El judici que es fa de la ideologia i de les activitats de cada individu sotmès a control pot pecar, com en el cas d'en Ferrer i Guàrdia, per defecte, mentre que en el cas d'en Vinardell pecaria per excés. Però en tot cas, difícilment podrem trobar un revolucionari - pel què ens ocupa, català i refugiat -, que s'escapi al seguiment dels mecanismes de vigilància del ministeri de l'interior francès⁴³⁰.

L'atemptat de París i l'anarquisme català

Tota la maquinària de seguiment dels revolucionaris emigrats de la Prefectura de Policia de París i

429 Cartes de Bonnacarrère i del Prefecte del 24 i 31 d'agost de 1905, dins AN-Pierrefitte: 19940482 art.142 *doss.14958 Vinardell Roig, Arturo*. Vegeu les paraules originals en la cita nº2.

430 Pere GABRIEL (2010: pp.163-164) considera alta l'eficàcia d'aquesta estructura de vigilància i força veraces les informacions que va generar.

de la Seguretat General funcionarà a ple rendiment a partir del moment que es fa pública la intenció del Rei Alfons XIII de visitar oficialment França. La visita, acordada entre ambdós governs cap a la primavera de 1904 i prevista inicialment per al setembre, s'anirà posposant fins a la primavera de 1905. La necessitat de protegir el monarca d'un possible atemptat multiplica les informacions que genera el Ministeri d'Interior francès i des del mes d'octubre vigilarà les passes dels anarquistes espanyols més destacats⁴³¹.

La important tasca d'investigació i de seguiment, però, no arribarà a evitar un atemptat de primera magnitud, que s'hauria pogut convertir en un doble magnicidi: la nit del 31 de maig de 1905, al passar per la Rue de Rohan en sortir de l'Òpera, dues bombes són llançades contra la comitiva que porta el rei d'Espanya i el president de la República Francesa, Émile Loubet. La primera bomba provoca disset ferits, alguns d'ells greus; la segona no arriba a esclatar. Ambdós caps d'estat en surten il·lesos.

La policia francesa havia arribat a conèixer els preparatius de l'atemptat⁴³². Per evitar-lo el Ministre de l'Interior havia ordenat la detenció dels presumptes implicats el dia 25 de maig i emès després una ordre d'expulsió per als no francesos el dia 29. Però el que sembla ser un error policial important no va impedir la seva execució la nit del 31 a l'1 de juny.

L'entrellat d'aquest atemptat ha estat ja explicat per diferents autors⁴³³ i es considera fruit d'un complot anarquista amb complicitat d'elements republicans a cavall d'Espanya i de l'exili parisenc. L'eliminació d'Alfons XIII havia de permetre aixecaments revolucionaris en diferents ciutats, amb el suport d'alguns caps militars, i la proclamació de la República.

El personatge clau del complot seria l'anarquista andalús exiliat a París, Pedro Vallina. Barcelona, però, és on s'hauria planificat l'atemptat, coincidint amb una escapada d'amagat de Vallina a la ciutat comtal a principis d'any. El lloc de l'atemptat, París, sembla ser un fet contingent: la trama era pròpiament espanyola, amb el suport del destacat anarquista francès Charles Malato, i la materialització, catalana. Les bombes, unes pinyes decoratives de ferro colat amb un forat per col·locar-hi l'explosiu, vingueren de Barcelona, enviades per un tal Antoni Prats a l'adreça parisenca d'un tal Caussanel. Aquest, amic de Malato, rebia la seva correspondència i li lliurava i va fer també

431 Als AN-Pierrefitte: F7/12513 ja hi ha informacions de juliol de 1904 sobre les intencions dels anarquistes espanyols a Paris respecte el viatge del rei, quan semblava que havia de ser el mes de setembre de 1904. Totes elles recullen les intencions d'atemptat contra el Rei.

432 Que es pot seguir en la documentació conservada als AN-Pierrefitte, sobretot dins F7/12513.

433 ROMERO MAURA (1968), MAITRON (1975), GONZÁLEZ CALLEJA (1998), AVILÉS (2006), AVILÉS/HERRERÍN (2008), HERRERÍN (2011).

d'intermediari de les bombes, fent-les arribar a Vallina. L'autor presumpte del llançament de les bombes, un tal Alexandre Farràs, era català; i la policia francesa havia interceptat una carta de Francesc Ferrer i Guàrdia al seu amic Malato en la qual l'informava de la data exacta de l'arribada del rei a París i li adjuntava un xec amb diners. Bonnacarrère considerava que Ferrer era l'únic anarquista català amb diners i va pregar el governador civil de vigilar-li la correspondència⁴³⁴.

L'atemptat va posar en entredit tant la policia francesa com l'espanyola, i la premsa se'n va fer ressò. Les informacions assenyalant Barcelona com a centre del complot van molestar les autoritats espanyoles, que es van afanyar a desmentir-ho. El Governador civil de Barcelona i el propi Ministre de l'interior espanyol van negar que els autors de l'atemptat fossin espanyols i les bombes, fabricades a Barcelona. Alhora, les afirmacions espanyoles respecte la manca de mesures preses per la Prefectura de Policia de París o la impotència per arrestar l'autor en el lloc dels fets també van enfadar les franceses. I unes i altres van posar el comissari Bonnacarrère -enviat en missió anti anarquista a Barcelona- en una situació triplement complicada: d'entrada, per haver de tractar i serenar les dues parts; després, per ser ell mateix i les seves investigacions part implicada en el nyap, com veurem; i en darrer terme per trobar-se davant la tessitura que els fets anaven imposant i que els comprometia a tots plegats: “(...) *que des compagnons habitant Paris sont venus ici, au risque, comme Vallina, de se faire incarcérer, pour retourner ensuite à Paris afin d'exécuter à Paris le complot préparé à Barcelone (...)*”⁴³⁵.

Villa-Urrutia, el ministre espanyol d'afers estrangers que formava part de la comitiva de la visita reial i que anava darrera del monarca i del president francès en el moment de l'atemptat, va escriure anys després: “*Pero si la Policía francesa estuvo poco afortunada, la nuestra dió aún mayores pruebas de desmaña. Los agentes que envió el Ministerio de la Gobernación para el cuidado del Rey, no estaban en París la noche del atentado, porque habían marchado a Chalons, adonde debía ir al día siguiente para asistir a unas maniobras militares; y cuando al llegar allí les interrogué para ver si podían facilitar algún dato que ayudase a la Policía francesa en sus pesquisas, comprendí que estaban completamente en ayunas, aunque pretendieran saberlo todo, como, por*

434 *La Vanguardia* informà el 16-3-1905 que “*En los centros oficiales se ha confirmado hoy que el Rey estará en París el 30 de mayo*”. Les paraules de Bonnacarrère, dins l'informe al Director de la Seguretat, a París, del 3-6-1905 (AN, F7/12513). Ja en un informe de 9-5-1903, el comissari francès informava París de les relacions estretes del director de la *Escuela Moderna* amb els anarquistes estrangers de la ciutat, en especial dels francesos, i de la seva disponibilitat per ajudar econòmicament els camarades necessitats i per pagar de la seva butxaca qualsevol “obra de propaganda anarquista”. Hi indica també que Ferrer va finançar la vaga general de l'any 1902, que ha ajudat a repatriar companys i que manté un fill d'un dels executats a Montjuïc (AN-Pierrefitte: F7/15955-2 *Fonds Panthéon / Ferrer Guardia*).

435 Vegeu l'informe anterior, de 3-6-1905.

ejemplo, que las bombas no habían venido de Barcelona, sino de Varsovia."⁴³⁶

No perdem de vista que feia deu anys que no hi havia hagut cap atemptat amb bomba a França i que, tal com assenyala Maitron, serà l'únic en els vint anys que transcorren entre el darrer de 1894 - i genuïnament francès- i l'esclat de la guerra del 14-18⁴³⁷. El Ministeri de l'interior francès no es trobava, doncs, solament davant el mandat de vigilar i evitar que l'exili revolucionari espanyol fes de París la base des d'on actuar a Espanya i comprometre així les relacions de la República davant el Regne d'Espanya, amb tot el paquet de qüestions trascendents que s'estaven dirimint, sinó d'evitar que la impaciència revolucionària ibèrica actués, en el seu format de magnicidi, a França mateix, on la dinàmica anterior d'atemptats "autòctons" semblava superada, emportada tant pel socialisme parlamentari com pel sindicalisme revolucionari i el treball de la CGT, fundada el 1895. Sense oblidar el marc polític: un república governada per una conjunció radical-socialista.

El cert és que la República francesa disposava d'uns mitjans superiors, tant pel nivell de la *Sûreté* i la Prefectura de Policia de París com per l'oficina barcelonina que ara gestionava el Comissari especial Bonnacarrère, i que portava deu anys en funcionament. El govern espanyol, en canvi, tot just acabava d'emprendre la reorganització i augment de la policia barcelonina (reial decret de maig de 1905⁴³⁸), urgent des de feia anys, i no disposava d'agents a París. Al respecte, i després de l'atemptat, l'ambaixador espanyol a París va escriure al nou ministre de l'interior, García Prieto, el següent:

"Aprovecho esta oportunidad para llamar la atención de Vd., aunque no dudo que estará al corriente de lo que ocurre, sobre la extensión extraordinaria que ha tomado en el Extranjero ultimamente el movimiento anarquista español. París, como Vd. sabe ha sido elegido como Centro por los Españoles, y aquí se puede decir que fraguan todos sus planes. Es necesario por consiguiente, en mi opinión, extremar la vigilancia, teniendo montado un servicio análogo al organizado por el gobierno de Rusia y sobretudo el de Italia que pasa por ser el mejor servido en este particular. Para ello tiene sus agentes no solo en todas las Capitales de Europa sino en America, y estos funcionarios dependen directamente del Ministerio del Interior de sus países respectivos, si bien dan conocimiento á las Embajadas ó Legaciones situadas en las Capitales donde se hallan, de todo cuanto se

436 MARQUÉS DE VILLA-URRUTIA, *Palique diplomático. Recuerdos de un embajador. 2a serie.* Madrid, Francisco Beltrán. 1928, p. 162-163.

437 Maitron (1975, p. 410). Segons el Marquès de Villa-Urrutia (1928, p. 162), el ministre de l'interior, Étienne, "mostrábase indignado de que los anarquistas que en Madrid tenían al Rey a su merced, todos los días y a todas horas, hubiesen escogido a París, y en estas circunstancias, para la ejecución de sus siniestros planes."

438 GONZALEZ CALLEJA (1998, p.324).

refiere á movimientos de anarquistas ó revolucionarios."⁴³⁹

Aquesta vigilància política l'havia fet el govern espanyol feia anys a París sobre Ruiz Zorrilla, el republicà insurreccionalista, però en menor escala. Ara, doncs, per a l'ambaixador, la importància del col·lectiu anarquista refugiat a París exigia un esforç equiparable al que feien els governs italians i russos⁴⁴⁰.

Malgrat tot, l'ambaixada espanyola disposava de bona informació per una altra banda: el maig de 1904 se'ls oferí com a confident un tal Aristide Jalaber de Fontenay, reialista francès, que emprà l'àlies de *Sannois*, i que obtenia informacions d'una font que ens és desconeguda, però que havia de tenir, almenys en darrer terme, un anarquista ben situat respecte el nucli llibertari espanyol. L'interès dels seus informes féu que, més enllà del pagament periòdic que rebia, i que li servia per comprar les informacions del seu espia, rebés la Creu de cavaller d'Isabel la Catòlica de part del govern espanyol l'abril de 1905⁴⁴¹.

Tornant a l'atemptat, la investigació de la policia francesa pot seguir-se a través de la documentació conservada als Arxius Nacionals de París i als de la Prefectura de Policia, on s'hi veu la circulació d'informació entre els comissaris de la Prefectura de París, el de la frontera de Cervera de la Marenda i en J. Bonnacarrère⁴⁴². Els agents havien interceptat l'enviament de dos paquets amb bombes el 19 d'abril -provinent de Barcelona- i el 5 de maig -provinent de *Cerbère*-, i havien deixat que arribessin al seu destinatari els dies 28 d'abril i 12 de maig respectivament (afer Prats-Caussanel)⁴⁴³. A Barcelona, el 23 de maig el comissari Bonnacarrère va ser informat pels seus superiors de la intercepció dels paquets i va rebre l'ordre d'investigar el seu remitent, *Antoni Prats, carrer Tantarantana, 10*, nom que coincidia amb l'anarquista català Antoni Prats i Vila, resident a

439 Carta del 10 de juliol de 1905 (AGA-AA.EE.-54/5881)

440 El 1906 el govern espanyol pagaria a la *Sûreté* per a què alguns dels seus agents seguissin exiliats carlins, en especial a Don Jaime (AGA-AE-54/5882). Vegeu-ne l'explicació a GONZÁLEZ CALLEJA (1998, p.341)

441 Es tracta del director de l'efímera *Revue Royaliste* (1897-1898), que es proposava ser "*l'abanderada de Reialesa i de la France catòlica*" en el context de l'esclat del cas Dreyfus, respecte el qual es manifestava fortament *antidreyfusard* (vegeu el n°1, 15-12-1897, a la Bibliothèque Nationale de France, Tolbiac 4- LC2- 5864). Podeu trobar els informes de Sannois dins els fons de l'ambaixada de París a l'AGA-AE-54/5880 i ss., i el seu expedient personal dins 54/5881, que esmenten GONZÁLEZ CALLEJA (1998: p.364 i ss.), AVILÉS (2006, p. 146), DALMAU (2008: pp.69), AVILÉS/HERRERIN (2008: p.144) i HERRERIN (2011, p.221). El propi ambaixador va sospitar que Sannois treballava per algun centre oficial francès. El cert és que alguns informes seus contenen un tipus d'informació que fan pensar en un seguiment policial, i alguns en concret, s'assemblen molt als que hem llegit en informes de la *Sûreté*. DELAUNAY (2010, vol.1, pàg. 363) esmenta, a partir de fons de l'AGA que no hem consultat, que el propi Sannois va dir que un dels seus informadors era el comissari Moreau, de la Seguretat general. Sannois justifica els seus requeriments econòmics per les despeses que li suposen dos espies seus. En tot cas, i com hem dit, en la font primària de les informacions hi havia d'haver un anarquista, possiblement francès, molt ben relacionat amb el col·lectiu espanyol. Per acabar, destaquem la diferència entre *Sannois*, que a finals de maig de 1905, després de les detencions, advertia que seguia existint perill d'atemptat, i el confident de la Prefectura, *Gilles*, que donava per acabat el risc.

442 En concret, ANP: F7-12513 i APPP: Ba 1317, 1318 i 1319.

443 Carta del 31 de maig de 1905 a la Direcció de Seguretat (AN-Pierrefitte: F7/12513)

Narbona. Com assenyala la *Sûreté*, tant podia tractar-se d'un homònim, com que ell s'hagués desplaçat a Barcelona per fer l'enviament o que algú hagués manllevat el seu nom.

Des d'aleshores el comissari Bonnacarrère s'entrevistarà diàriament amb el president de l'Audiència Provincial de Barcelona⁴⁴⁴ per investigar aquest fet. Es parlarà amb els empleats de l'agència de duanes expedidora "Rosendo Soler", i s'obtindrà una descripció aproximada de l'individu que els havia enviat sota el nom d'Antoni Prats. També es comprovarà que a l'adreça donada pel remitent no hi ha ningú que respongui a aquesta descripció.

A París, els agents havien seguit Vallina i Farràs, que enterraren les bombes en dos boscos de les rodalies dues setmanes abans de l'atemptat, i van aconseguir col·locar un confident⁴⁴⁵ com a acompanyant de Vallina el dia en què anà a recollir-les d'un dels dos amagatalls als boscos de Clamart. Al mateix temps, s'estaven seguint els moviments de diferents anarquistes espanyols arreu de França, gairebé tots ells catalans, i augmentant la vigilància a la frontera pirinenca.

Arribats a aquest punt, el ministre de l'interior va ordenar la detenció de Vallina, Farràs i Harvey (l'anarquista anglès que hauria preparat l'explosiu). Foren arrestats el 25 de maig junt amb dos valencians, Fermí Palacios⁴⁴⁶ i Jesus Navarro⁴⁴⁷, que es trobaven reunits amb ells en una pensió de Montmartre, i que també havien estat seguits. Tots, tret de Farràs, que havia desaparegut del seu domicili la nit del 23 al 24. A Narbona es van registrar els domicilis de vuit espanyols, considerats anarquistes, entre els quals el d'Antoni Prats Vila, a qui es va interrogar el dia 27 i es va mantenir en arrest⁴⁴⁸. El 29 de maig, el Ministre de l'Interior va emetre una ordre d'expulsió del territori francès

444 En l'original: "*premier président de la Cour d'appel de Barcelone, ce magistrat*".

445 Maitron (1975, p.413) assenyala que els anarquistes van acusar un tal *Paulet* de ser el "mouchard". Vallina en les seves memòries acusa l'ambaixador espanyol d'haver pagat com a espia un francès infiltrat entre els exiliats espanyols, anomenat Fernand *Poulet*. Podria ser aquest un dels informadors últims de *Sannois*.

446 València, 6-11-1859. Ebenista, 5 fills (AN-Fonds Moscou/Sûreté Générale, 19940469-29 Palacios, Firmin). Palacios havia estat detingut a Madrid el 1902 amb el grup de Vallina i Salvochea, que s'agitaven contra la coronació del nou rei Alfons XIII (AVILÉS (2006, p.20) i HERRERÍN (2011)). Segons l'expedient policial, arriba a París el 1903.

447 Torrevella (Alacant), 19-10-1881 (APPP-Ba 1986). Jove director d'una de les escoles racionalistes de Barcelona. Acusat per la policia de participació en la bomba de la Rambla de les Flors de 1904, havia escapat a França amb l'ajuda de Ferrer i Guàrdia (DALMAU, 2008, p.72, el considera membre del Comitè Antimilitarista de Barcelona, junt amb Lluan, Elias Capmany i Miranda).

448 Aquest va negar qualsevol participació en l'enviament de les bombes. Segons el seu expedient (AN-Pierrefitte: Fonds Moscou/Sûreté Générale-19940469-382 Prats Vila, Antonio), havia nascut a Tarragona el 1860 i havia arribat a Narbona el juny de 1897 expulsat d'Espanya fruit de la sentència del procés de Montjuïc. Exerceix l'ofici de sabater. Casat amb Magdalena Bertran, té 3 fills. Un informe del comissari central de Narbona de gener de 1904 diu que es vanta de ser anarquista, rep diaris espanyols i allotja compatriotes d'opinions revolucionàries, però no fa pas propaganda entre els francesos. "*Caractère décidé, énergique, a de nombreuses relations parmi les libertaires, peut devenir dangereux. Sera surveillé en conséquence*". Els registres van atemorir alguns d'aquests anarquistes catalans de Narbona: Emili Gallart i Jaume Ferrer van decidir passar la frontera cap a Port-Bou i arribar finalment a Barcelona, on també es van trobar amb l'assetjament policial (AN-Pierrefitte: F7/ 12513).

de Vallina, Palacios, Navarro i Farràs (en fuga), i també de Josep Prats Casademunt⁴⁴⁹, d'Eduard Borsot⁴⁵⁰ i d'Enric Castells Baldó⁴⁵¹, detinguts l'endemà a París i acusats, amb els altres arrestats, d'associació de malfactors. També va ordenar l'expulsió d'Antoni Prats Vila, de Narbona. Aquestes expulsions quedaren aturades en produir-se l'atemptat i romangueren detinguts a disposició del jutge.

Noves dades per a una autoria incerta

Com hem vist, les mesures preses no van impedir que l'Alexandre Farràs -l'únic que coneixia exactament on estaven enterrades les altres bombes interceptades-, o algú de la seva confiança cometés l'atemptat al carrer de Rohan, cap a les 0'20 de la nit del 31 a l'1 juny, llençant dues bombes i escapant-se a peu de l'indret⁴⁵².

Sorprèn, tot plegat, que la policia francesa donés per desarticulat el complot i no manés una recerca a fons de les bombes encara no descobertes, o que no protegís més el monarca espanyol. Però sorprèn també, i molt, la determinació de l'autor de l'atemptat, sabent que la policia havia descobert el complot, que havia detingut una quantitat important de companys i que probablement tenia un

449 Barcelona, 22-3-1877. Torner de fusta. Segons la fitxa policial de maig de 1905, s'havia refugiat a París el 1898 després de desertar de l'exèrcit espanyol durant la guerra de Cuba, vivint a Londres fins el març de 1901. Tornat a París, havia anat a Barcelona per prendre part a la vaga de febrer de 1902, després de la qual tornà a París (AN-Pierrefitte: *Fonds Moscou/Sûreté Générale*-19940469-381 Prats, José. Veure també: 19940469-382 Prats y Casademunt, José).

450 Barcelona, 3-1-1880. Barber. Segons la còpia d'un informe policial francès demanat per l'ambaixada espanyola, se'l situa a París des de setembre de 1900 i rep molta correspondència de Barcelona. El març de 1902, el ministeri de governació espanyol el considera un dels encarregats de promoure des de l'estranger la vaga general a Espanya (AGA-AE-54/5882-dossier Borsot). Ell i Prats Casademunt apareixen ficats en una batussa a la sortida de la *Bourse de Travail* del dia 2 d'aquell mateix mes, que comportarà l'expulsió de 10 estrangers, a més de 13 propostes d'expulsió ajornades, entre les quals els propis Prats, Borsot, un tal Carreras i un tal Ferrer (APPP-BA 1501). El seu nom apareix més tard en el llistat de Bonnacarrère de 18-5-1905 (AN-Pierrefitte: F7/12513).

451 Castelló, 4-11-1878. Un informe de setembre de 1904 l'assenyalava com anarquista perillós i que, junt amb Vallina, havia rebut suggeriments del grup que publicava *La huelga general* d'atemptar contra el president francès o un ministre seu, i des d'aleshores havia estat estretament vigilat (APPP-1992 *Castells*). Els dies abans, una nota d'un confident lamentava que encara no se l'hagués detingut, ja que era íntim de Vallina i amic del francès *Libertad* -Joseph Albert, que acabava de fundar el diari *L'Anarchie*-. (AN-Pierrefitte: F7/12513, 26-5-1905 foto184).

452 Vegeu detalls de l'atemptat al diari *Le Temps* del 2-6-1905. L'informe ja esmentat d'un confident policial de 26-5-1905, lamentant que no s'hagués detingut ja en Castells (i que a Prats Casademunt se l'hagués deixat en llibertat provisional), explica que aquests estaven al corrent de les bombes amagades, així com "*molts d'altres d'aquests individus, com en Coca, Monterde, etc.*" i "*potser demà els que Vallina espera d'Espanya, com Lluan i diversos companys seus, que estan al cas del que han preparat Vallina, Malato i Castells en comú; el perill no ha passat pas, ni de bon tros.*". D'altra banda, tots ells se sabien vigilats: a mitjan maig Vallina encarrega a un amic que digui a Harvey de no buscar-lo perquè l'estaven seguint, i que tampoc es comunicués amb Farràs i Coca i amb Palacios. A més, Vallina explica que, donada la vigilància que rep en Farràs, ell mateix anirà a transportar les bombes enterrades a un altre lloc. El dia 13 Farràs s'encarà amb un dels inspectors que el seguien. (Notes del confident Gilles i del comissari Fouquet, dins APPP-Ba 1982-*Avino, dit Farras*).

confident policial en el seu entorn proper.

En tot cas, els dies següents a l'atemptat, el jutge a qui es va encarregar la investigació, Leydet, va dictar ordre de recerca i captura d'en Farràs, va interrogar els detinguts i va verificar -guiat per Vallina, que va reconèixer tot l'afer de les bombes davant la sorpresa dels seus companys anarquistes - que el segon amagatall de bombes havia estat buidat. I Bonnacarrère es va convertir en la baula d'enllaç entre les policies i els jutges francès i espanyol. A través d'ell van circular bona part de les informacions i comunicacions oficioses. En algun cas, va permetre estalviar la lenta via diplomàtica. El jutge especial per als afers anarquistes de Barcelona, Josep Català, havia obert una investigació sobre l'atemptat de Rohan i l'enviament de les bombes, i va fer participar Bonnacarrère de les recerques, inclosos interrogatoris i registres domiciliaris. Quan la policia va arrestar els membres de l'anomenat Comitè d'Acció de Barcelona, Bonnacarrère va explicar als seus superiors que "*je ne suis pas étranger à cette capture*"⁴⁵³. El comissari francès semblava gaudir de bones informacions gràcies a un confident ben situat. Respecte aquests arrests, el comissari explicà als seus superiors que entre els seus membres hi havia tres fonedors als quals havien trobat bombes d'inversió. Aquest grup d'acció fou amb qui probablement Vallina es va dedicar a preparar explosius en el seu viatge a Barcelona⁴⁵⁴.

La policia francesa va buscar l'Alexandre Farràs per tot arreu, seguint diverses pistes que acabaren sent falses, i aviat es va saber que el veritable Alexandre Farràs i Fina havia mort feia deu mesos del tifus a Barcelona. La premsa catalana ho va destapar i el comissari especial Bonnacarrère va haver de comprovar-ho: efectivament, l'anarquista Eduard Aviñó i Torner, imputat en la causa per l'atemptat contra el cap de policia Tressols l'octubre de 1903, havia fugit de casa seva amb la documentació d'en Farràs i havia arribat a París sota aquesta identitat⁴⁵⁵. El Prefecte de Policia de París insistí que havia de ser ben bé ell, donat que s'havia presentat al seu despatx per regularitzar la seva situació d'estranger el novembre de 1904 -un cop detingut per no haver-se inscrit al registre d'estrangers, fet al què la llei obligava-, aportant la seva partida de naixement⁴⁵⁶. Però va caldre donar la raó al Comissari especial de Cerbère: aquest agent advertia de la freqüència en les

453 Carta esmentada del 3-6-1905 (AN-Pierrefitte: F7/12513). En una carta del 5-6-1905, llista els detinguts: Alfred Picoret (Palma de Mallorca, 20 anys) i son pare, fonedors; Francesc Serra Claveguera (27 anys, Barcelona); Joan Tosas Oller (27 anys, Barcelona, fonedor); Pere Bernadas Julià (27 anys, Barcelona, marbrista); Joaquim Corominas (Barcelona, 23 anys, blanquer). Serra i Bernadas serien els membres més actius del Comitè d'Acció, ara dit "Juventud Libertaria", havent habitat a França i parlant correctament el francès.

454 VALLINA (2000, pp.89-93).

455 APPP: Ba 1982 (expedient d'Aviñó, "dit Farres"(sic) i, sobretot, l'expedient "*Moscou*" de la Direcció de la Seguretat, ara als AN: 19940432-280-25756 d'Aviñó, *Edouard*. Segons Bonnacarrère, la germana de Farràs havia denunciat a la policia la visita de la mare de l'Aviñó per tal que no delatés el seu fill.

456 Havia estat fitxat el 6-10-1904 com assistent a reunions d'anarquistes espanyols (foli n°75 del seu expedient *Moscou*). La insistència del Prefecte, en carta del 11-6-1905, dins el mateix expedient.

suplantacions de personalitat a la seva frontera, i es va poder comprovar com la descripció física d'ambdós no coincidia. Aviñó era “més aviat alt”, mentre que Farràs no va fer la mili per talla insuficient. D'altra banda, el primer era sastre, ofici que també declarà a la Prefectura el fals Farràs, mentre que l'autèntic era manyà⁴⁵⁷. Per la seva banda, el nom del remitent de les bombes havia estat també manllevat: la policia francesa va comprovar que l'Antoni Prats Vila de Narbona no s'havia mogut de la ciutat⁴⁵⁸.

El Director de la Seguretat General va assenyalar a tots els prefectes, sotsprefectes, comissaris especials i comissaris de policia de França la suplantació d'Aviñó com a fals Farràs, distribuint una descripció detallada on constava la seva vestimenta "*comme les catalans*" i una cremada en la seva mà esquerra. Per la seva banda, el jutge Leydet va enviar al Director de la Seguretat fins a noranta-cinc còpies d'una descripció addicional d'Aviñó, amb un facsímil de la seva cremada a la mà i la seva signatura com a fals Farràs, per a què es fessin arribar a les policies estrangeres⁴⁵⁹.

El fals Farràs, o sia l'Eduard Aviñó, havia nascut el 17 de gener de 1882 a Gràcia, i en fugí el novembre de 1903 després de relacionar-se'l amb l'atemptat a en Tressols i trobar-se-li explosius a casa seva. Una fugida segura gràcies als papers que havia pres a en Farràs, que no era anarquista i no era conegut de la policia. No se sabia quan havia arribat a París, però apareix allotjat a casa del Fermí Palacios quan aquest comença a ser seguit l'octubre de 1904. Després de passar una setmana a casa d'en Francesc Ferrer Barbarroja⁴⁶⁰, s'instal·la a partir del novembre al n°17 del carrer Maître Albert, amb un tal Joaquim Coca, també anarquista. Aviñó tindrà problemes per trobar feina, i acabarà venent bijuteria als mercats de Clichy, al nord-oest de París, lloc on vivia Palacios i a qui visitava diàriament. Se'l veia sovint passejant els fills d'aquest⁴⁶¹.

Cap pista no conduirà a la localització i captura de l'Aviñó. Els registres domiciliaris que mana el jutge francès el 14 de juny a casa de Caussanel, de Baldomer Oller, de José Monterde i del fals Alexandre Farràs no aporten res sòlid⁴⁶². Tampoc el seguiment i els registres de dos dels amics

457 L'opinió del comissari especial de Cervera és del 9 de juny (expedient *Moscou* d'Aviñó).

458 Expedient 19940469-382 *Prats Vila, Antonio*, del *Fonds Moscou/Sûreté Générale*, als AN francesos. Carta del Director de la Seguretat al jutge Leydet de 8-6-1905 i del jutge al Director del 16-6-1905.

459 Circular de la Sûreté del 19-6-1905: "...portait avant sa disparition des bas de laine à côtes de couleur rose et blanc, comme les catalans". La cremada a la seva mà esquerra (era esquerra) se l'hauria fet amb una estufa en un accident domèstic al seu domicili del n°17, Rue Maître Albert (AN-Pierrefitte: *Fonds Moscou/Sûreté Générale*-19940432-280-25756 -*Aviño, Edouard*).

460 Segons un informe de la 3ª brigada de recerques de la Prefectura de París del 20-8-1904, Ferrer Barbarroja (València, 1866) també allotjava al seu domicili del n°283 de la Rue du Faubourg Saint-Antoine, a més d'en Castells, uns tals *Ortega, Jean* i *Mestra, Raphaël* (APPP-Ba 1992 *Castells*).

461 Dossiers individuals de la Prefectura de París i de la *Sûreté* (APPP-Ba1982 i AN-Pierrefitte: *Fonds Moscou/Sûreté Générale*-19940432-280-25756).

462 Còpia de l'informe dins APPP-Ba1982-*Avino*.

d'Aviñó, en Josep Roda Alegre i l'Alfonso Garcia que, a Espanya, fan conjuntament el comissari Bonnacarrère i l'agent Antonio Ramírez (àlies *Memento*), delegat especial del Governador Civil de Barcelona.⁴⁶³

Al cap d'un any, després del nou atemptat fallit -però sagnant- que patí Alfons XIII a Madrid el dia del seu casament, el 31 de maig de 1906, de mans de Mateu Morral, diverses fonts van voler veure en aquest anarquista de Sabadell, fill de burgès, l'autèntic autor de l'atemptat de París de l'any abans i l'individu que havia enviat les bombes sota el nom d'Antoni Prats. Entre els convençuts hi haurà el comissari Bonnacarrère⁴⁶⁴.

No s'ha d'excloure aquesta possibilitat. Anys més tard, el 1938, un ancià Malato, que òbviament havia conegut bé els preparatius, ho donà a entendre. És una possibilitat que implica, però, que algú com Morral, que no pertanyia al cercle inicial, hi fos acceptat i tingués accés a les bombes amagades. I que no fos detectat per tot el mecanisme policial de seguiment d'aquest nucli original, cosa francament meritòria, ni en tingués constància el talp que passava informacions a les autoritats⁴⁶⁵. Sí que hem de descartar, en canvi, la identificació de Farràs/Aviñó amb Morral. Tot i tenir uns trets semblants (alts, prims, morens), els policies francesos que havien seguit el fals Farràs i que es desplaçaren a Madrid el juny de 1906 per examinar el cadàver comprovaren que no eren la mateixa persona⁴⁶⁶. Tampoc sembla lògic que un burgès com ell, que parlava perfectament francès i alemany, i que no tenia llavors cap problema amb la justícia, patís els problemes que va tenir l'Aviñó d'allotjament, de feina o hagués hagut de robar la documentació d'un altre obrer com en Farràs per escapar de la justícia⁴⁶⁷.

463 AN-Pierrefitte: *Fonds Moscou/Sûreté Générale-19940432-280-25756 Aviñó, Edouard*. Folis 32-34. Roda era membre del Comitè antimilitarista de Barcelona. El tal Alfonso Garcia deu ser, probablement, l'Alfonso Garcia de la Mata, argentí instal·lat a Bcn el 1902, redactor de *Tierra y Libertad* i implicat en el projecte d'atemptat d'Ourense que hem vist en el capítol anterior (veure la nota 123, p.29).

464 Vegeu els informes que envia el juny de 1906 dins AN-Pierrefitte: F7/12725.

465 També es decanten per Morral com a autor de l'atemptat tant Romero Maura (1968) com Avilés (2006, p. 193, si bé a 2010, p. 157 deixa l'autoria més oberta). Eduard MASJUAN, en la seva biografia de Morral, *Un héroe trágico del anarquismo español. Mateo Morral, 1879-1906*, Barcelona: Icaria. 2009, també es mostra convençut de la seva autoria, considerant que a París hi hagué dos grups disposats a cometre l'atemptat, i que en ser detingut el primer, actuà el segon, amb Morral al capdavant. Masjuan dóna molta rellevància a les declaracions d'un tal Joan Saliets, segons les quals Morral, després de l'atemptat, s'allistà a la Legió francesa a Algèria sota un nom fals un breu període de temps per allunyar-se de la investigació policial (pp. 177-197). Ni Núñez Florencio (1983, 147-149) ni Álvarez Junco (1990, p.298), en canvi, hi creuen. Aquest darrer, a més, assenyala que "Morral no demostró en 1906 la professionalidad propia de quien atenta por segunda vez". Respecte la "invisibilitat" de Morral, costa de creure que no fos detectat per la policia francesa, que ni tan sols li va obrir fitxa: si bé els fons de la Prefectura de Policia de París ens han arribat delmats i, per tant, no podem excloure que aquesta no en tingués constància, el retorn intacte del "Fitxer de la Seguretat General" (dins el *Fonds Moscou*) ens permet afirmar que, efectivament, Morral no hi va constar mai. I això contrasta amb la quantitat d'obers anarquistes catalans de poca rellevància que sí que foren fitxats, alguns dels quals veurem a continuació. Masjuan afirma (p.70) que Morral havia fet un viatge a París el 1901 en companyia d'un tal Josep Vila: podria tractar-se del Josep Vila expulsat el 1896, company de Mañach?.

466 *L'Éclair*, 13-6-1906, citat per AVILÉS (2006, p. 190).

467 Sorprèn la "revel·lació" que decideix fer molt tard, el 7 de febrer de 1907, el corresponsal de premsa Luís Bonafoux

L'autor de l'atemptat també hauria pogut ben ser algun dels anarquistes catalans refugiats a París i de la confiança de l'Aviñó. Aquesta és una opció poc contemplada fins ara, però interessant, sobretot a la llum de la documentació inèdita del fitxer central i dels dossiers individuals de la *Sûreté* continguda dins el *Fonds Moscou* retornat fa uns anys a França. Aquesta documentació permet constatar com el col·lectiu anarquista català emigrat creix en els mesos anteriors a l'atemptat i com la seva agitació és notable. Un confident explica el 12 de març de 1905 que

*"segons l'anarquista espanyol Prats, sembla que un cert nombre d'anarquistes espanyols (30 o 40) han de desembarcar a Marsella provinents de Barcelona. Hom suposa, aquí, que aquest èxode té lloc en vistes del viatge del rei d'Espanya".*⁴⁶⁸

Tot i la prudència amb què cal llegir qualsevol informació d'aquest tipus (i que el propi director de la *Sûreté* adopta), el cert és que la resta d'informacions que conté aquest informe són correctes i que encaixa amb una nota posterior d'un altre confident del 29 d'abril:

*"Els anarquistes espanyols abandonen el seu país en massa; un grup d'una vintena d'individus acaba d'arribar a Marsella. Tres d'aquests espanyols s'han avançat per preparar l'allotjament als que els seguiran, ja que tota la companyia té per objectiu París".*⁴⁶⁹

Recordem, en aquest sentit, l'afirmació de Vallina en les seves memòries que els anarquistes espanyols actius a París eren uns cinquanta, la majoria obrers catalans, als quals s'hi havien afegit alguns valencians, com el "jove doctor" Castells, i que es reunien un cop per setmana en un cafè del *faubourg* Saint-Antoine⁴⁷⁰. Un col·lectiu, doncs, prou nombrós. I mogut: al costat del viatge de Vallina a Barcelona del mes de febrer i març, trobem l'arribada a París el 23 de febrer de Baldomer Oller, que estava exiliat a Londres des de l'abril de 1900, arrel de ser commutada la seva pena de presó per la d'expulsió de territori espanyol arran del Procés de Montjuïc. A Londres s'havia

a *El Diluvio*, on explica la visita que el fals Farràs li havia fet a la seva casa d'Asnières perquè l'ajudés a trobar feina. La descripció física, amb cicatriu a la mà esquerra inclosa, correspon bé a Aviñó, però la identificació que en fa Bonafoux amb les fotos publicades del Morral mort és poc creïble, a més d'incórrer en inversemblances quan relata que es va trobar el fals Farràs mesos després pels carrers de París vestit de ramader. Respecte l'enviament dels paquets, és cert que els treballadors que els havien facturats van identificar Morral el juny de 1906 a través de les fotos -testimoni que Romero Maura (1968, p.141) pren com a prova-, però un any abans també havien identificat erròniament un tal Pérez-Leyva, anarquista de Madrid (Carta de Bonnacarrère del 27-7-1905, dins AN-Pierrefitte: F7/12513).

468 AN-Pierrefitte: *Fonds Moscou/Sûreté Générale*-19940466-35 Oller, Baldoméro. Vegeu els mots en francès original d'aquesta cita i de la següent a l'entrada 3 de l'apèndix.

469 AN-Pierrefitte: *Fonds Moscou/Sûreté Générale*-19940459-314 Lluau

470 Vallina (2000, pp. 89-93). Aquest col·lectiu acollia companys de la Idea acabats d'arribar. Al costat de membres amb estabilitat laboral, n'hi confluïen d'altres que voltaven cercant feina.

relacionat estretament amb en Tarrida i havia esdevingut el corresponsal de *La Publicidad* de Barcelona. L'Oller feia de contacte entre els grups de Londres i de París, i estava treballant per la fusió dels grups anarquistes espanyols amb els italians, coneguts per la seva determinació⁴⁷¹. Segui pel seu desig inicial d'exiliar-se a França, sigui per implicar-se en la mobilització arrel de la visita reial, Oller i família (dona i dos fills) s'instal·len a París i en Baldomer comença a reunir-se diàriament amb Malato i l'italià Tombolesi⁴⁷². En les seves trobades amb Malato, Monterde, Vallina, Palacios i altres, tractant de la vinguda del Rei d'Espanya, "*hauria estat decidit entre tots de fer feina útil*"⁴⁷³.

Abans, el desembre de 1904, la policia parisenca havia registrat l'estada a la ciutat d'en Jaume Llavanera, manyà que havia viscut i treballat a Nimes d'octubre de 1903 a juny de 1904, provinent de Perpinyà. Llavanera havia assistit amb assiduïtat a les reunions del Grup d'Estudis Econòmics llibertari d'aquesta vila, essent amic íntim del secretari del grup i ajudant a introduir a les reunions els anarquistes espanyols de pas per Nimes⁴⁷⁴.

El 13 d'abril arriba en tren a la *Gare de Lyon* de París un misteriós desconegut que l'Aviñó (com a fals Farràs) va anar a rebre. Un individu que venia d'Espanya i que viatjava sense bitllet, que Farràs havia de reconèixer per un mocador a la mà i del qual en desconeixia el nom⁴⁷⁵. Era potser l'"obrer armer" l'arribada del qual Ferrer i Guàrdia havia anunciat en la seva carta a Malato?⁴⁷⁶

En aquestes dates, arriba també a París l'Amadeu Lluan Pallejà, militant convençut i membre del Comitè antimilitarista de Barcelona. Havia estat detingut el març de 1904 amb Bernardon i Nin per penjar cartells antimilitaristes per la ciutat⁴⁷⁷. Els informes de la policia expliquen les seves reunions amb Vallina i Malato abans de sortir com a correu cap a Barcelona el 5 de maig (on Bonnacarrère el localitza a finals de mes) i amb la intenció de tornar just abans de la visita del Rei. Segons els mateixos informes, Vallina confiava molt en Lluan, home d'acció i considerat altament perillós. No

471 A.DALMAU, JM^a.SOLÀ, "Baldomero Oller (1859-1936), anarquista, periodista i inventor calafi", *Revista d'Igualada*, n^o29, p. 46. Setembre de 2008. Oller havia nascut a Calaf el 2-11-1859.

472 AN-Pierrefitte: *Fonds Moscou/Sûreté Générale*-19940466-35 Oller; *Baldoméro*.

473 Informe del 6 de juny de 1905, dins AN-Pierrefitte: *Fonds Moscou/Sûreté Générale*-19940466-35 Oller; *Baldoméro*. Dalmau i Solà troben les mateixes informacions dins el dossier Oller de l'ambaixada espanyola a París (AGA/AE, 5884).

474 AN-Pierrefitte: *Fonds Moscou/Sûreté Générale*-19940459-309 Llavanera, *Jaime*. Jaume Llavanera havia nascut el 16-6-1879 a Castelló d'Empúries.

475 "*Ferras lui a remis son billet de quai, et, tandis que le mystérieux voyageur sortait de la gare, Ferras, lui, était arrêté par un employé et relâché quelques instants après*". (informe de Gilles, APPP-Ba1982-Avino, dit Farres).

476 NÚÑEZ FLORENCIO (1983, p.73) i AVILÉS (2006, p.154).

477 AN-Pierrefitte: *Fonds Moscou/Sûreté Générale*-19940459-314 Lluau (sic). Informe de Bonnacarrère del 7-3-1904. El seu nom és escrit, a vegades, com *Liuan* o fins i tot *Lual*. Segons ell, havia nascut a Barcelona, a Sants, el 20-7-1884, mecànic d'ofici.

sabem si realment va tornar a temps per a la visita reial, tot i que apareix en el llistat del 25 de maig del Comissari especial de Cerbère d'anarquistes espanyols que es trobaven en territori francès. En tot cas, el 7 d'agost cometrà l'atemptat a Barcelona contra l'agent especial Ramírez (àlies *Memento*) abans d'escapolir-se de nou a França, sembla que a Narbona⁴⁷⁸.

L'agitació del col·lectiu emigrat és innegable. A principis de maig, un tal Ignasi Casas que residia a Brussel·les escriu a en Josep Prats informant-lo d'un "*encàrrec a efectuar pels anarquistes Vallina i Navarro*"⁴⁷⁹. Aquesta carta, trobada entre els papers d'en Prats, comportarà que la policia belga efectuï una recerca sol·licitada pel jutge Leydet a principis de juliol, i que donarà com a resultat la localització del tal Casas, empadronat a Brussel·les junt amb la seva dona Maria Rull i els seus dos fills. Casas havia declarat que tots ells eren nascuts a Bolívia i que havien arribat procedents del Paraguai, sense aportar, però, cap document al respecte⁴⁸⁰. Aquest contacte de Prats lligaria amb el contingut de l'informe de la prefectura de policia de París de finals de maig, que fa referència a un viatge que Prats va fer a Bèlgica i als Països Baixos l'any anterior, i durant el qual hauria constituït a Brussel·les un grup d'acció compost de camarades de diferents nacionalitats⁴⁸¹.

D'altra banda, una nota d'un confident assenyala l'arribada de Londres de «dos anarquistes espanyols», Bosch i Anton Salas, el dia abans de l'arribada del rei, el 29 de maig, el segon dels quals li sembla haver estat ja expulsat de França anteriorment⁴⁸².

L'exili anarquista català a França, doncs, és prou nombrós perquè l'autor material de l'atemptat contra el Rei espanyol i el president francès acabés sent algú de qui no tenim prou informació i que el seu entorn va mantenir en secret. Un secret que va conservar, en primer lloc, el company de pis de l'Avinyó, el tal Joaquim Coca, que molt probablement estava al cas de tot el complot. Coca era considerat un anarquista exaltat, que s'havia significat a Barcelona durant la vaga general de

478 La carta del comissari de Cervera i l'informe de Bonnecarrère del 9-8-1905, a AN-Pierrefitte: F7/12513. Vegeu també la referència que hi fa l'Emili SALUT, *Vivers de revolucionaris*, Barcelona, 1938, p.51, en la cita que encapçala aquest capítol.

479 Vegeu el seu dossier del *Fonds Moscou/Sûreté Générale*, n°19940469-381, però també el d' Aviñó, n°19940432-280-25756, foli 52: Jutge Leydet a *Sûreté* del 3-7-05.

480 Carta del Director de la Seguretat belga al seu col·lega francès de 12-7-1905, dins el dossier d'Aviñó del *Fonds Moscou*.

481 AN-Pierrefitte: *Fonds Moscou/Sûreté Générale*-19940469-381 Prats, José. En aquella època se celebrà el Congrés Antimilitarista d'Amsterdam de 1904, que va donar lloc a l'"Associació Internacional Antimilitarista". Tanmateix, Vallina explica en les seves memòries (p. 91) que fou ell i S. Nacht els que representaren les associacions espanyoles, i no parla de Prats. Vegeu també ABELLÓ (1987, p.147).

482 AN-Pierrefitte: F7/12513. Probablement es tracta de Joan Salas i Anton, advocat, maçó i republicà, destacat impulsor del cooperativisme a Catalunya que havia viscut a París el 1877 fent de secretari del *communard* B. Malon – potser n'havia estat expulsat aleshores? - i a Londres entre 1903 i 1912 (vegeu el *Diccionari biogràfic del Moviment Obrer dels Països Catalans*, pàg. 1243). Va ser posteriorment regidor republicà a Barcelona, diputat per sabadell el 1916 i, el 1924, tinent d'alcalde de Barcelona de la mà de la dictadura primorriverista.

sabaters per la virulència del seu llenguatge⁴⁸³, i que havia hagut de fugir el 1904 per un delictes d'opinió arran d'articles seus. És a la ciutat la nit de l'atemptat, malgrat que havia rebut el dia abans (30 de maig) la notificació de la prefectura de policia de París conforme se l'expulsava del país per comprometre la seguretat pública. Però Coca no era seguit i no serà arrestat fins el 10 de juny per ordre del jutge Leydet. El 14 es farà un registre exhaustiu del seu domicili -compartit amb el fals Farràs, ara Avinyó-, patint una de les detencions més llargues d'entre totes les dels compromesos en l'afer de Rohan: no serà deixat anar fins el 21 de setembre.

El dia 14 es fa també un registre al domicili de Baldomer Oller, sense trobar-li res⁴⁸⁴. L'Oller sembla haver-se mantingut al marge de l'atemptat: tot i que no havia estat seguit com altres, el seu nom no apareix en les visites i contactes que aquests (Vallina, Farràs, etc) tenen els dies previs a la seva detenció.

Podria haver estat, doncs, en Coca, en Lluan o qualsevol altre, inclòs en Morral, però potser fou senzillament el tal Eduard Aviñó i Torner, -el fals Alexandre Farràs-, que havia enviat a en Coca una carta en castellà i signada *Alejandro* des de Brussel·les amb data d'1 de juny, explicant-li que en lloc de vendre als mercats ara ho feia en cafès i estacions, sense tenir una adreça fixa. Una carta que feia tuf de coartada fabricada, donat que, en realitat, havia estat escrita almenys un dia abans perquè el matasegells de correus belga era de les 14 h. del dia 31 i que, com comprovarà la policia, havia arribat a l'oficina central de correus de París aquell mateix vespre. Una carta, doncs, amb la intenció de fer veure que era a Brussel·les la nit de l'atemptat i que no exclou que s'hagués pogut desplaçar a París per llençar les bombes o bé que l'hagués donat a qualsevol que es desplaçés a Bèlgica per a què la tirés a la *Poste*. Una carta que, en tot cas, fa pensar que sabia el què passaria aquella nit i volia quedar-ne exculpat⁴⁸⁵. Aviñó, anarquista de Barcelona, de vint-i-tres anys, home de tant poques paraules que "*parvenait difficilement à se faire comprendre*", sobre el qual la *Sûreté* rep la informació l'octubre següent que després de l'atemptat hauria trobat asil a Brussel·les a casa del camarada francès Albert Vanina i que tot seguit s'hauria embarcat cap a San Francisco⁴⁸⁶.

483 "*En aquell miting, per la seva violència oratòria, es distingí el company Coca, aleshores en plena joventut i força optimista en guanyar la vaga; fou molt aplaudit quan, entre altres arguments, exclamava: "si els nostres punys han de tallar el cuir dur del calçat, amb més facilitat podran tallar el cuir tou de la burgesia"* (Emili SALUT (1938. Pp.90-91)). Segons la fitxa policial francesa, Joaquim Coca Benavent havia nascut a Les Corts de Sarrià el 24-10-1882. Sabater d'ofici, treballava de manera estable amb un fabricant de calçat de París (AN-Pierrefitte: *Fonds Moscou/Sûreté Générale*-19940437-297 *Coca, Joaquín*).

484 Veure referència al seu registre dins del dossier *Avino* de l'APPP.

485 Vegeu l'original de la carta als AN-Pierrefitte: *Fonds Moscou/Sûreté Générale*-19940432-280-25756 *Aviño*, foli 59. La carta no havia arribat a les mans d'en Coca perquè el conserge l'havia retingut i la va lliurar a la policia el dia del registre policial al domicili Farras-Coca (14 de juny 1905): vegeu-ho dins APPP: Ba 1982-*Avino*).

486 Vegeu el dossier *Moscou* d'Aviñó, foli 161. La policia belga va confirmar que Vanina havia estat rebent cada nit, durant tres setmanes, dos estrangers, un d'uns 40 anys i l'altre d'uns 24, un dels quals havia tornat a París i l'altre embarcat cap Amèrica (informe del 12-10-1905, foli 162 del dossier). Una nota anterior d'un confident amb data 18

Una justícia republicana

Tot esperant la detenció d'Aviñó per engegar el procés contra els principals acusats, la justícia va decidir respecte Prats Casademunt, Castells, Navarro i Palacios, arrestats per suposada associació de malfactors. La requisitòria definitiva del fiscal, de 4 de juliol de 1905⁴⁸⁷, establia que s'havien demostrat les seves idees anarquistes, les simpaties d'alguns d'ells per la propaganda pel fet i que tenien una caixa comuna el tresorer de la qual era en Prats, però que no s'havia provat que s'associessin per cometre atemptats. La caixa hauria servit per ajudar espanyols arribats a París, per comprar diaris revolucionaris espanyols i per a la seva campanya contra les mesures de rigor aplicades a Espanya, i tampoc s'hauria demostrat que servís per pagar atemptats. Tot plegat, l'acusació d'associació de malfactors no podia sostenir-se i demanava el sobreseïment per a tots quatre i la seva posada en llibertat. Una requisitòria provinent d'un fiscal del govern del Bloc d'esquerres que separava de manera exquisida el fet delictiu de la llibertat d'opinió i d'associació.

El mateix dia 4 el jutge Leydet n'ordenà el sobreseïment. L'ordre de posada en llibertat arribà el dia 6 i la sortida efectiva de la presó, l'endemà.

Seguia vigent, però, l'ordre del Ministre de l'Interior d'expulsió de territori francès. Es donà un mes de temps per eixir del país a en Palacios (segurament pel fet de tenir família) i vuit dies a la resta. El Prefecte de Policia manà que se'ls seguís⁴⁸⁸. Prats i Navarro van expressar el desig d'anar a Bèlgica, Palacios a Suïssa i Castells -l'únic sense problemes amb la justícia espanyola- de tornar a Espanya.

En aquest punt la *Ligue Française pour la Défense des Droits de l'Homme et du Citoyen* intervindrà en favor seu. La *Ligue*, que havia escrit primer al ministre demanant el seu alliberament i el de l'Eduard Borsot, exigirà després l'anul·lació del decret d'expulsió (en el cas de Castells, presentant-lo com persona d'idees liberals i no pas anarquistes, cosa falsa). El seu president, Francis de Pressensé, diputat socialista, s'escriurà personalment amb el ministre Eugène Etienne, republicà d'esquerres.

La *Ligue* havia protestat contra el seu empresonament, considerant-lo arbitrari perquè no estaven inclosos en cap instrucció judicial. El sobreseïment els donava la raó i posava en qüestió l'expulsió,

de juliol deia: "*Présentement les anarchistes croient que Aviño est à Liège*" (foli 35 del dossier).

487 Còpies dins els dossiers *Moscou* de Josep Prats i de Fermí Palacios.

488 Dossier *Moscou* de Palacios.

mesura política no basada en les sentències judicials:

“ Tot el món admet avui, en efecte, que el dret d'expulsió per via administrativa és incompatible amb els principis democràtics, i que només pot ser emprat per un govern republicà contra els estrangers que constitueixen un perill per a la seguretat del país del qual n'han rebut l'hospitalitat, i no per raó de llur sola qualitat d'estranger o de llurs opinions ”.⁴⁸⁹

Prats i Palacios rebran també el suport dels seus patrons a través de sengles cartes que aquests envien al ministre, considerant-los bons treballadors i de confiança.

Aquests suports serviran per obtenir una pròrroga d'un mes - fins el 15 d'agost -, però no per evitar l'expulsió, excepte en el cas de Palacios, que romandrà a París. La resta haurà de deixar el país: Prats marxarà a Londres, Navarro s'embarcarà cap al Brasil i Castells -segons deixa dit- anirà a Berlin. D'en Borsot sabem que temia ser conduït a la frontera espanyola, però ignorem què en va ser⁴⁹⁰.

En el cas d'Antoni Prats Vila, de Narbona, la posada en llibertat li havia arribat el 16 de juny. El Ministre de l'Interior deixà a criteri del prefecte de l'Aude l'execució de l'ordre d'expulsió vigent. Aquest l'autoritza de continuar residint a la vila sota amenaça d'executar l'expulsió si “*sa conduite laissait à désirer*”. Les mateixes mesures s'aplicaran a Serra, Fuertes, Garrofé i Teixans, igualment anarquistes catalans de Narbona⁴⁹¹.

Joaquim Coca, com hem avançat, seguirà detingut molt més temps, fins el 21 de setembre, probablement en espera de la requisitòria del fiscal contra els principals acusats. Deixat anar, serà sotmès a seguiment policial, però agafarà un tren cap a Londres dos dies després portant cartes de

489 Carta de F. de Pressensé, president de la LFDHC, al ministre de l'interior i company polític del 16-6-1905 (AN-Pierrefitte: *Fonds Moscou/Sûreté Générale*-19940469-381 Prats, José). Vegeu la cita original al nº4 de l'apèndix. Aquesta intervenció de la *Ligue* es compta entre les primeres que fa sobre afers espanyols. Nascuda el 1898 a remolc de l'afer Dreyfus, el 1903 havia donat suport a la revisió del procés judicial contra la Mano Negra andalusa i el 1904 s'havia manifestat contra la condemna dels vaguistes d'Alcalá del Valle. Vegeu-ho a: J.-M. DELAUNAY, "La Ligue de défense des Droits de l'Homme et du Citoyen et les affaires espagnoles au début du XXe siècle", *Relations Internationales*, PUF, Paris, 2007/3, nº131, p. 27-38.

490 Telegrama del Ministre deixant en suspens l'ordre d'expulsió de Palacios, del 17 d'agost. Vegeu els dossiers policials ja esmentats de Castells, Palacios, Prats i Navarro. Borsot no apareix, en qualsevol cas, en els llistats d'anarquistes estrangers amb ordre d'expulsió publicats per la *Sûreté* el novembre de 1906 (APPP-1501). També reberen ordres d'expulsió els anarquistes italians Frigerio, Tombolesi i Bergia, relacionats amb els anteriors (vegeu els llistats dels APPP-BA 1501).

491 AN-Pierrefitte: *Fonds Moscou/Sûreté Générale*-19940469-382 Prats Vila, Antonio. Respecte Serra i companyia, vegeu carta del 5-7-1907.

recomanació per a en Tarrida⁴⁹².

El 9 de setembre el fiscal de la República va llençar la requisitòria contra Aviñó, Malato, Caussanel, Vallina i Harvey per a què es presentessin davant el Tribunal Penal, acusat, el primer d'ells, d'intent d'assassinat, i els altres d'associació de malfactors i complicitat en la fabricació o possessió d'explosius. El judici, que serà conegut com "*le Procès des Quatre*" va tenir lloc entre el 27 de novembre i l'1 de desembre. Malgrat totes les proves en contra -inclòs el reconeixement de Vallina del propòsit d'atemptar contra el rei, d'haver rebut les bombes, d'indicar-los el lloc on les havia amagat i d'identificar la segona que no havia explotat⁴⁹³-, foren absolts.

L'absència del principal imputat, l'Aviñó, fou un entrebanc per a l'acusació, però l'absolució va tenir molt a veure amb la campanya de suport engegada amb el suport d'intellectuals i diputats republicans, socialistes i la maçoneria, que va aconseguir l'adhesió de personalitats polítiques franceses com Jaurès o Briand. L'estratègia de la defensa fou presentar els fets com un complot de la policia i lloar la lluita contra un règim repressiu, l'espanyol, sense equivalent, amb la intervenció paradoxal com a testimonis de la defensa de republicans espanyols conxorxats com Estévanez i Lerroux, que va acusar la policia espanyola d'haver preparat l'atemptat. Com sosté Avilés, potser si el jurat hagués sabut que Lerroux coneixia els preparatius de l'atemptat i que el volia aprofitar per provocar una insurrecció republicana, el veredicté hauria estat diferent⁴⁹⁴. Entre els espectadors assistents al judici hi havia en Francesc Ferrer i Guàrdia, a qui un informe de la policia francesa atribueix el pagament dels viatges dels testimonis de la defensa⁴⁹⁵. D'altra banda, és difícil de creure que Ferrer no estigués al corrent de l'atemptat, tenint en compte les bones i seguides relacions que tenia tant amb els anarquistes de París com amb els de Barcelona.

L'absolució dels anarquistes detinguts i processats per l'atemptat de Rohan, i la renúncia del fiscal de la República a recórrer la sentència, contrasta amb l'actitud dura que va mantenir el govern francès en relació a la publicació de *L'Espagne Inquisitoriale*. Aquest periòdic en francès i editat a París duia un subtítol que era tota una declaració d'intencions: "*Organe bimensuel de l'indignation internationale contre la tyrannie espagnole*". Va aparèixer el març de 1904 i segons una nota de Sannois estava sostingut pels grups anarquistes de Barcelona, de París, de Porto i de Londres. El seu tresorer era en Josep Prats Casademunt, i va comptar, per al seu tercer i darrer número, amb una recaptada de fons del Centre d'Estudis Socials de Barcelona i de "El productor", diari anarquista també

492 AN-Pierrefitte: *Fonds Moscou/Sûreté Générale*-19940437-297 *Coca, Joaquín*. Una nota de Sannois dins AGA-AE-54/5882 detalla les cartes de recomanació: són de Paul Robin, Louis Matha i Henri Rochefort.

493 Interrogatori dins APPP: Ba 1319. Nota sobre l'estat de la investigació enviat pel jutge Leydet a les autoritats espanyoles a finals de juliol (AN-Pierrefitte: F7/12513).

494 AVILÉS (2008, p.148).

495 Informe de 15-10-1909, dins AN-Pierrefitte: F7/12900.

barceloní. Eina de denúncia de les barbaritats comeses per la repressió espanyola i de desprestigi internacional de la monarquia alfonsina, rebé l'hostilitat de l'ambaixada. El juny de 1904, el ministeri de Justícia francès del radical Ernest Vallé, a instàncies de la fiscalia de la República, va ordenar una instrucció penal contra el gerent i els redactors de la publicació per "*apologia de fets qualificats de crim i de provocació d'aquests fets*". Endarrerit per diferents recursos, el Tribunal va declarar, un any i mig després, el 29 de desembre de 1905, que el delicte quedava cobert per l'amnistia del 2 de novembre anterior. Entretant, però, hi havia hagut l'atemptat de Rohan i el "Procés dels Quatre", i el fiscal de la República va apel·lar. El 28 de febrer de 1906 el Tribunal d'Apel·lació va invalidar-lo i va condemnar el seu gerent, l'anarquista francès Charles Loizel, - que havia acceptat ser-ho per complir els requisits legals -, a un any de presó. França va mantenir informada l'ambaixada espanyola al llarg d'aquest procés⁴⁹⁶.

La combativitat del govern francès contra aquesta publicació, d'altra banda ben marginal, sembla mostrar que estava disposat a assumir a nivell intern la presència d'anarquistes refugiats, satisfent la seva base electoral progressista i la seva coherència amb els principis radicals-socialistes, però no pas a incomodar Espanya acollint iniciatives ofensives per a aquest país veí i aliat seu.

La fi de la benevolència

Les decisions judicials sobre l'atemptat de Rohan contra el Rei Alfons XIII i el President de la República van provocar conflictes dins la pròpia administració francesa.

En primer lloc, si la justícia deixava els imputats en llibertat sense càrrecs, ¿per què l'administració mantenia l'expulsió d'alguns d'ells sense fonament, com denunciava la Lliga dels Drets de l'Home? Sembla prou clar, i lògic d'altra banda, que la policia, frustrada per no detenir el suposat autor i veure com se n'alliberaven alguns dels seus companys a principis de juliol, pressionés per mantenir l'expulsió d'aquell magma d'anarquistes estrangers que veia com un perill constant, i que el Ministre de l'Interior havia acordat. El judici posterior, però, amb l'exculpació d'aquells que les proves acusaven i que, com Vallina, fins i tot es reconegueren participants en el complot, sens dubte va augmentar la seva incomoditat i va generar friccions entre la Direcció de la Seguretat i un Ministre de l'Interior del Bloc d'esquerres amic d'alguns dels avaladors dels acusats. En el Dossier *Prats*, un confident informa el 15-3-1906 -just l'endemà del canvi en la cartera d'Interior, que passarà ara a

496 AGA-AE-54/5882.

mans del dur Clemenceau- que els anarquistes espanyols consideren que tenen la protecció dels amics del govern de Rouvier, i que ho diran a altres companys en cas de necessitat. Tot i la prudència amb què cal prendre aquesta informació, no deixa de ser significatiu el to que empra el confident, que suggereix que sabia que el seu judici de valor seria ben acollit pels membres de la policia a qui n'adreçava el contingut:

Els anarquistes acaben d'obtenir un èxit del qual es vanten, d'altra banda, públicament: l'anarquista Josep Prats, un militant, amic i mà dreta de Vallina, dels més agosarats, que s'havia refugiat a Londres després de la seva expulsió l'any passat, acaba d'obtenir l'autorització d'entrar de nou a França, gràcies a les nombroses gestions fetes en favor seu pels senyors Pressensé i Meslier [de la Lliga dels Drets de l'Home i del Ciutadà, i diputats socialistes]. Libertad explica que el Meslier ha assegurat als anarquistes que d'aquí a pocs dies totes les ordres d'expulsió serien paper mullat. Els anarquistes domiciliats a París previndran els camarades que són a l'estranger i particularment perseguits a Espanya, que poden venir a París, on tindran, d'entrada i d'ara endavant, la protecció dels amics dels membres del Govern.⁴⁹⁷

Una política d'interior “tova” que havia trobat reticències entre els quadres policials, alarmats pel possible efecte “crida”, i rebuig entre els agents de carrer. Un exemple de la topada entre les recomanacions dels responsables policials de mà dura i la “*bienveillance a l'égard des détenus*” d'un Ministre d'esquerres pressionat per companys polítics és el de Baldomer Oller: segons el Prefecte de policia de París, Louis Lépine, el seu decret d'expulsió havia de fer-se efectiu per raó de l'actitud política passada d'Oller; en canvi, el nou Ministre de l'Interior, Clemenceau, mantindrà el decret suspès “*tant de temps com la conducta d'Oller no es faci notar del punt de vista polític*”⁴⁹⁸. Aquest pot ser, però, un cas apart.

De fet, sembla que la benevolència s'havia acabat, com ens il·lustra el cas Llorach. Les vicissituds d'aquest obrer català són un episodi certament menor, però ens pot ajudar a entendre el canvi d'actitud del ministeri de l'interior i l'estat d'ànim dels agents que treballaven sobre terreny. S'ha de llegir dins del context socio-laboral francès del 1906, que és determinant, però val la pena veure'l també en clau *post-Rohan*.

El 23 de maig de 1906 el Ministeri de l'Interior veu qüestionada la seva política en un article al diari

497 Vegeu les paraules originals en la cita nº5 de l'apèndix.

498 Cartes i telegrams intercanviats entre ambdós el juny i juliol de 1906 (Dossier *Moscou* d'Oller).

L'Action, que reproduïx una carta de protesta del president de la Lliga dels Drets de l'Home i del Ciutadà. Dos dies abans *L'Humanité* l'havia reproduït igualment, dins un article titolat "L'Arbitraire Policier". La carta lamenta l'ordre d'expulsió signada pel propi ministre Clemenceau amb data 30 d'abril de 1906 de l'espanyol Llorach, i demana que se suspengui, assenyalant un error policial. Segons la LDHC, Llorach és un bon pare i un bon treballador, i ni tan sols compromès políticament⁴⁹⁹.

Per fer front a les acusacions, el Director de la *Sûreté* va demanar l'expedient de l'esmentat individu, comprovant que estava pràcticament buit. Sols contenia un parell de notes de l'any anterior, fruit de les recerques immediates a l'atemptat de Rohan de maig de 1905 entre la colònia espanyola, en què se'l considera amic de Farràs i Navarro, en la primera nota, i de Prats i Vallina, en l'altra. Preguntada la Prefectura de Policia, la seva resposta -"*a été expulsé, comme anarchiste, le 30 avril dernier, en prévision des évènements qui pourraient troubler l'ordre dans la journée du lendemain 1er Mai*"⁵⁰⁰- resultava insuficient per facilitar la rèplica del ministre a la LDHC, a més d'inconsistent, ja que se li havia donat fins el dia 4 de maig per deixar el país i l'argument d'evitar la seva participació en el 1er de maig quedava invalidat. S'imposava rebre un informe detallat, que va arribar dies més tard.

L'informe de la Prefectura, del 12 de juny, donarà les dades següents: Isidre Llorach i Camps havia nascut el 13-1-1873 a Igualada i era torner de fusta a Barcelona, d'on havia arribat a París l'agost de 1903. Hauria abandonat dona i dues filles per una noieta a qui havia seduït i amb qui havia marxat a França. Aquesta noia havia estat arrestada el gener de 1905 per robatori junt amb la companya de Josep Prats Casademunt. Llorach, ara vidu de la primera dona, es mostrava gelós i brutal amb la seva actual companya, pegant-la sovint. Aquesta feia cinc mesos que havia mort, havent estat traslladada inconscient i amb la cara inflada a l'hospital. Els veïns i algun compatriota sospiten que Llorach n'era responsable, amb l'agreujant que la noia estava embarassada. Llorach ha estat en relació sovintejada amb els anarquistes espanyols més militants (Aviñó -Farràs-, Prats, Navarro, Coca i Palacios), assistint a algunes reunions al 83, rue Ledru-Rollin. Junt amb Vallina i Navarro, havia acompanyat Aviñó a un taller per fer-se el tríode que necessitava per vendre bijuteria. Per les seves freqüentacions i per la brutalitat amb la seva amant, la major part de veïns espanyols havien deixat de fer-s'hi. La seva filla gran, que ha fet venir de Barcelona, "*est déjà d'une singulière perversité*": hauria declarat que preferiria fer de "*cocotte*" que no pas treballar. En relació als certificats de bona conducta rebuts per la policia, el Prefecte exposa que la conserge de l'edifici li va

499 Seguim el cas Llorach a partir del seu dossier als AN-Pierrefitte-Fonds Moscou/Sûreté Générale-19940459/313 Llorach, Isidore.

500 La Federació de Borses de Treball i la CGT francesa havien llançat una campanya per imposar, a partir de l'1 de maig de 1906, la jornada de 8 hores mitjançant la negativa dels treballadors de treballar més hores.

signar un atestat, però sembla témer Llorach, i que els companys de feina que han signat l'escrit en suport seu ho han fet per ajudar un obrer que la major part no coneixent gens. L'amo, en canvi, ha rebutjat signar-la perquè no podia certificar res "*sobre l'actitud política*" de Llorach, que desconeixia.

La LDHC replicarà aquestes informacions amb una enquesta pròpia i molt detallada, del 10 de juliol, desmuntant una per una les acusacions dels agents de la policia secreta contra Llorach, acusacions que considera falses i preses amb lleugeresa pels agents en base a rumors sense valor.

Segons la *Ligue*, Llorach vivia a Barcelona casat amb *Josepha Papese Cassadès* (*sic*, segurament Josefa "Pepeta" Casades) treballant en un taller de fusteria. Havia tingut 12 fills, 10 dels quals morts al néixer. La seva dona, esgotada pels nombrosos parts difícils, caigué malalta i morí. Tres anys després, Llorach es casà de nou amb la filla d'un dels seus amics, Constància Palos, de 19 anys. Vivint precàriament, decidí de venir a París, reservant-se de fer venir les filles quan hagués trobat feina. Efectivament, quan n'hi trobà feu venir desseguida la filla gran, de 13 anys, mentre la petita, de 10, es quedava amb qui havia estat la seva dida. Mentrestant, Constància Palos li donà un fill, ara d'un any i mig i també amb la dida a Barcelona. La parella tenia discussions, però passatgeres. L'informe detalla les tres més greus, que havien acabat amb alguna bufetada, entre les quals la que generà la descoberta que la Constància havia acceptat unes sabates que la companya de Prats havia pres d'una parada un dia que anaven juntes -robatori que havia estat vist per un policia d'incògnit-. L'informe de la LDHC anava acompanyat d'un testimoniatge de bon veïnatge que signaven tots els llogaters del mateix replà que Llorach.

Sobre les seves relacions amb anarquistes perillosos, l'informe diu que no és exacte: coneixia Josep Prats perquè treballaven en la mateixa empresa, (recordem que Prats també era torner de fusta) i considera que Prats no era un anarquista perillós, com demostra la mesura de bona voluntat del propi govern (suspenent la seva expulsió). Llorach, per la seva banda, és considerat una bona persona i solidari de les misèries d'altres: el taverner havia confirmat que pagava ell mateix un o diversos sopars al restaurant on ell mateix menjava a compatriotes en dificultats. Un certificat dels fabricants Teyssandier et Chollier, amb qui havia treballat durant tres anys, lloa la seva tasca. Un certificat del conserge aprecia Llorach com a veí i com a inquilí. Els seus companys de feina afirmen que té idees més aviat moderades i gens anarquistes. Sobre la mort de la seva companya, els metges de l'hospital on fou traslladada greument malalta afirmen que va morir d'una infecció a la matriu i van lliurar sense dubtar l'autorització per enterrar-la.

Segons la Lliga, Llorach, molt afectat, va recloure's a casa, sortint només per anar a treballar o per

acompanyar la seva filla. Respecte la moralitat de la petita, de 13 anys, la directora de la seva escola havia anat a la LDHC per fer-ne elogis, com a estudiant i com a petita mestressa de casa, i la Lliga considerava que la policia havia tergiversat les paraules tingudes entre la nena i un personatge que se li va acostar fent-li proposicions que ella havia rebutjat indignada i que va explicar al sr. Leroy, el company de feina del seu pare que l'ha acollit a casa mentre Llorach roman a Bèlgica, expulsat i patint misèria. D'altra banda, l'informe posa de relleu l'acte de solidaritat de Leroy, que ja té set fills; un exemple de conducta que hauria de contribuir a suspendre la mesura presa contra Llorach basada en rumors i informes falsos.

Com podem observar, la visió contraposada sobre Llorach es basa sobretot en elements de la seva vida personal. Les informacions de la policia de París fan de Llorach un indesitjable sense moral que és oficialment expulsat per ser "anarquista perillós" entorn de la data del 1er de Maig de 1906. La dada acusatòria fonamental és haver-se relacionat anteriorment (més d'un any abans) amb aquells que havien estat detinguts o processats per l'atemptat de Rohan, tot i que absolts judicialment i tolerats governativament.

Llorach, al capdavant, pagava car el seu origen i la seva adscripció social, ja que la seva opció política no havia quedat provada - en cap sentit -. El fragment de l'informe policial que diu que el seu patró actual, Stockmann, no podia certificar res "*sobre l'actitud política*" de Llorach revela com era justament això el que cercaven de saber els agents. Però tan és: la decisió seria presa igualment i Llorach seria inclòs en una expulsió col·lectiva el 1er de Maig de 1906, al costat d'altres refugiats catalans -com Andreu Ciutat - no afectats prèviament per la repressió post-Rohan de l'any abans⁵⁰¹.

Llorach i els altres expulsats pagaven també la conjuntura social francesa. A partir de 1904 França viu una onada de vagues. Aquell any 1906 s'assolí un rècord de vaguistes que no seria superat fins a la guerra, amb conflictes especialment llargs i sostinguts. Uns conflictes que estaven alimentant les organitzacions sindicals, sent la jove CGT la que creixia més ràpidament. Tensions socials que culminaren el 1er de Maig de 1906, que la CGT havia volgut convertir en especial canalitzant tot l'esforç sindical en una sola reivindicació, la de les 8 hores: a partir del 1er de Maig els treballadors s'havien de negar a treballar més de 8 hores per dia. Si bé els resultats pràctics de la convocatòria foren modestos, al voltant d'aquella data van pivotar la meitat de les vagues d'aquest excepcional

501 Vegeu referència al caràcter col·lectiu de l'expulsió en la carta de la LDHC del 10-7-1906 i en la nota de portada del dossier Llorach ("*Arrêté d'expulsion collectif classé au dossier Ciutat, André Pierre, Anarchiste*"). Un d'aquests expulsats el 30 d'abril és un tal "*Meliton, Eugenio-Mariano*", nascut a Besalú el 1875, fill de pare desconegut de Dolors Ripoll (APPP: Ba-1501. Llistat descriptiu de novembre de 1906 dels anarquistes estrangers expulsats de França).

1906 a França.

La por conservadora a aquest 1er de maig de 1906 havia fet que el ministre de l'Interior, Georges Clemenceau, del partit radical, reprimís a dreta i a esquerra, detenint la vigília (el 30 d'abril) un significat bonapartista al mateix temps que el secretari general i el tresorer de la CGT. Paral·lelament, el prefecte de policia, Louis Lépine, establí una mena d'estat de setge als carrers de la capital cercant tranquilitzar la població conservadora.

Llorach, doncs, era culpable de formar part del col·lectiu obrer català *-barcelonnais-* emigrat o refugiat a París, i que es concentrava al *faubourg* Saint-Antoine, entre els districtes 11è i 12è. Un col·lectiu que havia estat un maldecap per a la policia, format al llarg dels darrers deu anys amb fugitius o expulsats d'una Barcelona on es cometien atemptats horrorosos. Els informes de la prefectura sobre Llorach traspuen l'hostilitat policial cap a aquest col·lectiu. S'aparquen els escrúpols i, si no hi ha fets delictius, s'al·leguen opinions subversives. Si aquestes no es poden demostrar, s'assenyala les males companyies. En darrer terme, si cal, es recorre a la moralitat de la persona.

Els policies de la 3a brigada de recerques, dirigida per l'inspector Fouquet i encarregada de la lluita contra les anarquistes, semblen haver perdut la paciència i voler fer neteja. El Prefecte de Policia, Lépine, els dóna suport. La feblesa dels càrrecs sobre Llorach dels informes dels dos funcionaris de policia que en són autors no és inconvenient perquè el Prefecte recomani al Ministre de l'Interior la seva expulsió i aquest, que s'autoproclama "*el primer policia de França*" i que ha optat per la repressió de les mobilitzacions obreres, n'executi el requeriment.

Aquest episodi perjudicarà la imatge de la policia secreta, que esdevé el centre dels retrets de la Lliga i dels diaris avançats, i que la presenten com una policia cruel amb els febles.

L'episodi conclou el 19 de juliol de 1906 quan el mateix ministre Clemenceau opta per suspendre l'ordre d'expulsió. El president de la Lliga li agraeix el gest, però li fa conèixer el calvari de Llorach, que havia estat expulsat de Bèlgica sota demanda de la policia francesa i expedit a Espanya, "*en la situació dramàtica d'un obrer sospitós d'anarquisme*". Tot per culpa "*dels informes mentiders d'un agent i d'un inspector*". I demana almenys una reparació econòmica per les despeses que li ha ocasionat l'expulsió i que la Lliga ha hagut d'avançar⁵⁰².

502 La mà dura de Clemenceau colpejà l'any següent quatre espanyols, dos dels quals catalans, que foren "expulsats per motius polítics" l'octubre de 1907, amb decrets del 26 de setembre, i dels quals no en sabem res més per ara. Es

Exiliats catalans escampats: un intent de balanç

Ja hem esmentat que la majoria d'anarquistes espanyols refugiats a França eren catalans, en concordància amb el major pes que aquests tenien dins el conjunt del moviment llibertari espanyol ja des dels temps de la introducció de l'AIT a Espanya i al major grau de repressió governativa i militar que va patir la província de Barcelona⁵⁰³. Els llistats elaborats pels serveis del Ministeri de l'Interior francès ho evidencien. Un "*signalement*" d'anarquistes espanyols establerts a França, previ a la visita reial de maig de 1905 i fet pel Comissari Especial de l'estació fronterera de Cervera, conté deu individus dels quals nou tenen cognoms catalans⁵⁰⁴. Un llistat d'anarquistes estrangers amb ordre d'expulsió vigent de novembre de 1906, - posterior doncs als fets i que per tant ja no inclou el Prats, Oller, Borsot, etc- , segueixen contenint catalans -sis- i valencians -tres- d'un total de catorze espanyols⁵⁰⁵. I el juliol de 1907, després d'una carta del Ministre de l'Interior al prefecte de l'Hérault explicant-li que ha estat avisat que "*diversos revolucionaris espanyols s'haurien refugiat, ja fa uns dies, a Montpellier, i que d'altres camarades catalans es disposarien a venir a França*", el comissari especial dels ferrocarrils de Montpellier informa

“que el meu servei no ha remarcat, ni a l'estació ni a la ciutat, l'arribada i la presència de revolucionaris espanyols que s'haurien refugiat a Montpellier. L'agent Paillès, que està al meu servei des de 1898, que és originari del Rosselló i que coneix molt bé la llengua catalana ha exercit, des de dilluns passat, una activa vigilància, amb aquest objectiu, de l'arribada de trens venint de Cervera. No ha vist cap català sospitós durant aquesta vigilància.”

I conclou que pot assegurar

tracta de Climent Calderer Arderiu (Figols, 1868), Joan Fàbrega Ferrer (Puig-reig, 1886), Teodoro Martínez (Palacios de Campo, 1880) i Aniceto Mur (Casp, 1881). El dia 1 d'octubre ho fou Pablo Iglesias, el fundador del PSOE, que havia viatjat a França per assistir a un míting socialista francès contra la guerra i colonització del Marroc. Vegeu APPP: Ba-1501, *État signalétique des étrangers expulsés de France – Octobre 1907*.

503 Sobre el recurs a la suspensió dels drets constitucionals o a la declaració de l'estat de setge, vegeu Manel RISQUES, *L'estat a Barcelona. Ordre públic i governadors civils*. Barcelona, Editorial Base, 2012, pp. 101-105, o seva contribució a RIQUER, Borja de (dir.), *Història. Política, societat i cultura dels Països Catalans*, vol. 8, p.216.

504 AN-Pierrefitte: F7/12513, informe del 23-5-1905.

505 APPP-BA1501, llistat de novembre de 1906 imprès i distribuït amplament. Els catalans són en Joaquim Coca Benavent, ja esmentat; Amadeu Gil Paris -en realitat, Gil i Batalla- (Barcelona 1885 - ordre d'expulsió de 1903); Carles Llurba Baldi (Cervià 1872 - ordre de 1903); Pere Mas Garcia (Barcelona 1883- ordre de gener 1905, notificada juny 1905); Eugeni Meliton (o Melitó) Ripoll (Besalú 1875 - ordre d'abril 1906); i Josep Serret Moreso (*sic*) (Sant Martí de Provençals 1881 - ordre d'octubre 1905). Els valencians són els ja coneguts Enric Castells, Jesus Navarro i Fermí Palacios.

*“que cap revolucionari espanyol no s'ha fet notar a Montpeller des del començament de mes.”*⁵⁰⁶

Com es pot veure, tant per al ministre com per al comissari especial de Montpeller els revolucionaris espanyols es podien distingir per ser de parla catalana.

La informació policial generada pel seguiment i vigilància dels anarquistes espanyols emigrats ens permet establir les ciutats de París, Perpinyà, Narbona i Marsella com a principals centres de refugi dels anarquistes catalans. Es tracta d'una concentració que respon en part a la proximitat geogràfica, però que conté elements particulars. Seria erroni pensar que coincideix amb els nuclis de major emigració obrera espanyola o de major concentració d'anarquistes espanyols: d'una banda, hi ha colònies obreres espanyoles nombroses en les quals la policia francesa considerava que no hi havien militàncies anarquistes o revolucionàries, com la de Mauleón (Baixos Pirineus) i, en bona mesura, la de Tolosa de Llenguadoc. D'altra banda, hi ha col·lectius anarquistes espanyols importants a Bordeus, on els catalans són minoria.

Un llistat del comissari Bonnacarrère del 18-5-1905 d'anarquistes espanyols a l'estranger que han donat signe de vida als seus correligionaris de Barcelona (i que, per lògica, han de ser majoritàriament catalans) ja n'esmenta quatre a París, nou a Perpinyà, un a Narbona i un a Seta. Pels cognoms, són tots ells catalans, tret d'un dels de París. En el llistat també n'hi ha vuit a Marsella, dels quals tres tenen cognoms catalans⁵⁰⁷. El març de 1908, els informes dels diferents prefectes francesos sobre els anarquistes espanyols residents al seu departament, que havia manat de fer el Director de la Seguretat, donen el resultat següent: al Rosselló, cinc anarquistes espanyols, tots ells sud-catalans; a Narbona, quinze, dels quals catorze tenen cognoms catalans; a Tolosa, solament dos anarquistes espanyols, de cognom català, Bellot i Denclar; a Bordeus, d'una vintena, només ho són quatre, tot i que en destaca un, dels catalans, que fa imprimir els cartells que els anarquistes de Barcelona no poden fer i, sense peu d'impremta, els envia allà. A Marsella, són molt nombrosos els que arriben per mar, però hi ha un problema -atribuït a la manca de col·laboració del cònsol espanyol- per controlar-los un cop desembarcats i seguir-los. A París, la resposta llarga i completa del prefecte, difícil de resumir, coincideix amb el què hem vist fins ara: els catalans eren i seguiran sent majoria⁵⁰⁸.

506 Cartes del 13-7-1907 i 19-7-1908, a ADHérault-1M1131. Vegeu els mots originals a la nota 6 de l'apèndix.

507 AN-Pierrefitte: F7/12513.

508 Vegeu les respostes dels prefectes i la carta de 6 març 1908 del Director de la Seguretat, dins AN-Pierrefitte: F7/13066.

Seria interessant poder bastir un quadre el màxim d'ajustat de la distribució territorial de l'exili anarquista català a França entre 1897 i 1914, però això depassa la nostra intenció. Caldria, en tot cas, fer un treball afinat de recerca a partir de les fonts prefecturals -als arxius departamentals- i de les fitxes i expedients de la Direcció de la *Sûreté* retornades de Moscou fa uns anys, ara als Arxius Nacionals de Pierrefite-sur-Seine, i també de les fons consulars espanyoles. De totes maneres, ens atrevim a esbossar alguna idea de partida.

El col·lectiu refugiat a *Perpinyà* es formà sobretot a partir del procés de Montjuïc de 1896-97 i fou inicialment nombrós, tot i les diferències entre les fonts documentals. El setembre de 1904 el governador civil de Girona es queixa de la llibertat de què gaudeixen els anarquistes espanyols refugiats al Rosselló. Aquesta queixa, vehiculada a través de les respectives ambaixades i ministeris, no serà acceptada per França, que esgrimeix com a prova la detenció de Mestrich per part del comissari especial de Perpinyà, que va rebre la felicitació del propi cònsol espanyol de la vila, i afirma que tots els anarquistes denunciats són buscats i després vigilats, i que el prefecte comunica al consolat totes les informacions que poden interessar-lo⁵⁰⁹. El 1905 el comissari de Narbona considera que el col·lectiu perpinyanès és força més important que no pas el de la seva ciutat, -que ja hem vist de tenia certa rellevància-, però el 1908 el Prefecte del departament, seguint el seu comissari central, informa que sols hi ha cinc refugiats fitxats (que ho van ser en el seu moment pel seu empresonament a Montjuïc), residents des de fa deu anys a la vila sense fer-se notar negativament. Segons el comissari central, els propagandistes actius evitaven fer estada als Pirineus Orientals, departament fronterer, per la vigilància activa de què eren objecte.

Els informes dels comissari central de Perpinyà detallen quatre anarquistes residents a Perpinyà -tots ells expulsats el 1897-, tres de sudcatalans i un d'origen francès, i n'esmenta un que vivia a Elna:

*Antoni Llauradó Boleda (Reus, 2-7-1864), barber, casat sense fills*⁵¹⁰

509 Tot i que no s'esmenta, la denúncia del governador civil coincideix cronològicament amb les informacions recollides per Bonnacarrère (AN-Pierrefitte F7/12725) sobre un complot d'anarquistes espanyols refugiats a Tuïr. Vegeu-ne les cartes intercanviades per a rebutjar les acusacions espanyoles entre setembre i novembre als ADP: 27CPCOM/89. De fet, la col·laboració havia arribat al punt que dos anys abans el comissari especial de *Cerbère* Orsini i un agent seu van anar a Figueres a espigar, de bracet del cap de policia espanyol, l'anarquista Llombart, descobert en l'interceptar-li una carta enviada a Perpinyà. Entre agost i novembre de 1902 la seva família va ser vigilada i les anades i vingudes de Llombart seguides (AN-Pierrefitte-19940459-313, *Llombart Sabate, François*). Bonnacarrère explica "*l'odyssée de Llombart*" (Perpinyà-Manresa-Figueres-Marsella-Barcelona-Girona) en un informe del 30-10-1902. El 22-12-1902 el Comissari de Cerbère, Orsini, informa que ha vigilat la família Llombart a Figueres i que en Llombart, i ara família, s'han instal·lat a Gràcia.

510 Vegeu el seu dossier de la *Sûreté* als AN-Pierrefitte-Fonds Moscou-19940459-309 *Llauradó Boléda, Antoine*. DALMAU (2010, p. 168) l'esmenta en el llistat de detinguts el 1893 després de la bomba de la Gran Via. I de nou com a detingut el 1896 després de la de Canvis Nous. Deportat a França el 12-6-1897, com els dos següents.

Joan Ubanell Coll (Barcelona, desembre 1849), sabater, casat, un fill

Miquel Gañet Vidal (Argnol (sic) -L'Aranyó- -Lleida-, 1854), sabater, casat, un fill⁵¹¹.

Pierre Bernand (Fleurs (sic) -Feurs- -Loire-, 16-12-1876), plâtrier, casat amb una espanyola, dos fills.⁵¹²

Delfi Funosas Casellas (Cassà de la Selva, 10-07-1883)-, arribat el 1903, sabater, casat, dos fills.

La vila nordcatalana (1906: 38.000 hab), doncs, hauria pogut jugar un paper de lloc de pas de molts emigrats que acabaven fixant-se en una altra ciutat⁵¹³. És el que devia succeir, i encara més accentuat, amb Sèta (1906: 33.000 hab), port d'entrada i sortida de molts productes agrícoles entre Espanya i França.

La petita ciutat de Narbona, ja ho hem vist, va acollir un col·lectiu d'emigrats anarquistes catalans destacable. Un informe policial de maig de 1905 exposava que les reunions setmanals del grup anarquista local havien vist doblar el número de participants en els darrers tres mesos i els avaluava en una trentena, gairebé tots espanyols. La investigació respecte el possible enviament de les bombes de Rohan des de Narbona ens en dóna un primer llistat, fonamentant la consideració d'"anarquistes" en les troballes de diaris i documentació de signe llibertari als respectius domicilis⁵¹⁴. Tret d'una dona aragonesa, tots són del principat o del país valencià (un sol cas, que residia, a més, a Barcelona):

Joan Carbonell Casasampera (Prats de Lluçanès, 12-02-1880, teixidor)

Jaume Ferrer Conillera (Barcelona, 2-2-1882), casat amb Teresa Sangrà, calderer.

Emili Gallart Ferrer (Narbona, 2-1-1884/ fill d'espanyol, havia optat per la nacionalitat espanyola i el servei militar espanyol). Casat i amb un fill, de nom "Germinal Liberté". Calderer.

Emili Navarro Ferrer (València, 16-8-1856). Casat amb Joaquina Verdú. Abans vivien a Marsella⁵¹⁵.

Antoni Prats Vila (Tarragona, 4-9-1860). Sabater⁵¹⁶.

Tomàs Sallent Carbó (Mataró, 27-7-1877). Paleta.

Joan Serra Massana (Vilanova i la Geltrú, 29 anys). Casat amb Francesca Roch. Calderer.

511 Rep la visita de Francesc Llombart el 20-8-1902, que segons la policia va a Perpinyà a veure si hi troba feina (vegeu el dossier Llombart ja esmentat).

512 Era un dels tres francesos que havien romàs detinguts malgrat les gestions del cònsol Ponsignon després que la sentència de desembre de 1896 no els atribuís cap delictes, i que hem esmentat al capítol 6. Expulsat a França el 25-4-97.

513 Vegeu l'informe del comissari especial de Perpinyà al Prefecte dels P.O. (11-03-1908), dins ADeptPO-4M412 *Relations franco-espagnoles. Menées républicaines et mouvements révolutionnaires en Espagne, 1907-1925.*

514 Cartes del 22, del 26 i del 27-5-1905 del comissari de Narbonne a la Prefectura de Policia de París i al Director de la Sureté (AN-Pierrefitte: F7/12513).

515 Segons DALMAU (2010, p.317), fou detingut tant per l'atemptat del Liceu com pel de Canvis Nous, i deportat a Anglaterra el 28-7-1897. Sabater.

516 També segons Dalmau, fou condemnat pel cas Teatre Calvo-Vico el juny de 1893. Retingut pel Liceu. Detingut per Canvis Nous. Sabater. Deportat a França el 12-6-97.

Esteve Teixans Romà (Alòs de Balaguer, 2-4-1877). Casat amb Maria Sauret i amb dos fills. Calderer.

Jaume Fuertes Hamez o Hagnez (sic) (Barcelona, 14-7-1872). Firaire de teles. Casat amb Charlotte Sendrier, 2 fills.

Andreu Garrofé Amorós (Tartana (sic!) Lleida, 1874). Venedor d'essències i extractes de licor.⁵¹⁷

El registre del domicili de Prats Vila ens permet conèixer la seva llibreta d'adreces, que en conté tant de França com de Catalunya, i inclou des d'anarquistes com Vallina o Josep Prats a republicans com Lapuya o Vinardell, o l'apolític Centre Català de París (4, *rue Caumartin*)⁵¹⁸. El comissari de Narbona considera que Prats Vila feia la funció de receptor i reemissor de correspondència entre anarquistes d'arreu que es consideraven vigilats i amb la correspondència espiada:

"Però [el seu patró] ignorava completament el treball formidable de correspondència entre nombrosos camarades anarquistes d'Europa i d'Amèrica, del qual Prats era el lligam, i a través de qui tots els caps pensants del partit, obligats constantment a amagar-se, però que tenien necessitat d'estar en relació, podien retrobar-se"⁵¹⁹.

Sembla un punt exagerada la valoració que fa el comissari de Narbona de la tasca de correspondència d'en Prats, però ens ajuda a entendre el funcionament del col·lectiu anarquista. L'intent de controlar-ne la correspondència (hi ha una ordre del Prefecte de l'Aude al director de correus en aquest sentit) topa amb el fet que, segons la policia, els anarquistes ho saben, i les cartes les adrecen a companys no coneguts ni controlats que les passen de mà en mà fins als destinataris. En part, a través de les dones, germanes i nòvies d'aquests:

"La vigilància a correus de la correspondència dels individus indicats no ha donat encara cap resultat. Es percep clarament que s'ha donat una consigna a tots els camarades anarquistes. Cartes i telegrams han de circular sota el nom de corresponsals encara desconeguts per nosaltres, i passar per diferents mans abans d'arribar als destinataris"⁵²⁰.

Narbona, ciutat petita però important nus ferroviari, per on passen obligatòriament bona part de combois cap al nord, cap al sud i d'est a oest, acull, doncs, un col·lectiu anarquista constituït

517 A aquests dos darrers no se'ls havia pogut registrar el seu domicili al ser firaires i estar fora.

518 Cartes a la Sûreté de 27 i 30 de maig de 1905 (AN-Pierrefitte: F/712513).

519 Comissari de Narbona a Director de la Seguretat, 28-5-1905 (AN-Pierrefitte: F7/12513). Text original al punt 7 de l'apèndix.

520 Carta del Comissari de Narbona al Director de la Seguretat del 30-5-1905 (AN-Pierrefitte: F7/12513-foto148). Per il·lustrar aquesta pràctica entre el col·lectiu parisenc: l'amant de Josep Prats, una luxemburguesa anomenada Marie Winckel, feia els encàrrecs i rebia part de la correspondència de Vallina durant l'estiu 1905, segons nota de 30-9-1905 (dossier *Prats, José*). Text original al punt 8 de l'apèndix.

majoritàriament per emigrats sudcatalans, que actua sovint d'etapa intermèdia per als *camarades* anarquistes en els seus desplaçaments entre París i Barcelona, o en la seva itinerància a la recerca de feina i estabilitat. Aquest col·lectiu tindrà continuïtat i formarà el grup anomenat "La Rénovation Sociale", que segons la policia el 1908 integra quinze membres, tots catalans tret d'un⁵²¹, i que no ha donat mai problemes. No va participar, per exemple, en el motí del juny darrer (en referència a les mobilitzacions de la revolta dels viticultors del Llenguadoc i Catalunya Nord de 1906-1907, les manifestacions més importants fins aleshores de tota la III República).

De la colònia anarquista espanyola de Marsella (1906: 517.000 hab) se'n tenen poques notícies. Una nota de Sannois de juliol de 1904 parla d'un tal *Juan Raich*, encarregat de rebre a l'estació els anarquistes espanyols que arriben a la ciutat⁵²² i el setembre el cònsol espanyol informa que aquest nucli d'anarquistes es remou davant el projecte de visita reial a França⁵²³. El comissari Bonnacarrère informa des de Barcelona a principis de 1906 de l'existència d'un grup constituït per Arbós, Carbonell, Jordi i Nin (dit *Moncosí*)⁵²⁴. La policia marselesesa, en canvi, respon al requeriment de París de març de 1908 dient que no n'hi ha, d'espanyols anarquistes. El govern francès, per contra, creu que sí. En el dossier d'Amadeu Lluan es parla del grup de Port-de-Bouc (població de 2.600 hab. aleshores, prop de Marsella), integrat pel mateix Lluan i per Rossend Esteve, Jaume Coll, Jaume Bonamusa i Jacint Mestrich⁵²⁵. La *Sureté* havia obert també un expedient a un tal Emili Francesc Lluellas i Farrés, anarquista nascut a Barcelona el 1881 i establert a Marsella entre 1907 i 1908, on donava allotjament a d'altres anarquistes de pas i d'on marxà en companyia de Salvador Esteve, buscat per la policia espanyola⁵²⁶.

De fet, unes fitxes policials locals fetes posteriorment n'inclouen almenys quatre, tots ells de cognoms catalans: Camós, Bacardid, Matas i Bosch. I el setembre de 1908 tenen constància de la partida d'un tal Pujol (que podria ser l'esmentat Nin, de nom real Josep Nin i Pujol)⁵²⁷.

521 AN-Pierrefitte: F7/13066 i 19940469/382 (Dossier *Moscou* de Prats Vila).

522 AGA-AE-54/5882.

523 ROMERO MAURA (1968, p.137).

524 Veure el dossier *Moscou* de Lluan. El tal Carbonell probablement és en Joan Carbonell Casasampera, de Narbona, d'on havia marxat. Una nota d'un dels confidents de Bonnacarrère, detectiu privat que està també al servei del consolat italià de Barcelona, reproduïx l'itinerari d'en Carbonell, que havia estat detingut a Torí el desembre de 1908 (ADeptPO-4M417, còpia de la carta de Bonnacarrère al Dir.Surete. 20-2-1909). La nota sembla una còpia d'un informe policial, en aquest cas italià. A Carbonell, dit "el manquet", li hauria estat proposat, durant la seva estada a Marsella, d'atemptar contra el Rei, cosa que hauria acceptat, encara que no la duqués a terme. Veritable nòmada, hauria estat a Lió fins a mitjan 1907, i a Berna, Ginebra, Lausanne i Zurich, al llarg de 1908. Hauria participat en reunions anarquistes a Ginebra i a Turin, on hauria defensat l'atemptat de Bresci -que assassinà el Rei d'Itàlia-.

525 Rapport de 28-3-1908, dins el dossier *Moscou* d'Amadeu Lluan.

526 Cartes de 17 i 21 d'agost de 1908 del Comissari especial de Marsella, dins el dossier *Moscou* de Lluan, AN-19940459-314 *Lluellas*.

527 Vegeu per tot això darrer: Patrick BOULANGER, Bernadette FIANI, Claude ROUX: *Les Anarchistes espagnols à Marseille, 1880-1925*. Bulletin du CIRA-Marseille: Numéro 9, 1972-1973.

Aquest nucli d'anarquistes catalans emigrats el tenia ben present l'Ossorio y Gallardo, governador civil de Barcelona, quan mirava d'esbrinar la procedència de les bombes Orsini descobertes aquell any 1908⁵²⁸.

París s'havia constituït aquests anys en el centre de l'exili anarquista espanyol i també català. Al llarg de les investigacions sobre l'atemptat de Rohan ens han anat apareixent diversos dels seus membres, tot i que la seva condició obrera i les necessitats de sobreviure dia a dia els feia més anònims que no pas els Vallina, Castells o Navarro, amb estudis i major protagonisme. Són, a més, molt joves i signifiquen la substitució de l'onada d'exiliats de 1896-1901, lligada al Procés de Montjuïc. Amb l'excepció de Prats i Casademunt, que havia arribat el 1898 i que fa de pal de paller per als nouvinguts.

Les fonts d'informació més destacades sobre aquest col·lectiu han estat tant les de la 3a brigada de recerques de la prefectura de policia -que signava el comissari Fouquet- com les notes dels confidents de la prefectura (*Gilles*⁵²⁹) i de l'ambaixada espanyola (*Sannois*)⁵³⁰. Gràcies a elles sabem que el 1904 s'havia format un grup d'anarquistes espanyols que es reunia primer al cafè "Le Drapeau Français", 60, Bd. Voltaire, i després a la *brasserie* del 85, Av. Ledru-Rollin, en els barris obrers de l'est parisenc⁵³¹. Entre ells hi havia el Josep Prats Casademunt, l'Eduard Borsot, el Josep Amorós⁵³², el Josep Valls, el Joaquim Batlle⁵³³, l'Alexandre Farràs i en Cardenal⁵³⁴, a més dels valencians Navarro, Palacios, Chardí i Ferrer Barbarroja⁵³⁵. També hi apareix n'Isidre Llorach,

528 ROMERO MAURA (1968, p. 150).

529 *Gilles* disposà de dossier propi a la Prefectura de París (nº 345088), però malauradament no ens ha arribat per la destrucció del 1914, així com tampoc la majoria de dossiers dels exiliats catalans. Se'n van salvar, com hem vist, els de Farràs, Navarro, Castells, Ferrer i Guàrdia i algun més. Gràcies a Gilles la policia coneix el contingut d'una carta que el 8 de gener de 1905 Vallina escriu al dirigent anarquista holandès Cornelissen explicant-li l'evolució de l'anarquisme a Espanya des de l'atemptat contra Cánovas el 1897, i a la qual la policia afegeix comentaris rectificants dos errors que ha comès l'autor, demostrant un coneixement detallat de l'anarquisme espanyol (APPP-Ba 1511).

530 Ambdós espies emeteren informacions lògiques i ponderades. Altres confidents reberen poc crèdit i no van tenir continuïtat.

531 Còpia d'un raport del Prefecte de Policia de 10-3-1908 conservat dins del Dossier *Moscou* de Prats.

532 Segons *Sannois*, corresponsal d'El Rebelde, periòdic anarquista de Madrid.

533 Esmentat com Batle o Batthe, en diversos documents (ex. rapports 13-2-1909 i 6-3-09, dins dossier Moscou Prats)

534 Cardenal, l'obrer català redactor de *L'Espagne Inquisitoriale* esmentat per Vallina en les seves memòries, és l'objecte d'una nota de *Sannois*, en què explica que aquell estiu va marxar a Marsella i a Niça, on va trobar feina. Podria tractar-se de Francisco Cardenal Ugarte, mestre racionalista castellà instal·lat de jove a Catalunya, detingut per Canvis Nous el 1896 i expulsat a França (DALMAU, 2010, p. 294), membre del Centre Obrer d'Estudis Socials de Barcelona, i que es mogué per París i Marsella en aquella etapa.

535 Podria ser que F. Ferrer Barbarroja (València, 1866) fos el nom autèntic d'Acracio Progreso, columnista prolífic en diverses publicacions anarquistes. *L'Aurore* d'1-4-1903 fa una crida solidària en favor de "F.F..., directeur de la *Antorcha Valentina*, de Valence, et de sa profession, typographe. Poursuivi pour un article de la Mano Negra, F.F..., qui a, en outre, collaboré à nombre de publications avancées, et fondé divers groupes, parmi lesquels le groupe matérialiste Büchner et le groupe révolutionnaire les Dix-Neuf, s'est réfugié en France.(...)". L'article diu que podria ser útil tant de tipògraf com de traductor del francès a l'espanyol. Pere GABRIEL ("Sindicalismo y huelga. Sindicalismo revolucionario francés e italiano. Su introducción en España.", *Ayer*, nº4, 1991, p. 36-37) considera Progreso un dels corresponsals a París de la premsa anarquista espanyola.

l'obrer torner de qui hem parlat fa unes pàgines, del qual un confident diu que acollia reunions a casa seva⁵³⁶. Les notes de Sannois⁵³⁷ mostren la rellevància de Prats com a destinatari i emissor de correspondència amb Espanya, i la multiplicació de les reunions dels anarquistes espanyols al llarg de la tardor de 1904. En aquesta època apareixen altres individus, com en Joaquim Coca o un tal *Cristóbal* Remolat. La feina entorn de la publicació de *L'Espagne Inquisitoriale*, en la qual treballen Vallina i Castells entre d'altres, és notable. I la correspondència amb els anarquistes de Barcelona és molt nombrosa i representa de llarg la majoria de les relacions amb Espanya. El grup de París està així al cas de tot el que succeeix als seus camarades a Catalunya. El novembre, Sannois fa un llistat d'una vintena d'anarquistes espanyols de París, on hi apareixen nous noms catalans: Jaume Romeu (ebenista), Josep Amigó (electricista), Andreu Ciutat (barber, ja esmentat) i Blai -dit *Jofre* (fuster)⁵³⁸. El desembre, informa que una part del grup que es reunia a la *brasserie* de l'avinguda Ledru-Rollin s'havia reunit a casa d'en Coca per constituir un grup secret de pocs membres encarregat d'ocupar-se del futur viatge del rei a França, organitzant una campanya de mítings i manifestacions davant consultats i ambaixades espanyoles. Hi havien assistit Vallina, Castells, Prats, Palacios, Amorós i un francès⁵³⁹. Malato no hi havia pogut assistir. Entre altres qüestions s'informà que els anarquistes de Barcelona estaven disposats a actuar i els de París els ajudarien tant com podrien.

Aquest grup es desfarà arran de les detencions i expulsions posteriors a l'atemptat contra el Rei Alfons XIII i el president de la República. Alguns itineraris personals mostren, d'altra banda, evolucions ideològiques. No és el cas de l'Enric Castells Baldó, que va sortir del país el setembre de 1905, segons sembla cap a Alemanya i més tard cap a Espanya, exercint de metge a Sevilla, vigilat per la policia i mantenint els seus ideals. La seva ordre d'expulsió seguirà vigent⁵⁴⁰. Tampoc és el cas d'en Fermí Palacios Garcia, que obtindrà del govern francès la suspensió de la seva ordre d'expulsió. Seguirà vivint amb la seva família a Clichy, al nord de París, i mantenint la seva militància anarquista: la brigada de recerques de la prefectura de policia informa el juny de 1906 sobre la seva activitat de propaganda; el febrer de 1908, de la seva visita en grup al diari *Le Liberaire*; el novembre de 1908, de la seva participació en les reunions setmanals d'un grup

536 AN: F7-12725, informe del 28 de novembre de 1904

537 AGA: AE-54/5882.

538 Es tracta d'Antoni Blai (o Blay) Mestres, de Montbrió del Camp. Itinerant i d'idees anarquistes, havia estat acollit pel grup en les seves estades a París. Detingut per rodamón diferents cops, emprava noms diferents (AGA-AE-54/5882-Expedient *Blay*).

539 Cal notar la manca de dades sobre aquest "francès", que es dona en d'altres informacions. Molt probablement, es tractava del delator. Aquest tingué, en alguna ocasió, accés directe a la correspondència de Vallina.

540 VALLINA (2000, p. 291-292); llistat de novembre de 1906 d'anarquistes estrangers amb ordre d'expulsió (APPP-Ba 1501); AN-Moscou- Prats, José; i APPP-Ba 1992 Castells.

d'anarquistes espanyols⁵⁴¹.

En Jesus Navarro Botella, en canvi, sembla que va abandonar el seu compromís revolucionari. Va aconseguir que l'Editorial Garnier Frères, on treballava, el convertís en el seu comercial a Sudamèrica, i va marxar al Brasil, on va viure uns quants anys, viatjant constantment. Va acabar sent autoritzat a residir a França el 1909. Aparellat amb una estrangera divorciada, treballà sempre de comercial per la mateixa editorial. Segons la policia, semblava haver abandonat tot activisme anarquista. Tanmateix, encara al 1917, Interior rebutja anul·lar definitivament el seu decret d'expulsió, simplement mantingut en suspens.

En Josep Prats Casademunt, l'home més important del grup de París, serà expulsat i anirà cap a Londres. Tornarà el febrer de 1906 i el 8 de març el Ministre en suspèn l'ordre, suspensió que mantindrà tant de temps com la conducta d'en Prats ho acrediti. Noves, però escasses informacions en mans de la Sûreté (les de la Prefectura de París, les bàsiques, havent desaparegut el 1914) el situen a París el febrer de 1908, visitant el diari anarquista *Le Libertaire* junt amb Palacios i altres companys, sense haver participat, fins aleshores, a altres reunions. A partir de llavors, assistirà a les reunions setmanals d'un grup d'anarquistes espanyols el novembre de 1908, però al febrer-març de 1909 refusarà ocupar-se de la reorganització de l'antic grup constituït entorn de Vallina. Tanmateix Prats assisteix a l'assemblea del Club Anarquista Internacional de Londres de 28 d'abril de 1909, en la qual es renova el comitè executiu i Vallina en surt elegit com a Secretari. Prats resulta proposat per al comitè executiu (que constituïran un rus, un alemany i un anglès), però declina l'ofertament. Romandrà a Londres, acompanyat de la seva amant, una de les germanes dels anarquistes francesos Martin, instal·lats de feia poc a Londres. Tornarà a París el 7 de desembre, se sospita que per veure la Soledad Villafranca, companya de Ferrer i Guàrdia, afusellat⁵⁴². Uns informes policials de febrer de 1912 expliquen la desaparició de Prats des de principis de 1909 i la seva absència dels medis revolucionaris. Això fa que sigui esborrat del *Carnet B* (l'listat de revolucionaris i antimilitaristes oposats a l'esforç de guerra que caldria detenir en cas de conflicte bèl·lic), on havia estat inscrit per anarquista⁵⁴³. Prats, doncs, manté la seva militància, però amb discreció, amenaçat per una ordre d'expulsió latent.

Les relacions amb Malato, Vallina i companyia li van valdre a en Baldomer Oller una ordre

541 Vegeu el seu dossier *Moscou*, ja esmentat.

542 Vegeu el seu dossier *Moscou*, ja esmentat. Respecte el Comitè de Londres, ens permetem assenyalar que en l'acte i manifestació que organitza a Hyde Park per l'1 de maig, l'únic que accepta ser-ne orador és Tarrida del Màrmol -l'anarquista cubano-català.

543 Informacions de 16 de gener de 1912. Dossier Prats.

d'expulsió el 10 de juny de 1905, un cop produït l'atemptat, per “*comprometre la seguretat pública*”⁵⁴⁴. El mateix ministre de l'interior que la va signar, Eugène Etienne, però, li concedirà inicialment una pròrroga d'un mes, que les pressions dels diputats radicals i socialista Gervais, Sarraut i Briand davant del president del Consell de Ministres, Rouvier, i a través del ministre d'afers estrangers, Léon Richard, convertiran en ajornament permanent⁵⁴⁵. Oller seguirà vivint a París amb la seva família i fent de corresponsal de *La Publicidad* de Barcelona. Una informació policial d'un any després (2-6-1906) assenyala que convindria preocupar-se'n més, donat que té tractes sovint amb Vallina, Malato i altres anarquistes importants, evitant, però, les reunions públiques per no comprometre's. Oller no serà objecte de gaire informacions posteriors, més que per assenyalar que està entre els que Ferrer i Guàrdia visita cada cop que viatja a la capital francesa, que es cartreja amb ell, i que es manté al dia de les novetats sindicalistes a Espanya. Però després de l'afer Ferrer de 1907, “*il avait cessé d'attirer sur lui l'attention du point de vue politique*”⁵⁴⁶. L'amistat amb Ferrer havia fet que Oller participés en els comitès creats a París per fer campanya per a la seva absolució quan fou acusat per l'atemptat de Morral contra el Rei del 31 de maig de 1906. Dalmau i Solà assenyalen que “*el 5 de gener de 1907, Oller es trobava a la presidència d'un míting pro-Ferrer que va fer-se al Grand Orient de París, amb assistència d'unes 1.200 persones. També eren a la tribuna, entre d'altres, Alejandro Lerroux i Charles Malato*”. El dossier Oller de la *Sûreté* ja sols assenyalarà un desplaçament a Barcelona el juny-juliol de 1908 per interessar la premsa d'allà per l'invent d'un dirigible seu, viatge en què s'hauria entrevistat amb el “*président de Solidaritat Catalana*” i amb capitalistes del “*partit conservador*”. L'informador de l'ambaixada espanyola a París, *Sannois*, però, sí que seguirà enviant informacions sobre Oller fins el 1911, informant de converses seves amb el separatista català Díaz Capdevila o amb revolucionaris portuguesos⁵⁴⁷.

L'Amadeu Lluan Pallejà seguirà donant voltes, nòmada, posant difícil el seguiment policial. Sembla

544 Informe del 6 de juny de 1905, dins AN-Pierrefitte: *Fonds Moscou/Sûreté Générale*-19940466-35 Oller, *Baldoméro*.

545 Resposta d'Interior a Afers Estrangers del 30-6-1905 (dossier Oller).

546 Informe de 16-8-1920 (dossier Oller).

547 Notes policials del 26 de juny de 1908, dins el dossier *Moscou* d'Oller. Informes de Sannois dins AGA: AE-Embajada de París, 54/5898. Sobre l'episodi de la invenció i patent del dirigible *Catalunya*, i sobre la faceta d'inventor d'Oller, vegeu les pàgines 50 i ss. de l'article de DALMAU / SOLÀ (2008): Oller s'hauria entrevistat amb Emili Junoy, diputat republicà a Madrid per la Solidaritat Catalana i director de *La Publicidad*, del qual n'era corresponsal a París. El Fons Prat de la Riba de l'ANC conté alguna carta d'Oller a Prat. En una del 4-12-1912, des de París, es queixa dels enemics de Catalunya (Lerroux i altres), i lamenta que ell ha estat mal vist a Catalunya per desconeixement, mentre que era apreciat a l'estranger. En una altra del 10-12-1914, des de Sant Gervasi, li explica que va trobar en Junoy, Cambó i Pich, els quals es van mostrar propicis al seu ingrés com a personal d'oficines de l'*Exposició*. Cosa que seria de justícia per a qui -com ell, segons deia- tant havia sofert per haver defensar la cultura catalana. Demana a Prat que el recomani i l'informa que té un nou invent, de més transcendència que el seu dirigible “*Catalunya*”. Oller, doncs, volia tornar a casa i cercava una situació laboral estable (ANC: 137-Fons Prat de la Riba, *Epistolari/cartes rebudes*).

haver-se refugiat a Suïssa a principis de 1906, on és seguit i expulsat per la policia helvètica, anant aleshores a Marsella i a Lió. La tardor de 1906 un informe el situa de nou a Ginebra, on treballaria del seu ofici de mecànic, mentre que Bonnacarrère el situa a Marsella, amb intenció d'anar a París a casa d'en Valentí i Josep Grifoll. De fet, l'agost de 1906 *El porvenir del Obrero* de Maó publica un article de Lluan i Soterias signat a Marsella. El febrer de 1907, l'ambaixador espanyol demana a la policia francesa la localització d'en Lluan i d'en Josep Mestrich. Lluan té aleshores 21 anys i continua reputat com anarquista perillós. Arrestat el 3 de febrer de 1908, a Port-de-Bouc, on residia, Clemenceau li signa una ordre d'expulsió el 23 de març de 1908, però rebutja extradir-lo a Espanya, com demanaven les autoritats espanyoles per delictes de premsa i deserció. L'ordre d'expulsió li és comunicada el 2 d'abril. A demanda dels seus companys de treball, la Lliga Francesa dels Drets de l'Home i del Ciutadà envia al govern una carta (18-4-1908) intercedint per ell. Aleshores el Ministre pregunta a la Direcció de la Seguretat si encara segueix en territori nacional, però fa tard: alliberat i amb cinc dies de marge per sortir de França, Lluan desapareix de Port-de-Bouc i dels arxius policials. Reapareixerà amb el nom d' Enrique Nido a Argentina, on s'instal·la i on, a finals de 1909, dispara sobre el cònsol espanyol de Rosario en revenja per l'afusellament de Francesc Ferrer i Guàrdia. Passarà cinc anys a la presó. En sortir fundarà una escola racionalista en un barri obrer i col·laborarà en publicacions anarquistes fins a la seva mort, l'any 1926⁵⁴⁸.

Per la seva banda, en Joaquim Coca Benavent s'estarà a Londres fins que el 30 d'abril el govern francès deixa la seva expulsió en suspens. De nou a París, sembla que torna aviat a Barcelona. El 1911 el trobem vivint de nou a Marsella, on ja havia residit el 1904, treballant també de sabater, casat amb Magdalena Boada i amb un fill. Allà participarà en l'organització d'un míting contra la repressió espanyola a la Borsa de Treball marsellesa celebrat el desembre de 1911, i assistint a reunions d'anarquistes espanyols al bar La Gerbe d'Or⁵⁴⁹. Però en Coca ja no és anarquista: el 1906 s'havia passat al republicanisme lerrouxista, atacant Solidaritat Catalana, i el 1907 formaria part del grup i diari *La Kábila*, obertament antianarquista. El 1909 havia escrit contra la pujada dels catalanistes d'esquerres i el 1910 formaria part dels crítics amb el viratge aburguesat de Lerroux⁵⁵⁰. El seu exili temporal a Marsella acaba amb un nou retorn a Catalunya el 1912. El 1914 marxarà també cap a l'Argentina, on s'instal·larà definitivament amb la seva família, militant en el partit socialista i

548 ROSA, Maria Fernanda de la, "Diego Abad de Santillán y su actuación en el anarquismo argentino", *Temas de historia argentina y americana*, 2002, n° 1. Exemple de la violència anarquista catalana a l'estranger és l'atemptat fallit del tipògraf sitgetà Salvador Planas i Virella, instal·lat a Buenos Aires el 1901, contra el president de la República Argentina, Quintana, l'agost de 1905. Per la seva banda, Jaume Mestrich fou finalment arrestat a Barcelona i empresonat a la Model el gener de 1908, inculpat en les causes contra l'ex-tinent Morales i per la bomba contra Tressols (*La Vanguardia*, 31-01-1908, p.2).

549 Vegeu el dossier *Moscú* de Coca.

550 Vegeu les referències a en Coca dins CULLA (1986), ROMERO MAURA (2012 (1989)) i ULLMAN (2009 (1972))

esdevenint-ne diputat el 1924. Serà autor de nombrosos llibres polítics, en algun dels quals fa una crítica ideològica de l'anarquisme⁵⁵¹.

En definitiva, el vell grup obrer anarquista de París de 1904-1905, majoritàriament català, ha quedat desfet:

“Des d'aleshores no hem tingut constància que els individus pertanyents al grup en qüestió s'hagin reunit o que hagin tornat a París. Tan sols Prats, que ha aconseguit que els efectes de l'ordre d'expulsió presa contra ell fossin suspeses, és a París, on viu.”⁵⁵²

I el perill que s'hi tornin a preparar atemptats és escàs:

“En resum, si bé és probable que hi hagi a París espanyols que somiïn la supressió, fins i tot per l'assassinat, de la monarquia al seu país nadiu, res no permet dir fins al present que hagin format dins la capital un grup destinat a preparar l'execució d'un projecte determinat. Sembla que llur propaganda tingui més aviat l'objectiu d'atreure's el concurs moral o efectiu de certs revolucionaris francesos, al costat dels quals troben inspiració⁵⁵³.»

De fet, a partir de 1907 l'atenció de la prefectura de Policia de París se centra en l'arribada d'un ex-diputat per Barcelona d'idees “avançades”, refugiat arrel d'una sentència judicial desfavorable, l'Alejandro Lerroux, i d'en Ferrer i Guàrdia, absolt després de passar quasi un any a la presó imputat per l'atemptat de la Calle Mayor de Madrid del 31 de maig de 1906.

Lerroux i Ferrer i Guàrdia a París⁵⁵⁴

Lerroux i Ferrer havien estat seguits per la policia francesa a partir de la seva assistència al judici “dels Quatre”, a finals de 1905. En el cas de Ferrer no era una novetat, com ja sabem. Però cal dir que havia estat reinscrit en el control d'anarquistes estrangers l'agost de 1904, després que el Director de la Seguretat ho demanés al Prefecte de París - que va haver de rectificar la seva decisió de dos anys abans -. Cinc mesos després de tornar a ser vigilat durant els seus periòdics viatges a

551 COCA, Joaquín, *Derecho obrero y derecho burgués*, Imp. A. Contreras, 1929.

552 AN- *Fonds Moscou/Sûreté*- Dossier Prats, José. Rapport du Préfet de Police de 10-3-1908.

553 Carta del prefecte de París al Director de Seguretat, 10-3-1908 (AN-Pierrefitte: F7/13066). Veure els mots originals d'aquestes dues darreres cites en les entrades 9 i 10 de l'apèndix.

554 Entre altra documentació: "1908 Rapports Moreau-Paris (Notes de policia sobre vigilància dels anarq i revol esp – feb/des 1908)"-F7-13066.

París, i arrel de les seves relacions, el 28 d'abril de 1906 fou objecte d'un decret d'expulsió de França signat pel radical Clemenceau. Una expulsió que respon també a la política d'aquest nou ministre de l'interior, i aviat cap de govern, d'enduriment de la repressió de les activitats d'anarquistes i antimilitaristes. L'ordre no se li va poder arribar a comunicar a Ferrer⁵⁵⁵. L'atemptat de la *calle Mayor* de Madrid contra el Rei i la Reina de l'1 de juny de 1906, fet per l'anarquista de Sabadell Mateu Morral, amic de Ferrer, i la imputació i detenció d'aquest com a còmplice, van impedir nous viatges de Ferrer a França. Però el seu alliberament el juny de 1907 podia provocar un maldecap per al govern francès davant el probable viatge de Ferrer a París per endreçar els seus afers, com va advertir-li el Comissari especial de Cerbère:

*"Com que l'ordre d'expulsió no li ha pogut ser comunicada encara, tinc l'honor de sotmetre al vostre parer si no caldria examinar, en cas que aquesta notificació es produeixi a l'hora actual, si no donaria lloc a falses interpretacions o provocaria protestes de part de certs grups polítics o de Lligues que, a la vigília del procés de Madrid, havien organitzat en aquesta frontera i en d'altres punts de França, mítings a favor de Ferrer".*⁵⁵⁶

L'advertiment del comissari era absolutament fonamentat: des de finals de 1906 s'havia organitzat a París, sobretot a través del diari *L'Action* i promoguda per Charles Malato, que rebé diners del propi Ferrer per a cobrir-ne les despeses, una campanya internacional pro-Ferrer⁵⁵⁷. Malato seguia els consells de Lerroux i Urales, impulsors de la campanya a Espanya. Es pretenia reproduir, ara intercanviant acusats i país, la campanya d'opinió de l'esquerra que havia envoltat el "judici dels quatre". I la policia francesa va témer que l'afer Ferrer esdevingués una nova campanya contra la monarquia espanyola, com la del Procés de Montjuïc. Els actes públics a França van començar el desembre de 1906, i van incloure xerrades en lògies masòniques i ateneus populars, destacant el míting de gener de la Lliga dels Drets de l'Home a París, al qual van assistir un miler de persones, i el míting a *Cerbère* el 13 d'abril, presidit pel president de la secció local de la *Ligue* i amb la intervenció de Zurdo Olivares, regidor lerrouxista de Barcelona, i del periodista blasquista Serrano Clavero⁵⁵⁸. Una campanya que obviava l'anarquisme de Ferrer, la seva relació amb Mateu Morral i

555 Decret d'expulsió, dins APPP-Ba 1075 *Francisco Ferrer*. Per la seva reinscripció al llistat d'anarquistes, vegeu cartes creuades *Sûreté - Préfecture* del 26-7 (APPP-Ba 1075) i del 7-8-1904 (AN-Pierrefitte: *Fonds Panthéon-F7-15955-2 Ferrer Guardia*).

556 AN-Pierrefitte: *Fonds Panthéon F7-15955-2 Ferrer Guardia*. Carta del comissari de Cerbère al director de la Seguretat de 15-6-1907. Vegeu la cita original dins la nota 11 de l'apèndix.

557 La campanya pro-Ferrer està ben explicada a AVILÉS (2006, pp. 178-187). Se'n pot seguir els actes dins els dossiers Ferrer dels APPP (Ba-1075) i AN (F7/15955-2).

558 ADPO: 4M412 *Relations franco-espagnoles. Menées républicaines et mouvements révolutionnaires en Espagne, 1907-1925*. L'acte fou anunciat en la premsa barcelonina i rossellonesa afí i convocat a partir d'un manifest de Luís Zurdo Olivares, pel departament dels Pirineus Orientals. Va tenir lloc a l'Hotel Oriol, el mateix lloc on es féu, anys abans, el míting en favor dels detinguts de Montjuïc. L'elecció de l'estació i duana francesa obeeix, òbviament, al

que el presentava com a víctima del clericalisme pel seu rol en la promoció de l'educació laica. Un biaix que va refredar algun dels suports francesos anarquistes i que va posar en contra algun element de l'exili, com l'Artur Vinardell, antic company de Ferrer de lògia masònica. Un informador policial recordava, temps després, que Vinardell havia protestat a *L'Action*, - que li publicava articles mensuals -, per la campanya que hi feia Malato, que considerava injusta. I que allà havia estat abordat pels anarquistes Stackelberg i Baldomer Oller en una violenta discussió arrel de la qual Vinardell va veure rebutjats els seus articles⁵⁵⁹.

El consell del comissari de Cervera serà atès. Hauria estat un error que els tribunals espanyols absolguessin Ferrer i, en canvi, les autoritats franceses l'expulssessin del seu territori. Així, el 19 de juny de 1907, sis dies després de ser absolt pel tribunal de Madrid, el Director de la Seguretat deixarà en suspens el decret d'expulsió fins a nova ordre i manarà no molestar Ferrer, tot prescrivint el seu discret seguiment. Una vigilància de la qual el govern espanyol no en té constància. Bonnacarrère informará que també serà espiat per un agent espanyol⁵⁶⁰. A París Ferrer -que se sap vigilat- mantindrà un nivell d'activitat discret, però sense deixar de reunir-se aquell estiu amb Malato, amb Oller, amb un Tarrida del Màrmol de pas a la ciutat o de presidir un acte dels Lliurepensadors francesos.

Al llarg de 1908, Ferrer funda a París una *Lliga internacional per a l'Educació Racional de la Infància* (1908), presidida per ell mateix i amb majoria de socis francesos, i la publicació *L'École Renovée*, que va aparèixer primer a Brussel·les i després a París. Aquell estiu va estiuejar als Banys d'Arles (*Amélie-les-Bains*), al Vallespir, on va rebre anarquistes espanyols com Anselmo Lorenzo, a més de Malato. La visita de la reina a París a finals de setembre de 1908 fa doblar la vigilància policial, centrada en Ferrer i Malato. Un confident explica, però, que Malato, Prats i Palacios creuen que Ferrer no intentarà res durant aquesta visita (cosa que dóna a entendre la seva implicació en

fet de ser el lloc més proper i ben comunicat amb Barcelona fora de l'abast de les represàlies oficials. De fet, segons el comissari de Cervera, es van atacar "*en termes lamentables*" la família reial i el govern espanyol, i va comptar amb la presència de 5 agents d'aquesta nacionalitat que van telegrafiar a Madrid des de Portbou explicant aquests atacs.

559 Nota del 26-10-1907, dins el Dossier *Ferrer* de la *Sûreté* (AN-Pierrefitte: F7-15955-2 *Ferrer*). Cal dir que Vinardell havia estat contactat per l'exdona de Ferrer, Teresa Sanmartí, amiga seva, dies després de la detenció d'aquest. Sembla que disposava d'informació comprometedora per a Ferrer i, despitada, en volia fer ús contra el seu ex-marit. Havia escrit de Rússia estant, de la província de Kiev, on vivia casada amb un ric rus, M. de Mering, que segons el mateix informador policial era cunyat del comte Sergei Witte, el poderós ministre del Tsar (notes policials del 22 i 26-6-1906, a APPP: Ba-1075). Tres anys després, dues noves notes policials anuncien el viatge de Vinardell i la seva esposa a Rússia, per trobar Sanmartí, ara instal·lada a Sant Petersburg, que li ha de donar material pel llibre sobre "l'autèntic" Ferrer i Guàrdia que li escriurà Vinardell i que ella signarà. (AN-Pierrefitte: F7/15955-2 *Ferrer*: 29-4-1909 i 7-6-1909).

560 AN-Pierrefitte: *Fonds Panthéon* F7-15955-2 *Ferrer* *Guardia*. Carta de Bonnacarrère del 27-7-1907. Carta d'Affaires Etrangères a Interior del mes d'octubre on s'explica que l'ambaixador espanyol demanava que Ferrer fos estretament vigilat -ja n'estava- (21-10-1907). Els documents esmentats a continuació són també d'aquesta font.

anteriors atemptats reials). A la tardor Ferrer es relaciona a París amb personalitats estrangeres i amb l'anarquista espanyol Oller, i amb Bellido, Estevanez i Lapuya. Es carteja molt amb Emiliano Iglesias i l'alcalde de Port-Bou, Fuente. També es carteja amb la Teresa Claramunt, “*célèbre dans son pays pour sa propagande dans les milieux libertaires*”, que també s'escriu amb Malato.

Amb qui es reunirà sovint Ferrer, a partir de febrer de 1908, és amb l'Alejandro Lerroux. El polític havia fugit a França per evitar la condemna de dos anys i quatre mesos de presó arran d'un article publicat en el seu diari *El Progreso* en favor de Nakens, l'encobridor de Morral, i un cop perduda la seva immunitat parlamentària després de perdre les eleccions d'abril 1907⁵⁶¹. És ara el moment de tornar un favor: Ferrer li devia en bona part l'absolució, gràcies a les campanyes periodístiques de Lerroux en favor seu i d'haver-li aconseguit un advocat brillant en un moment en què ningú des de les esquerres posava la mà al foc per ell. Per tant, Ferrer ajudarà Lerroux econòmicament en el seu exili francès, amb un sou mensual de mil pesetas que li permetrà llogar un pis a París on allotjar-se amb la seva família. De totes maneres, s'està gestant ja el distanciament entre ambdós que serà més evident a partir de l'estiu de 1908, en un moment que la naixent Solidaritat Obrera, que rep el suport anarquista i per tant de Ferrer, competeix amb els republicans lerrouxistes per atraure el obrers⁵⁶².

Lerroux es va refugiar primer a Perpinyà, on el febrer va rebre les visites dels seus amics de Barcelona i des d'on pretenia dirigir-los. Però l'ambaixada espanyola va recordar al govern francès l'acord internacional de mantenir els refugiats lluny de la frontera, obligant-los a sojornar al nord de la Loira. El Ministeri d'exterior espanyol va agrair la ràpida adopció de la mesura, que Lerroux va blasmar en públic tenint en compte -deia ell- que el seu diari *El Progreso* sempre havia defensat Clemenceau⁵⁶³.

Lerroux es relacionarà desseguida, en arribar a París a principis de març, amb l'ambient revolucionari: "*Ferrer, Lerroux, Malato, et Estevanez ne font qu'un*"⁵⁶⁴. El Ministeri de l'interior francès està preocupat per si s'hi gesta una nova temptativa criminal de cara al viatge del Rei a Barcelona el mes de març, en un ambient en què els anarquistes d'arreu exiliats a França parlen de

561 El propi Lerroux, en canvi, parla de vuit anys de condemna en les seves *Mis memorias* (1963, p.292). La condemna de 2 anys, 4 mesos i un dia de presó per delictes d'opinió era d'octubre 1907, però hi va presentar recurs.

Referències a l'exili de Lerroux a França dins: CULLA (1986, p.186); ÁLVAREZ JUNCO (1990, p. 333). També ROMERO MAURA (1975, p. 411).

562 CULLA (1986, p.190-194). Vegeu-hi els atacs lerrouxistes contra la recuperació anarquista a la p.180.

563 Ordre del Ministre al prefecte de Perpinyà de 29-2 dins AN-Pierrefitte: *Fonds Moscou-19940459-222 Lerroux*. Sol·licitud espanyola posterior de fer extensiva la mesura a tots els anarquistes i revolucionaris de 20-4-1908 i acta de la reunió de Leon y Castillo amb Clemenceau, del 7-6-1908 sobre mantenir els refugiats al nord de la Loira: AN-Pierrefitte: F7/13066; agraïments espanyols transmesos en el telegrama de l'ambaixador francès Revoil al MAEF, del 3-3-1908: ADP-NS10; queixes de Lerroux: AN-Pierrefitte: F7/13066, notes de finals maig i principis juny 1908.

564 Rapport del 5 de març 1908, dins AN-Pierrefitte: *Fonds Moscou-19940459-222 Lerroux*.

que les monarquies italiana, portuguesa i espanyola estan condemnades. No detecten, però, cap complot. La visita reial passa sense incidents importants.

La vigilància del nucli Ferrer - Lerroux, a càrrec de la brigada parisenca dirigida pel comissari especial Moreau⁵⁶⁵, és especialment acurada i detallada: anades i vingudes, control de la seva correspondència,.. fins i tot l'enviament de part de l'alcalde de Port-Bou d'una maleta amb 17 kg de roba per a Lerroux facturada des de Cervera⁵⁶⁶.

La policia registra l' arribada de Lerroux a París el dia 2 de març; la seva assistència el dia 3 a un acte de la *Libre Pensée* en honor dels refugiats portuguesos arribats després de l'assassinat del rei i del seu hereu; reunions amb Ferrer, Estévez i els republicans lusitans Magalhaes-Lima i Alves-Veiga per projectar un moviment simultani a Espanya i Portugal; reunions amb Estévez per dissenyar un partit republicà avançat anti-solidari (el futur Partit Radical), després de trencar amb Salmerón i la Unión Republicana; l'oferta del Dr. Calzada de Buenos Aires de finançar-lo amb fons de la comunitat emigrada argentina; el lliurament de diners de Ferrer a Lerroux i l'establiment d'una mensualitat que Ferrer li passarà; la carta que rep Ferrer el 26 de març en què Pere Llanta, Lluís Trabal, Josep Basomba i Antoni Vidal han constituït un comitè revolucionari a Toulouse, enviant la seva adhesió a Lerroux i cridant a tots el revolucionaris espanyols del sud de França a agrupar-se i coordinar-se amb ells; l'emprenyada dels anarquistes amb Lerroux quan aquest ha volgut rebatre les declaracions de Rull en el seu judici implicant-lo en l'atemptat de Rohan dient que mai havia pactat ni pactaria amb els anarquistes; la propera visita del Dr. Calzada de Buenos Aires, de la Lliga Republicana d'aquella ciutat, i de les crítiques que li fa Lerroux; la visita que rep del seu secretari Rocha i d'un dels Ulled, que li porten la correspondència política; de l'acollida de Ferrer al director d'*El descamisado* de Barcelona, condemnat a dos anys per article violent i fugit; del seu viatge a la frontera per acompanyar el retorn de la seva família, seguit per un agent de la policia secreta que el posa furiós, i on es reuneix amb membres del seu partit (Mir i Miró, Rochas, Ruiz-Morales, Sol i Ortega); el seu viatge a Londres, junt amb Iglesias, Fuente i Canals, per visitar Tarrida, Vallina, Heaford i Furnemont (socialista belga); la visita que rep de Blasco Ibáñez; i els preparatius de Lerroux per al seu viatge a l'Argentina, animat per Malato, que confia en l'ajuda financera i l'impuls revolucionari dels espanyols d'allà, malgrat ser desaconsellat per Gomez de Gomara, com ja hem vist també abans; i la nombrosa delegació de partidaris que el visita per oferir-li llibre d'or amb signatures per presentar davant revolucionaris argentins. Finalment, el lliurament de 100.000 francs

565 AN-Pierrefitte: F7/13066.

566 Un seguiment, però, del qual se n'adonen també Ferrer i Malato, que prenen mesures per a dificultar-lo que també són advertides per la policia (en una ocasió Ferrer marxarà de viatge burlant la vigilància al sortir de matinada per una porta del darrera).

L'octubre de 1908 Lerroix surt finalment cap a l'Argentina, on aconseguirà aplegar una petita fortuna, tant recollint diners per a un hipotètic tresor de la república com rebent regals personals i acceptant participacions en societats empresarials diverses⁵⁶⁷. Un viatge del qual en tornarà, a finals de 1909, canviat, defensant postures molt moderades socialment i presentant-se ja no com a dirigent dels treballadors, sinó com a integrador de totes les classes socials. Com afirma Culla (1986: 222), va marxar-hi com a líder del moviment lerrouxista barceloní i en tornà com a cap del Partit Radical espanyol, movent el seu epicentre cap a Madrid. Pel camí, hi ha hagut la Setmana violenta de juliol, la inhibició dels seus lloctinents, la repressió militar i l'afusellament de Ferrer i Guàrdia. Lerroix, quan repassa en les seves memòries el seu exili parisenc, no esmenta per res la seva relació amb Ferrer i Guàrdia a París. No li convé.

El seguiment policial de l'exili espanyol a París cap a 1907-1908, doncs, inclou els anarquistes (encara majoritàriament catalans, amb el protagonisme d'en Francesc Ferrer i Guàrdia, Baldomer Oller Tarafa i Josep Prats Casademunt, si bé ara les iniciatives semblen girar entorn d'un tal Bellido, de perfil intel·lectual i que treballa a l'editorial Garnier Frères), els republicans insurreccionalistes (encapçalats per Estévanez i Lerroix -aquest darrer diputat per Barcelona-) i, com ja hem vist, els catalanistes separatistes. De nou, l'agitació antimonàrquica espanyola que el Ministeri de l'Interior francès havia de mantenir a ratlla per imperatius de política exterior provenia, en bona mesura, de Catalunya.

Les queixes de la policia espanyola pel suposat poc control sobre els revolucionaris exiliats al sud de França que en feia la francesa, transmeses per Bonnacarrère el 28 de febrer de 1908, havien tingut la ràpida reacció del Director de la Seguretat que el 6 de març ordenava a tots els prefectes del *Midi* i al de París de vigilar-los de prop⁵⁶⁸. La policia espanyola, i el propi Bonnacarrère, remenaven informació sobre moviments d'anarquistes catalans al sud de França, concretament els d'en Lluan, Mestrich i Rossend Esteve a Port-de-Bouc, molt amoïnats pels rumors de nous complots i afectats per la psicosi del recent regicidi de Portugal.

Però el Ministeri de l'Interior francès constatava a partir de finals de 1908 una nova situació, basada en tres fets: la incapacitat per refer un grup anarquista espanyol actiu a París com en els temps de Vallina, la fi de l'entesa republicano-anarquista, i la poca probabilitat que un nou magnicidi fos

567 Vegeu, sobretot, CULLA (1986) i ALVAREZ JUNCO (1990).

568 AN-Pierrefitte: F7/13066. Ja hem vist les respostes que hi donen en l'apartat en què hem valorat la distribució territorial dels anarquistes catalans.

preparat des de França. Els informes d'aleshores expliquen, en aquest sentit, els intents no reeixits de Juan Moreno, director de la publicació lerrouixista de Barcelona *El descamisado* que havia estat condemnat a dos anys per article violent i acollit el maig a París per Ferrer, per refer el vell grup revolucionari desfet després del Procés dels Quatre⁵⁶⁹. Uns intents que topen amb la manca de voluntat d'en Prats i d'un tal Batlle, degut a la desconfiança dels anarquistes cap als lerrouixistes: "*ces compagnons avant de "mettre la main à la pâte" préfèrent, en général, voir d'abord à l'oeuvre les républicains révolutionnaires partisans de Lerroux*"⁵⁷⁰. D'altra banda, la dinàmica d'atemptats amb bomba a Barcelona és la que centra l'atenció sobre el risc d'un atemptat polític. S'admet que és a Barcelona on tot es cou.

569 AN-Pierrefitte: F7/13066. L'única informació discordant és una nota del 15-6-1909 sobre una reunió d'anarquistes espanyols a Fontenay-sous-Bois a casa d'un tal Rubí, amb assistència de Remolat, Caus, Romero, Solanellas, Duque i Roig. Caus i Solanellas són assenyalats en nota posterior com a molt influents i preconitzant la propaganda pel fet (vegeu també F7/13066).

570 Notes de 6-11-1908, 13-2 i 6-3-1909. Dossiers *Moscou* de Prats i Palacios

Capítol 9. Bombes indiscriminades i entesa amb la CGT francesa, 1907-1909.

« Sembla que hem entrat en l'era de la violència i a Barcelona, més que enlloc d'Espanya, cal esperar noves catàstrofes. L'opinió s'hi prepara, d'altra banda.⁵⁷¹ »

“Les anarquistes de Barcelone continuent de se distinguer”. Les bombes de 1907-1908⁵⁷²

La represa dels atemptats amb bomba a Barcelona s'havia iniciat, com hem vist, el 1904, coincidint amb l'etapa barcelonina de Bernardon i amb les visites formatives de Vallina, però 1905 i 1906 havien estat força tranquils, coincidint justament amb els intents de magnicidi de París i de Madrid. El darrer d'aquests dos anys, però, ja hi ha nombroses -i estranyes- troballes d'artefactes que no produeixen víctimes, tot i que és el 1907 quan es dispara el balanç, que es manté el 1908.

El comissari especial Bonnacarrère retratava així, el dia 29 de gener de 1907, l'ambient de por que provocaven les bombes:

“(...) Barcelona està actualment aterrida, i la gent, durant les seves passejades, comença a evitar les rambles, costum habitual, per perilloses. La situació esdevé lamentable per a aquesta brillant i industriosa ciutat si hom no hi posa remei aviat.”

I l'endemà afirmava:

“L'estat d'ànim és alhora de sobreexcitació i de pànic. A cada moment, la notícia de qualsevol descoberta de bomba corre de boca en boca per ser desmentida poc després. I els passejants deserten cada cop més de les belles avingudes, abans tant freqüentades, de la nostra ciutat”⁵⁷³.

571 Informe "Les désordres de Barcelone" del 22-1-1907 (ADP: NS09, i esborrany manuscrit a ADN: Bcn-B-132).

572 AN-Pierrefitte: F7/12725, 10 maig 1906. Carta de Bonnacarrère al director de la Seguretat.

573 Cartes al Director de la Seguretat (AN-Pierrefitte: F7/12725). Mots originals a la nota 1 de l'apèndix.

Les bombes de 1907-1909, de caràcter indiscriminat i no reivindicades, sense significació política clara i que van generar aquest pànic entre la ciutadania barcelonina, són interpretades avui com la suma del terrorisme lucratiu de la quadrilla de l'exanarquista Joan Rull; d'un possible terrorisme residual d'origen llibertari, mai reivindicat i blasmat per la pròpia premsa anarquista, que adopta -com la resta de diaris- el nou qualificatiu de *terrorisme* per a referir-s'hi; i de les bombes que tenien de rerafons -sinó d'origen- la lluita política i electoral entre lerrouxistes i regionalistes, d'una banda, i l'hostilitat dels governs liberals contra el nacionalisme català, de l'altra. I com sosté Núñez Florencio, per entendre aquesta nova onada no es pot recórrer als corrents ideològics internacionals, sinó, al contrari, al localisme, a la conjuntura domèstica. Fou un terrorisme que va ser emprat políticament per gairebé tots els partits per a responsabilitzar-ne l'oponent⁵⁷⁴.

El primer tipus, analitzat a fons per Antoni Dalmau⁵⁷⁵, és fruit de la picaresca d'en Joan Rull i Queraltó, de qui ja hem parlat en el capítol anterior. Antic secretari del comitè antimilitarista de Barcelona, havia après de Maurice Bernardon la fabricació de les bombes d'inversió. Detingut per l'explosió de les Rambles de 1904, sortí absolt del seu judici i va esdevenir confident del governador civil. La seva intervenció remunerada evitava les bombes o permetia la seva descoberta; la manca o insuficiència de gratificació, coincidia amb l'esclat de nous enginyers. El negoci d'en Rull es va acabar quan va ser detingut el juliol de 1907 i executat l'agost de 1908.

Les bombes, però, van continuar esclatant anònimament, sense que les reivindicés ningú. El significat d'aquest anonimat ha estat poc analitzat, però considerem que és clau en la seva interpretació. Eren un missatge adreçat a algú, una protesta davant d'un fet del moment, una voluntat de generar inestabilitat en una conjuntura determinada, un desig de rendibilitzar electoralment la violència en uns anys de tensa lluita política a Catalunya, en què cada vot es disputava aferrissadament. Recordem la crispació política que regnava al principat des de començaments de 1906 amb la Llei de Jurisdiccions i la formació de Solidaritat Catalana i les tensions amb l'exèrcit i el govern espanyol. Una tensió que començava a derivar en el recurs a la violència: irrupcions lerrouxistes boicotejant actes solidaris; trets entre lerrouxistes i carlins a la sortida del míting de la plaça de braus de les Arenes de gener de 1907; tiroteig de l'abril que acaba amb la vida d'un militant radical; tensió entre anarquistes i lerrouxistes que acaba amb la mort

574 NÚÑEZ FLORENCIO, Rafael, "El terrorismo", dins CASANOVA, Julián (coord.), *Tierra y libertad. Cien años de anarquismo en España*. Barcelona. Crítica, 2010. Pàg.82. Vegeu DALMAU, Antoni, "La oleada de violencia en la Barcelona de 1904-1908", *Ayer*, n°85, 2012, pp.157-173. Vegeu també ALVAREZ JUNCO (1976) i NÚÑEZ FLORENCIO (1983). Per tenir una panoràmica dels grups i sectors anarquistes barcelonins entre 1906 i 1909, vegeu GABRIEL, Pere, "El anarquismo y el anarcosindicalismo en tiempos de Ferrer Guardia y la *Semana Trágica*: Barcelona / París 1906-1911", dins *Bulletin d'histoire contemporaine de l'Espagne*, n° 47 (2012): *Violencia en Barcelona (1896-1909)*. Sobre les acusacions als oponents polítics, encara és útil ULLMAN (1972, pp.178-188).

575 Vegeu l'obra ja esmentada de DALMAU, *El cas Rull...* 2008.

accidental del radical Soteres en els fets del Teatre Comtal; atemptat contra Salmerón i Cambó -ferit greu-, de Solidaritat Catalana, per part de lerrouxistes onze dies després.

En aquest sentit, cal destacar tres incidents amb bomba dels quals se'n coneixen els autors perquè els esclaten a les mans. Es tracta de la del 10 de març de 1907 -dia de les eleccions provincials-, la del 28 d'abril de 1907 i la del juliol de 1908. Com explica Herrerín⁵⁷⁶, l'autor de la primera bomba, un tal Josep Forcadell, era un rodamon que vivia de la caritat pública i que va mantenir un mutisme absolut durant el seu judici. Un fet que es repeteix en els dos casos posteriors. En el del juliol de 1908, el silenci de l'autor, un altre rodamon, desespera el governador Ossorio y Gallardo. Tot apunta, doncs, a la pràctica de la contractació de persones marginals per personatges amb poder per tal de cometre els atemptats i exigir-ne el silenci, i, en paraules d'Herrerín, “a la pugna política com a causa de l'onada terrorista”, fet que ja era assenyalat per una part de l'opinió pública.

Una part de les bombes d'aquests anys, doncs, foren un mitjà més de violència, coerció o inestabilització política, al costat de les porres i de les pistoles, ja força generalitzades.

Com van ser interpretades, però, pel consolat francès de Barcelona, per l'ambaixador i pel representant del Ministeri de l'Interior francès que era el comissari especial Bonnacarrère? De la seva anàlisi en dependrà la imatge que tindrà el govern francès de Catalunya i, en aquest sentit, és el comissari Bonnacarrère qui té la feina més feixuga: ha de fer-se una idea de l'autoria dels atemptats i de l'objectiu que perseguien, col·laborant en la mesura del possible al seu esclariment. A més, com a *comissari especial* ha d'informar de l'efervescència política i de l'estat d'opinió públic.

L'oficina del comissari especial a Barcelona: informació política i de seguretat.

Respecte això darrer, - la informació política -, el comissari Bonnacarrère detalla i aprofundeix força més que no pas el propi cònsol, Bellissen-Bénac. El Director de la Seguretat i el Ministeri de l'Interior francès coneixeran molt millor que no el d'Afers Estrangers l'apropament entre Lerroux i els anarquistes de finals de 1905 (la "conjunció republicano-anarquista")⁵⁷⁷; l'evolució de la premsa d'esquerres i revolucionària, especialment la creació dels diaris lerrouxistes *La Rebeldia* i *El Descamisado* a finals de 1906, "al costat del seu antic i menys violent *El Progreso*", les denúncies

576 HERRERÍN (2011, p. 252).

577 AN-Pierrefitte: F7/12725.

que reben de les autoritats i la campanya pro-Ferrer que impulsen⁵⁷⁸. També seran informats amb detall de la campanya engegada pels partits carlí i conservador contra la Llei d'Associacions elaborada pel govern liberal espanyol, i de com era a Barcelona on aquesta oposició s'havia manifestat amb més duresa. De fet, Afers Estrangers coneixerà les intervencions i els discursos de carlins i conservadors al míting que acabà en tiroteig gràcies a un informe de Bonnacarrère⁵⁷⁹. Informa a més de la intenció de fundar un partit republicà radical després del trencament de la *Unión Republicana*:

*"En definitiva, es tracta de la creació d'un partit que fins ara existia en estat latent i del qual el Sr. Lerroux n'era i n'és el Cap: una mena de partit republicà revolucionari o socialista"*⁵⁸⁰.

Bonnacarrère retrata també la dificultat que suposa que el districte electoral més proper a la frontera francesa sigui fortament republicà, i per tant procliu a solidaritzar-se amb els deportats i exiliats:

*«Tingueu present que el districte de Figueres és el més republicà de la península»*⁵⁸¹

i amb el municipi fronterer de Portbou governat pels germans Josep i Rafel Torroella Cardoner, agents de duanes, que eren republicans lerrouxistes i homes de confiança de l'agitador andalús.⁵⁸²

A principis de 1907, davant els atacs lerrouxistes, retrata així el clericalisme i l'anticlericalisme popular:

578 Vegeu AN-Pierrefitte: *Fonds Moscou-19940459-222 Lerroux*

579 Informe del 22-1-1907 dins ADP: NS9.

580 AN- *Fonds Moscou* - dossier *Lerroux*. 17-6-1907.

581 *"Or veuillez remarquer que l'arrondissement de Figueras est le plus républicain de la Péninsule"*, AN-Pierrefitte: F7-12725, 29-6-1906. Vegeu el tarannà electoral del districte de Figueres en el marc del principat de Catalunya a RUBÍ, Gemma; ARMENGOL, Josep, *Vots, electors i corrupció. Una reflexió sobre l'apatia a Catalunya (1869-1923)*. Barcelona. PAM, 2012.

582 Una frontera "roja" gràcies també a l'existència a Cervera de la Marenda d'una secció de la Lliga dels Drets de l'Home i del Ciutadà, presidida per un agent de duanes, i del moviment de treballadors transbordadors, que el 1906 va protagonitzar la vaga de les transbordadores de taronges. L'amistad de Josep Torroella amb Lerroux és explicada en l'entrada biogràfica del primer a Emilio NAVARRO, *Historia crítica de los hombres del republicanismo catalán en la última década: 1905-1914*. Barcelona, Ortega & Artís, 1915. Pp. 467 i 468. També ho és el seu revolucionarisme: *"es partidario de conquistar la República por la revolución"*. L'autor explica que havia estat militant del partit republicà d'en Zorrilla, intervenint *"como persona de confianza, en las históricas conspiraciones que desarrollara el ilustre don Manuel, desempeñando delicadas misiones en aquella población fronteriza"*. Respecte els germans Torroella, CULLA (1986, p.412) assenyala *"l'absolut predomini dels radicals en aquesta vila"*, que tanmateix eren minoritaris dins el districte de Figueres, majoritàriament federal. Josep Torroella, alcalde des del 1905, fou desterrat fora de Catalunya pel govern arran dels fets de juliol de 1909, durant 43 dies. Serà candidat lerrouxista a les eleccions a Corts del 1910, i a les provincials de 1913 i 1919, i el seu germà Rafel a les de 1917 i 1921, sense aconseguir mai l'acta, derrotats pels federals. Diputat a la Mancomunitat des de 1923, Josep Torroella serà l'únic membre d'aquesta institució que no signarà un manifest de protesta contra Primo de Rivera.

*“Certament, no desconec pas la influència nefasta del clericalisme i del jesuïtisme a Espanya, tot i que l'autoritat del capellà estigui ben sacsejada en determinades regions de la península i especialment en les grans ciutats on, des del petit industrial fins a l'obrer més gris, passant pel dependent de comerç o l'oficinista, tothom detesta la sotana. Aquest odi, d'altra banda, es justifica amplement pels excessos de la gent clerical i pels costums dissoluts del clergat espanyol”.*⁵⁸³

I el maig de 1908 Bonnacarrère exposa com, davant la creació de la *Solidaritat Obrera* barcelonina, els anarquistes canvien i passen a defensar l'activitat societària i la formació d'organitzacions obreres, renunciant als seus grups d'acció. Un fet que situa en la línia del congrés internacional d'Amsterdam, i que permet que obrers poc inclinats a la propaganda pel fet entrin a *Solidaritat Obrera* amb un programa semblant al de la CGT francesa⁵⁸⁴:

"En tot cas, hi ha una tendència neta a Espanya a abandonar la doctrina individualista, per formar una mena de partit col·lectivista i revolucionari que permetria a un gran nombre de proletaris, poc inclinats a la propaganda pel fet, d'entrar-hi. Així augmentaria el marc neo-anarquista i les forces sobre les quals comptar. El programa seria una mena de programa de la CGT, destacant en primer terme l'antimilitarisme i l'acció directe."

Una anàlisi de la gestació de *Solidaritat Obrera* força correcta, segons la qual els anarquistes se sumarien a una iniciativa que seria prèvia⁵⁸⁵, però que és vista per Bonnacarrère com un perill d'absorció dels obrers pacífics cap a la violència anarquista:

"Els militants de l'antic anarquisme intentarien de fer-se amb el control de tots els sindicats i associacions obreres. Això no impediria els exaltats de seguir els seus plans per mitjà de la violència i, bo i formant part de la nova associació, seguir amb la propaganda pel fet".

La nova orientació associativa i sindicalista ja tenia, segons el comissari especial, un precedent que havia conegut en els seus primers temps de destinació a la ciutat comtal:

583 AN-Pierrefitte: F7/12725, 11-Janvier-1907. Mots originals a la nota 2 de l'apèndix.

584 AN-Pierrefitte: F7/13066: carta del 22-5-1908 *"Nouvelle organisation éventuelle des partis révolutionnaires – anarchistes et autres- en Espagne, et notamment à Barcelone"*.

585 Segons CUADRAT, Xavier, (*Socialismo y Anarquismo en Cataluña (1899-1911) Los orígenes de la CNT* . Madrid, 1976. Ed.Revista del Trabajo, pp.179-180 i 189) la *Solidaritat Obrera* es va fer per iniciativa socialista, i tan les reunions preparatòries com la constitutiva es van fer al local de l'Associació de la Dependència mercantil, presidida pel socialista Antoni Badia Matamala.

"Aquest projecte ha semblat seductor als anarquistes espanyols, però és de témer que quan s'hagin constituït en partit, l'enveja i gelosia entre els dirigents no sigui causa de trencaments. D'altra banda, ja hi hagué un assaig durant la vaga general de 1902. Si la vella associació tenia llavors el seu diari en "La Huelga General", la nova associació la té en "Solidaridad Obrera"".

El context del moment els era, però, favorable. Bonnacarrère assenyala que els esdeveniments actuals a Espanya semblaven afavorir una cohesió entre els elements obrers de Barcelona, encara aïllats i desconnectats: mítings conservadors contra el pressupost municipal per crear escoles laiques, o el projecte de llei Maura contra el terrorisme, molt impopular i que ha permès l'expressió de simpaties públiques pels anarquistes de republicans i de socialistes.

"Tot plegat ha fet reunir les forces esparses de la revolució. I és per aquest motiu que no em sorprendria veure la "Solidaritat Obrera" prendre una extensió tan gran i tan perillosa a la vegada a Espanya com a casa nostra la CGT".

Respecte l'autoria dels atemptats, Bonnacarrère desenvolupa el seu propi treball d'investigació des del despatx que té al consolat francès de Plaça Catalunya. Allà hi té el seu fitxer d'individus sospitosos, construït laboriosament al llarg de deu anys d'existència de la figura del comissari especial destacat a Barcelona⁵⁸⁶. Al carrer, hi té els seus espies, en qui diposita una gran confiança. Pel què sembla, els seus informadors personals obtenen les confidències de talps integrats en els ambients revolucionaris. Ha de garbellar les informacions que li arriben, que a vegades no són fiables. A finals de 1905 decideix, sembla que encertadament, no fer cas de les informacions sobre un complot, que li arriben amb gran detall, i que ell acaba considerant obra dels coindicadors d'un dels seus confidents principals, « *agents provocateurs que l'appât de l'énorme prime qu'ils demandent faisait agir* ». I així ho fa saber al governador civil⁵⁸⁷. Sempre es refereix de forma anònima als "seus confidents", però el març de 1908 ens revela la identitat d'un d'ells: es diu Blunard, i és francès⁵⁸⁸.

Bonnacarrère creu que trepitja amb certa seguretat -« si és que n'hi pot haver gaire en aquesta matèria », com diu ell mateix- quan es tracta de Barcelona ciutat, però

586 Malauradament, hem estat incapaços de localitzar aquesta documentació -en cas d'haver-se conservat-, dins dels diversos fons on seria lògic que hagués anat a raure.

587 AN-Pierrefitte: F7-12725, carta n.524 F amb data escapçada, tractant del presumpte complot anarquista explicat en la carta anterior del 21-11-1905 i següents.

588 *Étude* del 20-3-1908.

*“Tanmateix, no cal amagar que, en les ciutats de Catalunya no llunyanes de Barcelona, i que per aquest mateix fet poden passar com pertanyents a l’aglomeració barcelonina, s’han format fa un temps nombrosos grups tan perillosos com els de la capital. És així que Sabadell, Manresa, Tarrasa, posseeixen els seus propis grups, que són una gran preocupació per a les autoritats administratives i judicials de Barcelona”*⁵⁸⁹.

Ara bé, el comissari no s'estalvia desconcertar-se respecte l'autoria i el significat d'aquests atemptats amb bomba, fins i tot davant la seva absència: tant aviat pot suggerir que la manca d'atemptats durant el procés contra Ferrer és perquè les absències d'aquest i de Morral han desorganitzat els seus suposats dos o tres grups d'acció, com creure que la represa dels atemptats és per desmentir que les accions provenien de Ferrer, detingut⁵⁹⁰. De fet, el comissari francès sols és capaç, en tots aquest anys, d'aportar una pista concreta en un moment donat: el 12 de gener 1907 un confident seu, E., diu haver participat en una reunió secreta de cinc anarquistes en un cafè de Gràcia. Allà, un d'ells, Josep Solà llegí una carta rebuda de Ferrer que demanava d'organitzar un moviment en favor seu a través de la premsa, de mítings i *de qualsevol altre mitjà*. Hores després, dos dels assistents, Daina i Ferrús, anaren a veure E. i li proposaren de constituir un nou grup d'acció per anar a Madrid i alliberar Ferrer. Després de recomanar el seu espia que declinés entrar en el grup, Bonnacarrère recorda que aquests Solà, Daina i Ferrús van assistir a una reunió amb Ferrer i Guàrdia al Cafè Circo español el dia de l'atemptat de Morral a Madrid.

Per al comissari, les paraules de Ferrer i les darreres bombes ininterrompudes apunten a aquest grup, dirigit per en Solà, i a *«un pla d'intimidació format i elaborat a Barcelona per tal d'aconseguir l'alliberament de Ferrer, sota la direcció de Solà, que va ser amic íntim del primer i que ha continuat sent corresponsal i executor de les seves ordres»*.⁵⁹¹

Cooperació amb les autoritats espanyoles i defectes político-policials.

Però el comissari Bonnacarrère no estava a Barcelona per suplir la policia espanyola i investigar en lloc seu. Les especulacions i el desconcert del comissari francès haurien estat innecessaris sense la

589 Informe del 9-1-1907.

590 Carta del 15-12-1906 (AN-Pierrefitte: F7/12725)

591 AN-Pierrefitte: F7/12725, cartes del 28 i 29-1-1907. El cinquè membre del grup era en Miranda. També hi estava convocat l'Arbós (segurament Josep Arbós Buxó), però aquest estava amagat a casa d'un amic, perseguit per la policia. Arbós es va passar al republicanisme lerrouxista.

ineficàcia policial espanyola per descobrir i capturar els autors dels atemptats. Una ineficàcia que, segons ell, anava acompanyada d'una política de repressió brutal i indiscriminada, però puntual, que aplicaven les autoritats tant civils com militars. Dues realitats que Bonnacarrère fa anar de la mà.

Referint-se a la bomba que el dia de Nadal de 1906 es troba en una escala de la Rambla de les Flors i a la que l'endemà es troba dins un urinari proper, on ja se n'hi havia posat una dos anys abans, escriu:

“Com sempre, la policia ha arrestat a tort i a dret un cert nombre d'individus que ha trobat sospitosos d'entrada però que, a manca de càrrecs, ha hagut de deixar anar tot seguit. Tan sols esmento el nom del francès Pierre Esquerre, aprenent de la carnisseria francesa, que ha estat posat en llibertat avui. El pobre diable, que treballa gairebé al davant d'on s'ha produït l'atemptat, havia volgut donar algunes indicacions que creia importants al governador, desplaçat al lloc dels fets. Mal fet: detingut desseguida, no ha recuperat la seva llibertat fins avui”⁵⁹².

Quan la bomba arriba a explotar, la resposta de les autoritats és una repressió generalitzada, que buida els centres de reunió llibertaris. En un moment donat, *“a més del tancament del Cercle d'Estudis Socials, les autoritats locals han pres una mesura que ens interessa al més alt nivell: han decidit d'expulsar tots els estrangers que els semblin sospitosos”*. I, és clar, la policia no té identificats aquests sospitosos: *“Els comissaris de districte (delegats) venen a cada moment al consolat -i sé que fan el mateix als d'altres nacions- per informar-se sobre els nostres nacionals”⁵⁹³.*

Indiscriminada i, per tant, difícilment sostenible a mig termini. Recordem el que havia escrit Bonnacarrère dos anys abans:

“La repressió a Espanya és brutal però solament momentània. S'atura de seguida que la primera impressió ha desaparegut. No és curiós de veure tots els anarquistes condemnats a mort i a treballs forçats a perpetuïtat amb motiu del procés de Montjuïc passejar-se tranquil·lament pels carrers? de veure encara el condemnat a mort Sempau dedicar-se a les seves ocupacions? i de saber que Clarià, i tants d'altres, que es van distingir el 1902 gaudeixen de la llibertat que ells haurien ben cregut haver perdut de per vida?”⁵⁹⁴

592 Carta del 29-12-1906 (AN-Pierrefitte: F7/12725).

593 Carta del 5-1-1908. El subratllat és de qui va llegir la carta, probablement el Director de la Seguretat mateix (AN-Pierrefitte: F7/12725).

594 Carta del 6-7-1905, AN-Pierrefitte: F7/12513. Versió original en la nota n°3 de l'apèndix.

El comissari francès també assenyala el recurs continuat i abusi de la suspensió de les garanties constitucionals a la província de Barcelona i, sovint, a la de Girona⁵⁹⁵.

Tanmateix els interessos comuns en la prevenció dels atemptats i en la repressió del terrorisme fan que hi hagi una bona cooperació policial entre França i Espanya, i Bonnacarrère n'és alhora causa i efecte. És apreciat i gaudirà de bona consideració davant les autoritats espanyoles. El propi president del govern espanyol li demana, a través del governador civil, la seva opinió sobre els rumors d'un complot contra el rei d'abril de 1906⁵⁹⁶. Dos mesos després, l'atemptat de Mateu Morral del carrer Major de Madrid contra el casament del Rei, el 31 de maig de 1906, permet comprovar l'atenció destacada que rep aquest agent, ja no de les autoritats de Barcelona sinó directament del govern espanyol⁵⁹⁷: el propi cap de govern, Moret, li demana un resum de les seves impressions sobre la gènesi de l'atemptat, que li envia el 7 de juny. En canvi, decideix no enviar-li una còpia de l'informe de 22 pàgines del 16 de juny que ha elaborat per al director de la Seguretat

*"no tant per manca de confiança en la seva reserva [la de Moret], sinó en la del seu entorn; a més, estic segur que en aquest afer no s'arribarà al fons; tan sols es buscaran les complicitats immediates. En tot cas, el Sr. Cambon [l'ambaixador] jutjarà si hi ha algunes impressions, algunes dades, que li semblin oportunes de comunicar-li. En qualsevol cas, em sembla més prudent de guardar la resta per a nosaltres mateixos. Jo no sóc, en definitiva, més que un agent oficiós i d'informació, i no pas un agent oficial i de repressió, i m'és gairebé impossible d'aportar la prova material de les dades que m'han estat confiades i que jo comunico".*⁵⁹⁸

Serà cridat dos cops pel jutge Muñoz, president de l'Audiència Provincial de Barcelona, per saber la seva opinió sobre la gènesi de l'atemptat de la *Calle Mayor*, la seva relació amb el de Rohan i altres de Barcelona, i sobre el rol dels diferents partits polítics. A través d'aquest jutge Moret li demana de

595 Vegeu, a tall d'exemple, l'útil anàlisi de Manel RISQUES de la correspondència entre el ministre de governació De la Cierva i el governador Ossorio decidint i aplicant la suspensió de les garanties constitucionals el gener de 1908, dins Riquer i Permanyer, Borja (dir.), *Història. Política, cultura i societat dels Països Catalans*, vol. 8, pp.216-217 ("1908: suspensió de les garanties constitucionals")

596 AN-Pierrefitte: F7/12725.

597 Davant la notícia de l'atemptat, Bonnacarrère es desplaça el mateix dia a Madrid. L'endemà 1 de juny passa bona part del dia amb el ministre de l'interior. Visitarà el lloc del crim i els dies vinents seguirà les novetats: descoberta i suïcidi de Morral, sospites que no fos l'autor de Rohan, reconeixement de les fotos de Morral pels empleats de la casa expeditora de les bombes de Paris, arrest del periodista Nakens per haver hostatjat Morral, etc. Vegeu al respecte AN-Pierrefitte: F//12725, que conté un dossier amb aquestes i totes les informacions que anirem esmentant.

598 Informe del 16-6-1906. Text original a la nota 4.

nou una nota detallada sobre la gènesi de l'atemptat de Madrid, que Bonnacarrère es resisteix a enviar, adreçant-lo a l'ambaixador Cambon -que també el telegrafia demanant-li l'informe- per a què li transmeti les informacions oralment⁵⁹⁹. Bonnacarrère l'acompanya d'una carta en què li diu a l'ambaixador:

*"Em permetré, de totes maneres, de fer notar a V. E. que alguns passatges d'aquest informe són una mica vius respecte del govern espanyol, i que, per tant, em semblaria inoportú de lliurar-ne una còpia al Sr. Moret tal i com aquest alt personatge ha pretès que vós teníeu la intenció de fer. Com a molt hi hauria la possibilitat, en la meua opinió, de donar-li lectura dels paràgrafs que són susceptibles d'interessar-lo"*⁶⁰⁰.

L'atenció que rep Bonnacarrère concorda amb la intenció del Ministeri de la Governació d'accelerar la reforma policial emmirallant-se en l'organització i funcionament de la policia francesa⁶⁰¹. De fet, els decrets de reforma policial de 1906 dividiran la secció d'investigació de Madrid en *brigadas*⁶⁰², com a França, i la mateixa escala bàsica d'agents, inspectors i comissaris.

La confiança que li tenen fa que pugui consultar les fitxes de la policia de Barcelona (9-1-1907); que s'entrevisti diverses vegades amb el president de l'Audiència de Barcelona - « *de qui no podria lloar en excés la seva benevolència cap a mi* »⁶⁰³- pel tema dels revolucionaris espanyols residint a París i pel cas Rull (13-5-1908); que s'entrevisti també amb el Duc de Bivona, ex-governador civil de Barcelona, que volia saber el seu parer sobre els atemptats i a qui dóna a conèixer el seu estudi de març de 1908 (2-7-1908); d'aquest darrer informe, n'enviarà una còpia -aquest cop, sí- a Moret, ara ex-cap de govern i president de la comissió de la reforma de la Policia a Espanya, amb el vist-i-plau del Director de la Seguretat de França, transmetent alhora les confidències del seu agent Blunard al Govern Civil (20-3-1908)⁶⁰⁴.

La desesperació davant del que ell considera errors policials, però, fa dubtar el Comissari especial de fins a quin punt intervenir. Zel professional -i també orgull personal- *versus* prudència

599 Cartes del 26 i 29-6-1906. AN-Pierrefitte: F7/12725.

600 Carta del 7-7-1906 a Cambon, que acompanya la còpia de l'informe. Curiosament, no es troba dins dels fons de l'ambaixada de Madrid, a Nantes, sinó en els papers privats d'en Cambon, que un dia van passar a l'arxiu del MAEF: ADP: 43PAAP/43.

601 CALLEJA (1998, p.376) explica que es va sol·licitar a l'ambaixador francès informació detallada de la secció policial francesa encarregada de la prevenció dels atemptats amb explosius i de la vigilància dels anarquistes.

602 TURRADO VIDAL, Martín, *La policia en la historia contemporánea de España (1766-1986)*. Madrid. Ministerio de Justicia e Interior, 1995, pp. 162

603 "*dont je ne saurais trop louer la bienveillance à mon égard*".

604 Vegeu els diferents sots-dossiers de AN-Pierrefitte: F7/12725.

diplomàtica i circumspècció.

Bonnecarrère exposa en la seva correspondència al seu cap de París els errors concrets de la policia espanyola. Es queixa de *“la manera lamentable amb què el servei de vigilància preventiva és entès a Espanya”*, que considera mal fonamentat: la policia va ser incapaç d'aclarir el passat dels viatgers que els propietaris i llogaters de la Calle Mayor van acollir per veure el trajecte reial; no segueix els sospitosos; es limita a fer registres domiciliaris puntuals després d'una detenció o denúncia; desanima els confidents;

*« Un dels meus agents secrets que m'ha fet serveis destacats m'anunciava, abans d'ahir, l'organització d'un nou comitè compost de sis camarades i creat amb aquest objectiu [atemptar]. Per desfer aquest pla, era important fer entrar algú dins el complot, però es troben sovint gent decidida o apte per a tal tasca? Aquest agent ho hauria fet en una altra ocasió; ara està disgustat. Els governadors, els ministres, Moret mateix, li han promès diverses vegades una amnistia per deserció, tanmateix ben guanyada, que encara espera. Les autoritats espanyoles desanimarien les millors voluntats! La conspiració seguirà, doncs, el seu curs. »*⁶⁰⁵

Però no és únicament un problema de mètode. També ho és de la qualitat humana del personal policial:

"La venalitat, la ignorància i la ineptitud dels agents els fan inapropiats per a qualsevol tasca seriosa"

I de la direcció política de la mateixa:

“D'altra banda, la incúria i la inestabilitat dels caps d'administració fa que hom no gosi confiar-los, fins i tot sota secret, els dossiers que posseïm”.⁶⁰⁶

A això s'hi suma la manca d'independència dels jutges i d'autonomia de la investigació judicial:

“(...) l'única entitat amb poder per incriminar algú és el govern, el qual, a Espanya, és servilment obeït per la magistratura.”

605 Informe de conjunt sobre l'atemptat de la Calle Mayor ja esmentat del 22 de juny.

606 Aquest text i l'anterior són de la carta del 27-1-1907, AN-Pierrefitte: F7/12725.

Recorda que durant la seva estada a Madrid va veure personalment el Fiscal i el Jutge d'Instrucció anar a prendre les prescripcions del Ministre de l'Interior en vistes del procés que s'havia d'obrir⁶⁰⁷. Aquesta intromissió governamental en les recerques judicials fa que Bonnacarrère consideri viciat algun dels processos judicials. En el cas de l'atemptat de Madrid⁶⁰⁸, Bonnacarrère estava segur que, tot i que les proves apuntaven no sols a la participació de Ferrer, si no també d'elements republicans com Estévanez i Lerroux, el govern no tenia interès que el procés esquitxés aquests darrers. El 4 de juliol afirmava al seu superior que el govern liberal, que s'aguantava pels suports de l'esquerra i que temia una campanya internacional que ja s'anunciava, no buscava esclarir les responsabilitats de l'atemptat, i el dia 13 deia que « *l'opinió a Madrid és més aviat que no hi ha motius per perllongar la detenció de Ferrer. Els motius polítics són com sempre els més potents i se sap que els liberals al govern necessiten els republicans per governar* ».

El 25 d'agost, un cop acabada la instrucció judicial i davant les seves conclusions, Bonnacarrère diu:

*“(…) podeu tenir per segur que el govern espanyol s'ha limitat (tal i com havia previst en el meu informe n°213 de 16 de juny de 1906) a buscar les responsabilitats immediates en el crim de la Calle Mayor. Malgrat els càrrecs que pesaven sobre certs militants del partit republicà i sobre diversos oficials, el Govern espanyol ha jutjat més prudent deixar aquest costat de l'afer inexplorat.”*⁶⁰⁹

El neguit de Bonnacarrère davant de la proliferació de bombes a Barcelona s'accentua aquell gener de 1907 davant les informacions que se li acumulen i la desorientació de la policia espanyola:

"No obstant, el que he callat durant uns quants dies esdevé un pes feixuc per a la meva consciència i em pregunto si no és el meu deure d'aportar el meu ajut, per feble que sigui,

607 Carta del 11-1-1907 desmentint un article de La Dépêche de Toulouse en què, seguint el discurs de Lerroux al Grand Orient de France, acusa les congregacions de perseguir Ferrer i fer-lo implicar en procés atemptat Madrid. Bonnacarrère acaba afirmant: *"D'altra banda, els procediments contra Ferrer han estat ordenats per Romanones, que d'Interior passà a Justícia i d'aquí altre cop a Interior; i que és el més gran adversari dels jesuïtes d'Espanya, que ha redactat el projecte d'associacions que li ha valgut contra ell tant d'alçament de creus"*. (AN-Pierrefitte: F7/12725- Atentat contre le Roi d'Espagne à l'occasion de son mariage (31 Mai 1906)).

608 Bonnacarrère està segur de la implicació de Ferrer, convicció que li reforça l'entrevista davant del Cònsol General d'una francesa, *"Mlle. J., ex-collaboratrice de Ferrer; licencié en sciences naturelles, connue pour ses idées exaltées et dont, par suite, le jugement ne saurait être sujet à caution* : « Je crois Ferrer capable de tout, même d'un crime, et je suis persuadé qu'il a coopéré à celui de la rue Mayor ». Aquesta senyoreta J. no pot ser altra que Clémence Jacquinet, coneguda de Ferrer des de la seva etapa parisenca i que es va fer càrrec de la direcció de la *Escuela Moderna* en el seu primer curs escolar 1901-1902, càrrec del qual va dimitir l'any següent. Anarquista convençuda, va discrepar pedagògicament i filosòfica amb Ferrer (vegeu AVILÉS, p.95 i ss., que també fa una bona anàlisi de l'atemptat, pp.167 i ss.). Carta del 5-1-1907 (AN-Pierrefitte: F7/12725).

609 Informe contingut dins AN-Pierrefitte: F7/12725.

als esforços demostrats aquests dies per les autoritats per sortir d'aquesta situació terrorífica"⁶¹⁰

En aquest moment, el Director de la Seguretat General francesa, el recentment nomenat Célestin Hennion, home de confiança de Clemenceau amb el suport del qual modernitzarà la policia francesa, creant la policia judicial i les brigades mòbils, crida a París el comissari especial:

"He tingut coneixement del vostre raport confidencial n°36 H del 28 de gener. Desitjo entrevistar-me personalment amb vós sobre aquest afer, com d'altra banda sobre el conjunt del vostre servei. Us prego en conseqüència de venir a París tan aviat com us sigui possible. Us envio a aquest efecte els permisos de tren adjunts".⁶¹¹

Desconeixem, però, el contingut d'aquesta entrevista i les instruccions que va rebre.

L'autoria dels atemptats, segons Bonnacarrère

La proliferació de bombes al llarg d'aquell 1907 i inicis de 1908 va portar Bonnacarrère a elaborar un llarg informe sobre les seves causes, de trenta-una pàgines, per al seu cap, el Director de la Seguretat (*Étude*, 20-3-1908⁶¹²). Bonnacarrère hi descarta que fossin obra d'un sol individu, per la incapacitat de concebre tots els atemptats, de calcular tots els llocs i de procurar-se sol tant material. Creu que són obra d'un grup, que per ell havia de ser forçosament anarquista. Un grup que va començar atemptant a les Rambles,

*"passeig aristocràtic i comercial, fins que el Govern civil decidí situar a cada casa no proveïda de conserge un guàrdia de la pau en uniforme*⁶¹³. *Llavors els terroristes canviaren les Rambles pels carrers veïns, cosa que d'altra banda tendeix a demostrar que la fàbrica d'aquests enginys no està gaire llunyana d'aquest passeig"*. Els carrers populosos de la ciutat vella serien els que millor els anirien. *"Aquesta opinió la confirma el fet que, a mida que*

610 "Jo he ja indicat al cap de seguretat la direcció a donar a les seves recerques, però en termes vagues: "Per què no busqueu de la banda d'en Solà?". Ell ha fet fer un registre a casa d'aquest, però res no ha donat. I és tot! Jo crec que si es digués a l'autoritat judicial o administrativa, sense donar noms i explicant-ne solament els fets: "feu vigilar i seguir aquests quatre individus" la policia sortiria de la seva apatia habitual i estic segur que obtindríem resultats importants". Per aquest fragment i l'anterior, vegeu la carta del 28-1-1907 (AN-Pierrefitte: F7/12725).

611 Carta de Director a Bonnacarrère del 31-1-1907.

612 AN-Pierrefitte: F7/12725.

613 La porteria va esdevenir obligatòria el febrer de 1908. El decret obligava els porters a informar la comissaria o l'alcaldia de qualsevol activitat delictiva d'un inquilí de la qual en tinguessin coneixement o sospita fonamentada. També els qualificava com agents de l'autoritat.

l'autoritat ha anat estrenyent la xarxa de vigilància posant un agent en uniforme a cada carrer de ciutat vella, les bombes han pres la direcció de l'eixample (barris nous); quan aquests s'han proveït igualment de guàrdies civils, es regiren cap els mercats".

La teoria de Bonnacarrère sobre la circumstancialitat dels atemptats la veurà confirmada posteriorment, l'estiu de 1909, amb les bombes del Cafè *Circo español*, ampli lloc públic del Paral·lel freqüentat per la classe obrera. Després de recordar el diagrama que establia en el seu estudi de març de 1908, en què afirmava que eren els canvis en la vigilància els que havien fet moure els indrets i barris on s'atemptava, afirmaria:

«És el que ha passat: després dels mercats, [han vingut] els espectacles i els cafès més freqüentats. És cert que són bombes més petites per evitar la vigilància organitzada (4000 agents a Barcelona) a la qual els autors temen o almenys fa ser més prudents. És ben tímidament que aquests enginys són dipositats en racons apartats d'aquests llocs tant freqüentats.

L'absència de públic en indrets d'oci mostra el temor justificat que els ciutadans senten.»⁶¹⁴

Que les víctimes siguin del poble és secundari per als autors, diu Bonnacarrère. Els anarquistes cerquen establir el desordre, afirma, i odien l'obrer que treballa al servei del burgès tant com aquest darrer. El menyspreu per la vida d'aquests atemptats, el Comissari francès l'atribueix al malthusianisme de bona part de l'anarquisme⁶¹⁵.

El policia francès rebutja de pla la hipòtesi de l'autoria policial o reaccionària. En el seu *Étude* diu:

"S'han dit innumbrables versions tocant els autors suposats del atemptats: que si eren els jesuïtes, el govern, la policia, els rics, els estrangers; com si la veritable i única explicació no fos pas la més natural. Els anarquistes es reclamen de la propaganda pel fet i hem de buscar els autors entre les entitats inofensives, intel·ligents i amb interessos potents en el

614 AN-Pierrefitte: F7/13066. Carta del 6-7-1909 des de *Cerbère (Gare de)* a París (Dir. Seguretat).

615 Recordem que l'atemptat de Madrid contra el rei i la reina va provocar vint-i-cinc morts i un centenar de ferits.

Sobre el suposat malthusianisme de les bombes, crida l'atenció el següent paràgraf: "*Dilluns passat vaig entrevistar-me amb el Duc de Bivona, Gran d'Espanya, amic personal del rei i ex-governador civil de Barcelona, que va voler saber el meu parer sobre els atemptats. (...) Ell m'ha comunicat d'altra banda alguns detalls inèdits sobre el del Pla de la Boqueria, confirmant que els autors dels atemptats són malthusians: hom trobà dins la formidable marmita que va servir per perpetrar l'acció dos preservatius intactes; de la mateixa manera hom n'ha descobert igualment dins dos altres enginys no explotats. Morral passa, d'altra banda, per ser l'autor de l'atemptat del Pla de la Boqueria, i se sap que era un dels caps del neo-malthusianisme".* (carta de Bonnacarrère del 2-7-1908). En aquest cas, però, ens permetem pecar d'incredulitat i dubtar, sigui de la paraula del Duc, sigui de l'autenticitat anarquista de d'una troballa que fa pudor de socarrim.

manteniment de l'statu quo de la societat actual! (...) Sé que s'han brandat els arguments dels diaris anarquistes rebutjant els atemptats, i per tant dient que serien obra d'algú que pretén perjudicar-los. Aquests arguments no s'aguanten. Si els diaris subversius protesten dels crims anarquistes és de manera interessada, per desorientar l'opinió. Els mateixos militants reivindiquen d'amagat l'obra acomplerta, i un dels meus agents em repetí recentment la resposta d'un d'ells a qui demanà si eren els anarquistes que els cometien: "qui vols tu que sigui! El nostre interès, has d'entendre-ho, és de fer creure que no són pas els companys, sinó al contrari, el govern, la policia, els Jesuïtes". Aquesta és, d'altra banda, la manera utilitzada pels anarquistes: no són els mateixos que ara tronen contra els que col·loquen bombes i que quan l'atemptat de Madrid fingien no conèixer l'assassí, els que ara, un cop passada la tempesta, editen postals representant Morral?".

Malgrat la feblesa d'algun dels seus raonaments, i la precaució amb què cal prendre sempre les informacions dels confidents (interessats a dir allò que les orelles que els pagaven volien sentir), Bonnacarrère assenyalava encertadament la postura ambivalent d'un anarquisme que no refusava el principi de la violència i que, tot i que podia considerar inoportuns, ineficaços o equivocats alguns dels atemptats, evitava condemnar-ne els autors, considerant-los, en última instància, actes desesperats d'una víctima maltractada per la societat⁶¹⁶.

Però la seva imputació dels atemptats quasi exclusivament a l'anarquisme costa ja una mica de sostenir en aquests anys de ràpida evolució política del moviment llibertari i de crispació política de tot signe a Catalunya. Bonnacarrère manté immutable al llarg dels anys la seva interpretació sobre l'origen de les bombes barcelonines, sense vincular-les a la tensió política i als esclats de violència partidista, a les topades entre solidaristes i antisolidaristes o a la tensa relació entre catalanistes, d'una banda, i militars i govern de Madrid, de l'altra. Cosa que sí que fa l'inspector anglès Charles Arrow, que per encàrrec de les institucions locals (ajuntament i Diputació) organitzà l'estiu de 1907 una Oficina d'Investigació Criminal en oberta competència amb la policia governativa. Malgrat el seu fracàs pràctic, les investigacions d'Arrow van apuntar, en algun cas, a membres de l'alta societat

616 Vegeu la nota 137 del capítol anterior, sobre reaccions dins dels grups anarquistes espanyol i francès de Marsella uns anys abans. És significatiu també l'incident que reproduïx Bonnacarrère, basant-se en la informació d'un confident seu, el 14-6-1906, després de l'atemptat contra el rei de Madrid: un full adreçat a l'opinió pública imprimit a la seu del Centre d'Estudis Socials, "tendeix a fer creure que si Morral era anarquista i va cometre l'atemptat, no se'n poden fer responsables a tots els camarades. La discussió que ha provocat, entre anarquistes, l'elaboració d'aquest escrit ha estat de les més violentes. Mentre Castellote, Herreros, Basons, oradors de mítings, n'aconsellaven la impressió, indicant que calia intentar guanyar-se de nou l'opinió i protegir-se de processaments posteriors, els exaltats, com Dayna i Cendra, s'han indignat, han apel·lat al record d'en Morral, i ha faltat poc que no arriben a les mans, als Estudis Socials, carrer Avellana, 2". (AN-Pierrefitte: F7/12725)

i a agents dels governs Moret i Romanones, interessats a desacreditar el regionalisme català⁶¹⁷.

Una qüestió de mètode: la necessària reforma policial

Paral·lelament a les crítiques que fa de la policia espanyola, Bonnacarrère està atent als efectes de les diferents reformes que viu aquest cos. En el seu estudi de març de 1908 escriu:

“Si bé és cert que la policia espanyola i especialment la de Barcelona, ha fet avenços sorprenents des de fa un any, no ha arribat encara a l'alçada de les d'altres països europeus o d'Amèrica.”

Els “avenços sorprenents” fan referència als canvis impulsats pel nou governador civil Àngel Ossorio y Gallardo des del seu nomenament el gener de 1907 amb el suport del govern conservador i el ministre La Cierva. De fet, la reforma de la policia barcelonina s'havia iniciat el 1905 amb el Reial Decret de maig i continuat amb el de 22 de març de 1906, però s'havia encallat per la Llei de Jurisdiccions i la nova intromissió militar. Ara les noves autoritats conservadores havien desencallat les reformes pendents, amb les seves lleis de febrer i d'abril de 1908 - que va establir les Juntes Superiors de Policia amb un cap de policia únic -. A Barcelona, Ossorio va depurar el personal, va acabar amb la pràctica de la tortura i la corrupció.

El conjunt de canvis incloïen la reglamentació del Cos de Vigilància amb diverses especialitzacions (integrant la suprimida policia judicial); la millora de la situació laboral de la policia governativa, amb sous més alts i amb la consolidació dels llocs de treball gràcies a l'establiment d'una carrera professional, cosa que implicava que s'acabava amb la renovació del personal a cada canvi de governador civil; també s'havia instituït un registre central de sospitosos i creat una Escola de Policia, amb accés al cos per oposició i expulsió dels que no superaven les proves. A més, s'havia augmentat progressivament el nombre d'agents (compensant el desequilibri existent entre Barcelona i Madrid, amb deu vegades més agents, tot i ser tres vegades menys extensa i amb una conflictivitat social molt menor)⁶¹⁸.

617 JENSEN, Richard Bach, *The Battle against Anarchist Terrorism: An International History, 1878–1934*. Cambridge / New York, Cambridge University Press. 2014. Pàg. 323-324.

618 Vegeu: RISQUES, Manel, *L'Estat a Barcelona. Ordre públic i governadors civils*. Barcelona, Base. 2012. Pp. 120-138; també TURRADO VIDAL (1995, pp.161-172); i GONZALEZ CALLEJA (1998, pp. 390-413) i "La Catalunya ingovernable. El forcejeo por el control del orden público en Barcelona en los prolegómenos de la "Semana Trágica", *Bulletin d'Histoire Contemporaine de l'Espagne*, 47, 2012, pp.43-64.

Tot això era resposta a les queixes que els diferents governadors que passaven pel càrrec anaven reiterant, però també a la pressió de les autoritats locals, dels partits solidaristes i de les corporacions catalanes, que prenia la forma d'amenaça de constituir la seva pròpia força de policia. Una amenaça que havia portat al govern a acceptar a finals de 1905 que els membres del somaten passessin a ser "agents de l'autoritat" i una mena de policia auxiliar. Amenaça que es materialitzà al constituir-se amb les institucions locals (ajuntament i Diputació) una Junta de Defensa al marge del governador civil que, l'estiu de 1907, organitzà l'Oficina d'Investigació Criminal dirigida per l'inspector d'Scotland Yard Charles Arrow, que ja hem esmentat, en oberta competència amb la policia governativa.

La iniciativa de l'OIC estava viciada en el seu origen, i acabà en fracàs. Bonnacarrère pràcticament no en parla i, de fet, la seva és també parcialment una iniciativa d'investigació de les bombes paral·lela a l'oficial, si bé en termes de col·laboració i no de competència. En tot cas, el gener de 1908, després de la campanya lerrouxista en contra, exposa que "*quant a Mister Arrow, està a punt de dimitir. S'adona que és difícil actuar en aquest país quan hom té l'opinió pública en contra*"⁶¹⁹.

En tot cas, "*no ha arribat encara a l'alçada de les d'altres països europeus o d'Amèrica*", havia dit Bonnacarrère. Què li mancava a la policia espanyola, -a la de Barcelona almenys-, segons el comissari francès?

*"Li manca, des del meu punt de vista, sobretot mètode. Li manca també l'activitat, en general. Però la veritat és que no s'improvisa una policia, amb tots els seus elements, en alguns mesos. El primer punt era moralitzar-la, i ha estat, crec, allò al què s'han dedicat principalment els seus caps*⁶²⁰. *En segon lloc cal excitar les seves qualitats intel·lectuals. (...) La lògica ha de ser i serà la qualitat mestre del bon policia del futur. I a Barcelona hom ha cercat sense prendre's la molèstia de raonar les seves recerques. S'ha confiat en l'atzar. (...) Em sembla tanmateix que amb una mica més de mètode, la policia espanyola, ara jove, regenerada, hauria hagut d'obtenir millors resultats."*

Però en concret, què calia que fes?. La resposta de Bonnacarrère era:

619 Carta del 5-1-1908 (AN-Pierrefitte: F7/12725)

620 TURRADO (1995, p.163) explica que l'obligació de remetre en el termini d'un mes el certificat d'estar lliure d'antecedents penals durant la reforma de l'escalafó va significar que molts es donessin voluntàriament de baixa i d'altres fossin apartats del cos per aquesta raó.

"D'entrada, hauria hagut de fer-se amb bons informadors. Crec saber que els que fa servir són insuficients, en nombre o en qualitat.(...) D'altra banda jo hauria fet desaparèixer tots aquests guàrdies civils estacionats a cada cantonada de carrer. Lluny de servir per arrestar els malfactors, són per a ells un ajut per trobar el lloc més favorable on cometre el crim. No ha dit algú que el millor mitjà de fer policia és fer veure que no se'n fa? És ben bé el cas, aquí (...); la policia de paísà, substituint la d'uniforme, no badaria pas, i estic convençut que seria més afortunada que no pas aquesta.

*Finalment, em sembla que la millor manera de saber què passa entre els anarquistes és deixar-los màniga ampla en els seus cercles, sobretot quan hom hi té indicadors. Caldria, doncs, deixar funcionar el Centro de Estudios Sociales i els altres centres freqüentats pels camarades".*⁶²¹

El 27 de febrer de 1908 es va aprovar la important llei que modificava l'estatus personal i professional de tot el cos de policia. Paral·lelament, el ministre de l'Interior es decidia a impulsar-ne la formació enviant un grup d'agents a la Prefectura de policia de París per a què fos «*iniciat en els diversos mitjans d'investigació i d'observació posats en pràctica per la Policia parisenca*»⁶²². Però aviat Bonnacarrère deixaria de seguir tant de prop l'evolució de la policia barcelonina.

La supressió del post de Comissari especial de Barcelona

El 6 d'agost de 1908 el Ministre de l'Interior francès signa un decret pel qual Bonnacarrère, "*commissaire spécial de police, en mission*", és nomenat "*commissaire spécial de police sur les chemins de fer du midi, à Cerbère*", passant a dependre del Prefecte dels Pirineus Orientals. I no és rellevat per ningú més: el post de comissari especial destacat a Espanya, amb despatx al consolat francès de Barcelona, desapareix.

Bonnacarrère se n'assabenta a París mateix, on s'ha desplaçat dirigint el servei de protecció del president espanyol, Maura, de viatge a París⁶²³.

La supressió d'aquest comissariat especial s'havia començat a plantejar el maig de 1907. El cònsul de Barcelona, Bellissen-Bénac, s'hi havia oposat ja aleshores, amb el suport de l'ambaixador Jules

621 *Étude. Les attentats de Barcelone. Leurs causes*, del 20-3-1908, ja esmentat. Nota 5 per als mots en francès.

622 AGA: Embajada en París, 54-05876, leg.716. Carta del 1-2-1908 de resposta del prefecte a l'ambaxiador espanyol sobre la petició del ministre de l'interior espanyol.

623 Cartes del ministre al prefecte dels P.O. de 8-8-1908 i de Bonnacarrère al prefecte de 24-8-1908, als ADeptPO-4M26 Bonnacarrère.

Cambon i del Ministre d'Afers estrangers. Ara expresava el seu disgust per la decisió presa argumentant que res de la situació de Barcelona era aleshores diferent -millor- que quinze anys abans, quan s'havia pres la decisió de crear-lo. Al contrari, *"les raons invocades en aquella època lluny d'haver perdut llur força són avui de notorietat general"*. Els arguments del ministeri de l'interior d'un estalvi econòmic forçós -que ell considerava "mediocre"- i de la manca d'informes d'interès dels darrers mesos no eren raó suficient⁶²⁴.

Efectivament, una carta del 14 d'agost del ministre de l'Interior francès al seu homònim d'Exteriors explica que *"serioses raons pressupostàries m'han forçat a suprimir el lloc de comissari especial en missió que Bonnacarrère ocupava a Barcelona"*. A més, *"després del 29 de maig de 1907, data en la qual vaig consentir, a instància vostra, de mantenir aquest funcionari al seu lloc, no m'ha adreçat cap comunicació oferint el mínim interès per a la Seguretat General"*, malgrat que el seu cost anual pujava a 9300 francs entre sou, complement per residència i despeses diverses. La nova retallada del pressupost de policia especial aprovada pel parlament el 1908 no li permetia de mantenir aquesta despesa.

La carta de protesta del cònsol al MAE francès ens és de gran utilitat per entendre en què consistia exactament aquest lloc de treball. Enlloc més no hem trobat el llistat de tasques que havia anat realitzant el comissari especial. Unes tasques que ara quedaran sense cobrir o ho seran amb greus inconvenients, segons el cònsol. Per ell, Barcelona és un punt de trobada d'anarquistes cosmopolites, amb una concentració de població flotant molt important; és un nus de comunicacions ferroviàries i un port amb rutes internacionals a les quals aviat se n'hi afegiran de noves. Una ciutat on hi troben refugi estafadors i malfactors, trobant-se a les portes de la frontera i que els anys 1907 i 1908 havien vist un increment dels atemptats anarquistes amb bomba. Si no li falla la memòria -diu-, l'any 1907 va patir 17 bombes, i l'actual gairebé ja havia assolit aquesta xifra. Justament per això darrer, els esdeveniments interessants des del punt de vista policial no han mancat aquests darrers mesos.

Les funcions que acomplia el comissari especial davant del consolat general de Barcelona eren les següents: rebia totes les persones sense ofici ni benefici, rodamons i desertors que es presentaven al consolat i que eren comparats amb els llistats descriptius que enviava la Seguretat General, fent-ne un registre. Conservava un registre de francesos sospitosos útil per a la *Sûreté*. Feia gestions davant

624 Carta a l'ambaixador Révoil del 25 de setembre de 1908, adjuntant còpia de la llarga carta del 16 de setembre enviada al ministre d'affers estrangers, S. Pichon, dins ADN: Mad-C-36. Seguim aquest document per a la resta de l'apartat.

la policia local, per delegació del consolat, per aconseguir la detenció francesos perseguits per la policia o pels tribunals francesos. Assistia, a petició de la policia espanyola, als interrogatoris que feia a subjectes francesos detinguts, fent d'intèrpret si calia. S'encarregava d'anar a les presons per interrogar els francesos que s'havien adreçat al consolat lamentant una detenció arbitrària i feia les gestions necessàries per aconseguir llur alliberament. Investigava a requeriment de famílies franceses, de prefectes o de tribunals francesos. En cas d'assassinat o suïcidi d'un francès s'encarregava de les constatacions legals. Oferia un servei, amb les seves averiguacions, a les obres d'assistència i de beneficència de la colònia francesa. Feia d'ajudant del cònsol entre obrers francesos i patrons en cas de vaga.

El cònsol no estava en contra del trasllat de Bonnacarrère, donat que ell havia demanat acostar-se a un centre francès i que era bo per a un agent d'aquesta mena no conservar gaire una destinació on ja s'havia cremat. Però les seves funcions no es podien cobrir amb el personal del consolat, que no tenia ni l'experiència ni l'autoritat d'un Comissari de Policia per a moltes d'elles. A més, algunes comprometrien el consolat, com per exemple el fet de conservar els confidents de Bonnacarrère, gent ben poc recomanable que esdevindrien directament agents del consolat de França, amb dret d'entrar-ne i sortir-ne.

D'altra banda, trobava injust dubtar de l'interès dels informes del comissari Bonnacarrère, de la vàlua dels quals n'era testimoni. I afirmava que si no ho eren per a la Seguretat General, sí que ho havien estat per a les autoritats locals, que havien buscat molt sovint les seves indicacions. El darrer any, a més, la feina del comissari havia permès la descoberta, captura i extradició de diversos francesos acusats de delictes.

Les protestes del cònsol foren inútils, aquest cop: el lloc de comissari especial en missió a Espanya desaparegué l'agost de 1908. Almenys formalment, perquè el Ministre de l'Interior adjudicà al nou comissari especial de Cerbère - Jules Bonnacarrère - noves funcions: les de conservar la seva xarxa de confidents a Barcelona i d'executar-hi encàrrecs policials i judicials fent-hi dos desplaçaments mensuals.

Aquesta fórmula no va satisfer el cònsol, que considerava que un comissari ambulant perdria dos dies de viatge cada cop⁶²⁵, eixugaria el pretès estalvi econòmic i li impediria la rapidesa d'acció que necessita la persecució del crim i la coordinació amb les autoritats locals. A més, actuaria sense

625 Com es pot comprovar a ADPO: 4M412, els seus desplaçaments quinzenals a Barcelona l'absentaren de Cerbère 3 o 4 dies cada vegada.

coordinar-se amb el consolat, podent actuar de manera divergent. Ell hauria preferit, en tot cas, que se li donessin els recursos necessaris per organitzar el servei sota la seva pròpia responsabilitat. Sense que li fessin cas, ni tan sols quan un mes i mig més tard hi insistí suggerint la solució de nomenar un agent amb un grau inferior per aconseguir l'estalvi⁶²⁶.

Preocupació pels vincles entre Solidaritat Obrera i la CGT francesa

En els seus desplaçaments quinzenals a Barcelona Bonnacarrère executava recerques i gestions judicials i policials sobre delinqüents francesos a Espanya o sobre delinqüents espanyols a França, però també seguia recollint informació del revolucionarisme català. A la seva tornada a Cervera redactava informes per a la Direcció de la Seguretat parisenca, amb còpia al Prefecte dels P.O., ajudant-se del seu arxiu barceloní, que s'havia endut amb ell al ser traslladat⁶²⁷.

Aquest comissari especial, doncs, segueix sent, de Cervera estant, un agent d'informació política destacat, amb un encàrrec específic de Célestin Hennion, el Director de la Seguretat: *“estudiar sobre el terreny les relacions que poden existir entre els anarquistes d'Espanya, i en especial els de Catalunya, i la Confederació General del Treball de París”*⁶²⁸. Recordem que la CGT era considerada per Georges Clemenceau, ministre de l'Interior i ara també president del Consell de Ministres, com una adversària temible des dels fets del 1er de maig de 1906.

Aquesta missió fa que Bonnacarrère intenti entendre i explicar l'evolució de l'anarquisme català, i reflecteixi la seva reorientació cap a les societats obreres i el societarisme, i en concret davant la nova Solidaritat Obrera, constituïda com a federació local barcelonina l'agost de 1907 i com a confederació regional catalana el setembre de 1908. En un informe amb data 1-10-1908, Bonnacarrère considera que després de l'evolució de l'anarquisme cap a l'extrema esquerra republicana representada per Lerroux, l'exili del qual a França va reforçar l'apropament de les dues orientacions polítiques, fa un temps ja que alguns dels anarquistes espanyols més importants *“han estudiat una organització de les tropes proletàries en vistes d'una revolució, no solament política, sino econòmica i social, a Espanya.”* Al capdavant d'aquesta idea hi troba Ferrer, vinculat amb la política a través de Lerroux, i Anselmo Lorenzo, Vallina i Tarrida del Màrmol, el qual havia visitat

626 Carta del 4-11-1908 a l'ambaixador (ADN: Madrid-C-36).

627 S'hi refereix explícitament en la carta del 6-1-1909 (ADPO: 4M417).

628 ADPO: 4M412, 1-10-1908. Per a tot aquest apartat, vegeu els fons dels ADPO: 4M412 i 4M 417, i dels AN-Pierrefitte: F7/13066.

Barcelona l'abril anterior⁶²⁹.

El comissari recorda que Ferrer ja havia fundat, el 1901, “*La Huelga General*”, un diari amb un títol “*que era tot un programa polític*”. El fracàs del seu apostolat hauria reorientat Ferrer, segons “*una de les personalitats prou importants d'Espanya*” amb qui havia parlat, cap a l'atemptat polític, amb la seva contribució a l'atemptat de Madrid i, fins i tot, al de Rohan; però Ferrer i d'altres, com Malato i Lorenzo, “*potser es van adonar de la inutilitat d'aquests atemptats o de la seva dificultat*” i “*han tornat a la idea primera de Ferrer*”: *la vaga general, l'acció directa, la Internacional obrera, la Confederació General del treball.*”

Bonnecarrère considera com a punt d'inflexió d'aquesta reorientació anarquista les reunions de l'estiu de 1908 als Banys d'Arles (*Amélie-les-Bains*), on estiuejava Ferrer i Guàrdia, de les quals la *Sûreté* n'havia fet el seguiment:

”Tinc, avui, el convenciment que la reunió, ara ja cèlebre dins els Annals anarquistes, d'Amélie-les-Bains, ha posat els fonaments d'aquesta nova orientació. Aquest convenciment el trec de diversos fets concomitants: la intrusió de Lorenzo i Malato dins del gran òrgan anarquista espanyol “Tierra y Libertad”; el nou alè d'aquesta fulla, la situació d'ofec de la qual era coneguda de tots; la creació de la “Solidaridad Obrera” que, d'altra banda, havia precedit la reunió d'Amélie; les visites de Ferrer a aquest centre revolucionari obrer; la participació anarquista en la vaga actual dels carreters; la creació de “Tierra Libre”; finalment, per una carta interceptada a Correus”⁶³⁰.

Bonnecarrère precisa que després de la reunió dels Banys d'Arles, A. Lorenzo, “*universalment apreciat entre els nombrosos grups anarquistes espanyols*”, ha pres la direcció política de *Tierra y Libertad*, i que d'aquest moment data també la situació més pròspera d'aquest diari, que abans apareixia intermitentment.

Avui es considera que Ferrer i Guàrdia es va aproximar a Solidaritat Obrera, -donant-li suport econòmic -, per a influir-hi ideològicament en un sentit de radicalització i per repenjar el seu

629 Carta de Bonnecarrère a la *Sûreté* del 23-4-1908, que remarca que la visita de Tarrida a Barcelona havia estat precedida de la de Jaume Brossa, gendre de Ferrer. La relació d'ambdós amb aquest darrer el feren témer la gestació d'un nou atemptat, “*tant terrible com el de la calle Mayor de Madrid*”. I recorda els articles de Tarrida dins *La Huelga General* de Ferrer on explicava com fabricar bombes. (AN-Pierrefitte, F7/13066).

630 Text original al nº 6 de l'apèndix. Sobre el seguiment policial de l'estiueig als Banys d'Arles, vegeu el dossier *Panthéon* de Ferrer (AN-Pierrefitte: F7-15955/2).

revolucionarisme teòric en una base social real⁶³¹. Però Bonnacarrère li atribueix, en aquell temps, un rol més important, fent cas d'alguna opinió local. Admet que la creació de Solidaritat Obrera havia precedit la reunió del Vallespir, però afirma que *“hom suposa aquí que és, en part, l'obra de Brossa, mandatari i gendre de Ferrer, del qual ja n'havia informat de les vingudes a Barcelona a finals de 1907 i principis de 1908”*. Diu que Brossa ha freqüentat aquest local i que Ferrer, *“conegut per seva prudència i el secretisme de la seva acció anarquista”*, hi fou vist la tarda del 24 del mes anterior.

París li pregunta sobre el contingut de *Tierra y Libertad* i Bonnacarrère respon explicant els canvis en la seva capçalera a partir del número de 30 de juliol de 1908 i, sobretot, de la nova orientació que veu explicitada en els articles de Tarrida i de Lorenzo. Assenyala també que cada número inclou una llarga crònica de les accions de la CGT. Tot plegat *“el reafirmen en la seva opinió d'una entesa internacional sobre la base d'empènyer els obrers al sindicalisme”* i sobre *“l'entesa latent, sinó oberta, entre la CGT i la Solidaritat Obrera”*⁶³². Diu que no pot establir categòricament l'entesa entre la CGT i la SO, però recorda que està vigent la suspensió de garanties constitucionals, que s'està estudiant al Congrés espanyol una llei antianarquista i, sobretot, que el Centre d'Estudis Socials ha estat tancat. Una mena de CGT o d'organització tractant amb la CGT francesa encara seria més durament reprimida.

En la qüestió clau dels vincles entre l'anarquisme català i la CGT, és interessant notar que, si bé la preocupació del director de la Seguretat sembla ser més aviat la influència del primer sobre la segona, Bonnacarrère considera inicialment que és la CGT qui influeix l'anarquisme català i que aquest segueix el dictat dels fòrums internacionals⁶³³. El setembre de 1908, en el seu primer informe, l'agent francès afirmava que:

“El moviment anarquista de Barcelona sembla ser, en aquest moment, en vies de transformació i els dirigents semblen rebre de París i de Londres totes les indicacions que tendrien a canviar aquest moviment en agitació sindical a l'estil de la nostre Confederació

631 Vegeu les obres esmentades de Cuadrat (1976), Termes (2011) i Gabriel (2012), entre d'altres.

632 Informes de l'1 i del 4 d'octubre de 1908 (ADpetPO-4M412).

633 A. Lorenzo atribueix el 1907 una influència de l'anarquisme català en l'orientació revolucionària presa per la CGT, destacant la vella i pròpia experiència sindical revolucionària espanyola des del temps de la FRTE; respecte SO, Comaposada -socialista- o Urales -anarquista- consideraren que Solidaritat havia nascut enmirallant-se en els principis de la CGT francesa, en el moment que es difonia el mot *sindicalisme*, creixent a França, enlloc de *societat o associació*. En general, hi ha acord en considerar que la influència de la CGT sobre el naixement de SO fou limitada i que aquesta respon sobretot a la tradició i antecedents corporatius propis (vegeu particularment X. CUADRAT (1976) i, sobretot, Pere GABRIEL ("Sindicalismo y huelga. Sindicalismo revolucionario francés e italiano. Su introducción en España", *Ayer*, n°4,1991).

General del treball. La correspondència creuada amb França i Anglaterra, els viatges freqüents a aquests dos països dels agitadors espanyols coneguts permeten de suposar que hi van a pouar la major part de llurs inspiracions.”⁶³⁴

Al llarg del mes d'octubre mantindrà aquesta visió, subratllant que “*a exemple de la CGT, la SO pren ara, tenint al capdavant anarquistes com Homedes i Herreros, la direcció de les vagues existents, com la dels carreters*”. El comissari fa referència, aquí, al paper de la CGT durant la vaga de Draveil - Villeneuve-Saint-Georges, que havia acabat amb la detenció dels seus principals líders (Pouget, Griffuelhes, Yvetot), sindicalistes revolucionaris, i que rebé la crítica del sector moderat. Respecte la vaga de carreters, es tracta del conflicte laboral que, segons Juan Cristóbal Marinello Bonnefoy, s'aparta de la tònica de baixos nivells de violència que caracteritzaren els d'aquells anys. El dia 20 de setembre, després de dies d'incidents entre els vaguistes i els esquiroles contractats pels amos i de tensió creixent, la Societat de Carreters va cedir la conducció del conflicte a Solidaritat Obrera tal i com exposava Bonnacarrère. No obstant, no recull que la solució negociada proposada per un tribunal mixte (on els obrers són representats pels membres de SO Tomàs Herreros i Josep Ginés) serà rebutjada pels carreters, que es declaren traïcionats pels seus dos representants⁶³⁵.

Respecte el congrés del 6 al 8 de setembre, que aprova la constitució de Solidaritat en Confederació Regional, es fa ressò dels aspectes lligats a la CGT de París i els seus punts de contacte amb SO. Així, reproduïx el punt 12 de l'ordre del dia (“*És necessari organitzar una CGT? A. Mitjans i forma d'organització. B. En cas de constitució, quines han de ser la seva orientació, la seva acció i la seva propaganda? C. Discussió dels estatuts*”); destaca que ha rebut adhesions de fora, entre elles la del Sindicat de Boters de Bordeus i en reproduïx la carta signada per Vicente Garcia. També assenyala que es van intercanviar telegrams de felicitacions recíproques entre la CGT francesa i la SO, i que alguns oradors elogiaren la CGT i proposaren la formació d'una federació internacional. Aprovada aquesta proposta, es van designar els anarquistes Josep Miquel i Clapés i Pere Bernadas per entendre's amb la CGT. De Bernadas en diu que havia estat membre del comitè d'acció dit “comitè dels set” i que havia estat processat per fabricació de bombes i absolt.

Posteriorment Bonnacarrère informa de la participació de Josep Miquel i Clapés al congrés de Marsella de la CGT, com a delegat de Solidaritat, i de la seva suposada intenció de viatjar a París amb l'objectiu d'ampliar les bases d'un acord entre la CGT i SO, i de la relació epistolar que hi tenen

634 L'informe del 17-9-1908, als ADPO: 4M417. Original en francès al nº 7 de l'apèndix.

635 Juan Cristóbal MARINELLO BONNEFOY, *Sindicalismo y violencia en Catalunya, 1902-1919*. Tesi doctoral, UAB, 2014. Pàgs. 201-214. Marinello explica que la duresa de la condemna a Herreros i Ginés es va deure també a motius polítics, pels quals els lerrouxistes volgueren atacar el lideratge anarquista dins de *Solidaritat*.

els sindicats de l'Art fabril, i de l'Aigua. El primer està liderat per Grau i el segon per Francesc Abayà, “*que són uns violents i el darrer fins i tot detingut i empresonat en el seu moment per l'atemptat contra Martínez Campos*”. De fet, Abayà havia estat detingut l'abril de 1892, junt amb divuit altres obrers, per un petard trobat amb la metxa encesa. Malgrat la inconsistència del fet, -si és que no del seu caràcter sospitós-, aquesta detenció i l'activitat societària del veterà Abayà li valgueren ser detingut i empresonat després de cadascun dels atemptats que sacsejà Barcelona als anys 90, i sempre absolt. Bonnecarrère, però, no posa en dubte l'acció policial ni la política.⁶³⁶

Les informacions sobre les relacions amb la CGT acabaran aviat, i els informes del comissari especial, que tendien a sobrevalorar la incidència dels vincles internacionals en l'anarquisme català i la SO, s'acabaran centrant a parlar de l'evolució de Solidaritat, més que no pas de les seves connexions amb la CGT, que donen per poc. La crisi que va atravesar el sindicat francès després del congrés de Marsella hi podria haver ajudat. Tan sols en torna a parlar el gener i el maig de 1909. En el primer cas reproduint la informació que ha rebut que “*un dels corresponsals més actius de la Confederació General del Treball, a Barcelona, és l'anomenat Josep Vives i Torrens, originari de Reus i habitant actualment a Barcelona*”, que hauria fet freqüents viatges a França “*i que podria anar-hi de nou amb una finalitat d'agitació internacionalista*”. Al maig, per informar de les accions concertades en favor dels presoners dels fets d'Alcalá del Valle, exclosos de l'amnistia del govern espanyol (que sí que havia beneficiat Lerroux) i que s'havien explicat en dues reunions a Barcelona. Aquestes accions inclourien el boicot de la CGT als vaixells amb productes espanyols o que haguessin amarrat en ports espanyols, i les referències als presoners d'Alcalá en els mítings del 1er. de Maig a França.⁶³⁷

De la vida interna de Solidaritat, destaquen les informacions que el comissari dóna sobre el creixement de la federació i la seva por que acabi controlada pels violents; de l'aparició d'un nou diari representant, segons ell, els anarquistes discrepants, i de l'aparició d'un diari socialista, *La Internacional*, representant el tercer sector de Solidaritat Obrera.

Bonnecarrère reflecteix l'èxit de Solidaritat Obrera en la seva capacitat de convocatòria:

“Hi ha reunions al carrer Mendizábal, nº17, a Barcelona, i el nombre prou important

636 Vegeu les cartes del 31-10-1908 i del 5-12-1908, respectivament (ADPO: 4M417). Bonnecarrère recorda que Miquel i Clapés ja fou objecte d'informes el març de 1902 i que la Seguretat en té la foto. Miquel i Clapés, teixidor de Sabadell, figura entre els detinguts del 1896 deportats a Anglaterra el 28-7-1897 (DALMAU (2010, p. 314)). Sobre Abayà, vegeu la seva entrada al *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans* (2000) i les referències que hi dedica Dalmau (2010).

637 Cartes del 17-1 i del 10-5 de 1909 (ADPO: 4M417).

*d'assistents sembla demostrar que les crides dels caps són escoltades”.*⁶³⁸

i en les adhesions continuades de societats obreres, que els obliga a canviar de local per poder-hi cabre:

*“Els adherents s'han multiplicat al punt que la Solidaritat és avui una federació comprenent un gran nombre de sindicats o de societats obreres, fins i tot diria que la totalitat d'aquestes associacions, car si la unanimitat, o fins i tot la majoria de membres d'aquesta, no se senten gens atretes cap a la lluita de classes preconitzada per la Solidaritat, els revolucionaris i els anarquistes, la violència dels quals fa sempre arribar a la supremacia del moviment obrer; els arrossegueu a adherir-se a la vasta organització subversiva fundada a Espanya, l'existència de la qual preocupa molt el govern.”*⁶³⁹

Com hem vist, el comissari es preocupa pel lideratge dels revolucionaris i anarquistes sobre els moderats dins de Solidaritat, però assenyala també la constitució d'una “*Alianza de los Grupos Libertarios*”. Els seus agents secrets l'informen que:

“Al costat del grup que es reuneix al carrer Mendizábal (...), s'acaba de formar una associació dita “Alianza de los grupos libertarios” l'objectiu del qual sembla ser de donar un impuls més actiu al partit anarquista espanyol i menar una campanya en favor dels presos polítics. 65 grups espanyols s'hi han inscrit, així com un grup francès, el de Port-de-Bouc.

I afegeix:

*“Un nou diari, creat per les necessitats de la causa i imprès al carrer Princesa, 32, 3er pis, a Barcelona, acaba d'aparèixer; té per títol “Tierra Libre”. Aquest fulla ha de reemplaçar el vell òrgan “Tierra y Libertad”, jutjat massa moderat”.*⁶⁴⁰

638 Continuació de la carta del 17-9-1908 (ADPO: 4M417).

639 Carta del 31-10-1908 (ADPO: 4M417). En francès al n^o8 de l'apèndix.

640 Carta del 19-9-1908 (ADPO: 4M417). En l'informe posterior de l'1 d'octubre, afirma haver donat el nom de totes aquestes agrupacions que s'han adherit a Tierra Libre, en un informe del 17 de setembre anterior: No obstant, aquest llistat no l'hem sabut localitzar, ni als ADeptPO ni als AN-Pierrefitte. *Tierra Libre*, publicació de la qual sembla haver-se'n conservat pocs exemplars, va tirar almenys set números. És citada algunes vegades per José ALVAREZ JUNCO a la seva *La ideología política del anarquismo español (1868-1910)*. Madrid. Siglo XXI, 1976 i esmentada per Francisco MADRID SANTOS en la seva tesi doctoral *La prensa anarquista y anarcosindicalista en España, desde la I Internacional hasta la Guerra Civil*, Universitat de Barcelona, 1991, pàg 232. Segons F. Madrid Santos va ser un dels primers intents de coordinar grups llibertaris d'arreu d'Espanya.

Bonnecarrère interpreta ambdues novetats com la prova de l'existència d'un sector d'anarquistes que discrepa de la nova orientació societària:

“Una prova moral d'elevada importància és la creació, al costat i enfront de “Tierra y Libertad”, d'una altra fulla, d'aspecte molt més violent. Per mostrar clarament el seu objectiu, aquest darrer diari ha pres un nom derivat del seu concurrent; s'anomena “Tierra Libre”, vol ser independent; vol agrupar al voltant seu totes les energies anarquistes.”

No obstant, *“no té diners. Per força ha d'acabar desapareixent i ja ha cessat la seva publicació, mancat de subsidis, malgrat la col·laboració abnegada dels germans Rico, espanyols de Bordeus”*.

És molt interessant la valoració que en fa el comissari especial, i que fa arribar a París:

“Una escissió, doncs, s'ha produït entre els més violents dels violents, els partidaris de la propaganda pel fet [els de Tierra Libre] i els de l'acció directa [Solidaritat Obrera]. Resta saber si els més perillosos no són els segons, amb la seva organització temible; resta saber si un atemptat personal amb bomba o punyal fa córrer més riscos a la societat que tal vaga recent o que el sabotatge del pa, per exemple. Queda per determinar si aquesta canalització de l'acció anarquista haurà estat un bé o un mal per a la societat”⁶⁴¹.

Recordem que l'acció directa preconitzada pel sindicalisme revolucionari consistia en rebutjar la intervenció o mediació política o institucional en els conflictes entre el treball i el capital, sostenint la confrontació directa a través de la vaga i defensant que l'emancipació dels treballadors havia de ser obra d'ells mateixos, sense delegacions.

De fet, Bonnecarrère dóna una visió negativa dels anarquistes que han optat pel suport a l'esforç sindical, considerant que és una estratègia per manipular la classe treballadora i obtenir un poder sobre les masses que ara no tenen. En les seves ganes de desqualificar-los, surt dels marges de la política per caure en la desqualificació moral:

“Uns grups han anat a “Tierra Libre” mentre que els que estan en contacte amb la política i que són dirigits pels Lorenzo, els Cardenal i altres semi-polítics han entrat a “Tierra y Libertad” amb l'objectiu, sens dubte, de treure'n algunes molles del diner consentit per Ferrer, car els camarades no són pas insensibles, malgrat el que es pensa, als encants de

641 ADPO: 4M412, informe del 1-10-1908. Vegeu l'apèndix (nota n^o9) per aquests fragments i pels següents.

l'amo Duro i sobretot als plaers que és susceptible de procurar.”

El comissari valora la independència que els de Tierra Libre mostren en l'esfera internacional i respecte Ferrer i Guàrdia:

“Aquells [els de Tierra Libre] semblen voler limitar-se a mantenir relacions amb el secretariat internacional creat durant el Congrés d'Amsterdam; però són, sobretot i abans de res, ferotgement independents i no es deixaran reclutar ni tan sols per Ferrer.”

I fins i tot troba menys censurable la seva visió de l'acte violent:

“I si és cert, com molts creuen, que Ferrer és el cap que ha armat el braç dels terroristes de Barcelona, els de Tierra Libre repudien aquests actes covards i odiosos que sembren el terror a l'atzar del destí, sovint entre la població obrera. El que ells acceptarien i preconitzarien, si calgués, és l'atemptat valent, cara a cara, amb el tirà o el poderós del moment, el Sr. Maura o qualsevol altre.”

Queda clar, doncs, que Bonnacarrère segueix considerant els atemptats de 1907-1908 d'autoria anarquista i no rebutja pas la hipòtesi del seu finançament per part de Ferrer i Guàrdia. Des de l'atemptat de la calle Mayor el comissari francès està convençut de la implicació d'aquest en la violència i en els diferents complots. Una violència que considera covarda -pel seu anonimat- i immoral -per indiscriminada-. No queda tan clar, però, d'on dedueix o d'on treu la informació sobre el tipus de violència que defensen els de Tierra Libre. Podria ser que, en el seu desig de condemnar la que considera estil de Ferrer i Guàrdia, i el sector de Tierra y Libertad, aventurés opinions no fonamentades.

En tot cas, i malgrat el seu pronòstic, Tierra Libre seguirà traient números. El comissari especial informarà el gener de 1909 que ha iniciat una nova campanya en favor dels empresonats d'Alcalá del Valle, amb adhesions de grups d'arreu, destacant-ne el de “*Ni Dieu ni maître*” de Port-de-Bouc (al qual probablement pertanyien els Esteve, Coll, Bonamusa i Mestrich que la policia havia esmentat el març de l'any abans, moment en què Lluan fou detingut), que hi havia inserit un article⁶⁴².

642 Carta del 17-1-1909 (ADeptPO, 4M417). Seria interessant comprovar si aquest grup d'anarquistes catalans, vivint i treballant a França i coneixent la CGT, eren gaire entusiastes de la via sindical. Seria un element més a tenir en compte en l'anàlisi de la influència del sindicalisme revolucionari francès a Catalunya i Espanya.

Un informe seu de novembre recull l'aparició a Barcelona del diari *La Internacional*, que duu per subtítol “*Órgano del Partido Socialista obrero (federación catalana)*”, del que afirma, però, que treu la seva força de la federació obrera Solidaritat. Hi adjunta la traducció dels tres articles de capçalera del primer número, que expliciten l'orientació socialista ortodoxa del diari, que conviu dins SO amb *Tierra y Libertad*, anarquista, y *Solidaridad Obrera*, - amb el mateix nom que l'associació -, “*d'un anarquisme mitigat pel col·lectivisme*”.

El 18 de desembre escriurà que, “*com calia esperar, la discòrdia no ha trigat a esclatar entre aquests tres diaris d'opinions tant diferents*”. Així *Tierra y Libertad*, “*l'important òrgan anarquista que representa també la fracció violenta de “Solidaridad Obrera”*”, inclou un article d'Anselmo Lorenzo que critica “*La Internacional*” per “*usurpar un nom que no respon pas a les idees que pretèn sostenir. Titlla aquest diari de nacionalista i li reprotxa de mentir als seus amics i de fer-los prendre una falsa via per conduir-los a la conquesta dels poders públics, si realment aquest és el seu objectiu.*”⁶⁴³

A Bonnacarrère tampoc se li escaparà el boicot de Solidaritat Obrera a *El Progreso* de Lerroux i, a Madrid, a *El País* de Fuentes, amic de Lerroux, “*considerat traïdor al proletariat que ell explota*”. La seva valoració és que “*així, els dos diaris més republicans i àdhuc els més revolucionaris, després dels anarquistes, de la premsa espanyola, són bandejats per la classe obrera de la península*”⁶⁴⁴. Pel to d'aquestes paraules sembla que el comissari troba preocupant l'allunyament d'un sector de la classe obrera respecte dels grups polítics que, tot i la seva radicalitat, es movien dins la via parlamentària.

La conclusió de tot plegat és que és un luxe per a la Seguretat francesa disposar de les informacions del comissari especial. Condicionat pel seu ofici, pateix de l'obsessió securitària i antisubversiva, però la seva informació de base és bona. I l'encerta quan interpreta que, per a la majoria dels anarquistes espanyols, els sindicats no eren una finalitat, sinó un instrument que no podien deixar de banda si no era amb el risc de veure'ls caure en mans socialistes o reformistes. Si els anarquistes hi entraven, llavors esdevenien revolucionaris, com en el cas francès⁶⁴⁵.

643 Vegeu aquest informe i l'anterior del 18-11-1908 als ADeptPO, 4M417. Sobre l'aparició de *La Internacional* l'octubre de 1908 com a òrgan de la reorganitzada Federació Socialista Catalana, vegeu CUADRAT, Xavier (1976, pp. 325-330). Cuadrat hi estudia el grup prosindicalista de Fabra Ribas y *La Justicia Social*, socialistes alternatius a la línia oficial de Pablo iglesias i el PSOE, silenciats en el seu moment, i que està en la gènesi de SO.

644 6-1-1909 [417]:

645 Pere GABRIEL (1991, p. 37).

"Un crepuscle dels més inquietants"

Ara bé, ¿quina imatge de l'obrerisme català arriba als Afers Estrangers francesos, dirigits pel potent Stéphen Pichon⁶⁴⁶? La mateixa que a la Direcció de la Seguretat? Com l'interpreten el cònsol Bellissen-Bénac i l'ambaixador Révoil?

El cert és que, a diferència del comissari especial, ni el cònsol ni l'ambaixador no dedicaran cap atenció a Solidaritat Obrera, als canvis dins l'anarquisme o a la lluita entre àcrates i radicals pel control del nou sindicalisme català.

El baró de Béllissen-Bénac es mostra, des de la seva arribada l'octubre de 1904, temerós de la reputació violenta de la ciutat comtal. Recordem que el 28 de novembre de 1905 havia escrit al ministre que "*a Barcelona et poden matar*" i que, per tant, hauria de ser destí de campanya com Algèria⁶⁴⁷. La seva correspondència està amarada d'un pessimisme constant al respecte. El gener del 1907, davant la topada violenta entre lerrouxistes i clericals, l'esclat de bombes i la tensió política, afirma:

*«Sembla que hem entrat en l'era de la violència i a Barcelona, més que enlloc d'Espanya, cal esperar noves catàstrofes. L'opinió s'hi prepara, d'altra banda.»*⁶⁴⁸.

I davant la visita reial d'octubre del mateix any per conèixer els efectes de les riuades a Manresa i Lleida, interpreta el retard en el seu desembarcament al port de Barcelona i el mal temps com a presagis d'un atemptat:

*«(...) el desembarcament del Rei només s'ha pogut fer (...) quan es feia fosc amb un crepuscle dels més inquietant i dels més propicis a un atemptat que cal sempre témer en aquest centre anarquista »*⁶⁴⁹.

646 Ministre d'AAEE des del 25-10-06 fins el 2-3-11, i de nou de març a desembre de 1913 i de novembre del 1917 al gener de 1920, sent diplomàtic de carrera.

647 Vegeu al capítol anterior les paraules del cònsol: "*De telle sorte, Monsieur le Ministre que si le séjour en Algérie est compté comme campagne il vous paraîtra équitable d'en éteindre le bénéfice à celui de Barcelone*", ADP: NS08.

648 Informe "Les désordres de Barcelone" del 22-1-1907 al ministre, amb còpia a l'ambaixador (ADP: NS09, i esborrany manuscrit a ADN: Bcn-B-132).

649 Carta al ministre del 20-10-1907 (ADP: NS09), amb còpia a l'ambaixada (ADN: Mad436, de 24-10-1907). El desembarcament reial s'havia de produir al matí, moment des del qual una massa de gent estava esperant-lo. Havia d'anar a dormir a Manresa, cosa que fou impossible.

Malgrat aquesta actitud, és capaç d'oferir un retrat de conjunt més compensat que el del comissari Bonnacarrère, valorant la complexitat de les forces en joc a Catalunya. Té present la pluralitat de tendències republicanes (salmeronians, federalistes, nacionalistes,...), més enllà dels hegemònics lerrouxistes, als quals situa, això sí, en connivència amb els “terroristes anarquistes”. Adverteix de la importància del 1er de maig de 1906, per al qual diu que s'estan preparant els grups revolucionaris, i d'observar com la tensió política, “en un nucli d'agitació tan important com Catalunya”, podria fer que “els partits polítics busquessin treure profit de desordres eventuals.”⁶⁵⁰

Tanmateix sorprèn l'escassetat d'informes interessants d'aquest cònsol en uns anys de tanta agitació política i social a Catalunya com foren aquests. Fins i tot obvia la major part d'esclat de bombes, “una de les més detestables plagues que des de fa diversos anys està en estat endèmic en aquesta ciutat”. Es limita a constatar, quan ho fa, que “no es coneix exactament l'objectiu i el medi dins el qual els assassins poden trobar plaer a aterrir la població. Per la manera i lloc on són dipositats no s'entén a quines idees responen aquestes manifestacions estúpides”, i que

« Després de l'execució de la banda de Rull, els membres de la qual servien d'indicadors a la policia i feien esclatar bombes per augmentar el seu interès en descobrir els culpables i obtenir així gratificacions més importants, van transcórrer mesos i hom es vantava d'haver tallat el mal d'arrel. Les autoritats i el públic acaben de ser brusquement despertades d'aquesta il·lusió. »

Exposa que el govern espanyol ha millorat l'eficàcia i el funcionament de la policia, però afirma que “per a la policia secreta i d'investigació ha fet venir professionals de reputació d'altres països”, cosa que fa pensar en l'inspector Arrow d'Scotland Yard, que ja sabem que no va fer venir la policia, sinó les corporacions catalanes a instàncies de la Lliga Regionalista, i en bona mesura com a pressió política. Si aquesta és la interpretació que hem de donar a les seves paraules, són francament sorprenents. Un inspector anglès al servei privat de les corporacions catalanes enfrontades amb el govern de Madrid no hauria de ser un tema per menystenir⁶⁵¹.

Per part dels ambaixadors, el silenci és encara més gran. La violència política a Barcelona d'aquests dos anys és absent dels informes dels ambaixadors espanyols, així com també ignoren l'aparició del

650 Carta al ministre del 28-4-1906 "Au sujet du 1er Mai et du voyage du Ministre de l'Intérieur à Barcelone" (ADP: NS9. Còpia manuscrita a ADN: Bcn-B-132).

651 "Noves bombes a Barcelona", carta del cònsol Baron De Bellissen-Bénac al MAEF, del 14-4-1909 (ADN: Madrid C-036; còpia-esborrany a ADN: Bcn-B-133).

nou sindicalisme català.

És cert que els primers mesos de 1907 veuen una situació de provisionalitat dins la legació francesa, donat que Jules Cambon és nomenat per ocupar l'ambaixada de Berlín el mes de gener però la incorporació efectiva del nou ambaixador, Paul Révoil, no es produirà fins mesos més tard. Aquest darrer, a més, aspira a jubilar-se i cercarà que Madrid sigui la seva darrera i tranquil·la missió.

Abans de plegar, Cambon informa el seu ministeri sobre l'encàrrec que Maura havia fet al ministre de finances espanyol de viatjar a diferents capitals europees per proposar que els caps de la policia s'informessin mútuament de manera regular sobre els moviments dels anarquistes, considerats molt itinerants. Una proposta que Cambon creu fruit de la situació creada a Barcelona pels anarquistes, i davant la qual suggereix que - si s'acaben rebent propostes efectives de Madrid- , es tingui una resposta semblant a la que, diu, donaria Londres: consentir un acord, però amb certes reserves. La suspensió -dies després- dels jurats populars a les províncies de Barcelona i Girona ja no la recollirà Cambon, sinó el seu encarregat de negocis⁶⁵².

Révoil trigarà força temps a situar-se i entendre la política espanyola, i escriurà poc. De fet, la informació sobre Catalunya que rep el *Département* - el Ministeri- serà la que l'hi enviarà directament el cònsol de Barcelona.

652 Cartes de Cambon del 31-1-1907 i de l'encarregat de negociat de febrer de 1907 a ADP: 27CPCOM/89. Esmentat per DELAUNAY (2010, vol.1, p.359).

Capítol 10. La insurrecció catalana i les seves derivades franceses: 1909-1910.

«[Els treballadors reunits] *desitgem ardentment que el magnífic exemple dels obrers de Catalunya sigui contagiós arreu del món obrer, en el qual s'eduqui i s'organitzi per tal que davant qualsevol temptativa criminal dels governants i dels capitalistes, els pobles siguin prou conscients per respondre: a la Guerra amb la Vaga General; a la Mobilització amb la Insurrecció*»⁶⁵³.

Juliol de 1909, la Setmana Tràgica: *Res no feia preveure la setmana sagnant que va seguir i les seves atrocitats.*⁶⁵⁴

A mitjans de juliol l'enviament de reforços militars al Marroc per part del govern Maura a base de contingents de reservistes embarcats a Barcelona va generar un ampli moviment d'oposició a la guerra en diferents ciutats espanyoles. A Catalunya, però, va ser on la contestació va ser més forta i la impopularitat de la mesura d'enviar reservistes - majoritàriament catalans, casats i amb fills - més general i compartida per grups socials i polítics d'ampli espectre. Arreu es van fer reunions i mítings polítics, i la idea d'una vaga general contra la guerra -prevista per la UGT i el PSOE per a més endavant- es va imposar ràpidament i s'acabà avançant al dilluns 26 de juliol.

La vaga general pacífica de 24 hores prevista pel comitè de vaga (integrat per un socialista, un anarquista i un sindicalista de Solidaritat Obrera), però, va acabar convertint-se en una revolta contra el govern, amb violències contra la força pública -no contra l'exèrcit, essent aplaudits els soldats- i, a partir de l'endemà, amb atacs a edificis i institucions religioses, que van cremar al llarg d'una setmana.

La revolta de juliol va agafar bona part del govern espanyol i del cos consolar de vacances. En una carta al ministeri, a París, datada el dilluns 26, el mateix dia de la vaga general, el cònsol Bellissen-

653 AN-Pierrefitte: F7-12900. Proposta de resolució que el secretariat de la CGT francesa sotmeté a votació en tots els mítings de protesta de les Borses de Treball franceses del 16 d'octubre de 1909.

654 ADN: Madrid-ambassade/B/434. Informe del cònsol del 17 d'agost de 1909 (*fotos 434/4-1416*)

Bénac sol·licita dos mesos de vacances “per a aquesta estació morta”, dient que el servei estaria assegurat per M. des Longchamps, cònsol suplent⁶⁵⁵.

Aquesta, però, és l'única comunicació consolar d'aquell dia. Cap telegrama al vespre o a la nit -com era lògic d'esperar- comunicant l'aturada general i els primers incidents que s'acabaven de produir. Tampoc cap telegrama ni cap carta l'endemà, dimarts 27. No serà fins el dimecres 28 que París rep el primer telegrama on, sorprenentment, el cònsol diu que no té res a afegir al que diuen els telegrams dels corresponsals de premsa francesos i en què justifica l'absència de telegrams seus pels inconvenients d'emprar-lo en aquest moment, fins i tot xifrats:

*« Jo no hi hauria pogut afegir res i em semblaria haver-hi més inconvenients que no pas avantatges en aquesta circumstància i en aquest moment, d'emprar el telègraf sigui en clar sigui fins i tot xifrat! »*⁶⁵⁶

El subratllat i l'admiració són afegits pel Ministeri que, sens dubte, no pot creure's el que està llegint.

La seva perplexitat devia augmentar quan, contradient el què havia llegit el dia abans, el ministeri rep l'endemà dia 29 un telegrama xifrat de Barcelona, via Marsella, signat “Bellissen”:

« Després 2 dies situació esdevé cada cop més greu. Manquen tropes suficients. Els insurgents amos d'una part de la ciutat han cremat nombrosos convents i esglésies; fins aquí fàbriques respectades però no protegides per tropes. Obrers bona voluntat no poden treballar. Fàbriques Lebon no han pogut donar llum ahir al vespre a ciutat i companyia d'aigües amenaçada. Els meus col·legues i jo veurem necessitat propera crida a les forces navals de nostres països si la situació, que fa fins i tot la circulació perillosa, no canvia. Totes les comunicacions per terra interrompudes, jo no puc telegrafiar a l'ambaixada. Bellissen. »

I un altre, el dia 30, que deia:

“Situació sembla una mica millor a ciutat sinó rodalies. Capità general només disposa de 8.000 homes; seria necessari el doble; fàbriques romanen encara sense protecció seriosa. Davant impossibilitat fer arribar correspondència post, el cos consolar sencer prega per la

655 ADP: Personnel/132-De Bellissen de Bénac.

656 ADP: NS-Espagne / 9-Question Catalane 1906-1917.

meva intermediació al govern francès d'enviar d'urgència torpediner per recollir cartes a destinació (xifra escapçada). Us prego de fer-me saber resposta donada a aquesta demanda. Bellisen.”

Efectivament, el consolat de Barcelona només es podia comunicar amb París via cable marítim (Marsella) i no podia fer-ho amb l'ambaixada, a Sant Sebastià, pel tall de les comunicacions terrestres. També el comissari especial de Cervera de la Marena informà que les comunicacions entre Portbou i Figueres estaven tallades⁶⁵⁷.

I el consolat francès, que representava la colònia estrangera més nombrosa i la potència més pròxima, havia estat requerit pels altres consolats, reunits a la seu del d'Itàlia, degà del cos consolar, per assegurar la comunicació cap a l'exterior amb l'enviament d'un vaixell de guerra que fes la ruta Barcelona – Portvendres. Acord al qual s'havia arribat malgrat l'absència de França:

«En una reunió del Cos Consolar que ha tingut lloc aquest matí al Consolat d'Itàlia ha estat formulat el desig que, considerant la interrupció del servei de trens i per tant de correus entre Barcelona i França, el Govern de la República vulgui encarregar un torpediner francès de portar la correspondència de Barcelona a Portvendres i viceversa.

Com que Vós, estimat col·lega, coneixeu perfectament la situació no cal que us insisteixi en aquest desig, la satisfacció del qual seria d'una immensa utilitat per a totes les colònies estrangeres.

Amb l'esperança que voldreu donar suport davant del vostre Govern de la demanda de tot el Cos Consolar de Barcelona, que en aquesta ocasió és visiblement l'interpret dels desitjos de tots els estrangers residint en aquesta malaurada ciutat, aprofito aquest ocasió per presentar-vos les meves salutacions més distingides»⁶⁵⁸.

A més, la por i la inseguretat s'havien generalitzat entre bona part de la colònia francesa a Catalunya. El consolat rebrà nombroses demandes de notícies sobre particulars francesos. Un llistat manuscrit sense data que conservava l'arxiu del consolat conté vint-i-nou noms. Una carta del 29 signada per «*Un groupe de français*» que afirma que «*la ciutat està en estat de setge i ja no ofereix la seguretat desitjable als neutrals*», li demana

657 També als ADP: NS-Espagne/9-Question Catalane. El comissari de Cervera explica que aquell dia -29 de juliol- estan travessant la frontera menys insumisos que no pas el dia anterior, i considera que algunes notícies del diaris francesos poden ser exagerades.

658 Carta del cònsol d'Itàlia del 30 de juliol. Una carta anterior del mateix cònsol italià, del dia 28, havia convocat a una reunió d'urgència de tot el cos consular a les 11 h. d'aquell mateix matí del 28 per parlar de mesures a prendre. Vegeu els ADN-Barcelone-B/C-3.

«de voler fer-nos conèixer, per mitjà de cartells per tal que tots aquells dels nostres compatriotes que es troben aquí també puguin ser-ne informats, les disposicions preses o que pensa prendre el Cos Consular per assegurar la seguretat dels neutrals.⁶⁵⁹»

Un fabricant tèxtil de Sant Gervasi escriu al cònsol demanant protecció i explicant que ha penjat la bandera francesa a la façana de la seva fàbrica; un altre del carrer Borrell ha penjat la bandera de la creu roja i demana si és millor tenir-hi la de França; comunicacions que obtenen la resposta que «es pot arborar la bandera francesa en cas de perill».

El consolat rep també força peticions de protecció i d'intervenció del consolat, tant de particulars com de les empreses de gas Lebon o d'Aigües de Barcelona. Hi ha el cas d'uns quants francesos immobilitzats a l'Hotel Falcón que demanen escorta per poder sortir-ne.

El dia 31, el consolat telegrafia a París el següent:

*« En presència pànic molt nombroses famílies franceses, us prego d'enviar urgentment vaixell podent agafar passatgers per França i tenint carbó per anar i tornar ja que carbó impossible aquí. Situació encara greu a ciutat.
Bellissen »*

i l'agent consular de Portbou, Paul Dives, escriu al ministeri, des de Cervera, que hi ha hagut atacs a francesos a Sant Feliu de Guíxols i a Palamós, viles amb una potent indústria tapera⁶⁶⁰. Val la pena llegir-ne el contingut sencer:

« Tinc l'honor d'informar-vos que el senyor Conche, el nostre agent consolar a Palamós, m'envia un exprés per dir-me que la colònia francesa de la seva residència està en perill i que reclama socors. Dos dels Germans que vigilaven l'escola de Palamós han estat ferits cruelment i l'escola incendiada. Un francès que viu a Sant Feliu de Guíxols ha rebut una bala de revòlver defensant la seva fàbrica i ha estat empresonat per la Guàrdia Civil, amb l'objectiu, crec, de sostreure'l a la fúria dels salvatges que l'assetjaven. Quan em disposava a marxar cap a Cervera per telegrafiar-vos, rebo la notícia que una canonera espanyola ha entrat a la badia de Palamós, i que el primer resultat de la seva arribada ha estat l'incendi de

659 ADN-Barcelone-B/C-3.

660 Carta de l'1 agost. Com totes les anteriors, es troba als ADP: NS-Espagne/9-Question Catalane. Vegeu el text en francès a la nota 1 de l'apèndix.

l'important fàbrica de taps que pertany a dos francesos, els Srs. Berthon i Delibes de Marsella. Però la presència d'aquesta unitat naval és una protecció per als nostres nacionals. Segueixo sense comunicació amb Barcelona.

Crec haver de cridar la vostra atenció sobre la valenta conducta del Sr. Hans Boché (exprés enviat per M. Conche). Aquest jove, després d'un primer intent fracassat, ha aconseguit sortir de Palamós i portar unes instruccions que havia hagut d'aprendre de memòria perquè hauria estat afusellat si li haguessin trobat les cartes al damunt. Ha estat aturat a cada moment per les bandes armades que recorren el Baix Empordà i ha arribat a Torroella de Montgrí després de 14 hores de marxa evitant els pobles, tots revoltats. Allà, un cotxe li ha permès d'arribar fins al tren que funciona de Girona cap aquí. Aquest jove és alemany i venia a demanar suport per a la colònia alemanya de Palamós assetjada dins la seva fàbrica, i a l'hora per a la colònia francesa refugiada a casa del nostre agent.

El seu acte lloable mereix, crec jo, una distinció honorífica com a testimoni del reconeixement que li devem.

M'acaben d'avisar que la família del Sr. Pausin (el francès empresonat a Sant Feliu) ha pogut escapar-se de la vila després d'haver corregut els més grans perills ; s'instal·larà a Perpinyà esperant que el seu cap de família sigui alliberat. »

Davant d'aquesta situació, el ministeri multiplicarà la seva actuació. I ho farà començant per aclarir l'estranya conducta del cònsol de Barcelona: tot i que des de *Personal* responen amb tota formalitat el dia 30 a la demanda de vacances de Bellissen que “*vistes circumstàncies actuals, és necessari romangueu vostre lloc*”⁶⁶¹, París ja ha esbrinat que durant tota la setmana el cònsol ha estat fora d'Espanya. Unes notes al marge del telegrama rebut de Barcelona el 30 de juliol diuen “*cònsol sembla estar absent*” i “*encara no és al seu lloc*”. I s'ha afegit un interrogant en llapis al costat de la signatura de Bellissen. Aquest mateix dia, el ministre d'afers estrangers Stephen Pichon decideix cessar-lo i posar-lo en situació de disponibilitat⁶⁶².

La reacció de París i les gestions davant del govern Maura.

L'endemà dia 31 Pichon en persona agafarà la responsabilitat de la situació. Contrastarà les escasses informacions arribades del consolat de Barcelona escrivint a l'ambaixador a Sant Sebastià, el qual li assegura que encara no ha rebut cap comunicació del cònsol; consultarà el govern de Madrid a

661 30 Juillet 1909 ADP-Personnel: PAR>BCN

662 ADP: Personnel/132-De Bellisen de Bénac.

través de Révoil, per veure de no ferir la seva susceptibilitat si envia un vaixell per a repatriar francesos tal i com li ha demanat la colònia de Barcelona:

“Us demano feu saber d'urgència al govern espanyol que la colònia francesa de Barcelona ens demana insistentment un paquebot per assegurar llur repatriament a França. Demaneu al govern espanyol si pot garantir la vida i els béns dels subjectes francesos. No volem fer res que pugui aixecar les seves susceptibilitats. Al contrari, actuar de ple acord amb ell. Reconeixerà que tenim el deure de salvaguardar els nostres nacionals si són en veritable perill. Espero la vostra resposta. Estem preparats per enviar un vaixell comercial o fins i tot de guerra, segons el que vós jutgeu millor després de consultar el govern espanyol.”

La resposta de l'ambaixador aquella mateix nit suggerirà *“que les companyies de navegació de Marsella augmentin els seus serveis cap a Barcelona i que nosaltres paguem cost de repatriació, però mesures haurien de ser preses sense caire massa oficial ni gens de publicitat”*.

Finalment, també a la nit, ordenarà al cònsol de tornar immediatament a Barcelona, escrivint-lo a correus i telègrafs de...Bourg-Madame! París, doncs, ha localitzat on es trobava⁶⁶³.

El dia 1 d'agost el ministre telegrafia a Barcelona compartint amb el consolat les informacions sobre la situació a la ciutat rebudes per l'ambaixador francès de mans del govern espanyol, per verificar-les, i demanant el seu punt de vista abans d'actuar. De passada, demana si el cònsol ja ha tornat.

El dia 2 agost l'ambaixador Révoil comunica a París que la Gran Bretanya i Alemanya, que també havien contemplat l'enviament eventual de naus de guerra per al repatriament dels seus nacionals, hi han renunciat després de les assurances formals del govern espanyol sobre el restabliment de l'ordre. Per la seva banda, París l'informa que Itàlia preveia actuar de la mateixa manera, i que també el govern espanyol l'havia tranquil·litzat.

Respecte les repercussions dels esdeveniments sobre la frontera francoespanyola, aquell dia el comissari especial de Cervera informa de l'arribada de refugiats que han participat en el moviment, que s'afegeixen que als desertors que ja hi havia. *“Tots venen per mar i desembarquen en les platges isolades entre Cervera i Banyuls o més lluny.”*

⁶⁶³ París comunica el contingut d'aquests telegrames de Foix i Bourg-madame a Barcelona, demanant que siguin fets arribar a Bellissen, fent conèixer al consolat, doncs, que ja sap què està passant (ADN-Barcelone-B/C-3).

El dia 3 d'agost arriba un telegrama de Barcelona: Bellissen, ja de nou al seu post, informa de la situació de la ciutat, diu que Longchamps l'ha substituït durant «la seva breu absència» i que prepara un informe de conjunt.

Les gestions de l'ambaixada francesa, repartida aquells dies entre Sant Sebastià i Madrid, permeten veure el joc entre governs, les repercussions en les relacions internacionals i la interpretació que es fa de la revolta de juliol tant en clau de política espanyola com exterior. L'ambaixador fa notar al ministre, per exemple⁶⁶⁴, com

“L'emperador d'Alemanya ha fet retornar d'immediat l'ambaixador a Espanya que s'havia absentat per vacances. Penso que això no deixa de contenir una certa solidaritat monàrquica, i temo que Alemanya no busqui ara apropar-se més al Rei i explotar contra nosaltres la inquietud que ha viscut la monarquia amb els fets de Barcelona. Aniria bé, al respecte, que la premsa francesa condemnés severament el moviment anarquista a Espanya”.

El moviment revolucionari de la setmana anterior a Catalunya és, efectivament, vist com un moviment anarquista. L'ambaixador Révoil, que el dia 3 ha viatjat a Madrid i ha estat rebut pel Rei i pel ministre d'afers estrangers, transmet que el govern espanyol considera la revolta un moviment anarquista i cerca la comprensió i el suport internacional:

«(...) el Govern Espanyol no amaga la gravetat del moviment anarquista de Barcelona; considera que sense una llarga preparació no seria possible que una massa insurreccional d'aquesta mena s'aixequi sobtadament i acompleixi una obra metòdica de lluita i de destrucció.

El Ministre d'Afers estrangers i el Rei m'han dit textualment: «Ara coneixem el pla del socialisme anarquista. Ha pensat poder-lo realitzar més còmodament a casa nostra; però és el mateix que desitjaria aplicar a París i a Londres; l'esdeveniment té doncs interès internacional»

L'ambaixador francès li respon prometent que França no es convertiria en refugi dels anarquistes ni plataforma des d'on continuar amenaçant Espanya:

«No he deixat de declarar que no podia haver-hi sinó una sola apreciació d'unes actuacions tan criminals contra la pàtria i la societat i que el govern espanyol podia estar tranquil que

664 2 Août 1909: SS(amb)>PAR, tel.nº148 (foto 2201)

nosaltres no permetriem als elements anarquistes de crear-se un refugi a la nostra frontera des del qual continuar amenaçant el país veí. El Rei i el Ministre d'Afers Estrangers m'han agraït aquestes garanties»⁶⁶⁵

La gestió prudent de Pichon per no ferir les susceptibilitats espanyoles, malgrat les demandes de la colònia francesa a Catalunya, és agraïda pel govern espanyol. El ministre d'afers estrangers espanyol, Allendesalazar, comunicarà a l'ambaixada francesa

“que el Gobierno de S.M. ha agradecido vivamente la conducta observada por el de la República, tanto al abstenerse de enviar buques de guerra ó mercantes al puerto de Barcelona durante los pasados disturbios (sic) como al ordenar al vapor francés anclado en el puerto de Melilla que abandonase aquellas aguas; medidas ambas inspiradas en el amistoso deseo de evitar que la presencia de buques extranjeros en uno y otro puerto suscitase interpretaciones exajeradas respecto de los acontecimientos desarrollados en la capital del Principado y en las inmediaciones de la plaza española de la costa septentrional de África”⁶⁶⁶

Les conseqüències per a la política interior espanyola apareixen en el detallat informe del 7 d'agost de l'encarregat de negociat de l'ambaixada, William Martin, sobre els esdeveniments de la setmana tràgica. Martin l'acaba tot afirmant:

“Malgrat que el partit de la solidaritat catalana hagi proclamat des de l'inici la seva reprovació dels excessos comesos i declarat que el moviment tenia un caràcter anarquista, sembla clar, com el ministre de l'interior ha indicat a M. Révoil, que els esdeveniments recents no han fet més que cavar una mica més el fossat que separa de la resta d'Espanya a Catalunya, la qual s'acusa de romandre espectadora massa indiferent dels odiosos atemptats perpetrats en la seva capital”⁶⁶⁷

Aquesta era, doncs, l'acusació que es feia al catalanisme davant d'un representant diplomàtic.

665 ADP: NS04, telegrama xifrat del 4-8-1909. Vegeu el text original a la nota 2 de l'apèndix.

666 ADN: Madrid-ambassade/B/434. Carta del 10 d'agost en resposta a la decisió francesa comunicada el 5 d'agost.

667 ADP: NS-Espagne/9-Question Catalane. (foto 2210)

“La fatalitat tocà aquest agent que no havia fet sinó merèixer elogis”

Què havia passat, però, amb el cònsol de Barcelona, el baró de Bellissen-Bénac? El matí del dilluns 26, el dia de la vaga general, havia agafat el tren de Barcelona amb destinació a Foix, a casa seva. S'agafava uns dies de vacances sense esperar la resposta dels seus superiors a la seva sol·licitud, enviada aquell mateix dia pel consolat. La seva carta del dia 28 l'havia tramès de França estant, i els escassos telegrams que París va rebre de Barcelona amb el seu nom, havien estat enviats en realitat per Longchamps, cònsol suplent. Aquest devia trobar-se en la situació compromesa d'haver de mentir al departament per no descobrir l'absència no autoritzada del cònsol en aquella “estació morta” que va resultar no ser-ne gens.

Segons Bellissen⁶⁶⁸, el 25 juliol, després de la festa de distribució dels premis de les escoles franceses, va adreçar al MAE la demanda de vacances que cada any obtenia a la mateixa època. Al mateix temps, fou advertit que un llogater s'interessava per llogar el seu castell de Bénac, buit feia 3 anys, i que demanava una resposta per abans del 30 de juliol. Vista la urgència, prengué el tren dilluns 26 a les 9 h.40'. Sols calia una nit de tren per retornar de Foix a Bcn, per la qual cosa, en condicions normals hauria pogut retornar en poques hores al seu lloc al primer avís. I afirma que el cònsol de Barcelona està assistit d'un cònsol suplent molt experimentat. “*La fatalitat tocà aquest agent que no havia fet sinó merèixer elogis*”: des del 27 al matí el ferrocarril estava interromput entre França i Catalunya i les línies telegràfiques tallades. Assabentat pels diaris del 28 que Barcelona estava en insurrecció, el baró assegura que intentà tornar per la carretera de Puigcerdà, però a l'alçada de Ribes la carretera havia estat aixecada i bandes armades n'impedien el pas. Angoixat per reprendre el seu lloc, de Puigcerdà es dirigí a Perpinyà, on va haver d'esperar la reobertura de la circulació, que no fou possible fins la nit del 2 al 3. La via marítima estava també interrompuda per la vaga general. No va arribar al seu lloc fins la matinada del 3 agost.

No sabem fins a quin punt el seu retorn tardà al consolat fou degut exclusivament als obstacles revolucionaris o bé respon en part també als seus temors. Recordem la seva tendència a exagerar els perills i el seu pessimisme constant, que es repeteix en el primer informe que envia un cop ha recuperat el consolat. En aquest report⁶⁶⁹, del dia 4 d'agost, veu probable una altra insurrecció, aquest cop per alliberar els detinguts a Montjuïc. Tot i constatar que la vida a Barcelona ha reprès el seu aspecte normal, es pregunta si això durarà, i li romanen molts dubtes veient

668 Memòria impresa que va lliurar a París el 7 de desembre de 1909, on es va presentar per sorpresa al no haver rebut resposta a la seva carta del 15 d'agost. ADP: Personnel/132-De Bellisen de Bénac. Tota la documentació de base d'aquest apartat correspon a aquest expedient personal de Bellissen, a menys que indiquem una altra font.

669 ADP: NS-Espagne/9-Question Catalane.

“feblesa numèrica de les forces del govern respecte l'exèrcit de la revolta que es compon, afortunadament, d'elements molt diversos però susceptibles d'agrupar-se en un moment donat i que són avaluats en una quarantena de milers d'homes sobre una població de 700.000”.

La prova per dubtar-ne la troba en la sessió del ple municipal del dia anterior, que semblava que havia de condemnar els crims i les atrocitats, i en la qual hi van haver incidents violents i baralles.

«Alguns consellers no han temut de fer, indirectament, d'advocats dels revoltats, de reclamar la posada en llibertat d'un d'ells, Emilio (sic) Iglesias, que va obtenir en les recents eleccions el nombre més alt de vots i que seria alcalde de Barcelona si el Rei no tingués el dret exclusiu d'escollir-lo, -és per això que hom l'apel·la “alcalde constitucional”- i que seria l'alcalde accidental (primer tinent alcalde) si la tria a l'atzar (per empat entre dues fraccions iguals) no hagués donat la preferència al Sr. Layret, representant dels republicans moderats i competidor d'Iglesias.»

I afegeix

“Ha quedat en l'aire, doncs, que si la revolta es repeteix, el pretext no serà l'embarcament de reservistes cap al Marroc, sinó l'alliberament dels reservistes detinguts al castell de Montjuïc.

(...). Si la insurrecció ha tingut el caràcter d'actes impulsius i la protesta contra la campanya del Marroc ha tingut per efecte transformar l'acció de la massa en manifestacions anarquistes i anticlericals (37 convents aproximadament han estat cremats), un nou “incendi” serà sota pretext de lliurament dels presoners i el moviment tindrà el caràcter d'una presa d'armes revolucionàries, republicana, socialista i anarquista”.

De totes maneres, cal tenir present que el baró de Bellissen-Bénac es troba en una situació molt compromesa davant dels seus superiors. Per justificar la seva negligència intenta remarca la gravetat dels perills i reflexiona sobre els riscos d'un tall de comunicacions i sobre la protecció dels seus nacionals posant-se ell mateix com a prova per tal de generar empatia en el receptor de l'informe:

“Segons l'enquesta que acabo de fer en les dues zones de la meva circumscripció he de reconèixer que seria molt difícil en aquesta hipòtesi de comunicar amb l'estranger i pel

consolat sigui amb el govern sigui amb l'ambaixador. El servei d'etapes que jo desitjava establir per Vic-Ripoll-Puigcerdà difícilment funcionaria; jo n'he tingut l'experiència. Si els desordres es reproduïssin a Barcelona i les circumstàncies esdevinguessin encara més greus que la setmana passada, no hi hauria gaire mitjans més d'assegurar la correspondència dels francesos si no per mar. Una nau de guerra no deixaria de ferir les susceptibilitats de les autoritats locals, veient-hi una humiliació, però seria amplament justificada per la necessitat de protegir l'existència i els béns dels nostres nacionals. Es podria organitzar, potser, un servei que duria a Portvendres la correspondència de Barcelona i viceversa.

Suposo que dono a entendre un cert pessimisme, però val més preveure amb sang freda totes les eventualitats.”

En un llarg informe sobre les afectacions patides per ciutadans francesos a les províncies de Barcelona i de Girona el cònsol lloa les conductes valentes dels agents consulars de Sant Feliu de Guíxols, Arthur Conche, i de Portbou, Paul Dive, i proposa que el departament els distingeixi honoríficament i els compensi materialment⁶⁷⁰. És una paradoxa provenint, justament, d'aquest superior seu que serà castigat fortament pel ministeri: el 7 d'agost Bellissen és cessat com a cònsol de Barcelona i posat en situació de disponibilitat en base a un decret fulminant del ministre Pichon del 30 de juliol, el mateix dia en què es nomena el seu successor. I ja no tornarà a exercir mai més com a cònsol, malgrat conservar-ne la condició.

El baró de Bellissen-Bénac (Tolosa de Llenguadoc, 7-10-1840) tenia excel·lents referències en el seu expedient, tant dels seus superiors com dels seus subordinats i de les colònies de conciutadans als quals atenia. Provenia d'una de les famílies més antigues del sud de França, que va jugar un paper molt important en la guerra dels albigesos. La seva residència a França era el castell de Foix, però les seves nombroses propietats estaven hipotecades. Republicà moderat en els temps difícils posteriors a la desfeta del II Imperi el 1871 davant els prussians i de la constitució fràgil de la III República, va enemistar-se amb bona part de la seva família per les seves conviccions republicanes. Llicenciat en dret, fundador del diari “*Le Progrès Liberal*” de Tolosa, havia entrat a la carrera pública com auditor de finances del consell d'estat el 1864, havia lluitat i rebut una medalla per fets de guerra (febrer de 1871) i havia estat conseller general de l'Arieja durant setze anys (1871-1886) abans d'entrar a la carrera consolar el 1891. Havia passat per les representacions d'Alacant, Riga i Frankfurt abans d'arribar a la de Barcelona, ja amb la categoria de cònsol general. Però va pagar car, creiem, no sols marxar de vacances de la ciutat abans de tenir el vist-i-plau del ministeri, sinó també el fet de mentir repetidament per amagar-ho.

670 Original als ADP: NS-Espagne/9-Question catalane, i esborrany als ADN: Madrid-ambassade/B/ 434.

Efectivament, la nit del 30 de juliol envia un telegrama a París on informa que

“preveient durada interrupció línia fèrria, postal i telegràfica entre Barcelona i Port-Bou, i considerant perjudici que en resultava per als nostres nacionals, he vingut a Puigcerdà per remeiar-ho corresponent des de Bourg-Madame. Cònsol suplent assegura servei a Barcelona. Doneu-me instruccions per correus de Bourg-Madame. Amics i compatriotes em deixaran cotxe per retornar a Barcelona”.

Més enllà de l'estranyesa que pogués causar aquest moviment, el telegrama duu el n^o202 de Foix, cosa que no escapa al gabinet del ministre, que hi afegeix la següent nota:

“No hi ha cap raó perquè un telegrama enviat de Puigcerdà (o Bourg-Madame) porti la menció Foix, excepte interrupció línia Puigcerdà-Foix i que telegrama hagi estat dut fins aquesta vila. Verificar-ho a administració de telègrafs.”

La resposta de Foix del 31 diu: *“telegrama 202 del 30 juliol depositat per Bellissen i pagat per ell mateix.”* I el ministeri contesta tot seguit a Bellissen *“Rebut vostre telegrama de Foix 30 Juliol [li fa conèixer, doncs, que ja sap on ha estat en realitat]. No he de donar-vos cap instrucció, tret que torneu immediatament al vostre lloc on vostra presència és imperiosa pels esdeveniments”.* Una nota a mà diu *“1 agost. Aquest telegrama ha estat recollit per Bellissen a Bourg-madame avui 1 a 11 h.”.* Amb comunicacions amb Perpinyà i amb Cerbère, el ministeri sap que el dia 2 Bellissen és a la capital del Rosselló cercant cotxe per intentar anar a Barcelona.

Un cop ha aconseguit arribar al consolat, Bellissen escriu el dia 4 per primer cop en tots aquells dies a l'ambaixador Révoil, sobre la situació a Catalunya, i pretén encara amagar-li la seva absència: *«La ruptura de les línies telegràfiques no m'ha permès d'informar-vos més aviat dels esdeveniments de Barcelona. Ha estat també el cas dels ferrocarrils⁶⁷¹».* Però aquell mateix dia Bellissen rep la comunicació oficial del seu cessament a través d'un telegrama: *“Se us posa en disponibilitat remunerada a l'espera que pugueu demanar la vostra jubilació. El Sr. Bosseront d'Anglade ha estat designat per succeir-vos»⁶⁷²”.*

Les al·legacions i justificacions del cònsol, i el seu intent de ser escoltat, seran endebades. Els

671 ADN-Barcelone-B/C-3.

672 Aquest document i tots els posterior es troben a ADP: Personnel/132-De Bellisen de Bénac.

suports que obtindrà d'un grup de francesos de Barcelona i d'alguns diputats de l'assemblea nacional (Delcassé -el seu avalador ja de temps abans, també de l'Arieja-, Delpech -senador del mateix departament- i el nord-català Brousse) no serviran de res, tret d'obtenir una missió de sis mesos d'estudi de les qüestions andorranes que no tindrà continuïtat i el fruit de la qual no sembla haver-se tingut gaire en compte al departament - ferint l'amor propi de Bellissen -. No rebrà cap altre consolat, cosa que demanava per poder assolir la jubilació amb una pensió digna, calculada en base al sou dels darrers sis anys i que ara ha vist reduït a la meitat. Finalment, el 2 de novembre de 1911 el president de la República signa un decret reconeixent-li els drets de jubilació, l'agraïment pels serveis prestats i el títol de *Ministre plenipotenciari honorari* el dia de la seva admissió a jubilació.

La seva falta, però, sembla que és castigada amb un rigor que potser no hauria tingut un altre ministre, i en particular l'anterior, Delcassé, ministre d'exterior inamovible al llarg de sis diferents governs i avalador del baró.

El cas Bellissen dividirà la colònia francesa, i sembla que amb component polític inclòs.

El 7 d'agost, encara no una setmana després de finalitzada la revolta, diversos presidents d'entitats franceses a Catalunya (la Cambra de comerç, la *Société Général de Bienfaisance*, el Cercle, l'*Amicale*, la *Section de prévoyance*, l'*Harmonie*, i la secció de les escoles franceses), escriuen al ministre lamentant la marxa de Bellissen, que ha fet entre la colònia francesa “una obra d'unió i concòrdia”, fent-li guanyar una influència creixent enmig de la població catalana i afavorint el desenvolupament d'obres i societats franceses. A més, afegixen que ha sabut desenvolupar i consolidar relacions molt cordials amb les autoritats del govern central, però també amb les locals, sovint oposades a les primeres, al mateix temps que es guanyava amistats entre la població. En la seva carta exposen:

« Els esdeveniments deplorables que acaben de succeir a Barcelona i que han sorprès a tot el món, començant per les autoritats, sembla que han deixat lloc a una situació gairebé de normalitat. Tanmateix, el mal no prou ben conegut fins aquest moment, i l'explosió del qual era imprevisible, no ha estat extirpat per la repressió d'aquests darrers dies. Cal esperar, temem, nous incidents, menys greus potser, però d'una naturalesa capaç de posar en perill els interessos del comerç i de la indústria francesos a Catalunya.

En aquestes condicions valorem que el manteniment del Sr. De Bellissen-Bénac en la funció que ha acomplert tan feliçment fins el moment present a la nostra ciutat, sembla imposar-se tant pel tacte que ha demostrat com per la influència personal que exerceix sobre les

autoritats de diferents colors polítics i sobre la població catalana. Per aquest motiu, Sr. Ministre, gosem demanar-vos, en nom de les nou Societats franceses de Barcelona que presidim, de voler mantenir-lo en el seu lloc, on és susceptible, a parer nostre, d'oferir els més grans serveis ».

En absoluta oposició amb això, un “grup de francesos de Barcelona” adreça al ministre una carta el 20 d'agost en què

“Després llegir que alguns membres de societats franceses de Barcelona se us han adreçat sol·licitant la reintegració de Bellissen al consolat de Barcelona, volem dir-vos que, tret d'aquests afavorits pel cònsol, la colònia francesa sent satisfacció per la vostra justa decisió. Bellissen és, en general, impopular; resultat dels seus sentiments orgullosos i poc sociables”.

Segons els signants, pocs dels francesos que necessiten els seus serveis poden acostar-s'hi. El seu personal és poc afable i quan durant la revolta recent anaren al Consolat, se'ls va dir que el cònsol no era visible. Les hores de treball, quatre per dia, eren rigorosament observades, i si un francès arribava a l'hora justa de tancar, se'l remetia per un altra dia sense tenir en compte el seu llarg trajecte o els perjudicis d'una nova visita, i recordaven la impossibilitat de telefonar al consolat. Tot plegat contrasta amb els bons records deixats pel seu antecessor, Blanchard de Farges.

I el 5 de setembre, una carta d'un particular felicita el MAE per la mesura presa contra el cònsol, *“les absències del qual començaven a semblar sospitoses”* i se sorprèn que la mesura no sigui per a tot el personal consular, còmplice de les absències. D'altra banda, acusa Bellissen d'actituds reaccionàries que no ajuden pas a protegir els francesos en un país clerical a qui les autoritats consideren perillous difusors d'idees de democràcia i de llibertat, i a qui entrebanquen constantment. *“Els nostres còsols haurien de ser més perspicaços i menys reaccionaris per ser útils als francesos i a França”.*

La imatge oficiosa de la Setmana Tràgica

Les repercussions de la setmana tràgica sobre el govern Maura són aviat recollides per l'ambaixada. En un informe del 18 d'agost de 1909, l'encarregat de negociat escriu des de Sant Sebastià a París que *“Barcelona torna a estar tranquil·la i l'estat de setge ha pogut ser aixecat”*, si bé les garanties

constitucionals continuen suspeses i els tribunals militars segueixen amb els judicis. Explica que fins aquell moment hi havia hagut un sol executat, “*el principal autor dels desordres*”, i es parlava de sis penes de mort més que no tenien encara l’aprovació del govern, dividit davant la manera d’enfocar la repressió. A més, “*l’autoritat del gabinet està disminuïda pel fet que el seu cap ha lligat la seva política a la del partit català*”, en referència a la recent presentació a les Corts de la llei de reforma de l’administració local, en la que hi va col·laborar estretament en Cambó de la Lliga Regionalista.

L’agent diplomàtic també recull les crítiques que havia aixecat la precipitació del govern en suspendre les garanties i establir l’estat de setge fins i tot on no hi havia cap disturbi, esmentant la del general Weyler, que demanava una política més liberal. I reproduïx dos comentaris que havia recollit de primera mà: el reconeixement per part del ministre d’estat espanyol que la mala premsa del castell de Montjuïc podia afectar el govern i convertir els tancats en víctimes i ajudar a un despertar sempre possible del moviment revolucionari, i el de l’ambaixador britànic, en el sentit que hom es guardarà prou d’ara endavant de desguarnir de tropes Catalunya, on és l’única força que garanteix l’ordre.

Per a l’encarregat de negociat, un fracàs de les tropes al Marroc també perillava de suscitar nous desordres i afirmava que la situació interior nascuda de les operacions militars pesava ara sobre elles.

La diplomàcia francesa, però, no dedica gaire temps a analitzar el caràcter de la revolta de juliol a Catalunya, i tendeix a considerar-la genèricament fruit de l’anarquisme. Tanmateix, un article d’Angel Marvaud, “*Les troubles de Catalogne*”, que apareix al següent número de *Questions diplomatiques et coloniales. Revue de politique extérieure* (nº 300, del 16 d’agost), fa una anàlisi aprofundida que convé no passar per alt, tant per la difusió acadèmica que tenia aquesta publicació com perquè la pròpia ambaixada el va tenir present⁶⁷³. L’article de Marvaud, en certa manera, fixa la imatge dels fets que circularà a nivell oficial d’Afers Estrangers durant molt de temps.

Per Marvaud, d’entrada no va ser cap revolta separatista:

«És erròniament que, a França sobretot, s’ha parlat d’un moviment separatista sorgit aprofitant la guerra d’Àfrica. Tendim massa a exagerar les tendències autonomistes de Catalunya. Si el catalanisme ha arribat a tenir la importància que sabem, això és degut a

⁶⁷³ L’ambaixada de Madrid va llegir-lo i en va arxivar un exemplar al dossier “*Évènements de Barcelone*”, al costat dels informes elaborats i de la correspondència diplomàtica creuada amb París (ADN: Madrid-ambassade/B/434).

nombroses causes, sobre les quals no puc entrar en detall (...)»

Afirma que malgrat els crits en el moment de l'embarcament de tropes, la protesta no era tant contra l'expedició marroquina sinó contra el sistema de lleva “*arcaic i antidemocràtic vigent encara a casa dels nostres veïns*”. La llei,

«Admet l'exempció del servei actiu a canvi del pagament de 1.500 pessetes. D'això en resulta que gairebé només els pobres són incorporats. A més, hi ha la tradició de fa anys de llicenciar, per raons d'estalvi, una part dels reclutats en el moment d'entrar a la caserna: d'aquesta manera, el 1907, d'un contingent anual de 48.000 homes, 35.500 solament han estat incorporats. Això explica que en les circumstàncies actuals, tot i que l'expedició del Marroc s'hagi hagut de preparar durant mesos, el govern s'hagi trobat en la necessitat de cridar els reservistes. Aquests malaurats, pares de família la major part, han estat arrencats brusquement de les seves llars per anar a combatre a les muntanyes del Rif. Els regiments de Barcelona foren dels primers que es van cridar, després d'haver completat els seus efectius, no pas com s'ha dit per fer la guitza als catalans (això seria desconèixer la política seguida respecte ells pel govern madrileny), sinó a causa de les facilitats excepcionals que presentava el seu embarcament.»

Marvaud segueix dient

«S'entén, després d'això, la tempesta que va sacsejar tota una setmana la «ciutat comtal», de la mateixa manera que la imprudència amb la qual se la desguarnia de les seves tropes feia el joc als revolucionaris, més nombrosos en aquesta ciutat que a qualsevol altre punt de la Península!»

Els incidents de juliol han fet adonar-se de la necessitat d'una reforma d'aquest sistema, que ja ha estat votada al Congrés,

«Però la qüestió militar, si bé ha estat l'espurna que ha determinat l'incendi, no és suficient per explicar la insurrecció de Barcelona. No crec pas, per part meua, en un complot preparat llargament pels revolucionaris, i encara menys en una conspiració política.»

Marvaud exclou cap conspiració republicana o carlina, després d'exposar-ne l'estat de divisió i desorganització d'ambdós corrents. En canvi, apel·la al caràcter i al temperament de la població:

«Per explicar per què la capital de Catalunya ha cremat tan sobtadament cal conèixer el temperament exaltat i místic dels seus habitants, que els empeny a les pitjors violències i als actes del més bell heroisme així com a la més sublim follia, fins i tot per l'ideal més quimèric, sigui el catalanisme, la doctrina d'Almirall perillosament propagada entre les masses per les classes dirigents, o l'anarquisme, el credo de Bakunin, importat fa quaranta anys a Barcelona per un dels seus deixebles, l'italià Giuseppe Fanelli...»

I afirma que, malgrat l'accepció que es dona al mot “anarquista” amb el qual es designa habitualment els revolucionaris de Barcelona,

«en aquesta ciutat el proletariat obrer no ha deixat d'estar organitzat i disposat a la revolta en tot moment».

Unes paraules que ens recorden les posteriors del governador de Barcelona, Ángel Ossorio y Gallardo, que va dimitir a l'inici de la revolta: *«En Barcelona, la revolución no “se prepara”, por la sencilla razón de que está “preparada” siempre. Asoma a la calle todos los días; si no hay ambiente para su desarrollo, retrocede; si hay ambiente, cuaja. Hacía mucho tiempo que la revolución no disponía de aire respirable; encontró el de la protesta contra la campaña del Riff y respiró a sus anchas”».*

Marvaud, després d'explicar la vaga general a Barcelona, assenyala l'extensió de la revolta i el diferent caràcter que pren en altres ciutats catalanes, a vegades clarament polític amb la constitució de juntes revolucionàries i proclamacions de la república:

«De la capital, efectivament, la revolta no va trigar a estendre's a tota la regió. La vaga general va ser proclamada una mica per tot arreu, el 27: a Reus, Figueres, Vilanova, Sabadell, Terrassa, Manresa, Tarragona, Girona, Lleida, a les regions manufactureres del Ter i del Llobregat. Però si el senyal havia sorgit, com sempre, de Barcelona, el moviment va agafar en aquestes petites viles i al camp un caràcter força sorprenent d'arcaisme i de romanticisme. Hom es creuria transportat a l'època de l'efímera República de 1873 i de la insurrecció «cantonalista». En alguns llocs, la sobirania popular i la República foren proclamades amb una bona fe i una ingenuïtat admirables.»

Posa com exemples els casos de Sabadell i de Mataró, abans de tornar al de Barcelona i mostrar-ne

la seva peculiaritat. En tot cas, és interessant de veure com Marvaud constata ja aleshores la dimensió catalana de la revolta i hi veu lligams amb experiències subversives anteriors, en concret amb la federal de 1873⁶⁷⁴.

«A Barcelona, la insurrecció va agafar des del principi un caràcter social-anarquista, més vague, menys infantil, però per això mateix força més inquietant. Es vincula directament a la història del que s'anomena el « lerrouxisme », que és una de les fases del moviment social en aquesta ciutat. Com sabem, Barcelona no viu la seva primera vaga general»

I repassa breument el seu historial de mobilitzacions obreres -1842, 1855, 1868, 1890 i 1902-, per acabar incidint en el fenomen del lerrouxisme i, més breument, en la nova Solidaritat Obrera, tot i que considera que els disturbis no van respondre pas a cap complot organitzat i llargament preparat. Marvaud especula aleshores: reconeixent que ignora d'on va procedir la iniciativa, creu que els lerrouxistes, sense el seu cap i sense les primeres figures presents a la ciutat, s'han vist desbordats per “aquesta horda de revoltats que no obeeixen a la raó, sinó simplement a la passió”. Apunta al caràcter fanàtic dels exaltats, entre els quals la “vaga general” pren el caràcter d'un dogma religiós al qual ho sacrifiquen tot, però també a “la misèria d'aquests obrers que explica, sense justificar-lo, el seu acarnissament contra la societat”.

Dit això, considera que “també podria ser que els obrers, que van iniciar la mobilització, no fossin els autors responsables dels crims, dels incendis i de tots els actes inqualificables que han estat comesos”, perquè aquests moments de disturbis són aprofitats per l'escòria de la societat (“repris de justice, pillards et assassins”). El que és més lamentable, afirma, és la gran participació de dones i nens en els incidents. Això explicaria el caràcter anticlerical de la revolta, espontània i sense direcció:

« Si els insurgents haguessin tingut realment un pla preparat prèviament, haurien pogut esdevenir amos de la situació. Però no han buscat controlar el govern civil o una caserna, ni

674 Gemma RUBÍ CASALS, en l'interessant capítol “Algo más que la quema de conventos. La Semana Trágica en Cataluña, la historia de una desafección” (MOLINER PRADA, A. (ed.), *La Semana Trágica de Cataluña*. Alella, Nablá ediciones, 2009, pp. 81-135, assenyala com la historiografia ha menystingut tradicionalment les revoltes que es varen donar, extensament, arreu del territori català, cosa que ha impedit una interpretació més ajustada del moviment, especialment dels aspectes polítics i de la seva integració en el temps històric llarg. Les pàgines 120-126 expliquen la revolta en els municipis de la província de Girona, i permet contextualitzar els fets denunciats pels agents consulars francesos. A “La Setmana Trágica: revolta popular o revolta contra l'Estat” (dins CHCC (2010, pp. 73-100), la Maria Gemma Rubí explica: “La rebel·lió es caracteritzà per un abast espacialment més intens i homogeni a la demarcació gironina, tant als pobles de la costa com als de la muntanya i l'interior, fins al punt que s'arribà a subvertir l'ordre polític i social, no solament atemptant contra la institució eclesiàstica i l'autoritat de l'Estat, sinó també intentant assaltar les fàbriques i les cases benestants”.

tan sols proclamar la República i constituir un govern provisional, com a Sabadell i a Mataró. En lloc d'això els revoltats s'han acarnissat amb les esglésies i els edificis religiosos (...) »

I aquest fet ha anat molt bé al govern:

« Això ha estat una sort per al govern. La insurrecció no ha tingut temps de guanyar les altres províncies, com es temia ».

L'autor considera que els “excessos” de juliol poden fer que entre els obrers creixi el suport als elements d'ordre, com semblaria demostrar la no realització de les noves vagues inicialment anunciades.

Però Marvaud conclou, en un llenguatge i amb un esperit prou diplomàtic, fent un exercici d'empatia per permetre's emetre consells, que

« Això no vol pas dir que no es puguin témer nous disturbis a Catalunya o en altres llocs. No s'ha d'ignorar, en efecte, que la guerra marroquina a la qual s'ha decidit el govern de Madrid, està plena d'imprevistos que poden comportar complicacions diverses. Seria prematur insistir més en aquests temors que, per part nostre, desitgem que siguin quimèrics. Deixant de banda els sentiments d'amistat sincera que alimentem respecte Espanya, hi tenim massa interessos en comú per no desitjar que triomfi folgadoament en les dificultats actuals.»

I ara ve el consell:

« Però creiem que no és sobrepassar el nostre dret de crítica demanar-li al govern de Madrid d'emprar la més extrema prudència i la clarividència més subtil enmig d'una ruta plagada d'esculls »

No sabem si això inclouïa la gestió de la repressió dels revoltats, que va ser massiva i indiscriminada i que, amb l'afusellament de Ferrer i Guàrdia, acabarà sent el que farà caure el govern conservador de Maura, però sí que Marvaud té present la cultura política i la praxi de les esferes del poder espanyol - gens habituades a la negociació i a la persuasió i sí en canvi a la força i a la imposició - i

les conseqüències que pot tenir aquest tarannà. Un advertiment que es demostrarà ben fonamentat⁶⁷⁵.

A diferència del ministeri d'exteriors francès, el d'Interior va tenir ben aviat un informe sobre el caràcter de la revolta popular de juliol. El 10 d'agost el comissari especial de Cervera, Bonnacarrère, envia al director de la Seguretat el report «*Le mouvement révolutionnaire à Barcelone. Ses causes et ses conséquences.*» que interpreta i explica els esdeveniments⁶⁷⁶.

Lluny de les mancances i incidències que ha patit la informació del consolat i de l'ambaixada, el ministeri de l'Interior ha rebut diàriament telegrams i cartes del comissari especial a la frontera sobre els "fets tràgics" que es donaven a l'altra banda de la ratlla fronterera. Unes dades, però, preses de fonts diverses i que li arribaven per via oral, i que «*no podien portar un segell d'autenticitat*» tot i haver pres «*la precaució de només registrar els que estaven avalats per diversos testimonis o narradors*». El dia 10 decideix de puntualitzar totes les informacions enviades fins aleshores amb aquest elaborat informe sobre la revolta, considerant «*que degut a la situació topogràfica de Catalunya, tot el que passa en aquesta regió limítrofa de la nostra frontera ha d'interessar al Govern francès*».

Aquesta és la justificació que hi dona, conscient que tenia vetada la seva anterior tasca d'informació política. A més, acabava de tornar de Barcelona del seu viatge quinzenal (del 7 al 10 d'agost) en què l'havia rebut el president del tribunal provincial de Barcelona, Buenaventura Muñoz, en un dels desplaçaments que havien d'estar justificats només per la repressió de delictes comuns⁶⁷⁷.

De l'informe del comissari especial trobem destacable l'àmbit territorial que assenyala, el caràcter inicial que li atribueix i l'actuació reactiva dels elements revolucionaris que observa.

Bonnacarrère exposa que la revolta s'ha donat a totes les províncies catalanes, segons ell sobretot a la de Barcelona i Tarragona; que l'origen no va ser sinó «*un simulacre de vaga general que només*

675 La repressió de la revolta va provocar 75 morts civils i 3 militars, amb més de 2000 detinguts i la clausura d'escoles laïques i centres obrers i republicans. Després s'obriren 739 causes militars amb 1725 processos. Segons Pere Coromines, en la seva intervenció a Corts l'abril de 1911 en tant que diputat per la Unió Federal Nacionalista Republicana, foren empresonats 3270 individus, tancades més de 100 escoles i suspesos 3 diaris, a més de molts casinos republicans clausurats.

676 AN-Pierrefitte: F7/13066. Còpia dins F7/15955/2 Ferrer Guardia.

677 En la nota explicativa del desplaçament al Prefecte exposa sis actuacions realitzades, cinc d'elles sobre delictes o delinqüents comuns francesos en territori català, essent l'altra -esmentada en primer lloc-, l'"*Enquête sur les derniers troubles*" (ADPO: 4M417, 10-8-1909). En una carta del 16 d'octubre, Bonnacarrère precisa que a Barcelona sols s'hi ocupa de la cerca de malfactors francesos i de la vigilància de la falsificació de moneda; si en algun moment rep alguna informació política, sols és per a la tranquil·litat de la nostra frontera.

havia de durar 24 hores i que no era, en principi, sinó una manifestació de protesta contra la crida dels reservistes davant l'enviament de noves tropes a Melilla», però «els elements subversius, tan nombrosos a Barcelona, van aprofitar ràpidament l'oportunitat que se'ls presentava» a partir del vespre del dia 26. Es pregunta "no hi estaven preparats, els revolucionaris?", i respon: "Sí, els revolucionaris, i en particular els republicans, estan organitzats des de fa temps per a un moviment antidinàstic. Ho prova l'erecció en comitès republicans cantonals de certs municipis que han seguit a Barcelona, però la seva preparació no havia pas previst la manifestació espontània del 26 de juliol". No s'equivocava en Bonnecarrère.

Al costat de Barcelona altres viles s'havien revoltat (esmenta «Sabadell, Terrassa, Badalona, Granollers, Mataró, Sant Feliu, Figueres, Palamós»), animant els pobles veïns a fer-ho també. I en totes "la consigna donada semblava: cremar els convents i erigir Comitès cantonals republicans. L'ordre fou particularment seguida a la costa, a Palamós i a Sant Feliu».

És això el què fa suposar, com ell mateix havia dit d'entrada en els seus telegrams, «i com encara pensen les autoritats espanyoles, que el moviment, en principi pacífic i de pura protesta, va agafar aviat un caràcter netament revolucionari sota l'impuls dels republicans i després dels anarquistes.»

*Després de rebutjar que hi haguessin separatistes i carlins entre els amotinats, diu que «la veritat és que els líders foren els Ullet (sic), els Zurdo Olivares, els Vinaixa, amics i fanàtics de Lerroux; i d'altra banda, els anarquistes Castellote, Miranda, Herreros, Trinidad de la Torre, etc. En quant a Emiliano Iglesias, el lloctinent de Lerroux, van anar a buscar-lo a casa, però amb el seu coratge habitual, se'n va escapar i hom pretén, fins i tot, que va demanar el seu empresonament. Francisco Ferrer servia de punt d'unió entre les dues parts i el seu diner podria haver contribuït a fomentar la sedició».*⁶⁷⁸

Respecte el futur immediat, el comissari especial considera que el moviment revolucionari difícilment reprendrà a Barcelona, sobretot pels contingents de tropes que ara hi ha desplaçats, però

⁶⁷⁸ Com diu Jordi POMÉS VIVES («El republicanismo lerrouxista y su responsabilidad en los acontecimientos», dins MOLINER PRADA (2009)), hi ha acord entre els historiadors que la militància de base del Partit Republicà Radical, i sobretot les seves joventuts (destacant els germans Ulled), va participar activament en els fets, i que una altra cosa són els dirigents lerrouxistes, com Iglesias, que més aviat s'esforçaren en que no derivessin en una autèntica revolució social. La manca de danys a fàbriques, negocis i burgesos demostraria que el PRR -amb dirigents benestants- no buscava la revolució social, sinó anar guanyant suports entre la classe mitjana. Ullman (1972), Culla (1986) i Álvarez Junco (1990) divergeixen respecte l'impuls de la mobilització popular, però no sobre el paper de les bases lerrouxistes i de les seves cúpules. Vegeu també CULLA, «Ni tan jóvenes, ni tan bárbaros. Las juventudes en el republicanismo lerrouxista barcelonés», *Ayer*, n°59, 2005 (3), pp. 56-67.

assenyala la incertesa respecte què passaria si es dona una nova derrota a Melilla. Dies després⁶⁷⁹ apunta dos fets negatius: d'una banda la continuïtat del fenomen de les bombes (una el dia 25 i l'altre l'endemà, al Paral·lel), desmentides formalment pel govern i tema prohibit a la premsa en un intent de tranquil·litzar la població, i, d'altra banda, la campanya d'humiliació de Catalunya per part

«de les altres regions, que rebutgen fins i tot de rebre els seus representants i els seus viatjants de comerç».

Explica que

«una Cambra de comerç espanyola, la d'Almeria, ha arribat a prendre la iniciativa de convocar les seves homòlogues de la Península per tal de boicotejar els productes catalans. El Foment, associació de promoció i defensa de Barcelona, ha respost a aquesta iniciativa amb circulars repartides profusament en les quals al·lega circumstàncies atenuants per als seus conciutadans.»⁶⁸⁰

I després de recordar els rumors de vaga general, conclou que *«aquesta és la situació, poc envejable, en veritat, de la rica contrada veïna del nostre país».*

La visió del Comissari especial de Cervera de la Marena, damunt la taula del ministre de l'interior francès, no podia deixar de tenir efectes en la política interior francesa respecte els refugiats espanyols que s'havien anat concentrant al sud de França i a París, i a les accions de caire polític que s'hi anaren donant.

Abans, però, vegem com va viure la colònia francesa a Catalunya la Setmana Tràgica.

L'impacte de la revolta sobre la colònia francesa

El 27 de novembre de 1909, quatre mesos després de la revolta, l'ambaixada francesa a Madrid demanava a París una indemnització econòmica i una distinció honorífica per al seu agent consular a Palamós, M. Conche, destacant la seva bona actitud i les despeses que havia assumit per a ajudar a la gent. Igualment demanava per al ciutadà alemany Hans Boché, que es va arriscar per ajudar la

679 ADPO: 4M412, carta del 29-8-09.

680 Aquesta campanya seria continuació de l'ús de l'amenaça separatista en la premsa madrilenya per a neutralitzar la protesta. Respecte això darrer, vegeu Josep Mª FIGUERES, «La recepció de la Setmana Tràgica a la premsa de Madrid. La desactivació de la protesta arreu d'Espanya amb la censura i l'amenaça del separatisme», a *Actes de les Jornades sobre la Setmana Tràgica. Analecta Sacra Tarraconensia* 82. 2009.

colònia francesa, una medalla d'honor⁶⁸¹.

No era el cas, és clar, del pobre baró de Bellissen-Bénac, que havia negligit algunes de les funcions primordials d'un cònsol en cas d'insurrecció: tenir el seu govern al corrent de totes les circumstàncies dels disturbis que es produeixen en la seva circumscripció, vetllar amb la màxima cura que els seus nacionals no els pateixin i, en cas que les autoritats locals fessin saber al cònsol de la impossibilitat d'assegurar la persona o béns dels estrangers -fet que no es va donar-, recórrer a la crida de les forces navals nacionals. En el cas de França, això darrer estava estipulat en un article d'un decret del 1885⁶⁸².

Bellissen, cessat formalment el 7 d'agost, no podrà complir una de les funcions que li pertocaven com a cònsol: la d'acompanyar els compatriotes perjudicats en les seves reclamacions davant les autoritats espanyoles. Sí que va poder, però, iniciar una enquesta sobre l'abast i l'exactitud dels danys produïts als francesos.

Segons el consolat de Barcelona, la colònia francesa fou l'única colònia estrangera que va patir els efectes dels avalots, en bona mesura degut a la seva superior importància numèrica. El gerent del consolat, Longchamps, se n'havia assegurat interrogant els diferents consolats estrangers⁶⁸³. Un llistat seu recull vuit reclamacions en curs, cinc de les quals per danys ocasionats per les tropes i tres per actes dels amotinats. Les cinc primeres -danys en immobles per trets i obusos, a més de la mort accidental per bala del ciutadà François Escape- havien estat corroborades pels jutges d'instrucció, però depenia de la bona voluntat del govern espanyol que fossin satisfetes. Les tres darreres -incendis i pillatges del convent dels germans maristes a Sant Andreu del Palomar i de l'asil dels mateixos maristes a Sant Martí de Provençals, a més del carregament de llana de l'empresari Jules Valette destruït a l'estació de Sant Vicenç de Castellet (Bages)- no eren assegurades per la legislació espanyola. Segons Longchamps, en el codi penal «*només els béns dels culpables convictes de sedició responen dels perjudicis que han causat*» i com se sap «*en general tots els insurgents estarien sense mitjans d'existència*».

El consolat havia tingut la cura de consultar la Cambra oficial de la propietat de Barcelona, i havia rebut un article de la *Revista* d'aquesta institució que havia de sortir al número de setembre de 1909,

681 ADP: NS68: carta del 27-11-1909, "Récompenses à l'occasion des troubles de Catalogne", basada en l'informe del gerent del consolat de Barcelona del 18-11-1909, dins ADN:Madrid-B-434. Vegeu-hi també l'episodi de Hans Boché en l'informe de 26-10-1909 del gerent del consolat de Barcelona.

682 Vegeu Pierre BOUFFANAIS, *Les consuls en temps de guerres et de troubles*, Paris, Éditions Domat-Montchrestien, 1933. Pàgs. 198-201.

683 Informes del 16 i del 30-10-1909 de Longchamps a l'ambaixada (ADN: Madrid-B-434 i Barcelone-B/C-3).

titulat «Indemnización por daños causados a la propiedad»⁶⁸⁴. Es va basar en ell per a respondre i informar a les sol·licituds que li arribaren. Per la seva banda, la contesta que l'ambaixada de Madrid dóna al fabricant marsellès Valette davant la seva demanda d'ajut per a fer-se reemborsar el valor de la mercaderia perduda -noranta bales de llana que viatjaven de Saragossa a Barcelona- ja s'avança la conclusió del consolat. L'advocat-conseller de l'ambaixada confirma que no hi ha cap llei espanyola que obligui els ajuntaments a indemnitzar les víctimes de motins polítics, considerats accidents fortuïts. I el decret 30-6-1879 només contempla el supòsit en el cas d'accions militars, però no els casos en què són fruit de les forces rebels⁶⁸⁵.

La resposta oficial del govern espanyol arribarà poc després, en uns termes semblants. Contestarà a l'ambaixada que no se sent obligat jurídicament a cap indemnització per uns fets que entren en la categoria d'inevitables, «*tanto menos cuanto que los extranjeros, al ir á establecerse en un país, aceptan voluntariamente una parte así en la buena como en la mala fortuna de él*». Aquest criteri de conducta -diu- basat en principis de dret internacional sostinguts pel govern de Sa Majestat, és de lògica aplicació en tant que és també el defensat pel govern de la República francesa «*en ocasiones análogas, bastando recordar al efecto las notas canjeadas en París en 19 de septiembre de 1881 con motivo de reclamaciones mútuas entre España y Francia basadas en la guerra civil y en los sucesos de Saida*». De totes maneres, el govern espanyol «*no deja de reconocer que, atendiendo á la equidad y á la situación de las víctimas, se halla moralmente obligado por su constante actitud en casos análogos, á resarcir los daños que resulten exclusivamente causados por las fuerzas y los agentes encargados de reprimir la sedición, si bien en la inteligencia de que la apreciación del resarcimiento queda reservada únicamente al Gobierno de S. M.*»⁶⁸⁶.

El cert és que alguns dels reclamants quedaran insatisfets amb el tracte rebut pel govern espanyol, com és el cas del fabricant francès Burgaleta, amb factoria a Barcelona, que no va rebre cap senyal de les autoritats espanyoles fins un any i dos mesos després dels fets, en forma de visita d'inspecció sense sentit, ja que les destrosses al seu domicili de la Rambla ja s'havien restaurat. A més, van ser objecte d'una valoració ridícula per part d'un personal que no tenia la qualificació adequada. Segons l'enutjat Burgaleta, la visita l'encapçalava el jutge instructor de la Capitania general de Catalunya, el comandant Bertran de Lis, acompanyat de cinc joveníssims soldats de lleva que havien exercit oficis manuals, com a simples peons, i que no tenien cap coneixement del valor econòmic o comercial dels béns destrossats, un dels qual, a més, no sabia ni llegir ni escriure. D'aquesta visita

684 Carta del 10 de setembre de 1909, dins ADN-Barcelone-B/C-3.

685 Cartes creuades Valette-Consolat-ambaixada del 11-8 i del 15-09 de 1909 (ADN: Madrid-B-434).

686 Carta del 9-6-1910 del Ministre d'estat espanyol a l'ambaixador francès (ADN: Madrid-B-434).

en sortí una valoració que no tenia res a veure amb la que va presentar el fabricant poc després dels fets, i que havia basat en les factures reals dels mobles i vidres trinxats i en valoracions de pèrits professionals⁶⁸⁷.

Un informe del 23 de desembre de 1910 del consolat diu que les diferents reclamacions davant el govern no semblen haver estat preses en compte⁶⁸⁸.

Hi ha, però, una reclamació francesa davant del govern espanyol que és de natura política, i per tant més delicada: la petició d'un augment d'efectius armats a la província de Girona (en particular a l'Empordà) per tranquil·litzar els interessos econòmics francesos. Aquesta demanda dels industrials francesos de la zona ja s'havia expressat l'agost de 1909, amb el suport de l'agent consular, i l'ambaixada francesa l'havia fet arribar al govern espanyol. Però havia quedat desatesa i el 28 de febrer de 1910 el cònsol de Barcelona, Bosseront d'Anglade, rep la visita del director de l'empresa Berthon et Delibes, de Marsella, que tenia cinc fàbriques de taps de suro a Palamós i comarca amb 2.655 empleats. El director li va comunicar que els importants interessos que representava podien quedar compromesos si no es posaven a mans de l'alcalde -amb qui mantenia excel·lents relacions- noves forces de policia. L'alcalde ja havia demanat inútilment un contingent de guàrdies civils al govern espanyol i el director de les fàbriques demanava novament que l'ambaixada pressionés Madrid en aquest sentit. La resposta del ministeri d'estat a l'ambaixada francesa va ser negativa. La petició era impossible d'atendre en aquell moment, i no semblava prou justificada donat «*el estado de absoluta normalidad y tranquilidad que reina en dicha provincia*»⁶⁸⁹.

No li va quedar més remei a l'ambaixador francès que comunicar el refús oficial als industrials a través del cònsol de Barcelona però, en una nota afegida al marge de la carta del ministre d'estat, l'ambaixador apunta: «*Transmès Barcelona 11 abril 10 s.m. afegint prec avisar en temps útil si avalots a témer*». Potser oralment s'havia deixat una porta oberta en funció de les circumstàncies.

Un altre front obert per a la diplomàcia republicana seran els ciutadans francesos detinguts durant els disturbis. El 12 d'octubre de 1909 el ministeri d'AA.EE. francès pregunta a la seva legació a Madrid sobre la veritat del contingut de l'article de *L'Humanité* que parla de l'arrest a Barcelona d'uns quants francesos. Consultant alhora el govern espanyol i el consolat de Barcelona,

687 Carta d'A. Burgaleta del 15-11-1910 i del cònsol a l'ambaixada dos dies després (ADN: Madrid-B-434).

688 ADN: Barcelone-B/C-3, esborrany d'un informe de conjunt dels fets i conseqüències de la revolta entre els francesos, sense data ni signatura, titolat "Troubles de Barcelone".

689 ADN: Madrid-B-434. Carta conjunta de tots els industrials francesos de St. Feliu de Guíxols, Palamós i Palafrugell, i carta de l'1-3-1910. Resposta del govern espanyol del 9-4-1910.

l'ambaixador rebrà dues respostes coincidents: segons el ministre d'estat, Allendesalazar, cap dels cinc afusellats a Montjuïc no era francès; *solament* 22 francesos han estat expulsats de Catalunya, i onze han estat detinguts i portats davant dels tribunals militars. L'informe que li arriba del consolat de Barcelona parla també d'aquests vint-i-dos francesos expulsats, precisant que tots tenien mals antecedents, no estaven enregistrats al consolat i no tenien cap documentació que permetés establir la seva identitat. I que hi havia 11 detinguts sota l'acusació d'haver participat en l'avalot, tot i que alguns ja havien estat alliberats. El més compromesos semblaven ser Armand Schwald i Gaston Leménager, participants en l'incendi d'un convent i posterior robatori de títols i obligacions; Joseph Paulet, detingut en una barricada; i Louis Armant, per incendi i pillatge. Dos mesos més tard, el cònsol informa que aquests quatre darrers individus ja no estan en mans de les autoritats militars, sinó que han estat transferits a la justícia civil amb càrrecs per incendi i robatori⁶⁹⁰.

No sembla haver-hi hagut gaire coordinació entre el Ministeri de l'Interior francès, Direcció de la Seguretat, i els Afers Estrangers, ja que el 30 d'agost el comissari especial de la frontera a Cerbère, Bonnacarrère, ja havia informat la *Sûreté* de l'expulsió d'onze francesos i del processament judicial de sis, i simultàniament als requeriments de l'ambaixada al cònsol i a les autoritats espanyoles, Bonnacarrère reportava el dia 14 d'octubre aproximadament les mateixes dades. El seu informe contenia, però, més dades: el convent assaltat pels tres processats era el de les Jerònimes del carrer de l'Hospital; la identitat del tercer d'ells és la d'una dona, Angèle Petitpierre; i tots tres ja eren buscats per la policia francesa, per delictes de robatori, estafa i deserció. D'altra banda, contraposava aquestes dades a les dels diaris francesos, que havien xifrat en 128 els arrestats francesos, i a *L'Indépendant*, que parlava de dos francesos executats⁶⁹¹.

Els fabricants francesos instal·lats a Catalunya van treure les seves pròpies conclusions de la Setmana Tràgica i la van tenir molt present en el futur. Des d'aquell moment, van recórrer sovint a la intermediació del cos consular davant les autoritats espanyoles per aconseguir aturar les vagues que es declaraven a les seves fàbriques, obtenir protecció personal o garantir l'entrada i sortida de mercaderies. I això indistintament a Barcelona, Mataró o Palamós. En tornarem a parlar en el capítol següent⁶⁹².

690 ADN: Madrid-B-434. Ambdues cartes són del 15 d'octubre i la darrera del 10-12-1909. Comunicacions també dins ADP: *Espagne-NS-09 Question Catalane*.

691 ADPO: 4M412. Un posterior informe del 26 d'octubre dona el perfil dels 6 francesos detinguts a la província de Barcelona i del detingut a la de Girona per dirigir una partida de revoltats.

692 La documentació que ens serà útil és la dels ADN-Barcelona-B/C-18, dossier "Grèves, 1901-1930".

Refugiats i agitació al Rosselló

El 10 d'agost de 1909 el comissari especial de Bourg-Madame, vila fronterera amb Puigcerdà, informa el Prefecte del departament dels Pirineus Orientals de l'arribada de joves insubmisos espanyols a la seva demarcació. Demanen feina, pidolen per les cases de pagès, i acaben, la majoria, per dirigir-se cap a l'Hospitalet (Arieja) o cap a Montlluís, el Conflent i el Rosselló. Una setmana després, el 18, el mateix prefecte de la Catalunya Nord explica al ministre de l'Interior que

«Després dels recents esdeveniments de Barcelona, el departament està sent envaït per nombrosos espanyols que han abandonat el seu país sigui per escapar de la mobilització, sigui per fugir de les persecucions de les quals alguns d'ells poden ser objecte després dels disturbis de Catalunya⁶⁹³»

Efectivament, la setmana tràgica de juliol i la repressió subsegüent havia tingut com a conseqüència l'arribada de nombrosos refugiats sudcatalans al Rosselló, i els primers a preocupar-se'n havien estat les autoritats espanyoles a banda i banda de la frontera, amb un paper destacat del cònsol, Enrique de Védia. El dia 4 d'agost ja telegrafiava al ministeri d'afers estrangers i a l'ambaixador que *«Muchos desertores y hombres políticos de Gerona, Figueras y Barcelona pasan la frontera vía marítima, figurando entre estos presidente círculo republicano de Llansa que llegó ayer Cervere»*, explicant per carta que les autoritats locals rosselloneses prenen mesures per evitar cap mena de manifestació i que en cap punt de la frontera d'aquell departament no es preparaven *«expediciones filibusteras»*, que era el que preocupava el govern de Madrid.

El ministre de governació espanyol, Allendesalazar, havia manat el dia 8 que el consolat de Perpinyà dificultés la inscripció dels nombrosos refugiats, si bé prenent nota de tots ells i enviant-ne la llista a Madrid. Probablement tenia la idea de forçar-los d'aquesta manera a allunyar-se de la frontera cap a departaments francesos de l'interior. Dos dies després el mateix Allendesalazar s'ho repensava i escrivia *«considero conveniente inscripción refugiados enviando diariamente este ministerio lista detallada inscritos desde 25 julio»*, insistint l'endemà que *«Ante dificultad vigilar toda extensión frontera, procure sean internados refugiados sospechosos y consulte conmigo dudas que se le ofrezcan»*. Les gestions del cònsol davant el prefecte del departament fracassaren perquè *«dice prefecto no puede sin autorización Gobierno internar refugiados sospechosos y aconseja que Exmo. Señor Embajador París pida Ministro Interior que le autorize»*. No sabem si es va seguir aquest consell, però sí que no es va acabar donant una ordre francesa d'internament dels «refugiats

693 ADPO: 4M412 i AN-Pierrefitte: F7/13066.

sospitosos», perquè el gener de 1910 les autoritats espanyoles ho sol·licitaven de nou⁶⁹⁴.

També a l'Aude, departament tocant als Pirineus Orientals pel nord, hi havia una important presència de refugiats. A finals d'agost el comissari especial de Narbona explicava que:

«Després dels darrers esdeveniments de Barcelona hom constata un creixement dels emigrants espanyols força seriosos, vinguts per terra sobretot, molts d'ells acompanyats de dona i infants. Recorren el camp sol·licitant feina, lliurant-se sovint clandestinament a la mendicitat i són de natura de cometre certes depredacions».

Una emigració que inquieta la població d'aquesta regió, *«molt castigada ja i mancada de feina»* i *«si fos possible, seria molt útil evitar-la»*. Una situació que esdevindrà més preocupant la setmana següent, en què continuarà l'arribada de famílies espanyoles, molt pobres, que *«fan témer conflictes amb els obrers agrícoles del país si, com s'anuncia, els espanyols són contractats a un preu vil»*⁶⁹⁵.

Per a alguns, doncs, Perpinyà i comarca fou una primera etapa abans de moure's més al nord, però el fenomen dels exiliats del Principat, fossin desertors de la guerra del Marroc o sublevats de la darrera setmana de juliol, arriba en un moment en què el moviment antimilitarista a la Catalunya Nord és molt actiu i, alhora, subjecte de disputes internes. *Germinal*, nom que rep la secció de Perpinyà de l'Associació Internacional Antimilitarista, està composta per socialistes i anarquistes, amb predomini d'aquests darrers, sota el lideratge -en aquells moments qüestionat- de Miquel Vassail⁶⁹⁶. És aquesta confluència d'antimilitaristes rossellonesos amb subversius del sud del què es queixa el prefecte en la seva carta del 18 d'agost:

«Entre ells [els refugiats] hi ha joves molt violents, animats per sentiments revolucionaris i anarquistes, que troben acollida i suport entre els antimilitaristes de Perpinyà, dels quals ja us he assenyalat la propaganda cada cop més activa en el meu departament».

El prefecte té al cap l'acte de protesta contra la guerra del Marroc que s'havia celebrat a la Sala

694 Aquests telegrams d'agost es troben a l'AHN/AMAE: H 2018-Perpignan 1889-1916. En canvi, la carta del 27-1-1910 del Ministre d'Estat Pérez Caballero demanant a l'ambaixador Marquès del Muni que el govern francès interní els anarquistes espanyols refugiats a Perpinyà és a l'AGA: Embajada de París, 54/05898. Leg. 805.

695 Informes al prefecte de l'Aude i a la Sûreté del 30-8-i 6-9, dins ADP-NS09: còpies enviades pel ministeri de l'interior al d'Afers estrangers el 10 Septembre 1909.

696 Vegeu RUQUET, Miquel, "La crise du mouvement antimilitariste dans les Pyrénées-Orientales et l'échec d'une tentative unitaire gauche-ultra gauche en 1909", *Le Midi Rouge. Bulletin de l'Association Maitron Languedoc-Roussillon*, n°13, Juin 2009. Les disputes i les escissions dins el camp socialista semblen ser determinants en la pèrdua de força posterior de l'antimilitarisme rossellonès.

Tasqué de Perpinyà el dissabte 14 d'agost. Segons la policia francesa i segons un dels organitzadors, Josep Codina, que es va acabar penedint d'haver ajudat a organitzar-lo, va acabar convertint-se en un míting antimilitarista i anarquista. La taula que presidí l'acte la componien cinc membres de la secció antimilitarista de Perpinyà (Phalippou, Doutres, Vassail, Arné, Bernard -aquest darrer, expulsat d'Espanya⁶⁹⁷-) i hi assistiren prop de 150 persones, molt poques de les quals eren refugiats espanyols. L'informe policial destaca set intervencions orals, tres a càrrec de rossellonesos i quatre de sudcatalans. Les dels primers són la prova que hi havia assistit el més granat de l'extrema esquerra nordcatalana: el propi Phalippou, de *Germinal*; Joan Manalt, director del diari *Le Socialiste*; i Josep Bazerbe, secretari general de la Borsa de Treball. De les intervencions dels espanyols en destaquen les d'en Josep Codina, d'Hostalrich, però que vivia a Perpinyà des de feia anys i que féu la traducció al català de la intervenció d'en Phalippou, criticant la guerra i defensant la insubmissió dels soldats cridats a files, en to moderat; la d'en Josep Sonabellas (sic), dit «el Canellas», fent la crítica del capitalisme i de la burgesia; i la de l'Eusebi Carbó, d'una gran violència verbal i en què envejà la sort dels Caserio i dels Morral, a més de lloar la bomba com a arma d'excel·lència per enderrocar «l'edifici de l'opressió».

En aquest punt, s'entén que el prefecte dels Pirineus Orientals exposés al ministre de l'Interior:

«És per això que em sento obligat a cridar la vostra atenció sobre la reunió, de la qual us n'he enviat l'informe, pel cas que jutgésiu útil de donar-me instruccions especials respecte la vigilància d'aquests estrangers i, si calgués, del seu allunyament de la frontera, si continuessin fent-se notar per violències en el llenguatge com aquelles que han estat comunicades»⁶⁹⁸.

El cònsol espanyol també informà per aquelles dates al ministre d'Estat d'aquesta reunió a la sala Tasqué, de la intervenció d'en Carbó i de la seva possible fugida a Marsella tement algun tipus de represàlia, a més de la marxa d'un grup de setze espanyols cap a Orà, a l'Algèria francesa, des del port de Portvendres, alguns d'ells compromesos en els fets de juliol⁶⁹⁹.

697 Podria tractar-se d'un dels tres francesos detinguts administrativament però no processats el 1896 (vegeu el capítol 6, p. 11)

698 Carta del prefecte dels P.O. al ministeri de l'Interior, del 18-8-1909 (ADPO: 4M412). Vegeu l'original en francès a la nota 3 de l'apèndix. Tota la documentació que ve a continuació pertany al mateix fons d'arxiu, a menys que se n'indiqui el contrari. Les cartes al Ministeri de l'Interior/Direcció de la Seguretat es troben també, en el seu original, a París, AN-Pierrefitte: F7/13006 *Anarchistes espagnols*.

699 AHN/AMAE: H 2018. Telegrames del 16, 19, 21 i 24 d'agost. Dels setze espanyols, n'hi ha quatre dels quals se'n donen més dades i que són, a diferència dels altres, catalans. Podria ser que fossin aquests els suposats participants en la revolta de juliol: Jaume Bonals, de *Terrado (Gerona)* -potser era *Terrades*, a l'Alt Empordà; Joan Ola, de Siurana (Alt Empordà), Pere Prat, de Banyoles, i Josep Cot, d'Arenys.

De fet, «Sonabellas» - en realitat, Solanellas - havia arribat feia dies a Perpinyà procedent de París, on vivia i on era seguit per la policia. Segons aquesta, havia vingut per trobar-se amb tres espanyols de Banyoles que havien arribat el 7 d'agost i amb altres dos que ja residien a Perpinyà⁷⁰⁰. Solanellas, a més de participar en el míting antimilitarista del dia 14, estaria esperant l'arribada d'un paquet de cartells antimilitaristes amb la intenció de travessar la frontera, acompanyat d'Albert Arné; rebria consells i indicacions de Malato, i diners; i hauria assistit a una reunió de la secció antimilitarista de Perpinyà el vespre del dia 20 en una sala reservada del cafè Grandó.

L'Eusebi Carbó i Carbó, per la seva banda, s'havia exiliat a França el 1908, constava en el llistat d'anarquistes estrangers de la *Sûreté* i havia fet la seva declaració d'estrangeria a Saint-Tropez (prop de Niça) el 10-10-1906. Podria haver-se desplaçat també expressament a Perpinyà i sembla que després del míting del dia 14 va marxar cap a Niça⁷⁰¹.

En Solanellas apareix en els informes policials com el pal de paller d'un col·lectiu de refugiats eminentment empordanès que ha arribat a Perpinyà els primers dies d'agost de 1909. Al seu voltant la policia⁷⁰² hi descriu en Secundí Torrent Sallés (1884, Tossa de Mar, taper); Lluís Cornet Ullastres (1891, La Bisbal, paleta); Emili Puig Fàbregas (Palafrugell, 1884, barber); Francesc Regincós Capellas (1887, Figueras, comerciant); Ricard Cros Sagué (1887, Figueras, taper). Tots ells semblen conèixer prèviament en Solanellas i en Carbó, i la majoria han fet la seva declaració d'estrangeria a Cànoes, municipi veí de Perpinyà on hi ha un batlle socialista, Bonifaci Escudier, membre de Germinal. Més endavant la policia identifica sis refugiats més que s'allotgen amb ell a la

700 Informe del comissari Forcade del 9 d'agost, dins ADPO: 4M412. *Sonabellas* es tractaria d'un error -com molts altres, evidents, comesos per la policia a l'escriure noms que els arriben oralment i que desconeixen- i en realitat es tractaria d'en Josep *Solanellas*, sabater, nascut a Barcelona feia 22 anys, a qui ja hem esmentat en el capítol 8. Solanellas apareix el maig de 1909 en els informes de la prefectura de París sobre els anarquistes que tenen relació amb Josep Coca, refugiat a Londres (AN-Pierrefitte: dossier Coca) i com assistent a una reunió d'anarquistes espanyols a Fontenay-sous-Bois el mes següent (AN-Pierrefitte: F7-13066). També apareix en informes posteriors, de 1910, de la policia de París (AN-Pierrefitte: F7-13066 i 67). Pere Gabriel fa referència a una entrada a Espanya d'en "Malato, De Marmonde, Arlandis, Dietrich, Solanelles" el 2 d'agost de 1909, i que hauria escapat a la vigilància de la policia de Cerbère (reproduït en diferents articles a MARTÍNEZ, CANAL, LEMUS (eds.), *París, ciudad de acogida: el exilio español durante los siglos XIX y XX*. Marcial Pons, Madrid, 2010; a CHCC: *Els fets de la Setmana Tràgica (1909)*, Barcelona, 2010; i dins AUBERT, Paul (coord), *Violence à Barcelone/Violencia en Barcelona 1896-1909*, BHCE, nº47, p.112. Aix-en-Provence, 2012). Per la seva banda, el cònsol espanyol també escrivia incorrectament aquest cognom en els seus telegrams de setembre de 1909, a vegades posant "*Sonabella*" i altres "*Sobanella*" (AHN/AMAE: H 2018).

701 L'Eusebi Carbó és un personatge prou conegut. El 1903 era mestre a l'Escola Moderna de la Bisbal. El 1908 pateix un primer exili a França. El 1910 s'instal·larà a Barcelona i participarà en la fundació de la CNT. Un informe del mateix 18-8-1909 del comissari especial de Perpinyà que envia al Prefecte, a París i a Niça simultàniament reproduïx les dades de la seva fitxa d'estranger (nascut el maig de 1882, a Cassà de la Selva), però dóna més crèdit al llistat d'anarquistes estrangers, on hi consta nascut el 12-1-1881 a Sant Joan de Palamós. El *Diccionari Biogràfic del Moviment Obrer dels Països Catalans* i la seva entrada a l'*Enciclopèdia Catalana*, però, el fan néixer el 1883.

702 Informes del comissari Forcade del 19 i 25 d'agost.

mateixa pensió, i que semblen amics íntims, procedents de Palamós, Barcelona, Horta, i Guardiola.

Solanellas i Carbó acabaran preocupant també les autoritats espanyoles, que semblen constatar amb cert retard aquesta agitació. Allendesalazar decidirà enviar un agent secret a Perpinyà el 9 de setembre per vigilar-los a tots dos⁷⁰³.

Controlat aquest primer grup d'exiliats de l'agost, els comissaris especials francesos i el prefecte del departament dels Pirineus Orientals viuran amb preocupació al llarg del setembre la repressió indiscriminada que exerceix el govern espanyol, per la repercussió que pot tenir sobre la seva frontera. En els seus informes, el comissari especial de Bourg-Madame recull l'onada de detencions que es dona a l'altra banda de la frontera, les acusacions que sent expressar respecte el seu caràcter arbitrari i la por que pateix la població per aquesta arbitrietat, cosa que els fa témer nous disturbis. El de Cervera, Bonnacarrère, detalla el nombre de detinguts i la repressió sobre els diferents col·lectius, citant els tancaments d'una seixantena de «*syndicats et centres révolutionnaires*», entre els quals Solidaritat Obrera, i de les escoles racionalistes, els mestres més famosos de les quals «*seran expulsats*». També comunica l'expulsió cap a Cerbère de 16 estrangers, 11 francesos i 5 italians o argentins i exposa com els detinguts espanyols «*sense càrrecs seriosos però que passen per sospitosos, seran «desterrados»*»: uns enviats a diversos punts d'Espanya i altres que seran expulsats del territori⁷⁰⁴.

El 21 de setembre Bonnacarrère retrata la situació a «*la regió fronterera de Catalunya com essent cada vegada més negra*». Si abans «*el govern, i potser el règim, estaven a la mercè de la menor desfeta patida a Melilla, és molt pitjor avui, en què el menor incident pot calar foc a la pólvora*». A Barcelona, diu, les autoritats estan angoixades, malgrat l'energia i l'autoritarisme de Maura.

«I tanmateix vós sabeu quants de revolucionaris han abandonat Catalunya i s'han refugiat a França o enllà! A Perpinyà, és un veritable èxode, uns establint-s'hi, altres simplement passant-hi, dirigint-se tot seguit cap a d'altres punts del nostre territori.»⁷⁰⁵

703 Telegrames del cònsol al ministre del 7 de setembre i del ministre al cònsol al cap de dos dies (AHN/AMAE: H 2018).

704 Informes de Bourg-Madame del 6-9-1909 (també dins AN-Pierrefitte: F7/13066) i de Cervera del 29 i 30-8-1909.

705 Més de dos mil exiliats a França, afirma Santiago IZQUIERDO dins CHCC, *Els fets de la Setmana Tràgica, 1909*. CHCC, 2010. En la mateixa obra, Termes recull les dades de 175 desterrats de Barcelona (25 de francesos), 68 dels quals anarquistes, contingudes a Salvador CANALS, *Los sucesos de España en 1909*. Pere Gabriel Ilista els principals grups de deportats fora de Catalunya, a BHCE, n°47, ja citat, p.105, bo i esmentant L. Bonafulla, *La revolución de julio. Barcelona 1909* (1910). Sobre la repressió posterior en general, vegeu J. Connelly ULLMAN, *La Semana Trágica...*, p. 567-588 de la reedició de 2009.

El dia 30 el seu adjunt notifica al Prefecte que la policia espanyola ha arrestat a Portbou dos amics de Ferrer i Guàrdia, els germans Torroella, agents de duana i un d'ells alcalde de la vila, que seran deportats a la província d'Osca, fent constar que aquesta informació l'ha obtinguda de llur cunyat, agent de duana a Cervera. Una informació que Bonnacarrère corrobora posteriorment, afegint que aquesta detenció ha estat molt criticada a la comarca, si bé no se'n saben els motius. Ell es pregunta si els germans Torroella apareixien en els papers de Ferrer. D'altra banda, però, informa que la situació a Catalunya s'està calmant, després de la victòria militar del Gurugú, de certs alliberaments de republicans i del restabliment de les garanties constitucionals arreu tret de Barcelona i Girona.

En tot cas, al llarg del mes d'octubre la policia perpinyanesa identifica un nou grup, nombrós, de refugiats espanyols que gira entorn de l'anarquista Miranda. Francisco Miranda, membre del Centre d'Estudis Socials i del Comitè Antimilitarista de Barcelona anys enrere, amb un paper actiu en la sublevació de juliol, era a Perpinyà des de principis d'agost i ara s'hi havia reunit la seva família. Segons la policia, Miranda rebia mensualment un ajut de diners de Malato des de París.

Una informació que arriba a la direcció de la Seguretat alerta que els refugiats espanyols atemptaran contra la vida del rei si se sentència Ferrer i Guàrdia. París manarà d'investigar els noms d'aquests espanyols. Tot i que el comissari de Perpinyà la considerarà no confirmada i fruit d'un únic confident, procedirà a identificar els refugiats⁷⁰⁶. Segons ell, formen dos grups que es reuneixen en llocs diferents, el Passeig dels Plàtans i el cafè de la plaça Aragó. Al Passeig, «*un d'ells, anomenat Miranda,*» llegeix *La Publicidad* als companys i comenten les notícies d'Espanya. A la plaça Aragó, «*un cert Piferrer, antic alcalde de Girona, advocat i cap del partit republicà d'aquesta ciutat,*» llegeix *El País* i el comenta. «*Aquesta gent, no organitza complots ni contra el rei d'Espanya ni contra els seus ministres. Veurien certament amb plaer la caiguda de la monarquia al seu país i si una revolució esclatés ells passarien la frontera per prendre-hi part, però això és tot.*»

En un primer moment, el comissari dóna dades de catorze espanyols, vinculats a Miranda la majoria, que els acull en algun moment a casa seva o que hi mengen: Cornellas i Enguix, tots dos de Sant Martí de Provençals; els Corney, pare i fill, de Mataró; Gascó, de Vilafranca; Giné, de Verdú; Grivé, de Sants; Lassus, de Roses; Mir, d'Alcolea de Cinca (Osca), els germans Piera, de Sants; Reixach, de Cassà de la Selva; Reverter, de Vinaròs. Al novembre, informa de sis refugiats més engruixint el grup d'en Miranda, Cornellas i Enguix: Altrach, de L'Escala; Perramon, d'Igualada;

706 Cartes i informes del 7, 15 i 26 d'octubre de 1909, aquest darrer també a AN-Pierrefitte: F7/13066. La del 7 d'octubre a la *Sûreté* es troba també a AN-Pierrefitte: F7/12725, amb l'anotació al marge del Director de la Seguretat demanant noms al Prefecte.

Gabaldà «el borni», de Cambrils; Llopart, de Mataró; Parayre, de Barcelona; Piera, de Figueres; Silva, de Puig-reig; Sirach, de Sant Martí de Provençals, i Verdegàs, de Berga. I el 2 de desembre de tres més, provinents de Niça, dos dels quals amb esperances d'una amnistia individual i amics de Miranda i d'en Carbó: Pujol, de Sant Feliu de Guíxols; Foixà, de Figueres; i Anticó, de Garriguella. Per la seva banda, l'1 de desembre en Piferrer, l' «*advocat i antic alcalde de Girona i cap del partit republicà*» ha tornat a Espanya després d'una amnistia individual⁷⁰⁷.

Són, doncs, més de 20 individus, pràcticament tots catalans del sud i la majoria nascuts entre 1882 i 1886, però que poden ser només una part molt aproximada del nombre real. El propi Bonnacarrère assenyalava que «*el nombre d'espanyols que han vingut a establir-se a la Catalunya francesa m'és impossible d'avaluar-lo, ni tan sols aproximadament*»⁷⁰⁸. I això que els seus col·legues -comissaris especials- de Perpinyà, Narbona i Besiers li passaven llistes d'estrangers. Sembla lògic de pensar, en tot cas, que aquestes tres àrees administratives (departaments dels Pirineus Orientals, Aude i Hérault) concentraven bona part dels refugiats.

Les úniques accions remarcades per la policia són l'enganxada de cartells de la nit del 30 de novembre de 1909 titulats «*Comité de défense de victimes de la répression espagnole. Assez de victimes!*», que denuncia que, malgrat la caiguda de Maura, la repressió segueix a Espanya, i una reunió secreta que s'havia fet a casa de Miranda entre vuit espanyols, dos italians, un francès i un mexicà⁷⁰⁹.

Desconeixem les activitats que hauria pogut registrar la policia secreta espanyola enviada a Perpinyà, però sí la valoració que en feien els comissaris especials de Perpinyà i de Cervera. Segons aquest darrer, Bonnacarrère,

«L'agent espanyol Salanova, de la policia de Portbou, va ser destinat fix a Perpinyà a inicis d'agost per seguir els moviments dels refugiats espanyols. Fa la seva tasca paral·lelament a la de l'agent francès Pasquier que, segons les seves pròpies paraules, estava a sou de l'ambaixada espanyola a París o a Londres. L'error de Salanova, per a mi, ha estat de lligar-se amb el refugiat Piferrer, antic alcalde de Girona, el qual, d'altra banda, és simplement revolucionari i no pas anarquista, com Puig i Miranda per exemple.»

707 Informes del 26-10, 9-11 i 2-12. Una demanda de l'ambaixada espanyola del 14-2-1910 d'allunyament de la frontera d'aquests refugiats dóna algun nom diferents i en repeteix la majoria -amb ortografies variades- (ADP: 27CPCOM-310). No sembla que Piferrer hagués estat mai alcalde de Girona, sinó simplement regidor.

708 Carta del 16-10-1909 a París.

709 Carta del 3-12.

Hauria pogut ser un bon mitjà per conèixer què tramaven els refugiats contra el seu govern, però per Bonnacarrère, era una arma de doble tall i «*Piferrer, vulgament parlant, està prenent el pèl a Salanova*». Piferrer hauria explicat a un funcionari francès amic seu (i aquest a Bonnacarrère) que «*no és Salanova qui sabrà què faig jo, sinó jo qui sabrà què fa en Salanova*». A més, segons l'experimentat comissari de Cervera, la vigilància exercida per Salanova

«hauria d'haver estat oculta i hagués calgut no fer-la com la feia, al cafè de la Llotja o en altres cafès de Perpinyà, on la població podia còmodament adonar-se de la presència de l'agent espanyol.»

Ell havia explicat al comissari especial de Portbou, que li havia demanat la seva opinió sobre Salanova, «*que convindria retirar-lo de Perpinyà, ja que hi és massa conegut de tots els refugiats i de la població sencera*», i li havia aconsellat que com a cap de servei «*anés de tant en tant a Perpinyà d'incògnit, on podria tenir indicadors que l'informessin*»⁷¹⁰.

Les relacions d'ambdues policies de frontera eren cordials, preservant cadascuna, però, les seves informacions. A preguntes del prefecte, el comissari de Perpinyà respon que ni ell ha donat instruccions als agents espanyols en missió ni aquests li han donat ordres o indicacions a ell. De fet, diu que havia prohibit als dos agents de la *Sûreté* donar cap informació als agents espanyols sobre els anarquistes espanyols refugiats. L'única autorització que havia rebut l'inspector Salanova era de veure els llistats de viatgers fornits pels hotels que es trobaven al comissariat central. I Bonnacarrère explica que les relacions entre els comissariats de Portbou i de Cervera són «*amenes i cordials*», però que això no havia significat ni que Portbou li hagués demanat llistes d'espanyols refugiats ni que ell hagués comunicat mai les llistes dels estrangers que li enviaven els seus col·legues de Perpinyà, Besiers i Narbona⁷¹¹.

Els esdeveniments del Principat seguiran estant presents al llarg de la tardor entre els militants d'esquerra del Rosselló. El 24 de setembre el grup socialista de Rivesaltes havia exigit a la SFIO dels Pirineus Orientals d'organitzar el més aviat possible a Perpinyà un gran míting de protesta en favor dels camarades de l'altra banda de la frontera i de sostenir-los moralment i econòmicament. El 8 d'octubre la Borsa de treball de Perpinyà havia convocat a través de la premsa d'esquerres una reunió a l'ajuntament per preparar un gran acte en solidaritat amb els ciutadans espanyols que volien

710 Carta del 16-10-1909: foto 1420

711 Cartes del 8 i del 16 d'octubre.

la República i contra el càstig a Ferrer i als obrers detinguts⁷¹². En aquesta reunió es va decidir que fos el 14 d'octubre. Posteriorment, el 30 d'octubre, el comissari central, i alhora comissari especial, de Perpinyà, Barrère, informa el prefecte i la direcció de la Seguretat d'informacions diferents rebudes sobre moviments anarquistes fets conjuntament per catalans francesos i catalans espanyols exiliats, a partir de la figura de l'anarquista rossellonès Albert Arné, de qui es deixa entendre que és un confident. S'hi recull tant el suposat projecte de portar bombes de París a Barcelona per part del mateix Arné i de tres anarquistes més, espanyols, com dels esforços dels anarquistes refugiats per tornar a publicar el seu diari *Tierra y Libertad*, prohibit a Espanya, imprimint-lo ara a Niça a través d'un tal Pujol. Les subscripcions necessàries per fer-lo viable, gestionades allà per uns individus anomenats Ballester i Campos, serien encomanades, pel què fa al Rosselló, a en Josep Codina -aquell organitzador de l'acte de la Sala Tasqué que s'havia excusat a la policia per la virulència d'algun orador-, que tindria l'ajut d'en Miquel Vassail. Albert Arné, dit «Miniche», hauria passat informacions a l'agent secret de l'ambaixada espanyola a Perpinyà -ara esmentat com a «Jaquin»- i al mateix comissari Barrère, i hauria estat a punt de ser descobert pels seus companys, que el van jutjar en comissió però no van poder demostrar cap dels rumors que els hi havien arribat⁷¹³.

El cas Ferrer i la campanya de la «protesta universal» a França

Mentrestant s'havia produït la detenció de Francesc Ferrer i Guàrdia als afores d'Allella la nit del 31 d'agost, després d'entrar en secret dies abans provinent de Perpinyà. Bonnacarrère n'informà en la seva carta del 21 de setembre, aportant informacions confidencials d'un magistrat de Barcelona, que li avança que Ferrer passarà per un consell de guerra i no per la jurisdicció civil.

L'exactitud de la seva informació es confirmarà aviat, i Ferrer serà condemnat a mort el 9 d'octubre com inductor principal dels esdeveniments, sent executat la matinada del 13. El seu afusellament, el cinquè i darrer, va desencadenar una onada internacional de protestes contra un govern espanyol vist com inquisitorial i obscurantista. Una execució de la que se'n feia responsable sobretot al president del govern, Antonio Maura, que s'havia negat a la possibilitat d'un indult reial.

Hi va haver manifestacions massives a l'estranger, i aparegueren comissions de condemna i protesta

712 Es crida explícitament a tots els grups republicans i a la premsa republicana (Cercle republicà, Cercle democràtic, lògies maçòniques, bloc republicà, LDH, "Libre pensée", la Federació socialista) en notes als diaris *La Verité* i *Le Petit méridional* del 7 i 8 d'octubre respectivament. Foto 1407 i ss

713 Informe del 30-10-1909. També hi ha còpia als AN-Pierrefitte: F7/13066.

arreu d'Europa, Amèrica Llatina i els Estats Units. Col·lectius professionals, culturals, polítics, sindicals i religiosos van enviar els seus telegrams de protesta al govern espanyol i publicaren manifestos de rebuig de l'afusellament.

Fou una campanya internacional com la que va suscitar el procés de Montjuïc de 1896-1897, però més extensa geogràficament i més plural, amb centre també a França. A París, de fet, va ser on de nou es va gestar gràcies a alguns exiliats espanyols i al suport que reberen de l'esquerra francesa i de la premsa local, però sobretot perquè allà hi havia viscut Ferrer i hi tenia amics destacats i influents⁷¹⁴.

L'emoció popular que va causar l'afusellament de Ferrer es va traduir a França en reunions i manifestacions de protesta molt importants, cobrint tota la geografia nacional. Ja fa anys Vincent Robert va preguntar-se per què foren massives en aquesta ocasió i no ho havien estat pels «màrtirs de Chicago» anys enrere⁷¹⁵. Una pregunta que cal respondre atenent la seva inserció en el debat polític nacional. Aquesta emoció popular francesa va contrastar amb el silenci viscut a Espanya fruit del rigor de la repressió i del desconcert social per la gravetat dels fets. Foren escasses les veus que demanaren l'indult -els republicans radicals de Lerroux més aviat van contribuir a l'acusació contra Ferrer, començant per qui havia estat el seu advocat defensor el 1907, Emiliano Iglesias-. Un silenci que sols trencaren veus valentes, com les de Gabriel Alomar, des del republicanisme catalanista; de Joan Maragall, des de posicions catòliques, o el diari madrileny *El País*⁷¹⁶.

En tot cas va ser a França, Bèlgica i Itàlia⁷¹⁷ on el cas Ferrer va tenir més ressò perquè va esdevenir subjecte de polèmica política interna, a favor i en contra. La qüestió de la separació església - estat hi era d'actualitat, després de la llei de 1905 en el cas francès, i les protestes contra el govern «clerical i inquisitorial» espanyol incidien també en el debat polític domèstic. L'afer Ferrer va esdevenir a França un nou afer Dreyfus o, en paraules d'A. Bachoud, la seva «*reactualització*» i «*l'ocasió de reafirmar projectes revolucionaris o simplement certs principis republicans, però dins*

714 La rellevància d'aquesta campanya fou aviat recollida i publicitada per Luís SIMARRO en la seva obra *El proceso Ferrer y la opinión europea*, Madrid, Impr. Eduardo Arias, 1910. Simarro, maçó important i visitant periòdic de la capital francesa, va veure amb gran simpatia la «protesta universal». De fet, sembla que hi va contribuir. El 1913 impulsarà la creació d'una *Liga Española de Defensa de los Derechos del Hombre y del Ciudadano*, a imatge i semblança de la francesa (Delaunay, (2007), p. 34).

715 Vincent ROBERT, «La « protestation universelle » lors de l'exécution de Ferrer. Les manifestations d'octobre 1909», *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, tome 36, avril-juin 1989, pp. 245-265 (en castellà dins *Historia Social*, 14, otoño 1992, pp.61-82). Robert es basa en buidats d'una part de la premsa francesa del moment.

716 SOLÀ GUSSINYER, Pere, «El caso Ferrer i Guàrdia», MOLINER (2009), pp.181-184.

717 Per a la campanya italiana, vegeu GARCÍA SANZ, Fernando, «El caso Ferrer: imagen y relaciones internacionales de España», *Actes de les jornades sobre la Setmana Tràgica (1909). Analecta sacra tarraconensia: Revista de ciències historicoeclesiàstiques*, vol.89. Barcelona, 5, 6 i 7 de maig de 2009.

una perspectiva en què Espanya continua essent l'antimodel d'aquest ideal de civilització proposat a la humanitat»⁷¹⁸. I com hem avançat, la campanya en defensa de Ferrer va iniciar-se a París perquè era allà on havia viscut bona part de la seva vida i on hi tenia amics i coneguts disposats a defensar-lo, entre ells diverses personalitats amb qui compartia lògia maçònica. A Espanya, en canvi, Ferrer no era popular ni hi tenia suports polítics sòlids. Els seus dos amics, cofundadors amb ell de la *Lliga Internacional per a l'Educació Racional de la Infància*, Charles-Albert i Ch.-A. Laisant, junt amb Alfred Naquet, no van trigar a redactar un manifest i a constituir un *Comitè de Defensa de les Víctimes de la Repressió Espanyola* el 3 de setembre, just dos dies després de l'arrest del pedagog anarquista. Es repetia la campanya en suport seu que s'havia organitzat el 1906, durant la seva primera detenció i empresonament, i el Comitè centralitzaria les adhesions internacionals, publicant el manifest «*À l'Europe consciente*» en *L'Humanité* del dia 6.

La campanya francesa ha estat ben estudiada per Vincent Robert, en l'article ja esmentat, on assenyala la modernitat de l'acció inicial de protesta, capaç de «crear un esdeveniment» per insòlit: una manifestació d'automòbils pel centre de París, repartint prospectes als vianants i passant oportunament davant de les redaccions dels diaris. La policia, sorpresa, no reaccionà fins tard, tot i que acabà arrestant els participants. Per a Robert, la novetat de l'acció, l'absència de violència i l'organització publicitària -anar cap als periodistes enlloc de convocar-los a venir a un acte previsiblement marginal- permeteren a un grup molt restringit de gaudir del favor de la premsa des de l'endemà mateix. A partir d'aleshores, la campanya es va desenvolupar al llarg del setembre i principis d'octubre en base a reunions públiques amb diversos oradors, algunes realment massives, com la del 18 de setembre a París o la de l'endemà a Lió.

Tanmateix, les iniciatives del Comitè -un nucli d'intel·lectuals i polítics residents a París- difícilment arribaren a «províncies» tret dels casos en què hi havia lligams personals. Per a V. Robert, l'autonomia de les seccions locals de la Lliga de Drets de l'Home i de la federació del Lliurepensament, i la poca implicació de la direcció del Partit Socialista en l'afer (malgrat el paper jugat per *L'Humanité* i Jean Jaurès), no va poder compensar la feblesa de la mobilització a nivell nacional del Comitè. Sí que ho farà, en canvi, la CGT, que a més d'implicar dirigents en el Comitè de Defensa, farà crides a mitjans de setembre a organitzar a cada Borsa de Treball reunions i manifestacions per salvar «els nostres germans d'Espanya». I en aquests termes: mentre que uns parlen de defensar Ferrer, la CGT pensa en els treballadors i «*els sindicalistes catalans*», amb els que se sent propera i amb els que mantenen relacions estretes. Faltaria afegir aquí, ens sembla, el

718 BACHOU, André, «L'affaire Ferrer ou la France en question», ETIENVRE; URQUIJO GOITIA (Coord.), *España, Francia y la Comunidad europea*. CSIC-Casa de Velázquez, 1989. Pp.103-113

suport dels anarquistes parisencs al Comitè, si bé líders com Malato hagueren de frenar algunes protestes per l'excessiva personalització de la campanya en un burgès com Ferrer⁷¹⁹.

En produir-se l'execució de Ferrer, el 13 d'octubre, la CGT té a punt 22 mítings regionals i 15 de locals per publicitar. A París, els diaris *L'Humanité* del socialista Jean Jaurès -on treballa Antoni Fabra i Ribas- i *La Guerre Sociale* de l'anarquista Gustave Hervé, reaccionen convocant la mateixa tarda una manifestació davant l'ambaixada espanyola. Hi participen diversos milers de manifestants i acaba amb enfrontaments violents. El balanç serà d'un agent mort i desenes de ferits. La setmana següent se celebren reunions i manifestacions per tot el territori francès. Els estibadors de Marsella decreten el boicot als vaixells espanyols i el demanen a la resta de ports de França⁷²⁰.

Segons Robert, a diferència de les manifestacions d'aquell dia o de l'endemà, amb manifestants indignats i policia nerviosa, les posteriors, més organitzades i amb una escenificació calculada, pateixen pocs incidents. Així, la manifestació del diumenge 17 d'octubre a París esdevé una de les més grans viscudes des de la Comuna. Però el més destacable, com assenyala el mateix Robert, és l'extensió territorial: les accions de protesta es donaran en 85 ciutats afectant un total de 52 departaments.

Des de l'òptica de l'ordre públic i del control social, pot seguir-se la campanya i les mobilitzacions a través dels fons de la policia francesa⁷²¹. En els seus informes s'hi troben dades detallades de les deliberacions i acords presos en les reunions de la CGT⁷²². S'hi comprova que mentre la consigna d'organitzar reunions a cada borsa de treball progressa amb facilitat -seran 23 les organitzades per al dia 16, sent ajornada per al 17 la de París-, la del boicot a vaixells i mercaderies espanyoles en els ports francesos topa amb dificultats pràctiques i desacords inicials. També s'hi recull que en la reunió del comitè confederal de la CGT del 9 d'octubre -amb 38 delegats- hi van assistir 4 espanyols, el nom dels quals no es dona, i s'aprovà un manifest fent «*l'apologia dels màrtirs catalans*». L'ordre del dia dels mítings del dia 16, modificat després de l'execució de Ferrer, a més de les condemnes als «*botxins*» i la lloança «*del coratjós educador Francisco Ferrer*», inclou el

719 Ho va assenyalar Teresa Abelló (1987, pp.182-186), atenta al què publicà *Les Temps Nouveaux*, òrgan anarquista parisenc que, en canvi, no consulta Vincent Robert en el seu estudi.

720 Carta del prefecte de les Boques del Roine als ministres de l'interior, de treball i d'exteriors. Hi explica que la mobilització és deguda al secretari general de la CGT, Jouhaux, en aquells moments a Marsella, i que la circular enviada als altres ports els proposa fer de 8 a 10 dies de boicot. El dia 20, però, escriu de nou per informar que aquell dia els sindicats d'estibadors havien aprovat aturar el boicot (ADP: *Espagne-NS-09 Question Catalane*, 18-10 i 20-10-1909).

721 Sobretot dins AN-Pierrefitte: F7/12900 *Campagne en faveur des révolutionnaires espagnols 1909* i APPP: Ba-1642 *Manifestations en faveur de Ferrer (1909)*; en menor mesura, AN-Pierrefitte: F7/13321 *Manifestations pour l'Affaire Ferrer (1909-1910)*, F7/15955-2 *Ferrer Guardia*, i APPP: Ba-1075 *Ferrer*.

722 Aquest document i els següents, a AN-Pierrefitte: F7-12900.

desig

«que el magnífic exemple dels obrers de Catalunya sigui contagiós arreu del món obrer, en el qual s'eduqui i s'organitzi per tal que davant qualsevol temptativa criminal dels governants i dels capitalistes, els pobles siguin prou conscients per respondre: a la Guerra amb la Vaga General; a la Mobilització amb la Insurrecció».

Notem que la CGT fa referència a la catalanitat dels obrers revoltats el juliol i dels sindicalistes espanyols amb qui se solidaritzen. Igualment ho fa el diari socialista *L'Humanité*, que parla, per exemple, de la «*revolució de Catalunya*»⁷²³. Una referència que no és aïllada, sinó habitual. De fet, acaba sent freqüent un joc terminològic en què s'esmenta la reacció, el règim, la monarquia... com a espanyoles, i els revolucionaris, els obrers, els «màrtirs» i el «pedagog Ferrer» com a catalans. Es va reforçant, doncs, la imatge de Catalunya com a regió dissident, opositora, al règim espanyol vigent.

Segons la policia, l'èxit de la manifestació de París del dia 17, amb 80.000 o 82.000 manifestants segons el doble recompte del partit socialista, proposada i organitzada per aquest i executada amb un servei d'ordre eficaç i pacíficament conduïda, tingué dues conseqüències polítiques: el prestigi que havia adquirit el PSU de cara a les properes eleccions, especialment entre els indecisos, i la distensió produïda entre el PSU i la CGT, que no deixava d'elogiar la iniciativa socialista i de veure per fi aplicada la teoria preconitzada de la conquesta del carrer⁷²⁴.

La documentació policial també permet conèixer detalls d'aspectes poc estudiats. En les constitucions dels comitè locals contra la repressió espanyola hi participen sovint emigrats espanyols, com és el cas a Tolosa de Llenguadoc amb Pere Llanta i Hors (Perelada, 1883), que en serà el secretari⁷²⁵. Les vicissituds de l'herència Ferrer, d'altra banda, reben una atenció especial en la premsa francesa, seguint l'esclat del cas. *Le Matin* arriba a apuntar un acord amb Paz Ferrer, la filla corista i dona de Brossa, si els deixa la seva còpia del testament a canvi de publicar

723 Número del 10-9-1909.

724 Informe del 19-10-1909. En aquest fons s'hi pot resseguir també la formació del Comitè de Víctimes, les reaccions dins les redaccions de *L'Humanité* i de la *Guerre Sociale*, i les dels radicals i radicals-socialistes.

725 AN-Pierrefitte: *Fonds Moscou*, 19940458-309 *Llanta, Pere 1908-1922*. Arribat a Tolosa el 1908 després de ser processat per delictes d'opinió -es diu que hauria estat redactor de diaris a Barcelona i a Mataró-, hi va fundar un «comitè d'action révolutionnaire» junt amb Lluís Trabal, Josep Basomba i Antoni Vidal, tots catalans. Aquest comitè hauria donat la seva adhesió a Lerroux i cridat «tots els revolucionaris espanyols refugiats al sud de França» a reunir-s'hi. Treballava de mecànic ajustador. En informes posteriors de l'any 1920 i següents apareix com a militant socialista.

íntegrament un telegrama on hi apareix el menysteniment que han rebut les filles per part del difunt⁷²⁶. Respecte l'herència dels béns francesos d'en Ferrer (immoble de la Rue des Pétites-Écuries, contingut de la seva caixa-forta al *Crédit Lyonnais*) les notes policials il·lustren alguns desplaçaments i moltes trobades entre les parts en litigi. Aquestes són, d'una banda, en Llorenç Portet, executor i beneficiari de bona part del llegat, la Soledad Villafranca, vídua de Ferrer i altra beneficiada i el seu germà Josep Ferrer (que viatja d'incògnit a París almenys en una ocasió). Per altra banda, hi ha en Vinardell, que té poders atorgats per l'ex-dona de Ferrer i Guàrdia (la Teresa Sanmartí, que viu a Rússia) per representar els interessos de la Sol, encara menor d'edat i que viu amb ella. Hi són també els respectius advocats, que en els casos de Josep Ferrer, Soledad i Portet era el republicà radical Josep Puig d'Asprer. Unes trobades que acabaran en acord en acceptar Portet i Soledad de repartir-se l'herència francesa a parts iguals amb les tres filles⁷²⁷.

Si la campanya intentant aconseguir el seu alliberament va fracassar, la de protesta pel seu afusellament va triomfar: «*la caiguda del govern Maura, uns dies més tard, fou conseqüència directa de «la protesta universal»; no hi va haver cap més execució, i la intensitat de la repressió a Catalunya va disminuir*»⁷²⁸.

Va triomfar, a més, aconseguint immortalitzar la seva figura i el seu record arreu d'occident, sobretot a França i a Bèlgica. Són molt nombroses -tot i que resta pendent fer-ne el recompte- les ciutats franceses que tenen un carrer amb el nom de «Francisco Ferrer»⁷²⁹. A Bèlgica en són una setantena⁷³⁰, a més del monument dedicat al «màrtir de la llibertat de consciència» que es va erigir a Brussel·les el 1911 gràcies a una subscripció popular internacional (el rei Alfons XIII va rebutjar

726 Telegrama signat per Pélissier des de Barcelona per a la redacció de *Le Matin* del 28-10-1909, interceptat i copiat per la policia. Es tractava, sens dubte, de Jean Pélissier, corresponsal de *Le Matin* que havia fet la darrera entrevista a Ferrer i Guàrdia el 6 d'octubre (AN-Pierrefitte: F7/15955-2 *Ferrer Guardia*).

727 AN-Pierrefitte: F7/13321 i dossier Portet dels APPP: Ba1226. Vegeu AVILÉS FARRÉ (2008), p.272-278 i també ABELLÓ GÜELL, Teresa, "Una personalitat a les portes de la mort: el testament de Francesc Ferrer i Guàrdia (1854-1909)", a *Estudis històrics i documents dels arxius de protocols*, nº 28 (2010), pp. 333-364. El 21-12-1909 Bonnacarrère informa de la sospitosa coincidència d'un viatge de Soledad Villafranca de París a Barcelona el dia 15, però sense passar de Cerbère, on és acollida per un tal Camps, agent dels germans Torroella de Portbou, i del de Lerroux de Barcelona a París el dia 16, aturant-se i passant la nit a casa d'en Torroella, antic alcalde de Portbou, lerrouxista. A continuació hi hauria hagut una reunió entre Camps, Torroella i Lerroux, abans de prosseguir el seu viatge cap a París. Els rumors que li arriben parlen de que Soledad hauria demanat a Lerroux que intercedís davant el nou govern per desbloquejar els béns embargats de l'herència Ferrer i per frenar la campanya antiferrerista dels seus subordinats, amenaçant-lo amb divulgar cartes compromeses per a Lerroux, i que aquest hauria volgut frenar el seu desembarcament a Barcelona negociant-hi a França (ADPO: 4M412).

728 ROBERT (1989), p.259. El fracàs de la campanya pel seu alliberament va sorprendre alguns a França, entre els quals Jean Grave, que assenyala la «indiferència de les masses» com a causa: «Une défaite. Un défi. Une leçon», *Les Temps Nouveaux*, 30-10-1909.

729 *L'Humanité* del 22-10-1909 recull les primeres viles que ho fan. La proposta feta a París per regidors radical-socialistes, però, serà derrotada, així com la d'adoptar els nés de Ferrer, fills de la seva filla Trinitat. Vegeu també GUILLON, Jean-Marie, «Républicanisme et anticléricalisme : Ferrer dans le Panthéon de la Provence "rouge"», *BHCE*, 47, pp.137-142, on destaca el fet excepcional d'atribuir a un estranger un lloc en la toponímia francesa local.

730 Segons un reportatge de la RTBF del 14-10-2009.

visitar Bèlgica el 1912 a causa dels homenatges a Ferrer). El desembre de 1909 es va representar a París l'obra de teatre *La mort de Ferrer*, que va provocar pressions del govern espanyol per a la seva retirada⁷³¹, i es va constituir, a iniciativa de la Lliga dels Drets de l'Home i del Ciutadà, un comitè per a l'erecció d'un monument a Ferrer. Aquest comitè, amb un patronat ple de personalitats franceses, es va reunir diverses vegades entre octubre i desembre de 1909, en algunes ocasions amb presència de Soledad Villafranca, vídua de Ferrer. Va reunir una xifra de diners suficients i va examinar diverses propostes d'escultors, triant la de l'escultor Émile Derré, el qual va exposar una maqueta de la mateixa destinada a la plaça Montmartre. No hem trobat, però, confirmació documental que s'acabés erigint⁷³².

Abans d'acabar 1909 s'havien publicat a França diversos llibres sobre Ferrer, prova de l'interès polític i mediàtic del cas. Entre ells destaquen *Un martyr des prêtres: Francisco Ferrer, 10 janvier 1859-13 octobre 1909 : sa vie, son œuvre*, del propi Comitè de Defensa i, sobretot, el de Normandy, Lesueur i Naquet *Ferrer: l'homme et son œuvre, sa mort, Castille contre Catalogne*. Al llarg de 1910 es publicaren noves obres, aquest cop més centrades en el procés judicial, com el de J.-J. Kaspar i G. Séailles, *Pour la révision du procès Ferrer: étude juridique d'après les pièces publiées par le gouvernement espagnol*, on constava que era una resposta dels intel·lectuals francesos al rei Alfons XIII o el de Juvé de Bulloix *L'affaire Ferrer devant la conscience universelle: examen critique des documents du procès Ferrer par le Tribunal militaire de Barcelone*. Els debats sobre la revisió del procés van seguir despertant l'interès a França dos anys més tard, com es veu en l'edició el 1911 de *L'affaire Ferrer devant les Cortès: compte-rendu analytique des débats célébrés au Congrès des Députés à Madrid, du 28 Mars au 8 Avril 1911*, de Julien Cruzel.

En la seva mitificació va tenir especial mèrit la *Lliga Internacional per a l'Educació Racional de la Infància*, que va fomentar el nom de Ferrer en l'obertura d'escoles racionalistes arreu del món. Tot plegat no fou un fenomen curt en el temps, sinó que va deixar una petjada profunda: se seguiren batejant carrers amb el nom de Ferrer força anys després, com és el cas d'Issy-les-Moulineaux, municipi contigu a París que n'aprova la denominació el febrer de 1920. I encara al 1923, el 15 d'octubre, a la *Salle des Sociétés Savantes* de París, se celebra una «Vetllada commemorativa de la mort de Ferrer» amb l'assistència de vuitanta persones⁷³³.

731 ADP: Espagne-NS09, telegrama de l'ambaixador al MAEF del 6-12-1909 i carta de l'endemà. El cartell de l'obra havia aparegut a l'ABC i havia desfermat crítiques conservadores al govern de Moret, que demanà al govern francès la retirada, no de l'obra, sinó dels cartells, considerats ofensius per Espanya.

732 Vegeu AN-Pierrefitte: F7/13321 dossier *Monument à Ferrer*. També l'article de Berthe Delaunay, «Le monument Ferrer et le sculpteur Émile Derré», *Gil Blas*, 31-10-1909. El diari *L'Action* fou el que més es va implicar en la promoció d'aquesta iniciativa.

733 AN-Pierrefitte: F7/15955-2 *Ferrer*, informe del 16-10-1923. Un assistent espanyol explica que el van matar perquè era català, «recordant que Catalunya era una província democràtica enemiga de la reialesa, cosa que explica l'odi

L'impacte de la campanya francesa a Catalunya i Espanya. Els problemes per al govern de Briand.

La campanya en defensa de Ferrer i la posterior *Protesta* per la seva execució va ser molt contestada per la premsa catalana. A més, a Barcelona es vivia una crisi del comerç i de la indústria, del turisme i de la construcció, amb una frenada de les inversions franceses que la campanya agreujà. El propi cònsol francès, Bosseront d'Anglade, comunica a l'ambaixada i al ministeri que, d'entrada,

«La commoció provocada a França per l'execució de Ferrer ha sigut rebuda amb sorpresa a Barcelona; no es pensava aquí que aquest afer local pogués agafar proporcions tan grans a l'altre costat de la frontera. D'altra banda, seria un gran error creure que aquesta execució ha estat considerada per tothom a Barcelona com un escàndol. Si els amics polítics del condemnat han protestat, representen una minoria ben feble i la massa de la població ha vist en aquest acte de força la fi d'una agitació que ja la fatigava».

I explica que

«Les protestes a l'estranger contra l'execució de Ferrer, d'altra banda, han provocat en aquesta ciutat més perjudicis, diuen, que els dies de revolta. I de fet, la indústria i el comerç pateixen una crisi, els preus del sòl estan baixant, la construcció està aturada i els turistes, generalment nombrosos en aquesta època de l'any, no han aparegut. La premsa de Catalunya, constatant les conseqüències econòmiques d'aquest estat de coses, sembla voler responsabilitzar França de la campanya feta arreu d'Europa i d'Amèrica contra la conducta del govern espanyol. Gairebé tots els diaris de Barcelona es mostren hostils al nostre país, i no sols els periòdics com el «Diario de Barcelona» i els òrgans conservadors, sinó fins i tot aquells d'un color polític menys marcat com «La Vanguardia» o les publicacions tècniques com el «Diario del Comercio». Per qualsevol motiu publiquen articles poc simpàtics per a França, i certament, tret del partit més avançat, desitjós de tenir el suport del nostre partit socialista, l'opinió pública a Catalunya ens és, en aquest moment, poc favorable».⁷³⁴

Les relacions franco-catalanes passaven, en conseqüència, hores baixes. L'animadversió era

del govern cap als catalans».

734 ADN: Barcelone-B/C-133, carta *La situation politique à Barcelone* del 23 de novembre de 1909 a París (originals dins ADP: Espagne NS-9 i ADN: Madrid-B-434). Mots originals en l'apèndix, nota n° 4.

especialment patent entre les elits econòmiques catalanes, conservadores. Però la campanya havia afectat també les relacions francoespanyoles: el 21 de desembre Bonnacarrère deixava caure, respecte un fet sense importància, que confiava en el què li havia afirmat el comissari de Portbou *«malgré les relations moins cordiales qui existent depuis quelque temps entre l'Administration espagnole et l'administration française»*⁷³⁵.

Efectivament, la campanya havia molestat molt les autoritats espanyoles, que hi veieren una ingerència en els afers interns, i va espatllar la bona sintonia i col·laboració a nivell policial. Com assenyala André Bachoud⁷³⁶, la policia francesa havia vigilat els emigrats, exercit seguiments a demanda de l'ambaixada i lliurat els informes elaborats sense modificar-los. L'execució de Ferrer i l'onada de manifestacions al carrer i davant de consolats espanyols, a vegades amb atacs, i la marea d'articles de denúncia a la premsa francesa, genèricament antiespanyols, - i sobretot viscuts com antiespanyols des de la península -, va engegar a dida el precari equilibri que la diplomàcia francesa havia aconseguit mantenir amb el govern espanyol. Un delicat equilibri que requerí esforç per part francesa, com es veu en la carta que la vigília de l'execució envia el ministre d'exteriors francès al seu ambaixador a Madrid:

« el Govern de la República s'ha esforçat per fer coincidir el to de la premsa francesa amb la perfecte harmonia que existeix en la relació entre França i Espanya ».

però que topava amb el límit de la llibertat de premsa, que el govern de Madrid havia de contemplar:

« Seria desitjable que, des d'ara, Madrid entengués que no seria just, en aquest cas, elevar fins el Govern de la República la responsabilitat de l'actitud de la premsa francesa. Us agrairia, doncs, que aprofitéssiu les ocasions que us semblaran oportunes per contribuir de manera destacada en aquest sentit donant impressions conformes a la realitat de les coses i dissipant amb antelació qualsevol equívoc perjudicial per a les relacions entre els dos governs.⁷³⁷ »

Queda clar, doncs, que el govern francès no recorreria a la censura i molt menys a la suspensió de les garanties constitucionals que tant sovint practicaven els executius dinàstics espanyols. Al

735 ADPO: 4M412.

736 BACHOUD (1989), p.107-108.

737 ADP: *Espagne-NS-09 Question Catalane, 1906-1917*, carta del 12-10-1909. Text en francès a la nota 5.

contrari, demanava al seu ambaixador que cerqués, com fos, de prevenir el govern espanyol i d'aconseguir que aquest no confongués les opinions de la premsa amb l'actitud, amistosa i respectuosa, del govern de Briand⁷³⁸.

La diplomàcia francesa ja es veia venir la patacada. Durant la campanya per a l'alliberament de Ferrer i contra «*la repressió de la insurrecció catalana*» - en paraules del Ministre d'afers estrangers francès-, aquest havia hagut de frenar les queixes espanyoles pel to d'un sector de la premsa i declinar el suggeriment rebut que el govern francès les reprimís per via judicial. I l'ambaixador a Madrid havia hagut de prevenir Allendesalazar «*del veritable caràcter d'aquesta campanya per evitar que no li doni una importància exagerada*» i aconsellat que la millor resposta que es podia donar a la campanya pro-Ferrer era «*aclarir l'opinió pública europea sobre aquest personatge i sobre les seves teories, que amenacen igualment tots els països*»⁷³⁹. Per això, malgrat la moderació de bona part de la premsa francesa

« En ocasió del judici a Ferrer, alguns diaris ja han expressat espontàniament la seva simpatia per l'acusat i la seva preocupació respecte el destí que l'espera. No dissimulo pas que en cas de condemna i d'execució la intervenció del govern de la República seria absolutament impotent per contenir manifestacions que incomodarien al govern espanyol⁷⁴⁰ ».

I ja sabem que això és el que va passar. L' *Analyse Générale de la Presse Française* del 16 d'octubre de l'Oficina de Comunicacions del MAEF expressa que «*l'emoció causada per l'execució de Ferrer està lluny de calmar-se*», i si bé hi ha diaris que veuen necessari acabar amb les protestes ofensives per al govern de Madrid, la majoria segueixen la seva campanya en contra, alguns en termes violents. «*A més, la discussió sobre l'afer Ferrer s'ha estès a les relacions francoespanyoles en general i a la política dels dos estats al Marroc en particular.*»⁷⁴¹

A més d'acabar provocant un conflicte entre ambdós països, la repressió a Catalunya i el cas Ferrer -novament una «*qüestió catalana*», tal com la classificava el ministeri d'afers estrangers francès, no pas com a «*agitació revolucionària*»⁷⁴²- va posar en una situació compromesa l'executiu d'Aristide Briand. Ja hem vist que la campanya de protesta tenia importants implicacions interiors. Briand,

738 Es poden seguir les informacions que recullen l'ambaixador espanyol a París i que es creuen les dues diplomàcies als ADP: NS09; NS10 i als ADN-Mad-B-434.

739 Cartes del 14 i 15 de setembre de 1909 entre el ministre francès d'exteriors i el seu ambaixador a Madrid (ADP: Espagne NS-09).

740 ADP: *Espagne*-NS-09 carta ja esmentada del 12-10-1909.

741 ADN: Madrid-B-434.

742 Tota la correspondència respecte la Setmana Tràgica i el cas Ferrer fou arxivada pel Quai d'Orsay dins els dossiers d' «*Espagne - Question Catalane*» (NS 09) i no dins dels d' «*Espagne - Agitation révolutionnaire*» (NS 10).

nomenat feia poc cap de govern i ministre de l'interior, havia d'evitar una repressió de les mobilitzacions, després dels excessos de l'any anterior amb els morts de Draveil, i alhora no donar raons a una dreta que cercava d'acusar-lo de passivitat en cas d'alteració de l'ordre i de ser amic d'un Ferrer del qual n'explotava els aspectes foscos familiars i econòmics. De fet, Briand, amb un passat d'agitador i de manifestant experimentat, tenia els dits acusadors i els argumentaris de dreta i d'esquerra a punt de ploure-l'hi al damunt. La gran manifestació de París del 17 d'octubre, autoritzada per ell i que transcorregué sense cap incident, però, incrementaren el seu crèdit i li permeteren desenganxar-se dels mètodes del seu predecessor, Clemenceau, «el primer policia de França». Clar que l'objectiu de la concentració era amable: no apuntava ni al govern francès ni a lluites socials nacionals, i la consigna de no acostar-se a l'ambaixada espanyola ni apropar-se a les esglésies donada pels organitzadors, inclosa *La Guerre Sociale*, facilitaren el desenvolupament pacífic de la mateixa.

En tot cas, com assenyala V. Robert, fou un esdeveniment sense precedents: la primera vegada que una gran manifestació acabava pacíficament i «*el primer cop que, davant l'anunci d'un esdeveniment estranger, a tot França, part de l'opinió pública baixés al carrer*». Un esdeveniment, recordem-ho, fruit d'un conflicte generat a Catalunya.

Menys conegut és que el govern de la República va haver d'expressar al govern Reial la seva preocupació per l'impacte que podia tenir en una opinió francesa mobilitzada contra el govern espanyol el tracte que s'acabés donant als francesos detinguts, i molt concretament l'eventualitat d'una sentència de mort.⁷⁴³ La notícia sobre francesos detinguts en els aldarulls va passar ben aviat, doncs, de ser una vergonya per a les autoritats franceses, que s'havien justificat davant les espanyoles remarcant-ne la seva baixa condició social i el fet de no estar ni tan sols matriculats al consolat segons l'acord francoespanyol de 1863, a ser font de preocupació per si un tracte o una condemna desproporcionada espanyola encenia encara més les protestes antiespanyoles. I és que al llarg de la tardor els detinguts francesos van esdevenir un focus d'atenció per a la Lliga de Drets de l'Home, els lliurepensadors, els socialistes i els radicals i els seus òrgans de premsa, que van adreçar al MAEF peticions per a què els agents consulars i diplomàtics a Barcelona i Madrid vetllessin per la seva defensa i asseguressin «garanties legals» per als processats⁷⁴⁴. El seus butlletins qüestionaven la inacció dels agents diplomàtics i hi veien complicitat amb la repressió clerical espanyola.

743 Cartes del 16 i 17 d'octubre entre el ministre i l'ambaixador a Madrid (ADP: NS-09).

744 Cartes dels grups de la Lliga, lliurepensadors, lògia maçònica, socialistes independents, unificats i radical-socialistes dels Hautes-Alpes del 27-10; de la Lliga de Drets de l'Home del 4-11 (ADP: *Espagne-NS-09 Question Catalane*).

Aquest va ser un efecte secundari de l'afer Ferrer sobre la política interior francesa que no va tenir més transcendència, afortunadament per al govern d'Aristide Briand. Però encara hi havia un altre motiu de preocupació interna: les crítiques per la presència de policia espanyola en territori francès perseguint els exiliats de juliol i agost de 1909.

No es pot dir que el Ministeri de l'Interior francès no en tingués constància. Bonnacarrère, des de Cervera de la Marenda, havia advertit el seu govern⁷⁴⁵:

«La policia espanyola estén ara les seves ramificacions a l'estranger. Sense parlar dels confidents vinculats a l'ambaixada de Londres i a la de París i que s'encarreguen d'una vigilància general dels anarquistes espanyols, sembla que ha enviat agents secrets a París per estudiar sobretot el grup anomenat «la Famille» i un altre que es reuniria a la rue Mouffetard, 76 sota la cobertura de la «Veillée prolétarienne», el protagonista de la qual seria l'anomenat Gorgas».

La missió d'aquests agents seria, segons Bonnacarrère,

«d'espia els fets i gestes d'alguns refugiats polítics de la península, en particular del Sr. Fabra y Ribes, que, sota el nom de Magín Vidal y Ribes, escriu a L'Humanité les ressenyes del darrer moviment revolucionari - segons un manifestant, diu ell-. Aquest manifestant seria ell».

Aquest tema, denunciat per *L'Humanité* mateixa, va acabar arribant a l'Assemblea nacional francesa el 12 de novembre. En concret, *L'Humanité* dels dies 21 i 24 d'octubre de 1909 contraposava la promesa de Clemenceau feta el juliol de fer fora de França les policies estrangeres amb l'escàndol que suposava que un policia polític espanyol, amb despatx a l'ambaixada espanyola, però que era un policia francès jubilat, seguís entrant amb tranquil·litat a la Prefectura de policia. Un fet que coneixien bé els refugiats espanyols, estretament vigilats per aquest ex-policia⁷⁴⁶.

En seu parlamentària, els diputats socialistes Dejeante i Rouanet van preguntar sobre les actuacions de la policia espanyola a França, i en concret als Pirineus Orientals. El mes de juliol una

745 ADPO: 4M412, informe al Prefecte dels P.O. del 30-8-1909 i còpia amb data 31-8-1909 a la Seguretat / Ministerir de l'Interior, AN-Pierrefitte: F7/13066,

746 APPP: Ba 1693.

interpel·lació de Jean Jaurès a Clemenceau ja havia rebut la resposta que si mai cap col·laboració s'havia donat entre la policia francesa i suposats agents secrets espanyols, havia quedat prohibida. Ara Briand exposa que, davant la impossibilitat d'evitar la presència de policia política secreta d'altres països interessada en controlar els seus nacionals exiliats, els agents francesos tenen completament prohibida qualsevol col·laboració amb ells, i aclareix que els espanyols arrestats ho han estat per delictes de dret comú⁷⁴⁷. Això és cert, però Briand omet el fet que l'agent secret de la policia espanyola a París és justament l'antic cap de la 3ª brigada de recerques de la prefectura de policia de París, i que

« Tot servint el govern espanyol, el Sr. Nicolle, que ha passat més de vint anys al servei de la 3ª Brigada (la que s'ocupa, precisament, dels anarquistes), no s'ha oblidat de la seva antiga funció i beneficia la policia del seu país amb totes les informacions que poden interessar-la. A canvi demana, a vegades, indicacions sobre els anarquistes espanyols coneguts per la policia francesa ».

No cal afegir res més a aquest informe intern de la Direcció de la Seguretat del 19 d'octubre de 1909. La seva claredat és total i permet suposar que la informació de què disposaven tant l'ambaixada espanyola com la prefectura de policia de París era la mateixa⁷⁴⁸.

Fora dels cercles polítics i diplomàtics, les relacions francoespanyoles havien quedat també tocades per la «protesta universal». Un sector de la intel·lectualitat castellana es va sentir ofesa per la construcció d'un mite a partir d'un personatge mediocre i intolerant com Ferrer i per la imatge de país bàrbar que s'hi donava. Oimés quan la intel·lectualitat espanyola no va veure en el revolucionari català material adequat per a un «afer Dreyfus» i no va reaccionar en el sentit en què sí que ho va fer la del país veí. A tall d'exemple, l'ambaixada francesa va recollir una carta al rector i als professors de la Sorbona de part dels professors de la Universitat de Santiago, «*de tots els partits polítics, i estimant com vosaltres la llibertat, la justícia i el progrés*», en què deien que s'havien assabentat «*amb dolorosa sorpresa de la vostra intervenció apassionada i injusta en l'afer Ferrer (...) i us inviten a estudiar-lo de manera serena i imparcial*»⁷⁴⁹.

La campanya de «protesta universal» va canviar la consideració positiva de França que tenien bona

747 Transcripció del debat a *Le Temps* 13-11-1909, dins ADN: Madrid-B-434.

748 AN-Pierrefitte: F7/13321 *Sur les agissements de la police espagnole en France* del 19-10-1909. Sobre Nicolle i la seva lleialtat a la policia francesa, vegeu també l'informe del 31-8-1912 «*Polices étrangères en France*» dins ADP: 27CPCOM-310.

749 ADP: NS09, 21-10-1909.

part dels escriptors i pensadors castellans, marcats en bona mesura per la conjuntura de vulnerabilitat interior i exterior d'una Espanya en crisi davant d'una França potència mundial en estat expansiu. Un tancament de files nacionalista, a la defensiva, que s'imposà a qualsevol consideració ètica, en una hostilitat que va durar almenys fins a la Primera Guerra Mundial⁷⁵⁰.

Els intel·lectuals catalans, en canvi, si bé van discrepar en general de la mitificació del personatge, no van sentir-se al·ludits per les invectives a l'Espanya inquisitorial. Immersos en el seu propi projecte modernitzador, probablement sentien que la imatge de país endarrerit que es donava reforçava la seva aposta i els permetia marcar diferències amb l'Espanya castellana. El dels intel·lectuals catalans davant la campanya de «protesta universal», però, és un tema que resta pendent d'estudiar.

En tot cas, la campanya de denúncia va acabar fixant unes imatges oposades d'Espanya i França que ja s'arrossegaven de feia temps, la primera simbolitzant la reacció, la monarquia, el militarisme i el clericalisme, i la segona la ciència, la democràcia i el laïcisme. Un maniqueisme que serà emprat útilment per l'oposició al règim, arraconant aquella altra imatge possible que havia contraposat en moments del segle XIX la França catòlica i d'ordre respecte l'Espanya convulsa, agitada i procliu a la revolta. Triomfa, doncs, la imatge de la França republicana.

Això dificultarà encara més els esforços del govern francès per frenar les sospites de promoure o tolerar totes les conspiracions exteriors contra la monarquia alfonsina i de voler la implantació d'un règim republicà a la península. França era, - no es podia negar -, el refugi de la majoria d'exiliats polítics. Costaria encara més, doncs, frenar la visió -i l'acusació- d'una república favorable als revolucionaris espanyols.

Caiguda del govern conservador i commutacions de penes: retornats i deportats al Rosselló.

Amb la caiguda del govern Maura el 21 d'octubre i la pujada dels liberals es van restablir les garanties constitucionals suspeses des del 27 de juliol a Barcelona i Girona i un cert nombre de

750 Sobre les raons culturals i polítiques de les tensions franco-espanyoles en aquell episodi històric exemplar, vegeu de nou BACHOUD (1989). Sobre la reacció dels intel·lectuals espanyols, vegeu també AUBERT, Paul, «Consecuencias de la Semana Trágica y del Caso Ferrer: los intelectuales españoles y franceses frente a la Leyenda negra de España a principios del siglo XX», *Violence à Barcelone, Bulletin d'Histoire Contemporaine de l'Espagne*, n°47, Aix-en-Provence, PUP, 2012, p. 143-177.

detinguts foren posats en llibertat. L'encarregat de negocis de l'ambaixada francesa a Madrid, William Martin, n'informà el 13 de novembre⁷⁵¹, explicant també que havia estat nomenat com a nou capità general de Catalunya el general Weyler, que s'havia reobert la Casa del Poble – a la qual hi arribaria el mateix Lerroux l'endemà-, i que les autoritats estudiaven la reobertura dels establiments laics suprimits en massa «sota denúncia del partit clerical». Martin afirmava que la situació semblava normalitzar-se, però que alguns francesos de Barcelona li havien expressat el seu temor «que els partits avançats no abusessin de la llibertat que havien recuperat».

En un sentit molt similar havia informat Bonnecarrère a la Direcció de la Seguretat a París⁷⁵², recollint sobretot l'opinió d'aquells que temien per la manca d'energia dels liberals per mantenir l'ordre a Catalunya i de les conseqüències de la reobertura, per exemple, de Solidaritat Obrera. I planteja la possibilitat d'un retorn de revolucionaris exiliats a França:

« (...) ahir mateix vaig poder constatar el pas d'aquesta frontera del Sr. Jubany, antic alcalde republicà de Girona, vingut a Perpinyà i que ha tingut, en aquesta ciutat, una entrevista amb els refugiats Piferrer i Aguilar, en vista, sens dubte, del retorn d'aquests a Espanya. Ara bé, segons ells, els republicans dels quals us acabo de parlar arrossegaran cap a Catalunya un seguici d'anarquistes i de gent sense ofici ni benefici la presència dels quals és un perill en països agitats com Espanya. »

Malgrat el nomenament d'un autoritari com Weyler,

«crec que una era d'agitació i d'inseguretat travessarà Espanya i, particularment, Catalunya. Jo he d'ocupar-me d'aquesta entrada fronterera; i és pel què he cregut un deure que expresso la meva aprensió respecte aquest país tan posat a prova, tan sacsejat per les dissensions dels partits polítics, i terroritzat pels atemptats i pels moviments revolucionaris que hom coneix.»

Dies després, el 12 de novembre, Bonnecarrère escriu a París descartant que hi hagi un èxode en sentit contrari. Les declaracions del governador civil de Barcelona i del ministre Moret, afirmant que sols anirien als tribunals militars els afers de rebel·lió farà

751 ADP: NS09-*Question Catalane*. Carta a París "Situation en Catalogne».

752 ADPO: 4M412. 27-10-1909. Llarg informe sobre l'estat d'opinió a Catalunya després del canvi de govern: «quan hom exerceix les seves funcions en aquesta frontera, pot i ha de preocupar-se de l'opinió pública de la regió fronterera de Catalunya en tant que tranquil·litat i seguretat al nostre departament, limítrof amb Espanya.» ((foto 1437). Els documents que esmentarem a continuació són del mateix fons d'arxiu. Aquest i el del 12 de novembre, però, tenen còpia als AN-Pierrefitte: F7/13066.

«que gent com els germans Torroella, un dels quals era alcalde de Portbou, exiliats per les seves opinions avançades, segur que tornaran, a l'igual que Piferrer, Aguilar. Els Torroella van tornar ahir i foren rebuts amb simpatia pels conciutadans. Mario Aguilar va tornar el 5 a Barcelona. Piferrer pot no trigar gaire. Però els anarquistes i revolucionaris com Miranda, Josep Puig, Corney... que van participar activament al moviment de juliol no poden pas esperar una amnistia, crec jo. Almenys de moment, perquè Moret ha canviat de parer, i el que demanava a l'oposició ara no ho veu convenient. Gràcies a això la tranquil·litat seguirà regnant a Espanya, i sobretot a Catalunya; també gràcies a això seguirem conservant en les nostres ciutats del centre i del sud nombrosos refugiats espanyols, dels quals només alguns (com Miranda) decidiran partir per Amèrica del Sud».

Bonnecarrère sembla tenir raó: el comissari central de Perpinyà informa que l'1 de desembre «Piferrer, advocat a Girona, antic alcalde i cap del partit republicà en aquesta vila» ha tornat a Espanya després d'una amnistia individual, i que han arribat a Perpinyà procedents de Niça, bo i esperant una amnistia, dos refugiats més⁷⁵³. Però no hi ha un retorn massiu dels refugiats després del canvi de govern.

El 17 de gener de 1910 Bonnecarrère informa París de la gran manifestació per l'amnistia dels detinguts de juliol a Barcelona, presidida pel senador Sol i Ortega i el diputat Lerroux, preguntant-se com afectaria la nostra frontera, «on hi ha encara molts refugiats espanyols». El 17 de febrer ja informa de l'aprovació reial, aquell mateix dia, del decret d'amnistia, i el 23 n'envia la traducció. Per ell, els refugiats més perillosos no estan compresos dins d'aquesta amnistia.

Lluny d'haver-hi un retorn dels més «perillosos», l'amnistia de febrer anava acompanyada d'una commutació de les sentències de mort, de presó perpètua i de treballs forçats per la d'expulsió del país, cosa que va provocar una nova arribada d'exiliats al Rosselló, si bé poc nombrosa.

Així, Bonnecarrère i el comissari central de Perpinyà constataran a principis d'abril de 1910 l'arribada de Pere Guardiola Carbó (26 anys. Castellfort, Castelló) i de dotze proscrits més, vuit homes i quatre dones⁷⁵⁴. Quatre d'ells seguiran cap a París: Josep Regàs i Cardós, Josep Ginés («reputats anarquistes perillosos»), Nativitat Rufo i Maria Llopis àlies «Quaranta cèntims», la

753 Es tractava de Joan Foixà Carrés (*garçon limonadier*, 1872, Figueres. Frequentava Eusebi Carbó a Niça) i Rogeli Anticó (pintor, 1884, Garriguella. També frequentava en Carbó). Abans havia arribat en Josep Pujol Geli (obrer taper, 1886, Sant Feliu de Gúixols, que es tractava amb Miranda des que havia arribat). També n'hi ha una còpia als AN-Pierrefitte: F7/13066 amb data de 2 de desembre.

754 Informes del 8 d'abril de 1910 (ADPO: 4M412).

coneguda prostituta del Paral·lel. Cap a Nimes marxaran Joan Espalleta i Josep Basseganyes. En canvi, Encarnació Avellaneda i l'anomenada «bilbaïna» aniran cap a Marsella. Els que manifestaran voler-se quedar a Perpinyà foren cinc: Innocencio Emperador Pérez (Saragossa, 1881), Carles Pasalamar Altabella (1886, Barcelona), Agustí Redó Castell (1873, Vinaròs); Francesc Torres Ferrer (1878, Barcelona) i Francesc Muñoz Jordà (1886, Sabadell). Els quatre primers d'aquests darrers tenien la residència a Barcelona i «semblen ser ardents republicans, però no pas anarquistes»⁷⁵⁵.

Poc després, el 9 d'abril, n'arribaran tretze més, a Perpinyà, tots de Monistrol de Montserrat, amb la presó perpètua commutada per la pena d'expulsió. Havien estat processats pels fets de Sant Vicenç de Castellet, important nus ferroviari, on com hem vist van cremar 29 vagons a l'estació i van destrossar el telègraf⁷⁵⁶. L'acció l'havien dirigit Santiago Alorda i Timoteo del Usón, però el primer no apareix en el grup dels arribats a Perpinyà perquè no arribà a ser detingut. Tots ells són nascuts a Monistrol i pobles de la rodalia, tret d'un murcià i d'un aragonès (Usón). El dia 13 d'abril arriba un altre expulsat controlat per la policia perpinyanesa: Enric Vivas Montferrer, de Barcelona, a qui s'havia commutat la pena de trenta anys de treballs forçats. Però Bonnecarrère informa la *Sûreté* i la Prefectura que alguns refugiats havien escapat a la vigilància i havien entrat en territori francès sense ser vistos ni interrogats. Alguns de perillosos, com en Joan Bassons, anarquista militant, de 36 anys⁷⁵⁷.

Vist l'impacte que tenen les decisions espanyoles sobre la frontera francesa, sembla una ironia que el 14 de febrer l'ambaixada espanyola demanés a les autoritats franceses que allunyessin de la frontera el grup de refugiats de Perpinyà articulats entorn de Miranda, - grup de Barcelona que anomena «Huelga General»-, i que reben visites d'anarquistes catalans, i el grup de constitució més recent anomenat «Fraternidad Catalana» que es reuneix al Cafè Acàcia dirigit pel sabater Amadeu Palmada i un tal Vigué. La resposta personal del propi Ministre de l'Interior i president del govern francès, el socialista Aristide Briand, a la petició espanyola fou que

755 Josep Ginés podria ser Josep Ginés Perea, del comitè executiu de Solidaritat Obrera. La «bilbaïna» es deia Josefa Prieto, propietària d'un bordell al Paral·lel i amant d'un lerrouxista, Domingo Ruiz (Antoni DALMAU, *Set dies de fúria*. Barcelona, Columna. 2009).

756 Carta del 12-4-1910 (ADPO: 4M412). Segons els testimonis, formaven una colla nombrosa dirigida per un anomenat el "Cubà" o el "Negre", que de Monistrol de Montserrat es va desplaçar a Sant Vicenç per fer tancar les fàbriques. Mig beguts i després d'un míting a la plaça de l'ajuntament, van anar a l'estació on van provocar les destrosses esmentades (GASOL, Josep Maria, "La Setmana Tràgica a Manresa", *Actes de les jornades...* (2009); i <http://historiesdesvc.blogspot.com.es/p/fets.html>). Foren detinguts i jutjats per un tribunal militar entre el 9 i el 10 d'agost, essent 12 d'ells condemnats a cadena perpètua (ULLMAN (1968), p.576; COMAS, Francesc, "La Setmana Tràgica al Bages i al Berguedà", *L'Erol*, pp.20-24.; BENET, Josep, *Maragall i la Setmana Tràgica*, IEC. Barcelona, 1963, p.92 ; i "El anarquismo y el anarcosindicalismo en tiempos de Ferrer Guardia y la Semana Trágica: Barcelona / París 1906-1911", BHCE, n°47, *Violence à Barcelone (1896-1909)*). Santiago Alorda té entrada al *Diccionari Biogràfic del Moviment Obrer als Països Catalans*, p.78.

757 Carta del 21-4-1910 (ADPO: 4M412).

«els individus afectats per la nota del Marquès del Muni són tinguts en observació. Resulta d'aquesta vigilància que aquests estrangers no organitzen cap complot de natura contrària a la seguretat del Rei d'Espanya o del seu Govern. Tots han fet la seva declaració de residència i la major part treballen sigui a Perpinyà sigui als pobles del voltant.»

I conclou

«En aquestes condicions no m'és pas possible de respondre al desig expressat per l'ambaixador d'Espanya i posar-los en situació d'haver de residir més enllà de la Loira. Una mesura semblant no em semblaria gens justificada i no seria compresa per l'opinió pública»⁷⁵⁸.

En aquestes paraules s'intueix, també, la distància ideològica entre un ambaixador dinàstic i un primer ministre socialista.

Perpinyà, capital dels exiliats i de la mobilització per l'amnistia (juny-juliol 1910)

Segons la policia, el col·lectiu d'exiliats a Perpinyà viurà una agitació notable a partir del mes de juny. El dia 14 constitueix un «Comitè de defensa i de publicitat en favor de tots els exiliats d'Espanya» amb l'objectiu d'obtenir l'amnistia plena pels fets de juliol de 1909. Un Comitè que es coordinarà amb el Comitè Pro-presos de Barcelona i l'homòleg de París. L'informe policial fet pel comissari central de Perpinyà i comissari especial, Barrère, explica amb força detall l'origen d'aquest comitè, la seva composició i l'objectiu que es proposa. Segons hi consta, va néixer arrel de l'arribada a Perpinyà el dia 13 de Luís Zurdo Olivares, regidor lerrouxista de Barcelona que havia vist commutada la seva pena de presó perpètua per la d'expulsió. Zurdo, que va continuar el seu viatge cap a París el dia 15, va estar acompanyat de refugiats i d'expulsats, preocupant-se per les seves necessitats i per com els tractava la policia francesa.

«El 14 al vespre va provocar amb Claramont i Creus, José, ex-cap de la Revolució a Sabadell, una reunió general al Bar des Chênes, seu de «La Tramontane», societat fundada

⁷⁵⁸ Nota de l'ambaixada del 14-2-1910 ja esmentada anteriorment i resposta de Briand del 28-2-1910, dins ADP: 27CPCOM-310.

per Miranda durant la seva estada a Perpinyà. En aquesta reunió ha estat decidida la creació d'un comitè revolucionari que prendria el nom de «Comitè de defensa i de Publicitat en favor de tots els exiliats d'Espanya», expulsats i refugiats.»

Aquest comitè, d'acord amb els de París i Barcelona,

«faria una activa propaganda per tots els mitjans, sobretot per la Premsa, en favor de l'Amnistia plena i entera.»

La Junta escollida en aquella reunió va donar la presidència a Josep Claramont Creus (en realitat, Claramunt, «*germà de la cèlebre agitadora Teresa Claramunt*»); la secretaria a Santiago Alorda Cuñadas (cubà), i tenia com a vocals en Josep Sanmiquel Ros, la Josefa Prieto Saldaña (àlies la Bilbaína), Emilio Castro, Vicenç Pérez Colominas («*dit Clarinet perquè és el director musical de La Tramontana, el nom veritable del qual és Gener*»)[sic], Joan Corney Caselles, i Ramon Hoyos.

Segons l'informe policial, el comitè va enviar al cap de la minoria republicana al congrés de diputats de Madrid un telegrama prevenint-lo que si els diputats republicans no treballaven per obtenir aquesta amnistia, els refugiats i expulsats entrarien a Espanya amb les armes a la mà, donant un termini de tres setmanes per aconseguir-lo. Aquest telegrama hauria estat enviat també a tots els diaris republicans espanyols. Per al comissari Barrère, el més probable, però, era que no es complís aquesta amenaça en cas de transcórrer les tres setmanes. Sí que era clar, en canvi, l'efervescència entre els revolucionaris exiliats, i que la data del 25 de juliol, «aniversari de la darrera revolució», pogués passar alguna cosa. Les coses segures, segons ell, era que Claramunt i Alorda estaven buscant un punt segur per fer un dipòsit d'armes, fos de la banda de Bourg-madame o de la del Pertús, i que el dia 19 havien rebut una carta del secretari o tresorer del comitè pro-presos de Barcelona, Rafael Àvila, anunciant la seva vinguda, que es va produir el dia 24, essent rebut a l'estació per una vintena de refugiats. Àvila va convocar una reunió el vespre del 25 en què Pérez Colominas, àlies Clarinet, defensà fer una nova revolta si el govern no atorgava l'amnistia i Àvila va recomanar-los d'anar a Barcelona a manifestar-se pacíficament el proper dia 25 si aquesta amnistia no havia estat encara atorgada. El comitè Pro-Presos, diu el comissari, enviava 25 francs a cada refugiat expulsat.

A mida que s'acosta l'aniversari de la Setmana Tràgica la mobilització dels refugiats va anar en augment. El comissari Barrère informà la *Sûreté* d'alguns canvis en l'anomenat ara «Comitè de Defensa dels expatriats espanyols» de Perpinyà i de la constitució d'un subcomitè de propaganda,

amb Claramunt, Alorda, Sanmiquel, Giró, en «Clarinet» i Ruera, que farien una gira per l'Aude, l'Arieja, l'Erau, Marsella i tot arreu on hi hagués refugiats per animar-los a trobar-se tots a Barcelona el dia 25. El Comitè de Defensa havia rebut l'adhesió de 142 societats obreres de Barcelona, amb la intenció de donar suport als refugiats i evitar que fossin detinguts quan anessin a Barcelona. El Comitè els havia enviat la proclama impresa per ell i organitzat un míting el 3 de juliol a Canet-Platja amb l'assistència de 250 a 300 refugiats, que s'havien manifestat a favor de l'anada a Barcelona. Un segon gran míting, afirma Barrère, havia estat convocat a Ceret el dissabte 9 en què hi assistí l'Eusebi Carbó, a més de Claramunt, Alorda, Clarinet i la Bilbaína. També es preveien mítings a Besiers, el mateix 9; a Tolosa el 10, i a Bordeus (amb data per fixar, assistint-hi Claramunt i Carbó). D'altres es preveien a Carcassona, Montpeller i Marsella. Les societats obreres republicanes de Barcelona proclamarien la vaga general per impedir un desplaçament de tropes a la frontera per detenir els refugiats. Aquesta vaga seria desconvocada si el govern aprovés l'amnistia.⁷⁵⁹

El pas de la frontera seria mantingut en secret, fent-se córrer un fals rumor sobre un indret, tot i que el comissari creu que es valora el punt de Canfranc. L'ànim dels refugiats és alt, afavorit per les manifestacions anticlericals que s'han produït a l'altra banda de la frontera i que creuen que els beneficien en el seu objectiu d'obtenir l'amnistia.

Respecte «l'esperit del comitè», el comissari escriu aquesta interessant apreciació política:

«Els membres del Comitè de Perpinyà, com d'altra banda la gran majoria dels refugiats, són abans de res republicans. Accepten el concurs dels anarquistes en la mobilització actual, però a contracor. Per contra, rebutgen del tot el dels carlistes, que consideren els seus pitjors enemics. Per dur a terme els seus projectes i evitar d'espantar alguns dels seus, han decidit que els anarquistes que prendrien la paraula als mítings s'abstindrien d'exposar llur teories, i que només es faria apel·lació en les reunions als revolucionaris, fent abstracció completa dels mots «anarquistes» i «republicans».

Ja havíem vist, fins ara, que sols alguns del noms que esmentaven els informes policials duïen la precisió «anarquistes». La resta, doncs, serien republicans de diferents corrents, amb un probable pes important dels radicals lerrouxistes. Les xifres de refugiats, difícils d'establir, semblen ser molt elevades, com es pot comprovar en les dades que dona la pròpia policia rossellonesa. La xifra de

759 Informe del 8 de juliol de 1910. Els canvis en la junta del Comitè foren la substitució de Joan Poyo i Buxó («i no Ramon Hoyos») per Josep Ruera i Montañá, i l'entrada de Ramon Giró i Pijoan. ADPO: 4M412.

«més de 10.000 exiliats», exposada pel Comitè en el cartell de la seva *Proclama* del 30 de juny de Perpinyà i en altres textos pot semblar exagerada, però el mateix comissari de Perpinyà recull la xifra de 25.000 refugiats a tot França, entre desertors, fugitius i expulsats. Només al departament dels Pirineus Orientals 7000 d'ells -segons li han dit- haurien signat pel retorn simultani a Espanya, provocant una nova revolta, si l'amnistia no els era concedida. El comissari Bonnacarrère xifrava entre 600 i 800 els emigrats espanyols a la vila de Ceret, considerant que la xifra total del districte havia de ser quatre vegades més gran⁷⁶⁰.

El míting de Ceret, segons el diari *L'Indépendant*, fou ben concorregut, i les intervencions «*tan aviat en castellà com en català*», foren «*d'una extrema violència*», uns «*fent apologia de la Revolució de Barcelona del 25 de juliol*» i «*els altres exposant les teories anarquistes i invitant tothom a unir-se al «Comité de defensa de los extranjeros españoles»*» per obtenir l'amnistia plena del govern espanyol. «*La policia francesa, representada pel valent comissari especial de Cerbère, i la policia espanyola que segons els oradors es trobava dissimulada a la sala, foren fortament criticades*»⁷⁶¹. El redactor de *L'Indépendant* acabava lamentant l'excessiva indulgència de les autoritats franceses respecte els refugiats, els qual haurien de tenir «*una actitud menys arrogant i més digne*», afegint que l'alcalde de Ceret havia autoritzat la reunió a condició que ni el govern espanyol ni el francès hi fossin criticats.

La versió del propi Bonnacarrère d'aquest míting fou semblant, però per al·lusions hagué de fer aclariments a la Sûreté i al Prefecte. Segons ell, la premsa regional no havia estat favorable als refugiats, que s'havien esplaiat atacant el capitalisme, la burgesia, la patronal i amenaçant l'autoritat espanyola, si bé en termes vagues. Però no havien criticat la policia francesa, com afirmava *L'Indépendant*, sinó que Carbó i Clarinet tan sols s'havien queixat que n'hi hagués a la sala per vigilar-los, quan a Perpinyà hom els deixava reunir-se i parlar amb llibertat.

Respecte les crítiques a les autoritat espanyoles, creia que no havien traspassat els límits de la llei, tal i com els havia advertit abans de la reunió, però que era cert que s'havien mogut a l'extrem límit d'allò acordat i que «*manquen evidentment a les lleis de l'hospitalitat comportant-se d'aquesta manera*». I feia conèixer al director de la Seguretat «*l'antipatia general que aixequen les intrigues dels revolucionaris espanyols en aquest departament fronterer*». Per tot plegat, Bonnacarrère proposava un canvi d'actitud política respecte els refugiats: tenint en compte -diu- que en virtut de la Convenció de 1863 «*la seva estada en aquest departament fronterer no és més que una*

760 ADPO: 4M412, informe C.488 del 19-7-1910, i 4M417, informe del 4-7-1910.

761 *L'Indépendant*, 11-07-1910 (ADPO: 4M412).

tolerància, potser convindria de no autoritzar-los més a desenvolupar així les seves teories subversives en reunions públiques».

El comissari exposava això després d'haver estat feia pocs dies a Barcelona i d'haver parlat amb el cap de policia, Carbonell. El govern espanyol -afirma- estava preocupat *«pel caire que prenen els esdeveniments i per l'audàcia que manifesten els oradors espanyols en les seves reunions».*

La determinació dels refugiats s'havia anat reforçant i Perpinyà, seu del Comitè de Defensa, es consolidava com a centre d'una agitació que s'havia de traduir en una acció de força que posaria a prova les autoritats espanyoles i que podria comprometre les relacions franco-espanyoles. El comissari central Barrère mirava de portar el control dels refugiats espanyols amb residència a Perpinyà fent un llistat que va enviar al Director de la Seguretat i al Prefecte, amb 41 noms⁷⁶².

La tensió es feu més palpable el dia 8 quan els refugiats van advertir la presència a Perpinyà del Cap superior de policia de Barcelona, Ramon Carbonell Segura, que es va presentar a l'oficina del comissari central, Barrère, per demanar-li *«informació sobre els refugiats espanyols, llur nombre, llur moviments, llurs intencions, etc. Jo l'he rebut amb molta cortesia però li he respost que lamentava no poder satisfer-lo, perquè jo no m'ocupava dels refugiats polítics si no havien comès un delictes de dret comú, cosa que no ha estat encara el cas de cap refugiat espanyol».*

El reconeixement de Carbonell per part d'alguns refugiats creà una situació de perill per a la integritat del primer que va provocar la intervenció del comissari central. Barrère va convocar els membres del Comitè de Defensa per advertir-los que actuaria contra ells si es donava el cas, i per convèncer-los que era del seu interès i dels seus compatriotes continuar tranquils⁷⁶³.

El govern espanyol va demanar al govern francès si pot impedir la formació i la sortida prevista d'aquests grups de refugiats espanyols als Pirineus Orientals, fent entrada en massa amb un objectiu revolucionari. La petició la féu tant des de l'ambaixada espanyola de París al ministre de l'interior francès com des del Govern espanyol a l'ambaixador francès a Madrid⁷⁶⁴. I tot acabà confluint al Prefecte de Perpinyà, a qui es preguntà per les intencions del refugiats i per les mesures que havia previst al respecte. Però li arriba tard⁷⁶⁵.

762 ADPO: 4M412, informe C. 482 enviat el 19-7-1910 acompanyat de 41 fitxes individuals molt completes.

763 ADPO: 4M412, informe C.488 del 19 de juliol de 1910 a París i al prefecte dels Pirineus Orientals. Les informacions que segueixen són del mateix informe.

764 ADP: NS10. Despatx del 16-7-1910 del MAEF al MI-Sûreté i posteriors creuaments entre el MAEF i el MintF.

765 ADPO: 4M412, carta del Ministre de l'interior francès al Prefecte del 21 i resposta del 23.

Efectivament, el 13 de juliol una novetat havia desinflat la tensió. Aquest dia arribava a Perpinyà l'alcalde de Portbou, en Torruella, amb un telegrama de Lerroux en què informava de la signatura imminent de l'amnistia plena i que els refugiats ja podien tornar a casa, on no serien perseguits. Segons Barrère, en el mateix tren que va dur en Torruella hi viatjaven tres delegats del Comitè Pro-pesos de Barcelona que venien *«per entendre's amb el Comitè de defensa de Perpinyà sobre les condicions del retorn armat dels refugiats i de la nova revolució»*. El telegrama de Lerroux, comunicat per en Torruella, va tenir *«per efecte aturar totes les negociacions i suspendre tota decisió»*.

El comissari de Perpinyà informà de diferents gestions de confirmació de l'amnistia els dies següents. Una amnistia que cobria tots els represaliats per la revolta de juliol de 1909 i els reservistes, però no els desertors de fila. El dia 15 l'alcalde de Portbou tornà a Perpinyà amb un segon telegrama de Lerroux confirmant el primer, mentre un dels republicans important, San Roman, empenia el viatge cap a Barcelona i Madrid per entrevistar-se amb Lerroux i verificar si podien tornar. L'endemà Claramunt i Alorda, del Comitè de Defensa, anaren a Portbou per entrevistar-se amb el cap de la policia de Barcelona, Carbonell, i aquell vespre el Comitè de Defensa rebé un telegrama en què Claramunt i Alorda l'informaven que els expulsats, fugitius i reservistes podien tornar sense por a Espanya, i que ells mateixos se n'anaven cap a Barcelona. El 19 s'esperava l'arribada de Claramunt i Alorda a Perpinyà amb diners del Comitè Pro-pesos per a les despeses de retorn dels refugiats.

Barrère va explicar que

«els refugiats han acollit amb una joia i alegria manifestes l'anunci de l'amnistia. Estimen que aquesta mesura fa honor a la perspicàcia de Canalejas i suposarà un cop fort a l'agitació carlista. Ells comprenien prou bé que els carlistes anaven a aprofitar la seva escapada en armes per provocar una guerra civil a propòsit de la qüestió religiosa i això els incomodava molt. No volien per res del món fer el joc als carlistes i als clericals. Són republicans i lliure pensadors abans de res i aproven en tots els punts la lluita engegada per Canalejas contra les pretensions del clergat i el Vaticà. Amb l'amnistia atorgada, creuen que els carlistes, reduïts a les seves pròpies forces, no gosaran pas moure's.»

La visió d'uns refugiats majoritàriament republicans podia derivar de fets constatats pel comissari com el següent: el dia 14 Eusebi Carbó va donar una conferència davant uns 200 refugiats en què va ser molt violent, i *«no ha parlat sinó de revolució, d'anarquia, de bombes, etc. Gairebé tots els*

assistents han protestat contra les seves paraules i immediatament Alorda ha pres la iniciativa de fer una reunió el diumenge 17 a les 10 al Bar de les Arenes per combatre-hi les teories anarquistes i protestar contra les maquinacions d'en Carbó». La reunió convocada per Alorda no s'arribà a fer degut a la seva anada a Barcelona. Carbó, per la seva banda, tornà a Ceret.

El dia 29 Barrère va informar que el retorn dels refugiats s'havia acabat. El 26 havien marxat les famílies d'Alorda, de «Clarinet» i una cinquantena dels seus companys d'exili. El 22, la resta del Comitè de Defensa. Hi quedava solament en Joan Corney, que ho faria quan se li acabés la feina que tenia aquí.

El comissari especial de Cerbère, Bonnecarrère, informà el dia 5 que l'amnistia tàcita -que no s'havia publicat encara per no semblar que se cedia a les amenaces del refugiats- seria decretada aviat incloent els desertors i insubmisos que fins ara no eren contemplats:

«Segons certes persones, normalment ben informades, el contingent d'aquests espanyols emigrats als nostres departaments del sud pujaria almenys a 6.000. La sortida cap al seu país serà, doncs, per a la nostre regió, un bon desembaràs».

Capítol 11. Renovació de l'exili i renovació de les lluites obreres a Catalunya, 1910-1914

*«El nombre dels immigrants espanyols a França ha augmentat molt després dels esdeveniments de Catalunya (1909)».*⁷⁶⁶

La renovació i diversificació del col·lectiu revolucionari català a França. Els amics radicals.

La revolta catalana de juliol de 1909 va modificar profundament la realitat de l'exili d'esquerres català a França, i va alterar quantitativament i qualitativament la colònia revolucionària espanyola. D'una banda va fer que la segona meitat de 1909 i tot el 1910 fos el moment amb un major nombre d'individus refugiats políticament a França dels darrers trenta anys, malgrat la manca de xifres totalment fiables. D'altra banda, i per primer cop des del cicle terrorista de 1893-1897, nous perfils polítics redueixen el protagonisme dels anarquistes, si bé aquests seguiran sent el col·lectiu més destacat i el d'instal·lació més definitiva a França.

Fora del Rosselló, que concentrà el major nombre de refugiats, és a París on en trobem els nuclis més destacats i influents, i on l'afiliació política marca més la sociabilitat revolucionària i la configuració de grups concrets. Els diferents llibres de memòries d'alguns d'aquests refugiats ja permeten veure com l'actitud i les conductes durant la Setmana Tràgica i la repressió posterior, -inclòs el procés Ferrer-, van dificultar la confluència revolucionària que s'havia donat en l'exili parisenc anys abans. Les crítiques i els enfrontaments mutus van fragmentar la colònia exiliada i la documentació policial generada en el seu seguiment i vigilància ho reflecteix bé, permetent establir una distinció força neta de tres grups: els republicans radicals, els socialistes i els anarquistes.

La policia francesa registrarà la presència de diferents lerrouxistes a París, l'agost de 1909, que havien aconseguit fugir de la repressió. Dels germans Ulled, Rafael i Josep, exemples dels «Jóvenes Bárbaros» del partit republicà radical, en constatarà també el seu retorn a Barcelona el mes de novembre. De Calderon-Ponte, redactor de *El Progreso*, en va dir que estava refugiat a Narbona, mentre que situava Josep Jorge Vinaixa (regidor de Barcelona) a Marsella. Segons els seus

⁷⁶⁶ AN-Pierrefitte: F7/13065. Informe "*Les révolutionnaires étrangers en France*", 16-12-1912.

informes, ambdós es van desplaçar a París per trobar-se amb en Lerroux⁷⁶⁷. Una altra nota no signada, probablement de la Prefectura de Policia, comunicava al MAEF el retorn de Josep Ullé i de Calderón-Fonte a Barcelona l'onze de novembre d'aquell any per reprendre-hi la publicació de *El rebelde* aprofitant el restabliment de les garanties constitucionals⁷⁶⁸.

Com ja hem vist també va registrar, després de la commutació de penes de juny de 1910, l'arribada a Perpinyà de Luís Zurdo Olivares. Més tard el confident de la prefectura de París, Gilles⁷⁶⁹, informà el 5 de juliol de 1910 que Zurdo es trobava aleshores a Brussel·les, des d'on esperava delitosaament l'amnistia. Segons Gilles, Zurdo era

«Impulsiu per temperament, tenint una molt elevada consideració del que ell anomenava el seu «jo»»,

i era

«un fervent admirador de l'obra de Ferrer. La seva filla gran, morta a l'edat de 17 anys, l'octubre de 1906, era alumna de Ferrer i preparava el seu examen per dedicar-se a l'ensenyament dins d'una filial de l'Escola Moderna que hom tenia la intenció de crear per a ella en una barriada de Barcelona».

És sorprenent el grau de coneixement d'aquest confident de la policia parisenca. Ell mateix informarà el 20 de novembre que Zurdo havia tornat a Espanya la setmana anterior, malgrat la seva condemna d'estranyament.

De totes maneres, la vigilància policial dels lerrouxistes exiliats és molt limitada. No hi ha ordres de seguiment individual i la seva aparició en la documentació policial és fugissera.

En canvi, el que sí que interessa d'ells, l'agost de 1909, serà la seva actitud política real i, en particular, la del seu líder, el diputat per Barcelona Alejandro Lerroux.

Les notes de la Prefectura de Policia⁷⁷⁰ expliquen ben aviat les discrepàncies entre Nicolás Estévanez, el veterà insurreccionalista, i Alejandro Lerroux. El 21 d'agost de 1909 expliquen que

767 AN-Pierrefitte: F7/13066. Notes de la Prefectura del 21-8-1909 i del 23-9-1909.

768 ADP: NS 10 *Agitation révolutionnaire*. Nota del 13-11-1909.

769 APPP: Ba1511 *Affaires anarchisme-Espagne*.

770 AN-Pierrefitte: F7-13066.

Estévanez creia que, donat que el govern empresona tots els associats a la "Casa del Pueblo" amb la intenció de matar el Partit Radical revolucionari, el deure de Lerroux era anar a Barcelona, amb els seus amics. Estévanez volia que es comprometés i que prengués part activa en els mítings, ja que el govern espanyol empresonava els seus millors partidaris⁷⁷¹.

Va ser, però, un informe de la prefectura del dia 24 de setembre el que va arribar fins al gabinet del Ministre d'Afers Estrangers Stephen Pichon⁷⁷². Hi exposava amb força detall els desacords entre Lerroux i Estévanez respecte els mètodes revolucionaris: per a Lerroux, calia esperar els esdeveniments a Melilla per utilitzar l'exèrcit, arribat l'ocasió, per fer un "pronunciamiento". Segons ell, els soldats, la majoria reservistes pertanyents als nombrosos sindicats de Catalunya, estarien contents de participar en un moviment netament revolucionari i anticonstitucional. Per fer-ho, Lerroux comptava d'entrada amb partidaris que declararien la vaga general a Barcelona, València, Madrid i Andalusia. Estévanez, en canvi, pensava que Moret, cap del partit liberal dinàstic, que es disposava a combatre Maura, se n'aprofitaria, i que qualsevol reforma que proposés seria acceptada. Estévanez creia, doncs, que la presència de Lerroux a Espanya era indispensable en aquell moment.

L'endemà en una reunió privada es decideix aconsellar Lerroux de partir immediatament cap a Madrid abans de l'obertura de les Corts per tal de veure els amics i demanar al govern el restabliment de les garanties constitucionals. Però l'informant apunta que *«es pot assegurar que Lerroux no farà res d'això»*. Segons un informe de Moreau del mateix dia 25

«[Lerroux] està molt dubtós. Té por de comprometre's massa posant-se al capdavant del moviment revolucionari; d'altra banda, tem perdre tota la seva influència davant dels republicans si no fa prou aparició, sobretot després dels atacs de «L'Humanité» i de «La Guerre Sociale».

Segons una nota de l'1 d'Octubre, Lerroux va rebutjar l'oferta dels liberals de Moret (feta a través de Ricardo Fuente) d'unir-se per tombar Maura i de la Cierva. *«Amb això Fuente s'ha posat d'esquena a Estévanez, totalment contrari a fer pujar al poder un monàrquic en detriment de l'aposta revolucionària»*. Però Estévanez no estava satisfet amb Lerroux, a qui volia a Barcelona per crear opinió.

771 Notes del 21 d'agost i del 23 de setembre.

772 AN-Pierrefitte: F7-13066 i ADP: NS-10.

És sabut que Lerroix havia tornat canviat del seu llarg periple per l'Argentina i Anglaterra, moderat políticament i enriquit econòmicament. Com va dir Álvarez Junco, *"no quiso mezclarse en los mítines y manifestaciones en favor de Ferrer: aquellas manifestaciones podían ser interpretadas como "antiespañolas" y lo primero era el patriotismo"*⁷⁷³.

Els moviments concrets de Lerroix pel territori francès queden registrats per la Direcció de la Seguretat. El dissabte 30 d'octubre Lerroix agafa el tren a París en destinació Madrid, per assistir al debat parlamentari, en un pompós trajecte des de Barcelona que Álvarez Junco trobà més propi d'un viatge reial⁷⁷⁴. Però el 21 de desembre, la Prefectura registra la presència de Lerroix a París, *«invisible per als seus amics ordinaris»*. Segons l'informe,

«ha escrit una llarga carta a Soledad Villafranca prometent-li d'ocupar-se activament de la revisió del procés Ferrer, sens dubte per atraure's les simpaties dels anarquistes catalans, que són nombrosos. Però sabem de bona font que Soledad no l'hi ha pas respost».

Dies després, un nou informe explica que

*«Lerroix, que ha fracassat completament en les seves negociacions amb els anarquistes de París per a un acostament, i particularment amb Soledad Villafranca, ha marxat dimecres cap a Espanya, molt descontent amb la seva missió. Els anarquistes es malfien d'ell, dient que Lerroix és un agent de Moret»*⁷⁷⁵.

La caiguda en desgràcia davant dels revolucionaris exiliats, majoritàriament catalans, és evident als ulls de les autoritats franceses. A finals de febrer de 1910 registren el què serà la notícia més sensacionalista: la *Lliga dels Drets de l'Home i del Ciutadà* hauria expulsat Lerroix com a membre seu per no complir la promesa feta en tornar d'Argentina de separar-se de Zurdo, Ardid, Iglesias i Casas, per les declaracions que feren contra Ferrer i que el dugueren a la mort.

Segons l'informe, Lerroix, arribat feia poc a París per dur una carta de Pablo Iglesias a Jaurès, havia

773 Tot i que va publicar les seves memòries el 1963, en ple franquisme i després de ser cap de govern de centre-dreta durant la 2ª República, Lerroix no va haver de tergiversar la seva actitud a París aquells dies: *"¿Ah, no! El castellano que habló siempre el partido Radical no podía tomar parte en aquel atentado. El embajador representaría al rey, pero la Embajada y la Bandera representaban a España. (...) Me opuse franca y abiertamente a que ningún radical, con nombre y apellido, concurriese a la manifestación que se preparaba hasta con armas y bombas."* (LERRAUX, Alejandro, *Mis memorias*, Madrid, 1963, p. 327).

774 ÁLVAREZ JUNCO (1990, p.384)

775 Informe del 25 de desembre de 1909, dins AN-Pierrefitte: *Fonds Moscou* 19940459-222. *Lerroix 1905-1932*. L'informe que esmentarem a continuació pertany a aquest mateix fons.

mirat de disculpar-se al·legant que les declaracions al consell de guerra havien estat tergiversades i que demanaria al govern una còpia autèntica de les declaracions per donar-les a la LDHC. Hauria vist diputats francesos influents per a què intervinguessin en favor seu davant la Lliga. Segons ell, la seva expulsió de la LDHC, -a la qual també pertanyia Ferrer-, a la vetlla de les eleccions espanyoles produiria un escàndol que sols beneficiaria els conservadors.

Però l'expulsió de Lerroux va mantenir-se. I la mala imatge creada entre els cercles anarquistes i socialistes catalans de París es va consolidar el 1911 i 1912. Aquests darrers el consideraran un traïdor que treballava per a ell, per preparar una República a Espanya per ser-ne el President. El criticaran fortament per oposar-se a la seva campanya contra la guerra del Marroc. El 1912 el grup socialista de Fabra i Ribas veu en el vot favorable de Lerroux al manteniment de la Llei de Jurisdiccions la prova de la seva traïció⁷⁷⁶.

Els republicans radicals constituïen el col·lectiu refugiat que menys preocupava el govern francès. D'una banda, hi tenien proximitat ideològica: entre 1902 i 1914 condueix la III República un seguit de governs del bloc d'esquerreres encapçalats pel partit radical o radical-socialista, creat el 1901, basat en el laïcisme, l'anticlericalisme i la dita «disciplina republicana». Des de l'aparició dels socialistes, ocupava una posició central en el ventall de forces francès. D'altra banda, Alejandro Lerroux havia teixit algunes complicitats polítiques franceses durant el seu exili.

Els republicans radicals catalans fugits a França desconcertaven la Direcció de la Seguretat. Per una banda eren culpats de greus desordres, d'incendis i d'enfrontar-se a la força pública, acabant sentenciats a penes molt greus a Espanya. De l'altra, eren presentats a França com a simples defensors del mateix règim polític que hi havia allà, i de la mateixa separació entre església i estat que hi era vigent des del 1905.

Que els lerrouxistes no amoïnaven les autoritats franceses es comprova en el fet que fins i tot van acceptar intercedir, diplomàticament, per un radical català ben poc destacat: en Ramon Font i Folch, president de la Fraternitat del Partit Republicà Radical d'Horta que participà en els combats contra la caserna de Drassanes i que després continuà lluitant al seu barri d'Horta. Font s'havia refugiat a França i en va tornar el 1911, moment en què fou elegit regidor municipal. Però el 1912 un tribunal militar revisà el seu cas i el tornà a condemnar a mort, fugint de nou a França⁷⁷⁷. Va decidir

⁷⁷⁶ Vegeu informes 19-7-1911, 27-9-1911, 10-11-1911, 7-5-1912 i 29-5-1912. AN-Pierrefitte: F7/13067.

⁷⁷⁷ Vegeu «Font i Folch, Ramon», *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans*, p. 590, i DALMAU (2009, p. 124).

demanar a la Presidència francesa la seva intercessió per aconseguir la gràcia del govern espanyol. Segons Delaunay, fou feta per via diplomàtica - no sense reticències - i la resposta obtinguda, negativa. Per a aquest historiador el gest fou, com a mínim, maldestre⁷⁷⁸.

Fabra i Ribas, l'home clau. Socialista, pacifista i *carnet B*.

Si hem de fer cas a la documentació generada pels seguiments policials francesos als col·lectius revolucionaris estrangers, el col·lectiu de catalans socialistes a França era, abans de 1909, molt reduït i discret. Però la Setmana Tràgica marca un punt d'inflexió gràcies, sobretot, a la presència i activitat d'Antoni Fabra i Ribas a París. L'oposició decidida de Pablo Iglesias i el PSOE a la guerra del Marroc farà créixer posteriorment el col·lectiu amb l'arribada d'alguns membres de les Joventuts Socialistes que deserten. Però sobretot sembla que és l'èxit de la conjunció republicano-socialista a Espanya, d'una banda, i el creixement electoral dels socialistes francesos i el prestigi de Jean Jaurès, de l'altra, els que van convertir en socialistes alguns dels refugiats. Sembla ser el cas de Joaquim Coca, abans anarquista i després lerrouxista. I possiblement el de Pere Llanta, republicà radical també.

De fet, a Toulouse sembla haver-hi un nucli socialista català ben estructurat. El cònsol espanyol, Miguel Maluquer, registra a finals de 1911 el grup format pel propi Pere Llanta, de Perelada; Antoni Manent, de Mataró; Antoni Diaz (o Diez), de Barcelona; Miquel Biech, d'Arties; Josep Boadella, de qui no sap el lloc de naixement; i un tal Tudela. Segons el cònsol, Manent era l'organitzador i principal orador del darrers mítings en favor dels condemnats de Cullera; Llanta era el que rebia la correspondència del comitè de París, i Biech -el més antic de tots, amb 17 anys vivint a Tolosa- era el delegat del Partit Socialista espanyol a Toulouse i havia organitzat la manifestació en favor de Ferrer⁷⁷⁹.

Antoni Fabra i Ribas, un dels homes clau del socialisme català de principis del segle XX, ja havia viscut a França anteriorment, el 1907, quan es va unir a París amb el grup de Jean Jaurès i col·laborà amb ell en *L'Humanité*. A trenta anys havia conegut i participat en el laborisme anglès i en la socialdemocràcia alemanya, i assistit a congressos socialistes internacionals, com el de Stuttgart de 1907, juntament amb Pablo Iglesias. Tornat a Catalunya el 1908 va reorganitzar la

778 DELAUNAY (2010, I-p.339)

779 Carta del 21-12-1911 a l'ambaixador de París, dins AGA: 54/05907; Leg.839.

Federació Socialista Catalana, impulsà -com hem vist- la constitució de *Solidaritat Obrera* i va fer aparèixer el setmanari *La Internacional*, a Barcelona, i *La Justicia Social*, a Reus⁷⁸⁰.

Quan va arribar a París després de fugir de la repressió de la Setmana Tràgica, durant la qual havia estat membre del comitè de vaga contra la guerra del Marroc, la Prefectura de Policia de París va seguir-lo i la Direcció de la Seguretat del Ministeri de l'Interior francès li obrí fitxa i expedient⁷⁸¹.

Convertit des de la seva trona de *L'Humanité*⁷⁸² en una de les ànimes de la campanya internacional contra la repressió del govern Maura i per la salvació del condemnat Ferrer, la Prefectura de policia va seguir els seus desplaçaments i les seves relacions amb altres revolucionaris⁷⁸³. Aviat va registrar les seves diferències amb Miguel Moreno, un dels tres que formaren, amb Fabra i Miranda, el comitè central de la vaga contra la guerra. Efectivament, una nota del 30 d'octubre ja registra una violenta discussió a les oficines de *La Guerre Sociale* entre ambdós, amb Moreno acusant-lo de traïdor. També va recollir les seves crítiques a Lerroux, que havia fet declaracions en favor de Weyler, capità general de Catalunya. Posteriorment, la prefectura emet informes sobre la seva adhesió el juny de 1910 a la campanya contra Moreno feta pel grup anarquista de *La Famille Nouvelle* (Ortega, Duque, Bagedano) per la desaparició dels fons que el primer tenia i que havien de ser donats al Comitè de Víctimes de la Repressió Espanyola per a ser distribuïts.

La policia recull també les novetats laborals de Fabra, que de ser redactor ocasional de *L'Humanité*, passa a ser-ne redactor assalariat l'abril de 1910, encarregant-se de la secció de política exterior, a part de mantenir la corresponsalia a París de diferents diaris estrangers (espanyols, portuguesos i americans) dels quals se'n dóna la xifra exacte de la paga que rep. Al març de 1911 informa de la fundació amb Manuel Ciges Aparicio d'una mena d'agència d'informació per a diaris de llengua espanyola que funciona molt bé.

780 Vegeu una aproximació a la seva figura a ANGUERA, Pere, *Antoni Fabra i Ribas*, Valls, Cossetània. 2005. Sobre la seva participació a la Setmana Tràgica, entre d'altres, ROMERO MAURA (1975, pàgs. 481 i ss.) i ULLMAN (1972, pàgs. 535 i ss).

781 AN-Pierrefitte: *Fonds Moscou* 19940445-6-415 Fabra-Ribas, Antonio 1909-1939. Sobre les vicissituds de la seva fugida d'amagat, la trobada camí de París amb Magí Marcet i Rossend Vidal, líders de la revolta a Sabadell i l'activitat inicial a París i a *L'Humanité*, vegeu les seves memòries *La Semana Trágica: El caso Maura. El Krausismo*. Madrid : Seminarios y Ediciones, DL 1975, pàgs. 51-74.

782 Vegeu uns quants dels articles de "Magin Vidal y Ribas" a *L'Humanité* comentats per Josep Pich en el capítol corresponent dins MARTÍN CORRALES, Eloy (ed.), *Semana Trágica : entre las barricadas de Barcelona y el Barranco del Lobo*, Barcelona, Bellaterra. 2011. I també la transcripció d'un article explicant la revolta de Sabadell a PLANELL, Imma, "La setmana tràgica a Sabadell segons *L'humanité*", *Arraona*, 10, primavera 1992, pp.93-99.

783 En les seves memòries (pàg. 71), Fabra explica la intenció d'un agent provocador que vol arrencar-li unes paraules en favor d'atemptar contra Alfons XIII al míting de l'Elysée Montmartre, per justificar una futura mesura contra aquell estranger.

Del seu expedient policial se'n dedueix un aspecte rellevant, que no passa desapercbut al Director de la Seguretat: Fabra i Ribas és un fervent socialista, militant, entregat de cor a aconseguir la militància obrera per al seu partit; proper als medis sindicals, i amb *fair play*, fa que tingui una bona relació amb els anarquistes. En donem alguns exemples.

La prefectura s'assabenta de la seva intenció de publicar un diari nou per a Espanya, *La acción*, el primer número del qual sortiria el 25 de juliol, aniversari de la revolució de Barcelona. Té el suport de Paul Lafargue, que li ha deixat una habitació del seu apartament per fer-ne la redacció. Serà un diari gairebé exclusivament antimilitarista, afirmen, dirigit per Corpus Vargas, jove periodista cridat de Barcelona per Fabra. Ha de parlar del nou diari a *La famille Nouvelle*, però aquests en són poc entusiastes. Però el principal obstacle vindrà del seu propi partit:

«Ell ha rebut, com a resposta, una llarga carta de Pablo Iglesias, President del Comitè executiu del dit partit, cominant-lo a abandonar el seu projecte perquè el moment triat és dolent per a lluites d'aquesta mena. Iglesias, que ha esdevingut legalista des que ha esdevingut diputat, afegeix que la tasca que ha de ser feta en aquest moment, ja la farà ell mateix al Parlament.»

L'informe policial segueix dient

«Ell diu a continuació que l'òrgan de Ribas-Fabra (sic) seria fatalment portat a atacar alguns dels individus que formen part de l'aliança radical-socialista, cosa que disminuiria l'abast de La Acción, perjudicant enormement a la conjunció, car ell recordarà que és a ella que ell deu la seva elecció.»

És evident que els dards d'en Fabra haurien apuntat molt directament a Lerroux, aliat d'Iglesias, i haurien compromès l'aliança d'ambdós. Les següents paraules del confident de la Prefectura no es poden desaprofitar:

«La veritat és que Pablo Iglesias, que dirigeix El Socialista, diari doctrinari, antiquat, que té una clientela especial, tem la competència d'una nova fulla a qui no li faltarien lectors a Espanya. Ell vol ser l'únic i pontificar al seu gust. Ribas-Fabra no té cap sortida sinó inclinar-se davant les raons del pontífex de Madrid, ja que el partit socialista francès, amb el suport del qual ell compta, li retirarà els ànims si manca a la disciplina.»

A aquest informe del dia 21 de juliol li seguirà un del 25 segons el qual

«Ha rebut un gran nombre de cartes de les principals agrupacions socialistes espanyoles aconsellant-lo de no tenir en compte el parer del consell del Partit i de fer aparèixer el seu diari amb el programa que s'havia traçat. Per tal d'animar Fabra-Ribas aquests grups li han demanat d'enviar-los, uns, 500 exemplars, els altres, 1000, etc... És la vida assegurada per al diari; és així que ell s'ha decidit a fer-lo tirar. (...)»

No sembla, però, que arribés a publicar-lo a l'hora de la veritat, com tampoc semblen massa creïbles els suports al·ludits al final de l'informe⁷⁸⁴.

Com explica Pere Gabriel, Fabra basava la seva campanya antimonàrquica més en una plataforma socialista i sindical que no pas republicana i política, com era el cas de Pablo Iglesias⁷⁸⁵.

És potser aquesta opció sindicalista la que ajuda Fabra a ser ben considerat, en termes generals, pel medi sindicalista revolucionari, sinó anarquista. L'1 d'abril de 1911 la policia anota que Fabra col·labora molt amb els membres del Comitè de Defensa (Laisant, Naquet, Albert), bàsicament llibertari, *«per sorpresa d'alguns anarquistes espanyols»*. *L'Humanité*, per la seva banda, recull adhesions per a la revisió del procés Ferrer a Espanya. Gustave Hervé accepta un article de Fabra sobre el debat a les Corts del cas Ferrer per a *La Guerre Sociale*, òrgan antimilitarista (si bé Almereyda l'acabarà rebutjant per massa violent contra Lerroux)⁷⁸⁶.

El model de diari amb el què Fabra vol convertir *La Justicia Social* de Reus en l'òrgan dels socialistes de Catalunya és *La Guerre Sociale*, segons la policia. Per a això ha rebut un ajut econòmic del *Bureau Socialiste international* de 500 francs i no s'està de demanar també diners a Hervé, que ha obtingut una donació important. Fabra -diuen- *«vol estimular els socialistes de Madrid i guanyar influència sobre ells»*. I està content de com han augmentat el tiratge de *La Justicia Social*.

Aquestes relacions no impedeixen el seu treball de base com a socialista militant. Segons la policia

784 APPP: Ba 1474: notes de Gilles del 21 i 25 de juliol de 1910. Còpia dins AN-Pierrefitte: F7/13067 de Moreau, del 21 i 25 de juliol).

785 GABRIEL (2010, p. 180), dins *París, ciudad de acogida*. Ángel Ossorio, l'ex-governador civil de Barcelona durant la revolta de 1909, considera Fabra a les Corts de 1910 com un socialista revolucionari i a Pablo Iglesias un socialista evolutiu (ULLMAN, 1972, p.219).

786 AN-Pierrefitte: *Fonds Moscou* 19940445-6-415 Fabra-Ribas. L'informe que esmentem a continuació és del mateix fons.

de París Fabra organitzarà el març de 1910 el Grup Socialista espanyol de París, amb seu a la *Maison Commune* del 49 de la *Rue de Bretagne*, on ja hi fa conferències el mes de maig. Posteriorment el grup es reunirà a la *Rue St. Bernard* i al cafè *des Colonnes* a la plaça de la Bastille. Aquest Grup seria liderat pel mateix Fabra i per quatre espanyols més. Entre ells hi ha un altre català, un tal Josep Bové Vidal. Un informe de 1916 explica que Bové n'era un dels membres destacats. Havia nascut a Lleida el 2-4-1880, fet la seva declaració al *Service des trangers* el 6-8-1907 i exercia de taxista. El grup acostumava a reunir-se el primer diumenge de cada mes⁷⁸⁷.

La seva militància socialista es comprova també quan el setembre de 1910, després del fracàs del seu projecte de diari propi des de París, el confident Gilles informa que Fabra ha rebut l'oferta de *La Publicidad* de Barcelona de dirigir aquest diari republicà antilerrouxista, però que l'ha rebutjat a menys de poder fer-ne un diari socialista⁷⁸⁸.

Fabra i Ribas és l'intermediari entre el socialisme espanyol i el socialisme francès. Amic de Jaurès, molt bon amic de Renaudel, i redactor a *L'Humanité*, - dirigit pel primer i sent cap de redacció el segon-, és l'home clau en les relacions entre el PSOE de Pablo Iglesias i els socialistes unificats francesos. «*Molt al corrent de la política internacional, manté relacions amb els partits avançats d'Espanya i aprofita totes les ocasions per atacar la monarquia espanyola*»⁷⁸⁹. El seu socialisme, però, sindicalitzant i antibel·licista, fa que l'1 d'octubre de 1911 el prefecte de policia de París inscriví Fabra i Ribas, «*socialiste révolutionnaire espagnol*», al *Carnet B* de la seva prefectura, seguint les instruccions rebudes feia poc del Ministeri de l'Interior⁷⁹⁰. El *Carnet B*, confidencial, contenia aleshores els noms dels estrangers i francesos sospitosos d'antimilitarisme i de poder entrebancar la mobilització en cas de guerra.

L'oposició a la guerra d'en Fabra estava ben demostrada: defensant les postures de la internacional socialista, sent proper al pacifista Jaurès, com a membre del comitè de vaga contra la guerra del Marroc a Catalunya el juliol de 1909, com a redactor i corresponsal,.. i com a activista. Vigilat, la policia francesa anota la seva intervenció en una manifestació contra la guerra del 16 de desembre de 1912 al Pré-Saint Gervais. Hi va parlar durament en contra de la guerra i animà els socialistes a respondre a l'ordre de mobilització per la vaga general, posant com exemple

787 APPP: Ba 2159, llarg informe del 12-7-1916. En aquesta data, entre 30 i 40 persones solien assistir a les reunions del grup. DELAUNAY (2010, I-348-349) esmenta algunes aquestes informacions sobre Fabra aportant documentació dels Afers Estrangers espanyols, a l'AGA i a l'AHN/AMAE.

788 *Dossier Moscou*, nota del 6-9-1910.

789 AN-Pierrefitte: F7/13067, 27-3-1912.

790 Vegeu de nou el *Dossier Moscou* de Fabra. Les instruccions d'Interior eren de 20-9-1911. En els arxius departamentals francesos es troben dossiers sobre el "*Mouvement antimilitariste et anarchiste*" iniciats el 1911, dins les sèries 1M.

«l'Internacional espanyola que, tot i que no estant suficientment organitzada, va fer néixer el sollevament que va tenir lloc a Catalunya quan Espanya va voler mobilitzar per al Marroc, sollevament que costà la vida a 800 socialistes, però que va impedir la mobilització i estalviar nombroses vides humanes»⁷⁹¹.

Bufaven temps de guerra. Pacifisme significava antimilitarisme, i antimilitarisme era anarquisme. La carpeta de l'expedient de la Seguretat General de Fabra i Ribas duia la indicació inicial de «*Socialiste-révolutionnaire à Paris*», i un segell afegit posteriorment que deia «*Antimilitariste*». El darrer document abans de l'esclat de les hostilitats, datat el 9 de juny de 1914, el categoritzava, en canvi, com a «*Anarchiste surveillé*», amb el mot «anarchiste» subratllat.

Els anarquistes catalans i el risc de magnicidis

Com actua, però, el Ministeri de l'interior francès davant dels anarquistes de veritat, catalans, i en general, espanyols, establerts a França?

El col·lectiu anarquista català refugiat a França havia crescut després de la revolta de juliol de 1909. La principal preocupació francesa al respecte fou que no cometessin de nou cap atemptat en territori francès, com havia passat amb el de Rohan, el 1905, ni en fessin la base per atemptar a Espanya, cosa que li recordava molt sovint l'ambaixada espanyola a París. Tant el Ministeri de l'Interior com el d'Afers estrangers francès, doncs, estaven amatents a aquest perill.

Secundàriament, la Direcció de la Seguretat prestava atenció a l'actitud política d'aquests emigrats, vetllant perquè no es fiquessin en política francesa i, concretament, reforcessin l'antimilitarisme.

Per tot plegat, calia tenir vigilats i controlats aquests refugiats, i dictar-ne expulsions si la seva conducta no era l'adient des del punt de vista intern. El dispositiu de seguiment seguirà sent el dissenyat per Clemenceau anys enrere, però ja no es repeteix la situació de 1904-1906 i sembla que l'opció de magnicidi ha perdut adeptes entre els anarquistes refugiats (malgrat l'exemple portuguès). Pel què fa a les seves relacions, aquests mantenen una inserció limitada en les dinàmiques polítiques franceses, que tanmateix preocupa les autoritats, però cal tenir present que per a molts anarquistes

791 APPP: Ba 2159, 12-7-1916.

catalans, França és un exili temporal.

Els mesos posteriors a la Setmana Tràgica i al Procés Ferrer és quan es detecten alguns moviments que, segons el comissari especial de *Cerbère*, demostren que «l'era dels atemptats, i dels atemptats individuals, està a punt de reobrir-se». L'11 de gener de 1910 Bonnacarrère comunica informacions que li asseguren que hi ha un individu a punt per cometre atemptat contra Maura a Madrid, després d'una reunió el dia 2 a Portvendres de set anarquistes, entre els quals Miranda i Moreno, de París, el seu germà, de Barcelona, i quatre més, també vinguts de París i de Barcelona. Haurien aconseguit l'adreça dels membres del consell de guerra a Ferrer.

La seva informació potser no era errònia: el 28 de febrer el mateix Bonnacarrère informa, després de la seva darrera visita a Barcelona, que la policia espanyola havia arrestat per atzar a Portbou a Moisès Schultz, russo-polonès, que venia de París amb cartes de recomanació de Moreno al seu germà i que hauria participat en la reunió de Portvendres. Aquest darrer tindria la missió d'atemptat amb pistola contra el president del consell de guerra a Ferrer. La policia mantenia en absolut secret aquesta detenció, però les seves coneixences li havien permès saber-ho.⁷⁹²

L'opció del magnicidi segueix vigent a Espanya. Aquell juliol de 1910 hi ha l'atemptat frustrat contra Maura a Barcelona per part del jove lerrouxista Manuel Posa i Roca: El novembre de 1912 és assassinat el president del govern Canalejas per l'anarquista aragonès Manuel Pardiñas, el qual havia estat expulsat d'Argentina. Després de fer un periple per Cuba i els Estats Units, on rep l'encàrrec d'assassinar Alfons XIII de part del grup anarquista espanyol de Bordeus, passa per aquesta ciutat i per París, sempre vigilat per agents de la *Sûreté*⁷⁹³. L'abril de 1913 a Madrid el rei escapa per poc d'un intent d'assassinat del fuster barceloní Rafael Sancho Alegre, que va declarar que volia venjar Ferrer.

Les alertes a França se centraran en els viatges o passatges del rei i la reina a través del seu territori. Una visita programada del rei a Bèlgica, el juliol de 1910, tot travessant la França, s'hauria anul·lat per les amenaces de la premsa anarquista⁷⁹⁴. L'agost de 1912 la policia francesa tem que els «antics directores de la CGT de Barcelona», Permañé, Ávila i Negre, ara refugiats a París, no organitzin un

792 ADPO: 4M412, cartes a la Sûreté i al prefecte.

793 SUEIRO SEOANE, Susana: "Las redes anarquistas transnacionales en la era de los magnicidios.

El asesinato de Canalejas", en *Bulletin d'Histoire Contemporaine de l'Espagne*. Université d'Aix-Marseille, n° 49, 2° trimestre de 2014: pp. 217-231. De la misma autora, "El asesinato de Canalejas y los anarquistas españoles en Estados Unidos", en Juan AVILÉS y Ángel HERRERÍN (Eds.), *El nacimiento del terrorismo en Occidente. Anarquía, nihilismo y violencia revolucionaria*, Madrid, Siglo XXI, 2008, pp. 159-188.

794 DELAUNAY (2010-I, pp.367-368), esmentant AN-Pierrefitte: F7/13965.

atemptat contra el Rei d'Espanya quan travessi França al seu retorn d'Anglaterra⁷⁹⁵. I el 1913 les visites creuades del President de la República, Poincaré, i del Rei d'Espanya, Alfons XIII, comporten mesures semblants, de vigilància i de prohibició d'estada, sovint poc clares. Són sovintejades les demandes de l'ambaixada espanyola de París de vigilància d'aquests grups, i d'allunyaments de la frontera, a vegades no prou fonamentades segons la mateixa Sûreté⁷⁹⁶. Les recerques, però, no duran a descobrir cap complot: el cap de la 3ª brigada de la Direcció de recerques de la prefectura de París afirma el 26-7-1913 que

«res d'anormal no s'ha notat en els fets i els gestos dels anarquistes espanyols dels quals es fa una vigilància continuada en ocasió de l'estada de SS.MM. el rei i la reina d'Espanya».

Explica, per exemple, que Josep Negre havia anat a la feina aquell matí i que Llorenç Portet no havia sortit de casa seva⁷⁹⁷.

La informació dels confidents, però, conté sovint errors, alguns de notables. El mes de juliol de 1910 una nota de Gilles adverteix que es troba a París en Salvador Planas, l'anarquista català que va atemptar contra el president de la República Argentina el 1905⁷⁹⁸, notícia francament alarmant... si no fos perquè Planas estava empresonat a la Penitenciaría Nacional de Buenos Aires. Clar que per poc temps, perquè el 6 de gener de 1911 va protagonitzar una sonada fuga amb un altre anarquista i se li va perdre completament el rastre!

Un altre exemple: el Prefecte de Policia escriu el 29-7-1912 que

«un tal Josep Negre resident a París i domiciliat probablement a casa de l'anarquista Posa tindria la intenció de lliurar-se a un atemptat sobre la persona de Sa majestat el rei d'Espanya».

El Prefecte demana a la Sûreté de prescriure una vigilància estreta de Negre, desconegut per ell però del qual en conserva dos telegrams dirigits a ell de 1911⁷⁹⁹. És l'inici de l'expedient de Josep Negre,

795 AN-Pierrefitte: F7/12725. Carta del 6-8-1912. Còpia dins AN-Pierrefitte: *Dossier Moscou* 19940464-33 Negre, José.

796 AN-Pierrefitte: F7/12725. A l'Hérault, es vigilaran els anarquistes espanyols, cercant sobretot a Posòlas, Pesenàs i Montpeller, amb escorcolls i requisos de cartes i diaris -com Tierra y Libertad-, elaborant-se fitxes individuals (ADHérault: 1M1129).

797 APPP: Ba-1511.

798 Nota del 14-7-1910, APPP: Ba-1511.

799 Aquests dos telegrams interceptats del 4 d'agost de 1911 estaven dirigits a Negre al 33 de la rue Grange aux Belles. Aquesta adreça correspon a la seu de la CGT francesa. I la data coincideix amb el míting internacional contra la

però també de diverses informacions que esmenten un tal Roca, que viuria amb en Negre i en Bové, i que treballa en un restaurant del número 16 de la rue Volney. Es tractaria, de fet, «*del jove Posa i Roca*», «*autor de l'atemptat contra Maura a l'estació de Barcelona*», que hauria desaparegut tant del restaurant on treballava com del seu domicili⁸⁰⁰.

Tres dies després, el 9 d'agost, el Prefecte explica que la vigilància de Josep Negre, d'un tal *Lucien* Navarro, i de Manuel Posa i Roca, susceptibles de poder atemptar contra el rei d'Espanya, havia estat anul·lada en no donar lloc a cap remarca especial. Però el darrer, «*que s'allotjava sota el nom de Roca al 88 del Boulevard de la Chapelle*⁸⁰¹», s'havia escapat de la vigilància en sortir del restaurant on treballava, no havia tornat a casa i havia enviat una carta a la feina en què deia que marxava de París.

Ara bé, sembla que en realitat Posa i Roca va estar empresonat a Barcelona fins a començaments de 1914, sent impossible que l'individu que treballava al restaurant del carrer Volney de París fos ell⁸⁰².

En tot cas, el nou gran magnicidi, bona part del qual es va gestar a França, fou el de Manuel Pardiñas i del grup anarquista de Bordeus, dirigit per Vicente García, que apuntava al rei Alfons XIII i que va acabar matant el cap del govern liberal José Canalejas⁸⁰³. Però en aquest complot i en aquest grup ja no hi va participar cap anarquista català.

Sí que és català l'autor de la carta que alarma el Ministeri de l'Interior el maig de 1913⁸⁰⁴, que es veu empès a notificar-ho al d'Afers Estrangers «*per si trobés convenient de donar-ne coneixement a les autoritats espanyoles de Barcelona*». «*Durant una perquisició operada a Lió al domicili de*

guerra celebrat a la sala Wagram de París, al qual assistiren en representació espanyola Vicente Barrio (UGT) i Josep Negre (CNT). El dia 7 havia tornat a Barcelona i el 8 participà en un míting també internacional al Teatre de la Marina (CUADRAT, 1976, pp. 530-533), en el qual intervingué el representant de la CGT francesa Georges Dumoulin.

800 Informes M. 3584 d'1-8 i M.3600 del 6-8-1912, dins AN-Pierrefitte: *Dossier Moscou* 19940464-33 *Negre, José*. Còpia del segon dins AN-Pierrefitte: F7/12725.

801 «*qui logeait sous le nom de ROQUE 88 Bd. de la Chapelle*»: La transcripció en ortografia francesa del cognom Roca, pronunciat amb la vocal neutra, seria exactament "Roque". La informació que obtenien els confidents i sovint la mateixa policia era oral, no pas escrita.

802 *La Vanguardia* del 15-1-1914, p.7, informa que els Tribunals de Barcelona han decidit llicenciar-lo l'1 de maig de 1914 després de complir la condemna que li fou imposada i de pagar la multa en metàl·lic establerta, a la qual ha renunciat el mateix Maura. CULLA (1986, p.232) afirma que recobrà la llibertat el febrer de 1914.

803 Vegeu de nou, SUEIRO (2008 i 2014). També GONZALEZ CALLEJA (1998, pp.465-467). La policia espanyola i francesa seguiren molt atentament els moviments de Pardiñas, però sempre una passa endarrera. El seu germà, Agustín Pardiñas vivia a París, però no era llibertari. Als ADP: 27CPCOM-310 hi ha informes sobre els anarquistes espanyols de Bordeus entre 1910 i 1912, sobretot de Vicente Garcia, "amic de Ferrer i Guàrdia"; sobre Pardiñas, de Tampa (EUA), que vol atemptar; i sobre l'expulsió de García el 1912. També sobre la marxa de París del germà de Pardiñas.

804 ADP: 27CPCOM-310, carta del 29-5-1913. S'adjunta una traducció al francès de la carta, l'original de la qual no s'adjunta. La nostra és, doncs, una traducció d'una traducció.

l'anarquista espanyol Cabrafiga (Pedro) dit «Casanovas» ha estat trobada una carta datada de Barcelona i signada Sebastià Pàmies, que constitueix una veritable apologia dels atemptats anarquistes».

La carta que el tal Pàmies adreça al seu cosí Josep (hem de suposar que és en Cabrafiga) inclou, apart d'unes poques referències a temes familiars i particulars, un argumentar-hi ben desenvolupat defensant els atemptats, posant d'exemple

«aquell que atemptà contra la vida d'aquest ninot que tenim a Espanya i que ha tingut la fortuna d'escapar-se'n ja tres vegades. La premsa espanyola fa la ruqueria ara de dir que el sobirà és valent, que ha seguit el seu camí com si res no hagués passat, i encara més, que els estudiants van fer una manifestació contra l'atemptat de Sancho. Quina desgràcia que la bala s'hagués perdut! No sé si he fallat, però crec que un anarquista té per deure primer de suprimir l'autoritat sobirana sigui dins un incendi, sigui individualment si és possible; jo comprenc que és millor de fer-ho individualment si hom és serè com Pardiñas amb Canalejas, com Anjolini (sic) a Cánovas, a Sant Sebastià, i després el capità general de la regió i les autoritats civils; en fi, tota aquesta colla de degenerats que està a les ordres dels seus tirans, cal fer-la desaparèixer aquesta turba, perquè tot home que no actua, no produeix, sosté el crim. Passa també que són nombrosos els obrers que no produeixen pas i treballen. Tu comprendràs molt bé que aquests obrers que fan braçalets, ornaments i altres coses d'aquesta mena no tenen pas la mateixa raó de ser que els que fan fusells Mauser, espases i altres eines de ferro, bones solament per matar i suprimir potser un company internacional.

Fent referència als esdeveniments a França diu

«has llegit sens dubte la manera d'actuar del Govern francès cap a tres companys francesos, dos dels quals foren guillotinat i el darrer Dieudonné condemnat a treballs forçats. Això no t'indigna pas? Tu veus clarament que qui inventa el crim ha de sucumbir; va, el què jo espero no pot arribar sota la barbàrie governamental.»

I acaba,

«Sense més, et saludo amb l'esperança de veure regnar l'anarquia internacional. Salut, Sebastià Pàmies».

No sabem si el MAEF va acabar informant d'aquesta carta a Espanya. Però és el més probable, donat l'intercanvi sovintejat, via ministeris d'Afers Estrangers, d'informacions sobre anarquistes.

Respecte això darrer, val la pena presentar la sorprenent pregunta de l'ambaixada espanyola de París al MAEF, el 15 de febrer de 1910, de si «*l'anarquista Maurice Bernardon ha habitat o encara habita al n°10, rue de la Paix, de París*». Recordem que s'havia perdut la pista d'aquest individu després de ser expulsat d'Espanya cap a Itàlia el 1905! La resposta del Ministeri de l'Interior francès al seu homòleg d'exteriors per a ser comunicada a l'espanyol ens aporta alguna dada més: «Bernardon, *Gustave, Maurice*», no és conegut en aquella adreça ni tampoc pel *Service des Garnis* (que registrava els individus allotjats establement en pensions barates). El seu oncle Lucien Bernardon, que viu al carrer del Faubourg Poissonnières, declara que no ha sentit a parlar d'ell des del 1908. No sembla gaire entusiasta la resposta, extremadament breu i despullada d'altres dades, de la Seguretat. Possiblement s'haurien hagut de seguir pistes allunyades de París⁸⁰⁵.

La preocupació per la seva inserció en l'acció subversiva francesa

Per evitar els complots terroristes, el seguiment dels anarquistes refugiats serà força sistemàtic, com ja hem avançat. Un interessant informe policial de conjunt sobre els refugiats revolucionaris estrangers a França, de desembre de 1912⁸⁰⁶, estableix que els grups la vigilància dels quals ha de ser més estreta és la dels russos, els italians i els espanyols. Esposa que «*el número dels emigrats espanyols a França ha augmentat molt després dels esdeveniments de Catalunya (1909)*» i que si bé alguns han triat les viles del sud de França, la majoria han vingut a París.

« Se'n coneixen al voltant de 600 com anarquistes, molts dels quals són considerats com molt perillosos i capaços de cometre, per passió política, els crims més greus. Alguns són més aviat terroristes a la manera russa que no pas anarquistes. Els refugiats espanyols exerceixen la professió de barber, de sabater, o de cotxer. En general viuen bastant miserablement »

805 ADP: 27CPCOM-310. La resposta del MAEF és del 17-3-1910. El Diccionari biogràfic del moviment obrer francès, el *Maitron*, inclou dues entrades, basades en fonts diferents cadascuna, que probablement es refereixen a la mateixa persona, en concret al nostre Bernardon: "*BERNARDON, Gustave: En 1911, Bernardon était secrétaire de la Bourse du Travail de Nancy (Meurthe-et-Moselle) fondée en novembre 1893 et adhérente de la CGT*", i "*BERNARDON, Maurice: Actif militant syndicaliste à Nancy (Meurthe-et-Moselle) en 1911-1914, il collabora au Syndicaliste. En 1914, il était membre du Conseil d'administration de la Maison du peuple de Nancy*".

806 AN-Pierrefitte: F7-13065, 16-12-1912. El va emprar Teresa Abelló en la seva tesi doctoral (p. 877) i a *Les Relacions internacionals de l'anarquisme català : 1881-1914*, Barcelona : Edicions 62, 1987. L'hem ja esmentat en relació al grup separatista de Díaz Capdevila i les seves relacions amb els catalans anarquistes. Veure text original en la nota 1 del capítol 11 de l'apèndix.

L'informe explica que durant una temporada van formar un grup nombrós que es reunia al Boulevard de la Villette, 173, ara vingut a menys (« *Ce groupe ne réunit actuellement qu'une trentaine d'adhérents* »), mentre que fa poc s'ha constituït un nou grup que es reuneix al carrer del Faubourg Saint Antoine, 157.

Els socialistes, per la seva banda, es reunien -com ja hem vist- a la rue St. Bernard i al *Cafè des Colonnes* a la plaça de la Bastille.

L'informe explica que fa un temps que es va donar un acord entre socialistes i anarquistes per formar un Comitè mixt encarregat de fer campanya en favor dels detinguts polítics a Espanya, que relleva l'antic « Comité de Défense des Victimes de la Répression Espagnole ».

Fora de París hi hauria « *grups anarquistes espanyols a Marsella, Lió, Perpinyà, Tolosa, Baiona i Bordeus. Aquest darrer comprèn membres molt perillosos les actuacions dels quals han valgut l'expulsió a uns quants* ».

La inserció o participació d'aquests revolucionaris en la dinàmica política francesa preocupa les autoritats. És cert que

« Fa uns anys, hom podia témer que la presència d'un nombre tan elevat d'elements dins la capital no hi provoqués desordres. En les manifestacions públiques, el nombre d'aquests estrangers era gran i incidents a vegades greus eren la conseqüència d'aquesta aflluència (primer de Maig de 1906, Plaça de la República, Primer de Maig de 1907, manifestació Ferrer, ...).

A conseqüència de les mesures preses per les autoritats, diversos d'aquests individus van ser expulsats i des d'aleshores cal reconèixer que els revolucionaris estrangers són menys nombrosos a les manifestacions públiques.. »

Recordem, en aquest sentit, el què hem dit sobre el cas Llorach.

Malgrat aquestes expulsions, però la seva incidència no seria ara -1912- gaire menor que anys enrere:

« (...) Es barregen cada vegada més amb la política francesa i fraternitzen amb els medis

revolucionaris francesos: tots els anys, a la manifestació del Pere Lachaise, es poden veure tots aquests grups estrangers desfilar davant del Mur dels Federats, reunits al voltant de les seves pancartes.. »

I explica que darrerament han participat en reunions del líder anarquista Sébastien Faure sobre la banda Bonnot i al míting de la Federació Comunista Anarquista contra la guerra. Això els hauria donat una influència que els havia animat a fer la darrera campanya contra el viatge del rei d'Espanya a París.

Aquesta influència sobre la vida interna francesa preocupa el govern en l'ambient pre-bèl·lic de 1912:

«Ja s'ha cridat l'atenció sobre el perill que el nombre creixent d'aquests refugiats i dels seves accions poden fer córrer a l'ordre públic. El perill seria encara més gran en cas d'un conflicte exterior: aleshores caldria esperar-se a veure aquests revolucionaris fomentant disturbis interiors o bé participant-hi, creant així seriosos maldecaps al Govern.»

La resposta, com ja hem vist en l'exemple de Fabra i Ribas, és la inclusió dins el Carnet B i la pèrdua de matisos polítics en la categorització d'aquests refugiats revolucionaris.

1911: Moviments contra la política colonial espanyola i incomoditat per la presència d'agents espanyols

L'única conjunció revolucionària dels diferents grups d'emigrats espanyols i que va ser seguida amb certa preocupació pel Ministeri d'Afers estrangers francès van ser, durant l'any 1911, les converses sobre plans per sabotejar l'acció militar colonial espanyola al Marroc, i per proclamar la República en cas de desastre militar i descontent popular.

L'eventualitat d'una nova expedició militar espanyola al Marroc mobilitzà, el maig de 1911, els republicans insurreccionalistes de vella tradició i els anarquistes de París: la policia francesa informà AA.EE.⁸⁰⁷ de reunions a casa del periodista republicà Lapuya i del vell líder Nicolás Estévanez que tenien per objectiu decidir la millor manera d'oposar-se a una nova expedició

807 ADP: NS10: notes de la Seguretat a AAEE de l'11, 17 i 23 de maig de 1911.

espanyola al Marroc. S'hauria «pensat en un sabotatge intel·ligent que entrebanqués la sortida de les tropes i paralizés les ordres del govern».

Per la seva banda, els anarquistes francesos i espanyols de Paris, "compresos Malato, Almereyda, la "Guerre Sociale" i "L'Humanité"" es preocupaven molt d'una nova intervenció d'Espanya al Marroc. El raonament dels anarquistes era "que la guerra del Marroc, molt impopular entre el poble, podria ser l'ocasió d'un aixecament, preludi d'una revolució". Segons l'informador es preparava una gran agitació en centres obrers importants, especialment a Barcelona i la tropa estaria treballada per la propaganda anarquista i socialista, que predicaria el sabotatge al material de guerra i la deserció.

L'entesa entre aquests dos grups d'exiliats la provarien les reunions diverses que, segons la policia, s'havien fet a casa d'Oller, de Lapuya, de Malato i d'Estévez. Aquest donava per descomptat la caiguda del govern Canalejas i la pujada dels conservadors -partidaris de l'acció militar al Marroc-, que acceleraria el moviment revolucionari esperat.

L'octubre de 1911 «tots els anti-monàrquics de Paris i Londres⁸⁰⁸ donen per descomptat un desastre de les tropes espanyoles al Marroc per precipitar la caiguda de la monarquia, que seria qüestió de temps». Cosa que no va arribar a succeir, afortunadament per al Govern francès, que no desitjava cap entrebanc en el control espanyol del Marroc, aspecte clau de la seva política d'aliances amb Espanya i d'aïllament d'Alemanya.

La preocupació francesa incloïa l'estat d'ànim de la població espanyola sobre un conflicte armat. Un conflicte armat amb Alemanya, que es podria produir fos al continent, fos al Marroc. Així, el 24 d'agost de 1911 la Direcció de la Seguretat General va adreçar un qüestionari confidencial al Comissari especial de Cerbère sobre les operacions militars espanyoles, preguntant-li, a més, sobre «l'estat de l'opinió pública d'Espanya sobre la possible guerra»⁸⁰⁹.

Bonnecarrère va respondre el 20 de setembre que l'opinió estava dividida en dos camps:

«els que volien la guerra, o més ben dit, els que voldrien ajudar Alemanya en cas de guerra contra França, o fins i tot empènyer més enllà l'expedició marroquina, i aquells que no volen la guerra, es produeixi on es produeixi.»

808 S'informa que Lapuya havia rebut notícies de Malatesta i Vallina, a Londres: carta del 16-10-1911.

809 ADPO: 4M417. Resposta del 20 de setembre de 1911.

I aventurava aquesta opinió

«per les informacions recollides en tots els medis socials, crec estar en mesura d'afirmar que les classes burgesa i oficial desitgen una conflagració de les forces franceses i de les forces alemanyes, a les quals prestarien, si fos necessari, un suport dels més diligents. Però és fàcil adonar-se, d'altra banda, que la plebs és absolutament refractària a qualsevol presa d'armes sigui la que sigui, tant al Marroc com a la banda dels Pirineus».

Bonnecarrère ho il·lustrava amb la nova agitació contra la guerra que podia suposar una crisi de règim:

«El poble espanyol ha mostrat el seu antagonisme a la guerra amb el moviment insurreccional que, amb l'ajuda dels republicans revolucionaris, acaba d'inaugurar a la península.»

Tot i que no creu que tingui èxit, *«ja que la fruita no està madura»*, creia que la corona havia rebut

«una primera sacsejada, i hom diria que ha arribat a una fase del règim borbònic espanyol anàloga a aquella que acaba de tombar els Bragança a Portugal».

En tot cas, Bonnecarrère indica un *«ensenyament preciós per a nosaltres»*:

«El govern d'Alfons XIII no gosa en aquestes circumstàncies ni tan sols moure les seves tropes, sigui perquè té por de desguarnir els centres obrers, sigui perquè tem manifestacions anàlogues a les que crearen el moviment revolucionari de juliol de 1909»

Aquesta agitació social era prou forta com per fer

«incontestable que la dinastia espanyola es troba avui en un tombant perillós al qual haurà conduït l'afer marroquí».

En aquest ambient de «fi de règim», els moviments de l'exili revolucionari tornaven a preocupar el govern de Sa Majestat. La seva agitació comportà l'efecte no desitjat per a França d'un increment de la policia secreta espanyola al seu territori. Fos perquè li arribava la informació que recollia Nicolle,

l'agent de l'ambaixada espanyola a París, fos perquè la pròpia informació de la Prefectura i de la Seguretat franceses, enviada al MAEF, acabés sent comunicada al MAEE, el cert és que el govern espanyol de Canalejas va decidir incrementar la vigilància directa, de primera mà, de les agitacions dels exiliats espanyols.

Va ser novament en Bonnacarrère, des de la seva talaia del pas fronterer de Cervera de la Marenda, el primer que va advertir el seu govern⁸¹⁰. L'1 d'agost informà París del desplaçament a França del comissari especial de Portbou amb sis agents seus, que s'havien quedat sobre terreny. Segons la informació de què ell disposava, aquesta actuació hauria estat motivada

"per la vigilància especial que el govern espanyol exerceix sobre les actuacions dels seus nacionals residents a França, que són sospitosos de preparar un moviment polític que té per objectiu la caiguda de la monarquia actual i el seu reemplaçament per un govern republicà".

Poc després va comunicar que en tres dies el nombre d'agents espanyols s'havia doblat. N'hi havia a Perpinyà; a Narbona, sobretot; sembla que també a Sèta i, possiblement, a Marsella. Aquest agents viatjaven amunt i avall dels ferrocarrils vigilant els viatgers dels trens que venien d'Espanya, i anaven i tornaven de Portbou per donar-ne comptes. Bonnacarrère assenyalava que aquests agents espanyols

"com que són reconeguts per la població, aquesta se sorprèn de les seves anades i vingudes tan freqüents i de la manca d'entrebancs dels policies espanyols: hom es pregunta què venen a fer a França en les circumstàncies actuals."

La situació era tant anòmala que

«Dos agents de la Seguretat de Narbona han seguit aquesta nit, disfressats, el Sr. de Celis [el Comissari de Portbou] fins a Cervera. Pel què em concerneix, no prendré cap iniciativa sense haver rebut instruccions per part vostra.»

No tenim constància de les instruccions que va rebre Bonnacarrère, però sí que l'actitud francesa respecte les passejades dels agents espanyols es va endurir. Quan un dels policies espanyols va reincidir, el comissari central de Perpinyà, Barrère, va manar la seva recerca i detenció. Es tractava de l'agent Vicenç Tur i Marí, eivissenc, que va declarar que havia vingut per ordre del Governador

810 ADPO: 4M412, informe al Prefecte dels P.O. del 1-8-1911. L'informe que s'esmenta a continuació és del 4-9-1911.

civil de Girona per procurar el transferiment a Girona de l'expatriat Martí Rodríguez Gratacós que estava en observació a l'hospital de Perpinyà. El cònsol espanyol de Perpinyà va confirmar la seva identitat, i l'agent Tur i Marí fou advertit de proveir-se en el futur d'una autorització del govern francès si no volia ser expulsat. Les seves declaracions, però, es contradieien amb la fitxa policial que li van fer els francesos, segons la qual duia des del dia 29 d'agost anant i venint de Perpinyà. Finalment, uns quants agents espanyols foren discretament expulsats el mes següent⁸¹¹.

Els anarquistes catalans a París: Josep Negre i el pes dels sindicalistes revolucionaris

A manca d'un estudi específic sobre la colònia d'anarquistes catalans refugiats a França després del juliol de 1909, els reports de conjunt i alguns dossiers personals tant de la Prefectura de Policia de París com del Fitxer central de la Seguretat que hem consultat ens permeten començar a afinar les generalitzacions de l'informe de desembre de 1912 esmentat.

A París hi trobem una successió de grups que es fan i es desfan al ritme de les arribades i partides de membres amb cert lideratge i de les coincidències i desavinences ideològiques. Apart, la vida d'aquests grups estarà condicionada tant per les afinitats personals com per la pressió policial, que és variable segons la conjuntura.

Després de l'arribada de refugiats de la Setmana Tràgica catalana, el grup dit de la Villette o de la «Famille Nouvelle» -nom d'un restaurant cooperatiu del Boulevard de la Villette que també acollia reunions del Comitè de Defensa- és el que concentra la majoria dels anarquistes catalans. Hi trobem gent com Rodríguez Romero o Moreno, del Comitè de vaga del juliol. Era un grup constituït el mes de maig per protestar contra les tortures als presoners dels fets d'Alcalá del Valle i dirigit per un tal Duque⁸¹². Però les desavinences personals i ideològiques i després la constitució de la CNT el 1910 i la vaga general de novembre de 1911 acaben trencant el grup.

El conflicte amb Miguel V. Moreno (àlies de Miguel Sánchez González) fou un mal pas inicial. Joan C. Ullman en parla en la seva obra de referència a partir de fons diverses⁸¹³, però és interessant

811 DELAUNAY (2010, I, p.368, esmentant AMAE: Política H-2473).

812 PREMISLER (1973, p. 132).

813 ULLMAN (1972: apartat "Ferrer y Miguel V. Moreno").

l'episodi vist a través del dossier de la Prefectura de Llorenç Portet⁸¹⁴. Aquest, que vivia a Liverpool i havia estat expulsat de França el 1896, visità París diverses vegades per reunir-se amb les filles de Ferrer, Trinitat i Paz, amb el seu germà Josep, amb Soledad Villafranca i amb en Vinardell. L'objecte a tractar era el testament Ferrer i Guàrdia, del qual n'era executor i beneficiari. La policia, que l'havia sotmès a vigilància des del 23 d'agost, havia registrat les seves reunions, però també l'actuació de caràcter polític d'en Portet: segons una nota d'agost de 1910 Portet havia anat a casa d'en Moreno per a què li tornés les cartes de recomanació que li havia escrit per als seus contactes de Buenos Aires «*que ha estripat davant seu*» per les mentides que va dir a *Il Secolo* de Milà. «*Sembla que Malato no freqüenta més a Moreno*», afirma de retop l'informador. I l' 1 de setembre de 1910 una nota explica que Portet ha vist Laisant, del Comitè de Defensa, per explicar-li el què sabia sobre Moreno i sobre l'ús que aquest havia fet d'una carta de Laisant per treure diners als camarades. El cas Moreno, iniciat feia un any a partir de l'enfrontament amb Fabra i Ribas, encara durava.

Diem de passada que els diners que rebé Portet en l'herència de Ferrer preocupaven les autoritats pel què significava de perill de noves activitats i accions subversives, ja que el seguien considerant un anarquista militant i d'acció. Però els resultats nuls del seu seguiment fan que el juliol de 1912 el Ministeri de l'interior retiri el decret d'expulsió de Portet (que datava del 31-12-1896). Segons la Prefectura, no intervenia en el moviment anarquista i feia temps que sols havia vingut per resoldre el testament de Ferrer i Guàrdia. De totes maneres, la visita reial de 1913 fa que torni a ser vigilat. En la seva única visita registrada per la policia, el resultat del seguiment és que Portet es veu amb Trinitat Ferrer i visita breument la impremta on es fa «*La Bataille Syndicaliste*» i «*Le libertaire*, en la qual treballaria Josep Negre⁸¹⁵.

Els diners de Ferrer i Guàrdia i el conflicte per la seva herència, molt llarg, va ser també un problema que va afectar el col·lectiu anarquista català a París, com ja ha estat assenyalat⁸¹⁶. La renovació del personal refugiat, a partir de les arribades que van suposar les commutacions de penes de presó i treballs forçats per la d'exili, l'abril de 1910, i els retorns que va significar la decisió del govern espanyol de juliol 1910 acceptant la tornada, va contribuir a la inestabilitat del grup de la Villette. El gener de 1910 la policia registra una reunió del grup el dia 22, amb l'assistència d'en Solanellas, Rodriguez Romero, Caus, Ortega i Duque entre altres, però feia dies que l'ambaixada

814 APPP: Ba 1226 Portet y Tubau

815 Vegeu tot això dins APPP: Ba-1226 Portet y Tubau. Inclou documents sobre la mort per tuberculosi de Portet en una clínica de París el 10-5-1917, deixant companya i quatre fills, amb els recordatoris publicats a *La Bataille Syndicaliste*. També un informe de la policia sobre el seu enterrament al cementiri del Père Lachaise de París.

816 GABRIEL (2010, p. 176-177 i 2012, pp. 109).

espanyola rebia informes de Sannois avisant de la constitució d'un nou grup anarquista espanyol a París, format pels esmentats Caus, Solanellas, Ortega i altres, considerats homes d'acció. El grup s'anomenaria «26 de juliol», es reuniria a l'Avenue d'Italie, 60, i hauria despertat l'interès de Malato i de Moreno. Sannois havia afirmat en una nota que era un grup dissident de La Famille, però assenyalava en una de posterior, en canvi, que anaven d'acord⁸¹⁷.

Al març la policia francesa informa de la correspondència sovintejada del grup de la Famille amb el Comitè de Perpinyà de Miranda, que fa de lligam amb els anarquistes de Barcelona⁸¹⁸. A l'abril arriben a París en Josep Regàs, en Josep Ginés, la Nativitat Rufo i la Maria Llopis que, com explica Pere Gabriel, no es van barrejar amb el grup de la Villette i van recórrer a Moreno. Segons l'informador policial, Rodríguez rebutjà la seva esposa, la Nativitat Rufo, acusant-la de mantenir relacions amb Ginés, tenint ell una amant francesa per la seva banda. Això fou criticat a la *Famille Nouvelle*⁸¹⁹.

Les informacions de Sannois de la resta de 1910 i de 1911 mostren la pèrdua de tremp del grup d'anarquistes espanyols, la majoria catalans, alguns dels quals retornen, i una progressiva difuminació en la dinàmica del moviment revolucionari internacional de París, molt plural⁸²⁰.

A principis de 1912 els informes policials recullen la decadència del grup de la Villette. Al febrer es fan ressò de l'autocrítica de l'anarquista Duque, que atribueix tot el mèrit dels resultats obtinguts en la campanya de solidaritat amb els represaliats pels fets de Cullera a Fabra i Ribas i al partit socialista espanyol. I el cas dels grups catalans de Tolosa de Llenguadoc li dona la raó: no van ser els anarquistes (Isidor Enrich, Amadeu Gelambí Montané, Josep Basomba, etc) si no els socialistes (Manent i companyia) els que mantingueren el Comitè de Defensa de les Víctimes de la Repressió espanyola de la ciutat i organitzaren un míting de protesta a la Borsa de Treball⁸²¹.

817 AGA: Embajada de París, 54-05898, *legajo* 805.

818 AN-Pierrefitte: F7/13067, *Rapports Moreau*.

819 Vegeu AN-Pierrefitte: *Fonds Moscou* 19940459-313 *LLOPIZ, Maria*. Còpia d'un informe de la prefectura del 9-4-1910. En les notes policials, de fet, Rufo consta com a dona de Ginés. Sobre la Maria Llopis, el seu expedient conté una fitxa policial segons la qual la Maria Llopis Berger o Verja (aquest segon cognom canvia en funció del document; Bergés, segons DALMAU (2009, p.129)), àlies "Quaranta cèntims", havia nascut a Barcelona el 4 de gener de 1875 a Barcelona, estava casada amb un tal Caballé i tenia una filla que vivia amb el pare a Barcelona. Va treballar rentant plats a la *Famille Nouvelle* durant 13 mesos. Una nota policial, però, afirmava que exercia la prostitució, mantenia relacions amb en Josep Regàs i no era "*gens interessant*" des del punt de vista polític. Fou condemnada per emissió de moneda falsa a 6 anys de presó i 10 de prohibició d'estada el 2-3-1912, amb ordre d'expulsió de França del 14-6-1912. Va ingressar, però, a la presó i Juvé de Bulloix, autor de *L'Affaire Ferrer devant la conscience universelle*, va engegar una campanya en favor seu, obtenint el suport d'algunes personalitats franceses per a una "*màrtir de la llibertat a Espanya*" que era ara "*víctima d'un error judicial francès*". El maig de 1914 seguia a la presó, esperant un possible indult el 14 de juliol.

820 AGA: Embajada de París, 54-05898, *legajo* 805, per a l'any 1910, i 54-5907, leg.839, per a l'any 1911.

821 AGA: Embajada de París, 54-05907, leg.839. Informes del cònsol espanyol del 25, 27 i 29 de desembre de 1911.

Duque, a més, hauria constatat el poc suport que rebien dels membres de la CGT, que li havien dit que els espanyols de París, sobretot els anarquistes, eren egoistes, perquè sol·licitaven la seva ajuda per als afers propis però es desinteressaven de les víctimes franceses. Per això ell trobava que tota propaganda estava destinada al fracàs *“mentre el grup de la Villette no triï bé uns companys realment entregats a la causa anarquista”*⁸²².

La pròpia policia considerava al març que

“El Grup anarquista espanyol de la Villette està completament desorganitzat, i a part d'alguns fidels, es pot dir que el bar on es tenien les reunions ha quedat desert de camarades espanyols. Els fervents, els purs, rebutgen tot intent d'apropar-se amb aquells (i són la majoria) que només sembren la confusió al grup; diuen que si els esdeveniments demanessin de reprendre l'agitació, caldria abans fer una depuració seriosa».

Si el grup de la Villette *«només està freqüentat per alguns individus en general poc recomanables»*, el Comitè de Defensa de les Víctimes de la Repressió Espanyola *«està en vies de dissolució»*

Una part de l'activitat dels anarquistes catalans s'havia desenvolupat, efectivament, al costat de Fabra i Ribas i dels socialistes espanyols de París dins d'aquest Comitè, després que Laisant i Albert els passessin la direcció. Però com hem vist havia començat a decaure amb les accions de solidaritat amb Cullera, al País Valencià, i els dies del Comitè estaven comptats. El 28 de març, una reunió amb sols deu assistents, anarquistes i socialistes, va decidir passar comptes i dissoldre-la. El 14 de maig els socialistes van decidir liquidar el sobrant enviant-lo al Comitè pro-presos de Barcelona, i el 8 de juny els de la Villette faran una acció semblant, després que el tresorer del Comitè, en Bové, aclareixi els malentesos amb els comptes.

La renovació arriba -sempre interpretant les notes policials- el juny, quan una reunió de la Villette amb 15 anarquistes es planteja acollir els companys alliberats de la presó de Barcelona i es parla de la formació d'un nou grup, *«d'on se n'exclourien els turbulents i autoritaris»*, decidint un lloc nou

Segons el seu confident, els socialistes espanyols recolzaren la proposta dels francesos de boicotejar els vaixells espanyols i valoraren l'oportunitat de fer una manifestació davant del consolat. El cònsol va destacar que l'agrupació socialista espanyola havia pres el nom de "Comité Republicano" per tal de passar més desapercibuda davant les autoritats franceses -cosa que implicava que el consolat les havia de vigilar més-.

822 AN-Pierrefitte: F7/13067, Rapports de service 1912: 9 Février M3172U. El document següent és del 19-3 i el darrer del 27-3. Tots els documents posteriors són d'aquest fons d'arxiu.

per reunir-se. L'1 d'agost un nou informe, que demostra informació en profunditat⁸²³, recorda que

«Del grup de la Villette, format per un nucli de convençuts disposats a tot, no en queden sinó els indiferents, que sols assisteixen a les reunions per a retrobar-hi els compatriotes. Les rivalitats que havien aparegut en el si del grup, sobretot durant la darrera campanya en favor dels presoners espanyols, havien fet impossible qualsevol acció».

I anuncia

«Tota l'activitat es concentrarà ara al voltant de Permañé, Ávila i Negre, que tenen la intenció de formar un nou grup després de les vacances, finals de setembre o començament d'octubre.»

Mentrestant

«Es troben cada dissabte en un cafè del Boulevard Rochechouart. Es reuneixen, a més, per estar al seu aire, a casa d'en Permañé, que viu al mateix edifici que Negre i Ávila, la Pensió de Bruxelles, al Boulevard de la Chapelle, 88.»

A nivell polític,

«Com que representen tots tres l'anarquisme revolucionari, seran vivament combatuts pels seus compatriotes individualistes o partidaris de les teories dels grups de les Tertúlies populars. Hem d'esperar discussions violentes entre les dues faccions; es pot preveure que serà la de Permañé la que s'imposarà gràcies al suport que li prestarà la Confederació General de Treball de París, ja que Permañé ha romàs en relacions estretes amb els membres d'aquesta confederació després del viatge de Marie i de Dumoulin a Espanya».

I posa com exemple

«Les controvèrsies ja han començat amb la conferència pública i contradictòria impartida a la Rue de Bretagne, 49, sobre el tema «Els revolucionaris de Barcelona». El conferenciant Jean Inglés va parlar contra els dirigents de la CGT de Barcelona, apuntant sobretot a

823 AN-Pierrefitte: Fonds Moscou 19940464/33 Negre, José. Informe M.3584 del 1-8-1912 "Le Mouvement anarchiste espagnol à Paris".

Permañé, Ávila i Negre, que eren gairebé els únics directors d'aquesta organització».

Malgrat això

«El que donarà importància al grup que Permañé té la intenció de fundar és que recollirà les adhesions de molts individus arribats recentment a París que han sortit de la presó o bé són fugitius de la justícia espanyola. Aquests individus han estat gairebé tots afiliats a organitzacions obreres d'Espanya i han conservat una gran simpatia per Permañé, les opinions del qual comparteixen».

Qui són, però, aquests individus? Es tractaria de Ribas, obrer del metall de Sabadell, antic secretari de la seva corporació; de Bové, antic president d'un sindicat a Barcelona; de Borràs, obrer del metall, «*home molt enèrgic*»; i de García, ex-director de Tierra y Libertad, «*anarquista de mediocre importància*» que viu amb Català, dit «Antoneda».

En el mes d'agost de 1912, doncs, el trio format per Permañé, Ávila i Negre, «*antics directors de la CGT de Barcelona*», és considerat el pal de paller de «*tota l'activitat del moviment anarquista espanyol a París*»:

«Actius, decidits, havien donat a aquesta CGT un caràcter netament revolucionari; els efectius d'aquesta organització, poc nombrosos però anarquistes, hi estaven lligats per la confiança i la simpatia més que no pas per un lligam sindical».

El Governador Civil de Barcelona atribuïa el rol més important a Negre, considerat l'instigador de totes les accions.

«A París, Permañé, Ávila i Negre no tenen evidentment la mateixa influència, però han restat en contacte amb les organitzacions catalanes i no cal oblidar que freqüenten els membres de la CGT francesa⁸²⁴»

Un grup, doncs, que, segons l'informant, és «*anarquista revolucionari, enfrontat als anarquistes individualistes*», manera de referir-se als anarquistes partidaris del sindicalisme revolucionaris i als anarquistes purs o individualistes.

824 Informe M.3600 ja esmentat del 6-8-1912. Dossier *Moscou* de Negre.

Miquel Permañé era el secretari segon del Comitè federal de la CGT i Rafael Ávila l'administrador del seu òrgan oficial, Solidaridad Obrera. Josep Negre, per la seva banda, havia estat el secretari general de Solidaritat Obrera el 1910, en el moment en què esdevingué la CGT, anomenada també CNT, mantenint-ne la secretaria general fins 1914. La nit del 16 de setembre de 1911 van ser detinguts a Barcelona junt amb la resta de membres del Comitè central, encapçalat per Josep Negre, acusats d'instigar la vaga general minera de les conques asturianes i biscaïnes i de preparar-ne una en solidaritat⁸²⁵. Pel què es veu, Negre, Permañé i Ávila havien pogut refugiar-se a França. Segons el seu dossier policial francès, Josep Negre era nascut a Lluident (Castelló), el 20 de maig de 1877 i era tipògraf. Al llarg del 1913 compartirà habitació amb el seu germà Juli, montador en bronze, al 22 de la Rue d'Orsel.

El nou grup anarquista anunciat es crea, efectivament, després de l'estiu, a principis d'octubre, amb uns quants nousvinguts. A finals d'octubre la prefectura registra una reunió amb una cinquantena d'assistents, la majoria desconeguts per a ella⁸²⁶. L'anunci d'un viatge reial a París suposa un dilema per als membres del grup. Segons l'informador, els que fa temps que són al país, hi són una mica indiferents, però s'ofereixen a ajudar als revolucionaris francesos si aquests volen actuar -subtil forma de renunciar a cap acció-. Els més recents defensen una manifestació de rebuig.

Aquesta actitud d'octubre de 1912 és indicativa del que González Calleja ha considerat com la fi de les estratègies subversives de l'exili anarco-republicà al voltant de 1911⁸²⁷. I que va acompanyada – o potser n'és la conseqüència- de la creixent força de l'actuació anarco-sindicalista, d'una banda, i socialista, de l'altra. Una situació que es dona tant a Espanya com a França i que no pot deixar de marcar fortament l'exili revolucionari catalano-espanyol.

Tornant al nou grup de París, mig any més tard sembla que les relacions personals i els ànims han evolucionat. El març de 1913, una nota policial⁸²⁸ afirma sobre Negre, que treballa en una imprema, que

«a diferència de Permañé, a qui la vida de París ha asserenat molt, el seu exili no li ha fet perdre gens de la seva combativitat ni del seu entusiasme sindicalista anarquista. Amb

825 Vegeu, sobretot, CUADRAT (1976). Segons ABELLÓ (BHCE, n°47, pp. 80) Negre era també membre del Comitè de vaga el 1909, com Fabra i Ribas. Pere GABRIEL diu que fons indirectes també hi situaven en Francisco Miranda en lloc de Rodríguez Romero.

826 Notes de servei del 9, 10, 19 i 25 d'octubre de 1912, dins AN-Pierrefitte: F7/13067. Una nota del 12 de novembre explica la creació d'un Comitè mixt anarquista-socialista espanyol "en favor dels presoners polítics de llur país", del qual no se'n donen referències posteriors.

827 GONZÁLEZ CALLEJA (2002, p.489, i 2007, pp.202-203).

828 Nota del 1-3-1913, Dossier *Moscou* de Josep Negre.

Duque, del qual ha esdevingut l'amic, treballa per tornar a posar en peus la Confederació General del Treball de Barcelona, que ha passat a les mans dels socialistes després de l'empresonament i l'exili dels elements anarquistes que la dirigien»

La nota continua dient que

«Tots dos parteixen del principi que mentre l'organització sindical de Barcelona estigui conduïda pels socialistes, cap moviment seriós no es produirà. I com qualsevol propaganda contra aquest estat de coses és impossible sobre le terreny, volen menar des de París una campanya molt enèrgica. Romero Rodríguez se'ls hi ha unit.»

Aquesta entesa, però, sembla haver-se esquarterat l'octubre següent. Un informe explica que Josep Negre ha assistit al Congrés internacional dels sindicats a Londres (27 de setembre -2 d'octubre de 1913) per sorpresa dels compatriotes que hi estaven delegats: Duque, Bernardo i Rodríguez Romero. Negre els hauria manifestat el seu desinterès per aquest congrés.

Segons el policia, Josep Negre, a qui se li ha acabat la feina a l'impremta, «*es mostrava desanimat, ell, que és habitualment alegre i està llest per blasmar els qui abandonen la lluita*». I suggereix:

«Encara que no en digui ni un mot, hom creu que alguna diferència s'ha manifestat entre ell i Duque i els seu petit grup».

El 27 d'octubre Josep Negre, estretament vigilat per la Prefectura de Policia, deixa el seu domicili comunicant que torna a Espanya. El 14 de febrer el comissari especial d'Hendaia fa notar que el diari Tierra y Libertad anunciava la intervenció de Josep Negre al Teatre Euterpe de Mataró el 8 de febrer en un míting llibertari⁸²⁹. De fet, el gener de 1913 el Govern Romanones havia dictat un indult per als detinguts per delictes polítics/socials, que permeté sortir de la presó els cenetistes empresonats el setembre de 1911, i circular amb llibertat els retornats de l'exili.

L'octubre de 1913 s'havia creat a París el *Centro Español de Cultura*, format per diverses comissions. Segons la prefectura⁸³⁰ estava compost majoritàriament per anarquistes. En bona part són catalans: en són membres de la junta administrativa l'Emili Salut i en Josep Bové, tresorer.

829 Informe sobre el desacord amb Duque del 7-10-1913 i telegrams sobre la seva partida dels dies 19-11-1913 i 14-2-1914. Dossier *Moscou* de Josep Negre.

830 APPP: Ba1511 Affaires anarchisme-Espagne. Informe del 9-2-1914.

Entre els membres hi trobem refugiats com Marc Boldú, Salvador Borràs, Pere Bosch, Josep Ginés o Jaume Llàcer.

Un informe policial detalla que té 65 membres i que al principi acorden enviar cartes als diaris per anunciar la fundació del grup. S'hi explica l'organització de cursos de llengua espanyola (a càrrec de Bagedano) i de francès que començaran el 31 octubre al 49 de la rue de Bretagne. L'objectiu del Centre és aconseguir un nou local amb biblioteca, a mena d'universitat popular i de llar d'acollida d'espanyols que arribin a la ciutat. S'apunta a les relacions mantingudes amb Estevanez, a la festa d'inauguració fixada pel 23 novembre i a l'acceptació d'en Fabra de fer-hi una conferència. Els cursos, es diu, són força freqüentats⁸³¹.

La tendència a formar grups a partir del seu origen català o espanyol, amb una preocupació notable per seguir i per incidir en la dinàmica política i social espanyola, no comporta pas la inexistència d'anarquistes catalans integrats en els grups francesos. És el cas, per exemple, de Francesc Dalmau (Valls, 30-9-1880, sabater, vidu), que forma part del grup del districte 18e de la Federació Comunista Anarquista, de la qual n'és el secretari⁸³².

A l'estiu de 1914 es produeix -es reproduïx de nou, podríem dir- una divisió dels anarquistes espanyols de París entre els individualistes, que es queden sols en el grup «Libre Examen», i els anarquistes comunistes, el grup d'en Salvador Borràs o grup «Los iracundos».

Salvador Borràs Martínez havia nascut el 6 de gener de 1890 a Barcelona, era torner del metall i havia arribat a París el 1910. Fins el març de 1914 la policia francesa sols el té present com assistent a les reunions del «Centre Espagnol de Culture», al 49 de la Rue de Bretagne⁸³³.

El 25 de juny de 1914, en una reunió del grup «Libre Examen» (157, faubourg Saint Antoine), la iniciativa de Borràs i els seus amics de ficar un anunci a *Tierra y Libertad* sobre el Congrés anarquista internacional de Londres va rebre les crítiques de Cotiello, fundador del grup. Aquest li va dir que ell i el grup eren individualistes i no pas comunistes. Aquest fou el detonant d'una situació que ja s'arrossegava feia temps. Borràs va crear un grup nou: «*Ha reunit mitja dotzena de catalans amb els quals espera fer adeptes*». Aquest grup va tenir la seva primera reunió el 5 de

831 AN-Pierrefitte: Dossier *Moscou* de Fabra. Informe del 12-11-1913.

832 AN-Pierrefitte: *Fonds Moscou* 19940440-11-847 *Dalmau, François*.

833 AN-Pierrefitte: *Fonds Moscou* 19940434-494 *Borràs, Salvador*. En un informe de 1917, -que conduirà a la seva expulsió de França -, s'explica l'enorme cura de Borràs de no rebre o guardar correspondència ni premsa revolucionària a casa seva, que contrasta amb la seva assistència activa a reunions i les seves intervencions dures i verbalment violentes.

juliol de 1914 al 25, rue Clignancourt, assistint-t'hi tretze homes i dues dones. Els objectius aprovats foren la creació d'un diari d'acció en castellà, la propaganda anarquista per tots els mitjans i l'enviament d'un delegat al Congrés de Londres. El nom triat fou «Los Iracundos». El tema de l'enviament del delegat fou el més delicat. Tenint pocs diners per pagar-ne el viatge, Borràs va sospesar enviar el que tenien al grup de Marsella, que havia delegat a l'Eusebi Carbó, «*però com que aquest no comparteix pas les mateixes idees des del punt de vista anarquista*», Borràs ho havia descartat i finalment s'havia delegat un membre del grup, Jacinto Fernández, que s'oferia a afegir els diners que mancaven de la seva pròpia butxaca.

El Congrés de Londres, previst pel 29 d'agost al 6 de setembre de 1914 no arribarà a celebrar-se. L'esclat del gran conflicte bèl·lic europeu, amb la successió de declaracions de guerra entre el 28 de juliol i el 3 d'agost, n'impedirà la celebració.

Amb la guerra es dissolen tant el Centre espanyol de Cultura com els grups «Libre Examen» i «Los Iracundos»⁸³⁴.

Els grups anarquistes de fora de París

Els catalans constitueixen també la majoria dels anarquistes espanyols establerts fora de la capital. El seguit de llistes de noms dels «*État des anarchistes espagnols résidant dans le département de...*» que va manar elaborar la Direcció de la Seguretat l'abril de 1913 ens és molt útil⁸³⁵. En alguns casos hi ha el lloc de naixement de l'individu; quan aquest no ens ve donat, en hem guiat pels seus cognoms per valorar la menor o major presència de catalans entre aquests col·lectius, sense poder ser més precisos. Aquests llistats distingeixen també entre individus «no perillosos», «perillosos», «perillosos de vigilar» i «perillosos força violents».

La Catalunya Nord és, de llarg, on hi ha més anarquistes espanyols refugiats, un centenar, fins el punt que la prefectura dels Pirineus Orientals presenta el resultat agrupat per circumscripcions (Ceret, Prades i Perpinyà) i distingeix entre els individus. D'aquest centenar, la gran majoria tenen cognoms catalans.

834 Dossier Moscou de Salvador Borràs, informe del 19-5-1917.

835 AN-Pierrefitte: F7-14791.

El departament de les Boques del Roine, amb capital a Marsella, registra 52 individus, més de la meitat dels quals tenen cognoms catalans. A continuació hi ha la Gironda (Bordeus), amb 30 individus dels quals només 6 tenen cognoms catalans. Aquesta baixa proporció també es dona als Pirineus Atlàntics (Pau, comprnent el País Basc francès), amb 23 noms. En canvi, a la Alta Garona (Tolosa de Llenguadoc), amb 10, i el Roine (Lió), amb 5, tots els individus són catalans. A l'Erau (Montpeller), 4 dels 7 individus semblen catalans. No disposem, en canvi, del llistat de l'Aude, on com hem vist hi havia hagut tradició d'arrelament anarquista catalano-espanyol a Narbona, una presència amb continuïtat que justificaria que els agents espanyols enviats el 1911 fessin d'aquesta ciutat la seva base.

El dossier d'un dels anarquistes de Perpinyà, Rafael Llopart i Ribas, ens permet conèixer l'existència d'un grup de dotze membres anomenat d'en Serra o «dels Explotats» entre setembre de 1912 i principis de 1913. Un grup d'exaltats, perillosos i disposats a cometre un atemptat, que haurien rebutjat l'entrada al seu grup de francesos i d'ex-membres del grup dels Corney (refugiats el 1909, recordem-ho). Segons el comissari Barrère, són molt desconfiats i prudents, i «*de no ser pels agents secrets, seria completament impossible saber què fan o què diuen*». El seu fundador és Emmanuel Serra. En les seves reunions, setmanals, «*fan apologia dels grans criminals, com Bonnot, Garnier, Valet...*», organitzen subscripcions en favor del diari Tierra y Libertad, dels detinguts polítics o per comprar publicacions anarquistes, «*la majoria del doctor Anselmo Lorenzo*». Segons l'informe, mantenen correspondència amb grups anarquistes de la península, sobretot amb el d'Olot i el de Mataró, i estan al corrent del què passa a Espanya per tal d'ajudar en cas de moviment revolucionari⁸³⁶.

A Marsella sembla que és a partir de 1911, amb l'arribada de nous emigrats, que es constitueix un grup anarquista espanyol actiu i estable, on la presència catalana era, si no majoritària, força destacada⁸³⁷. L'expedient que ja coneixem d'en Joaquim Coca⁸³⁸ ens permet saber alguna cosa més d'aquest grup, que es reuniria al bar de la Gerbe d'Or, i en el qual destacarien, a mitjans 1912, Miquel Corbella i Ángel Fernández.

El dossier de Jaume Llacer y Pedrós (Alacant, 5-12-1878, sabater)⁸³⁹ ens permet saber més coses del grup d'anarquistes espanyols de Bordeus que rebia el nom d'«Acracia» cap a 1911⁸⁴⁰. Alguns d'ells

836 Informe del 10-2-1913, dins AN-Pierrefitte: *Fonds Moscou* 19940459-313 Llopart Ribas, Rafael.

837 BOULANGER, FIANI, ROUX (1972, p.123 en endavant).

838 AN-Pierrefitte: *Fonds Moscou* 19940437-297 Coca, Joaquín.

839 AN-Pierrefitte: *Fonds Moscou* 19940459-309 Llacer y Pedrós. Exiliat inicialment a Perpinyà el 1907, on s'estigué quatre anys, amb estades a París, es traslladà a Bordeus a principis de 1911.

840 De rebot, hi trobem una referència al grup anarquista espanyol «Libre Discusión» de Besiers.

marxaren a París entre aquell any i el següent: Josep Ribalta, Marc Boldú -dit Mayol o Llabrés-, Carles Lleyssa, ... finalment el propi Llàcer. S'havien establert a Aulnay-sous-Bois, a les rodalies de la capital.

El dossier d'en Carles Lleyssa Serret (La Sènia, 29-1-1882, manobre)⁸⁴¹ ens permet comprovar l'existència d'una altre grup a Bordeus a principis de 1913, l'anomenat «Acción Libre».

De la regió de Lió, tenim coneixement d'un grup anarquista catalano-valencià que es reuneix a Vienne, a la pensió familiar d'en Francesc Borràs i Borràs, àlies «Espartaco», nascut a Càlig (Baix Maestrat, Castelló), que és teixidor i hi viu amb la família. Segons la policia, rep moltes cartes dels medis revolucionaris de Barcelona i d'Alcoi, i molts diaris anarquistes espanyols⁸⁴².

L'estudi sistemàtic dels expedients personals de la Direcció de la Seguretat dels noms d'anarquistes llistats l'abril de 1913 permetria aproximar-nos molt millor als grups existents arreu de la geografia francesa. Resta pendent.

El consolat de Barcelona i la nova conflictivitat laboral de 1910 i 1911

La revolta de 1909 va constituir un abans i un després en molts aspectes de la vida política i social catalana i, com ha estat assenyalat, significà la fi d'un determinat tipus d'insurrecció, més propi del segle XIX. Va significar també l'acabament del terrorisme anònim dels anys 1907 i 1909, i la fi de l'entesa conspirativa entre anarquistes i republicans insurreccionalistes, com hem comprovat també entre els exiliats a França.

La repressió governamental no va poder aturar -sols retardar- el creixement del sindicalisme revolucionari a Catalunya, i l'assemblea que havia de fer néixer la CGT a Barcelona l'agost de 1909, es va donar l'octubre de 1910.

El nou sindicat, ja amb el nom de CNT, va generar una situació particular a Europa, de doble nucli associatiu: la UGT i la CNT, el primer amb seu a Madrid i el segon a Barcelona. A nivell europeu es van consolidar centrals sindicals majoritàries, en uns països dins l'òrbita socialista, en altres (com França) independents de qualsevol partit polític i amb imprompta revolucionària.

841 AN-Pierrefitte: *Fonds Moscou* 19940459-310 *Lleyssa, Carlos*.

842 AN-Pierrefitte: *Fonds Moscou* 19940434-494 *Borràs, Francisco*.

La norma del sindicat de país era tan general que la Internacional Sindical sols admetia un sindicat per estat, que en el cas espanyol va acabar sent la UGT. Això suposà un problema per a la CGT francesa, que necessitava el suport de la CNT -amb qui tenia afinitat⁸⁴³- dins la Internacional Sindical, però aquí el representant espanyol era la UGT socialista. Una UGT que, a més, vivia la situació excepcional de tenir com a líder el mateix secretari general del Partit Socialista espanyol.

L'ambaixada francesa i el consolat de Barcelona no van prestat gaire atenció a aquesta nova situació del món obrer català. L'absència de la figura del comissari especial va deixar buida la informació que, si bé des de la preocupació per l'evolució criminal o subversiva de l'obrerisme, havia anat generant sobre el moviment obrer durant quinze anys.

El consolat de Barcelona, però, es va fer ressò del clima social tens que es va viure al Principat, sobretot a la ciutat de Barcelona, amb les vagues de setembre i octubre de 1910, que afectaren diverses empreses franceses (filat i tissatge Seydoux de Sabadell, la Unió Metalúrgica, la fàbrica de pneumàtics de M.Klein, la metal·lúrgica de M.Rivière). Segons Carlier, - el gerent del consolat en absència de Bosseront d'Anglade -, delegats de les vagues generals de Bilbao i de Saragossa havien vingut per intentar que els obrers de Barcelona la proclamessin també, però «en general, la idea de la vaga general no és popular aquí». Tanmateix, en una gran reunió de sindicats, es va aprovar el principi de la vaga general per avui, per 33 vots a favor contra 14 en contra.

"Sembla que serà una vaga pacífica amb el simple objectiu de solidaritzar-se amb Bilbao i Saragossa; però alguns vaguistes, sobretot de la Unió Metalúrgica, es troben en una exasperació extrema i es poden témer violències.

Importants mesures de policia s'han pres des d'aquest matí, sobretot a les barriades de Sants i Sant Martí de Provençals, on totes les fàbriques estan protegides per la tropa i on circulen constantment patrulles de guàrdies civils a cavall.»

L'anàlisi del gerent del consolat va ser encertat: l'endemà tornava a escriure a l'ambaixador explicant que la vaga havia fracassat, ja que la gran majoria obrers havien anat a treballar. I a la 1 de la tarda, quan devia ser efectiva la vaga general, «cap cos obrer important no la seguia». I comunicava que

843 Dumoulin va assistir al primer congrès ordinari de la CNT de setembre 1911 a Barcelona en nom de la CGT francesa, com hem dit. Sobre el dilema de la CGT de quin sindicat espanyol triar per establir relacions eficaces, vegeu les fonts d'arxiu dels AN-Pierrefitte apuntades per DELAUNAY (2010, I, p. 354), així com les seves reflexions posteriors.

«Els diaris, fins i tot els dels partits avançats, critiquen al contrari severament els líders de Solidaridad Obrera que havien engegat tan a la lleugera aquest intent de vaga general.»

Malgrat aquest fracàs i la manca d'incidents, la calma no serà completa. El 23 de setembre Carlier escriu:

"Les vagues segueixen sent encara molt nombroses a Barcelona i a la regió. Si l'altra dia va fracassar la vaga general, la dels metal·lúrgics, que afecta especialment dues fàbriques franceses, la Union Metalúrgica i la Maison Rivière s'ha estès i res no fa preveure la solució d'aquest conflicte, sinó és la misèria dels obrers.

Els atacs contra persones i contra la llibertat de treball han disminuït més aviat, però els obrers sostinguts per la "Solidaridad Obrera" continuen encara intransigents amb les seves reclamacions.

Al voltant de Barcelona, a Sabadell la situació no és pas millor. Allà, el boicot general ha estat aprovat per totes les associacions obreres contra la casa francesa Seydoux de filatura i teixit. El director de la casa ha viatjat a París per demanar instruccions als seus directors generals. És respecte de Sabadell que el Governador Civil estat més preocupat, tot i que les notícies d'ahir al vespre fossin menys pessimistes".

Les autoritats desitjaven, afirma,

«que totes aquestes vagues haguessin acabat del tot el proper 13 d'octubre, dia de l'aniversari de l'execució de Ferrer i per al qual es temen disturbis»

Abans d'arribar aquest dia, però, un nou focus d'agitació arribà de l'exterior:

«L'anunci dels esdeveniments de Portugal i l'èxit dels republicans d'aquest país ha produït una enorme sensació a Barcelona. Abans d'ahir durant tota la tarda i sobretot al vespre, l'animació ha estat molt gran a les Rambles; una massa nombrosa majoritàriament obrera s'aturava, àvida de notícies, davant de les oficines dels principals diaris de la Rambla que anunciaven al públic els esdeveniments de Lisboa. Els cercles republicans de la ciutat van penjar la bandera republicana als seus balcons, i al vespre la policia va haver d'intervenir per dissoldre les manifestacions republicanes que volien dirigir-se cap al Consolat general de Portugal. L'ordre es va conservar gràcies a les mesures enèrgiques preses pel Capità General

Weyler, que tornà precipitadament de Palma.»

Els nervis de les autoritats venien agreujats pel fet que

«hi ha actualment a Barcelona 6000 obrers metal·lúrgics en vaga i a la ciutat veïna de Sabadell, el lock-out general, proclamat dilluns passat a causa del boicot contra la casa francesa Seydoux (...), afectava de 9 a 10000 obrers.»⁸⁴⁴

L'aniversari de l'afusellament de Ferrer, en canvi, va passar sense els incidents temuts per les autoritats. Aquestes, però, havien desplegat tropes i guàrdia civil al carrer, vigilat les fàbriques de gas i electricitat i els trens. El cònsol gerent deixa constància de les ofrenes florals a la tomba de Ferrer dels centre radicals i les escoles laiques⁸⁴⁵.

A finals de desembre i principis de gener de 1911 el consolat de Barcelona informarà de la vaga d'estibadors del port, que tindrà conseqüències econòmiques per a la ciutat i acabarà també amb una derrota dels vaguistes⁸⁴⁶.

Al llarg de les vagues esmentades, el consolat de Barcelona va rebre les peticions de protecció d'algunes de les empreses franceses afectades per actes de violència contra els seus amos o obrers francesos. El 31 d'agost havia demanat a l'ambaixada que intervingués davant el govern espanyol per a què el governador civil - «*que no actua aquí si no rep ordres formals de Madrid*» - prengués mesures respecte la violència emprada en la vaga dins la Unió Metalúrgica⁸⁴⁷. Aquesta empresa de Sant Martí de Provençals «*de la qual tots els capitals, directors, enginyers i una petita part dels obrers són francesos*» vivia una vaga que feia 3 mesos que durava. La meitat dels obrers que romanien treballant

«eren constantment perseguits, pegats i atacats a ple dia a trets de revòlver pels vaguistes. Fa vuit dies un francès, comptable de la fàbrica, va ser colpejat violentament al cap per aquests vaguistes, ferit, i es tem pel seu coneixement. Ahir un obrer francès arribat feia poc, va rebre a les 6 del matí, al moment de deixar casa seva per anar a la fàbrica, una ganivetada al coll; el seu estat sembla molt greu.»

844 Carta del 7-10-1910 de Barcelona a París, dins ADP: NS09. Còpia a l'ambaixada dins ADN: Madrid-B-420. La carta inclou la visita de Carlier al cònsol de Portugal, que no creu que la República duri, donades les simpaties de la monarquia a províncies.

845 Carta del 14-10-1910 a París (ADP: NS09) i a Madrid (esborrany dins ADN: Barcelona-B-133).

846 ADP: NS09, informes del 30-12-1910, 7-1-1911 i 25-1-1911.

847 ADN: Madrid-429: carta del 31-8-1910.

El gerent del consolat creia que aquesta situació perillosa per als seus compatriotes no deixaria d'augmentar si no es produïa una repressió seriosa. I demanava a l'ambaixada que assenyalés al govern espanyol els fets.

De fet, la vaga del metall de 1910 fou realment violenta. Recentment Marinello⁸⁴⁸ ha considerat els conflictes d'aquest ram d'aquell any com «*la irrupció de la vaga violenta*». Les xifres que aporta són clarificadores: iniciada a la Unió Metalúrgica, el conflicte va acabar mobilitzant 9000 vaguistes durant 196 dies, havent-hi 117 persones agredides, dos de les quals moriren. Però a més

«las huelgas del metal marcaron una ruptura con respecto a la tradicional violencia sindical en Barcelona, introduciendo la práctica de los atentados sociales» y el uso preferente de armas de fuego. Por otra parte, marcaron el inicio de un desplazamiento de la violencia social barcelonesa desde el terreno del terrorismo político al de las relaciones laborales".

La informació del gerent del consolat de Barcelona, doncs, encaixa amb el què acabem de llegir.

El mes de novembre de 1910 el consolat va intercedir per demanar protecció al cap de policia de Barcelona, José Millán Astray, per a la casa Chassaigne Frères, fabricants de pianos, i per a un dels contramestres de la Hispano Suïssa. El setembre de 1911 és l'agent consular local qui informa sobre una vaga a Palamós contra l'empresa de Berthon Delibes, la tercera que es produïa en fàbriques de francesos. Després d'exposar que havia hagut d'intervenir en una de les anteriors, es mostra satisfet de les mesures preses, havent-se desplaçat a la vila el propi Governador Civil per assegurar l'ordre reforçant-lo amb més guàrdies civils. La vaga parcial, esdevinguda total, afectava 2700 treballadors i la situació era molt tensa:

«Si no s'han produït encara desordres greus, i les fàbriques dels nostres connacionals no estan en flames, es deu a l'energia i a la previsió del governador: el grup anarquista de la vila ha desaparegut».

Un grup responsable de la revolució de 1909 al qual els empresaris van cometre, al seu parer, l'error de contractar de nou, i sense el qual no s'hauria donat la situació actual⁸⁴⁹.

848 MARINELLO BONNEFOY, Juan Cristóbal, *Sindicalismo y violencia en Catalunya: 1902-1919*. Tesi doctoral, 2014. UAB, p. 257 i ss.

849 ADN: Barcelone-B-18 *Grèves*, 1910-1913.

«Lerroux, polític, home de negocis, preparat per seguir el seu propi camí i apte per gestionar hàbilment un èxit»

Els informes sobre la força del republicanisme del comissari especial de Cerbère, Bonnacarrère, i els de l'ambaixador francès, Geoffroy, presenten situacions molt diferents. Per al primer, el republicanisme a Espanya és fort i gaudeix de molt suport social.

«Tan sols l'esdevenidor ens ho podrà dir [si la dinastia es salvarà], car si el Govern està fortament sostingut per la Guàrdia Civil, la policia i l'exèrcit, el partit republicà, en canvi, està sòlidament organitzat i està ajudat pel proletariat de les grans ciutats d'Espanya.»⁸⁵⁰

L'ambaixador, en canvi, veu un republicanisme dividit i feble, molt marcat per les lluites personals. Admet que hi ha un creixement del sentiment republicà entre la població espanyola, però després d'un congrés de la Unió Republicana a Madrid el febrer de 1911, *«que no ha estat sinó un llarg debat de recriminacions individuals»*, diu:

« El què constitueix aquí la feblesa dels republicans és la seva divisió, l'hostilitat implacable dels uns contra els altres, que dóna a la gent indiferent a la forma de govern, molt nombrosa a Espanya, la impressió que la proclamació de la República seria el senyal de lluites intestines entre els diversos grups polítics i entre les diferents províncies d'Espanya »⁸⁵¹.

El congrés va acabar amb una elecció de comissaris que va generar moltes protestes:

"els vençuts en l'escrutini han marxat declarant "que acabaven d'assistir a la mort del partit republicà". A Espanya tot pren el caràcter d'una qüestió personal"

La diferència entre les valoracions del comissari especial i les de l'ambaixador s'explica perquè el primer veia la seva informació de les mobilitzacions socials que veia -vivia- a Catalunya, mentre que Geoffroy la veia de l'ambient social i polític de Madrid, on les agitacions socials eren menors i el joc polític oficial s'hi imposava⁸⁵².

850 ADPO: 4M417. Informe de 20-9-1911

851 ADP: NS04, 16-2-1911. Vegeu els mots originals dins la nota 2 de l'apèndix.

852 El 18-1-1914 seguia dient, en ocasió de l'indult dels condemnats a mort de Cullera: "No seria pas tranquil·litzador

El novembre l'ambaixador escriu de nou a París sobre la divisió del partit republicà a Espanya⁸⁵³. Hi recorda la manca d'harmonia interna, «*una de les seves característiques*», i que «*el realisme dels socialistes contrasta amb les doctrines impregnades de literatures dels republicans pròpiament dits*», abans d'explicar que «*els radicals de Lerroux estan ara enfrontats amb els «conjuncionistes» de Azcárate*».

L'enfrontament que assenyala Geoffroy s'havia traduït mesos abans en l'expulsió dels republicans radicals de la Conjunció republicano-socialista després de la desautorització que Azcárate, Pablo Iglesias i Melquíades Álvarez van fer dels lerrouxistes després de saber-se aspectes foscos de la seva gestió a l'Ajuntament de Barcelona, l'única institució d'arreu d'Espanya on manaven.

El Partit Republicà Radical seguia sense ser un partit d'àmbit nacional, malgrat el desembarcament i instal·lació de Lerroux a Madrid dos anys abans. Continuava sent un partit barceloní, com es demostrava elecció rere elecció⁸⁵⁴, i molt personalista. Això permetia identificar radicalisme amb lerrouxisme, i les rectificacions i ziga-zagues ideològiques i polítiques del líder no suposaven el trencament o l'escissió del partit.

L'ambaixador ho tenia clar, quan parlava de la topada entre Azcárate i Lerroux i li semblava que entre els dos homes hi havia més que diferències doctrinals, que creia que serien «*conciliables (...) amb una fórmula que l'eloqüència espanyola sabia inventar*». Creia que hi havia també una antinòmia de caràcters, i potser de dues èpoques:

«Azcárate, ardent, irreductible, sense buscar cap avantatge personal i preferint els principis a tot ; Lerroux, polític, home de negocis, preparat per seguir el seu propi camí i apte per gestionar hàbilment un èxit.»

Potser respecte Lerroux s'haurien posat d'acord Geoffroy i Bonnacarrère, ja que aquest darrer li tenia la consideració que ara veurem quan, des de Cervera de la Marenda, va deduir el 1913 que la vaga dels ferroviaris catalans s'havia acabat:

per la monarquia si hi havia aquí un partit republicà: simplement que no existeix, ja que es compona de caps sense tropa i molt dividits entre ells. Tanmateix, com que els partits monàrquics (tret d'alguns grups conservadors i carlistes) no tenen arrels ben profundes al país, hom pot esperar qualsevol cosa". (ADP: NS05).

Geoffroy

853 ADP: NS04, 21-12-1911 "Division du parti republicain en Espagne".

854 Vegeu els estudis, ja clàssics, de RUIZ MANJÓN (1976), CULLA (1986) i ÁLVAREZ JUNCO (1990).

«S'ha tingut aquesta mateixa impressió a la nostra frontera, abans de rebre cap notícia al respecte, quan s'ha vist tornar a Espanya, ahir al matí, (...), el Sr. Lerroux, cap del partit republicà revolucionari espanyol, car aquí hom no ha deixat d'adonar-se que, cada cop que aquest militant passa la frontera, sembla voler esquitllar tota responsabilitat eventual dels esdeveniments en curs a la península, i que, d'altra banda, quan ell retorna al seu país, la situació política o econòmica reprendrà, o ja ha reprès, el seu curs normal de l'altra banda dels Pirineus.»⁸⁵⁵

La valentia, doncs, no li sobrava, a l' «emperador del Paral·lel».

La mobilització per a la guerra i els carnet B catalans.

El *Carnet B* incloïa estrangers considerats espies o antimilitaristes que podien sabotejar la mobilització militar, i que havien de ser expulsats del territori francès en el moment d'iniciar-se les hostilitats.

Inscriure un individu al Carnet B implicava que la policia el tingués localitzat per a procedir-ne a la seva detenció immediata en el moment de l'esclat bèl·lic. Això va fer que calgués actualitzar algunes informacions i sobretot tenir-ne al dia l'adreça on vivia. Fou el cas d'en Jaume Brossa, inscrit al Carnet B el març de 1909. Una revisió de les llistes del departament de la Sena el 1912 comprovà que no es tenia constància del seu domicili i això va conduir a recordar el seu historial i a actualitzar-lo amb noves dades.

Brossa vivia al 52 de la rue Custine de París des del gener de 1909. S'havia divorciat de la filla de Ferrer i Guàrdia per iniciativa pròpia i havia obtingut la custòdia del fill en comú, que tenia nou anys el 1913 i anava a escola a Fontainebleau, on vivia a casa de la seva padrina. Una nota del 2 de maig de 1913 diu:

«BROSSA, Jaime, periodista d'un cert talent, habitant el 52 de la rue Custine, era abans un revolucionari ardent l'opinió del qual s'ha temperat des que ha estat autoritzat a residir a França. Havia estat expulsat a causa de les seves idees anarquistes al mateix temps que Portet»

855 ADPO: 4M417, carta al Prefecte i a París del 28-3-1913.

Les seves opinions el segueixen presentant com

«un enemic reconegut de la monarquia espanyola, contra la qual publica, sota diversos pseudònims, articles molt violents en diaris de la península. És amic de Malato, Portet, Laisant, Naquet, Malatesta, Fabra-Ribas, en una paraula, amb tots els pontífexs de l'anarquia i dels partits revolucionaris francesos i estrangers».

Per tant,

«Ha de ser classificat com perillós.⁸⁵⁶»

Una nota del Prefecte dos dies després repeteix tot això apuntant, a més, que

«s'ha significat sempre com un ardent separatista partidari de la independència de Catalunya»,

però que

«des de feia temps conservava una prudent reserva i no donava lloc, al seu domicili, a cap remarca especial des del punt de vista polític; la seva presència en reunions no ha estat pas constatada des de fa temps».

Malgrat això, la *Sûreté* tenia damunt la taula una nota de l'ambaixada espanyola a París segons la qual Brossa *«hauria emès propòsits molt comprometedors (agressius)»*. Una nota a part recollia que *«Hauria declarat que el rei estava condemnat.»*

No sabem què li hauria succeït a Brossa en esclatar la guerra perquè aquells mateixos dies de maig de 1913 embarcava a La Rochelle cap a Las Palmas, i el 1914 ja estava instal·lat definitivament a Barcelona. Però en tot cas, no va ser esborrat del Carnet B fins a la revisió... del 1922, quan feia tres anys que era mort.

856 Nota policial del 2 de maig de 1913. Per a aquest i per als documents esmentats a continuació, vegeu AN-Pierrefitte: *Fonds Moscou* 19940434-634 Brossa, Jacques. L'expedient inclou un informe de 3-5-1913 sobre l'història familiar d'en Brossa, on apareix el seu matrimoni el 1901 amb Paz Ferrer (amb Malato, Estévanez, Léopoldine Bonnard, i García Bustamante com testimonis), el naixement del fill el 1902 i la separació el 1903 per la voluntat de Paz de fer carrera teatral, quedant el nen sota custòdia del pare, tot i que col·locat en diverses famílies d'acollida fora de París. També s'hi esmenta l'itinerari personal de Paz.

Què va succeir als Carnet B catalano-espanyols que sí que estaven a França el 28 de juliol de 1914? Vegem-ne un exemple concret.

Recordem en Francesc Borràs i Borràs, que vivia a Vienne, prop de Lió. Era teixidor, estava casat i amb dos fills, i rebia molta correspondència dels medis revolucionaris de Barcelona i Alcoi, i molts diaris anarquistes espanyols. En esclatar la guerra, ell i quatre espanyols més, tots catalans o valencians inscrits al Carnet B, són immediatament empresonats. Es tracta de Josep Artigas (Sabadell, 1896), de Rafael Matarredone (Alcoi, 1876), d'Atanasi Rico (Monòver, 1885) i de Francesc Vilaplana (Alcoi, 1894), a més d'en Borràs.

La mesura d'empresonament podia tenir un sentit en el moment de la gestació de la «Unió Sagrada», però aviat el Prefecte de l'Isère escriu al Ministeri de l'Interior que és absurd seguir tenint-los empresonats i en demana un decret d'expulsió. El decret el signa el govern francès de Bordeus l'1 d'octubre, però el 28 de setembre de 1914 el Prefecte de l'Isère informa Interior que Francesc Borràs, dit «Espartaco», ja ha estat reconduït a la frontera espanyola, junt amb altres individus (Jaume Onses, Rafael Roma i Manuel Santonja)⁸⁵⁷.

Tanmateix, l'alcalde de Vienne i diputat, Brenier, demana que vista la seva situació familiar, la seva conducta abans de la guerra i «*llur professió util en la fabricació llençols de tropa*», siguin anul·lats els decrets d'expulsió d'en Borràs, Vilaplana, Matarredona i Rico, cosa a la qual s'avindrà parcialment el prefecte el dia 6 de novembre:

«No em sembla pas que hi hagi inconvenients perquè aquesta mesura, sense ser anul·lada, sigui suspesa. Després de la lliçó que se'ls acaba de donar, aquests estrangers no semblen tenir cap altre desig que trobar feina i no donar raons a les sospites que es tenien contra ells. A més, la mà d'obra manca actualment a Vienne i aquests estrangers trobaran fàcilment ocupació en una ciutat on hi ha nombroses fàbriques de llençols».

L'expulsió serà finalment posada en suspens per sis mesos i sense sortir de l'Isère, però no anul·lada. Sis mesos, tan sols, per ajudar la producció francesa en una guerra que no es preveia llarga...

857 AN-Pierrefitte: *Fonds Moscou* 19940434-494 Borràs, Francisco. Carta del 21-9-1914. Els documents esmentats a continuació són d'aquest expedient.

La mà d'obra, és cert, feia falta en una França que havia mobilitzat l'agost de 1914 més de tres milions d'homes entre 24 i 38 anys. Calia aprofitar els treballadors estrangers, encara que estiguessin reputats com anarquistes i pacifistes. I això era tan més lògic pel fet que el Carnet B no es va acabar aplicant per una decisió del ministre de l'Interior, Louis Malvy, que volia assegurar-se el suport dels obrers no decapitant els sindicats. El seu gest fou correspost quan el 4 d'agost la CGT s'adherí oficialment a la Unió Sagrada, malgrat l'oposició d'una minoria. Però alguns prefectes -com el de l'Isère- ja havien començat a aplicar les mesures previstes l'endemà mateix de la mobilització: d'aquí l'empresonament de Borràs i la resta de companys.

El 1914 el Carnet B comprenia 2500 noms, dels quals uns 500 d'estrangers.

No tenim notícia d'en Borràs fins l'abril de 1923, en què el Prefecte del Nord-Pas-de-Calais demana al Ministeri de l'Interior si en Borràs, que es troba treballant al seu departament i surt en el butlletí dels expulsats de novembre de 1921 es beneficia d'alguna mesura de gràcia o cal notificar-li de nou l'expulsió. El ministeri opta per aplicar el decret i comunicar-li l'expulsió.

El mes de juliol la Direcció de la Seguretat belga demana informacions sobre Borràs, que està domiciliat a Charleroi i treballa de miner. Així, doncs, havia sortit de França i trobat feina a Bèlgica.

La Seguretat belga no va ser tant dura com la francesa. El 16 de març de 1938 trobem el darrer document del seu expedient francès en el qual el prefecte dels Pirineus Orientals informa la Direcció de la Seguretat que *François Borràs*, espanyol, «*restaurador a Charleroi, figurant dins l'État signalétique des étrangers expulsés de France*» ha passat per Perpinyà de camí a Espanya acompanyant un convoi de queviures cap a Madrid. En Borràs duia un visat signat pel cònsol espanyol d'Anvers i un de trànsit del cònsol francès de Charleroi per poder travessar França. Duia, a més, una carta de l'ambaixada espanyola de París explicant la missió de Borràs i agraint al cònsol francès de Charleroi «*la vostra generosa aportació a la causa de la llibertat del meu poble*».

Borràs havia deixat de ser un enemic, un proscrit, tant per a la diplomàcia espanyola com, almenys temporalment, per a la francesa.

Capítol 12. Conclusions

Modernitat, identitat, desordre. Una imatge oficial de la Catalunya espanyola.

Identitat...

Phryné Pigenet afirma que les fonts públiques de l'Estat francès rarament fan referència als catalans com a tals, excepte quan semblen amenaçar la seguretat nacional o desestabilitzar el veí espanyol⁸⁵⁸. Això és vàlid també per a la informació que generen a Espanya els seus agents consulars i diplomàtics. La identitat catalana hi queda amagada a menys que sigui ella mateixa el tema per tractar o que ho sigui la fórmula política que la reivindica -el catalanisme-. Un cònsol enviat a Barcelona, Tarragona o Palma no rebia per escrit cap informació que li descobrís anticipadament que en aquella circumscripció s'hi parlava una llengua diferent del castellà, per esmentar l'element més extern i notori d'aquesta identitat.

L'estada al país i el temps els acabava fent descobrir aquesta realitat, la seva vigència i el pes del record d'una història que desconeixien. El seu repte serà, llavors, fer-ho entendre als seus superiors.

El juny de 1893, per exemple, el cònsol Ponsignon explica al Ministeri el trasllat de les despulles del comte de Barcelona Ramon Berenguer III des de la ciutat comtal al recentment restaurat Monestir de Ripoll, amb assistència de bisbes, autoritats locals, membres de societats catalanes i una «immensa gentada» a l'estació del Nord per acomiadar-les. N'informa amb detall i explicant llargament la història de la destrucció del monestir de Ripoll el 1835, inclosa l'anècdota de l'origen taurí dels incendis de convents de Barcelona. Tant, que el MAEF li respondrà demanant-li de circumscriure's a l'actualitat i d'anar al gra. Però el cònsol havia cregut

"haver-ne de donar compte al Departament per les raons històriques a les quals es vincula, i que mostren com en són encara de vius avui els sentiments del poble català cap a tot el que fa referència a la seva història personal, a la seva autonomia política. Ha trobat ara una ocasió

858 PIGENET, Phryné, "La identidad catalana en Francia del último tercio del siglo XIX a la derrota republicana: ¿afirmación, disolución o evolución?", dins LLOMBART (ed.) (2012). Afegiríem que també empraven l'element ètnic per precisar, com quan les policies espanyola i francesa donen detalls del fugitiu Mateu Morral, que "parla català" (segons el comissari especial d'Hendaia) i "català espanyol" (comissari de Cerbère), AN-Pierrefitte: F7/12725.

*per afirmar les seves aspiracions cap el retorn a una independència almenys administrativa i financera en favor de la qual la Lliga Catalanista ha iniciat fa temps una activa propaganda (...)*⁸⁵⁹.

Per la seva banda, el comissari especial Thiellement, que duia un any i mig a la ciutat, remarcava

*«la dualitat que existeix entre els serveis governamentals i els municipals, i el caràcter independent dels catalans, l'únic objectiu dels quals és arribar a una autonomia completa»*⁸⁶⁰.

Però la recepció d'aquests punts de vista deixa fred el personal del Ministeri d'Afers Estrangers, que rep, en contrast, una visió negativa de la identitat catalana a través de l'ambaixador de Madrid. Els ambaixadors més importants del període estudiat, Patenôtre, Cambon i Geoffray, van ser declaradament hostils a la catalanitat -entesa per ells com un sentiment arcaic i estret de mires- i al catalanisme -vist com una opció política reaccionària i egoista-. Admeten, això sí, la diferència en el ritme de desenvolupament, i reconeixen que Barcelona és la capital econòmica i cultural del regne, amb una dinàmica pròpia diferenciada del conjunt espanyol, també en termes polítics. Però bona part de la seva mirada està probablement condicionada per prejudicis fruit de provenir d'una cultura dominant i fruit de la tradició política jacobina. I això, reprimint en el llenguatge contingut i precís d'aquests agents oficials, s'escapa en ocasions puntuals, com li passa a Bonnacarrère: "*Aviño (diguem ara Aviñon ja que el primer nom és el nom patuès català), l'estat civil d'Aviñon...(...)*"⁸⁶¹». Pretén, com es pot veure, castellanitzar el cognom d'Aviño. Li fa mal a la vista veure'l escrit en «patois».

Fora de l'àmbit diplomàtic trobem també exemples d'aquesta òptica jacobina. Un sociòleg catòlic i monàrquic com Jacques Valdour, capaç de posar-se en la pell i de viure com un obrer durant mesos, troba negatiu el 1913 que els immigrants a Catalunya s'assimilin:

«Els espanyols de províncies que venen a treballar a Barcelona resisteixen doncs, tant com poden l'acció imperiosa del bloc [el conjunt de treballadors] català i salvaguarden durant un cert temps llur patriotisme provincial i la seva llengua materna. Però les idees generals que regnen entre la massa obrera catalana els penetren ràpidament i llurs infants parlen el català com si fos la seva llengua materna. Catalunya nacionalitza els immigrants»

859 Informe del 12-6-1893, als ADP: 15CPC-100.

860 Carta del 30-6-1896, als ADP: 158CPCOM-NS08.

861 Paraules de Bonnacarrère, als AN-Pierrefitte: dossier Moscou 19940432-280-25756 *Aviño, Edouard*, pàgs. 66 i 69]

Valdour arriba a lamentar que

«no s'hagi encara pensat en crear, a Barcelona, institucions aragoneses, valencianes, andaluses, per tal de fer homogenis i resistents a les infiltracions locals aquests diversos grups provincials»⁸⁶².

Per a aquests francesos no és desitjable la preservació d'una identitat minoritària – i minoritzada- en els estats-nació de l'època. Troben lògic que la identitat majoritària o dominant, la castellana, s'imposi a la resta⁸⁶³. Si es parla una altra llengua que no sigui l'espanyol, o és per adhesió, o per ignorància, com deia el cònsol de Palma. Per ell, l'educació solament podia fer-se en la llengua de l'Estat.

Una constatació important: els còsols i vicecòsols francesos foren més comprensius amb la identitat catalana que no pas els ambaixadors. L'empatia més gran dels primers podria entendre's pel fet que la majoria són nascuts al *Midi*, en terres occitanes (Foix, Sèta, Agen, Marsella, Narbona,..) o a ultramar (Illa Maurici, Cuba). Els ambaixadors, en canvi, són de París o de ciutats properes. L'única excepció és Révoil, nascut a Nimes.

Més determinant, tanmateix, devia ser el medi i l'entorn on vivien i exercien: Barcelona, Tarragona, Palma... o bé Madrid. Ja hem vist com els ambaixadors s'imbueixen a vegades dels mateixos raonaments que publica la premsa de la capital. I com alguns còsols o vicecòsols havien establert lligams personals amb famílies benestants catalanes.

Però això seria una generalització massa simple. Ja hem vist que el cònsol Ponsignon apreciava ben poc el catalanisme. Podríem fins i tot establir oposicions concretes: per al vicecònsol de Palma, el català s'entenia dels Pirineus al Roine i no constituïa cap problema; per al cònsol de Barcelona, en

862 Estudi de camp fet el 1913 per VALDOUR, Jacques, *L'Ouvrier espagnol : observations vécues. Tome I. Catalogne*. Lille : René Giard ; Paris : Arthur Rousseau, 1919, pàg. 251-252. Veure l'hemeroteca digital *Gallica* de la BNF. Valdour era de família benestant i passà llargs anys com estudiant. Es doctorà en dret, en ciències polítiques i economia, i finalment en medicina. Però preocupat pel problema social va decidir viure com un obrer per a comprendre la condició obrera. Va passar anys treballant en diferents oficis i regions franceses, i a l'estranger. En els seus estudis de camp («Observations vécues») va denunciar la misèria obrera i la descristianització de la classe treballadora. Com a sociòleg va proposar mètodes experimentals per a la recerca social. Vegeu VALADE, Bernard, «Un marginal de la science sociale : Jacques Valdour», *Revue européenne des sciences sociales*, 2013/1 (51-1). París, Librairie Droz.

863 Malauradament, l'associació automàtica «espanyol = castellà» se segueix donant encara amb força en el propi hispanisme francès (vegeu la majoria de les comunicacions de Jean-René AYMES i Serge SALAÛN, *Être espagnol*, París, Presses de la Sorbonne nouvelle, 2000.

canvi, era imperialisme català reivindicar el Rosselló. Per al primer, les cartes del bisbe de Perpinyà Carsalade du Pont al «*vicari de Mallorca que publica el Diccionari de la Llengua Catalana*» estrenyen els lligams entre l'illa i el Rosselló i són positius per França; per al segon, la visita i les declaracions de Carsalade a Barcelona seran perilloses per als interessos francesos.

La visió dels ambaixadors sobre el catalanisme com un moviment reaccionari o tradicionalista obvia la pluralitat del catalanisme, així com l'efecte que va tenir de democratitzar l'acció política. Els ambaixadors no valoren la seva contribució a l'autenticació del joc electoral i a la lluita contra les trames caciquistes que ells, de portes endins, blasmen i escarneixen d'aquesta Espanya "*amb tanta sang mora a les venes*". I també passen per alt que la modernitat cultural a Espanya arribava a través de Catalunya i de moviments culturals d'arrel catalanista.

Part de la dificultat d'aquests agents diplomàtics i consulars per entendre el catalanisme ve precisament de no admetre una de les seves grans característiques: el protagonisme de la societat civil. És remarcable, gairebé sorprenent, l'absència al llarg dels anys de l'esment dels grups i associacions. Sembla que tinguin en compte solament les expressions articulades políticament, i ni tan sols això: en cap informe no apareix l'escissió de la lliga del 1904, l'aparició del CNR o de la UFNR, per posar un exemple.

En tot cas, uns cònsols informaran amb força detall d'alguns dels episodis majors del catalanisme, com passa en els casos del Tancaments de Caixes i la Solidaritat Catalana. Però d'altres no en diran res: res sobre les detencions de l'ofrena de l'11 de setembre de 1901, res sobre homes clau com Prat de la Riba, ben poca cosa sobre la constitució de la Mancomunitat...

El fet de tenir en compte sols les expressions polítiques afavorirà que els ambaixadors a Madrid associïn el catalanisme amb la Lliga Regionalista. I que excloguin les altres forces polítiques catalanistes, poc rellevants aleshores, o que ignorin l'àmplia mobilització cívica que és fruit del major procés de modernització de la societat catalana. O que percebin amb dificultat la ràpida evolució doctrinal dels diferents catalanismes. El què compta per a ells és la vida oficial.

En moments que es vol fonamentar una política catalanòfila o anticatalanista es recorre a les justificacions històriques -gens rigoroses i ben particulars, cal dir-ho-: recordem l'ambaixador Cambon desqualificant els catalans perquè havien estat, de sempre, els més germanòfils i antifrancesos d'Espanya (austriacistes i anti borbònics el 1714, contraris a Napoleó malgrat el seu tracte especial, etc...). En canvi, més d'un cònsol havia remarcat -segurament repetint allò que algun

catalanista li havia fet notar- els episodis de pertinença o vinculació catalanes amb França (la marca de Carlemany, el vassallatge al rei de França, la república de 1641 sota protecció de Lluís XIII, els departaments napoleònics) i a vegades amb un argument ètnic: els catalans són més francesos que no espanyols.

...i desordre.

El cònsol A. Ponsignon havia escrit el 24 d'abril de 1891, davant la convocatòria del segon Primer de maig de la història, que *"si hi ha un punt [d'Espanya] on la qüestió de les reivindicacions obreres presenta un interès particular, és segurament Catalunya, el centre industrial i comercial més important de la península. Així, des de fa dies, tots els cossos d'ofici viuen una agitació que era fàcil de preveure.*"⁸⁶⁴

Aquell Primer de Maig va transcórrer amb calma, però el cònsol ja havia explicat els preparatius i l'ambient previs directament al Ministeri, a París, sense passar per l'ambaixada.

Al llarg dels vint anys que cobreix el nostre estudi hem anat comprovant com Catalunya era vista, a més de particular per la seva identitat i les seves reivindicacions nacionals, com la regió socialment més conflictiva del regne espanyol. La preocupació que això va generar en els agents consulars i diplomàtics s'explica per diverses raons: per la seva identificació amb les classes benestants; pel paral·lelisme que podien establir amb els esdeveniments a l'interior de França; i pel perill que la conflictivitat fos exportada travessant la frontera.

La seva empatia amb les classes *elevades* -com s'hi referien sovint- es traduïa en confondre la part pel tot («*la indignació és unànime*») o amb marcar distància moral amb els anarquistes, especialment si es veien obligats a reproduir algun dels seus arguments: Angiolillo declarà que atemptà contra Cánovas per protestar contra les tortures de Montjuïc, «*acusacions que no han estat encara desmentides, tot i formar part de les exageracions d'una secta indigna de qualsevol compassió*»⁸⁶⁵.

Són també gent d'ordre, i especialment els ambaixadors. Poden queixar-se del mal funcionament polític espanyol, escandalitzar-se davant el frau electoral sistemàtic i advertir que «*en un altre lloc*

864 ADP: 15CPC-99. Carta de Ponsignon al ministre d' Afers Estrangers.

865 Ambaixador Reverseaux sobre l'assassinat de Cánovas, 9-8-1897 i 15-8-1897, dins ADP: CPCOM-NS01.

això provocaria una revolució». Però acte seguit rebutjar tant aquells que advoquen per la revolució per a instaurar la república democràtica com aquells que, «*sense recolzar-los, comprenen els atemptats*»⁸⁶⁶.

El paral·lelisme que establien entre el que succeïa a França i el que passava a Catalunya era lògic i immediat. Ambdós governs s'enfrontaven al malson dels atemptats anarquistes. L'onada d'atemptats a França de 1892-94 i els de Barcelona de 1893 eren vistos com equivalents. Recordem que el dia de maig de 1894 en què s'executaven a Barcelona sis condemnats per fets d'atemptats, es guillotina simultàniament a París l'anarquista francès Émile Henry, nascut a Barcelona fill d'exiliats i on visqué la seva infantesa.

La preocupació per aquesta mena de *comerç* de conflictivitat a través de la frontera és lògic. Ja hem comprovat que hi ha un trànsit continu de desertors, refugiats, estranyats i expulsats. Deixant constància que n'hi ha en els dos sentits⁸⁶⁷ -Catalunya acull sobretot desertors francesos i religiosos-, el flux més important és de sud a nord: desertors de la guerra de Cuba ja des de 1895, perseguits i deportats pel Procés de Montjuïc de 1896-97, nous deportats per les pseudoamnisties del 1900, perseguits per la vaga general de 1902, processats per delictes d'opinió i per bombes del 1903 al 1908, catalanistes perseguits abans i després de la Llei de Jurisdiccions del 1905 en endavant, l'onada de fugitius per la repressió de la revolta de juliol de 1909...

El que destaca, i molt, és que és justament el tram català de la frontera francoespanyola el que pateix aquest trànsit i que provoca maldecaps a les autoritats franceses. No és el cas, ni de lluny, del tram guipuscoà, i no diguem ja del navarrès o de l'aragonès. La frontera catalana és, també, la més conflictiva.

La causa de fons de tot això és la repressió espanyola indiscriminada, que centrifuga militants de tota mena cap a França. Aquesta causa de fons, ben poc admesa pels diplomàtics francesos, sí que en canvi és assenyalada pels comissaris especials destacats a Barcelona. I admesa, tot i que més delicadament, pels agents de la Seguretat General. La dispersió de militants catalans és constatada fins i tot per l'ambaixada francesa de Buenos Aires, que informa el juliol de 1901 del gran creixement d'anarquistes, la majoria provinents d'Itàlia, però amb la presència d'un català -Jaume

866 Reacció a l'atemptat contra Maura (15-4-1904, ADP: CPCOM-NS02) i sobre el cas del Dr. Moliner a València (23-1-1908, ADP: CPCOM-NS04).

867 Vegeu la taula d'exilis creuats 1870-1914 de DELAUNAY (2010, Vol. I, p.369). Per un període anterior, vegeu MOISAND, Jeanne, "Les exilés de la « République universelle ». Français et Espagnols en révolution (1868-1878)", dins DÍAZ, Delphine; MOISAND, Jeanne; SÁNCHEZ, Romy; SIMAL, Juan Luis (dir.), *Exils entre les deux mondes. Migrations et espaces politiques atlantiques au XIXe siècle*, Les Perséides, 2015. Pàg. 161-187.

Torrents Ros- en el secretariat de la recentment constituïda Federació Obrera Argentina⁸⁶⁸.

Aquestes comissaris especials de la *Sûreté* establerts a Barcelona expliquen que Catalunya, i especialment la província de Barcelona, és la més conflictiva, però també la més reprimida. Junt amb els cònsols exposen que la tensió que generen algunes decisions polítiques d'àmbit espanyol, esdevé violència a Barcelona (com és el cas de la campanya dels partits carlí i conservador contra Llei d'Associacions del govern liberal⁸⁶⁹), però també expliquen la facilitat amb què s'hi decreta l'estat de setge o d'excepció.

Els mateixos fets a Madrid no prenen mai la mateixa gravetat. I aquí constatem una diferència molt important entre els punts de vista dels cònsols i agents consulars a Catalunya i l'ambaixador a Madrid. Per als primers, la tensió hi és gairebé constant i perilla de traduir-se en revolta -sinó revolució- oberta. Per als segons, influïts pel què viuen a Madrid o a Sant Sebastià, on passen l'estiu, diran que a vegades a Espanya puja molt el to social de les protestes i de les disputes polítiques, però sempre és menys greu que no sembla. I donat el cas, la proclamació de la llei marcial i la intervenció de l'exèrcit dissolt els manifestants «*i no hi ha ni tan sols conflicte amb la tropa*⁸⁷⁰»; no és aquest exactament el panorama dels carrers barcelonins.

La violència política a Espanya tindrà gairebé sempre un origen català, es produeixi a Catalunya o a fora. I tant en la seva modalitat d'atemptats seguint la "propaganda pel fet", de la dècada de 1890, com de magnicidis que busquen el canvi polític i la insurrecció (1904 contra Maura, 1905 i 1906 contra el Rei).

Però per als comissaris de policia, els cònsols i els ambaixadors (aquí sí, tots hi estan d'acord), no és solament la violència a Catalunya, que és un problema. Ho és també la Catalunya desafecta a la monarquia i al sistema espanyol de la Restauració. Ens permetem explicar ara un incident menor que trobem significatiu: el maig i juny de 1895 hi ha un conflicte diplomàtic entre la monarquia alfonsina i la III República per culpa d'unes declaracions de l'alcalde de Tolosa de Llenguadoc. Aquest havia donat la benvinguda a un grup coral espanyol afirmant que quan es proclamés de nou la república a Espanya ja no hi hauria Pirineus. En aparèixer a la premsa, primer francesa i després

868 Informe de 3-7-1901, als ADP: 27CPCOM-86 *Intérieur-Anarchistes*. El secretariat el formaven dotze membres. La FOA va agafar el 1904 el nom de FORA (Federación Obrera Regional Argentina) i es proclamava inspirada en el comunisme anàrquic. Jaume Torrents Ros, àlies "el Gran", editor de *El Ariete Anarquista*, havia estat detingut i deportat a Anglaterra el 1897. De Londres i París passà a Buenos Aires (DALMAU (2010, p.332).

869 Episodi dels trets entre llerrouxistes i catòlics, amb quinze ferits, després d'un míting a la plaça de braus, informe del 1-1-1907 del comissari especial de Barcelona (AN-Pierrefitte: F7/12725 *Attentats de Barcelone*).

870 Carta de Madrid a París del 20-2-1901, ADP: CPCOM-NS02.

espanyola, l'enrenou fou considerable i involucrà cònsols, ambaixadors i ministres d'afers estrangers respectius, a més del pobre de l'alcalde. És l'únic incident d'aquestes característiques que hem trobat. Doncs bé, la coral espanyola era, de fet, catalana: la Societat Coral *El Eco Republicano de Reus*⁸⁷¹.

Ja hem vist que els diplomàtics francesos havien assenyalat que Catalunya era la regió menys fidel a la monarquia, i de les més partidàries de la república, i en un incident diplomàtic com aquest no era estrany que hi estigués involucrada una entitat catalana. A més, i viscut com una dificultat més, el districte polític més proper al tram més complicat de la frontera francoespanyola, el de Figueres, era «*el més republicà de la Península*». El més republicà, proper i favorable als exiliats i als saltafronteres. I el cas de Port-Bou, municipalitat controlada pels republicans radicals durant dècades, és ja la culminació d'aquesta dificultat.

El «moviment revolucionari català», d'altra banda, comprometrà la imatge mútua i les relacions entre els dos països. Els diaris francesos tendiran a exagerar les notícies sobre l'agitació revolucionària observada a Catalunya, - tot i que la trajectòria d'atemptats i xocs violents els dona motius per a pronosticar a tota hora una revolució -. La premsa espanyola, - que tendeix a minimitzar-los en algun cas - assenjala la publicació d'aquestes notícies “*com la prova evident de l'hostilitat sistemàtica cap Espanya que atribueix a la premsa francesa*”⁸⁷².

Això va ser afavorit per l'atenció que alguns conflictes catalans van tenir en la premsa francesa. El motiu, ho hem vist, és perquè en feien una lectura en clau de política interna, i sense haver de forçar les coses: el mateix número de *L'Aurore* que publicava el "J'accuse" d'Émile Zola en defensa de Dreyfus contenia a sota mateix l'article "Les martyrs de Montjuïc". El procés de Montjuïc, que coincidia amb el segon judici del capità jueu a Rennes, era el cas Dreyfus espanyol.

De fet, la imatge que elabora la premsa francesa d'esquerres entre 1896 i 1914 establirà un clixé que, mica en mica, fa forat: revolució *catalana*, repressió *espanyola*. Ho hem vist quan la CGT feia referència a la catalanitat dels obrers revoltats el juliol de 1909 i dels sindicalistes espanyols amb els quals se solidaritzaven. Igualment ho va fer el diari socialista *L'Humanité*, parlant reiteradament de la «*revolució de Catalunya*»⁸⁷³. Una referència que es dona també en la premsa més afí al govern francès. Acaba sent freqüent el joc terminològic pel qual s'esmenta la reacció, el règim, la

871 ADP: 27ADP-34 *Affaires Diverses / Politique-Espagne*.

872 ADP: CPCOM-NS09, carta del cònsol al ministeri, 3-8-1912.

873 Número del 10-9-1909.

monarquia... com a espanyoles, i els revolucionaris, els obrers, els «màrtirs» i el «pedagog Ferrer» com a catalans. Es va consolidant, doncs, la imatge de Catalunya com a regió dissident, opositora, al règim espanyol vigent.

Les mesures polítiques

Una col·laboració amb limitacions

Davant del «moviment revolucionari català» el govern francès va adoptar mesures polítiques concretes. La primera, ja ho hem vist, va ser destinar un agent, un comissari especial de la Direcció de la Seguretat General a Barcelona de manera estable des de l'octubre de 1894 fins al 1908 per tal d'estar al corrent de les maniobres anarquistes.

Tot i que no n'hem trobat la prova documental, la idea devia néixer del problema que assenyala el consolat de Barcelona a finals de 1893, després de la «catàstrofe del Liceu», i que té a veure amb la quantitat de francesos establerts al pla de Barcelona. La repressió policial havia fet que molts francesos anessin al consolat a cercar visats per passar la frontera sense ser molestats. Alguns tenien problemes amb la llei francesa i això ho comunicava el cònsol al Comissari Especial de Cervera de la Marendia, però altres, que no acudien al consolat perquè no volien fer-se notar, travessaven la frontera terrestre silenciosament⁸⁷⁴.

En tot cas, com hem vist, aquest post de comissari especial destacat a Barcelona és un fet inèdit en l'estructura policial francesa. Tres anys més tard, l'octubre de 1898, el ministeri de l'Interior francès decideix enviar també un comissari especial a Londres, però completament desvinculat de l'ambaixada i col·laborant sols amb la policia anglesa.

El de Barcelona, en canvi, tenia el títol de «comissari especial adjunt al consolat general». I sembla que això devia tenir algun «inconvenient greu», que el cònsol Blanchard de Farges va fer notar el febrer de 1900 en un telegrama sense acabar-ho de precisar. Potser es tractava de l'inconvenient polític que assenyalava l'ambaixador de Londres, Paul Cambon, per a rebutjar-lo: si era vist com un policia encarregat de vigilar els refugiats per criteris polítics, a l'ambaixador que l'acollís se li tancarien moltes portes i perdria autoritat. Malgrat això, i que Blanchard de Farges afirmava que era

874 ADP: Corr.polit.consuls-Espagne 1893 (15CPC-100), carta del 20-11-1893.

un servei inútil, el Ministeri de l'Interior francès va mantenir el post fins a 1908 (canviant, això sí, Thiellement per Bonnacarrère) i augmentant-ne les tasques. Des d'ara hauria de recollir qualsevol notícia que pogués interessar la seguretat de l'estat⁸⁷⁵.

La segona mesura política del govern francès és l'autorització de la col·laboració policial amb Espanya en relació als complots terroristes. Tot i que no hi haurà un acord antianarquista entre ambdós estats, es compartirà informació. Ara bé, serà puntualment, no de manera regular. França serà reticent a donar dades de manera sistemàtica. El gener de 1907, per exemple, Cambon informa el MAEF que el ministre de finances espanyol havia rebut l'encàrrec de viatjar a les capitals europees per proposar que els caps de la Seguretat General fossin informats regularment sobre els anarquistes, i ell suggereix de respondre consentint un acord, però genèric i fent-hi reserves.

En alguna ocasió es demana ajuda concreta (el 1902 Espanya sol·licita dos policies secrets francesos per Madrid i demana que rebin el guiatge de Bonnacarrère⁸⁷⁶). Els problemes vindran, però, quan es produeixi alguna filtració respecte aquesta col·laboració policial francesa (és el cas d'agost de 1897, sobre la informació que havia facilitat el consolat de Barcelona sobre Angiolillo).

Tanmateix la col·laboració serà franca i intensa en la repressió dels atemptats barcelonins. Hem vist com el comissari especial destacat a Barcelona ajudava la policia espanyola amb el fruit de les seves recerques, fins el punt de rebre una condecoració per haver facilitat la detenció del presumpte autor de la bomba del carrer de Canvis Nous.

Capítol apart mereix la gestió dels exiliats i refugiats revolucionaris. França tindrà molt clar que té ple dret per decidir com tractar els refugiats. Altra cosa seria extradir-los, perquè això implicaria acords amb Espanya⁸⁷⁷. Ja hem vist que aquests, si la seva conducta no era públicament ofensiva per a Espanya ni d'agitació revolucionària a França, gaudien de llibertat de moviments. Una llibertat que no era ben acceptada per les autoritats espanyoles, que en algun moment es van queixar de les facilitats que trobaven els anarquistes per refugiar-se a França. Recordem l'episodi de setembre de 1904 en què el governador civil de Girona volia de la policia francesa un tracte que desanimés els «mal factors» de refugiar-se a França. Actitud paradoxal, sens dubte.

875 Resposta de l'ambaixador anglès Paul Cambon al MAEF del 31-1-1900, i telegrama del cònsol de Barcelona Blanchard de Farges del 10-2-1900, als ADP: 27CPCOM-Administrative / Anarchistes-179. Com hem explicat al principi, no hem pogut localitzar la documentació que aquesta decisió de crear el post devia generar.

876 Telegrama de l'ambaixador Patenôtre del 4-5-1902 i carta de Cambon abans esmentada, del 31-1-1907, tots dos a ADP: 27CPCOM-89.

877 Diversos documents de desembre de 1895 sobre els desertors i refractaris espanyols de la guerra de Cuba refugiats a França, ADP: 27ADP-34.

Les onades de repressió indiscriminada del moviment obrer català per part de les autoritats espanyoles va provocar diversos fluxos d'exiliats a França. Això va comportar problemes de gestió de la frontera per a les autoritats franceses i la configuració de nuclis d'exiliats, alguns d'ells importants i fortament revolucionaris. I representaven la majoria d'emigrats espanyols.

Hem vist quina va ser la gestió de cadascun dels fluxos i també que aquest exili revolucionari català va influir poc en la vida política francesa. Hi devia ajudar la seva temporalitat i la seva dedicació als esdeveniments espanyols -hem comprovat la seva relació fluïda amb els companys de l'interior -, però també per la política francesa, constant al llarg d'aquests vint anys, d'acceptar la seva estada a França depenent de la seva conducta política.

En tot cas, les autoritats franceses aconseguiran que els refugiats catalans no siguin un perill de contagi revolucionari ni una amenaça a l'ordre públic, amb l'excepció, notable, de l'intent de doble magnicidi de la Rue de Rohan. En quedarà, això sí, el nerviosisme policial a cada visita reial espanyola.

Si no representen un problema d'ordre públic, aleshores no són cap problema? En realitat, sí. Són un problema per a les relacions exteriors de la República amb el Regne d'Espanya, menor en moltes ocasions, important en unes poques. Posen a prova el règim de llibertat d'expressió i d'associació de la República i tensen l'equilibri entre la seva tolerància -legal- i el que satisfà a les autoritats espanyoles, especialment les dels consols de Perpinyà i de l'ambaixada de París.

És un bon exemple del què volem dir l'incident diplomàtic de setembre de 1899. El ministeri de l'interior francès es va veure forçat a recordar al prefecte dels Pirineus Orientals *«l'interès que hem de donar en general a complir escrupolosament els nostres deures de bon veïnatge amb Espanya»*. El motiu havia estat que el cònsol espanyol de Perpinyà havia informat el prefecte que la Reina d'Espanya havia estat atacada amb violència -oral- en una reunió pública d'anarquistes espanyols refugiats -catalans del sud, en realitat- a Cervera de la Marenda. El prefecte li havia respost que *«en tant que l'ordre públic no fos torbat, no hi podia fer res»*. Això havia resultat inacceptable pel cònsol i per a l'ambaixada espanyola, que ho va comunicar oficiosament al MAEF. Aquest va fer a Interior les esmentades recomanacions en favor del bon veïnatge, que van acabar sent comunicades al prefecte⁸⁷⁸.

878 ADP: 158CPCOM-NS01. La carta del MAEF a Interior és del 1-9-1899.

Els desitjos espanyols anaven, però, més enllà, fins al punt de pressionar el govern francès per tal que impedís que la gira de conferències de Louise Michel n'inclogués una a Barcelona. L'executiu espanyol amenaçà que si el francès no aconseguia dissuadir la famosa anarquista de parlar davant dels llibertaris catalans, seria detinguda i empresonada. Tot i les promeses de Delcassé de fer tot el que pogués per a evitar-ho, el ministre de l'Interior i president del govern, Émile Combes, acabà responnent que no podia evitar-ho⁸⁷⁹.

El contrast, doncs, entre una República més respectuosa amb les llibertats i una Monarquia que les restringia molt i les deixava en suspens recurrentment era nítid. I just aquí era on furgaven tant l'oposició espanyola, que cercava fer mal al sistema de la Restauració espanyol, com l'oposició d'esquerres i d'extrema esquerra francesa, acusant el govern de París si aquest cedia a les pressions alfonsines. Si una decisió governamental era susceptible de ser vista com una claudicació davant el «xantatge monàrquico-clerical», ràpidament era objecte de la ira dels radicals francesos, que ho aprofitaven per a manifestar la seva solidaritat revolucionària internacional.

La conclusió de tot això és que el govern francès (radical i radical-socialista durant bona part d'aquest període) estava disposat a assumir a nivell intern un col·lectiu d'anarquistes espanyols refugiats, la gran majoria catalans. Satisfesia així la seva base electoral progressista i era coherent amb els principis radicals-socialistes. No estava disposat, però, a incomodar el país veí acollint iniciatives que l'ofenguessin. Crec que és il·lustratiu d'això el contrast entre la reticència francesa a expulsar més al nord del Loira els grups instal·lats al *Midi* (com volia Espanya) i la duresa amb què va tractar iniciatives com el periòdic *L'Espagne Inquisitoriale*, ràpidament processat i escapat. França volia minimitzar l'impacte dels refugiats revolucionaris en les relacions franco-espanyoles.

Com a preu de la tolerància cap a les colònies d'exiliats el govern francès va haver d'admetre la presència d'agents policials al servei d'Espanya. Ja hem vist que això va provocar crítiques dels diputats socialistes i de la premsa llibertària, però la situació va perpetuar-se. L'informe intern de l'1 d'agost de 1912 sobre les policies estrangeres a França explica que fruit de la conferència de Roma de 1898 contra la propaganda anarquista es permetia que els cònsols estrangers poguessin tractar directament amb la Seguretat i amb els Prefectes. Arran d'això, alguns havien adoptat agents propis de seguiment dels seus anarquistes, acreditats davant dels prefectes però sense ser una situació

879 Cartes del 23, 26 de setembre i 1 d'octubre de 1904 (ADP: 158CPCOM-NS78), i carta de Governació a l'ambaixador espanyol a París del 26 de setembre (AGA: AE-EP, 54/5882). El viatge no va tenir lloc. L. Michel va morir el gener següent. Aprofitem per assenyalar que a la Conferència internacional contra l'anarquisme de Roma (1898) França no es va comprometre a acompanyar a la frontera del país d'origen els anarquistes que expulsava. Així, per exemple, el 1905 i el 1906 va donar llibertat per triar destinació als expulsats catalans implicats en la bomba de Rohan.

regular i beneficiant-se d'una tolerància de fet. Aleshores -1912- les policies estrangeres que hi havia a França eren de quatre països: Anglaterra, Rússia, Espanya i Itàlia. Mentre que la russa i la italiana generaven conflictes, l'anglesa i l'espanyola, - dirigida pel ja esmentat Nicolle -, no en donaven cap⁸⁸⁰.

Hostilitat cap al catalanisme

Què explica, però, l'hostilitat dels ambaixadors francesos cap al catalanisme? Fent un intent de sistematització crec que hi ha almenys dues raons generals i una de concreta.

La primera raó general és el context de l'Europa occidental en el canvi de segle: una àrea d'estats-nació que havien patit pocs canvis en els darrers dos segles. El catalanisme no emergeix dins l'Europa central i oriental, la part del continent amb imperis plurinacionals que estan en crisi, sinó dins de la part més estable. Com diu Jordi Casassas, ho feia en un àmbit geogràfic

«determinat per la presència inamovible d'uns estats-nació (Anglaterra, França, la mateixa Espanya), arrelats com a realitat inqüestionada en la cultura política mitjana de la gent. Així, l'aparició d'una alternativa política fonamentada en un particularisme reivindicatiu, a més d'ésser perillosament atemptatori de l'estatu quo continental, significava el trencament de moltes inèrcies»⁸⁸¹.

Per als diplomàtics francesos la identitat catalana -amagada- i la seva expressió política era una sorpresa incòmoda i a priori difícil d'entendre. No encaixava tampoc amb la seva reticència cap a les identitats i els estats petits, considerats sovint en aquella època -perquè no era pas una característica exclusivament francesa- com inviàbles si no estaven guiats o sota la protecció d'un poble més gran⁸⁸².

880 Informe sobre policies estrangeres, als ADP: 27CPCOM-310. Recull de notícies de premsa amb les denúncies de l'oposició, als APPP-Ba 1693. El conservador *Le Petit Journal* del 17-7-1909 es pregunta com podria Clemenceau fer efectiva la seva promesa de fer fora els policies d'altres països que espiaven seus exiliats, si ho podien fer sota cobertura privada d'agències de detectius, i, a més, hi havia la solidaritat governamental: «*Per no ser molestat pels altres quan hom enviï agents a casa seva, cal començar per tancar els ulls sobre el què fan a casa nostra els seus emissaris*». Fins i tot els socialistes, deïa, si fessin llur revolució, enviarien a espiar els capitalistes exiliats: «*Jaurès tindria una policia a l'estranger com el tsar en té una i Clemenceau una altra*».

881 CASASSAS YMBERT, Jordi, *Entre Escil·la i Caribdis : el catalanisme i la Catalunya conservadora de la segona meitat del segle XIX*. Barcelona, La Magrana. 1990. Pag.275.

882 Un exemple concret fóra la remodelació de les fronteres europees en acabar la I Guerra Mundial creant "grans nacionalitats" guiades per un poble suposadament més avançat: Sèrbia respecte la nova Iugoslàvia, o els txecs dins la nova Txecoslovàquia (SOUTOU, Georges-Henri, "La France et le problème des Nationalités pendant la guerre de 1914–1918 : le cas de la Serbie", *Balkanica- Annual of the Institute for Balkan Studies XLV*. Belgrad, 2014).

Una segona raó general és que el catalanisme no va ser percebut com un nacionalisme ple (com el grec, el polonès o l'irlandès), sinó com un regionalisme. I per tant assimilat, potser inconscientment, al regionalisme intern francès, que estava sent derrotat aleshores. Ho estava sent lingüísticament i culturalment - el 1900 la qüestió de la llengua ja no juga un paper determinant en el «despertar de les províncies», que serà literari i cultural...en francès⁸⁸³-. Però també políticament, amb l'esbravament de l'efervescència del federalisme del sud després de 1870 i la consolidació de l'extrem centralisme francès. Louis Xavier de Ricard, el "felibre roig" del qual hem parlat i que confiava en el radicalisme, s'acabarà decebent amargament pel jacobinisme dels radicals de Clemenceau cap el 1905. Ell, que associava radicalisme a democràcia, descentralització i federalisme⁸⁸⁴. El triple llegat d'absolutisme reial, jacobinisme i bonapartisme havien convertit França al segle XIX en el país més centralitzat d'Europa, amb una autoritat a París que manava sobre una societat dividida en departaments homogenis. No hi havia instàncies intermèdies entre l'Estat i l'individu. I Espanya era la còpia imperfecta d'aquest Estat francès.

La feblesa del regionalisme francès pot explicar que la por d'una contaminació nacionalista sudcatalana al Rosselló sigui poc present en les correspondències diplomàtiques. París no sembla témer per la fidelitat de la Catalunya del Nord, ni com a Estat ni com a govern republicà. Si bé el Rosselló conserva la seva personalitat i record històric força més que no els veïns del Llenguadoc o la Gascunya, el regionalisme nordcatalà no es proposa d'arribar a fer-ne un objecte polític. Com diu Nicolas Berjoan, el discurs regionalista és regeneracionisme francès. Proposa el manteniment de la llengua i les tradicions locals com a base per al redreçament de França. No vol entrar-hi en conflicte, solament vol una França diferent. La seva lleialtat francesa és plena. I la presentació de l'Espanya arcaica i despòtica que fa el nacionalisme sudcatalà referma el confort dels regionalistes rossellonesos en la pertinença a la França moderna i tolerant⁸⁸⁵.

Per la seva banda, el nacionalisme català d'aquesta etapa, -i diríem que de gairebé tot el segle XX-, amb centre a Barcelona, no vol exportar-lo a França i indisposar així el govern francès, de qui intenta obtenir alguna mena de suport en la seva oposició al govern de Madrid o en la

883 THIESSE, Anne-Marie, « L'invention du régionalisme à la Belle Époque », *Le mouvement social*, n°160 ("Paris-Province 1900"), 1992, p. 11-32, i id., *Écrire la France : le mouvement littéraire régionaliste de langue française entre la Belle Époque et la libération*. Paris : PUF. 1991.

884 Vegeu CARBASSE, Jean-Marie, Louis-Xavier de Ricard, felibre rouge. Montpellier: Lacave. 1977. Carbasse, J.-M. (1977). Louis-Xavier de Ricard, felibre rouge. Montpellier: Lacave, i WRIGHT, Julian, *The Regionalist Movement in France 1890-1914: Jean Charles-Brun and French Political Thought*.

885 Vegeu BERJOAN, Nicolas, "«Nosaltres els Catalans del Nord». Une histoire de l'identité roussillonnaise à l'âge des nations", *Cercles. Revista d'història cultural*, n° 13, gener 2010, pp.61-80, i sobretot la ja esmentada *L'Identité du Roussillon. Penser un pays catalan à l'âge des Nations (1780-2000)*. Canet. Editions Trabucaire, 2011.

internacionalització de la seva causa.

Ja hem vist com això darrer, la internacionalització del cas català, s'intenta iniciar via França. Sense haver anat més enllà en les meves recerques, es podria considerar un primer pas la publicació per Valentí Almirall a França de *L'Espagne telle qu'elle est*, el 1886 (reeditada i molt augmentada l'any següent), que perseguia fer entendre el moviment regionalista català fent conèixer exactament l'estat actual d'Espanya. Almirall afirmava que els viatgers i corresponents es quedaven amb la imatge que rebien a Madrid.

Serien passos posteriors i ja molt més punyents políticament la publicació per Prat de la Riba de l'opuscle *La Question catalane. L'Espagne et la Catalogne. Note adressé à la presse Européenne par le Comité Nationaliste Catalan de Paris* el 1898; l'episodi que hem vist de Puig i Cadafalch i Ventosa i Calvell davant la premsa parisenca, intentant crear un comitè catalanista a la capital francesa el 1906, per arribar finalment a la vinculació el 1911 de Cambó amb la *Union des Nationalités* de Jean Pélissier. Episodis, tots ells, per iniciativa de membres de la Lliga Regionalista.

Tot plegat va ser inútil, perquè la geopolítica jugava en contra de les aspiracions catalanistes. I amb això arribem a la raó concreta de l'hostilitat oficial francesa al catalanisme: l'estricta interès de la política exterior francesa era, des de feia temps, no enemistar-se amb Espanya i aconseguir que fos la seva aliada.

No donar suport, no permetre, no acceptar

L'ambaixador Patenôtre havia sentenciat: «*la nostra política s'inspira, per sobre de tot, en una estreta entesa amb Espanya*». Hem vist, doncs, que en aquest tombant de segle França no vol donar suport al nacionalisme català per no posar en entredit la política d'entesa i de bon veïnatge amb la monarquia espanyola. I això malgrat que el catalanisme manifesta majoritàriament simpaties per França i per la seva forma d'estat, fins al punt d'haver-hi qui defensa la reunió de la Catalunya espanyola amb la seva germana francesa a través de la seva integració a la III República. En el cas que considerem això més com una brama que no altra cosa, segueix sent significativa la manca d'interès francès en explotar-la: probablement no hauria passat el mateix de tractar-se d'un altre estat del qual França fos rival continental o colonial.

¿Tampoc té interès, França, de veure progressar un moviment republicà, que té suport popular a Catalunya, que sovint s'emmiralla en la República francesa i se li ofereix com un amic fidel? ¿no seria una república espanyola una millor i incondicional aliada de França en aquesta Europa de complexa geopolítica, de diplomàcia secreta i de rivalitats colonials? Doncs tampoc. D'una banda, els ambaixadors veuen el moviment republicà espanyol a Madrid poc sòlid i molt dividit; per altra banda, els còsols veuen el republicanisme a Catalunya arrossegat per Lerroux cap a un radicalisme insurreccionalista perillós.

Jules Cambon ho tenia molt clar:

« Tal i com he escrit diverses vegades al Departament, hem de desitjar, des del punt de vista dels nostres interessos particulars i especialment dels nostres interessos materials, que aquest país no sigui abandonat al desordre : la seva feblesa no serà pas per nosaltres una garantia de la seva amistat, sinó al contrari ».

La conclusió la va formular ell mateix el 1903:

"He sentit sovint a Thiers dir dels carlistes que França no els havia ni d'encoratjar ni de desanimar. Hom pot dir el mateix dels republicans. Nosaltres no estem interessats, per la nostre situació a Europa, en veure la república establir-se a Espanya i fer-hi reviure la guerra civil. Però no és pas dolent que els governs que se succeeixen a Madrid tinguin algunes preocupacions per aquesta banda”⁸⁸⁶

França no va donar suport, doncs, ni al catalanisme ni al republicanisme, i òbviament tampoc a l'obrerisme revolucionari català, que va mirar de tenir vigilat a Catalunya i de desactivar a l'exili francès en cas de complotar violentament. Va seguir les seves relacions amb els anarquistes i sindicalistes revolucionaris francesos, amb una tasca d'informació sense aplicar-hi una repressió particular.

Tampoc va permetre que es desenvolupessin al seu territori activitats contràries al règim espanyol. L'actitud del *Quai d'Orsay*, aconseguint impedir el míting pro-tancament de caixes de Seta del qual hem parlat va anunciar una línia que es va seguir fidelment: *«El MAE dona molta importància al fet que no es pugui produir sobre el nostre territori cap manifestació ofensiva pel govern d'un país amic i veí.»* Això també incloïa procurar que la conducta de particulars i de la premsa francesa no

886 Cartes del 5-8-1903 (ADP: CPCOM-NS10) i del 1-5-1903 (ADP: CPCOM-NS-02).

generés malentesos.

L'acció cultural francesa a Catalunya també va haver d'anar amb peus de plom. Entre el febrer i el març de 1902 hi va haver una interpel·lació parlamentària del diputat Romero Robledo al Congrés de Diputats sobre la creació d'escoles franceses a Catalunya. El seu objectiu havia estat, explicava el mateix l'ambaixador, assenyalar que la crisi que travessava el sentiment patriòtic espanyol a Catalunya podria augmentar sota l'acció d'influències estrangeres com aquella. En una resposta a l'entusiasta i una mica extravagant vicecònsol francès de Port-Bou, Bryois, l'ambaixador li feia notar que:

« Tan lloables com puguin ser els esforços que nosaltres intentem per a la difusió de la nostra llengua, les maquinacions d'alguns partits que exploten a la seva manera les simpaties que es manifesten en favor del nostre país ens imposen una reserva més necessària a la vostra regió que en qualsevol altre punt de la península. »

El conflicte es va allargar, en part per la incomprensió del vicecònsol d'on raïa el problema. Li sorprenia que el poc patriotisme espanyol de Catalunya pogués posar en crisi l'acció i la influència escolar francesa a Espanya, i sobretot a Catalunya on trobava tan bona acollida⁸⁸⁷.

La política de preservar les bones relacions amb la monarquia espanyola va comportar una darrera negativa: la de no acceptar els afalacs dels catalans perquè podien ferir les susceptibilitats castellanques. Aquestes mostres de simpatia eren vistes normalment com sinceres, però alguns interlocutors francesos les veien amb desconfiança, com una expressió de l'hostilitat contra els castellans.

Sincers o per oposició a Espanya, els cònsols van rebre l'ordre de mantenir la reserva i la circumspecció davant d'aquests episodis de simpatia cap a França per no ferir el govern espanyol. En algun cas també fou perquè la premsa alemanya ho havia explotat. Però sobretot es tractava de no ofendre Madrid «a causa de la antinòmia existent entre ambdues [Barcelona i Madrid]», Perquè, fins a nova ordre, «és Madrid qui mana⁸⁸⁸».

Si no s'acceptaven les mostres de francofilia catalanes per no ferir Madrid, menys encara es desitjaven mostres de catalanofilia franceses. Així, les mostres de germanor i solidaritat

887 ADP: CPCOM-NS77.

888 Informe del 18-3-1916 (ADP: Guerre 14-18, vol.472).

nordcatalanes amb el parents del sud incomodaran molt París. Escasses en l'etapa que ens ha ocupat, adquiriran proporcions importants durant el conflicte 14-18 i posteriorment amb les actuacions del diputat rossellonès Emmanuel Brousse.

Una excepció: el tractament de les Illes

Les Illes Balears són tractades de manera diferent per França. Són vistes com un territori d'ultramar, igual que les Canàries, amb un alt valor militar i estratègic. Respecte el sentiment de la seva població es fixen en si són molt o poc "espanyoles" i susceptibles d'acceptar una dominació diferent. Reconeixen que el seu sentiment és català, i això és vist en termes de feblesa identitària espanyola. Recordem l'informe del vicecònsol sobre la suposada disponibilitat dels illencs per a ser conquerits per una altra potència.

Les illes eren considerades pel govern francès una base necessària de comunicacions entre França i la seva província d'Algèria, amb probabilitats que, en cas ruptura de la pau europea, Anglaterra intentés establir-s'hi de grat o per força. Com que els espanyols no semblaven disposats ni capaços de garantir la neutralitat d'aquestes illes, per a França esdevenia una necessitat de primer ordre l'establir-s'hi des de l'inici d'un conflicte eventual. I especialment després que els alemanys haguessin deixat entreveure el seu interès per aquestes illes⁸⁸⁹. És significatiu que en els arxius diplomàtics la correspondència del vicecònsol de Palma i de l'ambaixador de Madrid respecte les Balears i Pitiüses no s'inclogui des de 1896 ni en els dossiers de política interior ni en els de qüestió catalana, sinó en un que agrupa «*Baléares – Canaries*» classificat dins de la secció de «*Possessions d'Outre-mer*».

La persistència d'una visió

El nacionalisme català, un nacionalisme subestatal, no va tenir gaire impacte en les relacions franco-espanyoles durant el període estudiat, 1895-1914. França s'hi va mostrar tant hostil com desitjava Madrid i va frenar aquelles actituds que podien disgustar el govern reial. El moviment revolucionari català i la seva repressió per part del govern espanyol, en canvi, va posar més a prova aquesta entesa i va malmetre, en episodis successius, la imatge mútua entre els dos països. En

889 ADP: CPCOM-NS15. Informes del 29-3 i del 26-10 de 1905.

conjunt, les qüestions que van generar conflictes o desajustos foren qüestions catalanes o originades a Catalunya.

Això féu que l'atenció que el govern francès prestava a Catalunya fos molt important i que augmentés amb els anys. Les decisions inicials d'obrir dossiers diplomàtics de "qüestió catalana" i de tenir un agent de la Seguretat General a Barcelona es van demostrar ben fonamentades. El pes del què succeïa a Catalunya dins del conjunt espanyol era tan gran que el que no recollien els dossiers catalans, ho recollia el d' "*Agitation révolutionnaire*", la major part del qual versa sobre l'obrerisme a Catalunya.

Sense haver treballat a fons la imatge construïda en la premsa, hem pogut percebre certs desajustos amb la visió oficial. La visió periodística era fonamental per als diferents imaginaris col·lectius, però la informació de les ambaixades i consolats foren determinants en l'actitud del poder públic, que és l'objecte d'aquest estudi.

Cloc aquí la recerca plantejant l'interès que tindria fer la comparació de les imatges i polítiques oficials de les diferents potències europees. Hem intentat fer-ho amb França i establir les línies d'una política catalana molt bàsica, incipient potser. Quin interès no podria suscitar comparar-les amb la britànica o, sobretot, amb l'alemanya?

Fos el que fos el que va ser, potser va marcar una inèrcia que -anem a saber- encara dura. L'escriptor i editor francès, de pares catalans exiliats, Llibert Tarragó, explica a *Le Puzzle catalan. La Nation fiévreuse* (2007) l'anècdota següent, que li va succeir mentre preparava el seu viatge de retrobament amb la terra dels seus pares:

«Trobada inesperada amb un ambaixador de França a ca l'editor. Bon exemple de la nostra enarquia, tan segura d'ella mateixa. S'embala, tibata com una I, contra Catalunya, on diu que «s'imposa la llengua». Jo li responc que no em sembla en absolut que aquesta es plantegi en aquests termes, que «la cosa» està circumscrita a la llei. Les nostres cares envermelleixen. Però no anem més enllà.⁸⁹⁰»

890 "Enarquia" fa referència al pes que en els llocs clau de l'Estat i l'administració francesa han tingut i tenen els graduats a l'École nationale d'administration (ENA). Citem el text original, per la frescor que sempre fa perdre la traducció: "*Rencontre inopinée avec un ambassadeur de France chez l'éditeur. Bel exemple de notre énarchie, si sûre d'elle même. Il s'emballe droit comme un I contre la Catalogne où, dit-il, "la langue est imposée". Je lui réponds qu'il me semble que cela ne se pose pas tout à fait dans ces termes, que "la chose" est inscrite dans la loi. Nos joues prennent des couleurs. Nous n'allons pas plus loin.*" (Llibert TARRAGO, *Le Puzzle catalan: La nation fiévreuse*. Paris. Éditions Autrement. 2007. Pàg. 16). A continuació, Tarrago escriu: "*Pascal Quignard écrit dans La haine de la musique: "Les sociétés humaines ont pour habitat leur langue". Pourquoi les en délogerait-on?"*."

Cent anys després, un ambaixador francès del segle XXI segueix construint-se la imatge de Catalunya, d'aquesta Catalunya tan plural i en transformació, a partir d'uns eixos interpretatius que sols defensen minories molt exigües a Catalunya però que són els que sosté la premsa anticatalana de Madrid. La seva reacció, visceral, és impròpia d'un estranger i, és clar, d'un diplomàtic. Potser caldria tornar a fer com Almirall i publicar, en aquest cas, *La Catalogne, telle qu'elle est*.

APÈNDIX DE TEXTOS EN L'IDIOMA ORIGINAL

CAPÍTOL 2

[1] « [Ce que l'on est en droit de reprocher à M. Guimera, c'est d'(...)] avoir essayé à l'occasion (...) de fomenter des idées déterminées, d'un caractère exclusiviste, qui peuvent offenser certains membres, d'avoir fait, en un mot du Catalanisme à outrance dans un Cercle qui admet des associés de tous les partis sans distinction et qui se fait surtout remarquer par l'absence de couleur politique (...) »

“Les catalans sont Catalans avant d'être espagnols, et quel que soient leur patriotisme et leur propension à s'associer à toutes les manifestations publiques qui affectent la nation toute entière (Carolines, Melilla, Mindanao, Cuba, etc) ils ne laissent jamais échapper une occasion de rappeler qu'ils ont été un Royaume indépendant dont la « Ville Comtale » était la capitale, dont la langue, les lois, les coutumes étaient bien distinctes de celles de toutes les autres parties de la Péninsule ».

(...)

“n'est qu'un exemple choisi entre tous pour donner une idée de l'indépendance des Catalans et de l'obstination avec laquelle ils se rattachent à tous les anciens privilèges de leurs institutions, à leurs anciens usages locaux.”

(...)

“Lors qu'il s'agit de montrer leur opinion dans les questions d'intérêt général, de protester contre les idées séparatistes qui se traduisent dans la Grande Antille par les tentatives d'indépendance auxquelles nous assistons en ce moment, les Catalans font parade de leurs sentiments espagnols, mais dès qu'il s'agit d'une question qui les intéresse personnellement, qui touche de près ou de loin aux fueros (privilèges) de la Catalogne proprement dite, leurs instincts d'indépendance et d'individualité égoïste se réveillent immédiatement.

(...)

[L'incident de l'Ateneu] “démontre une fois de plus combien, malgré la date déjà si éloignée de sa fusion avec la Couronne d'Aragon et de Castille, la Catalogne conserve encore des sentiments autonomistes, des tendances séparatistes, qu'elle refuse pourtant aux Cubains le droit d'essayer de faire prévaloir chez eux. C'est l'éternel refrain, « c'est bon pour nous, mais pas pour les autres » ».

[2] “Il est à peine besoin de faire remarquer combien les aspirations du parti catalaniste sont peu en harmonie avec les tendances de notre siècle vers l'unification des nationalités et le groupement des peuples de même race. Il paraît bien peu probable, étant donné que la République soit proclamé un jour plus ou moins prochain en Espagne, que cette République soit fédérale.”

[3] « Le mouvement séparatiste s'accroît en Catalogne. La haine pour les Castellans se manifeste

à chaque fois. Il est vrai que la presse de Madrid paraît exciter à plaisir un peuple qui s'estime, à bon droit, supérieur aux Castillans. Les journaux de la capitale traitent les catalans « d'émules des flibustiers cubains, de traîtres à la patrie, etc.

A l'occasion du jour de l'an, on voit affiché partout à Barcelone, cette phrase : « No s'admetten las bonas festas en Castella » (on ne reçoit pas les souhaits du jour de l'an en castillan).

Les hôtels de la ville ont apposé dans leurs vestibules des écriteaux en catalan ; souhaits de bienvenue, de bonne santé, d'appétit, de bon voyage. On s'applique à ne plus employer la langue castillane nulle part.

Le Gouvernement, il y a un an, paraissait faire fi du mouvement séparatiste qui se manifestait ; aujourd'hui il n'en est plus de même ; on comprend le danger, on sent à Madrid que la Catalogne est sur le point d'échapper à l'Espagne, mais on n'a pas le courage d'octroyer à cette province l'autonomie qu'elle désire. »

[4] “Je me suis étendu longuement sur les sentiments séparatistes de la Catalogne; il faudrait être sourd et aveugle pour ne pas sen[...] une choses que la presse de Madrid elle même discute journellement. Il y a dans cet état d'esprit des Catalans un germe qui peut nous être très favorable. Les finances de l'Espagne peuvent donner lieu à une intervention, à un arrangement, à un marché, que sais-je. Dans cette occurrence il est bon de savoir que la diplomatie française trouverait un solide point d'appui à Barcelone. C'est j'en convient un problème fort complexe, mais non pas insoluble pour une diplomatie patiente et tenace.”

[5] « Les uns se bornent à réclamer un régionalisme limité à la perception des impôts par des fonctionnaires catalans et sur des bases fixées par un conseil catalan, avec l'obligation de verser au Gouvernement central un tribut annuel déterminé d'avancée à l'exemple de ce qui existe dans les provinces basques.

D'autres aspirent à une autonomie beaucoup plus large où les grands services de l'Etat seraient réduits à ceux de la guerre, des douanes, etc. Enfin il y a des séparatistes absolus qui souhaitent de voir la Catalogne indépendante sous la protection de l'Espagne ou même de la France. Certains groupes préconisent encore une reconstitution de l'ancien royaume d'Aragon par l'union de la Catalogne, de l'Aragon, de Valence et des Baléares.»

(...)

« notamment sur la composition même du Royaume qui est formé de régions diverses possédant chacune sa nationalité, son origine distinctes, ses besoins propres, ayant par suite le désir légitime de ne pas les laisser annihiler par l'État.

Étant donné aussi que la Catalogne supporte au profit de l'État dans une mesure beaucoup plus

large que les autres provinces des charges financières, elle prétend que l'État lui accorde un traitement de faveur. »(...)

« (...) les esprits sont déjà tendus et surexcités par les agitateurs locaux à ce point que toute concession gouvernementale paraît timide et insuffisante, surtout lorsqu'elle fait, comme celle en question, si peu de cas des droits du suffrage universel. Et n'est ce pas le suffrage universel qui s'agite ou qu'on agite partout dans ces provinces et qui affiche chaque jour sa désunion d'avec la métropole ? En Catalogne les meetings séparatistes se multiplient sans se ressembler, car on y arbore maintenant les drapeaux séparatistes et les assistants y entonnent des chants de circonstance qui sont des appels à la rébellion. Ce n'est là qu'on sera converti par les propositions de M. Dato. »

[6] « La population des Îles reçoit ces semences dissolvantes et antipatriotiques avec une satisfaction marquée ou tout au moins avec une indifférence railleuse et désabusée. Ce sont là les indices non équivoques d'un profond travail de désaffection et, par cela même, de désagrégation. De sorte que cette crise qui avait tout d'abord éveillé vaguement dans l'âme Insulaire où il sommeillait le sentiment régionaliste, comme en Catalogne, a troublé et agité les esprits au point que le mot de séparation se prononce et s'écrit publiquement. »

[7] « Les Baléares, échappées à l'attraction qui durant des siècles les a rattachées à l'Espagne, devront infailliblement graviter dans l'orbite d'une autre Puissance. Et si nous recherchons vers quelle Nation voisine sera – en dehors, bien entendu, de tout cataclysme – naturellement et librement attiré cet Archipel, nous serons amenés à constater que la France est le pays vers lequel il se trouvera entraîné par un courant puissant et irrésistible formé de ses traditions, de sa langue, de ses relations et de ses intérêts. »

(...)

« Comment, en effet, éveiller les gloires de l'ancien royaume de Majorque sans [...] rappeler en même temps les liens que l'unirent si longtemps au Roussillon et à une partie du Languedoc, à tel point qu'un de ses rois naquit à Montpellier.

La langue que tous parlent aux Baléares, les uns par l'affectation, les autres par ignorance, cette langue est purement celle du Roussillon et elle est comprise, plus ou moins depuis les Pyrénées jusques au Rhône.

Hier encore, dans une lettre adressée à un Vicaire Général du diocèse de Palma qui se propose d'éditer un dictionnaire de la Langue Catalane, l'Évêque de Perpignan s'exprimait ainsi : « Majorque et Roussillon recommencent à s'unir comme dans les siècles passés, et vous avez été le guide de cette union aussi heureuse que profitable ».

[8] « Nous constaterons tout d'abord qu'aux divers points de vue : 1er.géographique, 2e.politique, 3e.économique et 4e.linguistique, les Iles Baléares ne tiennent à la Monarchie Espagnole que par des liens assez relâches. »

(...)

2e. la différence qui existe entre les sentiments nationaux des peuples des Baléares et des habitants de la Péninsule se constate dès le premier abord : le patriotisme dans le sens castillan paraît très-faible, On se contente d'une loyale indifférence. (...)Le sentiment du pays est particulariste, mais nullement séparatiste. L'idée de la possibilité et même de la vraisemblance d'une occupation étrangère est admise par tout le monde ; et cette perspective ne semble pas éveiller les sentiments d'indignation ou de révolte que des populations foncièrement patriotes ne manqueraient pas d'exprimer à cette pensée.

(...) »

[9] « Sans l'ingérence des américains, -ajoute à ce propos le « Pais »- Cuba n'aurait pas obtenu sa liberté, malgré les fautes et l'incapacité de nos généraux et nos gouvernements, La France peut, avec le temps, se sentir plus impressionnée par la rébellion des Catalans que les Américains ne l'ont été par celle des Cubains. La communauté de langue et de coutumes, le voisinage par mer et par terre, la multitude de Français qui habitent la Catalogne, placent la France dans une situation plus sympathique vis à vis des Catalans que les Américains par rapport aux Cubains. Le précédent funeste établi par ces derniers, qu'il est licite pour une nation étrangère d'intervenir en faveur de sujets rebelles en invoquant les intérêts de la paix, du commerce et de l'humanité permet à la France d'expliquer son intervention en Catalogne.»

(...)

« Quoique l'idée que la France peut avoir intérêt à favoriser le développement du mouvement séparatiste en Catalogne semble difficilement soutenable, il n'est nullement certain que cette thèse trouve ici une complète incrédulité dans les sphères officielles. Il conviendrait donc, comme j'ai déjà eu l'occasion de le faire observer que la presse française s'abstint soigneusement de tout ce qui peut contribuer à accréditer des bruits aussi regrettables. »

[10] « En tout état de cause, comme nous n'avons, je suppose, aucune velléité d'exploiter à notre profit ce mouvement d'opinion qui risque, en se prolongeant, de semer entre l'Espagne et nous des germes de fâcheux dissentiment, notre intérêt n'est pas d'en accentuer le caractère (**Très juste**). A ce point de vue la publication dans la presse parisienne, et notamment dans le « Temps », d'articles tels que ceux qui sont signalés par Mr Biers, où les aspirations de la Catalogne et des Baléares à

une union avec la France sont complaisamment mises en lumière, peut présenter de sérieux inconvénients (Oui).

Quant à l'avantage que nous retirerions de l'établissement d'un service régulier de vapeurs entre la France, les Baléares et l'Algérie, préconisé par le « Temps » et recommandé par notre Vice Consul, la question peut être étudiée utilement par les administrations compétentes. Un échange de communications constantes avec cet archipel ne pourrait évidemment que contribuer à développer les sympathies qui nous sont déjà acquises en diminuant le danger de voir s'y implanter l'influence anglaise. Mais il importerait qu'on ne pût nous soupçonner de préparer le terrain pour des projets d'un autre ordre (Oui). La presse britannique, en nous prêtant de ce côté des ambitions imaginaires, a déjà essayé d'éveiller ici des défiances qu'il serait regrettable de perpétuer.

Pour toutes ces raisons, il conviendrait sans doute que la plus grande prudence de langage et d'attitude fut recommandée à notre Agent à Palma (Oui). Les conclusions de son rapport peuvent faire craindre en effet qu'avec les meilleures intentions du monde il ne cède au désir d'encourager autour de lui des tendances que nous n'avons pas intérêt à voir se manifester. Votre Excellence jugera, par suite, s'il n'y aurait pas lieu, en remerciant Mr. Biers de son intéressante communication, de lui rappeler que notre politique s'inspire, avant tout, d'une étroite entente avec l'Espagne »

[11] « J'ai souvent appelé l'attention du Département sur l'idée catalane, puisqu'il y a en France une classe de personnes qui sont naturellement sympathiques aux agitations qu'elles croient répondre à des aspirations nationales. Le Catalanisme doit être considéré comme nous étant très hostile. L'esprit catalan est le plus étrange composé de préjugés d'un autre âge et des idées économiques passionnées et étroites. Nous le saisissons dans les efforts qu'il fait pour fermer la porte de l'Espagne à notre industrie. C'est lui qui, au profit de la Catalogne, a imposé la politique coloniale de monopole économique, qui a conduit l'Espagne à désaffectionner ses colonies, et à les perdre ; c'est enfin la Catalogne qui, depuis les temps de l'Archiduc, s'est montrée la plus allemande de tendances : hostile à l'influence française, elle a combattu violemment l'élévation au trône d'Espagne de la Maison de France. L'esprit archaïque va chez elle jusqu'à éveiller chez certains exaltés l'espoir de faire une Catalogne libre avec le Roussillon et la Cerdagne.

Toutes ces folies indiquent qu'il ne faut pas, par un amour erroné de l'esprit d'indépendance, applaudir à des manifestations comme celles des autonomistes catalans et la presse française servirait mal les intérêts français si elle s'y laissait aller.»

[12] « Cette nuance politique avait assurément perdu beaucoup de sa force et de son autorité depuis les avant-dernières élections législatives où les républicains l'emportèrent, et de combien ! sur les

catalanistes ; mais ces derniers ne se tenaient pas pour battus car ils savaient que, dans tout cœur républicain catalan, il y a place pour un sentiment antiunioniste.

A la vérité, tout républicain catalan est plus ou moins séparatiste et ce qui a empêché la victoire des catalanistes proprement dits aux élections législatives, c'est que ce parti était occultement dirigé par le clergé du pays que le peuple déteste à cause de sa tenue scandaleuse et de ses vices.»

CAPÍTOL 3

[1] « Le vrai péril dans cette région est le foyer d'anarchisme dont Barcelone est le centre. Cette crise social s'aggrave encore, dit-on, par l'union des républicains révolutionnaires et les propagandistes par l'action.

De ce côté la situation est insondable et il faut s'attendre à tout moment des explosions a des catastrophes dont le but est d'entretenir la terreur et l'excitation.

Quant aux questions qui ces jours ci occupent le premier plan elles me semblent à côté de l'autre d'ordre plus secondaire.

Le parti séparatiste en Catalogne ne compose que d'un nombre restreint d'individus qui auraient bien du mal à s'expliquer à eux mêmes comment ils pourraient dans la pratique mettre leur rêve à exécution et à plus forte raison à s'entendre entre eux sur ce point.

Il en est autrement du parti régionaliste ou autonomiste qui comprend à l'état latent la grande majorité des Catalans. C'est à mon avis une grande maladresse que d'attacher une trop grande importance à quelques cris isolés d'À bas l'Espagne !

Sous prétexte de patriotisme le Corps des officiers de la Garnison de Barcelone vient de mettre le Gouvernement aux prises avec un dilemme des plus fâcheux. Samedi dernier ces officiers au nombre de 500 environ et à 9h. du soir avec la complicité tout au moins vraisemblable des autorités ont été délivrer aux cris de Vive l'Espagne ! a des actes de vandalisme dans les bureaux de rédaction et imprimeries de journaux Catalanistes. Ils ont fait dans la rue des bûchers avec les meubles, registres, des dits Journaux. Soi-disant pour venger l'honneur de l'armée et de l'Espagne. Maintenant si le Gouvernement après avoir rendu hommage à leurs sentiments sévit contre eux il blessera les patriotes et l'armée. S'il paraît admettre le procédé de la part du corps des officiers il semble favoriser l'anarchie militaire et il prépare un thème inépuisable aux invectives et aux réclamations.

La suspension des garanties constitutionnelles dans la Province n'est point une solution, même la mesure semble hors de proportions avec la réalité des faits.

La tempête est surtout dans les esprits ce que n'empêche point que le paisible habitant ne soit

exposé s'il va au théâtre d'y être la victime d'une bombe anarchiste. (Il paraît qu'on en prépare qui auraient la forme d'une lorgnette) et dans la rue de recevoir une balle destinée par un Catalaniste à un Républicain Révolutionnaire ou vice versa, ou bien provenant de la police voulant disperser les uns et les autres.

Les Carlistes tiendront sans doute de leur côté à donner signe de vie. De telle sorte, Monsieur le Ministre que si le séjour en Algérie est compté comme campagne il vous paraîtra équitable d'en éteindre le bénéfice à celui de Barcelone. »

[2] «J'ai souvent entretenu le Département de l'état d'esprit de la Catalogne. Cette province est à la fois le centre des idées anarchiques en Espagne et le foyer de traditions antiques qui ne veulent voir dans le Roi que l'héritier des Comtes de Barcelone. Le régionalisme y va jusqu'au séparatisme et les éléments réactionnaires de la société s'accordent avec les plus avancés pour combattre la centralisation, l'État et par suite l'idée espagnole.»

[3] «Les manifestations des officiers de la marine et de l'armée ont cessé, mais ces messieurs ont usé de toutes leurs influences pour peser sur le monde politique, et au Sénat la majorité semble acquise à une solution, qui confierait aux tribunaux militaires le soin de réprimer les attaques contre le drapeau.

On a parlé d'une mesure de conciliation qui consisterait à laisser aux tribunaux civils les injures à la nation et à donner aux conseils de guerre, juridiction sur les faits d'injures à l'armée. Les officiers font remarquer avec raison que la nation doit être plus sévèrement défendue que l'armée elle-même.»

(...)

«Les hommes politiques sont fort embarrassés. Ils craignent que s'ils ne cèdent point, l'agitation ne recommence et s'ils cèdent qu'ils livrent à leurs adversaires au sein des Cortès, une arme terrible, contre eux-mêmes.".

(...)

«Si la juridiction militaire triomphe on peut craindre que les officiers n'aient appris le chemin, qui mène à l'intervention de l'armée dans la politique et il se pourrait que le Roi, dans l'avenir eut à craindre les conséquences du succès remporté par l'élément militaire.»

[4] «La Barcelone des bombes, la Barcelone des manifestations bruyantes qui se terminaient par le saccage des imprimeries et l'échange de coups de revolvers vient de nous offrir depuis dimanche dernier le spectacle inattendu d'une manifestation grandiose qui s'est passé dans l'ordre le plus complet, dans le calme et le silence de la foule accourue pour contribuer aux fêtes de l'Hommage

de la Solidarité catalane, (tel est le titre qu'on leur a donné).»

[5] « J'ai vu aujourd'hui M. le Comte de Romanones qui m'a fait part de la piste qu'il tient. Confidemment, je dois vous dire qu'il croit à un complot catalaniste et anarchiste à la fois contre la vie du Roi, mais aussi contre le gouvernement de Madrid. Je crois pour ma part qu'il se trompe et je ne lui ai pas caché. À la rigueur, un complot carliste pourrait être admis car on sait que ces politiciens sont, en général, dénués de scrupules ; mais un complot catalaniste ! A quoi, M. de Romanones répond que, de même qu'il y a des catalanistes républicains, il peut et il doit y avoir aussi des catalanistes carlistes. À la bonne heure !. Cependant, je ne puis admettre le distinguo, car nous avons affaire, dans ce cas, à des carlistes et non à des catalanistes, le genre étant toujours supérieur à l'espèce»

CAPÍTOL 4

[1] « Une réunion du Comité séparatiste fondé par M-Diaz, s'est tenue samedi soir, en son domicile, 7, rue Casimir Delavigne. Y assistaient des Catalans et quelques anarchistes espagnols. Des discours violents y ont été prononcés contre la monarchie espagnole. Diaz notamment a dit qu'il faut arriver à obtenir l'autonomie des provinces basques, séparées complètement de l'Espagne, et ce, par tous les moyens. La fin de chaque discours a été accueillie par les cris de : « A bas l'Espagne. A bas le Roi. Vive la Catalogne libre ».

A l'issue de la réunion, Diaz s'est entretenu secrètement avec quelques membres de son Comité auxquels il a communiqué des lettres provenant d'Espagne. »

[2] « Les révolutionnaires anarchisants fréquentent volontiers les républicains modérés. Les catalans séparatistes, qui appartiennent à tous les partis d'opposition ne sont point hostiles aux anarchistes, ils cherchent même à profiter de leur concours pour provoquer une révolution d'où ils voudraient voir naître l'indépendance de la Catalogne. Groupés à Paris autour de Diaz, ils sont avec les anarchistes les plus cruels ennemis de la monarchie espagnole et à l'occasion, ils se conduiraient en terroristes ».

CAPÍTOL 5

[1] « [L'opinió pública catalana] qui, comme j'ai eu l'honneur de le dire plusieurs fois, n'est pas,

en réalité, très favorable à la France. La classe sociale la plus élevée la plus intelligente est sous l'influence du clergé, qui ne cache pas son hostilité à l'égard de notre gouvernement, et tirant sa richesse de l'industrie et du commerce intérieur n'a aucun intérêt à resserrer les liens qui l'unissent à un puissant et dangereux concurrent. Quant au peuple il est avant tout catalan ; et, s'il applaudit la Marseillaise, la n'est pas le chant national de la France mais l'hymne de la République qu'il applaudit. »

[2] « L'opinion publique à Barcelone est toujours disposée à considérer la Catalogne comme l'unique centre politique du Royaume et à chercher les causes des actes du Gouvernement dans les faits qui se produisent en Catalogne. C'est une façon de voir particulièrement agréable au patriotisme régionaliste des partis de droite comme des partis de gauche ».

[3] « La plupart des Catalans, en effet, s'ils ne sont pas républicains sont en tous cas régionalistes et s'occupent fort peu de la famille royale.

J'ai tenu à signaler à Votre Excellence cette indifférence de la population qui ne laisse pas que d'avoir son importance »

[4] « En raison même du particularisme de certaines provinces espagnoles, et principalement de la Catalogne, ces dangers sont patents : comme l'ancien projet Maura, le projet Canalejas tend en effet à constituer des syndicats de provinces, dont l'objet doit être, il est vrai, administratif seulement, mais dont les attributions peuvent s'étendre à l'infini. Il suffira de dire que certains de ces droits, dont les syndicats peuvent réclamer l'exercice, sont des droits de l'État relatifs par exemple à l'enseignement, aux chemins de fer, aux routes, aux forêts, que, d'autre part, les syndicats ont une « Junta » : l'assemblée des conseils généraux des provinces syndiquées, un organe exécutif : le Conseil des provinces syndiquées – et c'est le spectre de l'État dans l'État qui se dresse avec comme fin la révolte, si, usant de ses prérogatives, le Gouvernement dissout la « Mancomunidad »».

[5] « La question du droit de « mancomunidad » ou d'association entre provinces espagnoles n'est pas nouvelle et cette ambassade a eu à maintes reprises à en entretenir le Département (?) : c'est de cette manière en effet que depuis longues années est posé en Espagne le problème de la décentralisation administrative, problème d'autant plus redoutable dans ce pays que le particularisme jaloux de certaines provinces – pour ne pas parler de tendances séparatistes catalanes – rend à la fois nécessaire et dangereux de le résoudre ; d'autre part, les partis extrêmes d'opposition anti-dynastique ne pouvaient pas ne pas s'emparer de l'affaire et tenter de se concilier

une fraction importante de l'opinion publique en réclamant des solutions d'autant plus radicales qu'ils n'auraient pas à les appliquer.

Aussi, depuis nombre d'années et quel que soit le goût naturel pour la centralisation que ressent tout homme politique possesseur du pouvoir central, les différents cabinets libéraux ou conservateurs du royaume ont-ils préconisé ou même déposé tout à tour des textes de loi consacrant le droit d'association administrative. Mais, soit qu'ils les défendissent mollement, soit qu'ils trouvassent dans leur propre parti l'opposition de quelque Cassandre évoquant les périls de l'État dans l'État, ces projets, comme atteints d'une sorte de « jettatura » n'ont jusqu'à présent guère servi qu'à « voiler l'agonie des gouvernements ». Il me suffira à ce propos de rappeler les crises évitées à grand peine par Canalejas en 1912 (ma dépêche n°188 du 6 juillet 1912) et par le Comte de Romanones en 1913 (ma dépêche n°261 du 14 juin). »

CAPÍTOL 6

[1] « Je crois donc devoir appeler votre attention sur cette effervescence de nature subversive qui paraît se manifester en Espagne afin que, au cas où des événements graves que l'on ne peut prédire mais qu'il faut prévoir, se produiraient à Barcelone, vous puissiez ordonner les mesures qui vous paraîtront utiles avant qu'ils n'aient eu leur écho sur notre frontière. »

[2] « (...) les anarchistes Catalans ne sont nullement internationalistes, mais plutôt autonomes et sympathisent très peu avec les étrangers (...) »

[3] « (...) car, chose triste à dire, les archives et les bureaux n'existant pas, l'habitude étant faite de faire de la police avec les yeux et la mémoire qui fait malheureusement trop souvent défaut. »

[4] « Si l'on ajoute à cela la fâcheuse habitude qu'ont les inspecteurs de police de créer des archives personnelles qu'ils emportent avec eux lorsqu'ils sont mis en disponibilité ont voit d'ici les résultats négatifs que l'on peut obtenir. Cette manière de faire de la police est certainement particulière à l'Espagne, il n'y a pas lieu de l'en féliciter. »

[5] « chaque Inspecteur (j'entends les principaux) a sa liste particulière, très incomplète d'ailleurs qu'il tient soigneusement cachée ; sur cette liste figurent sans ordre et sans indications suffisantes tous les individus faisant partie des chambres syndicales (boulangers, forgerons, charretiers, etc.) de sorte que chaque liste comprend 3000 ou 4000 noms sur lesquels 300 individus seulement

peuvent professer des idées anarchistes. En cas d'événements graves comme celui du 7 juin on arrête d'abord les individus déjà détenus lors des attentats précédents, bien que la plupart d'entre eux ne soient que des platoniques ayant été l'objet d'ordonnances de non-lieu, puis on continue à arrêter au hasard sur les plus petites indices et on procède ensuite par élimination. »

[6] « (...) serait très satisfait si on les lui faisait voir de près et tout porte à croire que si on lui proposait de mettre un des nos hauts fonctionnaires de la police à sa disposition pour réorganiser celle de Barcelone et de tout d'autres villes d'Espagne, il accepterait avec reconnaissance. »

[7] « J'ignore également si on leur a fait subir la question, ce que les autorités militaires espagnoles se garderont bien de dire et je ne puis à mon grand regret rien tenter en faveur de ces individus ; en effet, d'après les prescriptions de la loi militaire, les défenseurs des individus prévenus de crime contre la force armée (c'est ainsi qu'on qualifie cet attentat dirigé, dit-on, contre le Capitaine Général qui assistait à la procession) doivent être pris parmi les officiers désignés par l'autorité militaire. Au reste, l'opinion publique est si surexcité contre les auteurs de cet attentat qui a causé la mort de 14 personnes et en a blessé grièvement 40, que toute démarche en faveur de ces individus serait impitoyablement rejetée par les autorités militaires. »

[8] « (...) [Llombart] c'était un des anarchistes les plus militants de cette ville. Il disparut subitement, lors de l'explosion de la rue Cambios Nuevos, et très nombreux furent ceux qui l'en croient l'auteur. Aussi son arrestation pourrait-elle amener la révision du procès de Montjuich si ardemment préconisée par une certaine presse. S'il en était ainsi, le Consulat Général de France à Barcelone et mon prédécesseur pourraient fort bien être mis en cause. Cependant, le Gouvernement a des raisons trop sérieuses d'empêcher la révision pour ne pas s'y opposer au cas même où Llombart lui serait remis par le Gouvernement français.

Je dois ajouter qu'ici, on ne croit généralement pas à la culpabilité du français Aschéri qui, pourtant, fut exécuté à Montjuich comme l'auteur principal de l'attentat, avec six de ses camarades espagnols. »

[9] "Perpignan 21 Septiembre 96.

Querido amigo y Compañero ¡Salud!

Con gran satisfacion erresibido la tuya y beo que no asperdido el tiempo y que trabajas por las ideas

Sabras que el jueves serrepartieron las ojas y el domingo abia mas de 700 desertores en la Pasejada esperando la rreunion pero como las ojas an puesto en mobimiento alas Canallas digo

alos jendarmes alas 2 1/2 dela tarda del domingo se apostaron con el Consol Español en el lugar antes dicho y prendieron a 8 desertores y 2 rrepublicanos que binieron de fuera para presensiar la rreunion.

Como yo y Calberas estabamos enterados de mobimiento delos Canallas jendarmes por los periodicos emos escorrido el bulto y asta hora notenemos nobeda pero nos buscan nos conbendria salir de perpiña por que tambien se pueden tener ideas escorriendo el bulto esdesir burlando alas autoridades

Las ojas ancusado un efecto superior y todos estan dispuestos atomar las bonbas digo los fisiles

Esfasil que me quede sin trabajo acausa de aberse enterado el burges que rreparti ojas

Escribe abuelta de Correo la misma dicsion asta el Sabado

salud y revolusio Social

Antonio Flubia”.

[10] « *Cette affaire de Montjuic aurait donc eu pour résultats, d’abord de renouer les relations entre anarchistes fr et anarchistes espagnols, et ensuite de pousser les compagnons espagnols encore hésitants à se joindre des son arrivée à la petite bande internationale qui, aussi tôt que possible, doit passer les Pyrénées pour donner aux espagnols le signal de l’insurrection. »*

[...] « *En somme, le monde révolutionnaire international a, en ce moment, les yeux fixés sur l’Espagne, et de gros événements sont peut-être à prévoir. »*

[11] « *(...)notre pays ne peut être envahi, pour la bonne exécution d'une loi espagnole, par un pareil nombre de malfaiteurs étrangers et c'est afin de vous permettre de prendre telles dispositions que vous jugerez convenables que je m'empresse de porter cette nouvelle à votre connaissance. »*

[12] « *(...) il ne saurait sans compromettre la Sûreté publique, continuer à recevoir tous les anarchistes que les autorités espagnoles jugent dangereux de conserver dans le royaume. Au surplus la façon dont les autorités ont procédé pour effectuer l'envoi sur le sol français du convoi dirigé sur Cerbère, leur interdit de trouver excessif un refus qui est dicté par des considérations d'ordre supérieur. »*

[13] « *Sempau, âgé de 29 ans, est connu de ce Consulat Général où il s'est présenté, le 28 Juillet 1896, pour demander la naturalisation française. En outre d'après d'autres renseignements que je possède, il résulte que Ramon Sempau appartient à une bonne famille de Barcelone; journaliste d'opinions très-avancées, il a dû quitter l'Espagne en Août 1896, pour échapper à des poursuites dirigées contre lui au sujet de la publication d'un manifeste protestant contre les envois de troupe à*

Cuba. Réfugié à Paris, il a pris part à la manifestation faite devant l'Ambassade d'Espagne et aurait été expulsé pour ce motif et pour ses relations avec les anarchistes étrangers réfugiés en France. Pendant son séjour à Paris, il aurait fréquenté assidûment la rédaction de « L'Intransigeant ».(...) On croit que ce nouveau crime a été ourdi à Londres où Ramon Sempau s'était réfugié à la suite de son expulsion de France et d'où il paraît être revenu hier ou avant-hier, avec l'intention bien arrêtée de commettre son attentat. »

CAPÍTOL 7

[1] « Une question que devrait, à mon sens, préoccuper davantage est celle de la fermeture de plusieurs fabriques dans les principaux centres manufacturiers de cette Province. A Manresa, notamment, plusieurs industries, à qui la guerre cubaine et l'insurrection aux Philippines ont supprimé ou ralenti, dans des proportions considérables, l'écoulement de leurs produits, se sont vues dans l'obligation d'interrompre leur fabrication. Des pourparlers engagés entre patrons et ouvriers, et tendant à diminuer les heures de travail et les salaires dans une certaine proportion, n'ont pas abouti à une entente et plusieurs chefs d'usine ont purement et simplement éteint leur feux. A Manresa seulement, plus de 1500 ouvriers se sont trouvés du jour au lendemain dans la rue. Il y a là un danger sérieux et ces masses de travailleurs sans pain peuvent causer de graves embarras au Gouvernement. »

[2] « la crise ouvrière est grosse de menaces : les fabricants, dont la vente est ralentie ou tout à fait paralysée, sont fort en peine pour se tirer d'affaire. Ce n'est pas de gaieté de cœur et sans appréhension qu'ils ferment leurs usines et ils sont les premiers à redouter les complications qui peuvent résulter d'un arrêt complet. Des milliers d'ouvriers sans travail et sans pain sont une grave préoccupation pour tout le monde, et d'un autre côté, n'est-ce pas une bien inquiétante situation pour les usiniers que celle de se voir dans l'obligation de « fabriquer du stock », suivant l'expression consacrée, c'est-à-dire de faire de la marchandise pour l'emmagasiner et sans qu'il leur soit possible de prévoir quand ils pourront en trouver l'écoulement ?»

[3] « La crise douloureuse que traverse l'Espagne se fait sentir tous les jours davantage à Barcelone. Comme j'ai eu l'occasion d'en entretenir V.E. dans mes précédentes dépêches, les industriels de Catalogne sont particulièrement atteints, aussi la fermeture des usines et fabriques se généralise-t-elle rapidement à Barcelone, plus que partout ailleurs, le résultat des négociations pour la paix qu'ont été entamées ces jours derniers, est-il attendu avec la plus vive impatience.

Il est fort à craindre que si la guerre continue le calme ou plutôt l'indifférence dont a fait preuve jusqu'ici la population de la Catalogne ne fasse place à une réaction plus violente, et que la populace poussée par la misère et la faim n'ait recours à des moyens extrêmes, soit en allant grossir les rangs des carlistes dont l'attitude paraît préoccuper assez sérieusement les autorités locales, soit en provoquant un mouvement populaire qui serait terrible à Barcelone. »

[4] « En premier lieu, l'ouvrier catalan est par caractère et par tempérament profondément individualiste; ses goûts et ses préférences l'éloignent de toute association qui absorberait une partie de sa liberté; il se contente de s'assurer contre le chômage par le versement de sa cotisation et se charge ensuite de régler lui-même dans toute son indépendance les conditions de son existence. Cet individualisme confine parfois jusqu'à l'égoïsme. Ainsi de même que l'on a peu de confiance dans une entente générale des patrons en vue de l'organisation du travail d'après le régime du « short times », c'est-à-dire, d'équipes de travailleurs alternant les uns avec les autres pour périodes déterminés, de même on s'attend partout à voir échouer le projet élaboré par la Fédération d'associations ouvrières et tendant à faire déclarer la grève générale dans les manufactures de filés et tissus de coton de toute la Catalogne. »

[5] « organisés sur le modèle d'un caserne ou d'un monastère. Comme le seigneur du moyen-âge, le patron est non seulement un propriétaire mais encore un petit souverain. Les ouvriers sont internés comme des soldats et des religieux réguliers; leur liberté individuelle est entamée au profit des droits du patron. » (...)

« Les revendications ouvrières ne pourront s'affirmer avec un certaine force de résistance en face des exigences patronales que le jour où cette institution surannée aura disparu et où la condition de l'ouvrier sera la même dans toute l'étendue de la Catalogne. »

[6] « Les troubles de catalogne ont un caractère plus grave, car ils se rattachent à des questions de grèves toujours redoutables dans une région aussi inflammable et où l'émeute est en quelque sorte à l'état chronique. » (...) « Autant qu'il est permis d'en juger sur les apparences, l'ordre est momentanément rétabli, mais il est à craindre que le Gouvernement se trouve bientôt en face de difficultés nouvelles dont il est malaisé de prévoir la fin dans une province où la population est toujours disposée à saisir les occasions d'affirmer son esprit d'opposition et de séparatisme. »

[7] « Votre excellence sait d'ailleurs que ces symptômes ne sont pas nouveaux et que l'hostilité qui s'est souvent manifestée en Catalogne à l'égard de la Monarchie a déjà revêtu à diverses reprises cette forme significative. Il est à supposer néanmoins que ce mouvement est peu étendue et que les

ennemis de l'unité espagnole sont en très grande minorité.

Le seul remède à la situation était de toute manière d'en revenir aux mesures d'exception que le nouveau Cabinet avait cru pouvoir suspendre à son arrivée aux affaires et de remettre l'administration de la province à l'autorité militaire. C'est le parti auquel s'est arrêté le Ministère, quelque répugnance qu'il pût avoir à recourir aux méthodes gouvernementales qu'il avait blâmées chez les conservateurs. Cet acte d'énergie tardive a produit les effets salutaires qu'on en attendait et l'ordre est aujourd'hui rétabli à Barcelone. »

[8] « Les informations publiées par les journaux français sur les troubles de Barcelone sont tellement inexactes ou exagérées qu'il convient de les rectifier. Voici la vérité : grève générale depuis lundi dans la ville industrielle, collisions sanglantes pendant trois jours entre grévistes et forces militaires, chiffre des tués évalué à plus de soixante, nombreux blessés, nombreuses arrestations. Depuis vendredi quelques tramways et voitures ont recommencé à circuler conduits par des soldats. Menaces des grévistes empêcher ouvriers de travailler. Par solidarité grève générale depuis vendredi dans la province de Tarragone mise également en état de siège. Je tiens d'Ambassade au courant de la situation. Consul. »

[9] « C'est pour la première fois que tous les ouvriers se solidarisent ainsi entr'eux dans cette province et jusqu'à ce jour ils n'avaient jamais fait que des grèves partielles sans s'occuper de seconder leurs camarades de Barcelone ou autres villes de la Catalogne, fussent-ils du même corps de métier. On ne peut s'expliquer ce grand mouvement de solidarité générale qui existe en ce moment entre tous les ouvriers que par leur parfaite organisation syndicale et par la grande misère qui règne dans toutes ces régions à cause de la cherté de la vie causée par la hausse du change facilitant l'exportation de toutes les denrées alimentaires et la paralysation presque complète de la main d'œuvre dans ce pays depuis la mévente des vins ».

[10] « La rapidité avec laquelle a éclaté cette grève à laquelle ont pris part les ouvriers de tous les corps de métier sauf ceux des chemins de fer, présente pour l'avenir un gros point noir dans ce pays où les aliments de première nécessité augmentent toujours tandis que les salaires très modiques en général restent stationnaires par suite de la stagnation des affaires. »

[11] « Je crois devoir insister sur le caractère spécial des grèves en Espagne. Dans la presque unanimité des cas, les grévistes n'arrivent pas à l'entente nécessaire à la grève générale; le sentiment de solidarité est beaucoup moins prononcé de ce côté des Pyrénées qu'en France, et les grévistes manquent ici du puissant moyen d'agitation qu'est la presse. La plupart sont illettrés et ne

comprennent que très vaguement la signification des mots: anarchisme et socialisme. Isolés les uns des autres, les fonds de grèves ou les secours, même illusoire, que se prêtent les grévistes des autres pays, leur faut défaut, et pour manger; après quelques jours de misère, il leur faut bien se soumettre aux volontés du patron. De plus la présence de la troupe leur inspire un respect salutaire et la proclamation de l'état de siège ne les étonne pas.

Dans ces conditions, il est difficile à une grève de durer bien longtemps, et malgré les efforts faits par les professionnels pour entretenir l'agitation dans les centres ouvriers les plus importants, il est à espérer que d'ici à peu de temps nous aurons à constater un certain apaisement ».

[12] *« Le Gouvernement de Madrid, sans être tenu exactement au courant de cette nouvelle attitude des compagnons, semble pourtant en savoir aussi quelque chose. Mr. Moret, ministre de l'Intérieur d'Espagne, vient, en effet, d'adresser à l'un de ses amis intimes de Barcelone une lettre qui m'a été montrée, hier, par ce dernier et où je relève le passage suivant :*

« L'attitude des anarchistes ne laisse pas de m'inquiéter profondément. De tous côtés, m'arrivent des renseignements pessimistes et des avertissements qui me confirment dans ces idées. Et le complot d'Orense contre le Roi d'Espagne, dont les détails sont vraiment extraordinaires, donnent à mes soupçons un corps, une certitude. Il est certain que l'agitation anarchiste va entrer dans sa période aiguë... »

Ainsi il y a donc eu à Orense, capitale d'une province du nord-ouest de l'Espagne, une tentative criminelle contre le roi Alphonse XIII ! Personne ici, n'en avait rien su. Cependant, quand on y réfléchit, peut-être s'explique-t-on mieux la rentrée précipitée du jeune monarque à Madrid, lors de son voyage dans cette contrée. »

[13] *« Depuis mon retour de Barcelone, j'ai pu me convaincre que de nombreux pétards chargés de poudre noire étaient déposés sur les façades des maisons des quartiers riches de notre ville. Ces engins, inoffensifs d'ailleurs, font beaucoup de bruit et peu de dégâts. L'opinion publique attribue leur dépôt à les anarchistes. La police ignore quels en sont les auteurs. Si donc vous lisez dans les journaux l'histoire d'attentats non consommés, vous serez maintenant fixé sur leur peu d'importance. »*

[14] *« Or, ce que la police de Barcelone ne saurait dire, je dois bien vous le confier: les deux individus visés n'étaient autres que mon indicateur J. et l'anarchiste de Cette, Saurel, récemment arrivé à Barcelone et qui a fait l'objet de deux récents rapports de ma part. Je suis certain que mon indicateur, et que Saurel lui-même, n'ont pas pris part à l'attentat; c'est pourquoi je me garderai bien de les signaler à l'autorité espagnole laquelle s'empresserait de les séquestrer sans espoir de*

retour. Saurel est venu ici pour travailler, et mon indicateur a une excellente situation qu'il ne veut pas perdre. Au surplus, je me hâte d'ajouter que je recherche, de mon côté, à qui incombe le fait et que, le cas échéant, je n'hésiterais pas à en livrer l'auteur quel qu'il fût à l'autorité judiciaire. Mais suffit-il donc avoir assisté à une réunion anarchiste pour être l'auteur d'un attentat ? Il y a eu entreprise criminelle, c'est hors de doute ; mais, encore une fois, la police espagnole fait maintenant fausse route ou, plutôt, ne sait pas où elle va. »

[15] « La police est comme toujours hésitante et ne sait à qui entendre. Elle s'était, dès l'abord, transporté en masse sur les lieux de l'accident sans songer à garder la gare et à visiter les trains sortants dont l'un a certainement emporté l'auteur de l'attentat. D'autre part, pas d'interrogatoire, pas une arrestation !

En présence de cet état de choses, j'ai pris l'initiative, ce matin, de déclarer confidentiellement ce que je savais de la réunion secrète du dimanche, 6 novembre, réunion dont je vous ai rendu compte dans mon rapport du 12. Je n'ai pas précisé et j'ai seulement indiqué le nom de Carreras au Chef de la Sûreté. J'ai fait cela pour l'humanité, sachant bien d'ailleurs qu'il ne peut en résulter pour moi que des suites désagréables en raison du fâcheux état d'esprit de la police espagnole toujours prête à conter ses affaires au dernier des reporters »

[16] « Déjà le Procureur général a requis la peine de 20 ans de travaux forcés (...) contre l'anarchiste Rull, disparu, pour l'attentat du Palais de Justice; celle de 6 ans contre le Lieutenant Moralès, pour les bombes de Vallvidriera; celle de 20 ans encore contre Picoret et autres, membres du Comité d'action, que l'on soupçonne d'avoir participé à l'attentat de la rue Fernando. Il est indispensable de satisfaire l'opinion publique indignée et affolée. Ces propos du Chef de police Tressols m'ont laissé rêveur. Pourvu, me suis-je dit, que les compagnons, surexcités, n'aillent point se venger de la justice qui leur est ainsi distribuée, à l'occasion du voyage du Président de la République à Madrid! ».

[17] « (...)paraissent hypnotisés par les poursuites actuellement dirigées contre leurs coreligionnaires et ils n'attendent que la prononciation du verdict pour prendre des décisions extrêmes. Ils ont, d'ailleurs, des prétentions à traiter d'égal à égal avec les pouvoirs publics, surtout avec le pouvoir judiciaire, et cherchent à intimider par leurs menaces mal déguisées tant les Jurés que les magistrats appelés à siéger ».

« (...) l'opinion générale est que les Jurés ont délibéré sous l'influence de la terreur. Ils ont répondu non à toutes les questions. (...) La salle des séances, d'abord rempli de monde, s'était évacuée comme par enchantement avant le verdict par crainte d'un attentat. »

« Quant aux anarchistes, ils se croient désormais sûrs de l'impunité et je me tromperais fort ou l'ère des attentats n'est pas près de prendre fin. »

[18] « La répression en Espagne est brutale mais seulement momentanée: Elle cesse dès que l'impression première a disparu ».

[19] « M. Moralès est pourtant le neveu de l'ancien Ministre Puigcerver et je dois lui rendre cette justice: que c'est un actif et intelligent policier. Mais ne sera-t-il pas allé trop loin dans ses recherches ou n'aura-t-il pas été trompé par ses agents secrets? ».

« Je n'ose encore croire à une telle aberration de la part d'un homme intelligent et dévoué comme l'était Moralès; je suppose plutôt qu'il a été victime des louches manœuvres de ses agents secrets ».

« En ce qui concerne les bombes du Vallvidrera, en effet, si la culpabilité de l'indicateur du Lieutenant a paru démontrée, la complicité de celui-ci n'est rien moins que prouvée; et quant aux pétards, on en est encore à rechercher leurs auteurs. D'ailleurs, je ne crois pas les policiers espagnols assez machiavéliques, ni assez criminels, pour avoir perpétré cet horrible attentat. »

CAPÍTOL 8

[1] « Il a de grandes relations dans le monde politique socialiste en France et en Espagne, et fréquente très assidûment le Grand Orient de France, rue cadet. Il fait partie d'une loge « Les Inséparables » ou les Droits de l'homme », et d'une loge espagnole dans son pays. (...) Quoique ne s'occupant pas de politique, le sieur Ferrer professerait des opinions socialistes internationales. Mais il n'est nullement anarchiste et est l'ennemi de tout désordre, bien qu'ayant répondu pour le paiement des espagnols Mañach et Villa, expulsés par arrêté ministériel en date du 31 Décembre 1896. »

[2] « (...) qu'il ne convient de ne pas prendre à la lettre les assertions du chef de police espagnol concernant les accointances de Vinardell avec les compagnons. Il ne faut pas oublier en effet qu'on est en pleine période électorale, dans la Péninsule et que, dans ces conjonctures, l'étiquette des adversaires du régime actuel peut être facilement modifiée par les Autorités administratives dans un but que vous comprendrez aisément. »

[3] « (...) d'après l'anarchiste espagnol Prats, il paraît qu'un certain nombre d'anarchistes espagnols (30 ou 40) doit débarquer à Marseille venant de Barcelone. On suppose, ici, que cet

exode a lieu en vue du voyage du roi d'Espagne » / « Les anarchistes espagnols quittent leur pays en masse; une bande d'une vingtaine d'individus vient d'arriver à Marseille. Trois de ces espagnols ont pris les devants pour préparer un gîte à ceux qui vont suivre, car toute la compagnie a pour objectif: Paris ».

[4] « Tout le monde admet aujourd'hui, en effet, que le droit d'expulsion par voie administrative est incompatible avec les principes démocratiques, et qu'il ne peut être employé par un gouvernement républicain que contre les étrangers qui constituent un danger pour la sécurité du pays où ils ont reçu l'hospitalité et non à raison de leur seule qualité d'étranger ou de leurs opinions ».

[5] « Les anarchistes viennent d'obtenir un succès, dont ils se vantent, du reste, très haut: l'anarchiste Jose Prats, un militant, ami et second de Vallina, des plus osés, qui était réfugié à Londres depuis son expulsion, qui date de l'année dernier, vient d'obtenir l'autorisation de rentrer en France, grâce aux nombreuses démarches faits en sa faveur par MM. de Pressensé et Meslier. (...) Libertad raconte que M. Meslier a assuré aux anarchistes que d'ici peu de jours tous les arrêtés d'expulsion deviendraient lettre morte. Les anarchistes qui sont domiciliés à Paris vont prévenir leurs camarades qui sont à l'étranger et particulièrement traqués en Espagne, qu'ils peuvent venir à Paris où ils auront d'abord, dorénavant, la protection des amis des membres du Gouvernement. »

[6] « (...) que mon service n'a remarqué, ni en gare ni en ville, l'arrivée et la présence de révolutionnaires espagnols qui se seraient réfugiés à Montpellier. L'agent Paillès, qui est à mon service depuis 1898, qui est originaire du Roussillon et qui connaît très bien la langue Catalane a exercé, depuis lundi dernier, une active surveillance à ce sujet, à l'arrivée des trains venant de Cerbère. Il n'a dévisagé aucun Catalan suspect durant cette surveillance.

D'après les renseignements que j'ai recueillis il m'est possible de donner l'assurance à Monsieur le Préfet qu'aucun révolutionnaire espagnol n'a été remarqué à Montpellier depuis le commencement du mois. ».

[7] « Mais il ignorait complètement le travail formidable de correspondance entre de nombreux compagnons anarchistes en Europe et en Amérique, dont Prats était le lien, et par qui toutes les fortes têtes du parti, obligées constamment de se cacher, mais qui avaient besoin de rester en relations, pouvaient se retrouver »

[8] « La surveillance à la poste, sur la correspondance des individus signalés, n'a encore donné

aucun résultat. On s'aperçoit clairement que le mot d'ordre a été donné à tous les compagnons anarchistes. Lettres et télégrammes doivent circuler sous le nom de correspondants encore inconnus de nous, et passer par plusieurs mains avant d'arriver aux destinataires ».

[9] « Depuis lors, on n'a pas appris que les individus appartenant au groupe en question se soient réunis ou qu'ils soient revenus à Paris. Seul, Prats, qui a obtenu que les effets de l'arrêté d'expulsion pris contre lui fussent suspendus, est à Paris où il habite (...) ».

[10] « En résumé, s'il est probable qu'il y a à Paris des espagnols qui rêvent de supprimer, même par l'assassinat, la monarchie dans leur pays natal, rien ne permet de dire jusqu'à présent qu'ils aient formé dans la Capitale un groupement destiné à préparer l'exécution d'un projet déterminé. Il semble que leur propagande ait bien plutôt pour but de s'attirer le concours moral ou effectif de certains révolutionnaires français, auprès desquels ils viennent s'inspirer. »

[11] « Comme l'arrêté d'expulsion n'a pu encore lui être notifié, j'ai l'honneur de vous soumettre s'il n'y aurait pas lieu d'examiner, pour le cas où cette notification se produirait à l'heure actuelle, si elle ne serait pas de nature à donner naissance à de fausses interprétations ou à provoquer des protestations de la part de certains groupements politiques ou de Ligues qui, à la veille du procès de Madrid, avaient organisé à cette frontière et sur d'autres points de la France, des meetings en faveur de Ferrer. »

CAPÍTOL 9

[1] “Quoiqu'il en soit, Barcelone est actuellement terrorisé et les gens, au cours de leurs promenades quotidiennes, commencent à se défaire de l'habitude chère qu'ils avaient de porter leurs pas vers la Rambla, si dangereuse aux déambulants. Assurément, la situation deviendrait lamentable pour cette brillante et industrielle cité si l'on n'y portait remède en toute hâte».

“L'état des esprits est à la fois la surexcitation et l'affolement. À chaque instant, la nouvelle de quelque découverte de bombe est colporté de bouche en bouche et démentie peu après. Et les promeneurs désertent de plus en plus les belles avenues, jadis si fréquentées, de notre ville!...”

[2] « Certes, je ne méconnaissais pas l'influence néfaste du cléricalisme et du jésuitisme en Espagne, bien que, cependant, l'autorité du prêtre soit bien ébranlée dans certaines régions de la Péninsule

et notamment dans les grandes villes où, depuis le petit industriel jusqu'à l'ouvrier le plus obscur, en passant par l'employé de magasin ou de bureau, tout le monde déteste la soutane. Cette haine, d'ailleurs, se justifie amplement par les excès des gens cléricaux et par les mœurs dissolues du clergé espagnol. »

[3] La répression en Espagne est brutale mais seulement momentanée: Elle cesse dès que l'impression première a disparu. N'est-il pas curieux de voir tous les anarchistes condamnés à mort et aux travaux forcés à perpétuité à l'occasion du procès de Montjuich se promener tranquillement dans les rues? de voir encore le condamné à mort Sempau vaquer à ses occupations? et de savoir que Clariá, et tant d'autres, qui se distinguèrent en 1902 jouissent de la liberté qu'ils devaient bien croire avoir perdue pour la vie?"

[4] « non que je doute de sa réserve, mais parce que je n'ai pas suffisamment confiance en celle de son entourage; et puis, je suis persuadé qu'en cette affaire, on n'ira pas jusqu'au bout et qu'on ne recherchera que les complicités immédiates. Au surplus, s'il le juge à propos, M. Cambon examinera s'il est certaines impressions, certaines données qu'il puisse lui communiquer. En tout état de cause, il me paraît plus prudent de garder le reste par devers nous. Je ne suis, en somme, qu'un agent officieux et d'information, non point un agent officiel et de répression, et il m'est à peu près impossible d'apporter la preuve matérielle des données qui m'ont été confiées et que je communique. »

[5] "Il n'est que trop exact que la police espagnole, notamment celle de Barcelone, si elle a fait, depuis une année, des progrès surprenants, ne s'est pas encore élevée à la hauteur de ses congénères des autres pays d'Europe ou d'Amérique. Elle manque surtout, à mon avis, de méthode L'activité lui fait aussi défaut, en thèse générale. Mais, à la vérité, on n'improvise pas, de toutes pièces, une police en quelques mois. Le premier point consistait à la moraliser et c'est, je crois, ce à quoi se sont attachés principalement ses chefs. Il importe, en second lieu, d'exciter ses qualités intellectuelles. (...) La logique doit être et sera la qualité maîtresse du bon policier de l'avenir.

Donc, à Barcelone, on a cherché, sans se donner la peine de raisonner ses recherches. On s'est confié au hasard (...). Il me semble pourtant qu'avec un peu plus de méthode, la police espagnole, maintenant jeune, régénérée, eût dû atteindre à de meilleurs résultats.

Mais que fallait-il qu'elle fit?

D'abord, elle eût dû se munir de bons indicateurs. Je crois savoir que ceux qu'elle emploie sont insuffisants, soit par le nombre, soit par la qualité.

(...) J'aurais, en outre, fait disparaître tous ces agents, tous ces gardes civils, qui stationnent au

coin de chaque voie. Loin de servir à arrêter les malfaiteurs, ils sont pour eux une indication sur le point le plus favorable à perpétrer le crime. Quelqu'un n'a-t-il pas dit, en effet, que le meilleur moyen de faire de la police c'était de ne pas paraître s'y adonner. C'est bien ici le cas, à mon avis (...), la police en civil, que j'aurais substituée à celle d'uniforme, ne chômerait pas, et je suis persuadé qu'elle serait plus heureuse que celle-ci.

Enfin, il me semble que la meilleure et la plus sûre manière de savoir ce qui se passe parmi les anarchistes, c'est de leur laisser les coudées franches dans leurs groupements, dans leurs cercles, surtout lorsqu'on y possède des indicateurs. Il fallait donc laisser fonctionner le "Centre de Estudios Sociales" et les autres cercles fréquentés par les compagnons."

[6] "J'ai, aujourd'hui, la persuasion que la réunion désormais célèbre dans les Annales anarchistes, d'Amélie-les-Bains, a jeté les assises de cette nouvelle orientation. Cette persuasion, je la tire de plusieurs faits concomitants: l'intrusion de Lorenzo et Malato dans le grand organe anarchiste espagnol "Tierra y Libertad"; le nouvel essor de cette feuille dont la situation obérée était connue de tous; la création de la "Solidaridad Obrera" qui, d'ailleurs, avait précédé la réunion d'Amélie; les visites de Ferrer à ce centre révolutionnaire ouvrier; la participation anarchiste dans la grève actuelle des charretiers; la création de "Tierra Libre"; enfin une lettre saisie à la poste".

[7] « Le mouvement anarchiste de Barcelone paraît être, en ce moment, en voie de transformation et les dirigeants semblent recevoir de Paris et de Londres toutes indications qui tendraient à changer ce mouvement en agitation syndicale ressemblant assez à celle de notre Confédération Générale du Travail. Les correspondances échangées avec la France et l'Angleterre, les voyages fréquents en ces deux pays des agitateurs espagnols connus permettent de supposer que ceux-ci y vont puiser la majeure partie de leurs inspirations. Des réunions sont tenues rue Mendizábal, 17, à Barcelone et le nombre assez important des assistants semble démontrer que les appels des chefs ont été entendus ».

[8] « Les adhérents se sont, en effet, multipliés au point que la Solidaridad est aujourd'hui une fédération comprenant un très grand nombre de syndicats ou de sociétés ouvrières je dirai même la totalité de ces associations, car si l'unanimité, ou même la majorité des membres de celles-ci ne se sent point attirée vers la lutte de classes préconisée par la Solidaridad, les révolutionnaires et les anarchistes, que leur violence fait toujours arrivée à la suprématie des groupements ouvriers, prennent sur eux d'apporter leurs adhésions à la vaste organisation subversive qui vient de se fonder en Espagne et dont l'existence préoccupe singulièrement le Gouvernement de la Péninsule ».

[9] « Une scission s'est donc produite entre les plus violents des violents, les partisans de la propagande par le fait et ceux de l'action directe.

Reste à savoir, maintenant, soit dit en passant, si les plus dangereux ne sont pas les seconds, avec leur organisation redoutable; reste à savoir si un attentat personnel à la bombe ou au couteau, fait courir plus de risques à la société que tell grève récente ou que le sabotage du pain, par exemple.

Reste à déterminer enfin si cette canalisation de l'action anarchiste aura été un bien ou un mal pour la société.

Des groupes sont allés vers "Tierra Libre" tandis que ceux qui côtoient la politique et qui sont dirigés par les Lorenzo, les Cardenal et autres semi-politiciens sont entrés à "Tierra y Libertad" dans le but, sans doute, d'en retirer quelques bribes de l'argent consenti par Ferrer, car les compagnons ne sont pas insensibles, quoiqu'on pense, aux charmes de maître Douro et surtout aux plaisir qu'il est susceptible de procurer.

J'ai donné dans mon rapport du 17 Septembre dernier les noms des groupements qui sont allés à « Tierra Libre ». Les autres, y compris « Solidaridad » suivent le drapeau de Ferrer.

Ceux là paraissent vouloir se borner à entretenir des relations avec le bureau international créé lors du Congrès d'Amsterdam; mais ce sont, surtout, et avant tout, de farouches indépendants qui ne se laisseront pas embrigader même par Ferrer.

Et s'il est vrai, comme beaucoup le croient, que Ferrer soit la tête qui a armé le bras des terroristes de Barcelone, ceux de Tierra Libre répudient ces actes lâches et odieux qui sèment la terreur au hasard du destin, souvent parmi la population ouvrière. Ce qu'ils accepteraient et préconiseraient, au besoin, c'est l'attentat courageux, face à face, avec le tyran ou le puissant du jour, Mr. Maura, ou tout autre. »

CAPÍTOL 12

[1] « J'ai l'honneur de vous informer que Mr. Conche, notre agent consulaire à Palamós m'envoie un exprès pour me dire que la colonie française de sa résidence est en danger et qu'il réclame de secours. Deux des Frères qui gardaient l'École de Palamós ont été blessés cruellement et l'école incendiée. Un français habitant San Feliu de Guíxols a reçu une balle de revolver en défendant son usine et a été incarcéré par la gendarmerie, dans le but, je pense, de le soustraire à la fureur des sauvages qui l'assaillaient.

Au moment ou j'allais partir à Cerbère pour vous télégraphier, je reçois la nouvelle qu'une canonnière espagnole a mouillé en rade de Palamós, et que le premier résultat à son arrivée a été

l'incendie de l'importante fabrique de bouchons appartenant à deux français MM. Berthon et Delibes de Marseille. Mais la présence de cette unité navale est une protection pour nos nationaux. Je suis toujours sans communication avec Barcelone.

Je crois devoir appeler votre attention sur la courageuse conduite de Mr. Hans Boché (l'exprès envoyé par M. Conche). Ce jeune homme, après une première tentative vaine, a réussi à sortir de Palamós, porter des instructions qu'il avait dû apprendre par cœur parce qu'il aurait été fusillé si on avait trouvé les lettres sur lui. Il a été arrêté à tous moments par les bandes armées qui sillonnent le bas Ampurdan et il a atteint Torroella de Montgrí après quatorze heures de marche en évitant les villages, tous insurgés. Là, une voiture lui a permis d'aller prendre le chemin de fer qui fonctionne de Gérone ici. Ce jeune homme est allemand et venait demander secours pour la colonie allemande de Palamós assiégée dans son usine, en même temps que pour la colonie française réfugiée chez notre Agent.

Son acte de dévouement mérite, je crois, une distinction honorifique comme témoignage de la reconnaissance que nous lui devons.

Je suis avisé à l'instant que la famille de Mr. Pausin (le français emprisonné à San Feliu) a pu s'échapper de la ville après avoir couru les plus grands dangers ; elle va se fixer à Perpignan en attendant que son chef lui soit rendu. »

[2] « J'ai passé la journée d'hier à Madrid où j'ai été reçu par le Roi et le Ministre d'État. La situation normale est rétablie à l'intérieur. La menace de grève générale à Madrid annoncée pour lundi a complètement échouée. Toutefois le Gouvernement Espagnol ne se dissimule pas la gravité du mouvement anarchiste de Barcelone ; il considère que ce n'est pas sans une longue préparation qu'une telle masse insurrectionnelle peut se dresser soudainement et accomplir une œuvre méthodique de lutte et de destruction.

Le Ministre d'État et le Roi m'ont dit en propres termes : « Nous connaissons maintenant le programme du socialisme anarchiste. Il a pensé le réaliser plus aisément chez nous ; mais c'est le même qu'on désirait appliquer à Paris et à Londres ; l'événement a donc un intérêt international. » Je n'ai pas manqué de déclarer qu'il ne pouvait y avoir qu'une appréciation sur des entreprises aussi criminelles contre la patrie et la société et que le Gouv Espagnol pouvait être assuré que nous ne permettrions pas aux éléments anarchistes de se créer sur notre frontière un refuge d'où ils continueraient à menacer le pays voisin. Le Roi et le Ministre d'État m'ont remercié de ces assurances. »

[3] « Depuis les récents événements de Barcelone, le Département est envahi par de nombreux espagnols qui ont quitté leur pays, soit pour échapper à la mobilisation, soit pour se soustraire aux

poursuites dont certains d'entr'eux pourraient être l'objet à la suite des troubles de Catalogne. Parmi eux se trouvent des jeunes gens très violents, animés de sentiments révolutionnaires et anarchistes qui trouvent accueil et appui auprès des antimilitaristes de Perpignan, dont je vous ai signalé la propagande de plus en plus active dans mon département. C'est pourquoi je crois devoir appeler votre attention sur la réunion, dont je vous envoie le rapport, pour le cas où vous jugeriez utile de me donner des instructions spéciales en vue de la surveillance de ces étrangers, et, au besoin, de leur éloignement des frontières, s'ils continuaient à se signaler par des violences de langage comme celles qui ont été relevées. »

[4] «L'émotion causée en France par l'exécution de Ferrer a été pour Barcelone une véritable surprise ; on était loin de se douter ici que cette affaire locale prendrait de si grandes proportions de l'autre côté de la frontière. Ce serait d'ailleurs une grande erreur de croire que cette exécution a été à Barcelone considérée par tous comme un scandale. Si les amis politiques du condamné ont protesté, ils représentent une bien faible minorité et la masse de la population a vu dans cet acte de force la fin d'une agitation dont elle était fatiguée. Les protestations de l'étranger contre l'exécution de Ferrer ont d'ailleurs causé à cette ville des préjudices plus grands encore, dit-on, que les journées d'émeute. Et de fait l'industrie et le commerce subissent une crise, le prix des terrains est en baisse, les constructions arrêtées et les touristes, généralement nombreux à cette époque de l'année, n'ont pas paru. La presse de Catalogne en constatant les conséquences économiques de cet état de choses, paraît vouloir rendre la France responsable de la campagne faite partout en Europe et en Amérique contre les agissements du Gouvernement espagnol. Presque tous les journaux de Barcelone se montrent hostiles à notre pays, non seulement les journaux comme le « Diario de Barcelona » et les organes conservateurs, mais même ceux d'une couleur politique moins marquée comme « La Vanguardia » ou les publications techniques comme le « Diario del Comercio ». A tous propos ils publient des articles peu sympathiques pour la France et certainement, à l'exception du parti le plus avancé, désireux de s'appuyer sur notre parti socialiste, l'opinion publique en Catalogne nous est en ce moment peu favorable ».

[5] « le Gouvernement de la République s'est appliqué à faire concorder le ton de la presse française avec la parfaite harmonie qu'existe dans la relation entre la France et l'Espagne. Il serait désirable qu'il fût dès maintenant compris à Madrid que l'on ne saurait équitablement faire remonter en pareil cas jusqu'au gouvernement de la République la responsabilité de l'attitude de la presse Française. Je vous saurais donc gré de profiter des occasions qui vous paraîtront opportunes pour contribuer à donner à cet égard en haut lieu des impressions conformés à la réalité des choses et à dissiper à l'avance toute équivoque nuisible aux relations de deux

gouvernements. »

CAPÍTOL 10

[1] « On en connaît environ 600 comme anarchistes, parmi lesquels beaucoup sont considérés comme très dangereux et capables de commettre, par passion politique, les crimes les plus graves. Certains sont plutôt des terroristes à la façon russe que des anarchistes.

Les réfugiés espagnols exercent la profession de coiffeur, de cordonnier ou d'ouvriers en voitures. Ils vivent en général assez misérablement. »

(...)

« Il y a quelques années, on pouvait craindre que la présence en aussi grand nombre de tels éléments dans la Capitale n'y provoquât des désordres. Dans les manifestations publiques, le nombre de ces étrangers était grand et des incidents parfois graves étaient la conséquence de cette affluence (1er Mai 1906, place de la République, 1er Mai 1907, Manifestation Ferrer, (...)

A la suite des mesures prises par les Autorités, plusieurs de ces individus furent expulsés et, depuis lors, il faut reconnaître que les révolutionnaires étrangers sont moins nombreux dans les manifestations publiques. »

« (...) ils se mêlent de plus en plus à la politique française et ils fraternisent avec les milieux révolutionnaires français: tous les ans, à la manifestation du Père Lachaise on peut voir tous ces groupes étrangers défiler devant le Mur des Fédérés réunis autour de leurs bannières. »

(...)

« On a déjà appelé l'attention sur le danger que le nombre toujours croissant de ces réfugiés et leurs agissements peuvent faire courir à l'ordre public. Le danger serait plus grand encore en cas de conflit extérieur: il faudrait alors s'attendre à voir ces révolutionnaires fomenter des troubles intérieurs ou y participer, créant ainsi de sérieux embarras au Gouvernement. »

[2] « Ce qui fait ici la faiblesse des républicains c'est leur division, leur hostilité implacable des uns contre les autres, qui donne aux gens indifférents à la forme du gouvernement, fort nombreux en Espagne, l'impression que la proclamation de la République serait le signal de luttes intestines entre les divers groupes politiques et entre les diverses provinces de l'Espagne".

(...)

"les vaincus du scrutin sont partis en déclarant « qu'ils venaient d'assister à la mort du parti républicain » En Espagne tout prend le caractère d'une question de personne.»

ARXIUS CONSULTATS I SIGLES EMPRADES

Arxius francesos:

ADP: Archives Diplomatiques – Paris / La Courneuve

ADN: Centre des Archives Diplomatiques de Nantes

AN-Pierrefitte: Archives Nationales – Paris / Pierrefitte

AN-Fontainebleau: Archives Nationales – Fontainebleau

ADPO: Archives Départementales

ADHérault: Archives Départementales

ADSeine-et-Marne: Archives Départementales

APPP: Archives de la Prefecture de Police de Paris

Arxius espanyols

AGA: Archivo General de la Administración – Alcalá de Henares

AHN/AMAE: Archivo Histórico Nacional / (*fons de l'antic*) Archivo del Ministerio de Asuntos Exteriores.

Arxius catalans:

ANC: Arxiu Nacional de Catalunya

BC: Biblioteca de Catalunya

AHCB: Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona

AMGi: Arxiu Històric Municipal de Girona.

BIBLIOGRAFIA

- Abelló Güell, T. (1989). "L'antimilitarisme anarquista davant la guerra de 1914". In *Revolució i Socialisme. Col·loqui Internacional. Vol.2* (pp. 7–20). Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.
- Abelló Güell, T. (2010). "Una personalitat a les portes de la mort: el testament de Francesc Ferrer i Guàrdia (1854-1909)". *Estudis Històrics I Documents Dels Arxius de Protocols*, (28), 333–364.
- Abelló i Güell, T. (1987a). "El Proceso de Montjuic ante la opinión pública europea". *Estudios de Historia Social*, 40-41.
- Abelló i Güell, T. (1987b). *Les Relacions internacionals de l'anarquisme català: 1881-1914*. Barcelona: Edicions 62.
- Abelló i Güell, T. (1992a). "El moviment anarquista (1874-1914): entre el catalanisme i l'internacionalisme". *Afers*, 13, 131–141.
- Abelló i Güell, T. (1992b). "El proceso de Montjuic: la condena internacional al régimen de la Restauración". *Historia Social*, 14, 47–59.
- Abelló i Güell, T. (2012). "La Semana Trágica: Violencia y política a principios del siglo xx". *Bulletin d'Histoire Contemporaine de l'Espagne*, 4 (47), 77–91.
- About, I., & Denis, V. (2011). *Historia de la identificación de las personas*. Barcelona: Planeta.
- Actes de les jornades sobre la Setmana Tràgica (1909): Barcelona, 5, 6 i 7 de maig de 2009*. (2009). Barcelona: Balmesiana (Biblioteca Balmes). Retrieved from http://ccuc.cbuc.cat/record=b4785730~S23*cat
- Albert, P. (1979). *Histoire de la presse* (Vol. 3a ed. mis). Paris: Presses Universitaires de France.
- Alejandro E. Fernández. (2011). "'Prediques de germanor". Las asociaciones catalans de Buenos Aires y sus prácticas institucionales (1850-1940)". *Historia Social*, (70), 63–80.
- Allain, J.-C. (n.d.). "Les nouvelles formes de la diplomatie au XXe siècle. Introduction". *Relations Internationales*, 31, 257–261.
- Allain, J.-C. (1996). "Diplomacia tradicional y conferencias cumbre: ¿dos realidades en competencia?", *Historia Contemporánea. Nombres Propios Para Una Diplomacia: La Política Exterior Española En El Siglo XX*, 15, 19–29.
- Allain, J.-C., & Auffret, M. (n.d.). "Le ministère français des Affaires étrangères. Crédits et effectifs pendant la IIIe République". *Relations Internationales*, 32, 405–446.
- ALONSO, C. (2014). "El doble exilio de Manuel Ciges Aparicio (1909-1913)". *Laberintos* :

Anuario de Estudios Sobre Los Exilios Culturales Españoles, (16), pp. 7–23.

- Alvarez Junco, J. (1976). *La ideología política del anarquismo español, 1868-1910*. Madrid: Siglo XXI.
- Alvarez Junco, J. (1984). "Maneras de hacer historia: los antecedentes de la Semana Trágica." *Zona Abierta*, (31).
- Alvarez Junco, J. (1992). "Un anarquista español a comienzos del siglo XX: Pedro Vallina en París." *Historia Social*, (13).
- Alvarez Junco, J. (2009). "El context social i polític de la Setmana Tràgica". In *Tràgica, roja i gloriosa : una setmana de 1909 = Tragic, red and glorius : one week in 1909* (pp. 13–26). Barcelona: Arxiu Nacional de Catalunya.
- Álvarez Junco, J. (1990). *El Emperador del Paralelo : Lerroux y la demagogia populista*. Madrid : Alianza.
- Álvarez Junco, J. (2011). *El Emperador del Paralelo :Lerroux y la demagogia populista*. RBA temas de actualidad. Serie Historia de España. Barcelona: Rba.
- Amigó i Anglès, R. (1990). *Evarist Fàbregas i el seu temps*. Reus: Centre de Lectura.
- André, M. (1914). *La Catalogne et les germanophiles =Catalunya i els germanòfils*. Barcelona: Llibrería espanyola.
- André, M. (1917). *Guide psychologique du français a l'étranger*. Paris: Nouvelle Libr. Nationale.
- Anguera, P. (2005). *Antoni Fabra Ribas*. Valls : Cossetània. Retrieved from
- Anguera, P. (2008). *L'Onze de setembre : història de la Diada (1886-1938)*. Barcelona : Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Antolín Paz, M., Morales y Marín, J. L., & Rincón García, W. (1994). *Diccionario de pintores y escultores españoles del siglo XX*. Madrid : Forum Artis.
- Aróstegui, J. (1994). *Violencia y política en Espana. Ayer ; 13*. Madrid: M. Pons, 1994.
- Aubert, J., & études, E. pratique des hautes. (1979). *L'État et sa police en France :1789-1914. Centre de recherches d'histoire et de philologie. V, Hautes études médiévales et modernes* (Vol. 33). Genève etc.: Librairie Droz.
- Aubert, P. (2012). «Consecuencias de la Semana Trágica y del Caso Ferrer: los intelectuales españoles y franceses frente a la Leyenda negra de España a principios del siglo XX». *Bulletin D'histoire Contemporaine de l'Espagne*, (47 - Violence à Barcelone), 143–177.
- Auffray, B. (1972). *Un Homme politique sous la IIIe République. Jules Auffray 1852-1916*. Paris: la Pensée Universelle, 1972.
- Auffray, B., & Chastenet, J. (1976). *Pierre de Margerie (1861-1942) et la vie diplomatique de son temps [Texte imprimé]*. Paris: C. Klincksieck, 1976.

- Avilés Farré, J. (2006). *Francisco Ferrer y Guardia: pedagogo, anarquista y mártir*. Madrid: Marcial Pons.
- Avilés Farré, J. (2013). *La daga y la dinamita: los anarquistas y el nacimiento del terrorismo*. Barcelona: Tusquets.
- Avilés, J. (2009). "El terrorismo anarquista como propaganda por el hecho: de la formulación teórica a los atentados de París, 1877-1894". *Historia Y Política*, (21), 169–190.
- Avilés, J., & Herrerín, Á. (Eds.). (2008). *El Nacimiento del terrorismo en occidente: anarquía, nihilismo y violencia revolucionaria*. Madrid: Siglo XXI.
- Avilés, J., & Herrerín, Á. (2010). "Propaganda por el hecho y propaganda por la represión: anarquismo y violencia en España a fines del siglo XIX". *Ayer*, 4(80), 165–192.
- Aymes, J.-R., & Esteban de Vega, M. (2003). *Francia en España, España en Francia: la historia en la relación cultural hispano-francesa (siglos XIX-XX)* (Vol. 1ª). Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca.
- Aymes, J.-R., & Salaün, S. (2000a). *Être espagnol*. [Sorbonne]: Presses de la Sorbonne nouvelle.
- Aymes, J.-R., & Salaün, S. (2000b). "Présentation. Les Espagnols devant le miroir". In J.-R. Aymes & S. Salaün (Eds.), *Être espagnol* (p. 13 i ss.). Presses de la Sorbonne Nouvelle.
- Aymes, J.-R., & Salaün, S. (2001). *Le Métissage culturel en Espagne*. [París]: Presses de la Sorbonne Nouvelle.
- Azorín. (1958). *Españoles en Paris* (Vol. 5a). Madrid: Espasa Calpe.
- Bachoud, A. (1989). "L'affaire Ferrer ou la France en question". In J.-P. Etienvre & J. R. de Urquijo y Goitia (Eds.), *España, Francia y la Comunidad europea* (pp. 103–113). CSIC-Casa de Velázquez.
- Baillou, J. (1984). *Les Affaires étrangères et le corps diplomatique français*. Paris: Centre national de la recherche scientifique.
- Balañà Abadia, P. (1993). "Les Annales des Nationalités", *Visió cosmopolita de Catalunya. Vol.II. Relats de viatgers i escriptors (s.XX)*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- Balcells, A. (1987). Violencia y terrorismo en la lucha de clases en Barcelona de 1913 a 1923. *Estudios de Historia Social*, 42-43, 37–79.
- Balcells, A. (1992). *Història del nacionalisme català: dels orígens al nostre temps*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de la Presidència. Entitat Autònoma del Diari Oficial i de Publicacions.
- Balcells, A. (2009). *El Pistorisme: Barcelona (1917-1923)*. Barcelona: Pòrtic.
- Balcells, A., Culla i Clarà, J. B., & Mir, C. (1982). *Les eleccions generals a Catalunya de 1901 a 1923: relació dels resultats electorals de 1869 a 1899. Estudis electorals; 4*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill, 1982.

- Balcells, A., Pujol, E., & Sabater, J. (1996). *La Mancomunitat de Catalunya i l'autonomia*. Barcelona.
- Balent, A. (1977). *Història de les organitzacions obreres a Catalunya Nord: (1851-1914)*. Perpinyà : Centre Pluridisciplinari d'Estudis Catalans.
- Barnier, M. (2005). *Dictionnaire des ministres des Affaires étrangères*. Paris: Fayard, 2005.
- Barry, M. B. (2004). "La Ligue des droits de l'homme et la guerre d'Espagne", Combe, Sonia,...., pp. 58–70). Paris: La Découverte / BDIC.
- Barthélemy-Saint-Hilaire, J. (1882). *Fragments pour l'histoire de la diplomatie française du 23 septembre 1880 au 14 novembre 1881* . Paris: G. Chamerot, 1882.
- Batalla i Galimany, R. (2011). *Jaume Miravittles i Navarra*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.
- Bauer, A., & Ventre, A.-M. (2001). *Les polices en France. Que sais-je?* PUF.
- Baylac-Ferrer, A. (2009). *Catalunya nord, societat i identitat : reflexions, vivències i panorama català*. Canet : Trabucaire.
- Bély, L., Soutou, G.-H., Theis, L., & Vaïsse, M. (2004). *Dictionnaire des Ministres des Affaires étrangères*. Paris: Fayard.
- Bennassar, B., & Bennassar, L. (1998). *Le Voyage en Espagne : anthologie des voyageurs français et francophones du XVe au XIXe siècle*. Paris : Robert Laffont. Retrieved from
- Bensoussan, M. (n.d.). "Els Camins d'Albert Savine, amic i traductor de Narcís Oller" /. *Estudis de Llengua I Literatura Catalanes, Miscel·là*(11).
- Berjoan, N. (2005). Du conformisme au catalanisme. Penser la culture et la langue catalanes en Roussillon au XIXe siècle. *Domitia*, (6), 103–117.
- Berjoan, N. (2009). Une croix et un drapeau. Le catalanisme de Monseigneur de Carsalade du Pont, évêque de Perpignan (1900-1932). *Annales Du Midi: Revue de La France Méridionale*, 267, 385–406.
- Berjoan, N. (2010). «Nosaltres els Catalans del Nord». Une histoire de l'identité roussillonnaise à l'âge des nations. *Cercles. Revista D'història Cultural*, (13).
- Berjoan, N. (2011). *L'Identité du Roussillon:penser un pays catalan à l'âge des nations, 1780-2000*. Canet, França: Trabucaire.
- Berlière, J.-M. (1993). Du maintien de l'ordre républicain au maintien républicain de l'ordre ? Réflexions sur la violence. *Genèses*, 12, 6–29.
- Berlière, J.-M. (1996). *Le monde des polices en France : XIXe-XXe siècles*. Bruxelles: Editions Complexe.
- Berlière, J.-M. (1998). "Archives de police : du fantasme au mirage". In C. F. (dir. . PETIT J.G. (Ed.), *L'histoire contemporaine et les usages des archives judiciaires 1800-1939*. Paris: H.

Champion.

- Berlière, J.-M. (2000). "Police et République: une acculturation réciproque" (Vol. La police...). IHESI.
- Berlière, J.-M. (2001). "Archives de police/historiens policés?", *Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine*, 48-4 bis, , 57–68.
- Birnbaum, P. (n.d.). "La question de l'exceptionnalisme français". In S. Berstein, P. Milza, & C. d'histoire de l'Europe du vingtième siècle (Eds.), *Politique d'aujourd'hui* (Vol. Axes et mé, pp. 91–99). Paris: Presses universitaires de France, impr.1998.
- Bonafoux, L. (n.d.). *Bombos y palos : semblanzas y caricaturas*. Paris: Sociedad de Ediciones Literarias y Artísticas.
- Bonafoux, L., & Cilla. (1909). *De mi vida y milagros*. Madrid: Imp. Científica y Artística de Alrededor del Mundo.
- Bonamusa, F. (2004). "Andreu Nin, secretari de la Internacional Sindical Roja, 1921-1929" (Vol. Josep Font). Barcelona: Crítica.
- Bonet, G. (1992). *Les Pyrénées orientales dans la guerre : les années de plomb*. Ecully: Horvath.
- Bonet, G. (1995). *Les Pyrénées-orientales autrefois : d'un siècle à l'autre 1870-1914*. Lyon: Horvath, cop.
- Bonet, G. (2004). *L'Indépendant des Pyrénées-Orientales : un siècle d'histoire d'un quotidien, 1846-1950 : l'entreprise, le journal, la politique*. Perpignan: Publications de l'Olivier, cop.
- Bonet, L. (2012). *L'instituteur Louis Pastre (1863-1927) : le catalan et l'école en Roussillon de 1881 a 1907*. Université Paul Valéry - Montpellier III; Universitat de Girona.
- Bonet, L. (2012a). "Lluís Pastre (1863-1927) : un mestre d'escola gavatx , laic i catalanista a Rosselló". *Llengua i literatura*, 13–38.
- Bonnaffoux, D. (1999). *Images d'Espagne en France au détour d'un siècle. XIXe-XXe*. Aix-en-Provence: Publications de l'Université de Provence.
- Borja i Sanz, J. (2003). "París en la vida i obra de Josep Pla". In M.-C. Zimmermann & A. Charlon (Eds.), *Actes del dotzè Col·loqui internacional de llengua i literatura catalanes, Universitat de París IV-Sorbonne, 4-10 de setembre de 2002 [i.e. 2000]. Volum II [Texte imprimé]*. Barcelona : Associació internacional de llengua i literatura catalanes: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003.
- Borràs, E. (1931). *El Proceso Ferrer : drama histórico en tres actos ...* Barcelona: Maucci.
- Bouffanais, P. (1933). *Les Consuls en temps de guerres et de troubles*. Paris : Domat Montchrestien.
- Bouffanais, P., & Paris, F. de droit et des sciences économiques de. (1933). *Les Consuls en temps de guerres et de troubles*. Paris: Domat Montchrestien.
- Boulanger, Patrick, Fiani, Bernadette, Roux, C. (1972). *Les Anarchistes espagnols à Marseille*,

1880-1925 - *Bulletin du CIRA_Marseille, n°9*. (CIRA-Marseille, Ed.) *Bulletin du CIRA-Marseille, no 9*.

- Broder, A. (1981). *Le Role des interets économiques étrangers dans la croissance de l'Espagne au XIXème siècle*.
- Broder, A., Alonso Redondo, D., & Cuéllar, D. (2012). *Los ferrocarriles españoles (1854-1913): el gran negocio de los franceses*. [Madrid] : Fundación de los Ferrocarriles Españoles.
- Brossa, J., & Alomar, G. (1985). *Assaig. Regeneracionisme i modernisme / J. Brossa. El futurisme i altres assaigs / G. Alomar*. [Barcelona]: Edicions 62 [etc.], cop.
- Brunet, J.-P. (1990). *La police de l'ombre: indicateurs et provocateurs dans la France contemporaine*. Paris: Du Seuil.
- Busturia, D. (dir). (1994). *Del reencuentro a la convergencia*. (M. Ciencias de la Dirección, Ed.).
- Cabanel, P., Durand, J.-D., *Le grand exil des congrégations religieuses françaises, 1901-1914 : colloque international de Lyon, Université Jean-Moulin-Lyon-III, 12-13 juin 2003. Histoire*. Paris: Éditions du Cerf, 2005.
- Cambó, F. (1981). *Memòries : 1876-1936*. Barcelona : Alpha. Retrieved from
- Cambó, F., & Casassas, J. (1990). *El catalanisme regeneracionista*. [Barcelona] : La Magrana.
- Cambon, J. (1926). *Le Diplomate*. Paris : Hachette.
- Camps, C., Arnau i Segarra, P., Trenc, E., & Roser i Puig, M. (2004). *Col·loqui Europeu d'Estudis Catalans*. Montpellier: Centre d'études et de recherches catalanes.
- Canal i Morell 1964-, J. (1998). *El carlisme català dins l'Espanya de la restauració : un assaig de modernització política (1888-1900)*. Vic: EUMO.
- Canal i Morell, J., & González Calleja, E. (1992). "No era la ocasión propicia..." : la conspiración carlista de fin de siglo en un memorial a Don carlos. *Hispania*, LIII/181, 705–742.
- Canal, J., & Contreras, J. (2007). *Exilios : los éxodos políticos en la historia de España, siglos XV-XX. Biblioteca histórica*. Madrid: Sílex.
- Carbasse, J.-M. (1977). *Louis-Xavier de Ricard, felibre rouge*. Montpellier: Lacave.
- Cardona, D., & Ucelay Da Cal, E. (1983). *La batalla i altres textos [Texte imprimé]. Biblioteca dels clàssics del nacionalisme català. - Barcelona : la Magrana : Diputació de Barcelona, [198-]- ; 6*. Barcelona: Ed. de la Magrana, 1983.
- Carner, J., Manent, A., & Medina, J. (1994a). *Epistolari de Josep Carner*. Barcelona : Curial.
- Carner, J., Manent, A., & Medina, J. (1994b). *Epistolari de Josep Carner*. Barcelona : Curial.
- Carnero Arbat, T. (2004). "Las relaciones entre Francesc Cambó y Antonio Maura (1907-1923)", (Vol. Josep Font). Barcelona: Crítica : Museu d'Història de Catalunya, cop.
- Carner-Ribalta, J. (2009). *Memòries*. Viena Edicions.

- Carsalade du Pont, J. de, Alcover, A. M., & Moll, F. de B. (1964). *Epistolari del Bisbe Carsalade a Mossen Alcover*. Mallorca : Graf. Miramar. Retrieved from
- Casanova, J. (2010). *Tierra y libertad : cien años de anarquismo en España*. Barcelona: Crítica.
- Casassas, J. (1990). *Entre Escil·la i Caribdis : el catalanisme i la Catalunya conservadora de la segona meitat del segle XIX*. Barcelona : La Magrana.
- Casassas, J., Cattini, G. C., Renom i Pulit, M., & Toledano González, L. F. (2006). *Els Fets del Cucut! : taula rodona organitzada pel Centre d'Història Contemporània de Catalunya el 24 de novembre de 2005*. [Barcelona] : Centre d'Història Contemporània de Catalunya.
- Catalanes, Centre d'études, Zimmermann, M.-C., Serrano, C., & Choux, M. (1996). *Le Discours sur la nation en Catalogne aux XIXe et XXe siècles : Hommage à Antoni M. Badia i Margarit*. Paris : Éditions hispaniques.
- Catalogue général officiel : exposition universelle internationale de 1889 a Paris*. (1889). Lille : Imp. L. Danel.
- Cattini, G. C. (2010). *Nel nome di Garibaldi : i rivoluzionari catalani, i nipote del Generale e la polizia di Mussolini* : Pisa: BS edizioni.
- Charles-Brun, J., (2004). *Le régionalisme*. Paris: Éd. du C.T.H.S., 2004.
- Cœuré, S. (2013). *La mémoire spoliée: les archives des Français, butin de guerre nazi puis soviétique, de 1940 à nos jours*. Paris: Payot & Rivages.
- Cohen, S. (Ed.). (2002). *Les diplomates. Négociier dans un monde chaotique*. Paris: Autrement.
- Coll i Amargós, J. (1994). *El Catalanisme conservador davant l'afer Dreyfus, 1894-1906*. Barcelona: Curial.
- Colomer, J., & Ainaud de Lasarte, J. M. (1995). *La Temptació separatista a Catalunya : els orígens (1815-1917)*. Barcelona : Columna.
- Colomines i Companys, A. (1993). *El catalanisme i l'Estat. La lluita parlamentària per l'autonomia (1898-1917)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Combe, S. (2004). *Retour de Moscou. Les archives de la Ligue des Droits de l'Homme, 1898-1940*. Paris: La Découverte/BDIC.
- Coromines, P., (1974). *Diaris i records . I, Els anys de Joventut i El Procés de Montjuïc*. Barcelona: Curial, 1974.
- Cortade, E. (1969). *Catalunya i la gran guerra*. Barcelona: Rafael Dalmau, cop.
- Cortade, E. (1991). *Jules de Carsalade du Pont, l'évêque des Catalans*. Perpignan: Société agricole, scientifique et littéraire.
- Cortade, E. (1994). *Juli de Carsalade du Pont. Bisbe de Perpinyà i defensor de Catalunya*. Barcelona: Curial.

- Cuadrat, X. (1976). *Socialismo y anarquismo en Catalunya :1899-1911 : los orígenes de la C.N.T.* Madrid: Revista del Trabajo.
- Cucurull, F. (1975). *Panoràmica del nacionalisme català*. [Paris]: Edicions Catalanes de Paris.
- Culla, J. B. (1986). *El Republicanisme lerrouxista a Catalunya :1901-1923*. Barcelona: Curial.
- Culla, J. B. (2005). "Ni tan jóvenes, ni tan bárbaros. Las juventudes en el republicanismo lerrouxista barcelonés". *Ayer*, 3(59), 51–67.
- Cussó, R. (n.d.). «La défaite de la SDN face aux nationalismes majoritaires : la Section des minorités et les pétitions irrecevables». *Études Internationales*, 44(1), 65–88.
- Cussó, R., Grande, I., Padró-Solanet, A., & García, L. (n.d.). L'identité nationale duale: à la place d'espagnol il faudrait dire castillan. *Àmbits de Política I Societat*.
- Daix, P., & Israel, A. (2003). *Pablo Picasso. Dossiers de la Préfecture de Police, 1901-1940*. Paris/Moudon.
- Dalmau i Ribalta, A. (2007). *El Cas Rull :viure del terror a la ciutat de les bombes, 1901-1908*. Barcelona: Columna.
- Dalmau i Ribalta, A. (2010). *El Procés de Montjuïc :Barcelona al final del segle XIX*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- Dalmau Ribalta, A. (2011). "Tarrida del Màrmol. Una evocació". *L'Avenç*, (370), 38–44.
- Dalmau Ribalta, A. (2012). "La oleada de violencia en la Barcelona de 1904-1908". *Ayer*.
- Delaunay, J.-M. (1982a). "De nouveau au sud des Pyrénées: congregations françaises et refuges espagnols: 1901-1914" (Vol. *Mélanges...*, pp. 259–287). Paris: Diffusion de Boccard.
- Delaunay, J.-M. (1982b). "Relations franco-espagnoles autour de la Première Guerre Mondiale" -Colloque de Madrid 1981- (Vol. *Mélanges...*, pp. 129–148).
- Delaunay, J.-M. (1983). "La Grande Guerre ou la clé du retour" (Vol. *Mélanges...*, pp. 247–368). Paris: Diffusion de Boccard.
- Delaunay, J.-M. (1990). "1914. Les espagnols et la guerre". In *Les sociétés européennes et la guerre de 1914-1918. Actes du Colloque 1988*. (pp. 117–139). Nanterre: Université de Nanterre.
- Delaunay, J.-M. (1994). *Des palais en Espagne [Texte imprimé] : l'École des hautes études hispaniques et la Casa de Velázquez au coeur des relations franco-espagnoles du XXe siècle, 1898-1979. Bibliothèque de la Casa de Velázquez, ISSN 0213-9758 ; 10*. Madrid : Casa de Velázquez ; [Paris: diff. Klincksieck], 1994.
- Delaunay, J.-M. (1995). "Tous catalans. Les volontaires espagnols dans l'armée française pendant la Grande Guerre". In J.-C. Allain (Ed.), *Des étoiles et des croix. Mélanges offerts à Guy Pedroncini*. Paris: Economica.
- Delaunay, J.-M. (2000). *Méfiance cordiale : les relations franco-espagnoles au début du XXe siècle (1899-1914)*. ANRT, 2000, Lille.

- Delaunay, J.-M. (2007). "La Ligue de défense des droits de l'homme et du citoyen et les affaires espagnoles au début du XXe siècle". *Relations Internationales*. P.U.F.
- Delgado Gómez-Escalonilla, L. (2002a). "La emigración española a Francia en el siglo XX. Introducción". *Hispania*, LXII/2, nú, 425–432.
- Delgado Gómez-Escalonilla, L. (2002b). "La enseñanza de los emigrantes. Entre la defensa de la identidad española y la política de asimilación francesa". *Hispania*, LXII/2, nú, 521–560.
- Dendle, B. J. (1993). "Galdós et la visite du président Loubet, 1905". *Bulletin Hispanique*, 95(2), 693–697.
- Denéchère, Y. (2001). "L'inégalité de traitement des réfugiés politiques espagnols en France, l'exemple des Espagnols avant 1936". *Annales de Bretagne et Des Pays de l'Ouest*, 108, n°3, 117–134.
- Derainne, P.-J. (1999). *Les étrangers en France : guide des sources d'archives publiques et privées. XIXe-XXe siècles*. Paris: Association Génériques; Direction des Archives de France.
- Deschodt, J.-P. (2005). Le carnet B après 1918. *Institut de Stratégie Comparée*.
- Diamant, C. (1993). *Les réseaux secrets de la police*. Paris: La Découverte.
- Duarte, À. (1987). *El Republicanisme català a la fi del segle XIX*. Vic: Eumo.
- Duarte, À. (1991). "Entre el mito y la realidad. Barcelona, 1902". In F. Bonamusa Gaspá (Ed.), *La huelga general* (pp. 147–168). Madrid: M. Pons, 1991.
- Duarte, À. (1993). "Republicanos y nacionalismo. El impacto del catalanismo en la cultura política republicana". *Historia Contemporánea. España y Francia, En La Paz y En La Guerra: 1914-1945*, 10, 157–177.
- Duarte, À. (2004). *Història del republicanisme a Catalunya*. Vic, Lleida: Eumo : Pagès.
- Duch i Plana, M., & Campalans, F. R. (1996). *Socialisme i obrerisme : VIII Jornades Història del Socialisme : Barcelona, 27 i 28 de novembre de 1996*. Barcelona: Fundació Rafael Campanals.
- Dueñas Iturbe, O., Jensen, S., Duarte, P., Segura, A., & Solé i Sabaté, J. M. (2008). *Catalunya al món : la presència catalana al món : segles XIX i XX*. Barcelona : Departament de la Vicepresidència.
- Dulphy, A. (2010). *Les relations culturelles internationales au XXe siècle : de la diplomatie culturelle à l'acculturation*. Bruxelles : P.I.E.-Peter Lang.
- Duran i Tort, C. (2006). *Pere Aldavert : una vida al servei de l'ideal*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Duroselle, J.-B. (1981). *Tout empire périra. Une vision théorique des relations internationales*. Paris: Publications de la Sorbonne.
- Elizalde Pérez-Grueso, M^ad. (1996). "Diplomacia y diplomáticos en el estudio actual de las relaciones internacionales". *Historia Contemporánea. Nombres Propios Para Una*

Diplomacia: La Política Exterior Española En El Siglo XX, 15, 31–52.

- Englund, S. (2006). "N'est national qui veut": du bon usage de la "nation" par les historiens. *Le Mouvement Social*, 53-2, 165–181.
- Enrech i Molina, C. (2001). "L'ofensiva patronal contra l'ofici. Estructures laborals i jerarquies a la indústria tèxtil catalana: 1881-1923". *Butlletí de La Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 12, 185–196
- Españoles y Franceses en la primera mitad del siglo XX. Primer coloquio hispano francés de historia contemporanea, Madrid, noviembre 1982.* (1986). E; Madrid: C.S.I.C.
- Etienvre, J.-P., & Urquijo y Goitia, J. R. de. (1989). *España, Francia y la Comunidad Europea : actas del Segundo Coloquio Hispano-Francés de Historia Contemporánea, celebrado en Aix-en-Provence los días 16, 17 y 18 de junio de 1986.* Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Departamento de Historia Contemporánea.
- Fabra Ribas, A., & Pérez Baró, A. (1975). *La Semana Trágica : el caso Maura, el krausismo.* Madrid : Seminarios y Ediciones.
- Faura i Homedes, R. (1991). *El Complot de Prats de Molló.* Barcelona: El Llamp.
- Fernández Asperilla, A. (2002). "Los emigrantes españoles en París a finales del siglo XIX y en el primer tercio del siglo XX. La Sociedad de Socorros Mutuos El Hogar de los Españoles". *Hispania*, LXII/2, nú, 505–520.
- Fernández Gómez, F. de P. (2014). *Anarcocomunismo en España (1882-1896): el grupo de "Gràcia" y sus relaciones internacionales.* Tesis doctoral. UAB.
- Fernández Sirvent, R. (2010). "París, destino privilegiado del exilio español (1813-1851). A propósito de varias aportaciones historiográficas recientes". *Pasado y Memoria : revista de Historia Contemporánea*, 9, 191–205.
- Ferrer i Pont, J.-C. (2007). *Nosaltres sols : la revolta irlandesa a Catalunya (1910-1923).* Barcelona : Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Figueres, J. M. (2009). "La recepció de la Setmana Tràgica a la premsa de Madrid. La desactivació de la protesta arreu d'Espanya amb la censura i l'amenaça del separatisme". In *Actes de les jornades sobre la Setmana Tràgica (1909) : Barcelona, 5, 6 i 7 de maig de 2009* (pp. 381–416). Barcelona : Balmesiana (Biblioteca Balmes).
- Foulché-Delbosc, R. (1896). "Bibliographie des voyages en Espagne et Portugal". *Revue Hispanique*, 7-9, 1–349.
- Frank, R. (n.d.). "L'entrée des attachés financiers dans la machine diplomatique 1919-1945". *Relations Internationales*, 32, 489–505.
- Frantz, J.-P. (2000). *Renseignements généraux. Hautes-Pyrénées - IIIe République.* Biarritz: Atlantica.
- Freán Hernández, O. (2011). "El anarquismo Español". *Ayer*, (84), 209–223.

- Gabriel, P. (1991). "Sindicalismo y huelga. Sindicalismo revolucionario francés e italiano. Su introducción en España". *Ayer, nº4 - La Huelga General (Bonamusa, F. Dir.)*.
- Gabriel, P. (1992). "Espacio urbano y articulación política popular en Barcelona, 1890-1920". In J. L. García Delgado (Ed.), *Las Ciudades en la modernización de España: los decenios interseculares : VIII Coloquio de Historia Contemporánea de España dirigido por Manuel Tuñón de Lara* (Vol. 1ª ed, p. 474). Madrid: Siglo XXI.
- Gabriel, P. (2009). "1900: els catalans de París". *Traversée : Hommage à Montserrat Prudon*, 291–308.
- Gabriel, P. (2012). "El anarquismo y el anarcosindicalismo en tiempos de Ferrer y Guardia y la Semana Trágica: Barcelona / París 1906-1911". *Bulletin D'histoire Contemporaine de l'Espagne*, (47), 93–112.
- Gallart i Bau, J. (1994). "Lluís Pastre, mestre de català a l'escola primària pública nord-catalana (1863-1927)", (Núm. 5 (2001-2002), p. 146-158), 146 – 158.
- Gámir, J. P. (2003). "España y la economía internacional". *Ayer*, (49, La política exterior de España en el siglo xx), 161–184.
- García Sanz, F. (2009). "El caso Ferrer: imagen y relaciones internacionales de España". In *Actes de les jornades sobre la Setmana Tràgica (1909) : Barcelona, 5, 6 i 7 de maig de 2009. Analecta sacra tarraconensia: Revista de ciències historicoeclesiàstiques*. (pp. 425–468).
- García Sedas, P. (2004). "Joan Pérez-Jorba: "un modernista convertit en banquer a París."" *Revista de Catalunya*, (195), 93–109.
- Gaziel. (1965). *París, 1914 : diari d'un estudiant*. Barcelona : Aedos.
- Gener, P., (2007). *Mis antepasados y yo :apuntes para unas memorias*. Lleida: Punctum.
- Gómez de Miguel, E., & Borràs, E. (1932). *¡Abajo las armas! :drama en tres actos, distribuidos los 2o y 3o en dos cuadros cada uno*. Barcelona: Casa Editorial Maucci.
- González Calleja, E. (1991). Paramilitarització i violència política a l'Espanya del primer terç de segle: el requeté tradicionalista (1900-1936). *Revista de Girona*, 147, julio, 69–73.
- González Calleja, E. (1998). *La Razón de la fuerza : orden público, subversión y violencia política en la España de la Restauración, 1875-1917*. Madrid: CSIC.
- González Calleja, E. (2002). "La emigración política y la oposición violenta a la monarquía restaurada (1897-1931)". *Hispania: Revista Española de Historia*, 62(211), 483–503.
- González Calleja, E. (2005). "Los servicios de información franceses en España durante la I Guerra Mundial". *Revista de Historia Militar*, (3), 179–226.
- González Calleja, E. (2007). "Republicanos". In *Exilios: los éxodos políticos en la historia de España : siglos XV-XX* (Vol. 1, pp. 191–216). Sílex ediciones.
- González Calleja, E. (2009). "Las oleadas históricas de la violencia terrorista: una reconsideración."

- González Calleja, E. (2010). "Más allá de la Rotonde: los exiliados antiprimorrveristas en París (1923-1930)". In *París, ciudad de acogida: el exilio español durante los siglos XIX y XX* (Vol. 1, pp. 183–234). Sociedad Estatal de Conmemoraciones Culturales : Marcial Pons.
- González Calleja, E. (2012). "La Cataluña ingobernable: el forcejeo por el control del orden público en Barcelona en los prolegómenos de la "Semana Trágica.", *Bulletin D'histoire Contemporaine de l'Espagne*, (47), 43–64.
- González Calleja, E., & Aubert, P. (2013). *Nidos de espías : España, Francia y la Primera Guerra Mundial, 1914-1919*. Madrid : Alianza.
- González Calleja, E., & Rey Reguillo, F. del. (1995). "Violència política i pistolisme a Catalunya de la primera postguerra mundial: propostes d'anàlisi". *L'Avenç: Revista de Història I Cultura*, (192), 34–41.
- González Vilalta, A. (2006). *La Nació imaginada : els fonaments dels Països Catalans : (1931-1939)*. Catarroja - Barcelona: Afers.
- Goron, F. (1897). *Les Memoires de M. Goron, Ancien Chef de la Sûreté. IV: La police de l'avenir*. Paris: Flammarion.
- Goron, M. (1902). *Las Policías extranjeras*. Madrid: Saénz de Jubera.
- Graux, C. (1905). "Correspondance d'Espagne (1875-1880)". *Revue Hispanique*, 289–595.
- Guillon, J.-M. (2012). "Républicanisme et anticléricalisme : Ferrer dans le Panthéon de la Provence rouge". *Bulletin D'histoire Contemporaine de l'Espagne*, (47 - Violence à Barcelone), 137–142.
- Hernández, J. L. N. (2001). "La Historia de las Relaciones Internacionales: Notas para una aproximación historiográfica". *Ayer*, (42), pp.17–42.
- Herrerín López, Á. (2011). *Anarquía, dinamita y revolución social :violencia y represión en la España de entre siglos, 1868-1909*. Madrid: Catarata.
- Hurtado, A. (2011). *Quaranta anys d'advocat :història del meu temps : 1894- 1936. Biografies i memòries* (Vol. 83). Barcelona: Edicions 62.
- Hurtado, V., & Martín Ramos, J. L. (2011). *La sublevación*. Barcelona: Dau.
- Iglésias 1871-1928, I. (1939). *[Als voluntaris catalans : escrita per als voluntaris catalans de la Gran Guerra, 1914-18]*. [Barcelona]: [Comissariat de Propaganda], [entre 1936 i.
- Internacionales, Comisión española de historia de las relaciones. (1996). *La historia de las relaciones internacionales : una visión desde España : Madrid, 20, 21 y 22 de octubre de 1994*. Madrid: Comisión Española de Historia de las Relaciones Internacionales.
- Íñiguez, M., & Puente, A. I. (2008). *Enciclopedia histórica del anarquismo español* (Vol. 1ª). Vitoria: Asociación Isaac Puente.

- Izquierdo Ballester, S. (2002). *La Primera victòria del catalanisme polític : el triomf electoral de la candidatura dels "quatre presidents" (1901)* (Vol. 1a ed.). Barcelona: Pòrtic.
- Izquierdo Ballester, S. (2006). *República i autonomia : el difícil arrelament del catalanisme d'esquerres (1904-1931)*. CatarrojaBarcelona: Afers.
- Izquierdo Ballester, S., & Rubí i Casals, M. G. (2009). *Els orígens del republicanisme nacionalista*. CHCC.
- Jané Checa, Ò., & Forcada, E. (2009). "Panorama del catalanisme a la Catalunya del Nord fins a la Primera Guerra Mundial". *Cercles: Revista D'història Cultural*, (12), 90–103.
- Jaurès, J. (1912). *Discurs a la joventut*. Barcelona: Biblioteca de la "Revista de Catalunya."
- Jiménez Fernández, M. C., Sauch Cruz, N., & Muntaner, I. R. (2011). *La Setmana tràgica : motius i fets*. Móra la Nova: Institut Ramon Muntaner etc.
- Juste, A. M. (2001). "La Historia de las Relaciones Internacionales y de la política exterior española". *Ayer*, (42) pp. 71–96.
- Kaspi, A., & Marès, A. (1989). *Le Paris des étrangers : depuis un siècle. Notre siècle*. Paris: Impr. nationale, 1989.
- Kroen, S. (2004). "La république, oui; Mais qu'en est-il de la démocratie?", *Le Mouvement Social*, 209, 91–103.
- L'anarchisme espagnol*. (2012). Cahiers de civilisation espagnole contemporaine.
- La Question catalane : l'Espagne et la Catalogne : notice adressée a la presse européenne par le Comité nationaliste catalan de Paris*. (1898). Paris: Impr. de D. Dumoulin et Cie.
- Lapuya, I. L. (n.d.). *La Bohemia española en París a fines del siglo pasado : desfile anecdótico de políticos, escritores, artistas, prospectores de negocios, buscavidas y desventurados*. París : Casa Editorial Franco-Ibero-Americana.
- Lapuya, I. L. (2001). *La Bohemia española en París a fines del siglo pasado : desfile anecdótico de políticos, escritores, artistas, prospectores de negocios, buscavidas y desventurados*. Sevilla: Renacimiento.
- Le Clère, M. (1973). *Histoire de la police*. (P.U.F., Ed.) *Que sais-je?* Paris.
- Le Modèle républicain*. (1992). Paris: Presses universitaires de France.
- Lequin, Y. (2006). *Histoire des étrangers et de l'immigration en France*. Paris: Larousse.
- Lequin, Y., & Goubert, P. (n.d.). *Histoire des étrangers et de l'immigration en France*. Bibliothèque historique. Paris: Larousse, DL 2006.
- Lerroux, A. (1963). *Mis memorias*. Madrid : Afrodísio Aguado.
- Les Exils catalans en France*. (2005). Paris: Pups.
- Llobera, J. R. (2003). *La teoria del nacionalisme a França*. Catarroja/València: Afers/Universitat de

València.

- Llombart Huesca, M. (2012). *Identidades de España en Francia : un siglo de exilios y migraciones (1880-2000)*. Granada : Comares.
- López Estudillo, A. J. (1996). "El republicanismo en la década de 1890: la reestructuración del sistema de partidos". In J. A. Piqueras & M. Chust (Eds.), *Republicanos y repúblicas en España*. Madrid: Siglo Veintiuno.
- Madrid, F., & Venza, C. (2001). *Antología documental del anarquismo español*. Madrid : Fundación de Estudios Libertarios Anselmo Lorenzo
- Madrid Santos, F. (1991). *La Prensa anarquista y anarcosindicalista en España desde la I Internacional hasta el final de la Guerra Civil. Tesis doctorals microfitxades (Universitat de Barcelona : 1991) ; Publicacions Universitat de Barcelona*.
- Maitron, J. (1964). *Ravachol et les anarchistes*. Paris: René Juillard.
- Maitron, J. (1975). *Le mouvement anarchiste en France*. Paris: Maspéro.
- Maitron, J. (1997). *Dictionnaire biographique du mouvement ouvrier français*. Paris: Edition de l'Atelier.
- Marfany, J. (1986). "Jaume Brossa: algunes dades noves". Els Marges, revista de llengua i literatura.
- Marinello Bonnefoy, J. C. (2015). *Sindicalismo y violencia en Catalunya 1902-1919*. Universitat Autònoma de Barcelona. Tesis doctoral, UAB.
- Marqués Posty, P., & Vincent, B. (2008). *Espagne 1936 : correspondants de guerre* : Paris: L'Harmattan.
- Martín Corrales, E. (2011). *Semana Trágica : entre las barricadas de Barcelona y el Barranco del Lobo*. Barcelona : Bellaterra.
- Martínez de Sas, M. T., & Pagès i Blanch, P. (Eds.). (2000). *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans* [Barcelona]: Edicions Universitat de Barcelona : Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Martínez Fiol, D. (1988). *El Catalanisme i la Gran Guerra (1914-1918). Antologia*.
- Martínez Fiol, D., & Tavera García, S. (1998). "Corporativismo y revolución: los límites de las utopías proletarias en Cataluña (1936-1939)". *Historia Social*, 32, 53.
- Martínez Gallego, F.-A., Chust Calero, M., & Hernández Gascón, E. (2001). *Valencia 1900 : movimientos sociales y conflictos políticos durante la guerra de Marruecos, 1906-1914*. Castelló de la Plana : Publicacions de la Universitat Jaume I.
- Martínez-López, F., Canal, J., & Lemus López, E. (2010). *París, ciudad de acogida : el exilio español durante los siglos XIX y XX*. Madrid: Sociedad Estatal de Conmemoraciones Culturales etc.

- Marvaud, A. (1910). *La Question sociale en Espagne*. Paris : Félix Alcan.
- Marvaud, Á. (1913). *L'Espagne au XXe siècle : étude politique et économique*. Paris : Armand Colin.
- Masanés, C., & Vázquez, E. (2014). *Germaine Gargallo : cos, pintura i error*. Girona : Llibres del Segle.
- Masjuan, E. (2009). *Un Héroe trágico del anarquismo español : Mateo Morral, 1879-1906*.
- Masjuan i Bracons, E. (2009). *Un Héroe trágico del anarquismo español : Mateo Morral, 1879-1906*. Antrazyt (Vol. 311). Barcelona: Icaria.
- Maurice, J. (2002). "Le républicanisme espagnol en question". *Le Mouvement Social*. Les éditions de l'Atelier / Éditions Ouvrières.
- Mayayo i Artal, A. (1995). *De pagesos a ciutadans : cent anys de sindicalisme i cooperativisme agraris a Catalunya, 1893-1994*. Catarroja etc.: Afers.
- Millares Carlo, A., & Ahorros, C. E. de C. de. (1975). *Homenaje a Don Agustín Millares Carlo*. Las Palmas: Caja Insular de Ahorros de Gran Canaria.
- Milza, P. (1988). "Politique intérieure et politique étrangère". In R. (dir). Rémond (Ed.), *Pour une histoire politique*, pp. 315–344. Paris: Seuil.
- Mir, C., & Anguera, P. (Eds.). (1989). *Actituds polítiques i control social a la Catalunya de la restauració (1875-1923)*. Lleida: Virgili & Pagès : Estudi General : Institut d'Estudis Ilerdencs.
- Miralles, R. (1993). "La política exterior de la República española hacia Francia durante la guerra civil". *Historia Contemporánea. España y Francia, En La Paz y En La Guerra: 1914-1945*, 10, 29–50.
- Moisand, J. (2015). "Les exilés de la « République universelle » Français et Espagnols en révolution (1868-1878)". In D. DIAZ, J. MOISAND, R. SANCHEZ, & J. L. SIMAL (Eds.), *Exils entre les deux mondes. Migrations et espaces politiques atlantiques au XIXe siècle*, (pp. 161–187). Les Perséides.
- Moliner i Prada, A., & Alquézar, R. (2009). *La Semana Trágica de Cataluña*. Alella : Nabla.
- Monsó Dilla, J. (2012). *Política d'ordre públic i repressió durant la Restauració (1875-1898)*. Universitat de Barcelona. Tesi doctoral, UAB.
- Montant, J.-C. (1990). "L'organisation centrale des services d'informations et de propagande du Quai d'Orsay pendant la Grande Guerre" (Vol. Les sociétés..., pp. 135–143). Université de Paris X-Nanterre.
- Montmany Torrella, A., Coso, T., López Pérez, C., & Fontbona, F. (2002). *Repertori de catàlegs d'exposicions col·lectives d'art a Catalunya (fins a l'any 1938)*. Barcelona : Institut d'Estudis Catalans.
- Moradiellos, E. (2003). "La política europea, 1898-1939". *Ayer*, (49, La política exterior de España

en el siglo xx), 55–80.

- Morales Lezcano, V. (1996). "La embajada de España en París durante las misiones diplomáticas de Fernando de León y Castillo: entre el noventa y ocho y la Rota de Annual". *Historia Contemporánea. Nombres Propios Para Una Diplomacia: La Política Exterior Española En El Siglo XX*, nº15. 77–88.
- Morales Lezcano, V. (1998). *León y Castillo, embajador (1887-1918) : un estudio sobre la política exterior de España*. [Las Palmas de Gran Canaria]: Cabildo de Gran Canaria Presidencia.
- Mouvements ouvriers espagnols et questions nationales 1868-1936*. (1984). Paris: Les éditions ouvrières, 1984.
- Murga, I., Lucena Giraldo, M., Cabañas Bravo, M., & Bergasa, V. (2009). *¿Verdades cansadas? : imágenes y estereotipos acerca del mundo hispánico en Europa*. Madrid : Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- Navarro, E., & Coromines, P. (1915). *Historia crítica de los hombres del republicanismo catalán en la última década : 1905-1914*. Barcelona : Ortega.
- Niño Rodríguez, A. (1988). *Cultura y diplomacia. Los hispanistas franceses y España de 1875 a 1931*. Madrid: CSIC, Casa de Velázquez.
- Niño Rodríguez, A. (2002). "Políticas de asimilación y de preservación de la nacionalidad de los emigrantes. Españoles en Francia, 1900-1936". *Hispania*, LXII/2, nú, 433–482.
- Noiriel, G. (1991a). "Comment puis-je savoir ce que je vais dire?" (Vol. Réfugiés ..., pp. 9–27). Paris: Hachette Littératures.
- Noiriel, G. (1991b). *Réfugiés et sans-papiers : la République face au droit d'asile, XIXe-XXe siècle*. Paris: Hachette Littératures.
- Noiriel, G. (1993). *Population, immigration et identité nationale en France, XIXe-XXe siècle*. Paris: Hachette.
- Noiriel, G. (1994). "Pour une socio-histoire de la nation" : Forum européen 13 - 14 mai 1994 : conférence: La construction sociale et symbolique de la nation (p. 9).
- Noiriel, G. (2001). *État, nation et immigration : vers une histoire du pouvoir*. Paris: Belin, cop.
- Noiriel, G. (2002). *Atlas de l'immigration en France : exclusion, intégration...* Paris: Autrement.
- Núñez Florencio, R. (1983). *El Terrorismo anarquista :1888-1909*. Madrid: Siglo XXI.
- Núñez Florencio, R. (2010). "El terrorismo". In *Tierra y libertad: cien años de anarquismo en España*. Barcelona: Crítica.
- Núñez Seixas, X. M. (1997). "Espías, idealistas e intelectuales: La Union des Nationalités y la política de nacionalidades durante la I Guerra Mundial (1912-1919)". *Espacio, Tiempo y Forma*, (10), 117–150.
- Núñez Seixas, X. M., (2010). *Internacionalitzant el nacionalisme : el catalanisme polític i la*

qüestió de les minories nacionals a Europa (1914-1936). València : Universitat de València. Catarroja: Afers.

- Orobon, M.-A. (2000). "Les républicains fédéralistes espagnols: de Marianne à l'échec de la Fédération Européenne". In AYMES (Ed.), *Être espagnol* (pp. 184–191). Paris: Presses de la Sorbonne Nouvelle.
- Pagès i Blanch, P. (Dir. . (2001). *Historia del moviment obrer als Països Catalans*. (E. Climent, Ed.). Edicions del País Valencià.
- Paris Exposition 1900 : guide pratique du visiteur de Paris et de l'Exposition*. (1900). Paris : Hachette.
- Paris, Barcelone. De Gaudí à Miró*. (2001). F; Paris: Réunion des musées nationaux.
- Pereira Castañares, J. C. (2003). *La Política exterior de España : 1800-2003 : historia, condicionantes y escenarios*. Barcelona : Ariel.
- Pereira, J. C. (2001). "Presentación". *Ayer*, (42, La historia de las relaciones internacionales), 11–16.
- Pérez i Vallverdú, E. (2009). *Josep Maria Folch i Torres (1880-1910) : compromís polític i creació literària*. Barcelona : Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Pérez Nespereira, M. (2007). *La secessió catalana. Els corrents culturals europeus a la fi del segle (1872-1900)*.
- Pérez Nespereira, M. (2007). *Prat de la Riba :nacionalisme i formació d'un estat català*. Barcelona: Base.
- Permanyer, L. (2007). *1.000 testimonis sobre Barcelona*. Barcelona: La Campana.
- Peschanski, D. (Ed.). (1997). *Pouvoirs et polices au XXe siècle* . Bruxelles: Complexe.
- Poblet i Feijoo, F. (2008). *El Congrés Universal d'Esperanto de 1909 a Barcelona : la consolidació del moviment esperantista als Països Catalans = La Universala Kongreso de Esperanto de 1909 en Barcelono : la firmigo de la esperanto-movado en la Kataluna Landoro*. Sabadell : Associació Catalana d'Esperanto. Retrieved from http://ccuc.cbuc.cat/record=b4110180~S23*cat
- Ponce Marrero, J. (2004). "Canarias y la diplomacia española ante la crisis internacional de 1911", dins (Vol. Josep Font). Barcelona: Crítica : Museu d'Història de Catalunya.
- Premisler, S. (1973). "L'émigration politique espagnole en France (1872-1876, 1894-1912)". *Cahiers Du Monde Hispanique et Luso-Brésilienne. Caravelle.*, 21, 117–135.
- Prieto y Villarreal, E. (1903). *Ruiz Zorrilla desde su expulsión de España hasta su muerte (1875-1895) : recuerdos políticos*. Madrid : M. Romero, impresor.
- Prignitz, G., Duché-Gavet, V., & Landerouin, Y. (2005). *Les Pyrénées, une frontière?* Paris: L'Harmattan.
- Puig i Cadafalch, J., (2003). *Memòries*. Barcelona : Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

- Pujulà i Vallès, F. (2006). *En el repòs de la trinxera : cartes del soldat a l'amic*. Barcelona: Edicions de 1984.
- Rafanell Vall-Llosera, A. (2006). *La Il·lusió occitana : la llengua dels catalans, entre Espanya i França*. Barcelona: Quaderns Crema.
- Ralle, M. (1998). "Memoria militante e imàgenes de la capital de las revoluciones (1871-1917)". In J. Maurice, M.-C. Zimmermann, & C. de recherches ibériques et ibéro-américaines (Eds.), (Vol. París y el, pp. 159–167). Paris: Université Paris X-Nanterre.
- Ramírez de Villa-Urrutia, W. (1923). *Palique diplomático : recuerdos de un embajador*. Madrid : Francisco Beltrán.
- Réau, E. du. (n.d.). "L'information du "décideur" et l'élaboration de la décision diplomatique française dans les dernières années de la IIIe République". *Relations Internationales*, 32, 525–541.
- Rebérioux, M. (1975). *La République radicale? : 1898-1914*. [Paris] : Éditions du Seuil.
- Remy, P.-J. (2001). *Trésors et secrets du Quai d'Orsay*. Paris: JC Lattès, 2001.
- Renouvin, P., & Duroselle, J.-B. (1991). *Introduction à l'histoire des relations internationales*. (Vol. 4e éd.). F; Paris: A. Colin.
- Riba, J. (2009). *Francesc Ferrer i Guàrdia (Monogràfic Afers, 64)*. Catarroja : Eliseu Climent.
- Riquer, B. de. (1977). *Lliga Regionalista: la burgesia catalana i el nacionalisme, 1898-1904* (Vol. 1a ed). Barcelona: Edicions 62.
- Riquer, B. de. (1994). "La faiblesse du processus de construction nationale en Espagne au XIXe siècle". *Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine*, 41-2 avril, 353–366.
- Riquer, B. de. (1993). "Reflexions entorn de la dèbil nacionalització espanyola del segle XIX", *L'Avenç*, num. 170, p. 8-15.
- Risques, M. (2012). *L'Estat a Barcelona :ordre públic i governadors civils. Base històrica* (Vol. 91). Barcelona: Base.
- Robert, V. (1989). "La « protestation universelle » lors de l'exécution de Ferrer. Les manifestations d'octobre 1909". *Revue D'histoire Moderne et Contemporaine*, (36), 245–265.
- Robert, V. (1992). "La protesta universal" contra la ejecución de Ferrer: las manifestaciones de octubre de 1909". *Historia Social*, 14, 61–82.
- Robles Muñoz, C. (2006). *La Política exterior de España*. Madrid : Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- Rodés, J. M., & Ucelay Da Cal, E. (1977). "Nacionalisme i internacionalisme a Catalunya: "Els Amics d'Europa" i "Messidor", 1914-1921", (Vol. *Estudios de...*, pp. 363–374).
- Romero Maura, J. (1968). "Terrorism in Barcelona and Its Impact on Spanish Politics 1904-1909". *Past and Present*, (41), 130–183.

- Romero Maura, J. (2000). *La Romana del diablo :ensayos sobre la violencia política en España, 1900-1950. Historia. Estudios*. Madrid: Marcial Pons.
- Romero Maura, J. (2012). *La Rosa de fuego :el obrerismo barcelonés de 1899 a 1909. RBA temas de actualidad. Serie Historia de España*. Barcelona: Rba.
- Roura i Aulinas, L. (2006). "Histoire nationale et histoire régionale en Espagne, XIXe et XXe siècles. Le cas de la Catalogne". *HMiC : Història Moderna i Contemporànea*, N. 4 (2006).
- Rubí i Casals, M. G. (2006). *Els Catalans i la política en temps del caciquisme : Manresa, 1875-1923*. Vic: Eumo.
- Rubí i Casals, M. G. (2011). "Modernizando desde abajo. La reconversión del caciquismo y la política de masas en las ciudades catalanas (1901-1923)". *Cuadernos de Historia Contemporánea*, (33).
- Rubí i Casals, M. G., & Armengol Segú, J. (2012). *Vots, electors i corrupció : una reflexió sobre l'apatia política a Catalunya (1869-1923)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Rubio, J. (1974). *La Emigración española a Francia*. Esplugues de Llobregat : Ariel.
- Ruiz-Manjón, O. (1976). *El Partido Republicano Radical : 1908-1936*. Madrid : Tebas.
- Ruquet, M. (2005). "La naissance difficile d'un mouvement antimilitariste dans les P.O. avant 1914". *Le Midi Rouge*, (5), 9–12.
- Ruquet, M. (2009). "La crise du mouvement antimilitariste dans les Pyrénées-Orientales et l'échec d'une tentative unitaire gauche-ultra gauche en 1909". *Le Midi Rouge*, (13), 20–27.
- Ruquet, M. (2010). *Déserteurs et insoumis de la Grande Guerre (1914-1918) sur la frontière des Pyrénées-Orientales*. Perpinyà: Trabucaire.
- Ruyra, J., & Julià, L. (1995). *Epistolari de Joaquim Ruyra*. Barcelona : Curial.
- Safont i Plumed, J., & Canosa i Farran, F. (2012). *Per França i Anglaterra :la I Guerra Mundial dels aliadòfils catalans. Abans d'ara* (Vol. 25). Barcelona: Acontravent.
- Sahlins, P. (1993). *Fronteres i identitats :la formació d'Espanya i França a la Cerdanya, S. XVII-XIX. Referències*. Vic: Eumo.
- Salut, E. (1938). *Vivers de revolucionaris :apunts històrics del districte cinquè*. Barcelona: Llibreria Catalònia.
- Santolària Torres, F. (2005). *El Banquet de la Victòria i els fets de Cu-Cut! : cent anys de l'esclat catalanista de 1905*. Barcelona : Meteora.
- Santuré, R. (1990). *La presse de la frontière. "L'Indépendant des Pyrénées-Orientales" et la guerre civile espagnole. Marges* (Vol. 5). Perpignan: Université de Perpignan, Centre de recherches ibériques et latino-américaines.
- Saz, I. (1996). La Catalogna nei rapporti italo-spagnoli. *Quaderni Del Circolo Rosselli*, 2, Carlo R,

102–112.

- Sempau, R. (1900). *Los Victimarios : notas relativas al proceso de Montjuich*. Barcelona : García y Manent.
- Seoane, S. S. (2003). "La política mediterránea". *Ayer*, 49, (La política exterior de España en el siglo xx), 185–202.
- Serrano, C., & Salaün, S. (1988). *1900 en Espagne : essai d'histoire culturelle*. Bordeaux : Presses Universitaires de Bordeaux.
- Serrano Lacarra, C. (1982). "Prófugos y desertores en la guerra de Cuba". In *Estudios de historia social*, nº22 (pp. 253 –278). Madrid : Instituto de Estudios de Sanidad y Seguridad Social.
- Serrano Sanz, J. M. (2001). "Librecambio y protección en la España liberal." *Historia Contemporánea*, (43).
- Simarro Lacabra, L. (1910). *El Proceso Ferrer y la opinión europea*. Madrid : [s.n.].
- Simón Palmer, María del Carmen, "Revistas españolas femeninas del siglo XIX. (1975). Homenaje a Don Agustín Millares Carlo. In *Homenaje a Agustín Millares Carlo* (pp. 444–445). [Las Palmas] : Caja Insular de Ahorros de Gran Canaria.
- Société des hispanistes français. (2000). *La recherche des hispanistes français, 1984-1998*. Bordeaux: Société des hispanistes français.
- Solà, P. (1978). Morral y Ferrer vistos por Alban Rosell: (Sobre la participación de Ferrer i Guardia en los regicidios frustrados de 1905 y 1906).
- Solà, P. (2004). "El honor de los estados y los juicios paralelos en el caso Ferrer Guardia. Un cuarto de siglo de historiografía sobre la «Escuela Moderna» de Barcelona". *Cuadernos de Historia Contemporánea*, (24), 49–75.
- Solà, P. (2009). "El caso Ferrer i Guàrdia". In A. Moliner i Prada (Ed.), *La Semana Trágica de Cataluña* (pp. 167–198). Alella: Nabla.
- Solà, P., & Rosell, A. (2011). *Ferrer Guardia, pedagogo y hombre de acción : la mirada apasionada de Alban Rosell sobre el fundador de la Escuela moderna*. Calella : Clavell.
- Soutou, G.-H. (1994). "Jean Pélissier et l'Office central des Nationalités 1911-1918 : renseignement et influence". *Relations Internationales*, (78), 154–174.
- Soutou, G.-H. (1996a). *Recherches sur la France et le problème des nationalités pendant la première guerre mondiale*. Paris : Presses de l'Université de Paris-Sorbonne.
- Soutou, G.-H. (1996b). *Recherches sur la France et le problème des nationalités pendant la première guerre mondiale*. Paris : Presses de l'Université de Paris-Sorbonne.
- Soutou, G.-H. (2014). "La France et le problème des Nationalités pendant la guerre de 1914–1918 : le cas de la Serbie". *Balkanica*, (XLV), 369–398.
- Surroca i Tallaferro, R. (2014). *La Diada : l'Onze de Setembre a través de la història (1886-1977)*.

Barcelona : Base.

- Talvikki Chanfreau, M.-C. (2013). "Contre la violence du dénigrement : éloges artistico-littéraires des rationalistes italiens, belges et espagnols à la mémoire de Francesc Ferrer i Guàrdia". *MIMMOC-Mémoire(s), Identité(s), Marginalité(s) Dans Le Monde Occidental Contemporain*, (9), 2–17.
- Talvikki Chanfreau, M.-C. (2014). "Dénonciation d'un crime d'État : l'exécution d'une figure sacrificielle de la Libre Pensée, Francesc Ferrer i Guàrdia, martyr du cléricalisme". *América*, (44), 99–112.
- Termes, J. (2003). *Patriotes i resistents : història del primer catalanisme*. Barcelona: Base.
- Termes, J. (2011). *Història del moviment anarquista a Espanya, 1870-1980. Sèrie Història*. Barcelona: L'Avenç.
- Thiesse, A.-M. (1991). *Écrire la France : le mouvement littéraire régionaliste de langue française entre la Belle Époque et la libération*. Paris : Presses Universitaires de France.
- Thiesse, A.-M. (1992). "L'invention du régionalisme à la Belle Époque". *Le Mouvement Social*, (160), 11–32.
- Tràgica, roja i gloriosa : una setmana de 1909 = Tragic, red and glorius : one week in 1909*. (2009). Barcelona : Arxiu Nacional de Catalunya.
- Trenc Ballester, E. (2003). "París, infern o paradís dels modernistes". In M.-C. Zimmermann & A. Charlon (Eds.), *Actes del dotzè Col·loqui internacional de llengua i literatura catalanes, Universitat de París IV-Sorbonne, 4-10 de setembre de 2002 [i.e. 2000]. Volum II* (pp. 7–21). Barcelona : Associació internacional de llengua i literatura catalanes: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003.
- Trenc, E. (2002). Le rôle des Catalans dans l'avant-garde artistique et littéraire française. 1900-1920. In *REC : Revue d'études catalanes* (Vol. 5). Montpellier: Université Paul-Valéry, Centre d'études et de recherches catalanes.
- Trenc, E., & Raillard, E. (1986). "Les relations franco-espagnoles pendant la guerre. La question catalane vue à travers les activités culturelles françaises à Barcelone" (Vol. Españoles., pp. 130–150). Madrid: CSIC.
- Triviño Anzola, C. (2000). *Pompeu Gener y el modernismo*. Madrid: Verbum.
- Turrado Vidal, M. (1995). *La Policía en la historia contemporánea de España, 1766-1986*. [Madrid] : Ministerio de Justicia e Interior. Secretaría General Técnica.
- Ucelay Da Cal, E. (1977). "El mirall de Catalunya": models internacionals en el desenvolupament del nacionalisme i del separatisme català (Vol. Estudios d..., pp. 213–220). Madrid: Instituto de Estudios de Sanidad y Seguridad Social.
- Ucelay da Cal, E. (2003). *El imperialismo catalán. Prat de la Riba, Cambó, d'Ors i la conquesta moral de España. Ensayo histórico*. Edhasa.

- Ullman, J. C., (2009). *La Semana Trágica*. Barcelona: Ediciones B.
- Vaïsse, M. (n.d.-b). "La Catalogne, la France et la Guerre (1916-1918) à partir des archives de la Commission de contrôle postal de Narbonne". *Revue d'Histoire Diplomatique*, 1, 43–66.
- Vall i Ontiveros, X. (2012). *Pompeu Gener i el nacionalisme regeneracionista (1887-1906): La intel·lectualitat, la nació i el poder a Catalunya*. Universitat Autònoma de Barcelona. Tesi doctoral.
- Vallina, P. (2000). *Mis memorias*. Madrid; Sevilla: Libre pensamiento; Centro Andaluz del Libro.
- Vernueil, C. (2010). *La France et les étrangers: du milieu du XIXe siècle à nos jours*. Paris: Ellipses.
- Viaplana, M., Kuter, R., & Rivas, G. de A. Q. (2009). *La Barcelona de la dinamita, el plomo y el petróleo, 1884- 1909 :(apuntes para un recuento final de cadáveres)*. Barcelona: Grupo de Afinidad Quico Rivas.
- Vilar, J. B. (2006). *La España del exilio :las emigraciones políticas españolas en los siglos XIX y XX*. Madrid: Síntesis.
- Vilar, P. (1977). "Estado, nación y patria en España y Francia. 1870-1914". (Vol. *Estudios de...*, pp. 7–41). Madrid: Instituto de Estudios de Sanidad y Seguridad Social.
- Villa-Urrutia, W. R. de. (1923). *Palique diplomático : recuerdos de un embajador. Primera serie*. Madrid : Francisco Beltrán.
- Villepin, D. de. (n.d.). *Histoire de la diplomatie française*. Paris: le grand livre du mois, impr. 2005.
- Vinardell i Roig, A. (1902). *España en París : con retratos e ilustraciones*. Barcelona: Antonio López.
- Vinardell i Roig, A. (1930). *Hores tràgiques i anecdòtiques de la guerra : impressions viscudes : conferència donada al Ateneu de Girona el dia 21 d'Abril de 1926*. Girona: Dalmau Carles, Pla.
- Viqueira Hinojosa, A. (1989). *Historia y anecdotario de la policía española :1833-1931 : desde Fernando VII a Alfonso XIII*. Madrid: San Martin.
- Wright, J. (2003). *The regionalist movement in France, 1890-1914 : Jean Charles-Brun and French political thought*. Oxford : Clarendon ; New York: Oxford University Press, 2003.
- Young, R. J. (1981). *French foreign policy, 1918-1945 : a guide to research and research materials. Guides to European diplomatic history research and research materials*. Wilmington, Del.: Scholarly Resources, 1981.